55265

A József Attila Tudom[illegible]
Központi [illegible]yvtára
külföldi cseréjéből

55265

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

JATE KÖZPONTI KÖNYVTÁRA
Folyóiratok
Szeged

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

1976 JUL 27

EGYETEMI KÖNYVTÁR
FOLYÓIRATOK
SZEGED

XVIII

1975

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

55265

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

EGYETEMI KÖNYVTÁR
FOLYÓIRATTÁR
SZEGED

XVIII

1975

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. prof. ȘT. PASCU — *redactor responsabil;* acad. prof. V. VĂTĂȘIANU, prof. I. I. RUSSU, I. H. CRIȘAN șef sector, A. EGYED șef sector, I. CICALĂ șef sector, V. WOLLMANN cercetător; AL. NEAMȚU șef sector — *secretar de redacție*

Redacția: Institutul de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, str. Napoca, nr 11 (telef. 22343)

Administrația: Academia R. S. România, Filiala, Cluj-Napoca, str. Republicii nr 9 (telef. 13514; 13515).

MAGISTRO ILLUSTRISSIMO ET DOCTISSIMO
STEPHANO PASCU
HISTORIAE MEDII AEVI ET ROMANIAE
STRENUO AC TENACISSIMO INVESTIGATORI
ACADEMIAE REIPUBLICAE SOCIALISTAE
ROMANIAE
SODALI
SEXAGENARIO
COLLEGAE AMICI DISCIPULI

Tovarăşului

ŞTEFAN PASCU

CLUJ

Multă sănătate, fericire şi succese în îndeplinirea sarcinilor încredinţate de partid, cu prilejul aniversării zilei de naştere.

LA MULŢI ANI!

Nicolae Ceauşescu
Secretar General
al Partidului Comunist Român,
Preşedintele
Republicii Socialiste România

MAREA ADUNARE NAŢIONALĂ

Stimate tovarăşe
ŞTEFAN PASCU

Cu prilejul celei de-a 60-a aniversări a zilei Dumneavoastră de naştere, am plăcuta posibilitate să vă transmit cele mai calde urări de sănătate şi fericire.

Totodată, vă urez mult succes în activitatea ce o desfăşuraţi.

PREŞEDINTELE
MARII ADUNĂRI NAŢIONALE,
Prof. dr. Nicolae Giosan

Gînduri și sentimente de aleasă prețuire se unesc, la aniversarea zilei Dumneavoastră de naștere într-un cald omagiu pentru omul de știință, dascăl și cetățeanul dăruit cu pasiune înaltelor răspunderi încredințate.

În ziua aniversării Biroul Comitetului Județean de Partid vă adresează cele mai calde felicitări, urări de sănătate, multe succese și împliniri.

ȘTEFAN MOCUȚA

PRIM-SECRETAR AL COMITETULUI JUDEȚEAN CLUJ AL P.C.R.
PREȘEDINTE AL CONSILIULUI POPULAR AL JUDEȚULUI CLUJ

ACADEMIA
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

București, 14 oct. 1974
Calea Victoriei nr. 125

TELEGRAMA

Tovarășului

acad. ȘTEFAN PASCU

CLUJ
str. Brașov nr. 18

Cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani, vă transmit, în numele Prezidiului Academiei R. S. România și al meu personal, cordiale felicitări împreună cu cele mai calde urări de sănătate, ani mulți și noi succese în strălucita dumneavoastră activitate științifică și didactică.

PREȘEDINTELE ACADEMIEI R.S.R.,
acad. Miron Nicolescu

ACADEMIA
DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Stimate tovarăşe ŞTEFAN PASCU

Cu prilejul celei de a 60-a aniversări a zilei Dumneavoastră de naştere, îmi este deosebit de plăcut să vă adresez, în numele Prezidiului Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice şi al meu personal, călduroase felicitări pentru contribuţia la dezvoltarea şi afirmarea istoriografiei româneşti, pentru realizările obţinute în îndelungata Dumneavoastră activitate didactică.

Totodată, vă urez sănătate, viaţă lungă şi noi succese în activitatea pe care o consacraţi propăşirii ştiinţei şi culturii româneşti, făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate în patria noastră.

Cu o caldă strângere de mână,

PREŞEDINTE

prof. dr. docent Mihnea Gheorghiu

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

TOMUL XVIII 1975

SUMAR

Acad. Şt. Pascu la 60 de ani 3
ŞT. PASCU, Apoulon — Apulum — Alba Iulia. Continuitate, romanitate, unitate 11
ŞT. PASCU, Însemnătatea şi semnificaţia unirii politice a Ţărilor Române şi a lui Mihai Viteazul 15
I. CICALĂ, Treizeci de ani de la instaurarea primului guvern revoluţionar democratic 27

STUDII ŞI ARTICOLE

I. H. CRIŞAN, Ceramica de import în aşezarea dacică la Pecica 35
I. I. RUSSU, Contribuţii epigrafice la istoria Daciei romane (III) 47
N. GUDEA, Sistemul defensiv al Daciei romane. Observaţii în legătură cu faza de pământ a castrelor 71
V. PERVAIN, Din relaţiile Ţării Româneşti cu Ungaria la sfîrşitul veacului al XIV-lea 89
N. EDROIU, Răsunetul european al răscoalei lui Horea (1784—1785) 119
L. BOTEZAN, Posesiuni obşteşti ale iobagilor din Transilvania în perioada 1785—1820 (I) 137
G. NEAMŢU, Din activitatea politică şi culturală a lui Alexandru Roman (1848—1861) 157
D. KÁROLYI, Războiul franco-italo-austriac din anul 1859 şi legăturile româno-maghiare 173
S. RETEGAN, Înfiinţarea Tribunalului suprem al Transilvaniei în 1865 193
G. IANCU, Preocupările Consiliului Dirigent în vederea organizării justiţiei în Transilvania (1918—1920) . . . 213
M. ŞTIRBAN, Consilieratele Agricole din Transilvania în anii 1919—1921 229
L. BÁTHORY, Capitalul străin în industria minieră din România (1918—1924) 247
G. HRISTODOL, Proiecte şi demersuri privind redresarea economică, socială şi culturală a Moţilor (1919—1929) . 263

MISCELLANEA

V. WOLLMANN, Epigrafia şi problema romanizării în provincia Dacia 281
P. IAMBOR — ŞT. MATEI, Cetatea feudală timpurie dela Cluj-Mănăştur 291
C. FENEŞAN, Două documente privind răscoala lui Iovan Nenada (1527) 305
S. GOLDENBERG, Urbanizare şi mediu înconjurător: cazul oraşelor medievale din Transilvania 311
I. WINKLER, Tezaurul de taleri şi ducaţi descoperit la Cluj 321
E. CHIRILĂ — A. HOPÎRTEAN, Der Münzhort von Mihai Viteazul 337
E. CHIRILĂ — I. CHIFOR, Tezaurul monetar din Borşa (sec. XVII) 351
A. RĂDUŢIU, O circulară protopopească cu privire la desfiinţarea şerbiei în Transilvania 355
AL. NEAMŢU, Din gîndirea economică a doctorului Ioan Piuariu-Molnar 361
C. MUREŞAN, Istoria poporului român în sinteza de istorie universală a lui F. Chr. Schlosser 371
I. KOVÁCS, Societatea din Chioar în 1848 379
I. NISTOR, Din activitatea politică a memorandistului Patriciu Barbu 389
R. SOFRONI, „Dreptatea" primul cotidian românesc din Banat 403

RECENZII

LADISLAUS VIDMAN, *Sylloge inscriptionum religionis Isiacae et Serapiacae* (I. I. Russu) 415
GEORGIUS AGRICOLA, *De re metallica libri XII* (V. Wollmann) 420
TELEKI SÁNDOR, *Emlékezzünk régiekről* (I. Kovács) . . . 428
BARBARA JELAVICH, *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits Question, 1870—1887* (C.Mureşanu) 430
Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi, X 1973 (L. Gyémánt) 432
Forschungen zur Volks- und Landeskunde, XVI 1973 (K. Gündisch) 434
Răspuns la o recenzie (C. C. Giurescu) 438
Discursuri de recepţie la Academia Republicii Socialiste România 439

ACADÉMIE DES SCIENCES SOCIALES ET POLITIQUES DE LA REPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE ET D'ARCHÉOLOGIE DE CLUJ-NAPOCA

TOME XVIII 1975

SOMMAIRE

L'académicien St. Pascu à son 60e anniversaire 3
ST. PASCU, Apoulon — Apulum — Alba Iulia. Continuité, romanité, unité 11
ST. PASCU, L'importance et la signification de l'union politique des Pays Roumains et de Michel le Brave 15
I. CICALĂ, Trente ans depuis l'instauration du premier gouvernement révolutionnaire démocratique 27

ETUDES ET ARTICLES

I. H. CRIȘAN, La céramique importée dans le site dacique de Pecica 35
I. I. RUSSU, Contributions épigraphiques à l'histoire de la Dacie romaine (III) 47
N. GUDEA, Le système défensif de la Dacie romaine. Observations sur la phase de terre des camps 71
V. PERVAIN, Relations de la Valachie avec la Hongrie à la fin du XIVe siècle 89
N. EDROIU, L'échos européen de la révolte de Horea (1784—1785) 119
L. BOTEZAN, Possessions communes des serfs de Transylvanie entre 1785—1820 (I) 137
G. NEAMȚU, Sur l'activité politique et culturelle de Alexandre Roman (1848—1861) 157
D. KÁROLYI, La guerre franco-italo-autrichienne de 1859 et les relations roumano-hongroises 173
S. RETEGAN, La création du Tribunal suprême de Transylvanie en 1865 193
G. IANCU, Les préoccupations du Conseil Dirigeant pour l'organisation de la justice en Transylvanie (1918—1920) 213
M. ȘTIRBAN, Les Conseils Agricoles de Transylvanie en 1919—1921 229
L. BÁTHORY, Le capital étranger dans l'industrie minière de Roumanie (1918—1924) 247
G. HRISTODOL, Projets et démarches concernant le redressement économique, social et culturel des habitants des Montagnes d'Ouest (1919—1929) 263

MISCELLANEA

V. WOLLMANN, L'épigraphie et le problème de la romanisation dans la province de Dacie 281
P. IAMBOR — ŞT. MATEI, La forteresse féodale de Cluj — Mănăştur 291
C. FENEŞAN, Deux documents concernant la révolte de Iovan Nenada (1527) 305
S. GOLDENBERG, Urbanisation et environnement : le cas des villes médiévales en Transylvanie 311
I. WINKLER, Le trésor de thalers et ducats découvert à Cluj 321
E. CHIRILĂ — A. HOPÎRTEAN, Le trésor monétaire de Mihai Viteazul 337
E. CHIRILĂ — I. CHIFOR, Le trésor monétaire de Borşa (XVII siècle)[e] 351
A. RĂDUŢIU, Une circulaire archipresbytérale concernant l'abolissement de la servitude personnelle 355
AL. NEAMŢU, De la pensée économique du docteur I. Piuariu-Molnar 361
C. MUREŞAN, L'histoire du peuple roumain dans la synthèse d'histoire universelle de F. Chr. Schlosser . . . 371
I. KOVÁCS, La Société de Chioar en 1848 379
I. NISTOR, De l'activité politique du mémorandiste P. Barbu 389
R. SOFRONI, „Dreptatea" — le premier quotidien roumain du Banat 403

COMPES RENDUS

LADISLAUS VIDMAN, *Sylloge inscriptionum religionis Isiacae et Serapiacae* (I. I. Russu) 415
GEORGIUS AGRICOLA, *De re metallica libri XII* (V. Wollmann) 420
TELEKI SÁNDOR, *Emlékezzünk régiekről* (I. Kovács) . . . 428
BARBARA JELAVICH, *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits Question, 1870—1887* (C. Mureşanu) 430
Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi, X 1973 (L. Gyémánt) 432
Forschungen zur Volks- und Landeskunde, XVI 1973 (K. Gündisch) 434
Réponse à un compte rendu (C. C. Giurescu) 438
Discours de réception à l'Académie de la République Socialiste de Roumanie 439

APOULON — APULUM — ALBA IULIA
CONTINUITATE, ROMANITATE, UNITATE

*Viața României contemporane, socialiste, bogată în realizări feluri*te, asemenea cărora n-au mai fost, se îmbogățește, din punct de vedere spiritual, cu tot mai numeroase și mai de valoare înfăptuiri și acțiuni. Dintre acestea, sărbătorirea, după cuviință, a vechimii unor orașe înseamnă puntea peste veacuri, care leagă trecutul cu prezentul și acesta cu viitorul, înseamnă cinstirea tradițiilor, forța verticală ce urcă din adîncul vîrstelor, modelată la noutatea vremurilor; înseamnă continuitatea neîntreruptă de viețuire a oamenilor pe aceleași meleaguri; înseamnă legătura indestructibilă dintre oameni și locuri dintre locuri și oameni.

1850 de ani de viață municipală a orașelor Drobeta-Turnu Severin, Cluj-Napoca, mult mai veche, în realitate, viața așezărilor, cu sute de mii de ani chiar; 2000 de ani de viață documentar atestată a orașului Apulum — Alba Iulia. Și cîte altele își vor dovedi asemenea vechime pe măsura cunoașterii prin cercetări temeinice, a mileniilor trecute. Și, odată cu vechimea, însemnătatea lor și a societății acelor vremuri, a civilizației oamenilor care le-au temeinicit și le-au conferit viață, dezvoltare, trăinicie. Cunoscînd toate acestea nimeni nu va mai fi îndreptățit să vorbească nici de enigme și nici de miracole pe aceste meleaguri și cu privire la oamenii pămîntului. Vor vorbi despre continuitate, *despre* romanitate. *Vor înțelege trăinicia rădăcinilor, adîncirea lor în solul fertil, vigoarea lor care explică nu miracole, ci realități ce pot uimi pe necunoscători, mai puțin pe cunoscători; și unii și alții vor constata că norii amenințători nu ne-au înspăimîntat, furtunile nu ne-au alungat, primejdiile nu ne-au îngenuncheat, vitregiile nu ne-au desțărat, răutățile nu ne-au încovoiat. Am rămas drepți ca brazii munților, ca stejarii codrilor, cu care ne-am înfrățit, nu rareori în vremuri de izbeliște. Am rămas pentru a ne împlini destinul și a ne onora misiunea peste tot unde s-a răspîndit sămînța daco-geților mai întîi, a romanilor mai tîrziu.*

*

Apulum — Alba Iulia este o pildă grăitoare. Cel ce-i cunoaște biografia se va minuna, înțelegînd-o după cum se cuvine. Apulum — Alba Iulia poate fi socotit un exemplu și o dovadă în mic a ceea ce este în mare țara întreagă, o sinteză a istoriei poporului român din vremuri

străvechi și pînă astăzi. Din paleolitic viața aici a fost vie, activă; nici nu se putea altfel, în valea mănoasă a Mureșului. Și este pe deplin de înțeles existența unei așezări înfloritoare aici în neolitic, locuită de agricultori și păstori. Și mai dezvoltată în epocile următoare. Mai dezvoltată încă în vremea de înflorire a societății dacice. Aici își va fi avut centrul cunoscutul trib al Apulilor, aici la Apoulon, însemnat la loc de cinste de geograful grec Ptolemeu. Era o cetate și totodată un centru urban, înfloritor în multe domenii, economic, militar și cultural. Și sînt vreo 2000 ani de atunci. Și nu sînt foarte multe orașe din lumea mare chiar, ce se pot mîndri cu o asemenea vechime. Și mai ales cu o continuitate neîntreruptă. *Neîntreruptă și înfloritoare, de atunci și pînă acum. Foarte înfloritor chiar, în vremea romanilor, centru militar și politic, economic și cultural, cetate și oraș, municipiu și colonie. Sigilul Romei a fost o realitate atît de puternică în toată Dacia, Moesia și în teritoriile megieșe, în Apulum mai mult chiar decît în alte locuri, încît n-a putut fi nici șterșă și nici înlocuită. Romanizarea aici a fost mai intensă decît în alte părți și chiar în alte așezări, iar orașul era cel mai înfloritor din întreagă Dacia: coloniști romani (meșteșugari, negustori, funcționari), veterani, legiunea a XIII-a Gemina, castru, canabae, clădiri monumentale, publice și particulare, mozaicuri, picturi terme, apeducte, biblioteci, temple, asociații religioase și asociații profesionale ale lucrătorilor de la mine și meșteșugarilor; castru și oraș înfloritor și impunător din piatră, de culoare albă.*

*

Impunător și trainic încît n-a putut fi și n-a fost nici distrus și nici părăsit cu totul în vremea valurilor migratoare. A scăzut în importanță, dar n-a fost părăsit. Continuitatea și romanizarea *și-au împletit rădăcinile și crengile alcătuind, împreună arborele trainic, cu coroana cuprinzătoare: poporul român. Patina vremii a putut îngălbeni culoarea albă a pietrii, nu însă în măsura să i-o schimbe. Și nu i-a schimbat-o. Veacurile acoperite mai mult de umbre decît luminate de strălucirea soarelui au însemnat pe răbojul istoriei și în letopisețe — memorie a oamenilor și a omenirii —, prezența daco-romanilor în întreaga perioadă a migrațiilor, alături de mulțimea migratorilor. Apa a trecut, pietrele au rămas. Au rămas pentru a continua și a transmite urmașilor, poporului român, mesajul și misiunea, împreună cu vestigiile vechiului Apulum, a Orașului Alb, numit, de aceea Bălgrad. Și de culoarea pietrei și din traducerea Bălgradului a rezultat Alba Iulia, orașul Alb al lui Gyula, căpetenia locului de la sfîrșitul sec. al X-lea și începutul celui ce i-a urmat. Era încă pe atunci un oraș, și încă mare* (civitas magna), *cum nu era decît unul asemenea în acel timp. Un oraș construit odinioară de romani, cum subliniază cronicile recunoscînd, astfel, romanitatea și continuitatea așezării și a oamenilor ce l-au locuit în curgerea vremii.*

Oamenii au rămas, stăpînii s-au schimbat, alte vitregii și răutăți i-au încercat. Centru de voievodat, în zorii evului mijlociu, centrul episcopal în evul mediu, orașul a rămas și a rămas și cetatea. Cel dintîi cu clădiri, palate și biserici din piatră albă, orașul, înconjurat cu ziduri de pămînt și palisadă, mai întîi, din piatră mai tîrziu, cetatea. Distruse și refăcute de mai multe ori de-a lungul anilor, Alba Iulia a rămas mereu un oraș fruntaș în vremea voievodatului.

*

De aceea este ales drept centrul politic al principatului reședință a principilor, loc de întrunire a dietelor, dar și centru al gîndirii și creației umaniste și renascentiste. Este, mai presus de toate, capitala celor trei țări românești întîia oară unite sub o singură cîrmuire, prin sabia viteză și mintea ageră a unuia din cei mai mari viteji și temerari gînditori ai poporului român: Mihai Viteazul. Istoricul eveniment se înfăptuiește la 1600, acum 375 de ani. Ca un alt Hanibal (epitetul îi aparține cronicarului Wolfgang Bethlen) neînfricatul principe trece Carpații pentru a-și adăuga o nouă victorie în palmaresul atît de bogat în fapte de bravură. Biruința dintre Șelimbăr și Sibiu de la 28 octombrie 1599 îi deschide larg drumul spre Alba Iulia. Drum așternut pe întreaga întindere, de circa 75 km., cu flori și bucurii, dragoste de nădejdi de mulțumire truditoare față de un domn din „neamul lor" (din nou un cronicar maghiar, Ștefan Szamosközi, sesizează și subliniază comunitatea și conștiința de neam). Și mai triumfală a fost intrarea biruitorului în cetatea de scaun: surle și trîmbițe, jocuri și bucurii zgomotoase din partea celor oropsiți, supunere și încovoierea trupurilor din partea celor ce i se supuneau cu teamă.

Și a rămas Alba Iulia cetatea de scaun a celor trei țări românești unificate în întreg răstimpul unificării. De aici se cîrmuiau acestea; de aici se emit porunci și dispoziții în limba română; de aici plecau olăcarii în toate părțile și trimișii domnului pentru a-l reprezenta, în Transilvania, Țara Românească și Moldova; aici se făuresc planuri îndrăznețe, de alte înfăptuiri și alte măriri; și tot aici își făurește domnul țărilor unite și unificate pecetea sinteză a stemelor acestora: în cîmpul de sus vulturul muntean, în cel de mijloc bourul moldovean și în cel de jos leii ardeleni, toate străjuite de o parte și de alta de domn și de fiul și moștenitorul său, „Vremuri de glorie, și de mărire" le socotește cu deplină îndreptățire Nicolae Bălcescu.

*

De mai puțină glorie și de mai puțină mărire au fost vremurile ce le-au urmat. Dar Alba Iulia a continuat să fie, încă trei pătrimi de secol, centrul politic și cultural al Transilvaniei. Dar a fost, totodată, și loc

de martiriu pentru cei ce au suferit martiriul drept răsplată pentru îndrăznețele lor fapte spre mîntuirea celor oropsiți. La Alba Iulia, pe Dealul Turcilor, au fost martirizați, prin frîngerea cu roata, la 28 februarie 1785, acum 190 de ani și mai bine, eroii intrați în legendă din timpul vieții, Horea și Cloșca.

*

La multe și însemnate evenimente a fost martor orașul nostru. Mai însemnate decît toate, însă, au fost trei: Apulum — cel mai însemnat oraș roman din Dacia; Alba Iulia — capitala celor trei țări românești unificate; Alba Iulia — locul martirului neînfricaților luptători pentru dreptate și libertate. Mai era nevoie de o altă motivare pentru explicarea alegerii Albei Iulii loc de altă hotărîre istorică: Unirea Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918? Au fost suficiente aceste motive și a fost, de aceea, aleasă Alba Iulia pentru marele eveniment. Sînt și acestea motivări pe lîngă cele rezultate din concepția justă și judicioasă a partidului, de dezvoltare armonioasă a tuturor orașelor, care explică dezvoltarea fără egal a Albei Iulii în anii socialismului biruitor, împreună cu a întregii țări.

ȘTEFAN PASCU

ÎNSEMNĂTATEA ŞI SEMNIFICAŢIA UNIRII POLITICE A ŢĂRILOR ROMÂNE ŞI A LUI MIHAI VITEAZUL

Lumea auzise şi se minunase, se bucurase şi se mîndrise cu faptele lui Mihai, voievodul Ţării Româneşti. Se minunase de faptele sale vitejeşti şi se mîndrise cu vitejiile sale, în nădejdea că asemenea fapte temerare şi gînduri îndrăzneţe vor schimba stările de lucruri din această parte a Europei. Mai întîi în Ţara Românească, unde situaţia atinsese pragul dezastrului: 155.000 galbeni numai haraciul şi mai mult decît atîta peşcheşurile, la care se adăogau obligaţiile în natură şi în muncă, monopolul turcesc, umilinţele morale ale unui întreg popor, silniciile şi samavolniciile săvîrşite de cei 2.000 turci răspîndiţi în toată ţara. Într-o situaţie asemănătoare se aflau şi Moldova şi Transilvania.

Şi mai precare erau stările de lucruri în Balcani, Ungaria centrală şi sudică şi în Banat, ocupate de turci.

Necunoscătorii realităţii se îndoiau de posibilităţile unei renaşteri a ţărilor respective, se îndoiau de forţa morală a popoarelor din această parte a lumii. Dimpotrivă, cunoscătorii stărilor de lucruri mai puţin vizibile erau încrezători în virtuţile popoarelor respective, în dorinţa şi puterea acestora de a se ridica la viaţă liberă şi independentă. Cu atît mai mult cu cît se pregăteau aşteptînd şi aşteptau pregătindu-se pentru asemenea istoric prilej.

Cînd a apărut omul cu voinţa hotărîtă şi credinţa nestrămutată în dreptatea cauzei, înarmat cu sabia vitează şi gîndirea îndrăzneaţă, cu puterea de convingere şi ştiinţa de organizare, forţa latentă s-a dezlănţuit cu asemenea putere încît necunoscătorii au fost cuprinşi de uimire, cunoscătorii de îndreptăţită încredere.

Omul care a înfăptuit asemenea minuni era fostul mare ban al Craiovei, de curînd urcat pe tronul părintesc. Înalt de stat, bine zidit, călit de viaţă şi de neastîmpăr, impunea oriunde apărea. Şi domina în acelaşi timp prin ţinuta sa mîndră şi demnă, prin înfăţişarea sa sobră şi închisă, dîrză şi hotărîtă, prin privirea sa pătrunzătoare, exprimînd voinţă şi bărbăţie, interiorizare a gîndurilor îndrăzneţe şi a planurilor temerare, a cugetării şi a faptei gata să se dezlănţuie asemenea furtunii codrilor sau cascadei apelor. Un asemenea om înfăţişează picturile contemporane, pînzele pictorilor şi frescele mănăstirilor şi bisericilor: a lui Sadeler, Franken şi Floris, de la Căluiu şi Tîrgovişte, din muzeele de la Viena şi Roma, Paris şi Avignon.

Furtuna se dezlănțuie la un an abia de la ocuparea tronului. Mai întîi cheamă „țara" la sfat, reprezentanți ai boierilor, ai oștenilor, ai clerului. Întrebați, dacă sînt gata de luptă și jertfă pentru libertate și independență,, cei adunați răspund în unanimitate, așa cum fusese întrebarea și gîndul celui ce le-o adresase. Fură dați pieirii mai întîi turcii aflători în țară, dușmanul din casă, fură înfrînți apoi turcii și tătarii pătrunși în țară, fură lovite și cucerite după aceea, unul după altul, orașele de la Dunăre și Mare, în colaborare și cu domnul Moldovei Aron Vodă. Era semnalul sculării țăranilor și haiducilor din Balcani, sîrbi, bulgari și greci. Frică și panică la Istambul. Îndrăznețul „ghiaur" putea ajunge pe malurile Bosforului. Mai ales că „bunii creștini" din Europa centrală și apuseană, adunați sub flamurile „Ligii Creștine" se întreceau în îndemnuri și promisiuni, laude și măguliri față de temerarul principe român.

De la ocuparea tronului două gînduri puseseră stăpînire pe întreaga sa ființă, luminîndu-i calea și susținîndu-i faptele: independența și unitatea țărilor române. În același scop își oferă sabia vitează „Ligii creștine", înainte ca aceasta să i-o fi solicitat, trimițînd în Transilvania, la principele Sigismund Báthory, pe Radu Buzescu, „ca să se înțeleagă una cu dînsul și să-i dea ajutor oaste, ca să se bată cu turcii". În același scop, își caută ostași în Transilvania. Și tot în același scop întreține legături cu Transilvania: politice, economice, culturale și religioase. Solii lui Mihai deseori sînt văzuți la Alba Iulia, ducînd ardelenilor gîndul de pace și colaborare a domnului lor, lăsîndu-se uneori orbiți de ambiții deșarte și dorinți de și mai mare putere, umilindu-și, de aceea, domnul și închinîndu-și țara, cum făcură prin tratatul din 20 mai 1595. Oștile ardelene, nu prea numeroase și nici foarte viteze, sînt mereu pomenite, alături de ale domnului muntean, în luptele cu turcii din anii 1594—1595. Bunurile materiale și culturale sînt într-o neîntreruptă circulație dintr-o țară în alta, conferind o și mai mare unitate limbii și culturii, vieții economice și culturale, politice și sociale, pe temeiul etnic comun, poporul român, locuitor de o parte și de alta a Carpaților. Clerul ortodox muntean, la rîndul său, împlinea misiuni tainice din partea domnului, de a pregăti lucrurile pentru mai ușoara înstăpînire a lui Mihai asupra Transilvaniei. Ceea ce s-a și împlinit, tainic și fățiș.

Asemenea planuri nemai întîlnite stîrnesc îngrijorarea și mînia sultanului de la Istambul și a sfetnicilor săi. Hotărîrea acestora: invadarea neîntîrziată a țării, pedepsirea exemplară a îndrăznețului „ghiaur Mihail din Valahia", transformarea țărilor române în pașalîcuri.

Sinan Pașa în fruntea unei oști de vreo 100.000 de ieniceri și spahii pătrunde pe la Nicopole, Turnu și Giurgiu cu gîndul de a ajunge la București. O oaste de zece ori mai mică nu se putea măsura cu puhoiul turcesc decît în anumite condiții strategice: un loc strîmt și mlăștinos, prieten oamenilor locului, dușman străinilor.

Împreunarea Neajlovului și a Cîlnișteі oferea asemenea condiții, unde o oaste mică își putea măsura puterile cu una mare. Aici la Călugăreni

s-a petrecut marea încleștare de la 23 august 1595: puzderie de turci și mai mulți comandanți și-au găsit mormîntul în mlaștinile Călugărenilor; pradă bogată, armament prețios și steagul verde al profetului au ajuns în mîinile biruitorului.

Alte armate turcești îl silesc pe voievodul biruitor să se retragă spre munte pentru a-și reface oastea epuizată și a aștepta ajutorul făgăduit de schimbătorul și șovăielnicul principe ardelean Sigismund Báthory. Și de a medita și reflecta cu cumpănită judecată asupra soartei țării ocupate de turci, biserici transformate în moschei, guvernatori turci la București și Tîrgoviște. Primejdia era mai mare decît oricînd pînă atunci. Se cuvenea, deci, o hotărîre eroică și o faptă îndrăzneață.

Hotărîrea luată, turcii au fost atacați, hărțuiți, urmăriți și măcinați. Ajunsă la Giurgiu, oastea otomană e trecută prin foc și sabie, înnecată în valurile spumoase și însîngerate ale Dunării. Țara este salvată și răzbunată. Numele țării era preamărit în toată Europa. Faima domnului de asemenea ajunsese pînă departe, deoarece „ceea ce atîția împărați, regi și principi n-au putut spera să înfăptuiască vreodată, Mihai a izbutit, zdrobind oștirea sultanului".

Victoria de la Călugăreni-Giurgiu, anulînd cuprinsul tratatului umilitor de la 20 mai 1595 de la Alba Iulia, sporește în schimb îndrăzneala viteazului domn român spre înfăptuirea marilor sale proiecte: independența deplină și unitatea. Concomitent, deoarece legătura dintre cele două istorice înfăptuiri era nedespărțită. Pe cînd turcilor le pretinde steag de domnie independentă, la sfîrșitul anului 1596 își face apariția personal, la Alba Iulia, însoțit de oameni de credință și o ceată de ostași asemenea unui domn suveran, primit cu onorurile unui domn suveran. Noua situație îi sporea prestigiul și la curtea împăratului habsburg și chiar la Poarta otomană. Sporea în același timp dorința lui Mihai de a se înstăpîni asupra Transilvaniei. Și mai mult cînd împăratul îi trimitea solii de înțelegere și într-ajutorare în anii 1597—1598, încheiate printr-un tratat de alianță dintre Mihai și Rudolf al II-lea. Acum își dezvăluia viteazul domn îndrăznețul gînd, pregătindu-se să stăpînească chiar Transilvania prin alungarea nestatornicului principe Sigismund Báthory în 1598, a lui Andrei Báthory în anul următor, cu voia și chiar fără voia imperialilor.

Atît de puternică și atît de arzătoare era dorința lui Mihai, încît se arăta gata la orice jertfă pentru asemenea faptă cum nu mai fusese alta pînă atunci. O transmitea solul lui Mihai împăratului habsburg Rudolf al II-lea în iulie 1599, cu trei luni mai devreme decît înfăptuirea, sub formă de parabolă: „Va încerca ceva în Ardeal și încurînd va afla veste bună, chiar de ar fi să-și lase acolo corpul și viața".

Sprijinit de asemenea dorință tare, temeinicită pe încrederea tot atît de puternică în sprijinul țărănimii ardelene în general și mai cu seamă a celei românești, viteazul și temerarul domn se încumetă la marea hotărîre: trecerea Carpaților și supunerea Transilvaniei. Ca un prevăzător om politic și neîntrecut strateg, Mihai întreprinde măsuri

pentru cunoaşterea stării de spirit a locuitorilor Transilvaniei. Alţi oameni de credinţă şi de încredere, laici şi clerici, sînt trimişi în Transilvania. Aceştia nu s-au mulţumit să observe şi să constate, ci au şi lucrat, după puteri şi împrejurări, pentru pregătirea istoricei înfăptuiri.

Nemulţumirea ţărănimii era generală, ca urmare a abuzurilor nobilimii în colaborare cu principii batoreşti. Ţăranii îşi părăseau gospodăriile în mare număr, căutînd aiurea mai uşoare condiţii de viaţă. Fugarii se aşează în număr însemnat în scaunele săseşti unde situaţia ţărănimii era ceva mai uşoară în comparaţie cu a celei din comitatele nobiliare. Deseori ţărănimea oprimată, maltratată, bajocorită se răzvrăteşte împotriva opresorilor, se răzbună. Emisarii domnului muntean alimentează nemulţumirile, care sînt încurajate şi de faptul că viteazul voievod era de acelaşi neam. O subliniază contemporanii, buni cunoscători ai realităţilor ardelene din acea vreme (Şt. Szamosközi, Georg Krauss, Wolfgang Bethlen etc.).

Toamna anului 1599 este martora marilor înfăptuiri. Cunoştea Mihai Transilvania şi-i preţuia însemnătatea, economică, politică şi strategică, pentru cele trei ţări româneşti, asemenea celui ce-i va immortaliza faptele peste două veacuri şi jumătate, Nicolae Bălcescu: măreţ şi întins palat, capodoperă a arhitecturii, împodobit cu toate frumuseţile naturale, înconjurat de un şir de munţi, asemenea unei cetăţi naturale, lesne de apărat, anevoie de cuprins". Fapta sa temerară voia să dovedească lumii că această „cetate" poate fi nu numai apărată, ci şi cuprinsă atunci cînd eşti stăpînul unei minţi cutezătoare şi al unei săbii neînvinse.

La 4/14 octombrie îşi porneşte viteazul domn oastea din Ploieşti, iar la Floreşti căpeteniile oştirii îi reînnoiesc credinţa. Nimic nu-l mai putea abate de la gîndul său temerar. Dorinţa sa nestrămutată mai era alimentată şi susţinută — dacă mai era nevoie — şi de „ţară". Impărţită în două coloane, oastea lui Mihai porni spre Transilvania cu mare iuţeală. Mihai trecînd Carpaţii, ca odinioară Hanibal Alpii, după caracterizarea cronicarului ardelean Wolfgang Bethlen, ia mai întîi legătură cu secuii, nemulţumiţi de politica batoreştilor.

După sosirea secuilor, oastea lui Mihai se puse în mişcare şi se întîlni cu cea care înaintase pe Olt în sus între Tălmaciu şi Sibiu. Nădejdea în ajutorul generalului imperial din Transilvania, Gheorghe Basta, a rămas nerealizată, „deoarece nici atunci n-a voit să vină nici într-un chip şi nici ajutor n-a voit să-mi trimită", se plîngea Mihai.

Cele două oşti se pregăteau să-şi măsoare puterile pe cîmpul de luptă, iar cei doi adversari să-şi dovedească vitejia, deoarece Mihai rămase neînduplecat, adăugînd altor argumente şi unul de caracter militar-politic, izvorît din independenţa celor două ţări: „căzînd una cade cealaltă, păstrîndu-se una se păstrează şi ceealaltă". Şi nu numai Ţara Românească şi Transilvania, ci şi Moldova, la care se gîndea încă de atunci, cu nădejde de a o aduce sub cîrmuirea sa („are nădejde a ocupa şi Moldova"), cum spune nunţiul papal Malaspina. Lupta hotărîtoare, dintre Şelimbăr şi Sibiu, din 28 octombrie s-a încheiat cu

victoria oastei lui Mihai, a viteazului domn personal, deoarece și aici, ca și în toate împrejurările, domnul român a luptat cu cea mai mare vitejie și îndrăzneală *(con grandissimo valore et temerità).*

Ca domn și stăpîn acum și peste Transilvania, Mihai se îndreaptă spre Alba Iulia. Pe întreg parcursul, poporul și-a manifestat bucuria și dragostea prin cîntece, dansuri, veselie. Era dragostea pentru un domn din neamul său, încrederea în schimbarea în bine a stării sale. Astfel, la 1 noiembrie, victorios, ia în stăpînire Alba Iulia *(triumfans Albam occupavi),* după propria-i mărturisire. Asemenea mărturisire, la care se adaugă și medalia comemorativă cu chipul lui Mihai ca domn al celor „două Valahii", Țara Românească și Transilvania, subliniind că a dobîndit victoria prin grijă, virtute, vitejie *(vigilentia, virtute et armis victoriam nactus),* au o semnificație deosebită. Dezvăluie gîndurile și voința voievodului Mihai cu privire la stăpînirea deplină a Transilvaniei.

Alaiul ce însoțea drumul voievodului român spre Alba Iulia și cel de intrare în cetate a fost triumfal. Viteazul voievod, uscățiv la față, cu ochi negri ce aruncau scîntei, tăcut și gînditor, îmbrăcat în haine strălucitoare, călărea un cal alb. Nobilimea i se supune și depune jurămînt de credință, de a fi „dușman dușmanilor și prieten prietenilor lui". Apoi Mihai se îngriji de „întărirea inimilor locuitorilor deznădăjduiți ai țării", a țăranilor.

Și era nevoie, deoarece la pătrunderea oștilor române țărănimea se răscoală pretutindeni. Se îngemîna și de data aceasta dorința de eliberare socială cu aceea de dreptate națională, deoarece țărănimea, română în majoritate absolută, trăia cele mai grele condiții ale iobăgiei. De aceea, în mișcările generale antifeudale ce izbucnesc cu mare putere la vestea pătrunderii oștilor lui Mihai, țărănimea română a avut partea cea mai însemnată. O subliniază cunoscătorii situației, între care cronicarii Ștefan Szamosközi, Ambrosiu Simigianus, Georg Krauss. Și era învinuit Mihai de aceștia și de alții că „a permis țăranilor transilvani să se ridice asupra nobililor". Sau că i-a îndemnat la răscoală în speranța că vor obține libertatea ce le-a fost făgăduită. Nu vor fi lipsit nădejdile în schimbarea situației celor mulți și oropsiți și nici promisiunile lui Mihai.

Mișcările țărănești confereau stăpînirii lui Mihai în Transilvania o bază socială cuprinzătoare și trainică, sprijin politicii sale de centralizare, temei puternic consolidării unirii. Noul stăpînitor al Transilvaniei le-a înțeles însemnătatea și a fost preocupat de a le folosi. Lucrul nu era ușor în acele vremuri și în condițiile țărilor române, cu o boierime și nobilime puternică, de colaborarea căreia domnul avea de asemenea trebuință. Între dorință și necesitate soluția nu era ușor de găsit și nici contradicțiile de rezolvat. Calea compromisului a fost aleasă în noua împrejurare, așa cum a fost nevoit să hotărească cu vreo trei ani în urmă, în Țara Românească. Mihai a fost silit să facă unele concesiuni nobilimii în scopul cîștigării timpului necesar consolidării stăpînirii sale în Transilvania. Au fost păstrați în dregătorii unii nobili arde-

leni, aceia care din interese au recunoscut noua stăpînire. Consolidată noua stăpînire, întregită şi cu a treia ţară românească, Moldova, altă atitudine şi altă politică putea urma domnul unificator atît faţă de nobilime, cît şi faţă de ţărănime. Logica istorică este confirmată prin mai multe măsuri luate în scurtul răstimp de mai puţin de un an, şi acesta tulburat de numeroase şi felurite evenimente şi întîmplări ce nu îngăduiau nici răgaz, nici tihna necesară unor înfăptuiri îndelung gîndite.

Gîndurile se dezvăluie tot mai făţişe şi tot mai îndrăzneţe, cu fiecare măsură. Limba română oficială, alături de cele vechi şi de cele ale populaţiilor „recunoscute", era un semn vădit şi o măsură care nu este lipsită de îndrăzneală şi de scopuri superioare. Nobilimea conservatoare şi răuvoitoare intuieşte sensul unor asemenea măsuri şi de aceea nu întîrzie să protesteze în dietă împotriva folosirii limbii române în actele oficiale. Mihai şi oamenii săi de credinţă munteni au ascultat, din aceleaşi motive n-au luat măsurile ce s-ar fi cuvenit împotriva duşmanilor din casă, aşteptînd alte prilejuri mai potrivite, continuînd, însă, să folosească limba română, domnul, boierii şi dregătorii, în scrisori către magistratul oraşelor, în actele de hotărnicie, în cele de danii de moşii, în chitanţe etc.

Alte proiecte, mai de mult nutrite, sînt puse în aplicare. Cel mai de seamă dintre toate este mărturisit la puţin timp numai de la intrarea triumfală în Alba Iulia: de a declara făţiş şi îndrăzneţ faţă de supuşi, nobili şi orăşeni, binevoitori sau mai puţin bucuroşi de noua stăpînire, că a luat în stăpînire această ţară a Transilvaniei cu toate hotarele ei şi cu toate folosinţele, stăpînitorul căruia este el şi nu alcineva, cum sublinia în scrisoarea adresată bistriţenilor. Sau cum spunea, la începutul anului 1600, că a dobîndit cu armele stăpînirea Transilvaniei, cu toate drepturile regeşti, cu toate folosinţele şi cele aparţinătoare. N-a întîrziat să fie oficializată noua situaţie, subliniind-o în însăşi titulatura domnească, cu atribute autocrate. „Io, Mihai Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn a toată ţara Ardealului", se intitula în actul de danie a muntelui Baiul pentru Rîşnoveni. Sau cu vreo lună mai tîrziu, în actul de hotărnicie pentru boierii din Sărata (Făgăraş), în care se intitulează autoritar şi suveran: „Mihai Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn a toată ţara Ardealului, fecior al marelui şi preabunului răposatului Pătraşcu, voievod din Ţara Românească". Voievod şi domn a toată ţara Ardealului şi a Ţării Româneşti era Mihai şi pentru supuşii din această din urmă ţară. Drepturi străvechi erau invocate, dreptul natural era aşezat la temelia noii stăpîniri: conducătorii se cuvine să fie de acelaşi neam cu supuşii. La asemenea temeiuri se adăoga şi frumuseţea ţării, de care „domnul şi oamenii lui se îndrăgostesc tot mai mult, pe măsură ce trece vremea".

Moşii şi alte bunuri sînt dăruite, sub formă de nouă danii, boierilor munteni de credinţă; unii dintre aceştia sînt numiţi în dregătorii însemnate. Împarte, ca un suveran deplin, daruri şi slujbe celor ce se dovedesc vrednici de asemenea răsplătiri. Semnificaţia acestei poli-

tici nu scapă nici de data aceasta celor ce nu o doreau. Aceeași nobili conservatori și înrăiți o sesizează și i se opun. Prin toate mijloacele ce le stau la îndemînă: opoziție în dietă, pîră la împăratul Rudolf. Dar cel împotriva cărora se făceau asemenea învinuiri a avut grijă să-l înștiințeze pe Rudolf cu privire la vrerea sa de a „da sate și palate cui vrea, cu acea putere cum au avut-o și alți domni". Și a reușit, fiindcă era stăpîn și împăratul avea nevoie de colaborarea lui, obținînd dreptul ca „ce vei face să fie făcut și cum vei zice să fie zis; cum să fie mai bine și ce vei pofti, tot ce va fi pe voia Domniei-Tale". Împăratul a fost nevoit, asemenea nobilimii ardelene, să recunoască stăpînirea celui ce era în fapt stăpîn și era hotărît să stăpînească peste tot ce i se cuvenea.

Cunoscînd gînduri și practici din partea „prietenilor" de nevoie, Mihai purta în inima și cugetul său dorinți vrednice de faptele sale. Se gîndea la legile și obiceiurile românești de cîrmuire, se gîndea la temeinicirea noii înfăptuiri pe o bază socială cît mai largă și mai trainică, sprijinul maselor populare, în primul rînd al acelor care l-au așteptat cu dragoste și încredere și care l-au ajutat să-și realizeze temerarul gînd.

Românii, în marea majoritate iobagi ortodocși, constituiau temeiul cel mai puternic. Mihai știa acest lucru din propria-i cunoașterea și de aceea se va strădui, atît cît îi va îngădui timpul scurt și greutățile multe, să împlinească asemenea îndatoriri. Începuturile se înscriu încă înainte de a fi domn al Transilvaniei, de pe cînd se pregătea să devină. În 1596, Mihai obține, datorită îndrăznelii și voinții sale, dreptul de a întemeia, pe un deal lîngă cetate, nu departe de palatul principilor, o mănăstire ortodoxă, în care așează călugări aduși din Țara Românească și Moldova și pe care o înzestrează cu moșii. Începutul este întregit după înstăpînirea sa asupra Transilvaniei. Confesiunea ortodoxă nerecunoscută oficial pînă atunci, este așezată alături de cele patru confesiuni recunoscute: romano-catolică, luterană, calvină și unitariană. Pe seama confesiunii recunoscute acum, întemeiază o episcopie în cetatea de scaun de la Alba Iulia, sub jurisdicția mitropoliei de la Tîrgoviște. Un episcop cu numele Ioan, ce purta titlul de „arhiepiscop și mitropolit al Bălgradului, Vadului, Silvașului, Făgărașului, Maramureșului", fu așezat în fruntea noii episcopii în aprilie 1600.

Alte măsuri urmează acestora, în același sens și cu același scop. Stăruința și voința, hotărîrea și îndrăzneala au fost hotărîtoare în îngenunchierea dietei din iulie același an, nevoită să admită „a doua dorință" a lui Mihai, anume „ca persoanele preoților români să nu poată fi silite de nimeni la robotă", ci să fie scutiți pretutindeni de îndatoririle iobăgești, la care erau siliți pînă atunci. Un început promițător, cu urmări social-politice răsturnătoare a așezămintelor nedrepte și înrobitoare de oameni, era, totodată, și o răsplată pentru sprijinul oferit în pregătirea lucrului acum împlinit și era, în același timp, recunoașterea rolului pe care preoțimea sătească îl avea în consolidarea bazei

sociale și, deci, a stăpînirii lui Mihai în Transilvania, locuită în marea majoritate de țărani ortodocși.

Începuturi asemănătoare sînt înfăptuite și cu privire la iobagii ardeleni. Dieta întrunită la Alba Iulia în zilele de 20—27 iulie 1600 la dorința „stăpînului milostiv" care era Mihai, hotărăște ca „satele lăzuite ungurești și săsești să îngăduie pășunat liber, în locurile și hotarul necultivat, satelor românești ce sînt hotarnice cu ele". S-a dovedit viteazul domn cu grijă față de cei ce i-au fost de ajutor și puteau să-i mai fie, față de țăranii iobagi, răsculați la întrarea lui în Transilvania, ușurîndu-i împlinirea gîndului, față de cei ce continuau să se revolte, slăbind trufia și puterea nobilimii.

Generos față de cei ce-și dovediseră credința, Mihai dovedește generozitate față de secui. A treia zi de abia după intrarea în Alba Iulia le sînt înnoite secuilor vechile privilegii, nerespectate de foștii principi și mai ales de Bathorești. Li se îngăduie secuilor să-și extragă sarea de trebuință pentru nevoile lor în chip gratuit. Drept recunoștință, secuii se îndatorau să participe, cu steagurile lor, la toate expedițiile războinice și a dărui, în continuare, darea boilor la anumite ocazii.

Au fost confirmate de asemenea acele privilegii pe seama sașilor, care erau datori, în schimb, să contribuie la întreținerea oastei.

Începuturi promițătoare, împiedicate de timpul scurt și de multele greutăți ale vremurilor acelora și de împotrivirea nobilimii. Mai ales că nesfîrșitele răutăți și numeroși răuvoitori îl sileau pe cel ce făurea planuri atît de îndrăznețe la cheltuieli mari pentru plata oștilor de mercenari. Și mijloacele materiale erau în stăpînirea orașelor și orășenilor bogați, a nobilimii stăpînă pe sate și pe săteni.

De aceea Mihai s-a străduit să scadă puterea nobilimii ardelene prin întărirea puterii boierimii muntene. Se împlinește, în parte, profeția brașovenilor, care, cuprinși de teamă, constatau că boierii munteni „doreau să se mute pe vecie în Transilvania". Sînt dăruiți cu dregătorii însemnate, fiecare după vrednicia sa: Theodosie Rudeanu logofăt al Țării Românești și al Transilvaniei; Mihalcea Caragea, „ban al Țării Românești" și „împuternicit cu puteri depline pe lîngă staturile și ordinele Transilvaniei"; au fost la mare cinste și rang în Transilvania alți mari boieri și dregători munteni, oameni de credință ai lui Mihai: postelnicul Preda Buzescu, marele postelnic Stoichiță din Strîmba, Petre Grigorovici Armeanul, armașul Sava, postelnicul Duma, spătarul Todor, vistierul Barcan ș.a. Pîrcălabi munteni sînt așezați în cetățile mai importante ale Transilvaniei: Aga Lecca la Gherla și Chioar, banul Mihalcea la Ocna Mureș, căpitanul Fărcaș la Făgăraș, stolnicul Constantin la Gurghiu etc. La Cluj jude a fost învestit Andrei Stăncel. Cu danii de moșii sînt răsplătiți cei vrednici, „au neameș, au boier, au sărac", ardeleni și munteni, în diferite părți ale Transilvaniei, din sud și pînă în nord-vest. Deoarece întinderea stăpînirii lui Mihai cuprindea județele din principatul Transilvaniei, districtele, scaunele secuiești și cele săsești, județele mărginașe din „Partium" (Crasna, Sol-

nocul de mijloc, Maramureșul cu Hustul, Zarandul, parte din Bihor și Satu Mare cu Baia Mare) și o parte din Banat (Caransebeș, Lugoj, Lipova) cît nu fusese ocupat de turci. Își realiza Mihai dorința pe care o împărtășea împăratului Rudolf îndată după înscăunarea sa la cîrma Transilvaniei ca „ținuturile ce-au fost mai dinainte vreme de moșie și de ținutul hotarălor cestor două țări, de țara Ardealului și de Țara Românească și le-au fost luat turcii", să fie din nou „la moșie" și „să ție de hotarele acestor două țări, cum au fost de veac".

Gîndul întregirii stăpînirii sale cu teritoriile locuite de români îl obsedează. Nimeni și nimic nu-l mai poate abate de la împlinirea acestui gînd îndrăzneț. Îl aduce la cunoștința împăratului solia trimisă la Praga îndată după înstăpînirea asupra Transilvaniei cu toate că știa că nu face plăcere Habsburgului. De aceea fără voia acestuia și împotriva sfatului lui Rudolf, pregătirile urmează gîndului. Oștile se concentrează spre Moldova și odată cu pregătirile oamenii lui Mihai pregătesc lucrurile în cea de a treia țară românească, „astfel ca îndată ce-și va face apariția la hotarele ei cu toții să treacă sub ascultarea lui Mihai". Fapta ține pasul cugetării și strategia dezvăluie încă odată virtuțile viteazului oștean. Concomitent oștile voievodului pătrund în Moldova la începutul lunii mai, cele de sub comanda sa directă pe la Oituz, cele de sub comanda lui Baba Novac pe la Cîmpulung și cele din Țara Românească, sub comanda fiului său Nicolae Pătrașcu, peste Milcov. Încăodată mișcările repezi, factorul surpriză, loviturile neașteptate au hotărît sfîrșitul. Explicația o transmite peste secole învățatul cronicar moldovean Miron Costin: „Moldova s-au închinat, căci era așa de groaznic Mihai Vodă și vestit de războaie în toate aceste părți". Moldova se supune celui mai vrednic, celui ce înțelegea mersul istoriei, primindu-l „cu mare însuflețire". Mai puțin de două săptămîni au fost de ajuns pentru a întregi istorica înfăptuire: cea dintîi unire sub o singură cîrmuire se întindea peste întreg pămîntul locuit de poporul român. Cîrmuirea celui mai viteaz domn român dintre numeroșii domni viteji, a celui mai viteaz și îndrăzneț om politic și comandant de oști a vremii aceleia, cum îl caracterizează contemporanii, între care cancelarul polon Zamoyski, care nu i-a fost deloc prieten.

Scurtul răgaz de vreo trei luni de abea, tulburate și acelea de multe și mari vitregii ale vremurilor și răutăți ale oamenilor, a fost folosit spre împlinirea gîndului: temeinicirea înfăptuirii asemenea căreia n-a mai fost din vremi îndepărtate. Jurămînt de credință rostesc boierii moldoveni față de neînfricatul lor domn, de „a fi drepți, cu credință domnului, stăpînitorului Ardealului, Țării Românești, Moldovei, Măriei Sale lui Mihai Voievod și fiului Măriei Sale lui Pătrașcu vodă". Măsuri pentru trăinicia înfăptuirii, asemenea celor din Transilvania și spre același scop, sînt hotărîte: dregători credincioși în dregătoriile mari și mici, mitropolit nou de credință dovedită, Dionisie Rally Paleologul, scutiri de dări, pe șase ani, a țărănimii și orășenimii. Consolidarea stăpînirii pe temei social și a solidarității de neam este urmărită prin

asemenea măsuri ca şi prin celelalte înfăptuite de Mihai în scurta lui domnie socotită în ani, importantă cît o întreagă epocă estimată în însemnătate.

„Pohta" ce pohtise „şi hotaru Ardealului, Moldova şi Ţara Românească" realizată prin eforturi şi strădanii, prin lupte şi jertfe, prin acte şi acţiuni de o îndrăzneală uimitoare trebuia să dureze în gîndul şi dorinţa înfăptuitorului, peste veacuri, prin urmaşii săi. Acest gînd îl obsedează şi de aceea este urmărit, în chip deliberat, de la intrarea sa în Alba Iulia şi pînă în ultima zi a vieţii. Îl aduce la cunoştinţa împăratului de la Viena, ca după moartea lui Ardealul, Ţara Moldovei şi Ţara Românească „să fie pre feciori, fir pre firul lui" sau „fir pre firul lui şi pre feciori şi pre fete". Faţă de asemenea dorinţi, exprimate cu hotărîre şi voinţă tare, împăratul consimte „să fie Mihai voievod crai şi fiul său iară crai". În firea lui Mihai gînd şi faptă era una; gîndul prindea viaţă de îndată, fără întîrziere şi fără şovăire. Nicolae Pătraşcu este asociat la domnia celor trei ţări româneşti unite şi unificate, dorind să-i încredinţeze mai întîi cîrmuirea Moldovei. Vîrsta tînără a copilului, situaţia grea a Moldovei cu Zamoyski şi Movileştii la pîndă, nevoia de a-l avea în Ţara Românească, amînă realizarea proiectului. Nu şi gîndul şi ideea deoarece temporar, unei locotenenţe domneşti, formată, însă, numai din boieri munteni de credinţă (banul Udrea, vistierul Andronie, armaşul Sava şi spătarul Negrea), îi este încredinţată cîrmuirea Moldovei. Aceeaşi semnificaţie superioară investeşte şi conţinutul pecetei solemne, folosită la actele de mare însemnătate, sinteză a simbolurilor stemelor celor trei ţări româneşti: vulturul Ţării Româneşti, în cîmpul de sus, capul de bour al Moldovei, în cîmpul de mijloc şi leii Transilvaniei, în cîmpul de jos, iar de o parte şi de alta, pe întreagă suprafaţa, două figuri umane, Mihai şi fiul său Nicolae Pătraşcu.

*

Asemenea mărire a stîrnit invidie şi teamă. Duşmanii dinăuntru, nobilimea şi boierimea retrogradă, şi cei din afară, imperialii şi polonezii, şi-au unit puterile împotriva temerarului domn. Gîndurile acestuia ţinteau departe, proiectele sale zădărniceau ambiţii deşarte. Trebuiau retezate aripile vulturului ce-şi rotise privirile în larg. Nobilimea ardeleană se răzvrăteşte şi în unire cu generalul imperial Basta, înfrîng, la Mirăslău, lîngă Aiud, la 11 septembrie 1600, oastea voievodului Mihai, boierimea moldoveană şi o parte a celei muntene ridică sabia şi sprijină pe protejaţii cancelarului Zamoyski, Ieremia şi Simion Movilă. Generalul imperial Basta, cu ştirea şi îndemnul lui Rudolf al II-lea, preferă unirea cu nobilimea duşmană în locul colaborării cu Mihai.

*

O nouă sforțare, neobișnuită, încearcă neînfricatul viteaz. O nouă victorie, la Guruslău, pe valea Zalăului, la 24 iulie/3 august 1601, împotriva nobilimii răzvrătite, ajutată de turci și de tătari, reînvie încrederea și curajul, dorința și voința temerarului domn. Încăodată mintea mereu în căutarea altor proiecte îndrăznețe cuprinde stăpînirea întregului teritoriu locuit de români. Din nou se vedea Mihai stăpînul celor trei țări. Din nou se visa eroul recunoscut de diplomați șireți și capete încoronate ca un alt Alexandru Macedon.

Primirea entuziastă în drumul său de la Guruslău la Cluj îi încurajează speranțele și încrederea. Și mai încurajatoare a fost primirea de la Cluj, unde boieri munteni și moldoveni, orășeni de stare mijlocie și modestă îl întîmpină cu mare bucurie la întrarea în oraș. Încurajare sporită și mai mult de alungarea lui Simion Movilă din Țara Românească, din nou supusă voievodului Mihai. Țara Românească supusă, Transilvania din nou stăpînită, marea epopee reînvie cu puterea de mai înainte. Invitația generalului imperial Basta la o discuție este onorată cu răspunsul, din nou autoritar, din nou în deplină concordanță cu firea, încrederea și vitejia ce-i erau caracteristice, anume că nici Basta și nici împăratul nu-i sînt stăpîni, căci țara îi este supusă. Porunci sînt îndreptate secuilor și sașilor de a i se supune, locuitorilor din Alba Iulia de a-i pregăti reședința.

Semnificația întîmplărilor petrecute la Cluj pe la mijlocul lunii august nu mai este tăinuită. Lîngă turnul croitorilor, în partea de sud-est a orașului, acolo unde fusese dat morții, în luna februarie 1601, viteazul său căpitan Baba Novac, Mihai, înconjurat de credincioșii săi boieri, munteni și moldoveni și de mulțime de popor și de oastea biruitoare, oficiază o solemnitate, ridică steagul cel mare. Semnificația sărbătorească și a ceremoniei de la marginea Clujului n-a rămas neobservată și nici neînțeleasă. Cu atît mai mult cu cît aceasta a fost subliniată de răspunsul hotărît trimis împăratului Rudolf la invitația acestuia ca Mihai să părăsească Transilvania: împăratul are destule țări și, deci, nu are trebuință de Transilvania, pe cînd lui îi este necesară și de aceea nu o va părăsi.

Motive suficiente pentru împărat și pentru generalul Basta de a-l da pieirii prin mișelie. Ceea ce se întîmpla la 9/19 august 1601, în apropierea orașului Turda.

Mișeleasca ucidere nu i-au putut înmormînta neîntrecutului viteaz și temerarului gînditor și faptele, așa cum credeau și doreau călăii. Contemporanii și urmașii l-au socotit cel mai vrednic de cinstire și admirație dintre toți principii vremii aceleia. Profeția curtenilor lui Rudolf, anume că Mihai va fi pomenit o sută de ani de toată lumea a fost întrecută. 375 de ani au trecut de la istorica înfăptuire și aceasta și înfăptuitorul trăiesc vii în mintea și inima oamenilor și vor trăi multă vreme de aici înainte.

*

Un om deosebit prin gîndire şi faptă, frămîntat de un zbucium lăuntric mistuitor, grabnic şi fulgerător în hotărîre şi acţiune apare viteazul domn din propriile-i mărturisiri. Fraza ruptă are licărire care aruncă deodată lumină, iar scrisoarea aşternută pe hîrtie este crestată de vîrf de sabie, în rotunde întăriri de condei — cum spune Nicolae Iorga —, de o netăgăduită distincţie.

Personalitatea marelui domn şi cea dintîi unire a Ţărilor Române se pot judeca mai bine după schimbarea din temelii a perspectivei istorice. Pe cînd un şir de înaintaşi n-au fost decît nişte jucării în mîinile împărăţiilor vecine, de la urcarea pe tron Mihai înfluenţează el mersul lucrurilor, concentrează asupra sa privirile contemporanilor, devine un factor însemnat în desfăşurarea evenimentelor istorice din vremea sa. A fost înfăptuitorul celor mai de seamă idealuri: independenţa şi unitatea.

Unirea celor trei ţări româneşti a avut o însemnătate covîrşitoare în istoria poporului român. Ea a fost de o importanţă de netăgăduit în momentul săvîrşirii ei şi s-a vădit tot mai mult în perspectiva dezvoltării istorice. A constituit o pildă şi un îndemn pentru toate marile înfăptuiri de după aceea. „Aducerea aminte a acelor timpuri eroice" a deşteptat în poporul român, aşa cum o dorea Nicolae Bălcescu, simţul datoriei de a păstra şi de a mări pentru viitorime această preţioasă moştenire.

Astăzi cînd poporul român şi-a cucerit adevărata libertate şi independenţă, istoricele înfăptuiri ale lui Mihai Viteazul sînt preţuite mai mult decît oricînd. Sînt preţuite într-un asemenea grad, deoarece, aşa cum sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu, ideea unităţii naţionale a însufleţit poporul, i-a înzecit forţele în lupta pentru apărarea şi propăşirea patriei, a întărit „sentimentul patriotismului, al demnităţii naţionale".

ŞTEFAN PASCU

TREIZECI DE ANI DE LA INSTAURAREA PRIMULUI GUVERN REVOLUȚIONAR DEMOCRATIC

În îndelungata și zbuciumata istorie a poporului român, ziua de 6 martie 1945 se înscrie ca un moment de mare însemnătate, ziua încununării victorioase a unei evoluții istorice a năzuințelor de viață liberă, sub un regim democratic, pentru care au luptat generații și generații de înaintași.

Este meritul Partidului Comunist Român care, preluînd și ridicînd pe o treaptă superioară tradițiile glorioase ale înaintașilor, a știut să conducă poporul român la victoria insurecției naționale antifasciste din vara anului 1944 și să inaugureze astfel „epoca unor profunde transformări revoluționare, democratice în societatea românească, a cuceririi puterii de către clasa muncitoare, în alianță cu țărănimea și masele largi populare". Apreciind importanța istorică a drumului deschis pentru transformările revoluționare, secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, arăta că aceasta a însemnat „începutul unei noi istorii a patriei — istoria împlinirii idealurilor de dreptate socială și națională, pentru care au luptat nenumărate generații de înaintași, a cuceririi depline a independenței și suveranității naționale a României, a dreptului sacru al poporului român de a fi stăpîn în propria sa țară".

Înfăptuirea unor asemenea transformări revoluționare profunde, dar și foarte complexe, fără precedent în istoria patriei, impunea din partea Partidului Comunist Român, ca forță politică conducătoare, o amplă capacitate organizatorică și un simț de orientare politică pe care numai un partid marxist-leninist consecvent le putea avea.

Ieșit din ilegalitate cu un mare prestigiu politic în rîndul maselor, ca cea mai consecventă forță politică pătrunsă de un adevărat patriotism, Partidul Comunist Român a trecut imediat după eliberare la reorganizarea pe baze noi, în condițiile legale, a activității sale, reușind să-și creeze în decurs de numai cîteva luni puternice organizații în toate județele și localitățile țării. În același timp, a trecut și la reorganizarea sindicatelor unitare, a organizațiilor de tineret, de femei, a altor organizații democratice.

Aplicînd o tactică elastică, puternic ancorată în realitățile țării noastre și folosind cele mai diverse metode de luptă și forme de organizare, Partidul Comunist Român a reușit să unească într-un singur

șuvoi revoluționar clasa muncitoare, țărănimea și intelectualitatea, mica burghezie, toate forțele progresiste și patriotice ale națiunii, asigurînd pas cu pas victoria forțelor democrației și progresului.

Rememorînd evenimentele de atunci într-o recentă cuvîntare, secretarul general al partidului nostru remarca faptul că „instaurarea guvernului de la 6 Martie nu a fost un act politic întîmplător, sau efectul unei simple conjuncturi, ci rezultatul unei crîncene bătălii de clasă, revoluționare, duse cu arma în mînă, în care au ieșit victorioase clasa muncitoare, forțele revoluționare, democratice, care, în strînsă unitate, au reușit să lichideze împotrivirea înverșunată a reacțiunii și să cucerească pe cale revoluționară puterea politică în stat".

Influența și capacitatea organizatorică a partidului comunist în vederea intensificării luptei pentru transformări democratice în România sînt viu ilustrate de rapiditatea cu care s-au succedat evenimentele pe întreg cuprinsul țării în direcția unificării tuturor eforturilor pentru îndeplinirea sarcinilor istorice care stăteau în fața poporului român. Sînt deosebit de semnificative în acest sens și evenimentele din orașul și județul Cluj. Astfel, în teritoriile ce nu se aflau sub ocupația horthystă, cum a fost cazul la Turda, încă în 24 august 1944 și zilele imediat următoare muncitorimea și-a organizat comitete de întreprindere, care au constituit nucleele în jurul cărora se concentra și s-a dezvoltat inițiativa revoluționară a maselor în toate problemele la ordinea zilei. De asemenea, la numai 24 de ore de la eliberarea Clujului, în municipiu și județ puterea a fost preluată de comuniști și elementele progresiste, ca urmare a unei consfătuiri inițiată de comuniști cu reprezentanții sindicatelor muncitorești. Tot în 12 octombrie 1944, a doua zi după eliberare, la Cluj a luat ființă *Comisia locală a sindicatelor,* care a trecut la reorganizare pe baza frontului unic muncitoresc a organizațiilor sindicale, a căror influență în mase a fost considerabilă, reușind să mobilizeze la unele acțiuni pînă la 40—50.000 de oameni ai muncii. Cu sprijinul partidului comunist s-au reînființat organizațiile Uniunii Tineretului Comunist, care și-au ținut în Cluj prima ședință la 22 oct., obținînd în scurt timp rezultate remarcabile pe linia tineretului la acțiunile revoluționare ale partidului.

Pornind de la aprecierea științifică marxist-leninistă că înfăptuirea sarcinilor revoluției presupunea cuprinderea unor largi forțe sociale, Partidul Comunist Român a desfășurat o susținută activitate în vederea organizării aliaților proletariatului. În cadrul acestei acțiuni o atenție deosebită s-a acordat maselor țărănești vital interesate, la fel cu proletariatul, în terminarea victorioasă a războiului antihitlerist, în lichidarea moșierimii și împărțirea pămîntului, în instaurarea unui regim democratic care să înlăture toate neajunsurile în care a fost ținută țara și poporul de clasele exploatatoare. Sub îndrumarea comuniștilor, țăranii și-au creat și consolidat organizațiile lor proprii: comitetele țărănești, Frontul plugarilor, care vor consolida alianța muncitorească-țărănească, forța de bază a revoluției populare din țara noastră. Astfel

de organizații au luat ființă și în județul Cluj în primele zile ale eliberării, încît la numai o lună de la eliberare a luat ființă și organizația regională a Frontului plugarilor.

Alături de Frontul plugarilor o contribuție însemnată în aceste părți ale țării a adus-o la mobilizarea maselor și MADOSZ-ul, a cărei organizație s-a reconstituit în Cluj încă în 23 oct. 1944. Tot în luna eliberării Clujului, octombrie 1944, și-au început aici activitatea Uniunea democrată a femeilor, Apărarea patriotică și Uniunea patrioților, a cărei activitate avea drept obiectiv, după cum s-a afirmat într-un manifest dat publicității, „libertatea tuturor cetățenilor din nordul Transilvaniei și integrarea lor în România democratică, liberă și independentă".

Înțelegînd marea importanță a concentrării forțelor revoluționare în cadrul Frontului Național Democrat, care reprezenta dezideratele și năzuințele fundamentale ale poporului, ale țării în acele momente istorice și comuniștii din teritoriile eliberate, urmînd linia politică a Partidului Comunist Român, au militat pentru consolidarea F.N.D. Prin intermediul tuturor organizațiilor muncitorești, țărănești, ale tineretului, ale femeilor muncitoare și naționalităților conlocuitoare unite în cadrul F.N.D., comuniștii de pe întreg cuprinsul țării au atras masele largi populare la rezolvarea problemelor economice, sociale și politice ridicate la ordinea zilei de revoluția în plină desfășurare.

Larga activitate politică, ideologică și organizatorică desfășurată de partidul comunist și de celelalte organizații democratice de sub îndrumarea sa, unite în Frontul național democratic, lupta nestăvilită a maselor populare de pe întreg cuprinsul țării pentru salvgardarea intereselor lor majore, cucerirea unor poziții tot mai puternice în aparatul de stat, participarea armatei la insurecție și apoi la războiul antihitlerist, toate acestea au făcut ca reacțiunea să fie lipsită de posibilitatea de a recurge la mijloace extreme pentru a-și recuceri pozițiile dominante în viața politică a țării.

Comuniștii, călîți în lupta îndelungată împotriva exploatării și asupririi, ca și a celui mai periculos dușman al poporului, fascismul, situîndu-se în fruntea maselor, au acționat ferm împotriva uneltirilor reacțiunii de pe întreg cuprinsul țării. Așa de exemplu, cînd elementele fasciste din orașul Cluj au amenințat să deslănțuiască un măcel împotriva oamenilor muncii care proiectaseră să se întrunească într-o mare adunare populară pentru a cere demisia guvernului Sănătescu și instaurarea unui guvern democratic, organele locale de partid au dejucat aceste manevre ale reacțiunii de intimidare a maselor. În ziua de 29 octombrie 1944 au fost organizate cinci mari adunări populare în diferite părți ale orașului, la care s-a votat cîte o moțiune identică, cerîndu-se înlăturarea guvernului cu majoritate reacționară și instaurarea unui guvern al F.N.D., în frunte cu Dr. Petru Groza. Sfidînd amenințările reacțiunii, muncitorii ceferiști din Cluj au mers în coloană la adunare, organizînd o puternică demonstrație de stradă. În fața ho-

tărîrii și dîrzeniei de care au dat dovadă oamenii muncii, mobilizați și îndrumați de comuniști, reacțiunea s-a văzut nevoită să dea îndărăt.

Animat de un fierbinte patriotism, care izvora din tradițiile nobile de luptă seculară dusă de poporul român pentru libertate, independență națională și progres social, oamenii muncii de pe întreg cuprinsul țării au găsit resursele de energie necesară pentru a înfrînge toate piedicile și uneltirile reacțiunii și a răspunde cu însuflețire la chemările patriotice ale Partidului Comunist Român pentru făurirea conștientă a noii istorii a patriei. În frunte cu proletariatul și sub conducerea clarvăzătoare a Partidului Comunist Român, masele muncitoare au susținut prin munca și sacrificiul vieții lor frontul antihitlerist și tot ele au asigurat refacerea și repunerea în funcțiune a întreprinderilor, asigurarea celor necesare populației țării, înfrîngînd specula și rezistența exploatatorilor. Prin acțiunea hotărîtă a maselor populare, organizate de partidul comunist în Frontul Național Democrat, au fost înfăptuite pas cu pas toate obiectivele de mare însemnătate pentru desfășurarea victorioasă a revoluției, cum erau: democratizarea aparatului de stat, prin alungarea primarilor, pretorilor și prefecților reacționari și înlocuirea lor cu oamenii din popor, trecerea la confiscarea pămînturilor moșierești și împărțirea lor țăranilor ș.a.

In condițiile schimbării necontenite a raportului de forțe în favoarea democrației și în detrimentul reacțiunii, Partidul Comunist Român a lansat, în ianuarie 1945, programul de guvernare al F.N.D. Aceasta a însemnat concentrarea luptei tuturor forțelor democratice de sub îndrumarea partidului în vederea rezolvării imediate a principalei probleme a revoluției populare, problema puterii politice. Instaurarea imediată a unui guvern democratic, înfăptuirea reformei agrare, lichidarea resturilor fasciste-hitleriste, democratizarea aparatului de stat, înfăptuirea unei politici democrate de înfrățire a poporului român și naționalităților conlocuitoare, participarea cu maximum de efort la războiul antihitlerist erau tot atîtea obiective ce corespundeau intereselor întregului nostru popor, fapt care a făcut ca programul de guvernare al F.N.D. să fie îmbrățișat cu entuziasm de mase.

Bucurîndu-se de o largă acțiune de popularizare pe toate căile, programul a exercitat o puternică influență asupra desfășurării luptei revoluționare din țara noastră. Luna februarie s-a transformat într-o adevărată avalanșă a luptei maselor populare de pe întreg cuprinsul țării pentru transpunerea în viață a programului de guvernare al F.N.D. Peste tot au loc manifestații și demonstrații ale forțelor democratice, care cereau demisia guvernului Rădescu și instaurarea unui nou guvern care să reprezinte cu adevărat interesele poporului, ale țării.

In zilele furtunosului februarie a anului 1945 și în județul Cluj, ca peste tot în țară, masele și-au manifestat cu vehemență voința de instaurare a unui regim democratic pe baza programului de guvernare al F.N.D., pe care, de altfel, nu numai că masele l-au adoptat, dar au început să-l și aplice în practică. Era necesar să fie pusă de acord

guvernarea țării cu situația creată în țară, avînd în vedere că pînă în luna februarie 1945 din totalul de 58 prefecturi, un număr de 52 au și fost smulse din mîinile reacțiunii.

În ziua de 4 februarie 1945 în Dej o adunare de peste 7.000 de oameni cereau instaurarea unui guvern democrat, iar la 11 februarie și în orașul Turda mai mult de 5.000 oameni organizează o demonstrație în sprijinul aceleași revendicări. În orașul Cluj, care și pînă la această dată a fost teatrul unor puternice mișcări de masă în favoarea unui guvern F.N.D., în ziua de 15 februarie au manifestat peste 30.000 de oameni sub lozincile: „Vrem guvern F.N.D.!", „Trăiască alianța dintre muncitori și țărani", cerînd reîncadrarea definitivă a nordului Transilvaniei într-o Românie democratică, înfăptuirea imediată a reformei agrare și o viață omenească liberă și independentă pe seama celor mulți și asupriți pînă mai ieri. În cadrul ripostei nimicitoare, pe care masele populare de pe întreg cuprinsul țării au dat-o forțelor reacționare din guvern după înscenarea masacrului din ziua de 24 februarie 1945 împotriva demonstranților din București, la Cluj și în județ au loc adunări și manifestații de protest. Concomitent cu uriașa demonstrație a celor peste 600.000 de oameni ai muncii din București, care a și dus la prăbușirea guvernului Rădescu, peste 10.000 de oameni ai muncii români și de alte naționalități din Cluj, într-o unitate frățească, au manifestat în ziua de 5 martie cerînd „înlăturarea imediată a lui Rădescu, asasinul muncitorimii".

Înlăturarea guvernului Rădescu, impusă de lupta hotărîtă a maselor, organizate și conduse de Partidul Comunist Român, a reprezentat un mare succes al forțelor democratice, care, la 6 martie 1945, reușesc să aducă la cîrma țării primul guvern revoluționar democratic pe care l-a înregistrat pînă la acea dată istoria poporului nostru. Apreciind importanța victoriei de la 6 martie 1945 prin perspectiva istorică a perioadei care a trecut de la acest eveniment, secretarul general al partidului tovarășul Nicolae Ceaușescu, spunea în cuvîntarea la sesiunea jubiliară a marii Adunări Naționale consacrată celei de a XXX-a aniversări a eliberării: „Aceasta a fost un eveniment esențial în dezvoltarea cu succes a revoluției democrat-populare, în transformarea revoluționară a societății românești".

Forțele democratice, în frunte cu clasa muncitoare aliată cu țărănimea, conduse de Partidul Comunist Român, avînd de-acum în mîinile lor pîrghiile hotărîtoare ale puterii de stat, au acționat consecvent pe linia satisfacerii intereselor fundamentale ale întregului popor. La numai cîteva zile după instaurarea guvernului revoluționar democrat, în 13 martie 1945, la Cluj a avut loc, într-o atmosferă sărbătorească, actul oficial de reintegrare a nordului Transilvaniei la România. Zecile de mii de oameni ai muncii, români și de alte naționalități, participanți la marea adunare populară prilejuită de acest eveniment istoric, au aclamat cu un entuziasm de nedescris consacrarea unei realități isto-

rice statornicită, în condiţiile eliberării ţării de sub jugul fascist, de lupta şi voinţa de nestrămutat a întregului nostru popor.

Guvernul revoluţionar democratic a legiferat reforma agrară, contribuind astfel la accelerarea şi desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice, a continuat cu hotărîre opera de democratizare a vieţii publice, a luat măsuri împotriva speculei şi sabotajului capitalist, a mobilizat toate forţele şi resursele umane şi materiale ale ţării pentru ducerea pînă la victoria finală a războiului antihitlerist, a promovat o politică externă îndreptată spre întărirea independenţei şi suveranităţii naţionale a ţării.

Întregul popor din România a întîmpinat cu profundă satisfacţie şi mîndrie patriotică a datoriei împlinite victoria de la 9 mai 1945, care a pus capăt celui de al doilea război mondial, „Participăm cu entuziasm la bucuria impetuoasă a omenirii prilejuită de victoria militară asupra fascismului. Să ne-o cîştigăm şi pe acea de a ne împărtăşi din binefacerile senine ale păcii, să ne încordăm eforturile pentru a zidi o Românie luminoasă şi fericită", scria în acele zile *Scînteia* comunistă.

Pentru transpunerea în viaţă a acestor nobile năzuinţe ale poporului nostru, Partidul Comunist Român a desfăşurat o intensă activitate politică vizînd întărirea regimului democrat. Analizînd starea economiei naţionale şi perspectivele ei de dezvoltare, Conferinţa Naţională a partidului din toamna anului 1945 a trasat un amplu program de refacere şi dezvoltare a economiei, elaborînd şi o linie politică generală îndreptată spre întărirea regimului democratic, spre desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice şi pregătirea trecerii la revoluţia socialistă.

În noile condiţii istorice, lupta pentru consolidarea regimului democratic însemna zdrobirea reacţiunii şi cucerirea deplină a puterii politice de către clasa muncitoare aliată cu ţărănimea, sprijinită pe toate forţele sănătoase ale naţiunii. Desfăşurarea cu succes a acestei lupte, înfrîngerea şi înlăturarea de pe arena istorică a vechilor partide de guvernămînt burgheze după alegerile din 1946, a dus la abolirea monarhiei şi proclamarea Republicii Populare Române la 30 decembrie 1947, la naţionalizarea principalelor mijloace de producţie în iunie 1948. S-au creat astfel condiţiile pentru trecerea la o nouă etapă istorică — etapa înfăptuirii sarcinilor revoluţiei şi construcţiei socialiste.

Activitatea creatoare, talentul şi energia maselor, îndrumate cu competenţă de Partidul Comunist Român, care şi-a cîştigat încrederea şi dragostea poporului, şi-au găsit de acum noi direcţii de dezvoltare şi noi forme de manifestare, asigurînd victoria deplină şi definitivă a socialismului pe străvechile meleaguri ale României.

Amploarea transformărilor înfăptuite în România în cei treizeci de ani care au trecut de la instaurarea primului guvern revoluţionar democratic, evidenţiază cu pregnanţă, cu realitatea de nezdruncinat a faptelor, însemnătatea momentului istoric de la 6 martie 1945.

Realizînd cele mai profunde transformări de ordin economic, social-politic și cultural din îndelungata și zbuciumata sa istorie, construind astăzi societatea socialistă multilateral dezvoltată în patria sa liberă, poporul român a smuls din rădăcini cauzele care au generat rămînerea sa în urmă față de alte state și popoare. România străbate astăzi o etapă hotărîtoare pentru destinele națiunii, pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare spre comunism, pentru asigurarea unui avînt economic, cultural-științific și a unui standard de viață care să situieze țara noastră în rîndul statelor avansate din punct de vedere economic.

În temeiul unei analize științifice și al unui sistem de valori propriu unei societăți care și-a propus să creeze membrilor săi un înalt nivel de viață materială și spirituală, să consolideze relații sociale guvernate de cel mai autentic umanism, Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român prefigurează, prin istoricele sale documente și hotăriri, un viitor strălucit pentru patria noastră, înarmînd, totodată poporul cu un program clar de acțiune în vederea făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintării țării pe calea edificării comunismului.

Înarmat cu un astfel de program, cum nu a mai avut niciodată în istoria sa, poporul român muncește cu însuflețire pentru înfăptuirea consecventă a politicii de industrializare socialistă, de maximă valorificare a resurselor naționale, de intensivă dezvoltare a producției agricole, de ridicare a potențialului tehnico-științifice al țării, de ridicare a acesteia pe noi trepte ale progresului, al bunăstării oamenilor muncii, dînd viață prevederilor Congresului istoric din noiembrie 1974.

În această efervescență constructivă, care umple cu tumultul ei meleagurile patriei de la un capăt la altul, rememorarea trecutului glorios de luptă al poporului nostru are darul de a ne face să prețuim mai mult condițiile de libertate, independență și suveranitate națională dobîndite cu atîta trudă și jertfe de înaintașii noștri și care ne permit nouă astăzi să facem mai luminos, mai strălucit chipul patriei.

IOAN CICALĂ

STUDII ŞI ARTICOLE

CERAMICA DE IMPORT ÎN AŞEZAREA DACICĂ LA PECICA

Cu ocazia săpăturilor pe care le-am întreprins în bine cunoscuta staţiune de la „Şanţul Mare" din hotarul com. Pecica jud. Arad a fost descoperită o mare cantitate de ceramică [1]. În cadrul acesteia se singularizează o categorie, relativ puţin numeroasă, alcătuită din ceramică fină de import. Spuneam puţin numeroasă în comparaţie cu abundenţa ceramicii autohtone produsă, în covîrşitoarea ei majoritate, chiar în atelierele aşezării dacice de la Pecica. Aceasta s-a dovedit a fi, printre altele şi un important centru de producţie. Dintre produse, pe prim loc se situează cele ceramice, despre a căror confecţionare în aşezarea amintită ne stau mărturie numeroasele lustruitoare, tot de lut ars, unelte indispensabile şi în acelaşi timp nelipsite din asemenea ateliere.

În lucrarea de faţă nu vom discuta foarte numeroasele imitaţii după forme de vase străine. Acestea au fost produse şi ele, foarte probabil, în atelierele importantului centru de la Pecica. Aşezarea dacică de aici se înscrie printre acele importante centre pe care geograful Claudius Ptolemaeus le numeşte „oraşe" *(polis)* şi am presupune că s-ar fi numit Ziridava[2]. Identificarea rămîne ipotetică pînă nu va fi descoperită o dovadă sigură. Deocamdată putem spune că în cele patru campanii de săpături întreprinse la Pecica n-am găsit un asemenea document.

Multe dintre imitaţiile de vase despre care vorbeam redau fidel originalele străine; însă tehnica în care au fost lucrate face dovada că ele s-au produs pe loc şi nu constituie importuri. În schimb altele, prin toate amănuntele tehnice: pastă, ardere, forme, se dovedesc a fi produse străine ce au putut ajunge în aşezarea dacică de la Pecica pe

---

[1] Despre săpăturile de la Pecica vezi I. H. Crişan — E. Dörner — T. Soroceanu, *Pecica. Săpăturile de la „Şanţul Mare" din anii 1960, 1961, 1962, 1964* (în curs de publicare).

[2] I. H. Crişan, *Ziridava*, în *Apulum, IV*, 1965, p. 127—137.

calea comerțului. Schimburile comerciale ale Daciei din ultimele două secole ale erei vechi și din primul secol al erei noastre, cu lumea greco-romană, se dovedesc a fi fost intense concretizîndu-se și în produse ceramice [3]. La acestea se adaugă, după cum vom vedea și schimburi cu lumea celtică.

Iată acum descrierea sumară a ceramicii fine de import de la Pecica ce se păstrează în Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca. Va trebui spus încă de la început că întreaga ceramică de care ne ocupăm se păstrează fragmentar și că în majoritatea cazurilor formele au fost reconstituite. În totalitatea ei ceramica de care ne ocupăm s-a descoperit în ultimul nivel de locuire dacică ce se datează în sec. I î.e.n.—I e.n.

1. Vas mijlociu roman, roșu lucrat cu roata din pastă foarte fină, acoperit cu vopsea roșie; avea un mic prag pentru asamblarea cu capacul (inv. nr. A_2/2477). *Fig. 1*, 1.

2. Partea inferioară a unui *kantharos* gălbui deschis, din pastă foarte fină, lucrat cu roata (inv. nr. A_2/2478). *Fig. 1*, 2.

3. Fragment dintr-o farfurie romană, gălbuie din pastă fină lucrat cu roata și acoperit cu vopsea roșie (inv. nr. A_2/2479). *Fig. 1*, 3.

4. Fragment dintr-un vas de același tip cu cel precedent (inv. nr. A_2/2480). *Fig. 1*, 4.

5. Fragment din buza unui vas elenistic, gălbui, lucrat cu roata din pastă fină. În exterior cu angobă de culoare brună, peste care s-au pictat dungi albe paralele (inv. nr. A_2/2481). *Fig. 1*, 5.

6. Fragment dintr-o farfurie romană de același tip cu nr. 3—4 (inv. nr. A_2/2482). *Fig. 1*, 6.

7. Fragment dintr-un ulcior roman, cu toartă orizontală, gălbui, lucrat cu roata din pastă fină și acoperit cu vopsea roșie (inv. nr. A_2/2483). *Fig. 1*, 7.

8. Vas mijlociu elenistic, păstrat fragmentar, de culoare gălbui, lucrat cu roata din pastă fină. Întreaga suprafață este acoperită cu angobă de culoare brună peste care s-au pictat dungi albe (inv. nr. A_2/2484). *Fig. 1*, 8.

9. Fundul unui vas roman, roșu lucrat cu roata din pastă fină (inv. nr. A_2/2485). *Fig. 1*, 9.

10. *Kantharos* de culoare galben deschis, lucrat cu roata din pastă fină. Păstrat fragmentar. A avut două torți și inel de fund. Înălțimea 0,08 m, diam. gurii 0,12 m, diam. fundului 0,005 m, grosimea pereților 0,004 m (inv. nr. A_2/2486). *Fig. 1*, 10.

11. Fragment dintr-un vas de același tip cu nr. 1 (inv. nr. A_2/2473). *Fig. 2*, 1.

12. Fragment de la buza unui vas roșu, din pastă bună lucrat cu roata. Buza este evazată atît spre interior cît și spre exterior și prezintă șănțuiri (inv. nr. A_2/2474). *Fig. 2*, 2.

---

[3] A se vedea în acest sens monografia lui I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974.

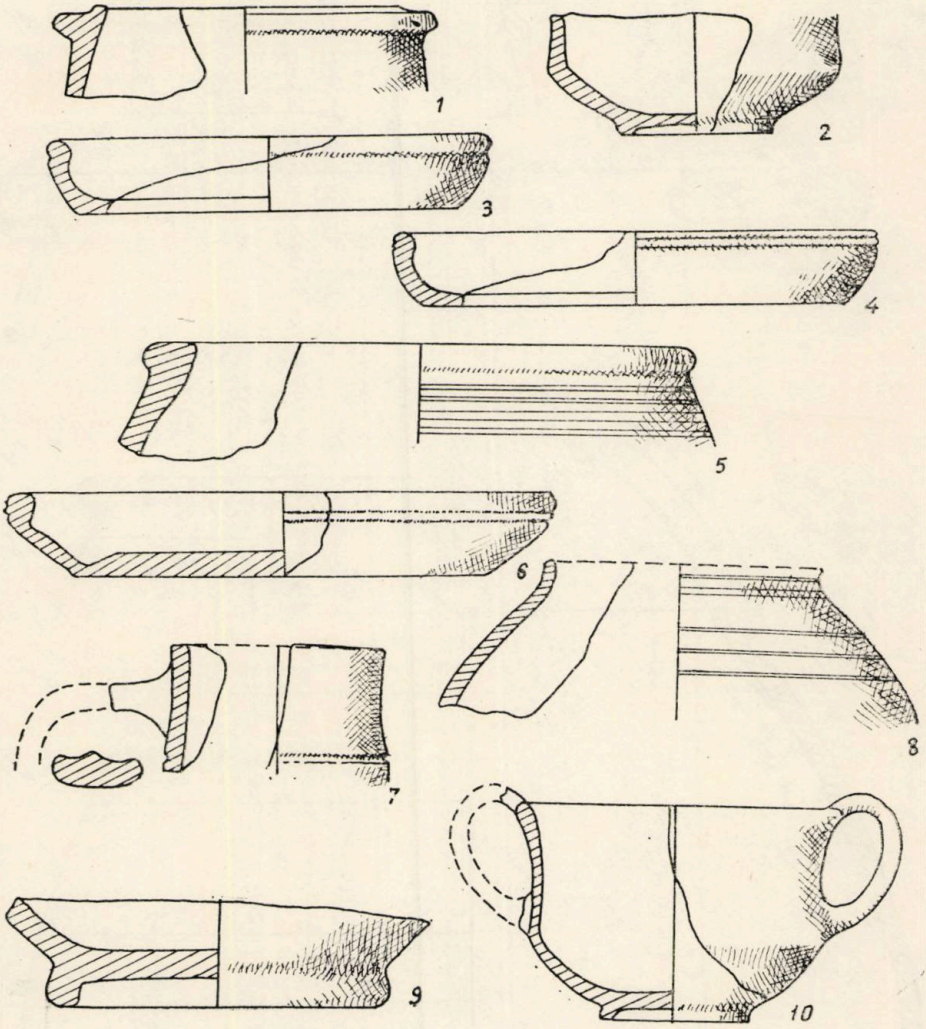

Fig. 1. Ceramică elenistică și romană de la Pecica, 1/3, 5.

13. Fragment dintr-un vas de același tip cu cel precedent (inv. nr. A_2/2475). *Fig. 2*, 3.

14. Fragment dintr-un vas celtic pictat cu dungi albe și roșu-sepia, lucrat cu roata din pastă fină (inv. nr. A_2/2476). *Fig. 2*, 4.

15. Vas mijlociu, celtic, pictat cu dungi albe și roșu-brun, lucrat cu roata din pastă fină; se păstrează fragmentar (inv. nr. A_2/45). *Fig. 2*, 5.

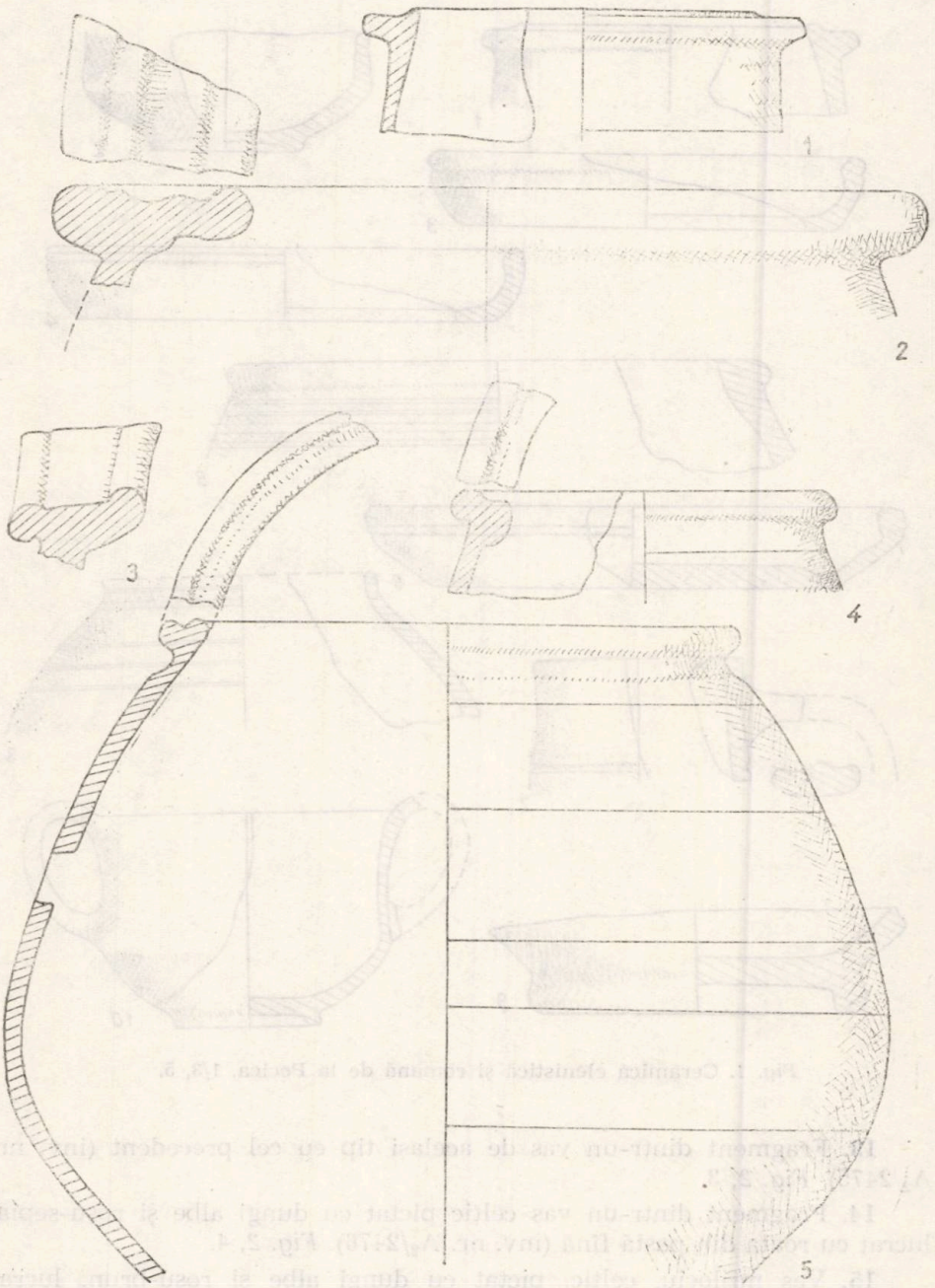

Fig. 2. Ceramică Latène tîrzie pictată şi ceramică romană. 1/3, 5.

16. Fragment dintr-un castron roșiatic pictat cu dungi albe paralele lucrat cu roata din pastă fină (inv. nr. A_2/2487). *Fig. 3*, 1.

17. Fragment dintr-un castron roman, gălbui, acoperit cu vopsea roșie, lucrat cu roata din pastă fină (inv. nr. A2/2488). *Fig. 3*, 2.

18. Vas mijlociu, păstrat fragmentar, de culoare gălbuie, acoperit cu vopsea roșie, lucrat cu roata din pastă fină (inv. nr. A2/2489) *Fig. 3*, 3.

19. Trei fragmente din vase de tip situlă lucrate cu roata din pastă cu mult grafit și ornamentate în exterior cu striuri paralèle făcute cu piaptănul (inv. nr. A2/1937, 1940, 1941). *Fig. 4*, 1—3.

Din sumara descriere făcută reiese că în așezarea dacică de la Pecica s-a descoperit ceramică de import ce poate fi grupată în trei categorii: *1*) ceramică romană, *2*) ceramică elenistică și *3*) ceramică de origine celtică.

1. — *Ceramica romană.*

Este mai presus de orice îndoială că cea mai numeroasă ceramică de import în așezarea de la Pecica o constituie cea romană. La cea descoperită prin săpăturile noastre va trebui adăugat un bol din categoria ceramicii fine *terra sigillata*, ce provine din aceiași așezare (tipul 29 H. Dragendorff) [4].

O formă interesantă o constituie farfuriile puțin adînci și cu fundul tăiat drept. Ele au buza îngroșată și, uneori, imediat sub ea sînt ornamentate cu cîte două linii adîncite, paralèle. Farfuriile de acest fel sînt lucrate din pastă gălbuie și acoperite cu vopsea roșie. La exemplarele noastre doar în mici porțiuni se mai păstrează vopseaua. Asemenea farfurii se lucrau în Italia și mai cu seamă la Pompei; de aceea ele sînt numite „farfurii roșii de tip pompeian" (Pompejanische rote Platten) [5]. Ele își găsesc analogii foarte apropiate pe teritoriul Germaniei romane unde se datează la sfîrșitul sec. I și la începutul secolului următor [6]. O bună analogie ne-o oferă, de ex. farfuriile descoperite în așezarea romană de la Heidelberg, în complexe ce se datează la sfîrșitul sec. I și la începutul sec. II [7].

Farfuriile roșii de tip pompeian, făcînd parte din aceeași grupă cu cele descoperite la Pecica se întîlnesc și în Pannonia unde se datează, mai cu seamă, în sec. I [8]. Farfuriile despre care discutăm își continuă existența pe parcursul secolelor II și III pînă în prima jumătate a sec. IV [9].

---

[4] I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, p. 196, fig. 107; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 213.

[5] Cf. E. Gose, *Gefässtypen der römischen Keramik im Rheinland*, Bonn, 1950, p. 21.

[6] Tipul 246 la E. Gose.

[7] B. Heukemes, *Römische Keramik aus Heidelberg*, Bonn, 1964, pl. 13, 52—54.

[8] E. Bonis, *Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien*, Budapesta, 1942, p. 21—24, pl. XXII, 1—2 și catalogul p. 172—174.

[9] E. Gose, *op. cit.*, p. 21.

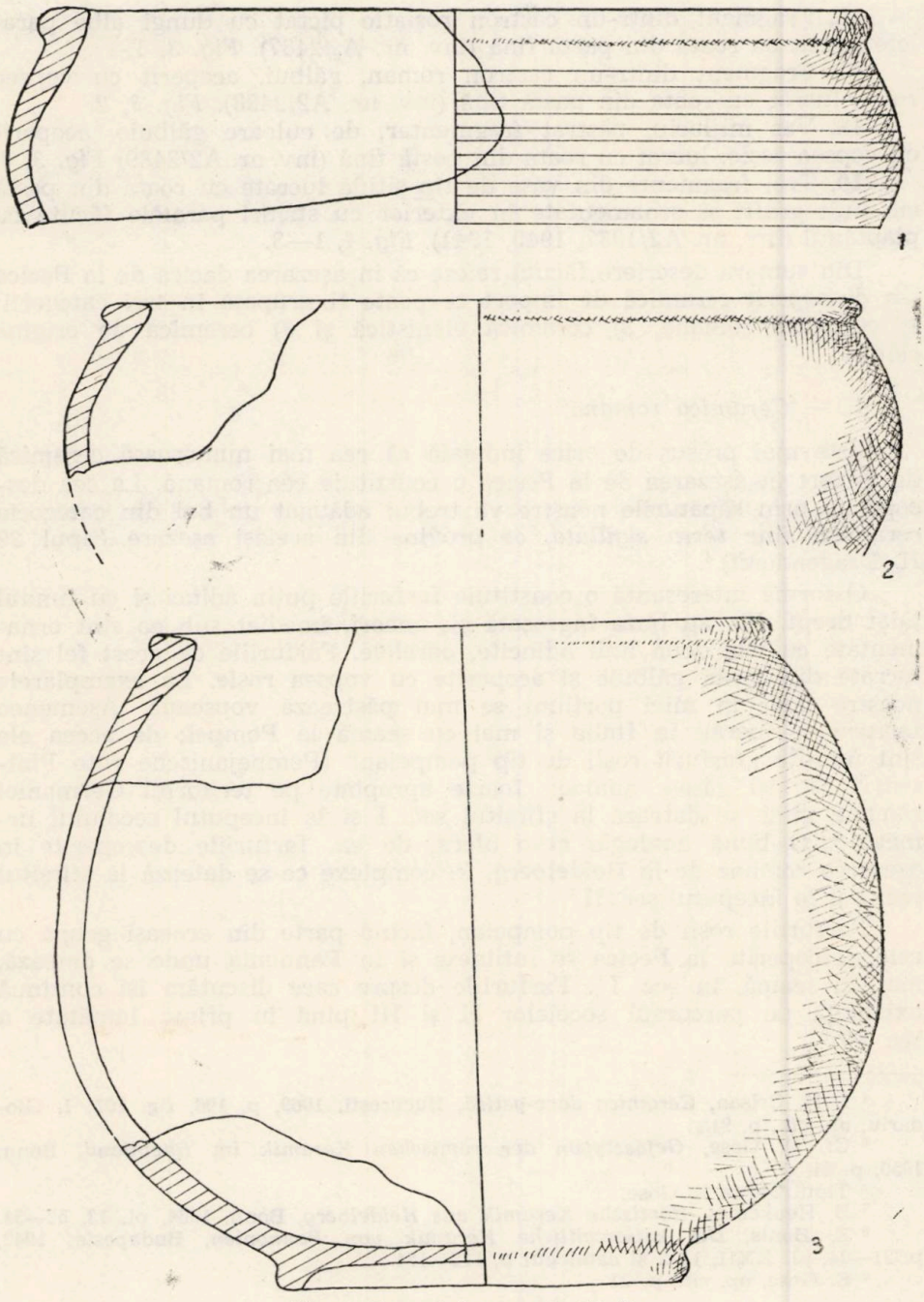

Fig. 3. Ceramică romană. 1/3, 5.

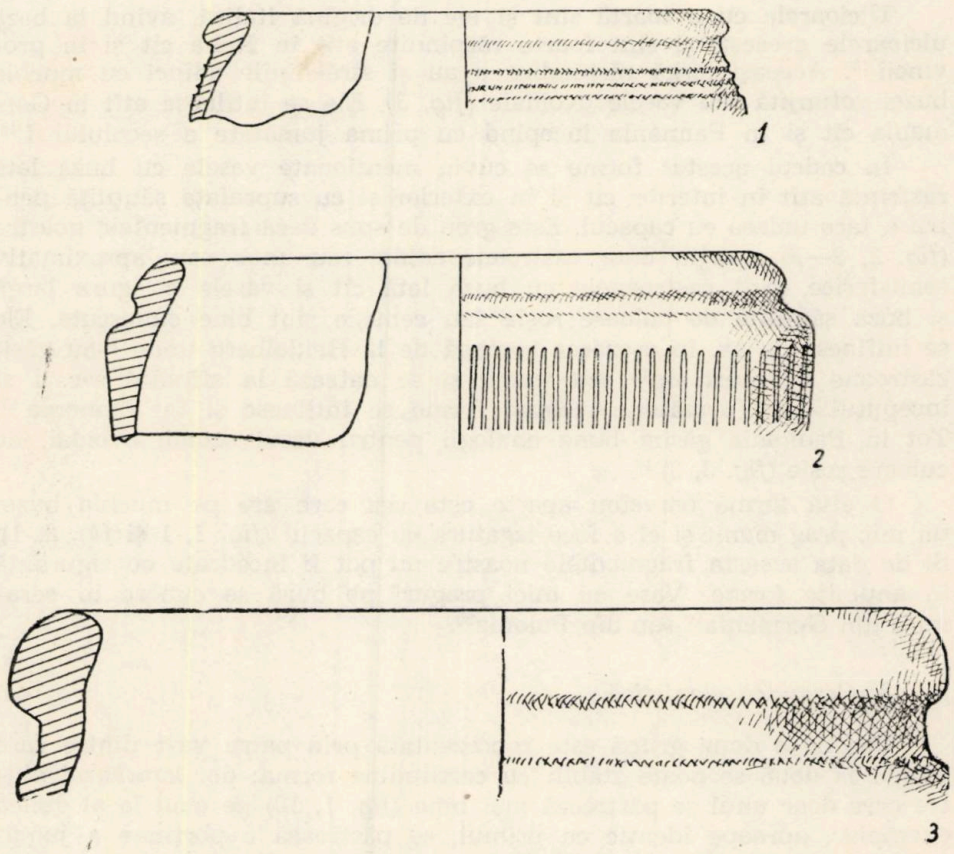

Fig. 4. Ceramică grafitată. 1/3, 5.

O altă formă des întîlnită în ceramica romană este ulciorul cu o toartă orizontală lucrat și el din pastă fină și acoperit cu vopsea roșie. Din păcate exemplarul de la Pecica se păstrează fragmentar, avînd doar o mică porțiune care nu ne permite să facem o încadrare tipologică mai exactă. Asemenea ulcioare au și ele o perioadă de existență eșalonată pe patru secole începînd din prima jumătate a sec. I [10]. Ulcioare cu o toartă se cunosc, de ex. în așezarea romană de la Heidelberg în complexe ce se datează în al treilea sfert din secolul I [11] Ele sînt foarte numeroase și în Pannonia [12] fără a putea însă face referiri mai precise din cauzele deja arătate.

[10] *Ibidem*, p. 33.
[11] B. Heukemes, *op. cit.*, pl. 4, 61 și pl. 6, 88—94.
[12] É. Bonis, *op. cit.*, p. 52—55.

Ulcioarele cu o toartă sînt şi ele de origină italică, avînd la bază ulcioarele greceşti şi sînt foarte răspîndite atît în Italia cît şi în provincii [13]. Aceeaşi largă răspîndire o au şi străchinile adînci cu muchia buzei rotunjită sau vasele ovoidale *(fig. 3)*. Ele se întîlnesc atît în Germania cît şi în Pannonia începînd cu prima jumătate a secolului I [14].

În cadrul acestor forme se cuvin menţionate vasele cu buza lată răsfrîntă atît în interior cît şi în exterior şi cu suprafaţa şănţuită pentru a face unirea cu capacul. Este greu de spus dacă fragmentele noastre (*fig. 2*, 2—3) aparţin unor castroane adînci sau unor vase aproximativ semisferice. Atît castroanele cu buza lată cît şi vasele cu gura largă şi buza şănţuită de culoare roşie sau cenuşie sînt bine cunoscute. Ele se întîlnesc de ex. în aşezarea romană de la Heidelberg unde s-au găsit castroane de acest tip[15] sau vase[16] şi se datează la sfîrşitul sec. I şi începutul celui următor. Aceleaşi forme se întîlnesc şi în Pannonia [17]. Tot în Pannonia găsim bune analogii pentru vasul scund, ovoidal, de culoare roşie (*fig. 3*, 3) [18].

O altă formă oarecum aparte este cea care are pe muchia buzei un mic prag menit şi el a face legătura cu capacul (*fig. 1*, 1 şi *fig. 2*, 1). Şi de data aceasta fragmentele noastre nu pot fi încadrate cu siguranţă în anumite forme. Vase cu mici praguri pe buză se cunosc în ceramica din Germania[19] sau din Polonia[20].

2. *Ceramică elenistică.*

Cea de a doua grupă este reprezentată prin patru vase dintre care numai la două se poate stabili cu certitudine forma: doi *kantharoi* dintre care doar unul se păstrează mai bine (*fig. 1*, 10) pe cînd la al doilea exemplar, aproape identic cu primul, se păstrează o porţiune a jumătăţii superioare (*fig. 1*, 2). Cei doi *kantharoi* de la Pecica îşi găsesc bune analogii, atît ca formă cît şi ca pastă şi tehnică de lucru, în agora de la Athena ce se datează îm prima jumătate a sec. I (G. 43 H. Robinson) [21]. Lipsind cu totul din Germania sau Pannonia.

Celelalte două fragmente aparţin unor vase elenistice cu angobă brună mată şi cu linii albe a căror formă exactă, din păcate, nu poate

---

[13] Ibidem, *loc. cit.*,
[14] E. Gose, *op. cit.*, pl. 24, B. Heukemes, *op. cit.*, pl. 3 şi pl. 7, É. Bonis, *op. cit.*, pl. XXII şi XXIII.
[15] B. Heukemes, *op. cit.*, pl. 4, 53—56.
[16] *Ibidem*, pl. 7, 116—118 şi pl. 19, 158—159.
[17] É. Bonis, *op. cit.*, pl. XXII, 9—10.
[18] *Ibidem*, pl. XIV, 14—15.
[19] E. Gose, *op. cit.*, pl. 47, 497, 498.
[20] É. Bonis, *op. cit.*, pl. XXII, 11—12.
[21] H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period. Chronology*, în *The Athenian Agora*, V, Princeton, 1959, p. 27.

fi precizată și ca atare nu pot fi încadrate din punct de vedere tipologic sau cronologic.

Un vas elenistic cu angobă brună, ca și în cazul fragmentelor de la Pecica, s-a descoperit la Sighișoara și se datează în sec. II—I î.e.n. [22]

3. *Ceramica de origine celtică.*

Cea de a treia grupă cuprinde două categorii: ceramică pictată și ceramică grafitată. Din prima categorie, în așezarea de la Pecica s-au descoperit doar două vase ori mai bine spus fragmente din două vase. Este vorba de ceramică pictată Latène tîrzie, de origine celtică. Acest tip de ceramică folosește în ornamentică benzile pictate de culoare albă alternînd cu cele de culoare roșie, roșu-brun ori roșu-sepia și mai puțin motivele geometrice mai complicate. Ea cunoaște în perioada Latène III o largă răspîndire pe cuprinsul Europei. F. Maier a stabilit existența a șase grupe: o grupă de vest și sud-vest incluzînd teritoriile de azi ale Franței, Belgiei și Elveției, o grupă de est răspîndită în Cehoslovacia și Austria, o grupă de sud-est în care intră Ungaria, Iugoslavia și România și trei grupe pe teritoriul Germaniei și al Poloniei [23]. Din punct de vedere cronologic ceramica pictată Latène tîrzie se datează în sec. I [24].

Cele două vase latène tîrzii pictate din așezarea de la Pecica își găsesc numeroase analogii. Vase mijlocii de același tip se cunosc de ex. de la Cambodunum, iar vasul mic își găsește analogii în exemplare ce se datează în perioada lui Augustus descoperite la Zürich [25].

Atît vasul mijlociu cît și cel mic au pe suprafața buzei o șănțuire menită să cuprindă pragul capacului. Vase pictate Latène tîrzii cu aceleași caracteristici se cunosc de ex. din așezarea de la Budapesta (Gellérthegy-Tabán) care este, în parte, contemporană cu cea de la Pecica [26].

Cea de a doua categorie cea a ceramicii grafitate este reprezentată prin fragmente din trei vase lucrate cu roata din pastă cu mult grafit. Ele au fost ornamentate cu linii incizate paralèle realizate cu piaptănul (Kammstrich).

Ceramica grafitată are aceeași origine cu ceramica pictată și cunoaște o largă răspîndire în secolul I. Ea este deosebit de abundentă în așezările tîrzii celtice, cum este de ex. cea de la Manching unde s-au

---

[22] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 136, fig. 62, I. Glodariu, *op. cit.*, p. 220.

[23] F. Maier, *Zur bemalten Spätlatènekeramik in Mitteleuropa*, în *Germania*, 41, 2, 1963, p. 260.

[24] Idem, *Zur bemalten Spätlatènekeramik aus dem Oppidum von Manching*, în *Germania*, 39, 3/4, 1961, p. 367 și în special monografia aceluiaș autor *Die bemalte Spätlatène-Keramik von Manching*, Wiesbaden, 1970, p. 78 și urm.

[25] Idem în *Germania*, 39, p. 367, fig. 2, 2—4 și fig. 4, 1—2.

[26] É. B. Bonis, *Die Spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest*, Budapest, 1969, fig. 88, 20; 89, 29.

găsit sute de asemenea vase, întregi ori fragmentare[27]. Ceramica grafitată este numeroasă și în descoperirile făcute pe teritoriul Cehoslovaciei unde există din abundență materia primă necesară lucrării ei [28].

Pentru cele trei vase grafitate de la Pecica vom cita drept analogii doar exemplare descoperite în așezarea de la Manching [29], menționînd că din pastă grafitată se lucrau doar puține forme de vas și că cea mai răspîndită este cea asemănătoare cu o *situla* ca și vasele noastre. Aceeași formă cu foarte mici variații se întîlnește în aproape toate descoperirile de acest gen de pe o foarte vastă zonă; de aceea renunțăm să citățm și alte analogii.

Semnificația istorică a ceramicii de import și a celorlalte mărfuri ajunse pe calea comerțului în lumea daco-getică a fost arătată încă de Vasile Pârvan [30]. Ele fac dovada relațiilor economice pe care le-au avut daco-geții cu lumea greco-romană sau cu alte neamuri situate mai aproape sau mai departe de fruntariile Daciei și în același timp stau mărturie despre gradul de civilizație pe care l-au atins, în dezvoltarea lor, strămoșii noștri. Iată de ce importurile, printre care și cele de ceramică, constituie documente deosebit de importante. Ele vin să completeze izvoarele scrise, care sînt destul de sărace și insuficiente pentru alcătuirea unui tablou complet al civilizației daco-getice din faza sa de apogeu.

I. Glodariu a alcătuit recent o lucrare monografică cu privire la relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană [31]. Din catalogul întocmit reiese că în spațiul intracarpatic al țării noastre se cunosc 19 așezări dacice în care s-a descoperit ceramică de import greco-romană, printre care figurează și așezarea de la Pecica. Cantitativ vorbind descoperirile de la Pecica se situează pe primele locuri.

Ceramica romană descoperită în așezarea de la Pecica face dovada legăturilor comerciale pe care le-au avut dacii de aici cu imperiul roman ale cărui hotare, în secolul I, atinseseră Dunărea. Ele se făceau prin intermediul negustorilor romani ale căror mărfuri au ajuns pînă în așezarea de pe malul Mureșului. Prin intermediul acelorași negustori au putut ajunge aici și produsele ceramice elenistice.

Locuitorii importantului centru de la Pecica aveau legături și cu lumea celtică, mărturie stînd în acest sens ceramica pictată ori grafitată. Dacă mai adăugăm și atelierele ce s-au descoperit aici, putem trage concluzia că la Pecica în sec. I î.e.n.—I e.n. a existat un centru de

---

[27] I. Kappel, *Die Graphittonkeramik von Manching*, Wiesbaden, 1969, unde se dă un catalog al tuturor descoperirilor de asemenea ceramică și o bogată bibliografie.

[28] Cf. L. Horáková-Jansová, *Die latènezeitliche Graphitkeramik in Böhmen und Mähren*, în *Památky Arch.*, 46, 1955, p. 134 și urm.

[29] I. Kappel, *op. cit.*, pl. 1, 11; 5, 49; 6, 66.

[30] V. Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, în *Acad. Roum. Bull de la Sect. Hist.*, X, Bucarest, 1923, p. 27—47.

[31] Lucrarea citată în nota 3.

producție și de desfacere a mărfurilor, autohtone ori străine, avînd astfel principalele atribute ale orașelor din lumea mediteraneană. Era deci firesc ca numele acestui „oraș" să figureze pe harta lui Claudius Ptolemaeus. El a fost, foarte probabil, Ziridava.

I. H. CRIȘAN

DIE IMPORTKERAMIK AUS DER DAKISCHEN SIEDLUNG VON PECICA

(Zusammenfassung)

Es wird die Importkeramik veröffentlicht, die anlässlich der vom Verfasser zwischen 1960—1962 in der Siedlung vom Șanțul Mare unternommenen Ausgrabungen in der letzten, ins 1. Jh. v.u.Z.—1. Jh. u.Z. datierten Wohnschicht gefunden wurde. Sie ist in drei Gruppen eingeteilt: römische, hellenistische und keltische Tonware.

Die römische Tonware ist am zahlreichsten vertreten. Unter den Formen sind die pompejanischen roten Platten bemerkenswert (Abb. 1, 3, 4, 6). Weiters gibt es den Krug mit wagerechten Henkel (Abb. 1, 7), Schüsseln (Abb. 2, 2—3, Abb. 3, 1—2) und mittelgroße sowie kleine Gefässe (Abb. 2, 1 und Abb. 3, 3). Für alle diese werden Entsprechungen aus dem römischen Germanien und aus Pannonien angeführt.

Die hellenistische Keramik ist durch zwei *kantharoi* (Abb. 1, 2, 10) und zwei Gefässe mit braunem Firnis (Abb. 1, 5, 8) vertreten. Die beiden *kantharoi* haben Entsprechungen in römerzeitlichen Funden von der Agora in Athen (Typ C. 43 H. Robinson).

Auch spätlatènezeitliche, mit weissen und roten Bändern bemalte Tonware ist durch zwei Gefässe, ein kleines und ein mittelgrosses vertreten (Abb. 2, 4—5). Eine andere Gattung der Importkeramik stellt die mit Kammstrich verzierte Graphittonware dar (Abb. 4).

Die in der Siedlung von Pecica gefundene Importkeramik bezeugt Wirtschaftsbeziehungen der Dako-Geten mit der griechisch-römischen und keltischen Welt im Zeitraum des 1. Jhs. v.u.Z.—1. Jh. u.Z. Sie wurde von römischen Händlern, die bis hierher gelangt waren, gebracht.

Die Siedlung von Pecica ist ein bedeutendes Produktions- und Handelszentrum; der Verfasser identifiziert sie — unter gebührendem Vorbehalt — mit der von Claudios Ptolemaios erwähnten Polis Ziridava.

CONTRIBUȚII EPIGRAFICE LA ISTORIA DACIEI ROMANE

III. FALSE ACHIZIȚII. CONFUZII. RESTITUIRI*

Pe lîngă binecunoscutele degradări, erodări și distrugeri firești suferite în condițiile vitrege ale trecutului îndepărtat sau chiar mai recent — în umezeală și căldură, ploi, inundații, îngheț și vînt, cutremure, incuria și intervenția negativă a localnicilor, a trecătorilor rău intenționați, peste 17 veacuri de parajină — fondul documentar epigrafic al Daciei romane cunoscut azi a trecut și prin altfel de alterări privind cvantumul, calitatea și claritatea textelor, în circumstanțe și din motive ce trebuie să fie numite „subiective": amestecul unor cercetători și eruditi care au contribuit la deformarea cu diminuarea sau alterarea valorii și utilității documentare-istorice a inscripțiilor antice. Atare intervenții negative s-au concretizat în două sensuri, pe de o parte: *a*) falsificarea de texte (scornite, ticluite integral sau numai parțial, „interpolate") de către persoane destul de cultivate și erudite cunoscînd ceva epigrafie romană și foarte bine limba latină, anticari și colecționari, „arheologi" din feudalism, amatori de antichități și diletanți (unii în afecțiunea lor pentru antichitatea clasică fiind posedați chiar de sentimente și preocupări „idealiste", de vreun puternic „patriotism local"), începînd din perioada umanistă, mai ales în veacul al XVI-lea, pînă prin sec. al XIX-lea [1]; pe de altă parte: *b*) publicarea ca „noi descoperiri" a unor texte pe materiale și monumente (cîteva chiar din colecții muzeale organizate după criterii moderne) cunoscute în circuitul bibliografiei istoriografice; ori prin adoptarea de lecturi deplasate, fictive. Se confecționau astfel false elemente epigrafice sau „dublete" deteriorate, inutile, dăunătoare ce serveau numai pentru derutarea cercetătorilor neavertizați, — ilustrînd însă și desorientarea cu o manieră

* Seriile precedente de „Contribuții epigrafice" (I. Inscripții din Thessalonice, II. Cohors Vindelicorum Cumidavensis) au apărut în vol. XVII 1974 al Anuarului Inst. de Istorie și Arheol., p. 36—59 (unde la p. 45, r. 5 de sus „p. 45" trebuie rectificat în p. 54).

[1] Foarte numeroase au apărut asemenea produse ignobile, opere de mistificatori medievali (sau chiar mai „moderni"), în toate teritoriile foste provincii ale împărăției romane: numai în orașul Roma peste 3000 piese „falsae" (CIL, VI, pars quinta, inscriptiones falsas urbi Romae attributas comprehendens, 1885); în Dacia romană vreo 6—7 duzini ce au fost izolate de către Th. Mommsen, cu un veac în urmă (CIL, III, 1873, p. 6*—12*); dar cîteva dintre ele (vreo 10) s-au dovedit întretimp a fi autentice sau numai interpolate: *ActaMN*, I, 1964, p. 477—481, III, p. 437—449; *Inscripțiile Daciei Romane*, I (1975), p. 55—56.

superficială de lucru și de informare chiar din partea unor specialiști cu experiență mai lungă, aflați în posturi înalte ale ierarhiei științifice și didactice din regimurile trecute, iar nu puțini cu prestigiu european în specialitate. Asemenea „achiziții" fictive apar de exemplu piesele prezentate ca noutăți însoțite de comentarii: inscripții din vechiul „Corpus inscriptionum Latinarum" publicat în veacul al XIX-lea. Dacă arheologi-epigrafiști „publicau" inscripții din CIL, III, nu trebuie să provoace mirare și „critici" activitatea ca „descoperitori" în același sens desfășurată de unii autodidacți, amatori, activiști culturali de teren sau simpli trecători turiști, care făceau și vor mai face descoperiri de monumente și documente ce erau de obiceiu cunoscute și unele demult intrate în circuitul bibliografiei istoriografice. Sporirea „informațiilor" istorice-epigrafice nevalabile s-a putut face evident prin confuzii ori lecturi strîmbe, cu argumentări și întregiri fictive, aberante. O seamă de contribuții gratuite, false și absurde persistă de ani și chiar decenii, fără să fi fost denunțate și rectificate după cuviință; semnalarea și eliminarea lor prin justele remedii reale se impune în continuare, rămînînd dealtfel o sarcină permanentă a cercetării critice în slujba istoriografiei românești a provinciei Dacia.

În acest serial (ca și în contribuțiile anterioare) vor fi reexaminate cîteva piese epigrafice a căror identitate, încadrare, lectură sau interpretare în bibliografia privind armata și populația provincială prezintă deformări, unele stranii și destul de grave, oricum necesar a fi lămurite prin confruntări și rectificări pertinente, — făcîndu-se totodată obișnuitele precizări de natură metodologică mai ales în legătură cu unele „amănunte", importante față de valoarea fundamentală a inscripțiilor pentru documentarea cu privire la istoria provinciilor, în special a Daciei.

1. VEXILLATIO LEGIONIS XIII GEMINAE LA HOGHIZ

LEGIO [2] era unitatea tactică și strategică de bază, nucleul armatei romane, echivalînd cu o divizie din epoca modernă (sec. XIX—XX), sau — împreună cu *auxilia* respective din districtul provincial — mai curînd cu un corp de armată, avînd însă legiunea singură efective aproximativ cît (sau mai mult decît) o brigadă; era formată exclusiv din cetățeni romani, italici sau provinciali încetățeniți, care purtau regulamentarele nume romane ale cetățeanului (tria nomina) și care erau

[2] Despre *legio: Dictionnaire des Antiquités* (Daremberg—Saglio), III (1904), p. 1047—1093 (R. Cagnat); *Rangordnung des römischen Heeres*, A. Domaszewski—B. Dobson (ed. II, 1967), p. 28—50; RE, XII (1924), 1186—1829 (Ritterling); H. M. D. Parker, *The roman legions*, Oxford, 1928, 291 p.; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 166—176; *Dizionario epigrafico* (E. De Ruggiero), IV (1949), p. 549—628 (A. Passerini); G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano—Roma, 1953, 244 p., cu un excelent „Supplementum" în *Anstieg und Niedergang der römischen Welt*, II/1 (1974), p. 339—391; M. Macrea, *Viața în Dacia romană* (1969), p. 180—201 etc. — Apelativul *legio* avea semnificația primară „ostași recrutați (încorporați), strînși, adunați", din verbul *legere* (radical **leg'*— „a culege, aduna").

deplin, puternic romanizați. Legiunile provinciei Dacia se pot repartiza (cu oarecare aproximație) în două categorii potrivit cu durata și efectivele ce au avut aici: *a*) care au staționat mai mult de un deceniu pînă la un veac sau chiar 170 de ani, lăsînd construcții, materiale arheologice, epigrafice, tegulare cu numele lor (legiunea XIII Gemina, IV Flavia, I Adiutrix, VII Claudia, V Macedonica), *b*) legiuni care au trimis detașamente (vexillationes) ori erau atestate numai prin cîteva elemente combatante sau de comandament, izolate (X Fretensis, I Italica, XXII Primigenia ș.a.).

Legio XIII Gemina [3], staționată în Pannonia (la Poetovio—Pettau—Ptuj, Slovenia; apoi la Vindobona—Wien), adusă de Ulpius Traianus în marele corp expediționar contra dacilor; a participat activ la războaiele de subjugare a Daciei (probabil la ambele), în orice caz la al doilea, după care a fost stabilită în centrul geografic și strategic al noii provincii, lîngă confluența Ampoiului cu Mureșul, de unde putea să observe și controleze nu numai această importantă arteră de comunicație a Daciei intracarpatice, dar și căile laterale, în special zona auriferă a Munților Apuseni. Castrul ei era pe vastul platou numit „Cetate" la Alba Iulia, ruinele romane (cu un imens material lithic și arheologic) răscolite, nivelate și apoi suprapuse de marea cetate austriacă din sec. XVIII-lea („Cetatea lui Carol VI-lea", *Karlsburg*) și de alte construcții medievale și moderne. Aici a staționat marea unitate militară romană tot timpul, pînă la evacuarea militar-politic-administrativă ordonată de împăratul Domitius Aurelianus (după a. 271). Legiunea XIII Gemina a constituit forța și factorul central, un adevărat „nucleu" al puterii de ocupație și pivot al stăpînirii romane în Dacia intracarpatică, fiind strîns legată de întreg sistemul strategic și desvoltarea vieții romane în provincia carpato-danubiană. La Apulum (Alba Iulia) și în teritoriul învecinat, precum și în alte zone ale Daciei (mai ales în districtul Dacia „Superior-Apulensis"), marea unitate militară a lăsat un imens material documentar despre munca sa, prezența activă, construcțiile și monumentele făcute, — unele prin detașamentele sau elemente izolate dela care au rămas inscripții sau stampile tegulare în Transilvania și Banat, de la Someș și Arieș, cursul de sus al Mureșului, Tîrnavelor și Oltului pînă la Tisa. *Vexillationes legionis XIII Geminae* în acest vast teritoriu apar atestate epigrafic cu precizie pînă acum numai în trei (sau patru) puncte ale Daciei; *vexillatio* era un detașament cu un număr variabil (cîteva sute) de ostași [4], al căror rost era în primul

[3] Articolul monografic despre legio XIII Gemina in RE, XII (1924), col. 1710—1727 (Ritterling) s-a amplificat considerabil în curs de o jumătate de veac prin descoperiri epigrafice în mari cantități, publicate în diferite periodice (mai ales *Apulum;* în care se află Inscriptiones tegularum legionis XIII Geminae, vol. V 1965, p. 217—232; Contribuții la istoricul legiunii a XIII-a Gemina, IX 1971, p. 323—329, cu cîteva lacune; mai recent: *Muzeul Național* (București), I, 1974, p. 247—255 (Micia); cf. *Studii Clasice* (București), XII 1970, p. 161—169 etc.

[4] RE, VIII A (1954), 2442—2446 *vexillatio* (A. Neumann); R. Saxer, *Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian*, în *Epigraphische Studien*, 1 (Köln—Graz, 1967), 147 p.

rînd ocuparea şi apărarea teritoriului, controlul militar asupra localnicilor, dar uneori şi anumite necesităţi economice (exploatări de cariere etc.).

— La T i h ă u (Tihó, jud. Sălaj), un castru auxiliar ocupat de pe la mijlocul sec. II de Cohors I Cannanefatium (atestată în diplome militare şi material tegular stampilat) [5], a fost ocupat la începutul sec. II de o VEXILLAT(io) / LEG(ionis) XIII / GEM(inae), atestată de o placă din piatră descoperită în săpăturile din a. 1958 la poarta de nord-vest (*MatArh,* VII 1961, p. 385, desen; *In memoriam C. Daicoviciu,* p. 432, fotografie şi desen; Muz. Zălau).

— Lîngă D e v a (jud. Hunedoara), la Dealul Bejan spre sud de oraş, la carierele de piatră exploatate intens în perioada romană (unde au fost descoperite piese lithice şi alte materiale romane, *Sargetia,* VI 1969, p. 31—33), un altar votiv „Hèrculi et Silvano vexil(l)atio l(egionis) XIII G(e)m. Aur(elius) Arimo v(otum) m(erito) p(osuit) immuni(s)", CIL, III 12565 (Muz. Deva); este desigur — cum s-a recunoscut — o vexillatio „de lucru", pentru cariera de piatră [6].

— La H o g h i z (Olthéviz, jud. Braşov), castrul de unitate auxiliară în care au fost atestate două formaţii de acest fel [7], s-a descoperit în prima jumătate a veacului al XIX-lea o inscripţie imperială onorară, de mari dimensiuni, textul păstrat fragmentar pe unul din blocuri (cel din marginea dreaptă a piesei-monument, cam 40% din total) avînd în starea actuală lungimea în sens orizontal de 123, înălţimea 78, grosimea 25 cm, litere înalte 13 şi 10 cm, de conglomerat calcaros (foarte corodat, lectura dificilă); textul publicat mai întîi cu greşeli de J. F. Neigebaur (1851), de Ackner şi Seidl (1856), F. Müller (1859, după lectura lui Mommsen), de Ackner—Müller (1865), în sfîrşit de Th. Mommsen (care a văzut fragmentul în Muz. Brukenthal la Sibiu), CIL, III 953:

[Imp(eratori) caes(ari), divi Traiani Pa]rthic(i) fil(io) divi [Nervae [n e p o t i, T r a i a n o H a d r i a]no aug(usto) pontif(ici) m[ax.
[— — — — — — — — —leg.]XIII G(emina) sub Tib. Cl[audio
[— — — — — — — — —]G Antonin[ia]n[o?].

Lectura cu întregirile mommseniane (elementul esenţial fiind menţionarea LEG XIII G) au fost acceptate de majoritatea cercetătorilor, ca

---

[5] Despre castrul şi garnizoana romană de la Tihău, v. *In memoriam Constantini Daicoviciu,* Cluj, Editura Dacia, 1974, p. 429—438 (V. Wollmann — G. Bot).

[6] „Arbeitsvexillation", Saxer, *op. cit.,* p. 92; inscripţia (CIL, III 12565; cunoscută încă din sec. XIX-lea) şi vexillatio menţionată erau plasate anterior greşit de cercetători „la Micia"; dar este evident un punct topografic-arheologic complet deosebit, lîngă oraşul Deva.

[7] Castrul auxiliar de pe malul Oltului lîngă Hoghiz, explorat parţial prin săpături sistematice în a. 1949: *MatArh,* I, 1953, p. 785—798; *Tabula Imperii Romani,* L. 35, Bucureşti, 1969, p. 46; trupe auxiliare atestate aici: Ala I Asturum şi Cohors III Gallorum (SCIV, 23, 1972, p. 65, 71). Săpături arheologice reluate în 1975 (D. Protase şi Ion I. Pop).

J. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, p. 57, 130, B. Filov etc., admițîndu-se prezența la Hoghiz a unei *vexillatio* din legiune în timpul domniei lui Aelius Hadrianus (117—138) [8]; lucru necontestat pînă în a. 1941, cînd s-a avansat o ipoteză pe cît de ingenioasă, pe atît de neverosimilă: în loc de [Leg.] XIII G(emina) să se citească [Coh.] III G(allorum), anume „zutreffender ein Befehlshaber (praefectus) der [COH] III G(allorum) (an Stelle von [centurio Leg. X]III G(eminae) zu erblicken ist (Eine Überprüfung der Inschrift selbst, im Brukenthal-Museum in Sibiu—Hermannstadt zusammen mit K. Horedt [arheolog pre- și protoistorician eminent] ergab, dass sich das Zeichen vor III auf der verwitterten Oberfläche nicht feststellen lässt“[9], aserțiune făcută evident de dragul unei „teze“: spre a dovedi prezența în castrul Hoghiz a cohortei III Gallorum încă în vremea lui Aelius Hadrianus; contestația nu s-a lăsat mult așteptată [10]. Realitatea este că cifra XIII (bine văzută de Ackner, Mommsen ș.a., deslușită și azi destul de bine pe fragment) nu poate fi decît din LEG XIII G., cu „sub“ potrivit

[8] B. Filov, *Die Legionen der Provinz Moesia* (*Klio*, Beiheft VI, 1906), p. 61—62 întregea [vexillatio] și numele comandantului ei TIB CL [Valeriano > leg. eiusdem], considerîndu-l eventual identic cu cel din CIL, III 981 „Aesculapio et Hygiae Tib. Cl. Valerianus > leg. XIII G. et [leg.] I A(d)i(u)tricis voto p(os.)“ la Apulum; Ritterling, RE, XII 1719—1720 „eine vexillation der XIII G. nachweisbar unter Hadrian in Héviz (Hoghiz) an der Aluta tätig gewesen ist (CIL, III 953); ihr Befehlshaber Tib. Cl(audius ---) war wohl ein L(egions) Centurio, aber auch der Procurator der Dacia Inferior könnte am Schlusse genannt gewesen sein“; C. Daicoviciu, AISC, II (1936), p. 247 „prezența în Hoghiz, pe timpul lui Hadrianus, a unei vexillatio a leg. XIII Gemina (CIL, III, 953), adică a unei unități care de la începutul provinciei Dacia formă brigada de casă a Daciei este mai presus de toate o dovadă că acel castru cu teritoriul din stînga și dreapta Oltului aparținea Daciei pe timpul lui Aelius Hadrianus“ etc.

[9] C. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII (1941), p. 316.

[10] La 1944, contra tezei cu „coh. III Gallorum“ la Hoghiz D. Tudor se înscrià în fals: „numeralul XIII păstrat intact, atunci cînd s-a editat inscripția de către Mommsen, ne *arată categoric* că e vorba de legiunea XIII Gemina și nu de cohors III Gallorum! Totuși, d. Daicoviciu caută să suprime din numerar cifra X, ca să rămînă numai III spre a descoperi o nouă lectură: III G(allorum). --- Este straniu că altădată, d. Daicoviciu (AISC, II, p. 247) găsește aici nu pe cohors III Gallorum, ci o vexillatio a legiunii XIII Gemina! Care din afirmațiile d-sale este cea bună?“ etc. (*Revista istorică română*, București, XIV 1944, p. 162).

Despre puternica personalitate complexă a acad. Const. Daicoviciu (1898—1973) s-au scris numeroase și valoroase necroloage și evocări, dintre care (după cele citate în acest *Anuar*, vol. XVI 1973, p. 370) trebuie menționate aici numai cele mai remarcabile: *Constantin Daicoviciu Nachruf* von Artur Betz, în *Almanach der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 123. Jahrgang (1973), Wien, 1974, p. 416—422; *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 5—8 (acad. Em. Condurachi); SCIV, 24, 1973, p. 693—695 („Colegiul de redacție“ sau „D.M.P.“?); *Apulum*, XII 1974, p. 652—659 (I. Berciu); *Dacia*, XVIII 1974, p. 303—306 (N. Lascu). — Cîteva dintre erorile sale în epigrafie au fost semnalate și rectificate pe parcursul acestei jumătăți de veac: *Dacia*, I, 1924, p. 248 (V. Pârvan); *Közlemények az erdélyi nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából* (Koloszvár—Cluj), I 1941, p. 118 (J. Szilágyi); *MatArh*, VI, 1959, p. 890, nr. 28—30; *ActaMN*, V, 1968, p. 456; *Magazin Istoric* (București), 1969, nr. 3, p. 2—5; nr. 9 p. 20—23; SCIV, XXI 1970, p. 162—163; XXIV 1973, p. 109—110, SCIVA, 25, 1974, p. 587—594 etc.

pentru o formaţie ca *vexillatio legionis,* de ex. „vexillat. leg. XI Cl. sub cura Fl. Maximi (centurionis) leg. eiusdem", CIL, III 7449 (cum a relevat şi Filov; după el alţii). Ţinînd seama de faptul că marginea

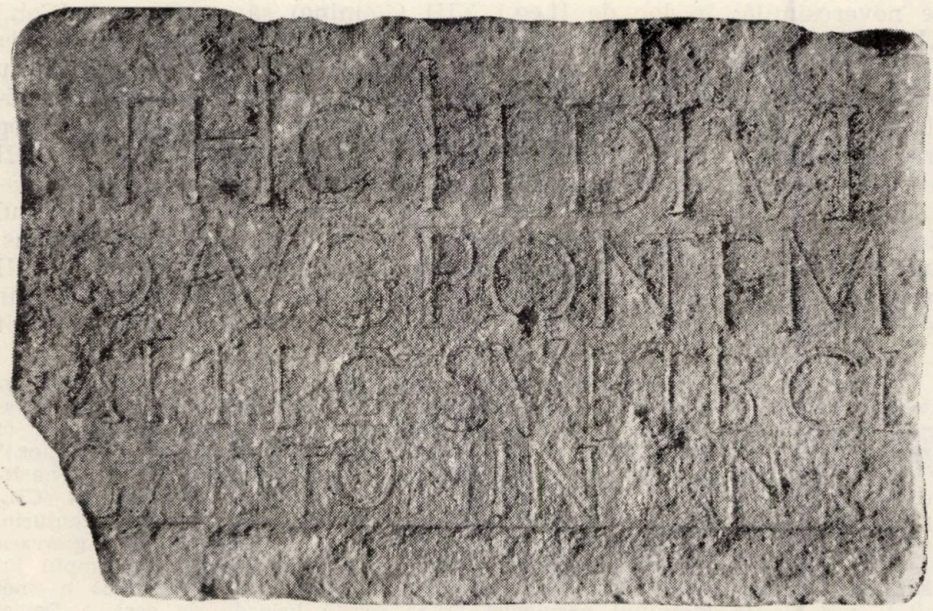

a

b

Fig. 1. — Lespedea onorară din Hoghiz, CIL, III 953 (Muz. Brukenthal, Sibiu); *a* fotografia fragmentului, *b* reconstituire grafică.

dreaptă a blocului (existent în Muz. Brukenthal, la Sibiu) nu este fracturată, aici nu lipseşte nimic din text, acesta poate fi întregit grafic astfel *(fig. 1)*

[Imp(eratori) caes(ari) divi Traian(i) Pa]rthic(i) fil(io) divi
[Nerv(ae) nep(oti) Trai(ano) H a d r i a] n o aug(usto) pontif. max(imo)
[trib(uniciae) pot(est.) --?vexil(lat.) leg.] XII G(emin.) sub Tib. Cl(aud.)
[Valeriano? 7 leg(ionis) eiusd.? — — — —] G ANTONIN — — —?

Era evident un detașament din legiunea XIII Gemina, dar nu toată marea unitate (cu comandantul ei, cum se gîndea șovăielnic Mommsen)[11], o „vexillatio" care a executat lucrarea de înălțare a vreunui monument în cinstea împăratului Aelius Hadrianus, probabil o statuie al cărei bazament avea lungimea (reconstituită grafic de noi, după fragmentul păstrat în muzeu) de aproape 3,50 m, deci la stînga blocului existent încă unul sau două blocuri acestea cu lungimea totală de peste 2 m. Prezența

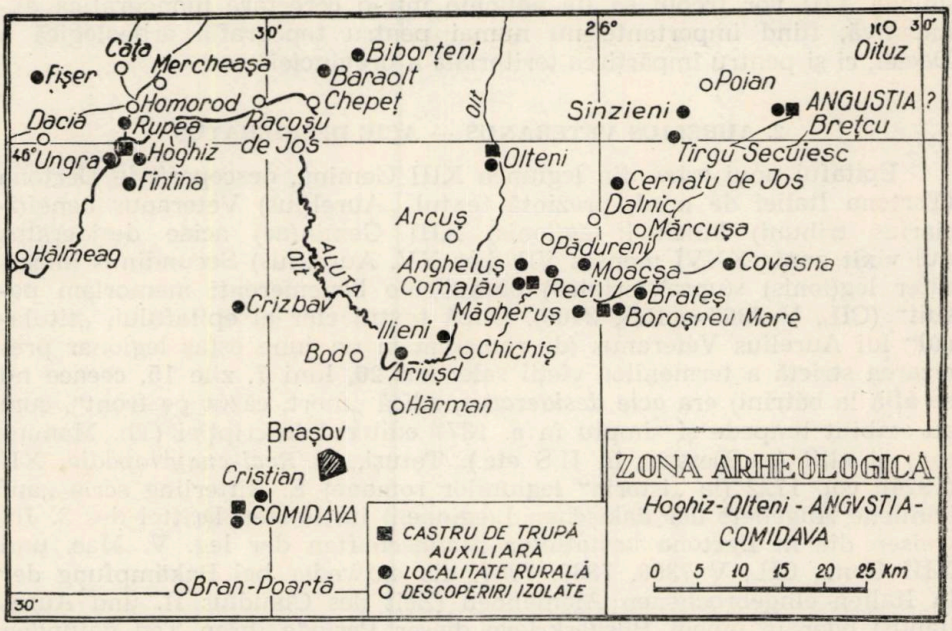

Fig. 2. — Harta teritoriului castrelor din basinul superior al Oltului: Hoghiz, Olteni, Brețcu (Angustia), Rîșnov (Cumidava), după Anuarul Inst. Ist. și Arheol., XVII 1974, p. 56.

acestui important detașament care ridică un grandios monument lui Aelius Hadrianus dovedește însemnătatea punctului militar de lîngă Hoghiz *(fig. 2)* și apartenența acestei zone la Dacia Superior, în vremea numitului împărat, — situație teritorială ce se schimbă în deceniile următoare, cînd sub Marcus Aurelius staționa aici Cohors III Gallorum

[11] În anul 1873, marele erudit avansă chiar și ipoteza că legiunea XIII Gemina ar fi staționat la Hoghiz „et decima tertia quidem gemina inde ab ipsa provinciae constitutione ibi videtur constitisse; certe imperante Hadriano castra habuit prope Héviz [Hoghiz] (n. 953), deinde a Pio certe ad extrema usque Daciae Romanae tempora tetendit Apuli", CIL, III, p. 160; dar la comentariul acestei inscripții din Hoghiz afirmă numai că „tetendit igitur legio in Dacia certe inde ab Hadriano": evidentă apare numai a doua, cu totul neprobabilă prima afirmație, căci se poate admite ca sigur că legiunea XIII a staționat la Apulum (Alba Iulia) chiar dintru-nceputul organizării provinciei carpato-danubiene.

ce aparţinea corpului de armată al Daciei Inferior; deci la fel şi restul văii de sus a Oltului în sud-estul Transilvaniei. Chestiunea apartenenţei acestei zone a Daciei intracarpatice va trebui reluată în lumina noilor date despre trupele auxiliare staţionate în castrele de pe Olt: Feldioara (com. Ucea, jud. Braşov) *cohors Numidarum*, Cincşor (jud. Braşov) *Cohors II Flavia Bessorum* (mai demult cunoscută), Rîşnov, Olteni, Boroşneu, Breţcu etc. Toate datele epigrafice (lithice, tegulare) privind legiunea XIII vor trebui să fie adunate într-o cercetare monografică exhaustivă, fiind importante nu numai pentru topografia arheologică a Daciei, ci şi pentru împărţirea teritorială a provinciei.

2. AURELIUS VETERANUS — ACIE DESIDERATUS

Epitaful unui ostaş din legiunea XIII Gemina, descoperit la Dertona (Tortona Italiei de nord) prezintă textul „Aurel(ius) Veteranus benef(iciarius tribuni) laticlavi leg(ionis) XIII Gemin(ae) aciae desideratus qui vixit annis XXVI menses VII dies XV, Aurel(ius) Secundinus imaginifer leg(ionis) s(upra)s(criptae) consubrino benemerenti memoriam posuit" (CIL, V 7366 = ILS, 2406). După textul clar al epitafului, „titularul" lui Aurelius Veteranus (de remarcat la un june ostaş legionar precizarea strictă a termenilor vieţii sale: ani 26, luni 7, zile 15, ceeace nu se află la bătrîni) era *acie desideratus*, adică „mort, căzut pe front", cum au stabilit limpede şi simplu în a. 1877 editorul inscripţiei (Th. Mommsen) şi alţii (ca Dessau, în ILS etc.). Totuşi, în *Real-encyclopädie*, XII (1924), col. 1722 (la „istoria" legiunilor romane) E. Ritterling scria „auf ähnliche Angebote der dakischen L(egionen) im letzten Drittel des 3. Jh. weisen die in Dertona bestatteten Mannschaften der leg. V. Mac. und XIII Gem., CIL, V 7368, 7366, 7367, die entweder bei Bakämpfung der in Italien eingebrochenen Alamannen (Zeit des Claudius II. und Aurelianus) oder in einem Bürgerkriege dieser Periode ihren Tod gefunden hatten, CIL, V 7366 *benef(iciarius tribuni) laticlavi leg(ionis) XIII gemin(ae) daciae desideratus*, gesetzt von einem Kameraden imaginifer leg(ionis) s(upra) s(criptae)". Lectura cu „leg. XIII Gemin. Daciae" a fost preluată de unii şi utilizată ca document istoric pentru situaţia din Dacia în ultimele decenii ale stăpînirii romane[12]: din asemenea text epi-

[12] Ca A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*, Budapest, ed. II 1940 (ed. III stereotipă, f.a.), p. 107, nr. 85, ed. IV 1975, nr. 693 emendează „corect" în [D]aciae; A. Kerényi, *A Daciai személynevek, Die Personennamen von Dazien*, Budapest, 1941/1942, p. 200, nr. 2322 (citînd numai repertoriul epigrafic al lui Dobó); C. Daicoviciu, *Siebenbürgen im Altertum*, Bucureşti, 1943, p. 171 şi în versiunea italiană *La Transilvania nell'antichità*, Bucureşti, 1943, p. 156 „molto probabilmente dal tempo degli imperatori Claudio II e Auliano (prima dell'abandono) data anche l'iscrizione CIL, V 7366 dove la legione XIII gem. è denominata *legio Daciae* (Ritterling, 1722)", aserţiune repetată în (ediţia III) *La Transylvanie dans l'antiquité* (Bucureşti, 1945), p. 178 [dar încă „neobservat" în ediţia I, apărută sub formă de capitol în lucrarea colectivă de propagandă istoriografică şi antirevizionistă *La Transylvanie*, Bucureşti, 1938]; copiat de elevul său M. Macrea, *op. cit.*, p. 191, 148 şi probabil de alţii.

grafic „rectificat", cei doi cercetători români clujeni citați scoteau în pripă un argument pentru permanența trupelor de ocupație, avînd impresia că mai „cîștigă timp" cu prelungirea stăpînirii romane a Daciei carpato-danubiene în toată plinătatea ei. Dar, față de atare iluzionism istoriografic, realitatea epigrafică a textelor și faptelor este alta: cum s-a arătat și s-a repetat, inscripția tortonensă (CIL, V 7366) menționează un ostaș combatant „căzut pe front" (acie desideratus), nu teritoriul de staționare a glorioasei „leg. XIII Gem. Daciae"(!), — lectură în care textul era ajustat (adică: o falsificare... autentică) prin adăugirea literei D înaintea apelativului ACIAE, din partea lui Ritterling, „inovație" epigrafică preluată și de alții fără control, în mod total neavenit. Pe piatra-epitaf este evident ACIAE DESIDERATVS (scriere „vulgară" ACIAE în loc de corectul ACIE, ablativul-locativ al apelativului *acies, aciei* „linie de bătaie, front"), care era înțeles (natural) cum este și trebuie să fie, de către editor la timpul său: CIL, V, p. 1213 *acie desideratus,* în inscripțiile CIL, V, nr. 6998, 7366 (Mommsen), de H. Dessau în ILS nr 2406 *aciae desideratus* (index, p. 802 *ae* pro *e* in fine vocabulorum in ablativis aciae 2406)[13]. Precum e știut, „acie desideratus" era una din expresiile latinești consacrate și curente pentru noțiunea de „căzut pe front (în linia de bătaie, ori în expediție)"; cf. *Thesaurus linguae Latinae,* V (1910), col. 703 „speciatim de amissis in bello sim., CIL, V, 6998, 7366".

Nu știm de unde, prin cine agerul epigrafist și prestigios istoriograf al armatei romane E. Ritterling va fi preluat (ori este eroare... „de tipar", produsul vreunei simple inadvertențe personale provocate de confuzia vreunei fișe din partea unui auxiliar, a unei dactilografe?) asemenea „lectură" și tîlcuire aberantă cu „leg. XIII Gemin. Daciae" într-o epigrafă atît de simplă și clară ca CIL, V, 7366: se vede însă că chiar și lui E. Ritterling i se aplică uneori lozinca antică „quandoque et bonus dormitat Homerus". Dar zelul pripit și maniera amatoristă în care alții (ca Dobó etc.) au preluat un straniu calambur grafic ori epigrafic nu indică prea mult „spirit-critic" la cei care copiau, copiază și compilează mereu, deavalma fără controlul personal repetat (întotdeauna necesar, niciodată inutil), fără a citi direct și mai atent inscripțiile ori alte surse documentare. Evident, cu asemenea „argumente epigrafice" („Daciae" în loc de *aciae*) nu se prelungește ocupația imperială, nu se susține și consolidează continuitatea romană în Dacia carpatică.

Inscripțiile funerare ale ostașilor din armata Daciei descoperite în nordul Italiei atestă prezența unor importante detașamente cu misiune de luptă; ele dovedesc nu numai luptele grele și pierderi de valoroase

---

[13] Alte exemple numeroase din toate zonele împărăției romane citează H. Mihăescu, ***Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman,*** București, 1960, p. 76, scrieri inverse cu „ae" în loc de simplul *e: Achillaeus, aeclesiae, aeius, aeorum, aeredes, diae* ș.a.; *aet* în loc de *et* „și" în CIL, III 843 (*ActaMN,* V 1968, p. 462) din Bologa în Dacia Porolissensis.

efective[14], ci chiar staţionarea mai îndelungată a acestor formaţii în nordul Italiei. Deasemenea, în vremea lui Gallienus (prin anii 260—268), cum indică explicit un grup de cinci inscripţii votive descoperite la Poetovio (Pettau) în Pannonia Superior, nişte detaşamente din legiunile XIII şi V ale Daciei au staţionat şi acţionat sub comanda lui Flavius Aper, praepositus, împotriva vreunui uzurpator (Ingenuus, Regalianus?), după care au revenit în garnizoanele lor din provincia carpato-danubiană[15].

3. „PUBLICAREA" DE INSCRIPŢII DIN CIL, III

(*1*). — **CIL, III 1605** („Daciae incertae"). Între „Neue Mitteilungen aus Dazien", în revista *Dacia*, VII—VIII (1941), p. 315, nr XV, C. Daicoviciu publică la „PETRID (Bez. Turda) [azi Petreşti, fostul jud. Turda, acum în jud. Cluj]. Aus Petrid wurde mit folgende, dort gefundene Inschrift mitgeteilt:

D M
T · N STRA
STIP III V AN XXX".

Ce să fie atare „Neue Mitteilung" din Dacia? pe care o acceptau şi alţi cercetători[16]. Răspunsul simplu îl dă cu uşurinţă lectura inscripţiei cuprinsă cu un veac în urmă de Mommsen în CIL, III 1605 (Kerényi, *op. cit.*, p. 63, nr 712) „Magyar-Peterd apud Jos. Lendvai

D T · F · T · f · SERA
STP · III · V AN · XXX

---

[14] CIL, V, 808, 850, 879, 951, 1100, 1822, 2158, 6423, 6512, 7366, 7367, 8237; cf. RE, XII 1720—1722; SCIV, VIII 1957, p. 335—336.

[15] „D(eo) S(oli) M(ithrae) pro sal(ute) d(omini) n(ostri) Gallieni p(ii) f(elicis) invicti augusti, Fl(avius) Aper v(ir) e(gregius) l(ibens) m(erito)"; „Deo S(oli) I(nvicto) M(ithrae) pro salute leg(ionum) V M(aced.) et XIII Geminae Gallienarum, Flavius Aper v(ir) e(gregius) praepositus" şi alte trei dedicaţii aceluiaşi zeu pentru sănătatea unor gradaţi şi subofiţeri ai celor două legiuni ale Daciei; publicate în cîteva rînduri (*Strena Buliciana*, 1924, p. 249; V. Hoffiller — B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien*, I, 1938, nr. 311—312; *Musée Belge*, XXVII, p. 253—259; *AnnEp*, 1936, 53—57); RE, XII 1722; reluate cu amplu comentar de F. Horovitz, SCIV, VIII 1957, p. 333—338 (Prezenţa în Pannonia, în vremea lui Gallienus, a legiunilor V Macedonica şi XIII Gemina şi încetarea stăpînirii romane în Dacia), cu bibliografia anterioară, din care lipseşte articolul *Flavius Aper*, din RE, Supppl. VII (1940), 200—201, nr. 34 a „v(ir) e(gregius) praepositus der beiden dakischen Legionen, V Mac. und XIII Gem. (oder nur von grösseren Abteilungen derselben), die in der Zeit des Gallienus in Poetovio stehen und dort das sog. 3. Mithraeum erneuen und in demselben eine Reihe von Weihaltäre aufstellen" (B. Saria).

[16] A. Calderini, în *Epigraphica*, Milano, III 1941, p. 184, nr. 1586; A. Kerényi, *op. cit.*, p. 217, nr. 2542, ca autentică „neue Mitteilung".

Torma act. arch. acad. Hung. 1863, p. 12 ed. sep. 1 T F T T traditur", ca și acest din urmă autor citat de Mommsen, C. Torma [17], în aceleași *Archaeologiai Közlemények* (Budapest), III 1863, p. 149—150 „1' 11" magas — 3' 6" széles mészkőből faragott sírkő, a mely azonban ketté van törve: T.F.T.T.Sera ... stipendiorum III, vixit annis XXX ... Balról *Diis*". — Cele trei versiuni au prea puține puncte divergente: a doua și a treia citește SERA nu „Stra", precedat de T F T T, iar nu de T N, fără litera M (din formula consacrată pe epitafuri „Dis Manibus") observată bine de vigilentul informator rural („Anonymus" pentru noi) din al patrulea deceniu al veacului nostru (*Dacia*, VII—VIII, p. 315). Încît apare evident că era una și aceeași piesă epigrafică, pe care profesorul epigrafist clujean n-a mai apucat — poate din lipsă de timp fizic — să o controleze direct și personal în satul Petrești (Petrid), de unde în curs de vreun deceniu epigrafa a dispărut la fel ca altele (nemaiputînd fi regăsită de noi cu toate căutările și întrebările insistente, prin anii 1950) [18]; încît lectura reală, verificată nu poate fi restabilită în prezent pînă la eventuala „norocoasă redescoperire" a fragmentului de epitaf al vreunui ostaș activ(?) în Petreștii de Jos sau împrejurimi; dar repertoriul inscripțiilor Daciei romane pierde iarăși un număr („dubletul" din *Dacia*, VII—VIII, p. 315, XV = CIL, III 1605), care era un artificial „plus" realizat de neglijența superficială în cursa după „noutăți" epigrafice a unor eruditi ardeleni. La fel

(2). — **CIL, III 7829** oferă alt exemplu de neglijență (chiar repetată) în munca nu tocmai ușoară de publicare și valorificare documentară a inscripțiilor antice. În latinescul elegant redactat „Supplementum epigraphicum, Inscriptiones Micienses quotquot post a. 1902 innotuerunt" (cu precizarea prealabilă „perpaucos titulos vidi, fisus lectionibus eorum qui eos aut primum descripserunt ediderunt que aut, recognoscentes, rectius legerunt"), ACMIT, 1930—1931 (1932), p. 35—43, C. Daicoviciu reproduce la p. 32, nr. 21 un „cippus calcareus plane rudis, pessimis litteris insculptus. Exstat Devae in museo. Descripsit G. Téglás, *Klio*, X, 498, nr. 3 I(ulio) REVSE/NE PO/SVIT". De fapt în *Klio*, X 1910, p. 498, nr. 3 apărea un „primitives Grabdenkmal aus Köboldogfalvaer Kalkmergel, mit primitiv eingekratzten Buchstaben: *I(ulio) Reuse/no po/suit*", ca provenit din Micia (Vețel), preluat și transcris cu litere capitale în ACMIT, 1930—1, p. 42. Dar inscripția „inedită" (la a. 1910)

[17] Despre eminentul epigrafist, jurist și umanist ardelean Carol Torma (1829—1897), cf. *Erdélyi Múzeum*, 1897, p. 177—179; 541—549; 1899, p. 1—13; *Szolnok-doboka vármegye monographiája* [Monografia județului Solnoc-Dăbîca, Someș], Dej, II 1901, p. 416—418; VII, p. 197; SCIV, X 1969, p. 308; *Inscripțiile Daciei Romane*, I (1975), p. 53.

[18] Despre materialele epigrafice și sculpturale romane existente prin veacurile XVII—XIX (în loc secundar) la colecționarii din satul Petrești (Petrid — Turda), cf. notița din SCIV, VI 1955, p. 883. Ca un caz tipic de pierderea (din culpa și indolența celor care aveau în regimurile trecute răspunderea pentru păstrarea patrimoniului documentar-istoric al țării noastre) este cel semnalat în *ActaMN*, V, 1968, p. 452: piatra miliară (kilometrică) din Almașu-Mare, jud. Sălaj, CIL, III 8069, de importanță excepțională pentru istoria, toponimia și topografia arheologică a Daciei romane.

pentru G. Téglás este tocmai piesa publicată anterior tot de el: *Erdélyi Múzeum* (Cluj), 1888, p. 60, din Roşia Abrudului (azi Roşia Montana, Verespatak, jud. Alba; daco-romanul Alburnus Maior) „fragment apărut cu vreo cîteva decenii mai înainte [deci pe la a. 1848] şi donat de M. Ebergényi Societăţii de istorie şi antichităţi hunedorene; piatră nisipoasă carpatică: TR... / TREVSE/NO PO/SVIT“ [19]. După el, textul epigrafic a fost reprodus fără zăbavă în CIL, III 7829 (ca în *ErdMúz*, 1888, 60) [20]. Dublarea şi „reeditarea“ piesei epigrafice se explică simplu prin confuzia lui G. Téglás (nu era la el singura) în Muzeul său la Deva: fragmentul primit cadou din partea lui Ebergényi M. (Roşia) a fost pus împreună cu materiale adunate din zona arheologică Micia, iar muzeograful-geolog devens (uitînd de cele ce scrisese în a. 1888) „descoperă“ la 1910 în propriu-i muzeu piesa „din Micia“ şi o publică din nou ca o „noutate epigrafică“ (*Klio*, X, p. 498), preluată peste alte două decenii de epigrafistul universitar clujean, cu admirabila-i încredere în premergători („fisus lectionibus eorum qui eos aut primum descripserunt — aut rectius legerunt“...), fără să mai răsfoiască publicaţia de temelie a epigrafiei latine CIL, unde în vol. III la nr. 7829 se poate afla că piesa nu era dintre cele „quotquot post a. 1902 innotuerunt“ [21]. — Este un altar votiv (ara), de formă deosebită (tipică pentru zona Alburnus — Roşia), cu dimensiunile 37×32×19 cm, litere nesimetrice, diforme, înalte de 55 mm în r. 1—2, de 70 mm în r. 3. Cu o profilatură stîngace, capitelul are pe latura din faţă o adîncitură în care este incizat r. 1 al textului I REVSE, continuat în cîmpul propriu-zis al inscripţiei *(fig. 3)*. Lectura şi interpretarea r. 1—2 apar confuze: fie T·REVSENO, ca vreun *T(itus) Reuseno* (eventual antroponim celtic?) [22], numele dedicantului — fără numele divinităţii —, fie *I(ovi) Reuseno*, în loc de *Eruseno* („I O M

[19] *ErdMúz*, 1888, p. 60, nr. 10 „az alábbi töredéket Ebergényi Mózes bányabirtokos s a Ferdinánd bánya tulajdonosa volt szives a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulatnak ajándékozni, mely pár évtized előtt került ott napfényre. Anyaga vöröses kárpáti homokkő s e kőzet itt elő is fordul. Betűi formátlanok. Felső része betört“. Iată deci cum „criteriile“ petrografice ale geologului-arheolog-epigrafist amator G. Téglás fac din aceeaşi piesă odată (a. 1888) „vöröses kárpáti homokkő“ la Roşia Abrudului, peste două decenii (*Klio*, X, 1910) „Kőboldogfalvaer Kalkmergel“ la Micia de lîngă Deva. — În a. 1887, fratele mezin al lui G. Téglás, harnic autodidact şi pasionat colecţionar I. Téglás (Ştefan Téglás, 1853—1915; *MatArh*, VI 1959, p. 878; *Probleme de Muzeografie*, Cluj, [1964], p. 15—16) văzînd inscripţia în Roşia la M. Ebergényi, a făcut un frumos desen corect în creion al monumentului epigrafic, păstrat în carnetul său de însemnări arheologice pe anul 1887.

[20] Cserni B., *Alsófehérvármegye monogr.*, II/1 (1901), p. 469, nr. 442 (textul după CIL, III 7829).

[21] În AISC, V, 1949, p. 287 s-a spus „pe semne este acelaşi monument şi trebuie să fie cazul unei confuzii... (etc.)“; dar în „miscellanea-varia“ *Dacica*, Cluj, 1970, p. 186, nr. 21, C.D. reproduce exact cele imprimate cu decenii mai înainte în ACMIT, 1930—1931, p. 42, ignorînd deliberat sau din greşeală indicaţiile concrete din AISC, V, p. 287, — ipoteză ce s-a verificat apoi printr-un control direct al materialului epigrafic în Muzeul Deva.

[22] „Treusenus“ era considerat nume celtic de A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, II, Leipzig, 1904, col. 1912: Tr... Treuseno posuit, CIL, III 7829.

a *b*

Fig. 3. — Altar votiv din Roșia Montana, CIL, III 7829 (Muz. Deva); *a* fotografie, *b* desen.

Eruseno, Aur. Alexander v.s.l.", CIL, III 859, la Cluj-Napoca), dar fără numele dedicantului, deficiență ce este mai frecventă în inscripțiile-prinos ale provincialilor decît lipsa numelui divinității adorate. Plus adhuc non liquet.

(*3*). — **CIL, III 7917.** Între „Monumente inedite din Dacia", AISC, (I), 1928—1932, 1, p. 121—123, fig. 10 (reprodus identic de C. Daicoviciu în ale sale *Dacica*, Cluj, 1969 [1970], p. 196, fără fig.), din Ulpia Traiana (Sarmizegetusa), în Muzeul Deva „un grup statuar (31×43 cm) reprezentînd pe Liber și Libera; Liber nud, avînd doar în picioare o încălțăminte cu carîmbul înalt și răsfrînt. În mîna dreaptă ține obișnuitul cantharos, turnînd lichid panterei. Pe soclu, cîteva litere din numele dedicantului: *T. Fl(avius?)*". Reprodus la fel și fără vreun control prealabil în ghidul expoziției din Colonia (Köln, Germania) *Römer in Rumänien* (Köln, 1969), p. 218, F 113 și la Roma *Civiltà romana in Romania* (Roma, 1970), p. 208, F 48. Dar grupul statuar considerat ca „inedit" în a. 1932 la Cluj (AISC, I/1) este de fapt piesa cunoscută înainte de aceea cu vreo jumătate de veac, fiind publicată mai întîi de G. Téglás la 1885, apoi de A. Domaszewski în CIL, III 7917 „in basi statuarum Liberi et Liberae, Várhely [Grădiștea Hațegului, Ulpia Traiana-Sarmizegetusa] rep(erta), nunc Devae in museo, T·FL·APER EX VOTO. Descripsi. Téglas, AEM, IX 240, n. 12 ad exemplum meum. T.Fl.Aper n. 1512 et 7914". Spre ilustrarea cuvenită a identității, alăturat se află fotografia și desenul

Fig. 4. — Grup statuar votiv Liber — Libera cu inscripție, CIL, III 7917 (Muz. Deva); *a* fotografia. *b* textul reconstituit.

textului păstrat pe grupul statuar din Ulpia Traiana *(fig. 4)*, localitate care pierde o piesă votivă (AISC, I/1, p. 121—123), readusă la locul ei „originar" în CIL, III 7917.

4. DOUĂ INSCRIPȚII DIN POROLISSUM

(*1*). — *Dacia*, VII—VIII (1941), p. 325, nr. 6 „Kalksteinaltar, — liegt in Zălau, im Hof von I. Mango, str. Viilor 5. Die Inschrift ist schwer lesbar. DE[ae] SVRI/AE AVR / [?Ste]PANVS / DEC M P(orolissensis) / SACERD[os]. Ligatur in der 2. Zeile AE" (C. Daicoviciu; = *AnnEp.* 1944, 50). Cognomen grecesc „[Ste]panus" era acceptat și înregistrat de Kerényi, *op. cit.*, nr. 2540. Piesa se afla din a. 1935 în casa Mango, Zălau, str. 6 Martie, nr. 11, iar din a. 1964 este în Muzeul Zălau [23]; dar nu este „altar", ci l e s p e d e (placă) votivă de piatră calcaroasă, de 64×32×18 cm, litere înalte de 4 cm, descoperită în fața colțului nord-vestic al castrului Porolissum (pe „Pomet"), iar textul apare destul de limpede, ușor de citit, lectura evidentă (cf. *ActaMN*, VI 1969, p. 183; *fig.* 5):

DE(ae) S V R I -
A E A V R(elius)
G A I A N V S
DEC(urio) M(unicipi) P(orolissensis)
S A C E(r) D O[s].

De relevat formele literelor rudimentare și limba aberantă, „vulgară". Dedicantul cu bun nume roman de cetățean „provincial", Aurelius Gaianus decurion al municipiului Porolissum și preot al zeiței Suria era foarte probabil și el de obîrșie syriană; din veacul III cu gentiliciu Aurelius (după împăratul Marcus Aurelius Antoninus-Caracalla, a. 211—217); cf. un compatriot al său Gaius Gaianus Surus negotiator, la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, CIL, III 7915.

(*2*). — *Dacia*, VII—VIII, p. 324 „Grabinschrift aus einer Sandsteinplatte. Die Buchstaben sind etwa verwischt

ANT(onia?) VIX ANN . . . C A E L
VICTOR VIX ANNIS III . . .
?MVTIO VIX ANNIS X . . . C AEL VITALIA
NVS AVGVR . . . . . .
B M [p.].

---

[23] Piesa epigrafică romană a fost achiziționată în a. 1935 la Porolissum — Moigrad și adusă la locuința sa în Zălau de către Ioan Mango (1876—1943), fost inspector școlar și eminent activist cultural în jud. Sălaj.

Ligatur in der 3. Zeile" (= *AnnEp*, 1944, 48). Lectură şi text (adoptate şi de Kerényi, *op. cit.*, nr. 2267 şi 2286) care însă apar total nesatisfăcătoare. Piesa este o lespede funerară din conglomerat nisipos, spartă cruciş în patru bucăţi, 132×75×22 cm, litere înalte de 5 cm; textul

a *b*

Fig. 5. — Altar votiv din Porolissum, Dacia, VII—VIII, p. 325, nr. 6 (Muz. Zălau); *a* fotografie, *b* desen.

corodat prezintă lacune cu dificultăţi de lectură, multe ligaturi (r. 1 A + E, N + N, r. 2 N + N, A + E, r. 3 N +N, A+E, r, 4 V + R, E + T, r. N + E, T + I, A + E). Chenarul lespezii este frumos profilat (după şablonul clasic, consacrat), dar a suferit mutilări în cîteva locuri pe toate laturile. Adusă din fostul castel feudal Teleki din oraşul Jibou (jud. Sălaj), unde fusese transportată cu vreo 6—7 decenii în urmă din ruinele aşezării Porolissum, piesa se află în Muzeul Zălau, de prin a. 1957.

Lectura poate fi restabilită cu excepția a două locuri în r. 2 și 4 (punctul de intersecție a dublei fracturi), astfel *(fig. 6)*

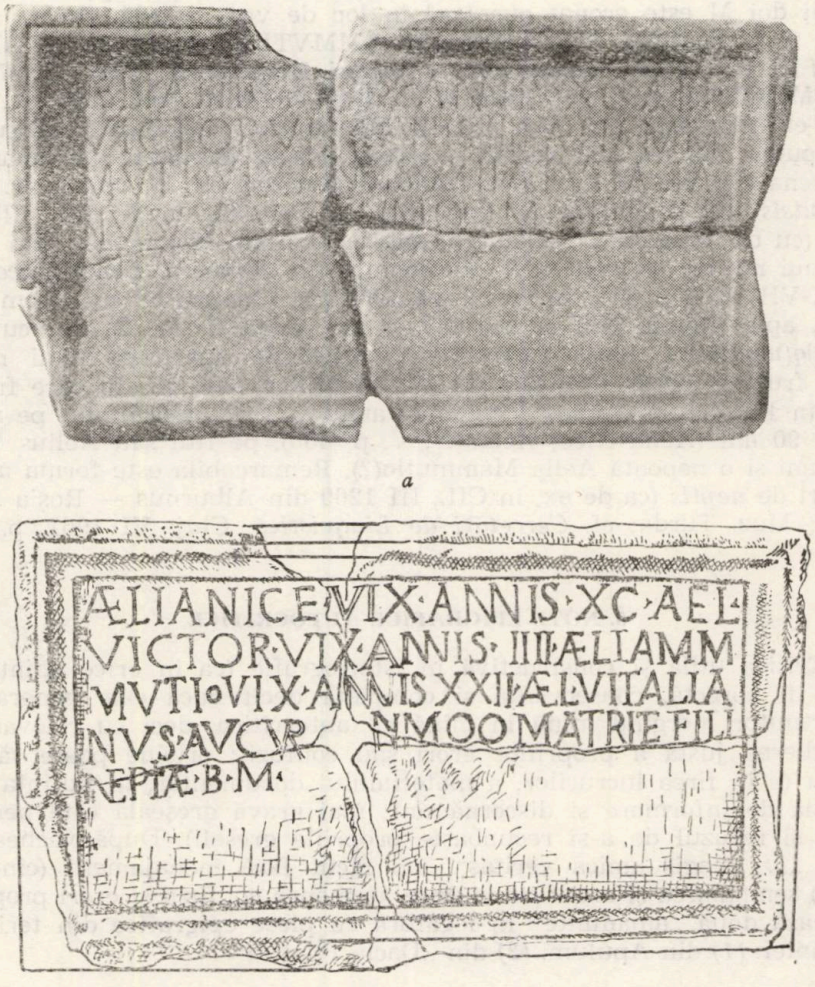

Fig. 6. — Lespede funerară din Porolissum, Dacia, VII—VIII, p. 324 (Muz. Zălau); *a* fotografie, *b* desen.

AELIA NICE [vi]X(it) ANNIS XC, AEL(ius)
VICTOR VI[x(it) a]NNIS IIII, AELIA MM(?)
MVTIO VIX(it) ANNIS XXII, AEL(ius) VITALIA-
NVS AVGVR ... NM OO MATRI ET FILI(o et)
NEPTIAE B(ene) M(erentibus).

În r. 2—3, numele AELIA MMMVTIO(?) are un *cognomen* echivoc, trei M nu se justifică în niciun sistem antroponimic, fiind fie o eroare de inciziune, fie una de lectură din cauza coroziunii inscripției; unul din primii doi M este eronat eventual în loc de vreo vocală, fie un A, fie M + A în ligatură, deci antroponim AMMVTIO(?) egiptean, cf. AMOYTIΩN (F. Preisigke, *Namenbuch --- Papyri*, Heidelberg, 1922, col. 27—28), ori EMMOYTIC (col. 99), chiar cu I- I(A)MOYΘHC (col. 149) etc.; în a doua eventualitate, am avea numele *Mammutio*, traco-dacic, pentru care s-ar putea cită cel mai vechiu exemplu analog *Mamoxis* mercenar trac în Atena din sec. IV î.e.n., *Inscriptiones Graecae*, ed. II, vol. I, nr. 1956; *Mamutsis* într-o familie de traco-geți la Durostorum-Silistra, CIL, III 7477 (cu un Valerius Decibalus, Seiciper); Aurelia *Mamutso(?)*, din familia unui militar al legiunii V Macedonica din Potaissa, *Epigraphica* (Milano), VII 1945, p. 119. În r. 4 după AVGVR o lacună ce nu putem completă, apoi literele NM și doi OO, ce ar putea fi doi Q, din cuvîntul *q(uin)q(uennalis)*. Placa funerară cu inscripție aparținea unui monument frumos lucrat, eventual un mic mausoleu familiar, în care fruntașul din Porolissum Aelius Vitalianus augur . . ., a înmormîntat pe mama sa de 90 ani (Aelia Nice; *ActaMN*, V, p. 456), pe fiul său Aelius Victor de 4 ani și o nepoată Aelia Mammutio(?). Remarcabilă este forma *neptia*, alături de *neptis* (ca de ex. în CIL, III 1269 din Alburnus — Roșia Abrudului; Muz. Turda; cf. *Cercetări de Lingvistică*, Cluj, VI 1961, p. 450).

5. NOTE EPIGRAFICE AUTOCRITICE

Critica utilă și constructivă în istoriografie (ca in orice știință) nu poate fi corectă, consecventă și completă decît dacă este generalizată nepărtinitor mergînd mînă în mînă cu autocritica, deci cu relevarea și remedierea justă a propriilor erori sau confuzii; oricine poate să greșească (e în firea lucrurilor, a materialului documentar, în putința individuală de informare și discernămînt; mai gravă greșeală este perseverarea și refuzul de a-și recunoaște propriile greșeli). După vechea formulă „. . . magis amica veritas", am făcut fără menajament (cînd era cazul) semnalarea și rectificarea unor asemenea confuzii și erori proprii [24]. Urmează două „amănunte" în legătură cu piese epigrafice din teritoriul României: *(1)* din Apulum, *(2)* din „Dacia Pontică".

(1). — CIL, III 1115 este reprodusă (după M. J. Ackner, *Transilvania*, 1846, p. 146; Henzen (Roma); J. F. Neigebaur, *Dacien* (1851); Ackner-Müller, nr. 352), ca dedicație descoperită la Partoș lîngă Alba Iulia în a. 1838 VENERI·VIC/TRICI·PRO·SAL / IMPERI ET·S·P·Q·R / ET·

[24] *Revista istorică română* (București), XIV, 1944 [1945], p. 379 (rectificarea vechei etimologii greșite a toponimului dacic *Zermizegetusa*); AISC, V, 1948 [1949], p. 282—295, 346 (rectificări de lecturi la inscripții și de antroponime antice).

ORDINIS·COL / APVL·C·IVL·VA/LES·HARVSPEX / COL·SS·ET·ANTIS/TES·HVIVSCE LOCI P cu ligaturi în r. 3 și 4 E + T, r. 7 T + I. În *Ephemeris Epigraphica*, II (1875), p. 305, nr. 390, Th. Mommsen aduce informația „nunc fracta in museo Pestinensi, ubi vidi. Incipit v. 3]ROSAL. In fine est: LOCI / (frunză) P (frunză)", observație repetată în CIL, III, p. 1390. În virtutea acestei informații prestigioase, subsemnatul a cerut conducerii Muzeului Național Maghiar o fotografie a fragmentului epigrafic, primită fără zăbavă; dar pe dosul ei după inventar a fost notat cu cerneală „Sárd, 197/1873. 5. CIL, III 1114"; era clar că la înregistrare în a. 1873 sau ceva mai tîrziu, în loc de CIL, III 1115 a fost trecut în inventarul budapestan „CIL, III 1114" ce ni s-a comunicat și care a provocat confuzie în sensul că s-a luat fotografia primită drept piesa CIL, III 1114 (text cunoscut de fapt în CIL, III numai după o copie din veacul al XVII-lea lăsată de M. Opitius), făcînd „rectificarea" forțată și deplasată, cu totul inutilă în SCIV, XVIII 1967, p. 178, nr. 11 (I. I. Russu) a textului dat de Opitius (CIL, III 1114) după „calapodul" piesei foarte asemănătoare CIL, III 1115 descoperită în a. 1838 la Partoș și dusă prin anii '70 ai veacului trecut la Muzeul Budapesta; aici cineva în grabă a considerat-o ca adusă din satul Șard de lîngă Alba Iulia, sat în care se afla de fapt în sec. XVII-lea piesa CIL, III 1114, copiată — foarte probabil corect — de către eminentul umanist german și scriitor de limbă latină, Martinus Opitius (Opitz) silezianul [25]. Sfîrșitul textului cu rîndul ultim al prinosului CIL, III 1115 (pe care noi am dat-o eronat ca fiind textul epigrafic CIL, III 1114 din Șard) poate și trebuie să fie întregit după litera P păstrată la marginea stîngă (văzută de Mommsen în muzeul budapestan); de aceea, este necesar să redăm din nou desenul epigrafei cu acest mic adaus grafic *(fig. 7)*.

(2). — SCIV, VIII 1957, p. 312—314, în altarul votiv ridicat în sănătatea împăratului Marcus Aurelius Antoninus (scris PRO SALVTEM IMP. AVRELI ANINI) în a. 172 de un „Marti(u)s P(h)ilo mag(ister) vici Ultinsium" (V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, II/2, 1913, p. 344—349 și pl. II, fig. 1) [26], „nimic nu pare mai firesc decît a ne gîndi la însuși numele importantei localități VLMETVM, adică la un derivat în cazul genetiv plural: vicus VL(ME)TINSIVM (pentru *Ulmetensium);* omisiunea lui ME din numele satului n-ar fi o greșeală mult mai gravă și provocatoare pentru oricare cititor localnic decît era stîlcirea numelui sacrosanct al însuși împăratului Romei Aurelius Antoninus scris AVRELI ANINI. Asemenea erori grosiere nu erau însă rarități în produsele epigrafice ale lapicizilor provinciali; cf. „vico QVINIS" în loc de *vico Quintionis* (Pârvan, *Histria* VII, 1923, p. 56)" (SCIV, VIII, p. 313). Atare

[25] Despre care cf. și studiul lui dr. Ilie Dăianu, *Poetul silezian Martin Opitz și Românii din Transilvania*, în *Apulum*, II 1943—5 (1946), p. 374—385.

[26] Textul epigrafic din Ulmetum este reprodus de Pârvan, în *Archaeologischer Anzeiger*, 1915, col. 239—240; *AnnÉp*, 1922, 65.

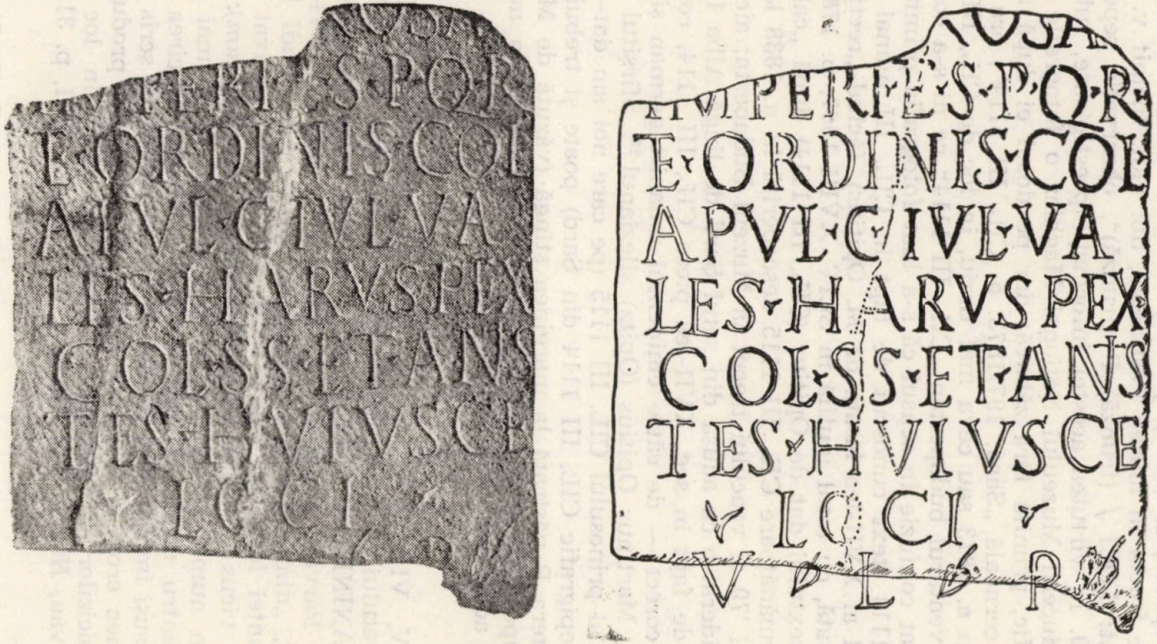

a *b*

Fig. 7. — Lespede votivă din Apulum, CIL, III 1115 (Muz. Budapesta); *a* fotografie, *b* desen reconstituire

corectură epigrafică bună și frumoasă nu era însă o „noutate" la data apariției sale (1957), fiind atunci veche de un sfert de veac, apărută într-o carte unde nu te așteptai să o cauți și să o găsești: *Originea Românilor*, volumul întîiu, Ce spun izvoarele istorice, de Alexandru Philippide, Iași 1923, p. 57 „magister vici Ultinsium de suo et Bessis (vicus Ultinsium este probabil = vicus Ulmitensium cu *mi* nescris din scăpare de videre. Pârvan crede că e vorba de un vicus nou, altul decît Ulmetum)".

Oricînd și oriunde apar valabile, utile, necesare rectificările și restituirile pe linia justă a lozincii antice mereu actuale *suum cuique*, cu axioma străveche: *nemo est tam felix qui non subiectus sit errori.*

I. I. RUSSU

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ACMIT = Anuarul Comisiunii monumentelor istorice. Secția pentru Transilvania. Cluj (I) 1926—8 (1929), (II) 1929 (1930), (III) 1930—1931 (1932), IV 1932—1938 (1938)
ActaMN = Acta Musei Napocensis. Cluj, I 1964—XII 1975
AEM = Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn. Wien, I 1877—XX 1896
AISC = Anuarul Institutului de Studii clasice. Cluj (Sibiu), 1928—1948
AnnÉp = Année Epigraphique (în Revue Archéologique; din a. 1965 ca publicație separată anuală). Paris
CIL = Corpus inscriptionum Latinarum. Berlin, 1863 sqq.
ErdMúz = Erdélyi Múzeum. Cluj, 1861 sqq.
ILS = Inscriptiones Latinae selectae, ed. H. Dessau. Berlin, 1892—1916
MatArh = Materiale și cercetări arheologice. București, I 1953—X 1973
RE = Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly — Wissowa — Kroll). Stuttgart, I 1893 sqq.
SCIV = Studii și cercetări de istorie veche. București, I 1950—XXIV 1973; din 1974, SCIVA (Studii și cerc. de ist. veche și arheologie)

INDEX EPIGRAPHICVS

Cifrele 1, 2, 3, *(1, 2, 3)*, 4 *(1, 2)*, 5 *(1, 2)* arată capitole și paragrafe

aciae desideratus 2
Aelius Victor 4 *(2)*
Aelius Vitalianus 4 *(2)*
Aelia Ammutio (?) 4 *(2)*
Aelia Nice 4 *(2)*
Ammutio (?), v. Aelia —
Aper, v. T. Flavius —
augur munic. Porolissensis 4 *(2)*
Aurelius Gaianus 4 *(1)*
Aurelius Veteranus 2
Dea Suria 4 *(1)*
decurio munic. Porol. 4 *(1)*
desideratus, v. acie —
Erusenus, I.O.M. 3 *(2)*

filius 4 *(2)*
T. Flavius Aper 3 *(3)*; cf. 2
Gaianus, v. Aurelius —
legio XIII Gemina 1, 2
Mammutio (?), v. Ammutio (?)
mater 4 *(2)*
neptia, neptis 4 *(2)*
Nice, v. Aelia —
quinquennalis (?) 4 *(2)*
I. Reusenus (?) 3 *(2)*
sacerdos 4 *(1)*
Sera (?) 3 *(1)*
stipendium 3 *(1)*
Stra- (?) 3 *(1)*
Suria, v. Dea —
Ulmetum, vicus Ulmetensium 5 *(2)*
Veteranus, v. Aurelius —
vexillatio legionis XIII Geminae 1
Victor, v. Aelius —
Vitalianus, v. Aelius —

CONTRIBUTIONS ÉPIGRAPHIQUES À L'HISTOIRE DE LA DACIE ROMAINE

III. ACQUISITIONS FICTIVES·CONFUSIONS·RESTITUTIONS

(Résumé)

On a maintes fois relevé le nombre assez grand d'erreurs et de pseudo-lectures qui persistent dans la bibliographie épigraphique de la Dacie romaine. Elles sont pour la plupart une conséquence naturelle des conditions adverses dans lesquelles se sont conservés dès l'époque des migrations jusqu'à présent les matériaux épigraphiques, dont beaucoup sont très abîmés. Mais en dehors de ces pertes et vicissitudes qu'on pourrait appeler „de nature objective", nombre de lectures erronées et de confusions découlent directement de l'intervention inopportune ou non pertinente des érudits du Moyen Âge et de l'époque moderne, soit par la falsification des pièces épigraphiques (voire même par l'interpolation des textes authentiques), soit par des confusions bibliographiques ou les restitutions — intégrations fictives. Dans les pages suivantes on examine à nouveau une nouvelle série de pièces épigraphiques de cette dernière catégorie, en y apportant les rectifications possibles et utiles de rigueur.

1. *Vexillatio legionis XIII Geminae à Hoghiz*

Un contrôle du fragment de la grande dalle en pierre avec inscription en l'honneur de l'empereur Hadrien, CIL, III 953 trouvé à Hoghiz (dép. de Braşov; Musée Brukenthal, Sibiu), a prouvé que (d'accord avec Ackner, Mommsen, Filov, etc.) la juste lecture et l'intégration du nom de l'unité militaire est... *vexil-*

latio leg(ionis)] XIII G(eminae) sub..., (fig. 1) et non „coh. III Gallorum", unité auxiliaire qui a tenu garnison à Hoghiz plus tard (à l'époque de Marc Aurèle et de Commode); *fig. 2.*

2. *Aurelius Veteranus — acie desideratus*

On signale l'„émendation" avec la lecture erronée de Ritterling (RE, XII 1722) de l'épitaphe CIL, V 7366 „Aurel(ius) Veteranus benef(iciarius tribuni) laticlavi leg(ionis) XIII Gemin. daciae desideratus", en relevant que la lecture correcte (tout à fait naturelle d'ailleurs et nécessaire) est celle qu'avait déjà donnée en 1877 Th. Mommsen dans son édition des inscriptions de l'Italie du nord, CIL, V 7366 (= ILS, 2406) „aciae (= acie) desideratus =mort, tombé sur le front (en guerre)"; le texte n'a donc rien à voir avec la province de Dacie, à l'exception du fait que le militaire (mort et enseveli dans le nord de l'Italie) appartenait à un grand détachement (vexillatio) de la leg. XIII Gemina qui tenait garnison à Apulum (Alba Iulia) en Dacie.

3. *„Publication" d'inscriptions qui se trouvent dans CIL, III*

(*1*). — L'épitaphe présentée comme une „Neue Mitteilung" dans *Dacia*, VII—VIII (1941), p. 315, n° XV est identique à la pièce CIL, III 1605 („Daciae incertae"), du même village de Petreşti (Petrid, Peterd, dép. Turda, Cluj).

(*2*). — ACMIT, 1930—1931, p. 42 n° 21 (*Klio*, X 1910, p. 498, 3; C. Daicoviciu, *Dacica*, Cluj, 1969 [1970], p. 186) autel votif „de Micia" avec le texte *I(ulius) Reuse/no po/suit*, est en réalité CIL, III 7829 de Alburnus Maior (Roşia Montana, Verespatak) ?TR... / TREVSE/NO PO/SVIT (Musée de Deva; *fig. 3*).

(*3*). — AISC, (I) 1928—32, 1, p. 121—123 et C. Daicoviciu, *Dacica*, p. 196 est le même groupe statuaire de Liber—Libera avec inscription dédicatoire CIL, III 7917 (Ulpia Traiana-Sarmizegetusa; Musée de Deva; *fig. 4*).

4. *Deux inscriptions de Porolissum*

(*1*). — *Dacia*, VII—VIII (1941), p. 325, 6 (*AnnÉp*, 1944, 50) le nom „[Ste]panus" est en réalité GAIANVS, de Porolissum (*fig. 5*).

(*2*). — *Dacia*, VII—VIII, p. 324 (*AnnÉp*, 1944, 48), plaque funéraire avec inscription assez abîmée, dont on peut rétablir la vraie lecture du texte, en dehors de deux points (lignes 2/3 et 4), probablement des anthroponymes (cognomina) orientaux; *fig. 6*.

5. *Notes épigraphiques autocritiques*

On apporte les rectifications nécessaires pour deux fautes (confusions) que nous avons commises:

(*1*). — L'inscription votive décrite dans SCIV, XVIII 1967, p. 178 comme étant CIL, III 1114, est en réalité CIL, III 1115 (toutes les deux de Apulum; *fig. 7*).

(*2*). — La lecture correcte „vicus Ul(me)tensium" dans le texte d'un autel votif de Ulmetum (Dobroudja, V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, Bucureşti, II/2, 1913, p. 344—349), SCIV, VIII 1957, p. 312—314, avait été déjà donnée par Al. Philippide, *Originea Românilor*, Iaşi, I, 1923, p. 57.

SISTEMUL DEFENSIV AL DACIEI ROMANE.

CÎTEVA OBSERVAŢII ÎN LEGĂTURĂ CU FAZA DE PĂMÎNT A CASTRELOR

În prima parte a existenţei sale, sistemul defensiv al Daciei romane a cunoscut o fază în care cea mai mare parte, şi probabil toate, fortificaţiile sale aveau elementul de bază al incintei fortificate alcătuit dintr-un val de pămînt şi un şanţ de apărare. Această fază de construcţie a fortificaţiilor sistemului defensiv este cunoscută în arheologia noastră sub numele de faza de pămînt a castrelor din Dacia romană[1]. Lipsesc încă elemente de amănunt (sistem de construcţie, tehnică de lucru, datare) în legătură cu această fază. În afară de simpla ei menţionare în istoriografie s-a acceptat ca „oficială" părerea că fortificaţiile de pămînt au fost construite imediat în urma războaielor cu dacii[2]. Ipoteza în legătură cu datarea primei faze este logică şi posibilă în principiu. Lipsesc însă observaţii privind sistemul şi tehnica de construcţie.

În stadiul actual al cercetărilor arheologice, deşi nu se poate da încă un răspuns detailat şi, mai ales, bine argumentat, în legătură cu aceste probleme, pot fi concentrate toate observaţiile rezultate din cercetările efectuate şi pot fi formulate cîteva păreri atît în legătură cu

---

[1] In general existenţa acestei prime faze şi denumirea ei drept „faza de pămînt" au fost acceptate pentru întreaga frontieră a imperiului roman: *limes*, în *RE*, XIII (1926) col. 577 (E. Fabricius); *limes*, în *Dizionario Epigr.*, IV, p. 1086—1087 (G. Forni).

[2] V. Christescu, *IstMil*, p. 104; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1938, p. 46 „les camps en terre du debut"; *idem*, *La Transylvanie*... (ediţia din 1945), p. 109; M. Macrea, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 217: imediat după cucerirea şi anexarea Daciei la imperiu; idem, în *IstRom*, I, p. 379: castrele de pămînt din Dacia romană sînt construite în tehnica obişnuită în secolul al II-lea. Ele sînt înconjurate de o incintă de pămînt (agger), întărită cu o palisadă construită din pari de lemn. Pe limes transalutanus incinta este din pămînt bătut aşezat pe un pat de trunchiuri de copaci şi întărit cu un gard de nuiele. La unele castre se foloseşte pămîntul ars şi cărămida. O tehnică deosebită este căptuşirea valului cu glii de pămînt". Aceasta este singura şi cea mai amplă „discuţie" din istoriografia noastră despre castrele de pămînt din Dacia.

sistemul şi tehnica de construcţie, cît şi cu datarea primei faze. În cele ce urmează ne vom strădui ca, prezentînd toate datele existente despre fortificaţiile la care a fost identificată o fază cu val de pămînt, sau la cele la care există numai această fază, cu toate observaţiile tehnice şi, eventual, stratigrafice, să precizăm, şi dacă se poate să argumentăm, în măsura în care rezultatele cercetărilor permit, problemele legate de faza de pămînt a castrelor[3]. Lucrarea are un caracter de program de lucru.

Intră în discuţie îndeosebi fortificaţiile din Dacia propriuzisă, adică întreg teritoriul care a fost ocupat şi organizat de Traianus sub numele de provincia Dacia[4]. Vor fi analizate mai ales fortificaţiile în care au staţionat trupe auxiliare[5].

Se poate constata astăzi, după cele mai amănunţite treceri în revistă a sistemului defensiv al Daciei romane (intracarpatice) că numărul total al fortificaţiilor (de graniţă sau centrale) identificate fie prin sondaje sau săpături arheologice, fie prin observaţii de suprafaţă, iar uneori prin deducţii logice, se ridică la cifra de 52[6] (fig. 1). Bineînţeles că această cifră cuprinde numai aşa numitele „castre" şi nu fortificaţii mai mici (castella, burgi sau turres)[7]. Dintre aceste 52 de fortificaţii prezintă o fază de pămînt următoarele[8]:

---

[3] În lucrare vom folosi mai multe date obţinute din cercetările efectuate de noi la castrele de la Buciumi, Bologa, Rîşnov, Pojejena. În general în cursul textului fiecare referire la un castru este în strînsă legătură cu nota din subsol în legătură cu acel castru.

[4] În legătură cu organizarea provinciei Dacia: M. Macrea, în *ActaMN*, III, 1966, p. 121—152 cu toată bibliografia referitoare la această chestiune. Părerea noastră este că întregul podiş transilvan şi Banatul au fost înglobate în Dacia lui Traian.

[5] Nu există nici un castru de legiune cercetat sistematic la noi, de aceea nu pornim referirile de la acest tip de obiectiv arheologic.

[6] Lista castrelor din Dacia în diferitele faze ale cercetării: C. Daicoviciu, în *ACMIT*, 1930, p. 6, nota 6; Christescu, *op. cit.*, p. 131; C. Daicoviciu, *La Transylvanie...*, 1938, p. 46; M. Macrea, în *IstRom*, I, p. 375—379 (cea mai amplă); *idem*, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 219—221.

O listă „completă" cu castrele sistemului defensiv al Daciei, reprezentînd punctul nostru de vedere urmează să fie întocmită curînd (Vezi Anexa).

[7] Inainte de a intra în subiectul propriu zis subliniem că: „aplicăm" numele de castru numai pentru fortificaţiile care au, în general dimensiuni mai mari de 100 m, adică cel mai mic castru de trupă auxiliară posibil (vezi *limes*, *RE*, XIII (1926), col. 578, E. Fabricius). Facem această precizare pentru o mai bună înţelegere a lucrurilor.

[8] Ordinea înşiruirii corespunde principiului pe care l-am aplicat în lucrarea mai sus menţionată (Vezi Anexa).

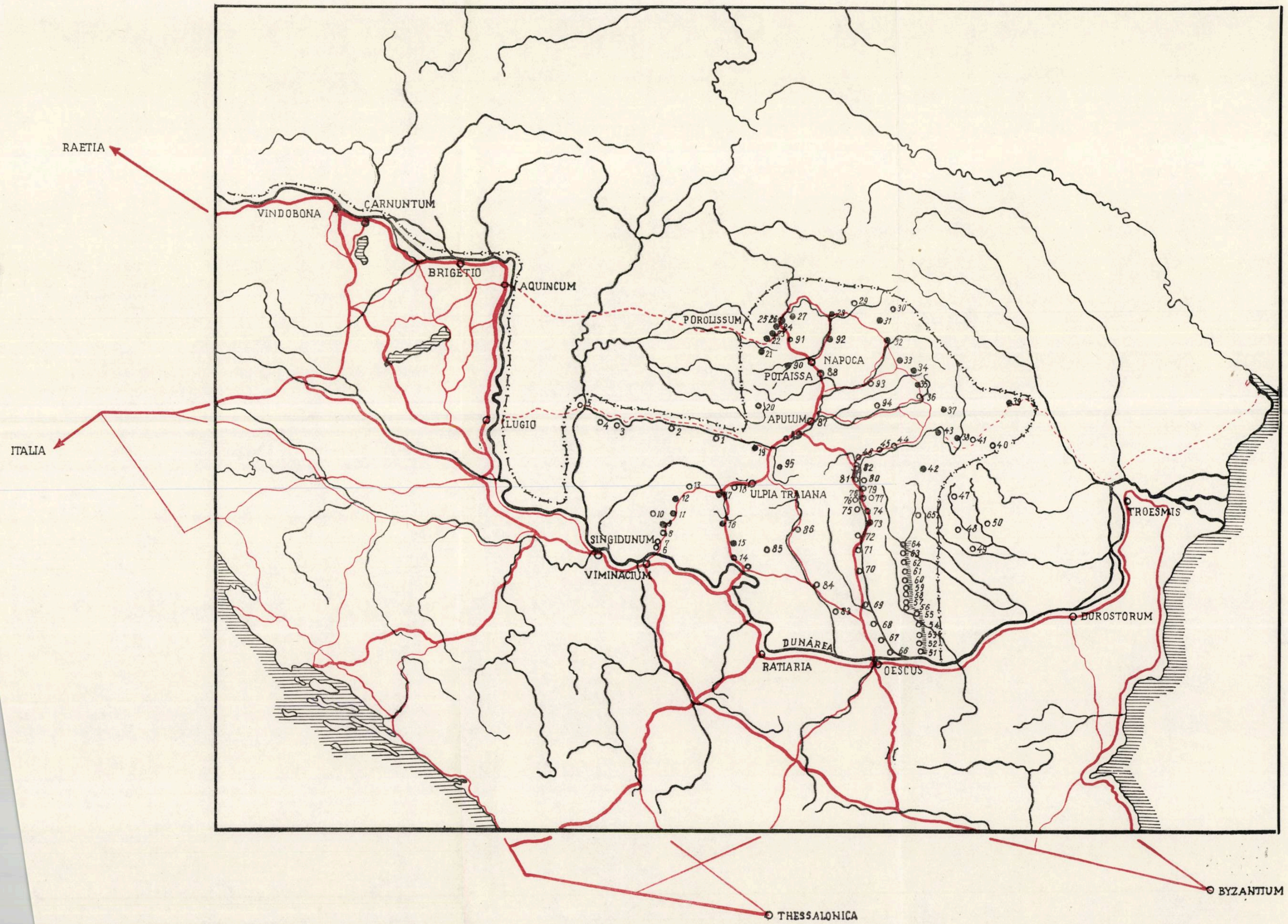

Fig. 1. Hartă cu sistemul defensiv al Daciei romane.

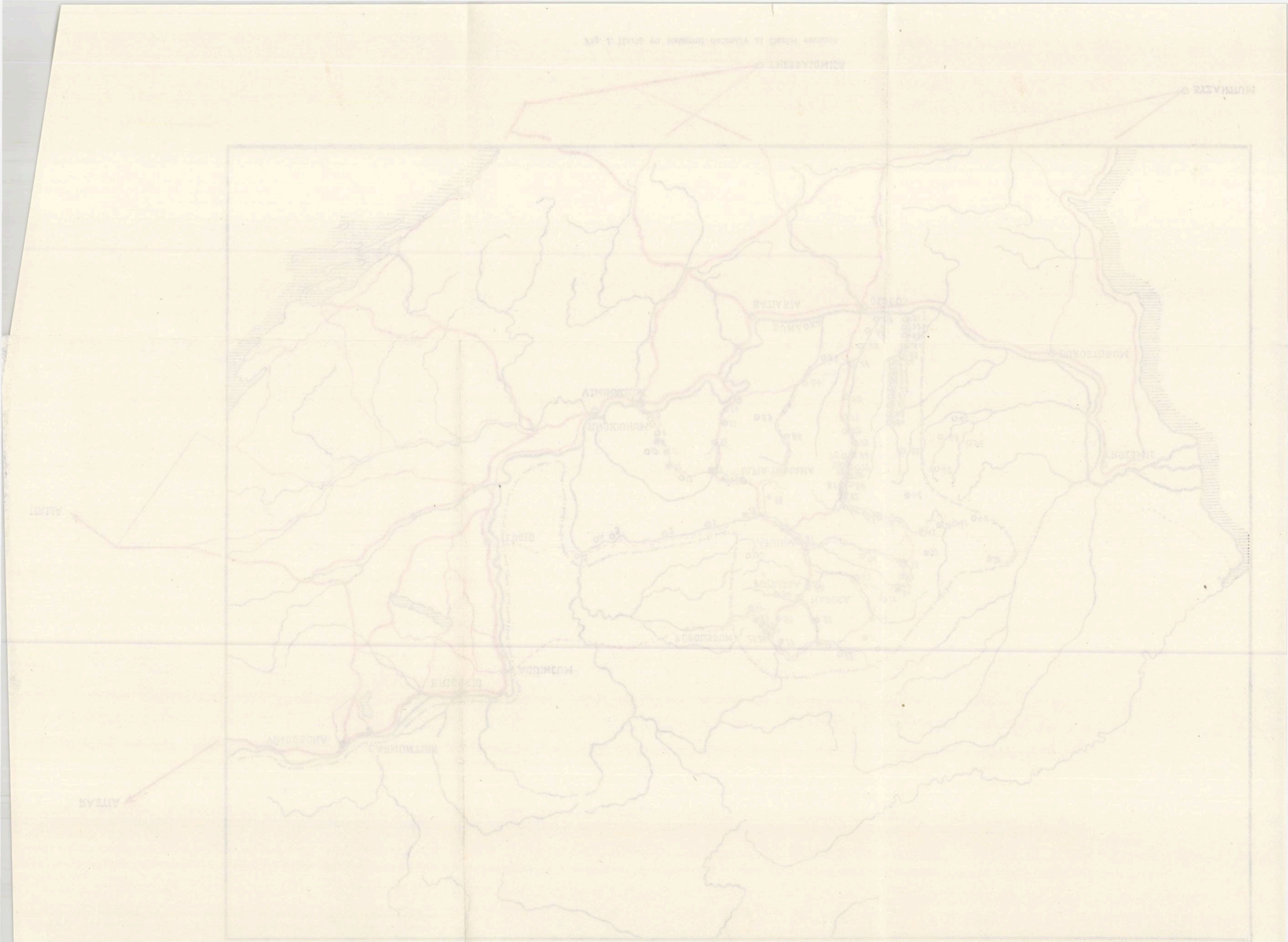

I. Pe linia de la Veţel spre vest de-a-lungul Mureşului, nu se cunoaşte situaţia[9];

II. Pe linia de la marginea dealurilor Banatului: Vărădia (Arcidava)[10], Surduc (Centum Putea)[11] — numai cu fază de pământ.

III. Pe culoarul Timiş — Cerna: Mehadia (Praetorium)[12], Teregova (Ad Pannonios)[13], Jupa (Tibiscum)[14].

IV. Pe graniţa de vest: Veţel (Micia)[15], Abrud[16], Bologa (Resculum)[17], Buciumi[18], Romănaş (Largiana)[19], Pomet—Moigrad (Porolissum)[20], Moigrad—Citera (Porolissum)[21].

V. Pe graniţa de nord: Tihău[22], Căşei (Samum)[23], Orheiul Bistriţei[24], Livezile (Iad) (numai castru de pământ)[25].

---

[9] Nici unul din „punctele, fortificatele" (statio, mansio etc.) de la vest de Veţel nu au fost cercetate prin săpături şi nu se cunosc pe teren. Bibliografie: Bulci (*TIR*, L 34, p. 43), Aradul Nou (*TIR*, L 34, p. 30), Cenad (*TIR*, L 34, p. 45), Szeged (*TIR*, L 34, p. 87).

[10] Gr. Florescu, *Istros*, I, 1934, p. 60—72; V. Christescu, *op. cit.*, p. 110; *TIR*, L 34, p. 30.

[11] D. Protase, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 67, nota 68 cu toată bibliografia despre acest punct; *TIR*, L 34, p. 45.

[12] M. Macrea, în *Studii*, I, 1949, p. 139 sq.

[13] *TIR*, L 34, p. 25; N. Gudea, în *Banatica*, II, 1973, p. 97, 99.

[14] M. Moga, în *SCIV*, 16, 1965, p. 598; *TIR*, L 34, p. 110.

[15] C. Daicoviciu, în *ACMIT*, II, 1930—1931, p. 16; *TIR*, L 34, p. 79.

[16] C. Daicoviciu, *La Transylvanie...*, p. 43, nota 5; Informaţii la TIR, L 34, p. 23.

[17] M. Macrea, în *ACMIT*, IV, 1938, p. 213; *TIR*, L 34, p. 96; N. Gudea, în *Apulum*, X, 1972, p. 121—150.

[18] M. Macrea şi colab., în *ActaMN*, V, 1969, p. 148; E. Chirilă, în *Das Römerlager von Buciumi*, Cluj, 1972, p. 13; *TIR*, L 34, p. 41—2.

[19] M. Macrea şi colab., în *Materiale*, VIII, 1962, p. 499—501, TIR, L 34, p. 53.

[20] M. Macrea, în *SCIV*, 8, 1957, p. 215 „încă din timpul lui Traianus"; *TIR*, L 34, p. 92—93.

[21] M. Macrea şi colab., în *Materiale*, VII, 1961, p. 375; idem, în *SCIV*, 10, 1959, p. 150 (Cronică).

[22] Şt. Ferenczi, în *Emlékkönyv Kelemen*, Cluj, 1957, p. 287; M. Macrea şi colab., în *Materiale*, VII, 1961, p. 384—386; V. Wollman, *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 429—438.

[23] E. Panaitescu, în *ACMIT*, (II), 1929. p. 333; V. Christescu, *op. cit.*, p. 136; *TIR*, L 34, p. 99.

[24] M. Macrea şi colab., în *SCIV*, 13, 1962, p. 139.

[25] *SCIV*, 13, 1962, p. 210 (Cronică); D. Protase, în *SCIV*, 19, 1968, p. 531—540; *TIR*, L 35, p. 49.

VI. Pe graniţa de est: Brîncoveneşti[26], Călugăreni[27], Sărăţeni[28], Inlăceni[29], Sînpaul[30], Olteni[31].

VII. Pe graniţa de Sud-est: Breţcu (Angustia)[32], Rîşnov (Comidava)[33], Hoghiz[34].

A. În dispozitivul central de apărare: Orăştioara de Sus[35], Ighiu[36], Cigmău[37], Gilău[38], Gherla[39], Sighişoara (numai fază de pămînt)[40]. Mai există o serie de castre mari de pămînt: Berzovia (Berzobis) şi Zăvoi (Agnaviae)[41]. Foarte probabil şi castrul de legiune de la Alba Iulia (Apulum) să aibă o fază iniţială de pămînt.

Iată deci că dintre cele 52 de fortificaţii a fost identificată faza de pămînt la un număr de 31. Acest număr reprezintă cunoştinţele noastre în stadiul de azi al cercetărilor[42].

---

[26] D. Protase, în *Vatra*, ns. II, nr. 2 (11), din 20 februarie, 1972.

[27] *SCIV*, 13, 1962, p. 210 (Cronică); D. Protase, în *ActaMN*, II, 1965, p. 212.

[28] Z. Székely, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 334.

[29] M. Macrea, în *SCIV*, 2, 1951, p. 304; Z. Székely, în *Materiale*, V, 1959, p. 242; *TIR*, L 34, p. 47.

[30] Z. Székely, în *SCIV*, 5, 1954, p. 608; Şt. Ferenczi — G. Ferenczi în *Materiale*, VII, 1961, p. 403; *SCIV*, 10, 1959, p. 150 (Cronică); *SCIV*, 9, 1958, p. 146 (Cronică); *TIR*, L 35, p. 67.

[31] M. Macrea în *SCIV*, I/1, 1950, p. 118; *Materiale*, VIII, 1962, p. 331; *TIR*, L 35, p. 55.

[32] M. Macrea, în *SCIV*, 2, 1951, p. 288—289. De remarcat că I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák"-ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944, p. 78 afirma că la Breţcu era şi un castru de pămînt. C. Daicoviciu, *La Transylvanie...*, 1945, p. 46, nota 4, crede acelaşi lucru.

[33] N. Gudea — I. Pop, în *Das Römerlager von Rîşnov (Rosenau)*, Braşov, 1971, p. 13—14.

[34] K. Horedt, în *Materiale*, I, 1953, p. 785; Idem, în *SCIV*, 2, 1950, p. 125; *TIR*, L 35, p. 46.

[35] H. Daicoviciu — I. Glodariu, în *Lucrări ştiinţifice*, Oradea, 1971, p. 19 (profil sub semnul întrebării); *SCIV*, 13, 1962, p. 208 (Cronică).

[36] *TIR*, L 34, p. 47.

[37] *TIR*, L 34, p. 66.

[38] M. Rusu, în *Materiale*, II, 1956, p. 687—693; *TIR*, L 34, p. 61.

[39] V. Christescu, *op. cit.*, p. 136; *TIR*, L 34, p. 61; *SCIV*, 20, 1969, p. 486 (Cronică).

[40] I. Mitrofan — Gh. Moldovan, în *ActaMN*, V, 1968, p. 89—108; *SCIV*, 16, 1965, p. 597—598 (Cronică); *SCIV*, 15, 1964, p. 561 (Cronică).

[41] Despre Berzovia: D. Protase, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 67 „construit (ca şi castrul de la Vărădia) în cursul celor două războaie de cucerire a Daciei sau imediat după aceea"; castrul de la Zăvoi: *TIR*, L 34, p. 26. Castrul de legiune de la Alba Iulia este necercetat; lipsesc orice indicaţii în legătură cu datarea lui.

[42] Lista castrelor pentru care lipsesc informaţii în legătură cu fazele de construcţie este destul de mare: (I) Castrele de pe Mureş: Bulci, Aradul Nou,

Cercetările arheologice mai vechi, dar mai ales cele din ultimii 15—20 de ani, au scos la iveală importante detalii mai ales tehnice, dar şi stratigrafice în legătură cu faza de pămînt. Mai importante sînt cele legate de elementele incintei.

Conform izvoarelor şi studiilor speciale despre fortificaţii, castrele (de pămînt) au în general trei elemente principale de fortificaţie: *şanţul de apărare, valul de pămînt* şi *palisada*. Acestea sînt cunoscute sub numele de *munitio* sau *munitiones*[43]. Pentru Dacia lipsesc orice informaţii antice scrise în legătură cu sistemul de construcţie al elementelor fortificaţiilor (excepţie face inscripţia de la Bumbeşti: *CIL*, III, 14485 = = *ILS*, 9179). Singurele informaţii le pot da, deci, rezultatele cercetărilor arheologice.

Datele despre *şanţul de apărare* sînt destul de sărace şi în izvoare. Sînt cîteva detalii în legătură cu modul în care poate fi construit (Hyginus, 49)[44]. Dimensiunile lui apar diferite în izvoare: *lăţimea* poate fi de: 15 pedes (Caesar, *BC*, III, 63, 1; *BG*, V, 42, 1; *BC*, I, 41, 4), 12 pedes (Caesar, *BG*, VII, 36, 7), 10 pedes (Fl. Josephus, *BI*, III, 5). Uneori în chip excepţional lăţimea poate ajunge la 20 pedes (Caesar, *BG*, VII, 72, 1). La Hyginus, 49 şi la Vegetius, III, 8 lăţimea este numai de 5 pedes. *Adîncimea* este deasemenea diferită: 15 pedes (Caesar, *BC*, I, 41, 4; BC, III, 63, 1; V, 42, 1), 10 pedes (Fl. Josephus, *BI, III*, 5), 3 pedes (Hyginus, 49; Vegetius III, 8). Lăţimea şanţului variază deci în izvoare între 1,50 şi 4,50 m, în timp ce adîncimea este între 1 m şi 4,50 m.

În general în Dacia, datorită faptului că de cele mai multe ori castrele de piatră sînt ridicate peste cele de pămînt, dimensiunile pe care le găsim la şanţul de apărare sînt desigur, şi în general, modificate. Acolo unde nu există decît o singură fază, cea de pămînt (Livezile (Iad), Sighişoara, Surduc) sau în cazurile cînd şanţul primei faze a fost umplut şi locul nivelat (Micia, Buciumi) dimensiunile sînt foarte apropiate de

---

Cenad, Szeged; (II) Palanka, Duplijaja, Grebenac, Vršac, Fîrliug; (III) Orşova; (IV) Romita; (V) Ilişua; (VI) Odorheiu; (VII) Feldioara, Cincşor, Boiţa. M. Macrea, în *SCIV*, 8, 1957, p. 218, nota 7 recunoaşte dealtfel că: „o fază de pămînt a putut fi constatată peste tot acolo unde cercetările s-au efectuat cu o grijă deosebită".

[43] Caesar, *BG*, 5: castra vallo fossaque munere. Hyginus, 49: lărgeşte cuprinsul termenului cu elemente noi, însă de bază rămîn tot trei: munitio aestivalium observatur generibus *fossa, vallo*, cervolis, armis, *aggere*. Se observă că termenii: cervolis şi armis, pot intra în categoria valli. Vezi: *Vallum*, în *DA*, VI/1, p. 626 (R. Cagnat); *Munitio*, în *DA*, III/2, p. 2034—2038 (A. de Rochas); W. Fischer, *Das römische Lager. Insbesondere nach Livius*. Leipzig-Berlin, 1914, p. 19.

[44] Fossa loco securiori causa disciplinae, cuius species est fastigata et punica. Fastigata dicitur, quae a summa latitudine lateribus devexis in angustiam ad solum coniuncta pervenit. Punica dicitur quae latere exteriori ad perpendiculum dirigitur.

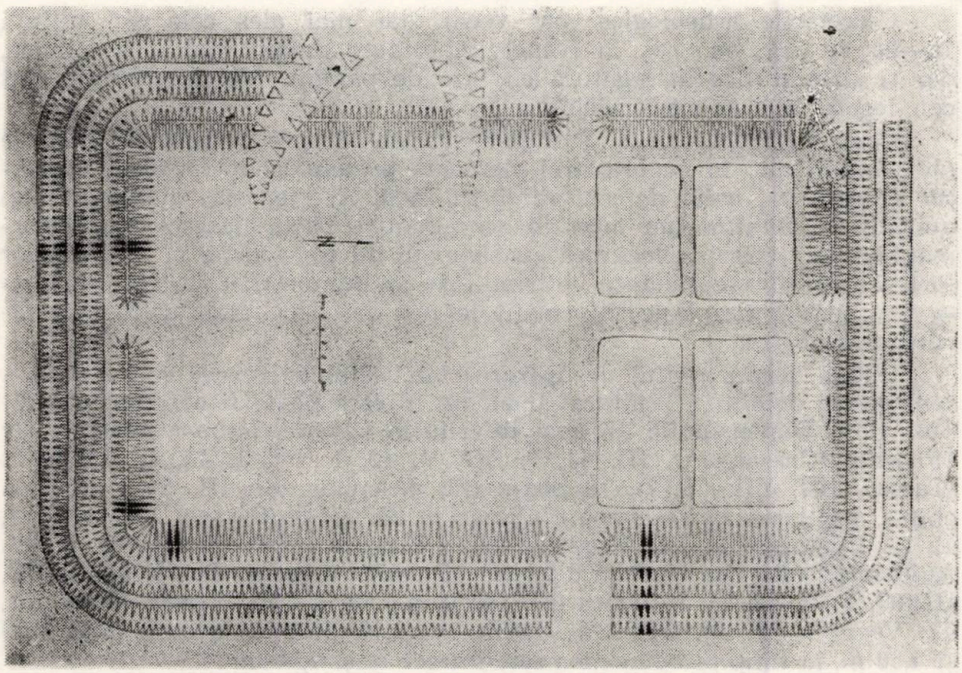

Fig. 2. Planul castrului de pămînt de la Bologa.

datele izvoarelor. Același caz îl avem și la Rîșnov unde șanțul fazei de pămînt se păstrează pe două dintre laturi. La Bologa și la Bretcu credem că șanțurile nu s-au mai modificat în faza de piatră, dar aici lățimea depășește pe cea prevăzută de izvoare, în timp ce adîncimea corespunde. Vezi tabelul de la p. 79. Acestea sînt deocamdată toate datele ce se știu astăzi despre șanțul de apărare al castrelor în faza de pămînt.

Valul de pămînt prezintă o „bibliografie" mai bogată. Nu vom discuta aici despre evoluția și sensul termenilor „agger" și „vallum" care au fost lămurite în studii speciale. Doar subliniem că, diferite complet la origine, ele au sfîrșit prin a deveni sinonime[45]. Dimensiunile valului

[45] Termenul inițial pentru a designa un val de pămînt a fost „*agger*" (*DA*, I/1, p. 140—142, (E. Saglio)): un taluz ridicat din pămîntul aruncat din șanț. Pe agger se planta o palisadă din pari care se numea de fapt *vallum*. Distincția este clar exprimată de T. Livius, X, 5; Caesar, *BG*, VII, 72, 1; Vegetius, III, 8. Această distincție se atenuează dealtfel chiar în antichitate cînd ea începe să nu mai fie observată de autori (Caesar, *BC*, I, 41; Hyginus 50; Aur. Victor, *Epitome*, 20); Valul lui Antonius Pius din Britannia era un murus caespiticius: două inscripții (*CIL*, VII, 1135, 1140; R. G. Collingwood and R. P. Wright, *The Roman Inscriptions of Britain*, Oxford, 1965, nr. 2200, 2205) îl numesc *opus valli*. Cu timpul deci, termenul *vallum* a devenit sinonim cu *agger*.

de pămînt în izvoare sînt diferite: *înălțimea:* 20 pedes (Caesar, *BG*, VII, 72, 1), 12 pedes (Caesar, *BG*, II, 5, 6; 30, 2; VII, 72, 4; VIII, 9, 2), 10 pedes (Caesar, *BC*, III, 63, 1), 9 pedes (Caesar, *BG*, V, 42, 1), 6 pedes (Hyginus, 50). Avem și cazuri excepționale în care înălțimea atinge 80 pedes (Caesar, *BG*, VII, 24). *Lățimea* valului în partea superioară (Wehrgang-ul) poate fi de 10 pedes (Caesar, *BG*, III, 63, 1), 8 pedes (Hyginus, 50). Tot Caesar amintește la un moment dat (*BG*, VII, 24) un val larg de 330 pedes; aici foarte probabil este vorba de lărgimea valului la bază. Înălțimea valului poate fi deci între 1,80 și 3,50 m, iar lățimea platformei de luptă între 2 și 3 m.

În legătură cu modul cum se construiește și din ce se construiește avem deasemenea informații. Valul poate fi ridicat din: glii de pămînt (caespites) (Caesar, *BG*, III, 25, 1; Hyginus, 50; Vegetius, I, 24; III, 8); terra caespiti faciendo (T. Livius, XXV, 36, 5); cespes autem circumditur ferramentis (Vegetius, III, 8); pămînt și fascine consolidat cu bîrne și trunchiuri sau pietre legate cu bîrne și pămînt (Caesar, *BG*, VII, 22; 24). Hyginus, 50 amintește chiar posibilitatea ca să fie construit din: lapide sive caemento; tot el (Hyginus, 52) vorbește despre cazul cînd solul este „petrosus aut arenosus". Pămîntul din care se face valul provine din șanțul săpat: „terra quae de fossis fierit egesta. . ." (Vegetius, III, 8) sau „terra, quae de fossa levata fuerit" (Vegetius, I, 24). Este amintit și modul propriu zis de execuție și sînt date chiar și despre timpul în care este ridicată o incintă[46].

Din săpăturile arheologice efectuate la castrele din Dacia, reiese că de cele mai multe ori valul de pămînt a fost construit din pămîntul săpat din șanțurile de apărare. În general avem de a face cu un pămînt lutos, dacă nu chiar lut, ridicat prin simplă tasare sau „batere" (Bologa, Buciumi, Românaș, Porolissum-Citera[47], dar și pămînt nisipos-aluvionar (Rîșnov) sau chiar loess (Pojejena); uneori avem chiar pămînt și piatră (Moigrad—Pomet)[48]. Sînt însă cazuri cînd se presupune că pămîntul pentru val

---

[46] Despre timpul de „execuție" al unui val de pămînt: Caesar, *BG*, V, 42; *BC*, II, 1; II, 15; Flav. Joseph., *BI*, *III*, 5. O interesantă experiență au efectuat arheologii englezi la Lunt: B. Hobley, *An experimental reconstruction of a roman military turf rampart*, în *Limes Tel-Aviv*, 1968, p. 21—32): ei au încercat să refacă elementele de fortificație ale unui castru de pămînt exact după indicațiile izvoarelor. În cursul lucrărilor ei au constatat că: 1/3 din pămîntul valului era străin, restul era din șanț, valul era apoi îmbrăcat în glii. Înălțimea valului era determinată de lățimea platformei de luptă de sus. În legătură cu modul de execuție al unui val: Vegetius, III, 8.

[47] E. Chirilă, în *Das Römerlager von Buciumi*, p. 13—14; cercetările de la castrul de pămînt de la Ighiu (M. Macrea, *Materiale*, V, 1959, p. 448—449) și Băile Homorod (Șt. Ferenczi, *Studii și Materiale*, II, Tg. Mureș, p. 55—56) au arătat deasemenea că valul este din pămînt tasat; iar în compoziția lui sînt urme de cenușă și arsură.

[48] M. Macrea și colab., în *Materiale*, VIII, 1962, p. 492.

cum a apărut el în secţiunile de investigare apar în tabelul de la p. 79. Masa de pămînt care formează valul nu este omogenă sau „compactă"; în compoziţia ei apar de multe ori materiale „străine" (fragmente ceramice, pietre, cărămizi şi ţigle fragmentare şi bolovani): Sighişoara, Bologa, Rîşa fost adus din altă parte (Breţcu, Teregova)[49]. Dimensiunile valului, aşa nov[50]. Uneori apar chiar vetre de foc cu material arheologic, datînd probabil din timpul construcţiei (Rîşnov). La Bologa în stratul de humus antic de sub valul de pămînt au apărut numeroase materiale arheologice care indică sigur o staţionare a trupelor aici înainte de ridicarea castrului de pămînt. Avem deci pentru întîia oară atestate arheologic trei faze distincte de locuire la castrul de la Bologa. Foarte probabil că masa de pămînt a valului a fost ridicată la început pe un „schelet" de lemn. Aşa cel puţin pare să reiasă la Hoghiz unde secţiunea I a surprins trei rînduri de pari verticali aşezaţi în linii distanţate la 3 m una de alta[51]; urmele unor pari verticali în val au apărut şi la Micia, Rîşnov, Românaşi, Buciumi[52]. Poziţia şi locul unde se află aceşti pari (Rîşnov de pildă) este foarte interesantă şi încă nu o putem explica în chip satisfăcător. Au fost identificate o serie de urme care fac să se creadă că au existat şi bîrne transversale ale „scheletului" valului[53], în cazul cînd dungile orizontale de „lemn carbonizat"(?) pot fi interpretate ca urme ale unor bîrne orizontale (Micia, Bologa, Buciumi, Rîşnov)[54]. Ipoteza este dealtfel foarte logică, şi poate fi acceptată. La Sighişoara în miezul valului au apărut bolovani, probabil pentru întărirea lui[55]. Lipsesc însă orice informaţii despre forţele exterioare ale valului. La Veţel se crede că erau „îmbrăcate în lemn"[56]. Pentru celelalte castre nu s-au făcut încă nici un fel de constatări. Probabil însă că feţele valului erau acoperite cu iarbă care să împiedice „corodarea" masei de pămînt. Valul de pămînt a devenit cu timpul atît de compact şi de tare încît în faza următoare devine „bază" pentru zidul de piatră[57]. Numai în foarte rare cazuri cînd valul de pămînt fie s-a aplatizat (Buciumi pe latura de NE), sau structura lui era mai slabă (Pojejena: din cauza loessului din care era alcătuit) temelia zidului de incintă din piatră străbate tot valul intrînd şi în pămîntul virgin. Aceasta pare să însemne că „scheletul" de

[49] M. Macrea, în *SCIV*, II/1, 1951, p. 288; N. Gudea, în *Banatica*, 1973, p. 99.

[50] I. Mitrofan — Gh. Moldovan, *op. cit.*, p. 103 (Sighişoara); N. Gudea — I. Pop, *op. cit.*, p. 14 (Rîşnov).

[51] K. Horedt, *SCIV*, I/1, p. 130 (profil); *Materiale*, I, p. 788—789.

[52] C. Daicoviciu, în *ACMIT*, (III), 1930—1931, p. 17 (Veţel); M. Macrea şi colab., în *Materiale*, VIII, 1962, p. 499—501 (Românaş); N. Gudea (Rîşnov).

[53] *Vegetius*, III, 8: interpositis stipitibus ramisque arborum, ne terra levis facile delabatur.

[54] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 16—17; E. Chirilă, *op. cit.*, p. 13, N. Gudea — I. Pop, *op. cit.*, p. 14.

[55] I. Mitrofan — Gh. Moldovan, *op. cit.*, p. 104.

[56] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 16 „perete de scînduri sau împletituri de nuiele".

[57] N. Gudea, în *Castrul roman de la Buciumi*, p. 17.

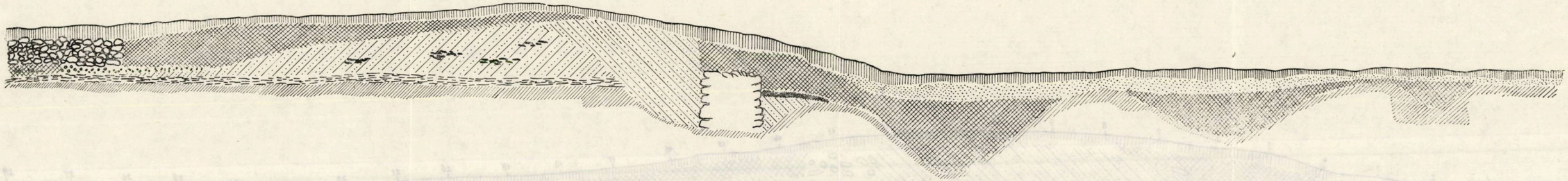

Fig. 3. Profilul secțiunii a I-a (Rișnov) cu zidul de piatră așezat în șanțul de apărare al fazei de pământ.

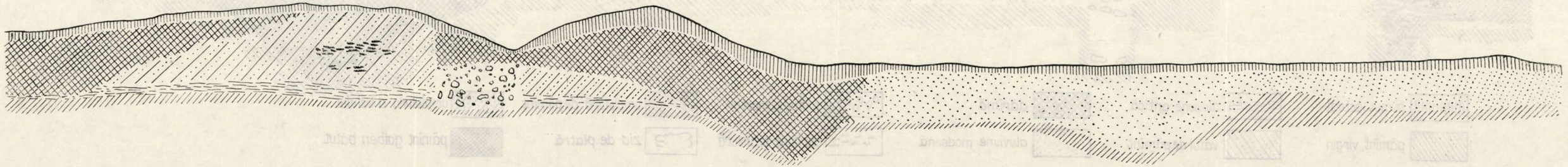

Fig. 4. Profilul secțiunii a III-a (Rișnov) cu zidul de piatră construit în valul de pământ.

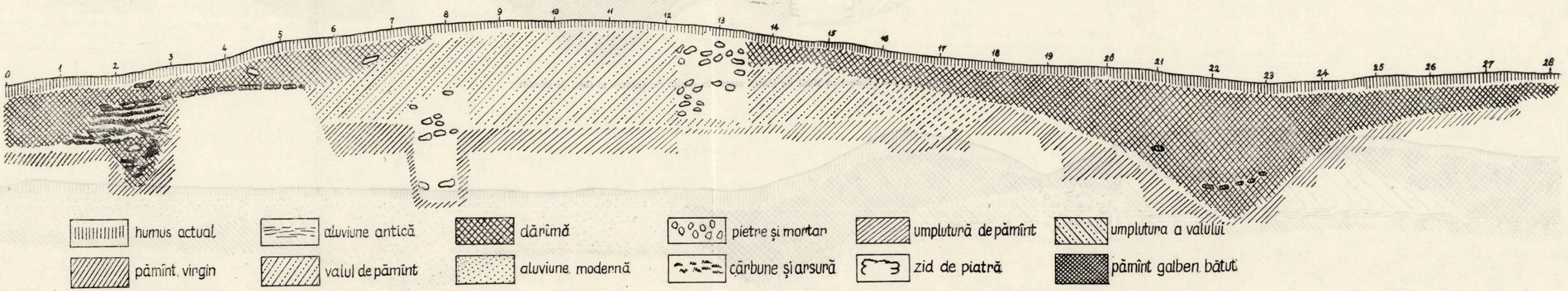

Fig. 5. Profilul secțiunii a VIII-a (Buciumi) cu zidul de piatră înfipt în valul de pămînt.

lemn (în cazul cînd într-adevăr a existat) servea numai pentru perioada de formare a valului de pămînt.

Urmează mai jos tabelul cu date obținute în săpături despre șanțul de apărare și valul de pămînt la castrele la care s-au făcut cercetări mai ample:

Castrul	Șanțul de apărare		Valul de pămînt	
	lățime	adîncime	lățime la bază	înălțime
Teregova	—	—	9	1,50
Veţel	8	2,50	4	1,30
Bologa	8	1,50	12	1,75
Buciumi	3	1,50	11	1,50
Românaş	5,15	1,88	6	1,40
Moigrad-Pomet	4,50	3	10	2
Moigrad-Citera	—	—	10	1,20
Orheiul Bistriţei	—	—	6,50	0,50
Livezile (Iad)	4,50	3	—	—
Călugăreni	4,50	1,25	6,50	0,50
Breţcu	—	—	6	3,20
Rişnov	3,50	1,10	10	2
Hoghiz	—	—	11,20	1,60
Orăştioara	—	—	11	1,30
Gilău	—	—	6	1,50
Gherla	2,30	1,25	6,90	1,50
Sighişoara	7,50	2,80	9,50	1
	4,50	1,80		

Desigur, datele tabelului mai ales în ce privește valul de pămînt oferă o situaţie foarte mult dependentă de starea actuală a terenului cercetat. De aceea datele trebuie folosite cu prudenţă. Se poate însă observa că situaţia „reală" pe teren nu este prea îndepărtată de informaţiile din izvoare.

Despre cel de al treilea element al incintei: palisada, lipsesc ori ce fel de informaţii arheologice[58]. Izvoarele amintesc doar că înălţimea ei este de 4 pedes (Caesar, *BG*, VII, 72, 1).

Stadiul actual al cercetărilor permite pe baza acestor date să se poată stabili cu aproximaţie (foarte apropiată) dimensiunile castrelor de pămînt[59]. Un tabel comparativ al dimensiunilor castrelor în cele

[58] T. Livius, XXXIII, 5; Polybius, XVIII, 1 despre elementele palisadei; Hyginus, 51, 52. Caesar, *BC*, III, 63, 1: vallus contra hostem in altitudinem pedes X tantumdemque eius valli agger in latitudinem patebat.

[59] Măsurarea se realizează practic fie prin cercetarea sistematică în mai multe puncte a incintei de pămînt măsurîndu-se de la culmea valului, fie făcînd diferenţa între distanţele dintre părţile exterioare ale zidului de piatră şi culmea valului de pămînt. În general astfel se măsoară dimensiunile castrelor peste tot.

două faze de construcţie (de pămînt şi de piatră) este, într-un fel, edificator:

Castrul	Faza de pămînt	Faza de piatră
Vărădia	—	172 × 154
Surduc	132 × 128	—
Mehadia	—	142 × 116
Tibiscum	—	—
Veţel	356 × 176	360 × 180
Bologa	209 × 130	213 × 133
Buciumi	160 × 128	167 × 134
Românaş	—	150 × 130
Moigrad — Pomet	—	294 × 266
Moigrad — Citera	—	101 × 66
Tihău	—	144 × 129
Căşeiu	—	165 × 165
Orheiul Bistriţei	—	203 × 144
Livezile	166 × 120	—
Brîncoveneşti	—	213 × 213 paşi ?!
Călugăreni	—	162 × 140
Sărăţeni	—	146 × 146
Inlăceni	—	146 × 142
Sînpaul	—	150 × 133
Olteni	—	140 × 100
Breţcu	172 × 135	178 × 141
Rişnov	114 × 110	124 × 118
Hoghiz	212 × 157	220 × 165
Gilău	172 × 121	183 × 131
Gherla	—	133 × 169 × 162
Sighişoara	180 × 133	—

După această trecere în revistă a datelor despre castrele de pămînt, cu toate lipsurile pe care le are din cauza stadiului actual al cercetărilor, pot fi totuşi expuse cîteva observaţii în legătură cu faza de pămînt a castrelor[60].

În general din însumarea descoperirilor aspectului actual al terenului pe care se află castrele, a felului în care pot fi recunoscute şi constatate ele, din profilele secţiunilor care au surprins valul de pămînt se impune observaţia că *orice castru care a avut o fază de pămînt*, sau *care a avut numai această fază, poate fi recunoscut pe teren şi numai prin simpla observaţie de suprafaţă* (în cazul cînd nu au survenit modificări artificiale ale terenului) *după marginile mai ridicate care se păstrează sub forma unei dîlme înalte şi permit delimitarea lui.* Neglijarea

[60] Valul de pămînt nu avea bermă; aşa cum se credea în arheologia noastră pînă nu demult, valul de pămînt avea şi bermă. A fost una din ipotezele avansate şi susţinute de unii dintre arheologii români la care s-a renunţat în ultimii ani.

acestei observaţii a dus cîteodată la încadrări greşite (cum este cazul castrelor de la Breţcu, Ilişua şi Tihău)[61]. Nu ar fi cu totul exclus ca cercetările viitoare să dovedească existenţa unei faze de pămînt şi pentru alte castre, despre care astăzi nu ştim nimic. Existenţa valului de pămînt şi felul în care se păstrează la cele mai multe din castrele cercetate ne îndeamnă să credem că romanii nu au întrebuinţat aici artificii de construcţie, ci au ridicat valul în chipul cel mai simplu, bătînd pămîntul în forma dorită. Nu credem de exemplu că în cazul unor pante mai line spre interior ale valului de pămînt (cum este cazul la Bologa, Buciumi, Rîşnov etc., unde valul se păstrează foarte bine) ar mai fi fost nevoie de scări sau alte amenajări de tip „ascensus".

A doua observaţie este mai importantă: sistemul strategic care reiese din harta castrelor de pămînt (chiar incompletă cum este în stadiul actual al cercetărilor) arată că *organizarea sistemului defensiv al Daciei a fost realizată în forma în care o cunoaştem astăzi imediat după cucerire*. Modificările sau completările ulterioare sînt probabile, dar, în orice caz astăzi nu se cunoaşte nici una (afară de instalarea legiunii a V-a Macedonica la Turda, Potaissa). Faptul că organizarea sistemului defensiv al Daciei a fost rapid efectuată şi s-a păstrat unitar indică rolul important care i-a revenit Daciei din punct de vedere strategic şi este o dovadă pentru existenţa de la început şi continuă a elementelor romanităţii în Dacia. Mai mult, identificarea unui strat de locuire anterior valului de pămînt indică o locuire prealabilă destul de îndelungată ca să lase urme numeroase. Deasemenea prezenţa în structura valului a unor materiale arheologice confirmă prima observaţie coborînd data prezenţei trupelor romane cu cîtva timp înainte de data construirii valului de pămînt.

În ce priveşte dimensiunile castrelor de pămînt din tabel se poate observa că *de cele mai multe ori* (şi probabil întotdeauna) *construirea fazei de piatră nu reprezintă o amplificare a castrului de pămînt; ea este de fapt numai o îmbrăcare cu zid de piatră a valului de pămînt*. Această observaţie este întărită şi de faptul că *aggerul* şi panta interioară a valului de pămînt sînt refolosite în faza a doua. Zidul ia numai locul palisadei (teoretic). Cercetările arată că nici via sagularis nu îşi modifică poziţia în raport cu valul de pămînt. Deci suprafaţa activă din interiorul castrului nu creşte[62]. O excepţie ar părea să facă de la această regulă castrul de la Rîşnov, unde în faza de piatră zidul este ridicat în şanţul fazei de pămînt pe două din laturi (NE şi SE). Este însă numai aparent, pentru

[61] M. Macrea, în *SCIV*, 2, 1950, p. 195; M. Macrea şi colab., în *Materiale*, VII, 1961, p. 384—385 crede că cele două castre (Breţcu şi Tihău) nu au fază de pămînt. Profilul prezentat pentru Breţcu nu este deloc convingător în acest sens, ba, din contră, susţine existenţa valului de pămînt. Dealtfel în acelaşi text M. Macrea recunoaşte că la Breţcu trebuie să existe un castru de pămînt.

[62] Faptul acesta poate fi constatat foarte bine la Buciumi: N. Gudea în *Dar Römerlager von Buciumi*, p. 21; şi la Bologa (N. Gudea).

că vechiul val a fost „înălțat“[63]. Suprafața activă din interior nu crește: numai elementele de fortificație se extind prin săparea celor trei (respectiv două) șanțuri de apărare. În unele cazuri, acolo unde cercetarea s-a extins și în interiorul castrelor, au apărut detalii în legătură cu organizarea internă a lor în faza de pămînt. La Bologa, de pildă (dar și la Buciumi) s-a putut constata că traseele drumurilor via principalis și via praetoria datează din prima fază și locul lor rămîne neschimbat. În praetentura existau în această fază (la Bologa) patru barăci mari (40×20 m; 50×20 m), cîte două de fiecare parte a drumului via praetoria. La Buciumi, fără a se putea stabili cu precizie, ca la Bologa, barăcile din faza de piatră a castrului se așează deasupra celor de pămînt în praetentura. Acestea arată că în faza de piatră suprafața activă nu crește, ba mai mult începe să fie neîncăpătoare pentru construcțiile necesare trupei. Acest fapt determină ridicarea unor clădiri peste vechile elemente ale incintei: val de pămînt, via sagularis (Bologa, Buciumi), într-o epocă mai tîrzie desigur.

În ce privește posibilitățile de datare a construirii fazei de pămînt, criteriile cu care putem sigur „opera“ acum sînt următoarele*: *a*) raportul dintre trupele menționate în diplomele militare și locurile lor sigure de staționare (un rol important au aici inscripțiile și tegulele ștampilate); *b*) date oferite de cercetările arheologice; *c*) datarea sfîrșitului primei faze în raport cu data construirii fazei de piatră a castrelor.

a) „Operarea“ cu diplomele militare suferă încă de o mare deficiență: nu se cunosc locurile precise de staționare pentru unele dintre trupele menționate în diplome sau invers, sînt fortificații pentru care nu se poate preciza sau nu se cunoaște garnizoana. Dintre trupele care au staționat în Dacia, singura unitate care apare atestată în anul 106 e.n. este cohors I Ulpia Brittonum mil. c.R. (CIL, XVI, 160) la Moigrad (Porolissum) unde este atestată și de inscripții și țigle ștampilate. În anul 108 este atestată de o inscripție (CIL, III, 6273) cohors II Hispanorum care pare să fi staționat la Vîrșeț. În anul 110 e.n. sînt atestate 11 unități auxiliare la care se poate preciza locul de staționare (CIL, XVI, 57; 163): cohortes: I Vindelicorum c.R. mil. (Vărădia?), II Flavia Commagenorum (Vețel), II Hispanorum (= Scutata Cyrenaica equitata la

[63] N. Gudea — I. Pop. *Das Römerlager von Rîșnov*, p. 16—17.

* Unele dintre scenele Columnei lui Traian înfățișează construirea de castre încă în timpul înaintării trupelor romane atît în primul război (Cichorius, XI—XII—XIII, XVI, XVII, LX, LXV), cît și în al doilea (Cichorius, CXXVII); în multe scene se văd castre folosite de romani (Cichorius, CXIII), în altele romanii se apără de daci (Cichorius, CXXXV). Nu s-a putut încă constata arheologic construirea atît de timpurie a unui castru roman, dar scenele Columnei și datarea lor sprijină mult afirmațiile noastre. Este sigur însă că o parte din aceste castre „provizorii“ construite în timpul războaielor au rămas și s-au dezvoltat apoi ca puncte fortificate ale sistemului defensiv.

Bologa), I Augusta Ituraeorum (Buciumi), I Hispanorum p.f. (Românaș), VI Thracum (Românaș), V Lingonum (Moigrad), I Britannica c.R. mil. (Cășei), I Flavia Ulpia Hispanorum (Orheiul Bistriței = aceeași cu cea care la 108 construia drumul între Turda și Cluj: CIL, III, 1627), VIII Raetorum (Înlăceni), și ala II Pannoniorum (Gherla).

Patru unități auxiliare vin în Dacia după anul 110 sau după 114: ala Siliana c.R. (Gilău) care „dispare" din diplomele Pannoniei Inferior la 110, ala Frontoniana (Ilișua), cohors I Alpinorum (Sărățeni) și cohors II Nervia Brittonum (Buciumi).

La 120 sînt atestați la Moigrad un corp de sagittarii Palmyreni (CIL, XVI, 68), și probabil tot ei apar în diploma de la Cășei (*SCIV*, IV, 1953, p. 541—553 = *Dacia*, N.S. I, 1957, p. 191 sq). La 126 un corp de Sagittarii Palmyreni este la Jupa (*ActaMN*, II, 1964, p. 135—139). Unele unități apar foarte tîrziu în diplome: cohors I Cannanefatium apare pentru prima dată numai la 164 (*Materiale*, II, 1956, p. 703—713)[64]. Deci luînd drept criteriu datele diplomelor militare, pentru unitățile avînd precizat locul de staționare, se poate spune că cea mai mare parte a castrelor se construiesc pînă la 110 sau și mai devreme de 120. Probabil însă că toate castrele de pămînt pot fi datate înainte de această ultimă perioadă. Este foarte greu de admis, dar nu imposibil, ca unele castre să fie ridicate după 133 (vezi Sighișoara). Castrul de legiune de la Berzovia datează, se pare, dinainte de 118 de vreme ce la această dată legiunea este retrasă din Dacia[65].

b) Din punct de vedere arheologic informațiile în legătură cu data construirii castrelor de pămînt sînt mai puține. La Sighișoara în valul de pămînt a fost găsită o monetă de la Hadrianus. Pe baza ei, construirea castrului de pămînt a fost datată după 130[66]. La Bologa în stratul de humus antic de sub val a apărut alături de alte materiale arheologice, un sestertius de la Traianus emis între 108—110 e.n.[67]. Această dată corespunde menționării cohortei II Hispanorum în diplomele militare și pare a întări presupunerea că valul de pămînt a fost ridicat înainte de 110 e.n. Două descoperiri epigrafice recente efectuate în cursul săpăturilor de la Bologa par a indica prezența în acest castru a cohortei I Ulpia Brittonum: două fragmente de țigle ștampilate cu text fragmentar: primul descoperit în baraca nr. 7 din praetentura la h = 1,50 m, pe stratul de pămînt virgin (N. Gudea,*ActaMN*, 1972, p. 421), cel de al doilea în valul de pămînt de pe latura de S (N. Gudea). Aceste ștampile

---

[64] Probabil unitatea apare mai devreme. În diploma de la Domașnea (*CIL*, III, p. 886, dipl. XLIV; *CIL*, XVI, 110; I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei din anul 123*, București, 1974, p. 90—94) ea ar ocupa locul nr. 9 în lista cohortelor. Diploma este datată între 145—161. Un loc similar ocupă această cohortă în diploma de la Gilău (I. I. Russu, *Materiale*, II, 1956, p. 703—713).

[65] *Legio*, în *RE*, XII (1924) col. 1540—1544 (E. Ritterling).

[66] I. Mitrofan — Gh. Moldovan, *op. cit.*, p. 106.

[67] Determinarea a fost făcută de prof. E. Chirilă.

indică o prezență timpurie a unității de brittoni la Bologa, poate înaintea celor două unități care au staționat aici ulterior: cohors II Hispanorum și cohors I Aelia Gaesatorum miliaria. Mai ample date oferă situația monetară din castre mai intens cercetate (Bologa, Buciumi) unde în chip constant în nivelul inferior al stratului de locuire din barăci apar exclusiv monete de la sfîrșitul secolului I și mai ales la Traianus și Hadrianus[68]. Alte grupe de material arheologic (terra sigillata, opaițe etc.) pot fi datate în aceeași perioadă. Lipsesc precizări arheologice de la alte castre.

c) Operînd cu data construirii castrelor în piatră obținem informații nu atît în legătură cu data construirii valului de pămînt, ci mai ales cu lungimea existenței lui și sfîrșitul sistemului defensiv constituit de castrele de pămînt. În general s-a acceptat în istoriografia noastră ipoteza că cea mai mare parte a castrelor din Dacia au fost ridicate în piatră la mijlocul secolului al II-lea[69]. Pentru o altă parte din castre se presupune că au fost ridicate în piatră la sfîrșitul secolului al II-lea sau mai precis la începutul secolului al III-lea[70]. (Bologa, Buciumi, Moigrad-Pomet, Cășeiu, Inlăceni). Sînt castre a căror construire în piatră este datată chiar sub Traianus (Mehadia, Jupa)[71], ceea ce este foarte puțin probabil. Pentru o parte lipsesc orice precizări (Bretcu etc.)[72]. În general lipsesc informații sigure în legătură cu datarea castrelor de piatră, de aceea aceste ipoteze mai generale sînt acceptate. Încercările de datare prin analogie cu castre din alte sectoare ale limesului pe baza planurilor de castre, a planurilor de porți, turnuri de colț sau chiar de principia sînt foarte relative. Luînd ca bază aceste două perioade (chiar puțin mai largi) se poate deduce că viața castrelor de pămînt a durat pentru o mare parte dintre ele cel puțin 40—50 ani și aproape 100 de ani pentru o altă parte; înseamnă că fortificațiile de pămînt și sistemul de apărare alcătuit din ele au suportat cu succes și au făcut față tuturor „pericolelor" care au amenințat (eventual) Dacia în această perioadă. Castrele de pă-

---

[68] E. Chirilă, în *Das Römerlager von Buciumi*, p. 95—107.

[69] V. Christescu, *op. cit.*, p. 133; C. Daicoviciu, *La Transylvanie...*, 1938; p. 46; *idem*, (Ediția din 1945), p. 109; M. Macrea, în *IstRom*, I, p. 379—380; M. Macrea, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 218 crede că primele castre de piatră au fost ridicate în Dacia în perioada bieniului de pace dintre războaiele cu dacii. Puțin probabil și fără nici un argument.

[70] M. Macrea, *op. cit.*, p. 225 sq.; E. Chirilă — N. Gudea, în *Das Römerlager von Buciumi*, p. 122.

[71] M. Macrea, în *Studii*, II, 1949, p. 139 (Mehadia); M. Moga, în *RevMuz*, II, 1963, (Jupa). Personal nu am găsit nici o dovadă arheologică în acest sens, ba din contră.

[72] M. Macrea, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 288—289; C. Daicoviciu, *La Transylvanie...*, 1938, p. 46, nota 4 și ediția din 1945, p. 199, nota 2 crede că acest castru este ulterior epocii Traian—Hadrian. V. Christescu, *op. cit.*, p. 51 este de părere că fortificația de la Bretcu datează dintr-o epocă „mai tîrzie".

mînt au fost baza pe care s-a efectuat efortul maxim de încadrare a Daciei în viaţa economică, militară, dar şi socială şi politică a imperiului. Determinarea şi datarea acestei faze şi mai ales a începutului ei cu tot complexul culturii materiale corespunzătoare va avea o importanţă deosebită pentru precizarea elementelor procesului de romanizare, a forţei lor de penetraţie şi mai ales pentru stabilirea „vitezei" cu care s-a încadrat Dacia în viaţa romană. De dovedirea acestei „viteze" şi de scoaterea în relief a stabilităţii şi complexităţii vieţii romane depinde demonstrarea procesului de romanizare.

NICOLAE GUDEA

ANEXA

SISTEMUL DEFENSIV AL DACIEI ROMANE

A. Apărarea Banatului

I. 1. Bulci
2. Aradul Nou
3. Sînicolaul Mare
4. Cenad
5. Szeged

II. 5a. Foeni (?)
5b. Mercydorf (P)
5c. Denta (?)

III. 6. Banatska Palanka
7. Duplijaja
8. Grebenac
9. Vîršc
10. Vărădia (Arcidava)
11. Surduc (Centum Putei)
12. Berzovia (Berzobis)
13. Fîrliug (Aizizis)

IV. 14. Orşova (Dierna)
15. Mehadia (Praetorium)
16. Teregova (Ad. Pannonios)
17. Jupa (Tibiscum)
18. Zăvoi

B. Apărarea platoului transilvan

V. 19. Veţel (Micia)
20. Abrud
21. Bologa (Resculum)
22. Buciumi
23. Românaş (Largiana)
24. Romita (Certie)
25. Moigrad-Citera (Porolissum)
26. Moigrad-Pomet (Porolissum)

VI. 27. Tihău
28. Căşeiu (Samum)
29. Ilişua
30. Orheiul Bistriţei
31. Livezile

VII. 32. Brîncoveneşti
33. Călugăreni
34. Sărăţeni
35. Inlăceni
36. Odorheiu
37. Sînpaul
38. Olteni

VIII. 39. Breţcu (Angustia)
40. Comalău
41. Boroşneu
42. Rîşnov (Comidava)
43. Hoghiz
44. Feldioara
45. Cincşor
46. Boiţa

C. Apărarea Daciei de Sud

IX. 47. Drajna de sus
48. Mălăieşti
49. Tîrgşor
50. Pietroasele

X. 51. Flămînda
52. Putineiu
53—54. Băneasa
55. Roşiorii de Vede
56. Gresia
57. Ghioaca
58—59. Urluieni
60. Fîlfani
61—62. Săpata de jos
63. Albota
64. Purcăreni
65. Cîmpulung-Muscel (Jidava)

XI. 66. Islaz-Racoviţa
67. Tia Mare
68. Slăveni
69. Enoşeşti (Rusidava)
70. Momoteşti (Acidava)
71. Ioneşti Govorii (Pons Aluti)
72. Stolniceni (Buridava)
73. Sîmbotin (Castra Traiana)
74. Rădăcineşti
75. Jiblea
76. Bivolari (Arutela)
77. Perişani
78. Titeşti
79. Copăceni
80. Racoviţa (Praetorium)
81. Rîul Vadului
82. Cîineni (Pons Vetus)

XII. 83. Răcari
84. Craiova
85. Cătunele
86. Bumbeşti-Virtop

D. Dispozitivul central de apărare a Transilvaniei

87. Alba Iulia (Apulum)
88. Turda (Potaissa)
89. Cigmău
90. Gilău
91. Zutor (Optatiana)
92. Gherla
93. Christeşti
94. Sighişoara
95. Orăştioara de sus

DAS VERTEIDIGUNGSSYSTEM IM RÖMISCHEN DAZIEN

Bemerkungen zur Erdphase der Römerlager

(Zusammenfassung)

Der Verfasser behandelt aufgrund der neuesten Ausgrabungsergebnisse die erste Phase des römischen Verteidigungssystems im innerkarpatischen Dazien. Es wird festgestellt, dass von den 52 entweder an der Grenze oder im Inneren errichteten Festungen 31 eine Erdphase haben. Der Stand der Forschung gestattet nicht, die Situation in der übrigen Festungen genau festzustellen.

Es werden nicht nur umfangreiche Angaben über die Ausmasse, das System und die Bauweise der Befestigungsanlagen (Graben, Wall und Palissade) der Erdlager vorgelegt, sondern es wird auch, mithilfe der Militärdiplome, der archäologischen und numismatischen Bodenfunde und der stratigraphischen Beobachtungen eine Datierung ihrer Erbauung versucht. Hierauf wird aufgrund der Zeitbestimmung des Baus die Dauer des aus Erdlagern bestehenden Verteidigungssystems bestimmt.

Von dieser Untersuchung des Verteidigungssystems ausgehend stellt der Verfasser fest, dass für den grössten Teil der Militärlager im innerkarpatischen Dazien eine erste Phase mit Erdwall anzunehmen ist. Die Existenz dieser Phase wurde meist archäologisch festgestellt, doch kann sie auch nur durch einfache Beobachtung des Geländes erkannt werden, dort wo dieses keinerlei Veränderungen durch Land- oder Bauarbeiten erlitt.

Das auf Erdlagern beruhende Verteidigungssystem wurde teils schon während der Dakerkriege oder gleich nachher, um 110, errichtet; spätere Änderungen daran sind nicht bekannt. Diese Tatsache bekräftigt die Bedeutung, die das Imperium gleich zu Anfang der Provinz Dazien beimass. Die Erdlager wurden schnell und einfach, ohne bauliche Kunststücke, errichtet. Ihre Dauer betrug ungefähr 40 Jahre, bis gegen Mitte des 2. Jhs., als sie in Stein aufgeführt wurden, oder 100 Jhare für diejenigen, die erst zu Beginn des 3. Jhs. Steinmauern erhielten. Ein Teil der Lager verblieb auch nur in der Erdphase. Die Errichtung der Mauer bedeutete nicht eine Vergrösserung der Lagerfläche, sondern bloss eine Verkleidung des Erdwalls mit einer Steinmauer. Diese Tatsache ist durch die Querschnitte der Befstigungsanlagen, wie auch durch die innere Einrichtung des Lagers bewiesen.

Die Kenntnis und Erforschung der Erdlager ist für die Geschichte des römischen Dazien sehr wichtig. Ihre frühzeitige Erbauung, die sich aus der Arbeit ergibt, schuf die Möglichkeit einer raschen Besiedlung des Gebiets — pax romana — welche die Einfügung der Provinz in das römiche Leben sicherte und die wirtschaftliche, sozial-politische und kulturelle Entwicklung in römischen Formen anregte. Mit anderen Worten, es wurde dadurch die wesentliche Bedingung für die Einpflanzung einer dauerhaften Romanität nördlich der Donau, in Dazien, geschaffen.

DIN RELAȚIILE ȚĂRII ROMÂNEȘTI CU UNGARIA LA SFÎRȘITUL VEACULUI AL XIV-LEA

Expansiunea otomană în direcția Dunării de Jos, în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea, a determinat reluarea relațiilor politice și chiar colaborarea militară dintre Țara Românească și regatul Ungariei, în cadrul căruia Transilvania constituia o unitate autonomă cu interese economice și politice orientate mai mult spre est și spre sud. Expediția regelui Sigismund în Țara Românească împotriva turcilor, în anul 1395, este o primă manifestare mai însemnată pe plan militar a acestei apropieri.

Cooperarea politico-militară între cele două state în lupta antiotomană, la sfîrșitul secolului al XIV-lea, a fost obiectul mai multor lucrări, atît în istoriografia noastră, cît și în istoriografia maghiară[1]. Ne propunem o reluare a prezentării episodului menționat și a discuțiilor ce au avut loc în legătură cu el, confruntînd materiale mai puțin cunoscute și chiar inedite cu cele utilizate pînă acum, uneori necritic; aceasta cu atît mai mult, cu cît în studii recent apărute[2] persistă con-

[1] Hubert A., *Die Gefangennehmung der Königinnen Elisabeth und Maria von Ungarn und die Kämpfe König Sigismunds gegen die napolitanische Partei und die übrigen Reichsfeinde in den Jahren 1386—1395*, în „Archiv für oesterreichische Geschichte", 66, Viena, 1885, p. 535—548; Schönherr Gy., *Az Anjou ház örökösei*, în *A magyar nemzet története*, III, Budapesta, 1895, p. 418—433; I. Bogdan, *Luptele românilor cu turcii pînă la Mihai Viteazul*, București, 1898; Gr. Conduratu, *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria pînă la anul 1526*, București, 1898; I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919; V. Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn*, Gherla, 1924; Karácsonyi J., *A magyarok és románok második közös harca a törökök ellen*, în „Cultura", 1924, nr. 1, p. 12—16; N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, București, 1937, p. 299—307; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, București, 1938, p. 463—467; Hóman B. — Szekfü Gy., *Magyar történet*, III, Budapesta, f.a., p. 195—199; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944; *Istoria României*, II, București, f.a., p. 365—366, 369—373; Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Intemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 52—54; B. Cîmpina, *Lupta Țării Românești împotriva expansiunii otomane (1335—1415)*, în *Scrieri istorice*, I, București, 1973.

[2] D. Pleșia — Șt. Andreescu, *Un épisode inconnu des campagnes du voïévode Dan II prince de Valachie*, în „Revue roumaine d'histoire", 1974, nr. 3, p. 547, cu referire la „expediția" lui Ștefan de Losoncz.

fuzia între evenimentele din Țara Românească din anul 1395 și cele din 1420.

Cuceririle turcilor în Balcani în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea au fost favorizate nemijlocit de structurile sociale și politice ale statelor de aici, aflate în plină criză feudală, și de cadrul politic internațional, în care două mari puteri europene, Ungaria și Veneția, se concurau pentru a-și impune propria lor hegemonie popoarelor din sud-estul Europei[3]. După lupta de la Kossovopolje, din 15 iunie 1389, Serbia devine vasală Imperiului otoman, legătură a cărei intensitate diferă pînă în 1459 în funcție de momentele de criză sau de consolidare a autorității centrale otomane. În cadrul aceleiași perioade ofensive, din anii 1388—1393, Bulgaria este supusă unor acțiuni militare succesive, devastatoare și de intimidare, care au sfîrșit în iulie 1393 cu transformarea țaratului bulgar de la Tîrnovo în pașalîc. Pămînturile feudalilor autohtoni au fost distribuite sub formă de timaruri oștenilor lui Baiazid, gest ce a impresionat în mod deosebit pe feudalii din statele învecinate.

În legătură cu aceste evenimente are loc și intervenția lui Mircea cel Bătrîn în sudul Dunării, în anul 1388 și poate și în anul următor, soldată cu cuprinderea „țării lui Dobrotici" în hotarele Țării Românești[4]. Acțiunea constitui un act de provocare la adresa turcilor și răspunsul nu a întîrziat prea mult. În anul 1390, sau în 1391, după ocuparea temporară a Vidinului, oștile lui Firuz-bei, alcătuite mai ales din azapi și achingii, trec Dunărea în Țara Românească cu scopul de a prăda, dar și de a intimida[5]. Istoriografia română mai veche și istoricii străini ai Imperiului otoman au conclus că, după această primă incursiune turcească în Țara Românească[6], s-a ajuns la o reglementare a raporturilor dintre cele două țări printr-un tratat încheiat între Mircea și Baiazid[7]. Cercetări mai noi susțin că, deși un fals, acest tratat s-a sprijinit pe un fond istoric real, în sensul că s-a plătit un tribut și a existat o înțelegere între

---

[3] H. Inalcik, *L'Empire ottoman*, în *Les peuples de L'Europe du sud-est et leur rôle dans l'histoire*, Sofia, 1966, p. 15.

[4] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 212; B. Cîmpina, *op. cit.*, p. 239—243; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 49.

[5] Era o practică la turci să trimită cete prădalnice în provinciile cucerite sau în țările învecinate, de îndată ce aici se manifestau semnele rezistenței; cf. B. Cîmpina, *op. cit.*, p. 142.

[6] *Ibidem*, p. 206, susține că încă din 1369, turcii chemați de Alexandru, țarul Bulgariei, după ce au atacat Vidinul, au trecut Dunărea și au prădat în Țara Românească.

[7] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 236—237, consideră această părere ca eronată, decurgînd din cronologia greșită a lui Hammer (*Geschichte des osmanischen Reiches*, I, p. 187), argumentînd că în cronicile otomane nu se vorbește de un tribut decît după lupta de la Rovine, avînd desigur în vedere tributul pe care Vlad s-a angajat să-l plătească Porții.

Mircea cel Bătrîn şi Mehmed I în 1415, înnoită în 1417, fără a exclude însă posibilitatea plăţii tributului, ca o soluţie de tranzit, ca o răscumpărare a păcii, încă din timpul lui Baiazid I, sau chiar şi a reglementării scrise a raporturilor cu turcii pe la 1391 sau 1393[8]. Această reglementare nu pare să fi fost viabilă de vreme ce cronicile turceşti amintesc că, după cucerirea ţaratului bulgar al lui Şişman şi a predării Silistrei, Mircea, rămas stăpîn pe cea mai mare parte a Dobrogei, a trecut Dunărea, pustiind ţinutul Karinovasi (azi Karnobat), la sud de Balcani[9].

Domnul român, cunoscînd situaţia din Balcani şi metodele de luptă ale turcilor, dîndu-şi seama că aceste provocări reciproce nu făceau decît să preceadă o bătălie hotărîtoare, renunţă la legătura încheiată cu Polonia, pe baza actelor din 20 ianuarie 1390 şi 6 iulie 1391[10], şi se orientează spre Ungaria, care oferea o alianţă mai adecvată intereselor luptei antiotomane, avînd, după 1389, tot mai multe conflicte cu turcii, conflicte ce erau cu atît mai grave, cu cît intervenţiile turceşti erau adesea corelate cu acţiunile centrifuge ale nobilimii şi se desfăşurau pe fondul mai vechi al rivalităţii ungaro-polone.

Pierderea de către Ungaria a Galiţiei (1387), a Dalmaţiei, în mare parte, a Severinului — luat de Mircea cel Bătrîn se pare în anii 1388[11] sau 1389[12] — precum şi trecerea Moldovei (în 1387) şi a Ţării Româneşti în sfera de influenţă a Poloniei, au diminuat autoritatea, şi aşa destul de şubredă, a regelui Sigismund. În anii 1391 şi 1392 frămîntările interne reizbucnesc, după ce încetaseră pentru moment în martie 1387, cînd Sigismund a reuşit să obţină tronul Ungariei. Opoziţia marii nobilimi din Croaţia, condusă de fostul ban de Mačva, Ioan de Horváth, după ce găseşte un nou pretendent la tronul Ungariei, în persoana lui Ladislau de Neapole, a reuşit să atragă de partea sa simpatia celor mai de seamă prelaţi şi demnitari ai Ungariei[13]. Forţele partidei napolitane

[8] Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 116 şi nota 39; I. Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumains*, în „Revue des études sud-est européennes", X (1972), 1, p. 67 şi 70—71. Dealtfel în acest sens ar trebui interpretată şi informaţia din cronica lui Mehmed paşa (*Tarih-i Nişandji*, în *Cronici turceşti privind Ţările Române*, I, Bucureşti, 1966, p. 290) despre plata unui haraci de către Mircea, pusă imediat după cucerirea Vidinului de către Firuz-bei, în 1390.

[9] Mehmed Neşri, *Djihannuma*, *ibidem*, p. 113; Idris Bitlisi, *Heşt Behişt*, *ibidem*, p. 156; cf. A. Decei, *Incursiunea (Akin) lui Mihaloglu Ali Beg asupra Orăzii în anul 1474, pe temeiul istoriei lui Ibn Kemal*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Şt. Pascu*, Cluj, 1974, p. 291.

[10] Hurmuzaki — Densuşianu, *Documente privitoare la istoria Românilor* (se va cita: *Hurmuzaki — Densuşianu*), I/2, Bucureşti, 1890, p. 322, 334—335.

[11] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 192—193; R. Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în „Analele Universităţii Bucureşti", seria Ştiinţe sociale, Istorie, 1966, p. 60.

[12] *Istoria României*, II, p. 366.

[13] Hubert A., *op. cit.*, p. 352—353.

au scăzut însă foarte mult, de îndată ce s-a aflat că Ladislau de Neapole a intrat în legătură cu turcii[14]. Această schimbare de atitudine a marii nobilimi, precum și succesele diplomatice ale lui Sigismund, concretizate în alianța cu Dabija, regele Bosniei (1391—1395), cu Ludovic de Anjou (fratele regelui Franței) și cu Veneția, au consolidat poziția regelui și au determinat schimbări însemnate în politica internă; în guvernarea țării Sigismund se sprijinea pe nobilii din partida de Gara, familie originară din comitatul Baranya. Rezistența opoziției continuă pînă în vara anului 1394, cînd Sigismund, cu o parte a oastei pe care o strînsese la știrea că sultanul va ataca Țara Românească, cucerește cetatea Dobor din banatul de Ozora, unde se retrăsese Ioan de Horváth, iar Nicolae de Gara, banul croato-slavono-dalmat, obține alte succese în Croația și Dalmația[15].

În afara acestor conflicte indirecte și mai mult de ordin diplomatic cu turcii, Ungaria, după 1389, are și o serie de confruntări directe cu ei, în Banatul de azi și în Serbia; în anii 1390 și 1391, Sigismund vine de mai multe ori la granițele sud-estice ale Ungariei[16]. Pentru a pune capăt incursiunilor turcești, care tulburau părțile mărginașe ale țării, regele întreprinde o campanie în Serbia, în vara anului 1392. Luptele s-au purtat în ținutul Braničevo, la est de Morava, pe lîngă Golubac. Deși în documentele regale se vorbește de o campanie victorioasă, urmările nu au fost deosebite[17]. Referitor la această expediție, menționăm o localizare pe care o dă documentul din 21 august 1392, Oradea, prin care regele dona în chip de danie nouă moșia Zarwa, din comitatul Pozsony, lui Ladislau, Matia și Sebastian, fiii lui Paul de Kyrálfalwa, pentru meritele cîștigate în expediția „împotriva turcilor, în regatul Serbiei, aproape de vadul Dunării"[18]; acest vad al Dunării era cel puțin apropiat regiunii Orșova-Turnu Severin. La întoarcerea din campanie, Sigismund se afla între 13—16 august la Timișoara[19]. Succesul obținut în Serbia a putut influența favorabil relațiile dintre Ungaria și Țara Românească. S-a observat că „în timpul prezenței regelui în regiuni apropiate de Țara Românească, se vor fi schimbat solii, cu sfaturi în fața primejdiei turcești"[20]. Apropierea dintre cele două țări în anii

[14] Dintr-un act din 11 septembrie 1393 (Mályusz E., *Zsigmondkori oklevéltár* (se va cita: Mályusz), I, Budapesta, 1951, nr. 3080) rezultă că un sol al sultanului se îndrepta prin Veneția spre Apulia, în legătură cu căsătoria lui Ladislau de Neapole cu o fică a sultanului.

[15] Hóman B. — Szekfü Gy., *op. cit.*, p. 193—195.

[16] Mályusz, I, nr. 1312, 1320, 1322, 1337, 1668, 1853, 1867.

[17] *Ibidem*, I, nr. 2596. Cf. Hubert A., *op. cit.*, p. 536—537.

[18] ... *contra Turkos în regno Rascie prope portum Danubii* (*Mályusz*, 1, nr. 2600).

[19] *Ibidem*, I, nr. 2595, 2596, 2598.

[20] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 233. În același sens trebuie interpretată și însemnarea din socotelile Massariei de la Pera, din 17 iunie 1392, referitoare la scrisoarea voievodului Valachiei *pro bonis novis Hungarie* (N. Iorga, *Acte și frag-*

1392—1393 rezultă și din faptul că, după 1393, demnitatea de ban al Severinului rămîne vacantă în documentele regale, pînă în 1428[21]. Reluarea relațiilor trebuie să fi avut, în această fază incipientă, ca principal obiectiv transmiterea știrilor, sarcină ce va deveni în secolul al XV-lea „una din principalele manifestări ale alianței domnilor români cu Ungaria"[22].

Apropierea dintre Țara Românească și Ungaria făcea parte dintr-un cadru mai larg de politică antiotomană, pe care regele Ungariei o desfășura în acești ani; dealtfel s-a și remarcat că învinuirea adusă lui Sigismund, de istoriografia mai veche, că nu s-a ocupat de problema otomană este exagerată[23]. Încă în aprilie 1393, Veneția răspundea evaziv propunerii de alianță antiotomană, facute de solul Ungariei, Ioan Frangepán, banul croato-slavono-dalmat. La 6 septembrie 1394, republica condiționa, în fața altor soli maghiari, participarea ei la coaliție în funcție de alte state, avînd în vedere Franța și Anglia. La sfîrșitul lui februarie 1395 — pe cînd Sigismund se afla la Brașov, după expediția din Moldova — o altă solie, condusă de Nicolae de Kanizsa, marele vistier, și de Ioan Lépes, episcopul de Zagreb, sosea la Veneția. Răspunsurile Signioriei erau de data aceasta mai concrete, dar ajutoarele promise erau sub așteptări și condiționate de aceeași participare a Franței și Angliei. În caz că la coaliție ar fi luat parte, alături de Ungaria, numai Polonia, principatul Austriei și regatul Bosniei, ajutorul venețian era și mai neînsemnat[24].

În fața acestei atitudini neutre, Ungaria caută să strîngă relațiile cu forțele direct interesate în lupta antiotomană, dintre care Țara Românească era cea mai însemnată. La știrea că Baiazid se pregătea să cucerească Dobrogea, țarul de Vidin și Țara Românească, teritorii aflate în sfera de interese a regatului, la Buda se fac intense pregătiri de luptă. În adunarea țării, ținută în luna aprilie 1394, a fost mobilizată întreaga nobilime, s-a stabilit un impozit pentru strîngerea fondurilor necesare cheltuielilor campaniei, iar pacea cu Polonia a fost întărită, cu toate litigiile rămase deschise[25]. În același timp, o solie este trimisă în Țara Românească; la 26 mai 1394, Sigismund poruncea magistrului Grigore de Bethlen, cavalerul curții sale, ca în solia sa la Mircea să procedeze potrivit îndrumărilor lui Frank de Szécsény, voievodul Transilvaniei, și să comunice domnului român ceea ce același Frank îi va împărtăși în

---

mente cu privire la istoria Românilor, București, 1897, III, p. 3); cf. Ș. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii și materiale de istorie medie", VI, p. 50.

[1] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 193.

[2] B. Cîmpina, *op. cit.*, p. 156, nota 51.

[3] Elekes L., *Hunyadi*, Budapesta, 1952, p. 44.

[4] Pentru datele privind solii Ungariei la Veneția, vezi Mályusz, I, nr. 3615, 3873, 3880 și Thallóczy L., *Mantovai követjárás Budán*, Budapesta, 1905, p. 22—25.

[5] Hóman B., Szekfü Gy., *op. cit.*, III, p. 196.

numele său[26]. Această solie, menită să pună bazele unei colaborări armate, dovedește restabilirea bunelor raporturi între cele două țări[27].

Expediția pe care Baiazid a întreprins-o în toamna anului 1394 în Țara Românească, cu toate forțele armate ale Imperiului, trebuia, potrivit metodelor otomane de cucerire, să se soldeze cu o victorie decisivă și cu încheierea unei păci, prin care învinșii s-ar fi recunoscut vasali Porții. Realitatea istorică a infirmat aceste pretenții suzerane. În temeiul izvoarelor istorice sîrbești, bulgărești, bizantine și chiar italiene, istoriografia română consemnează, cu o oarecare nuanțare[28], o victorie a Țării Românești în bătălia de la Rovine din 10 octombrie 1394. Cronicile turcești, în special cele vechi, prin modul confuz și prudența cu care vorbesc despre această luptă, stau mărturie indirectă despre victoria românilor[29]. În același sens pledează și faptul că sultanul a renunțat la cucerirea Dobrogei, în aceeași expediție[30], cum anunțase la începutul anului și s-a grăbit să treacă Dunărea în Bulgaria. El a reușit însă să lase o garnizoană la Nicopulul Mic, sau chiar și în alte locuri de pe țărmul Dunării, după cum ne informează cronica bulgară[31], străpungînd astfel linia de apărare dinspre sud și constituind o amenințare continuă pentru independența țării. Și în privilegiul lui Sigismund din 4 aprilie 1404 pentru Ioan de Maróth, banul de Mačva, se menționează că Baiazid, după ce a devastat o mare parte a Țării Românești, a luat de la Mircea cetatea Nicopolul Mic și a lăsat aici o garnizoană[32].

---

[26] Mályusz, I, nr. 3464.

[27] B. Cîmpina, *op. cit.*, p. 255.

[28] I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung*, în „Archiv für slavische Philologie", Berlin, XIII (1891), p. 497; I. Minea, *op. cit.*, p. 65; N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 299—300; C. C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 463; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 247. Spre deosebire de acești istorici, care au apreciat mai reținut victoria Țării Românești la Rovine, istoriografia română actuală vorbește de „o glorioasă bătălie" (*Istoria României*, II, p. 368), o „izbîndă memorabilă" (B. Cîmpina, *op. cit.*, p. 259) sau „o mare biruință" (Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 52).

[29] Cronicile turcești încă n-au fost sistematic cercetate și utilizate, dar se poate constata, trecîndu-le în revistă, cum de la aprecierile modeste și ambigui ale primilor cronicari (Enverî, Orudj) se ajunge la exagerările întîlnite la Sa'adeddin, Kodja Husein și Kara-Celebi-Zade (în *Cronici turcești*, I, p. 39, 48—49, 303—304, 441—442, 543).

[30] Cf. Hóman B. — Szekfü Gy., *op. cit.*, III, p. 196.

[31] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 530; *ibidem*, p. 539: *Baiazid... custodes per dtum vadum Danubii disposuerat;* cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 247.

[32] „Luase cetatea noastră Nicopolul Mic de la Mircea voievodul, omul nostru, și lăsase în ea ostașii săi pentru pază *(castrum nostrum minoris Nicopolis, a Merche wajwoda, familiari nostro vi obtinuisset et eodem gentem suan pro conservando reliquisset)*, în Fejér G., *Codex diplomaticus Hungariae* (se va cita: Fejér, X/4, Buda, 1841, p. 296; Hurmuzaki-Densușianu, I/2, p. 431; cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 64.

Pentru Mircea, rămas domnitor la Curtea de Argeş[33], Rovine a însemnat o victorie cîştigată cu grele sacrificii. Ea a micşorat substanţial forţele autorităţii centrale, care nu va reuşi să facă faţă numai cu propriile puteri acţiunilor centrifuge ale boierilor din unele regiuni mărginaşe. Dacă părţile răsăritene[34], mai precis acea regiune prin care trecea drumul Brăilei — una din principalele artere de comunicaţie ale ţării — cea mai mare parte a Dobrogei şi poate chiar Chilia[35], i-au rămas fidele lui Mircea, în alte părţi ale ţării începe să se agite spiritul sectar al marii boierimi, principala cauză a instabilităţii politice din Ţara Românească[36]. Această grupare se arată dispusă să trateze cu turcii cumpărarea păcii şi chiar găseşte în persoana lui Vlad, fiul[37] lui Dan I, un pretendent la scaunul domnesc. Apariţia facţiunilor prootomane, în ţările vizate de înaintarea turcească în Balcani, a fost un fenomen general, care a înlesnit simţitor cucerirea[38]. În ceea ce priveşte localizarea acestor acţiuni, propunem zona apuseană a ţării, unde tendinţele separatiste aveau o tradiţie mai veche, datînd din timpul conflictului lui Basarab cu Angevinii pentru stăpînirea Severinului[39]. În actul din 27 decembrie

[33] Dacă în aprecierea victoriei Ţării Româneşti la Rovine istoriografia română s-a dovedit unitară, în ceea ce priveşte localizarea şi urmările luptei s-au conturat mai multe păreri. Relativ la urmări, menţionăm părerea lui P. P. Panaitescu (*op. cit.*, p. 247), care credea că, după Rovine, armata turcească s-a redresat, a înaintat pînă la Curtea de Argeş şi a reuşit să cucerească cetatea de scaun; el a fost influenţat de informaţiile din Leunclavius (*Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae libri XVIII*, Frankfurt. 1591), care pentru aceste evenimente este un izvor tîrziu, şi de părerile lui C. Jireček (*Zur Würdigung der neuentdeckten bulgarischen Chronik*, în „Arhiv für slavische Philologie", Berlin, XIV, 1892, p. 255—277), care considera că Baiazid, deşi cu pierderi mari, a cîştigat victoria la Rovine şi a pus în scaun un boier ca voievod, iar în anul 1395, Sigismund l-a repus pe Mircea în scaunul domnesc de la Argeş. Corespunzătoare realităţii este însă părerea exprimată de I. Minea, *op. cit.*, p. 65, *Istoria României*, II, p. 396, B. Cîmpina, *op. cit.*, p. 258—260 şi Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 52, care resping ideea unui succes otoman la Curtea de Argeş şi consideră că înlocuirea lui Mircea cu Vlad s-a produs în anul următor, ca urmare a frămîntărilor interne.

[34] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 240, 248.

[35] O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, în „Studii", 1972, nr. 3, p. 435—456, dovedeşte că Licostomo, pe care-l localizează la Periprava, şi Chilia sînt localităţi diferite; găseşte posibil ca cetatea Chiliei să fi intrat în posesia Ţării Româneşti încă în anii 1389—1390, cînd Mircea şi-a întins autoritatea asupra întregii provincii dintre Dunăre şi Marea Neagră (p. 456).

[36] Cf. D. C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV—XV*, Bucureşti, 1973, p. 384.

[37] Această observaţie privind originea lui Vlad a făcut-o încă J. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, I, Halle, 1804, p. 161.

[38] H. Inalcik, *op. cit.*, p. 15.

[39] Cf. M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină*, în „Studii", 1962, nr. 2, p. 327—328.

1391, în sfatul domnesc apare un Drăgan ban, „care exercita în părţile Severinului şi poate pe întreg teritoriul Olteniei atribuţiile domniei“[40]; o atare funcţie era de natură să stimuleze tendinţele fracţioniste de aici. Anticipînd desfăşurarea evenimentelor, subliniem că în 1395 Sigismund, aliatul lui Mircea, pe drumul de întoarcere în Ungaria fu atacat de sprijinitorii lui Vlad tot în aceste regiuni apusene ale Ţării Româneşti.

Victoria lui Mircea în bătălia de la Rovine rezultă şi din faptul că Sigismund, prezent cu oştile la graniţa sud-estică a Ungariei, nu a găsit necesar să intervină în ajutorul aliatului său. În 10 august 1394 el se afla la Omor, în comitatul Timiş, în 4 septembrie în tabără lîngă rîul Nyaragh, probabil Nera la intrarea ei în cîmpie, între 12—20 septembrie la Timişoara, în 13 octombrie tot acolo, între 23 octombrie—8 noiembrie, ceva mai spre vest, la Szegedin, între 13—19 noiembrie la Cenad, ca în 30 noiembrie să fie din nou la Timişoara[41]. În acelaşi timp, Frank de Szécsény, voievodul Transilvaniei, se afla în sudul Transilvaniei la Haţeg, de unde în caz de nevoie putea trece în Ţara Românească[42].

La sfîrşitul lui decembrie 1394, regele a venit în Transilvania pentru a întreprinde apoi, în luna ianuarie şi la începutul lui februarie, campania din Moldova. Aici, voievodul Roman, aliatul lui Mircea, a fost înlocuit prin intervenţia Poloniei, rivala Ungariei, cu Ştefan. Expediţia avea ca scop restabilirea suzeranităţii maghiare asupra Moldovei — o constantă a politicii lui Sigismund în Europa răsăriteană — şi totodată aducerea acesteia în frontul antiotoman. După cum se ştie, ea s-a soldat cu un eşec, care privit în perspectiva istorică „a îngreunat, într-o oarecare măsură, îndeosebi prin sprijinul acordat lui Vlad de către Polonia şi Moldova împotriva lui Mircea cel Bătrîn, lupta antiotomană a Ţării Româneşti şi Ungariei, precum şi acţiunea de înlăturare a lui Vlad şi de consolidare a domniei lui Mircea cel Bătrîn“[43]. Pentru moment, înfrîngerea din Moldova l-a determinat pe Sigismund să întărească alianţa cu

---

[40] *Documenta Romaniae Historica*, B. Ţara Românească, Bucureşti, 1966, I, p. 39; Şt. Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, Bucureşti, 1965, p.45—46.

[41] Pentru aceste date vezi Mályusz, I, nr. 3588, 3611, 3622—3633, 3656, 3674—3698, 3710—3714, 3725. Documentul din 24 august 1394 dat „în tabăra noastră < a regelui> ostăşească de lîngă Severin (*ibidem*, nr. 3597) este greşit datat în ceea ce priveşte anul. Documentul este adresat banului Slavoniei şi dispune revocarea unei hotărîri privind o moşie, deoarece stăpînii ei şi-au cîştigat merite în campanie alături de rege. Însemnarea de cancelarie „Dare de seamă a domnului Ştefan de Kanizsa, magistrul curţii regelui“, o mai întîlnim doar în actul regelui din 24 august 1395, Orşova (*ibidem*, nr. 4064), într-o formă identică. Actele erau date de fapt la porunca regelui, transmisă de Ştefan de Kanizsa, care mergea în avangardă (vezi şi nota 101). Ca atare, data documentului este 24 august 1935; greşeala provine din confuzia ce se poate face între *quarto* şi *quinto*, termenii pentru patru şi cinci în documentele latine, cînd sînt scrişi prescurtat.

[42] *Ibidem*, nr. 3721.

[43] R. Manolescu, *op. cit.*, p. 71.

Ţara Românească, punînd-o în termeni juridici în tratatul încheiat la Braşov, la 7 martie 1395, cu Mircea, voievodul Ţării Româneşti, venit aici cu boierii săi.

Tratatul preciza contribuţia Ţării Româneşti în cadrul coaliţiei antiotomane, pe care (cum s-a văzut) Sigismund o pregătea încă din 1393[44]; se stabilea că domnul român va merge în expediţii cu oştile sale atunci cînd şi regele va participa personal; cînd acesta va trimite numai oastea sa, domnul român va proceda la fel. Alte prevederi se refereau la hrana şi mijloacele de transport pe care Ţara Românească urma să le pună, cu plată, la dispoziţia oştilor. Destinaţia expediţiei era spre „părţile lui Dobrotici" şi avea să se facă fie prin părţile supuse stăpînirii lui Mircea, fie prin locurile învecinate cu Ţara Românească şi cu Dunărea[45].

Trebuie subliniat că Sigismund a încheiat acest act, de o deosebită importanţă în lupta antiotomană, cu *domnul* Ţării Româneşti. Dacă la această dată Mircea n-ar mai fi fost în scaunul de la Argeş, Sigismund ar fi încercat să se apropie de succesorul său, aşa cum va face în anul 1396, cînd domn era Vlad[46]. Potrivit uzanţelor vremii, regele i-a dăruit lui Mircea, se pare cu această ocazie, cetatea Bran[47].

---

[44] B. Cîmpina, *op. cit.*, p. 262, consideră că în 1395 la Braşov, Sigismund a făurit vastul său proiect de izgonire a turcilor din Balcani.

[45] Actul este publicat în Zimmermann — Werner — Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (se va cita: *Urkundenbuch*), III, Sibiu, 1902, p. 135—137. Privind locurile unde urmau să se poarte lupte sau numai să se treacă, documentul face două referiri; mai întîi în legătură cu libera trecere şi hrana pe care Mircea urma să le pună la dispoziţia oştirii care va merge: „împotriva acelora <turcilor> în părţile Dobrogei sau în orice alte pămînturi. cetăţi, ţinuturi, trecători porturi şi în orice alte locuri supuse stăpînirii şi ascultării noastre, slobodă, paşnică şi sigură trecere precum şi hrana totdeauna potrivită pentru banii lor"; a doua oară, atunci cînd este vorba de hrana pe care Ţara Românească o va da oştirii în cazul în care oştirea va trece spre „părţile acelea, prin altă parte decît prin locurile supuse puterii noastre şi stăpînirii noastre, precum ar fi dincolo şi aproape de Dunăre, prin locuri învecinate cu stăpînirea noastră şi cu Dunărea". Din document nu rezultă că expediţia trebuia să se facă în părţile dinspre nord ale Dobrogei. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 253, a remarcat că alianţa împotriva turcilor „era ca în vederea unei cruciate, oştile craiului nu erau destinate numai să alunge pe turci din Ţara Românească, ci să treacă chiar dincolo de Dunăre".

[46] Documentul în *Urkundenbuch*, III, p. 165—166.

[47] *Istoria României*, II, p. 366 situează tot în aceste împrejurări şi donaţia cetăţii Bologa, de lîngă Cluj; I. Pataki, *Ceva despre relaţiile Ţării Româneşti cu Ungaria*, în „Studii şi materiale de istorie medie", II, p. 421—429, intreprinzînd o analiză mai amănunţită a conjuncturii, ajunge la concluzia că cetatea Bologa a fost donată lui Mircea ceva mai tîrziu, după cruciada de la Nicopole, prin anii 1397—1398.

Prin aducerea Țării Românești în sfera de influență a Ungariei se avea în vedere și apărarea intereselor economice ale marilor orașe din Transilvania, colaboratoare prețioase ale politicii autorității centrale de la Buda. Prin Țara Românească treceau drumurile de negoț spre Vidin, punctul de întîlnirea negustorilor ardeleni cu cei raguzani, cît și drumul spre Brăila și Chilia, spre Dunăre și Marea Neagră. Dacă în 18 februarie[48] Sigismund întărea locuitorilor din Brașov o serie de privilegii mai vechi, ca răsplată pentru contribuția adusă în campania din Moldova, la 7 martie 1395[49] le întărește privilegiile privind negoțul în și prin Țara Românească. Cum ar fi întărit regele Sigismund privilegiul dat de Ludovic I, la 28 iunie 1358, cu privire la libertatea comerțului brașovean între rîurile Buzău și Prahova, de la locul de vărsare a Ialomiței în Dunăre și pînă la confluența Siretului cu Dunărea, dacă Mircea n-ar fi fost stăpîn în aceste părți?

Pe lîngă aceste probleme majore, regele se îngrijea și de organizarea apărării în Transilvania; la 10 martie 1395, din Codlea, el poruncește locuitorilor din ținutul Brașovului să-i sprijine pe brașoveni la ridicarea zidurilor orașului[50], după ce încă din 1387 ordonase pentru Sebeș o măsură similară. La aceleași pregătiri de luptă antiotomană se referă și actul regelui dat în timpul popasului său la Brașov la 26 februarie 1395, în care Sigismund mărturisește că, deoarece țara <Ungariei> este periclitată de atacurile turcilor și ale sîrbilor, are de gînd să întreprindă o expediție împotriva lor; avînd nevoie de bani, vinde arhiepiscopului de Strigoniu, Ioan de Kanizsa, două moșii regale[51].

Între octombrie 1394 și martie 1395, în Țara Românească tabăra prootomană a avut timp să se întărească și să ia legătura cu turcii, chemîndu-i chiar în ajutor. Caracterul nefiresc al acestei alianțe, faptul că pentru prima dată valahi (!) se aliau cu turci împotriva altor creștini, a fost observat încă de cronicarul umanist al regelui Matia Corvinul, Anton Bonfini[52]. Ioan de Thurócz, contemporanul său, remarca doar „rebeliunea valahilor", care a pricinuit intervenția lui Ștefan de Losoncz[53]. Înțelegerea dintre Vlad și turci rezultă și din cronicile osmane,

---

[48] *Urkundenbuch*, III, p. 117—124, nr. 1335—1337.

[49] *Ibidem*, III, p. 125—126, nr 1340, p. 126—127, nr 1341, p. 130—131, nr 1345.

[50] *Ibidem*, III, p. 142; Cf. G. Gündisch, *Incursiunea turcească din anul 1493 în ținutul Sibiului*, în „Studii", 1961, nr. 6, p. 1493.

[51] Mályusz, I, nr 3844.

[52] *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia*, ed. Sambucus, Colonia, 1960, p. 268: *propriis parum confisi in belli societatem Turcos admittunt, unde illius plagae primum religionis libertatisque Christianae emersit exitium.*

[53] *Chronica Hungarorum*, în I. G. Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, Viena, 1765, p. 377: *Transalpinis in partibus... semper illius gentis requirente rebellione.*

care deși confundă pe Vlad cu Mircea, relatează că, după bătălia de la Rovine, românii s-au supus și au acceptat plata haraciului. Orudj precizează că, după ce sultanul s-a întors la Adrianopol, Mircea, „rămînînd în neputință *(adjîz kalub)*, s-a împăcat și trimițînd haraciul său, s-a supus", înainte de plecarea sultanului în expediția din Moreea[54]. Prezența turcilor în Țara Românească drept aliați ai lui Vlad a urgentat expediția ce se pregătea în Ungaria împotriva lor. Regele, reținut în țară, probabil în legătură cu greutățile pricinuite de strîngerea oastei, trimite înainte un corp de oaste condus de Ștefan de Losoncz, fostul ban.

Cel pe care istoriografia noastră l-a reținut cu numele de banul Ștefan de Losoncz, la vremea cînd aveau loc aceste evenimente nu mai era de fapt ban. Numele familiei se trage de la localitatea *Lossonch, Luchunch,* cum era menționat în documentele latine orașul Lučenec de astăzi, din R. S. Cehoslovacia. Cu timpul, nobilii din Losoncz au ajuns o familie puternică, cu moșii întinse și în Transilvania, Zarand și Bihor. În anul 1349, un Ștefan, fiul Dionisie de Losoncz, purta titlul de ban de Severin și castelan de Mehadia[55]. Fii săi, Ladislau și Ștefan — cel în discuție — după o oarecare ezitare, au trecut de partea lui Sigismund în luptele interne de la începutul domniei sale[56]. În vara anului 1386, cei doi frați sînt numiți de rege comiți de Timiș și de Cenad, funcție în care au luptat în Banat împotriva lui Ioan de Horváth și chiar a lui Dan, voievodul Țării Românești. În februarie 1387, Ladislau și Ștefan de Losoncz primesc titlul de bani de Severin și ca recompensă pentru serviciile făcute regalității, ca nouă donație, cetățile Dezna și Pîncota din comitatul Zarand. La 10 august același an ei sînt și bani dalmato-croați; Ladislau de Losoncz va păstra această demnitate împreună cu cea de voievod al Transilvaniei pînă în anul 1392. Pe Ștefan de Losoncz îl găsim în documente, în 1390, cu titlul de ban de Mačva și comite de Valkó, primind cetatea Cheresig din comitatul Bihor. Ca ban de Mačva, la 1392, în apropierea orașului Racsa de astăzi, pe o insulă a Savei, are o ciocnire cu turcii și cu sîrbii pe care îi respinge și urmărindu-i, pătrunde în Serbia[57]. După 1392, cei doi frați nu mai sînt menționați în funcții oficiale. În timpul frămîntărilor interne din acest an, probabil

---

[54] *Cronici turcești*, I, p. 49.

[55] *Documente privind istoria României*, C., Transilvania, veac. XIV, IV, p. 488, nr. 705; cf. M. Holban, *op. cit.*, p. 328.

[56] Toate informațiile privind cei doi frați de Losoncz: *Losonczi Bánffy család története; Oklevéltár*, I, Budapesta, 1908, p. 386, 387—388, 429, 434—435; Mályusz, I, nr. 181, 1715, p. 747, *sub voce;* Karácsonyi J., *op. cit.*, p. 13; Iványi B., *A Tomáj nemzetség és a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története*, I. Budapesta, 1941, p. 101—106 (nu cunoaște documentele și relatarea lui Thuróczi cu privire la participarea lui Ștefan de Losoncz la luptele cu turcii în Țara Românească).

[57] Karácsonyi J., *op. cit.*, p. 13.

că au trecut în partida lui Ladislau de Neapole; prin actul din 30 ianuarie 1395[58], regele Ungariei îl iartă pe Ladislau de Losoncz, ca urmare a participării sale la campania din Moldova, de vina de trădare, de care fusese acuzat în adunarea generală a Transilvaniei ţinută la Turda. În act nu este amintit Ştefan de Losoncz şi nici nu se păstrează un alt act care să ateste că el ar fi participat la campania din Moldova.

Remarcăm faptul că Ştefan de Losoncz a fost ban de Severin într-o perioadă cînd şi cetatea Severinului s-a aflat, pentru scurt timp, în stăpînirea Ungariei, ceilalţi demnitari menţionaţi cu această funcţie pînă în 1393 nemaistăpînind şi cetatea, ci doar partea occidentală a banatului de Severin. Această situaţie, care-l prezenta ca pe un bun cunoscător al acestor locuri şi faptul că a mai avut ciocniri cu turcii, ca ban de Maĉva, l-au determinat pe Sigismund în 1395 să-i încredinţeze lui sarcina dificilă de a merge înainte, de a cerceta şi de a deschide drumul pentru oastea cu care avea să vină regele. Într-un mod similar se procedase şi în campania din Moldova, cînd sarcina forţării pasurilor din Carpaţii orientali, înainte de sosirea oştirii regeşti, i-a revenit lui Ştefan de Kanizsa, comitele secuilor, şi oamenilor săi, care au purtat în munţi lupte grele în prima jumătate a lunii ianuarie 1395[59].

În scrisoarea datată la 6 aprilie 1395[60], în Pétermonostora (sat în R. P. Ungaria), Sigismund spune: „am hotărît să trimitem acum *(nunc)* pe măriţii bărbaţi Ştefan de *Lossonch*, fostul ban, şi pe magistrul Francisc, fiul fostului comite Ştefan de Bubek, şi pe alţi baroni, cavaleri şi fruntaşi *(proceres)* de ai noştri, cu oamenii lor, în expediţia noastră ostăşească pe care o facem împotriva turcilor în părţile Ţării Româneşti *(pro nostra expeditione exercituali contre Turkos habita ad partes Transalpinas)*"[61]. Ca urmare, porunceşte magistrului Grigore de Bethlen ca, îndată ce va primi scrisoarea, să meargă el însuşi, în numele regelui, în această expediţie *(personaliter in ipsam nostram expeditionem exercitualem ad ipsas partes Transalpinas ... nostra in persona accedere ...)*. Oastea era alcătuită din lăncieri şi arcaşi; Grigore de Bethlen, solul Ungariei în Ţara Românească în anul 1394, trebuia să stea cu oştenii şi să cerceteze dacă cei cărora regele le plătise după numărul lăncilor aveau „de fiecare lance cîte doi arcaşi sau săgetari buni", iar cei cărora li se plătise după numărul arcaşilor, sau săgetarilor „să fie datori a avea de fapt arcaşi buni şi destoinici". Că era vorba doar de un corp trimis înainte a remarcat şi cronica abatelui de la Saint-Denys, care informează: „Regele a hotărît, demn, să trimită mai înainte, şi anume în avangardă, 400 de bărbaţi din cei mai aleşi, de a fi în întîmpinarea

---

[58] Mályusz, I., nr 3801.

[59] Cf. R. Manolescu, *op. cit.*, p. 66—67.

[60] *Urkundenbuch*, III, p. 149.

[61] B. Cîmpina, *op. cit.*, p. 263, a tradus greşit *ad partes Transalpinas* cu „dincolo de Ţara Românească".

dușmanilor, ca aflînd situația lor, să-l informeze pe el de felul cum ar putea fi atacați"[62].

Cronica abatelui de la Saint-Denys, cea a lui Thuróczi, precum și puținele documente contemporane, în temeiul cărora reconstituim participarea aceste mici oștiri la luptele cu turcii în Țara Românească, nu informează nici măcar vag asupra itinerarului. Gravitatea situației, soluția de compromis la care recurge regele pînă la adunarea întregii armate, faptul că în fruntea oștirii trimise se afla un ban de Severin, ne îndeamnă să presupunem că pătrunderea în Țara Românească s-a făcut prin porțiunea Orșova-Turnu Severin, pe drumul cel mai scurt dintre cele două țări; pe aici a intrat în Țara Românească și Carol Robert în 1330 și tot prin acest defileu a încercat să treacă Dunărea Ludovic I în timpul evenimentelor din 1368, privitoare la Vlaicu și la banatul de Vidin. Ea a avut loc în a doua jumătate a lunii aprilie 1395, deoarece în amintitul act din 6 aprilie Sigismund spune doar că a hotărît să trimită în Țara Românească un corp de oaste.

Ștefan de Losoncz și oamenii săi au participat ca aliați ai lui Mircea la luptele cu Vlad și cu aliații lui otomani, desfășurate în luna mai 1395, lupte în care și-a găsit moartea Constantin Dejanovici, vasalul macedonean al sultanului[63]. Deoarece cronica abatelui de la Saint Denys, care se referă la aceste lupte din mai 1395 — dar reține numai faptele de arme ale „cavalerilor" Ungariei — relatează că oștenii au fost surprinși la trecerea peste un rîu învecinat și deși s-au luptat vitejește au fost copleșiți de numărul turcilor, presupunem că lupta a avut loc în apropierea Jiului, ceea ce se corelează cu localizarea probabilă admisă pînă acum că luptele s-au desfășurat în apropierea Craiovei[64], sau chiar ceva mai spre vest, în apropierea Motrului, în cazul că nu a ajuns să se unească cu forțele lui Mircea. Această ultimă supoziție se întemeiază și pe faptul că lupta lui Ștefan de Losoncz a fost reținută în cronica lui Thuróczi în legătură cu tradiția unei „miraculoase confesiuni": unul dintre luptători, deși rănit de moarte, a rezistat un timp mai îndelungat pînă i-a fost adus un preot pentru spovedanie; participantul fiind un catolic și preotul trebuia să fi fost catolic. În părțile Severinului, încă din timpul lui Ludovic I, activa o ramură rigoristă a franciscanilor, cunoscuți în Ungaria sub numele de *cseri barát*, echivalentul maghiar al

---

[62] *Chronique du religieux de Saint-Denys, contenant le règne de Charles VI, de 1380 a 1422*, ed. M. L. Bellaguet, în *Collection de documents inédits sur l'histoire de France*, série: Histoire politique, II, Paris, 1840, p. 388: *In prima namque acie rex quadringentos ex electissimis viris dignum duxit premittere in adversariorum occursum, ut eorum statum explorando de modo in eos insurgendi eum redderent doctiorem;* cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 254.

[63] Pentru discuțiile referitoare la participarea și moartea lui Constantin Dejanovici în luptele din Țara Românească în mai 1395, P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 242, nota 20.

[64] Pentru datare și localizarea probabilă, B. Cîmpina, *op. cit.*, p. 266—267.

termenului latin *fratres observantes vel bigoti.* Pentru ei au fost înființate mănăstiri la Turnu Severin, Orșova, Cseri (localitate dispărută în județul Timiș), Caransebeș[65]. Unul dintre observanții de la Turnu-Severin sau Orșova a putut fi preotul chemat la locul acestei lupte în care însuși căpetenia, Ștefan de Losoncz, și-a pierdut viața[66] și care a suscitat numeroase discuții în istoriografia noastră în ceea ce privește data și locul ei[67].

---

[65] *Révai Lexikon*, V, Budapesta, f.a., p. 66—67 și VII, p. 420. Karácsonyi J., *op. cit.*, p. 15 credea că Ștefan de Losoncz a murit în luptă la un loc aflat la est de Turnu Severin sau chiar între Orșova și Turnu Severin; autorul, un bun cunoscător al activității franciscanilor — pe care o tratează în cele două volume intitulate *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, Budapesta, 1922 și 1924 — arată filiera prin care informațiile despre această luptă au ajuns la Thuróczi: palatinul Mihail Országh, vecin prin proprietățile sale din comitatele Nógrád și Heves cu familia de Losoncz, fiind în același timp și un sprijinitor al franciscanilor observanți, l-a putut informa pe Thuróczi despre bătălia și sfîrșitul lui Ștefan de Losoncz. Argumentîndu-și în continuare părerea, Karácsonyi spune că Pelbart de Timișoara, călugăr observant, scriitor și orator bisericesc, care a trăit în secolul al XV-lea, mărturisește într-o predică faptul că a vorbit cu oameni care l-au văzut pe „erou".

[66] În documentul din 16 septembrie 1395 *(Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez*, I/1, Budapesta, 1919, p. 174—175), moșia Dorolț din comitatul Satu Mare este luată de la „văduva răposatului domn Ștefan, banul de Losoncz" și trecută cu titlul de danie nouă magistrului Nicolae Csáky, comitele de Timiș și Bihor.

[67] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 235—256 și notele 62 și 66, a pus capăt discuțiilor legate de anul evenimentului, stabilind că a fost în 1395, înainte de expediția regelui; B. Cîmpina, *op. cit.*, p. 263—264, a preluat rezultatele, dar, încercînd să localizeze în oarecare măsură luptele, susținea că încă în aprilie 1395 trupa lui Ștefan de Losoncz intrase „în campanie împreună cu Mircea cel Bătrîn și se războia în acel moment dincolo de Țara Românească" (p. 263), avînd în vedere Dobrogea. Localizarea în Dobrogea se datorește, printre altele, interpretării greșite a trimiterii corpului de oaste a lui Ștefan de Losoncz ca pe o expediție de sine stătătoare, „de proporții mai restrînse, căreia i se cerea să recupereze, deocamdată, marginile dobrogene dinspre litoralul mării" (p. 263), traducerii eronate a localizării din documentul din 6 aprilie 1395 (v. nota 61), cît și utilizării informațiilor din actul dat de Sigismund la 25 noiembrie 1410. Documentul a fost publicat prima dată sub formă de regest de Szabó K. în „Történelmi Tár", 1889, p. 739, nr. 216, unde se spune că Ioan de Dăbîca primește moșia Inakhaza, din comitatul Dăbîca, pentru slujbele făcute regalității „în lupta de la Nicopolul Mare" și „în oastea lui Ștefan de Losoncz dincolo de Țara Românească". V. Motogna l-a publicat în întregime, în *Luptele lui Sigismund și Mircea cel Bătrîn cu turcii în 1395*, în „Revista istorică", 1925, p. 285—286; aici, luptele la care a participat Ioan de Dăbîca sînt: „lîngă cetatea Nicopolul Mic" *(sub castro minoris Nikopolis)* și în oastea lui

Materialul documentar utilizat şi analogiile de mai sus permit să concludem că Ştefan de Losoncz şi oamenii săi, trimişi în avangardă de regele Sigismund, au purtat lupte cu oamenii lui Vlad şi cu turcii, în mai 1395, în părţile de vest ale Ţării Româneşti. Înfrîngerea pe care au suferit-o, datorită disproporţiei de forţe, cauzate la rîndul său de încetineala cu care se strîngea oastea nobiliară, a avut consecinţe grave în războiul antiotoman pe care-l purtau împreună Ţara Românească şi Ungaria. Nepăsarea nobilimii faţă de cauza luptei antiotomane rezultă în mod concludent din scrisoarea regelui adresată comitelui Ioan de Pásztóh, fostul jude al curţii regelui (1396—1398), la 23 martie 1399, în care spunea cu reproş: „Nu este îngăduită întîrzierea, cum s-a întîmplat altă dată, anume pe vremea lui Ştefan, banul de Losonch, cînd am fost nevoiţi să dăm de trei ori solda înainte de a fi putut strînge toată armata, şi mai înainte de a fi fost strînsă din toate părţile, a pierit de sabia turcilor numitul Ştefan împreună cu ostaşii săi din pricina nepăsării şi întîrzierii altora, îndatoraţi şi ei“[68].

Pentru Ţara Românească, înfrîngerea lui Mircea în luptele din mai 1395 a însemnat întărirea partidei prootomane a lui Vlad şi extinderea puterii sale; stăpînirea turcilor şi a lui Vlad este sigură şi în cetatea Nicopolul Mic[69]. Pentru planurile regalităţii maghiare, înfrîngerea a determinat modificarea itinerarului, Sigismund intră în Ţara Românească străbătînd Transilvania şi munţii, un drum cu mult mai lung şi mai obositor.

Ştefan de Losoncz „dincolo de Ţara Românească“ *(ultra partes Transsalpinas)*, fără nici o notă pentru dublul *s* din cuvîntul *Transsalpinas*. Originalul se află la Bibl. Univ. Cluj-Napoca, Manuscrise, fond general, nr. 70; el reprezintă numeroase răzături, îngroşări de litere şi îndreptări. Din original rezultă că Ioan de Dăbîca a luat parte la lupte *sub castro maioris Nikapolis* şi în oastea lui Ştefan de Losoncz, la prima vedere, *ultra partes Transsalpinas*, dar pe lîngă cei doi *s*, neobişnuiţi în denumirea latină a Ţării Româneşti, se vede clar că literele *alpia* din cuvîntul *Transsalpinas* au fost îndreptate din literele iniţiale, păstrîndu-se prescurtarea pentru *n;* deducem că iniţial s-a scris *Transsiluanas*, cu prescurtare pentru *n*, Transilvania scriindu-se în documentele latine cu *ss*. În felul acesta trebuie să revenim la prima formă a localizării din original, care a fost *ultra partes Transsiluanas*, ceea ce se referă la Ţara Românească, fiind în acelaşi timp în consens cu localizarea tuturor celorlalte mărturii despre această luptă.

[68] V. Motogna, *Politica externă a lui Mircea* cel Bătrîn p. 42; Mályusz, I, p. 638.

[69] După părerea exprimată de H. Chircă — C. Bălan, *O inscripţie din 1397—1398 privitoare la stăpînirea turcească de la Turnu*, în „Studii şi materiale de istorie medie“, III, (1959), p. 361, după „expediţia condusă de banul Ştefan de Losoncz în mai 1395... şi nu mai devreme, Turnu a căzut în puterea turcilor“. Dar, după cum s-a văzut, turcii erau încă în aprilie în Ţara Românească, iar Turnu se ştie că era principalul loc de trecere al turcilor de la Nicopole în Ţara Românească.

În Ungaria, pregătirile nobililor pentru plecarea în expediție, începute încă în aprilie, nu luaseră sfîrșit nici la începutul lunii iunie[70]. Regele se afla în 5 iunie 1395 la Pyspuky, probabil Episcopia Bihorului de azi, de unde prin Oradea putea trece în Transilvania; pînă la 21 iunie, de cînd datează primul act regal de lîngă Brașov, nu avem nici o mărturie a trecerii armatei prin Transilvania, ceea ce ar fi un indiciu că s-a făcut în ritm susținut[71].

În tabăra de lîngă Brașov, Sigismund a rămas mai multe zile înainte de trecerea munților. Din privilegiile regale prin care sînt amintite și răsplătite serviciile celor care au luat parte la lupte, precum și din actele ce fixează itinerarul expediției rezultă însemnătatea forțelor militare participante. Alături de rege se aflau cei mai de seamă reprezentanți ai aristocrației militare din Ungaria: Nicolae de Gara, banul croato-slavono-dalmat, „cu steagul <său> și cu mai mulți de ai săi"[72]; Ștefan de Kanizsa, comitele secuilor și magistrul curții regelui, „cu steagul <ostașilor> săi" și ai fratelui său Nicolae de Kanizsa, marele vistier, aflat atunci în ambasadă în Franța și Italia[73]; Ioan de Maróth, banul de Mačva, cu oamenii săi[74]; Petru de Pereny, amintit cu titlul de comite al secuilor[75]; Nicolae Csáki, comitele de Timiș și de Bihor[76], care-l însoțise pe rege și în campania din Moldova[77]; Nicolae și Ștefan, comiții de

---

[70] Amînări de proces, datorită plecării în expediție, în actele din 3 mai 1395, Buda și 15 mai 1395, Vișegrad (Mályusz, I, nr. 3955 și 3980); la 4 iunie, Temel, fiul comitelui Ioan de Sancto Georgio (comit. Pozsony), lăsa dispoziții testamentare în fața capitlului din Pozsony (*ibidem*, I, 4003), iar Ioan și Laurențiu, fiii lui Ștefan de Barathko (comit. Bars), aflați în drum spre Brașov, îndeplineau aceeași formalitate în fața capitlului din Oradea la 12 iunie (*ibidem*, 1, nr. 4919).

[71] *Ibidem*, I, nr 4004 și 4025.

[72] Privilegiul din 6 iunie 1397, Strigoniu, în Teleki J., *Hunyadiak kora*, X, Pesta. 1853, p. 452—470 și Hurmuzaki—Densușianu, I/2, p. 394—396); privilegiul din 1 august 1406, Zvolen, în *Hazai okmánytár* VII, Budapesta, 1880, p. 432—445; privilegiul din 12 iulie 1408, Fejér, X/4, p. 660—678 și Hurmuzaki—Densușianu, I/2, p. 456—461.

[73] Privilegiul din 8 decembrie 1397, Timișoara, în Fejér, X/2, Buda, 1834, p. 438—453 și Hurmuzaki—Densușianu, I/2, p. 382—386; privilegiul din 17 februarie 1401 în Fejér, X/4, p. 48—65 și Hurmuzaki—Densușianu, I/2, p. 412—417.

[74] Privilegiul din 4 aprilie 1404, în Fejér, X/4, p. 295—302 și Hurmuzaki—Densușianu, I/2, p. 430—432.

[75] Privilegiul din 1 august 1411, în Fejér, X/5, p. 162—170 și Hurmuzaki—Densușianu, I/2, p. 475—476.

[76] Privilegiul din 16 septembrie 1395, Sibiu, în *Oklevéltár a gróf Csáky*..., I/1, p. 174—175 (v. și nota 66); pentru îndreptarea localității din datare, Mályusz, I, nr 4080.

[77] R. Manolescu, *op. cit.*, p. 64.

Blagay[78]. Pe lîngă aceștia sau chiar cu ei erau membrii ai unor familii de seamă din Ungaria, ca Ladislau, fiul lui Dumitru de Sensa, vicepaharnic, Petru, fiul lui Mihail de Kald (comitatul Vas) și alți nobili din mai multe comitate ale Ungariei[79].

Dacă participarea nobilimii din Ungaria la această expediție a fost în general cunoscută, mai puțin apreciată a fost participarea nobililor din Banat și deloc cea a nobilimii din Transilvania. La 2 martie 1397 din Zákány (R. P. Ungaria), Sigismund dăruia lui Nicolae, fiul lui Petru, lui Andrei, fiul lui Ioan, și lui Simion, fiul lui Danciu, nobili de Macedonia, moșiile Vaszar, în comitatul Tolna și Bosook, în comitatul Baranya, pentru credincioasele lor slujbe aduse, printre altele, la cucerirea cetății Nicopolul Mic[80]; este o mărturie în plus că încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, familii nobiliare din Banat, de origine cnezială, susțineau lupta antiotomană a regalității. Acești nobili de Macedonia au luptat probabil în rîndurile oamenilor lui Nicolae Csáky, comitele de Timiș.

Documentul inedit pe care-l publicăm în anexă, dat de Sigismund în 25 august 1395, lîngă Turnu Severin, pune în lumină participarea nobilimii din Transilvania la expediția din Țara Românească. Nicolae și Benedict, fiul lui Andrei zis Dracul, nobili din comitatul Dăbîca, menționați în document ca venind înaintea regelui la acea dată și în acel loc, trebuie să fi luptat în oastea voievodului Frank de Szécsény; pentru ei și pentru rudele lor poruncește regele conventului din Cluj-Mănăștur punerea în stăpînirea mai multor moșii din comitatul Dăbîca. Deși pînă în prezent nu este atestată documentar participarea voievodului Transilvaniei la luptele din iulie-august 1395 din Țara Românească, mai multe argumente conclud spre aceasta. Îndatoririle funcției de voievod al Transilvaniei și absența lui în actele oficiale din această perioadă sînt indicii în acest sens. Petru de Vereb (R. P. Ungaria), vicevoievodul Transilvaniei, îi ținea locul; la 22 august 1395, din Cetatea de Baltă, el se adresa capitlului din Alba Iulia cu rugămintea de a elibera pentru niște nobili din apropierea Aiudului transumpturi după copiile actelor păstrate în arhiva capitulară[81]. Odată cu prezența lui Sigismund în Transilvania, după expediție, apare și voievodul în documente; la 17 septem-

---

[78] Privilegiul din 25 august 1395, Sebeș, în *A Blagay család oklevéltára*, I, Budapesta, 1897, p. 186—187 (v. și nota 107). Comiții de Blagay, originari din Bosnia, au ajuns în timpul Angevinilor la mare influență în Croația.

[79] Mályusz, I, nr. 4064, 4114.

[80] Rezumat în Fejér, X/2, p. 478; data de lună și zi, locul emiterii actului, cît și precizarea privitoare la cetatea Nicopol, după Mályusz, I, nr 4653. Familia de Macedonia (localitate pe lîngă Ciacova în jud. Timiș) era, la sfîrșitul sec. al XIV-lea printre familiile nobiliare mijlocii din Banat, cu rol important în lupta antiotomană încă înainte de apariția lui Iancu de Hunedoara; cf. I. D. Suciu, *Aspecte ale unității poporului român în secolele XIV și XV*, în „Studii", 1969, nr. 6, p. 1067.

[81] Mályusz, I, nr. 4062.

brie 1395 din Sibiu, el poruncea vicevoievodului să-l repună pe Dionisie de Strigh, ca răsplată pentru slujbele sale, în stăpînirea unei bucăţi de pămînt aflate pe moşia Mănic *(Manyok)*[82]. Dacă participarea voievodului Transilvaniei la expediţia din 1395 din Ţara Românească rămîne doar posibilă, contribuţia nobilimii din Transilvania, asemeni celei din Banat, este sigură.

Materialul documentar bogat arată că la Braşov se concentrase o oaste puternică, pe măsura însemnătăţii luptei. Pentru acoperirea cheltuielilor privind întreţinerea acestei oştiri, un rol de seamă va fi avut contribuţia oraşelor. La 2 octombrie 1395 din Mediaş, Sigismund acorda tîrgului Miskolc (R. P. Ungaria) dreptul paloşului, ca recompensă pentru dările vărsate în scopul campaniei împotriva turcilor[83]. Privilegiile acordate oraşelor în acest an precum şi actele privind drepturile unor nobili din Banat şi Transilvania atestă începutul unei colaborări între autoritatea centrală şi categoriile sociale mijlocii, interesate în lupta antiotomană[84].

La sfîrşitul lunii iunie oastea regală era pregătită pentru traversarea munţilor. De la Braşov înaintează pînă lîngă Zărneşti, unde se afla în tabără, la 3 iulie[85]. Aici trebuie să fi primit regele ştirea despre

---

[82] *Urkundenbuch*, III, p. 158; Strigh, aşezarea dispărută pe lîngă Simeria, jud. Hunedoara (C. Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, II, p. 404); Mănic, azi Manic, localitate în jud. Bistriţa-Năsăud.

[83] Mályusz, I, nr 4096.

[84] Pe larg despre participarea unor pături sociale mijlocii la lupta antiotomană, în prima jumătate a secolului al XV-lea: Şt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii şi cercetări de istorie", 1957, nr. 1—4, p. 25—67.

[85] Actul se păstrează ca transumpt în actul capitlului din Nitra din 23 august 1395, la Arh. Naţ. Magh., sub cota Dl. 8078, de unde sub formă de regeste au fost cuprinse în Mályusz, I, nr 4035 şi 4063. Pentru primul act Mályusz dă următoarea datare: *in descensu nostro campestri prope [villam] Zep[lak, II, d]ie Visit. Marie*, întregirile datorîndu-se unor rupturi. Data de zi corespunde realităţii, deoarece la 6 iulie Sigismund se afla deja la Cîmpulung (v. nota 87). Întregirea de la localitate nu corespunde însă situaţiei de fapt; în Transilvania sînt şase localităţi numite în documentele latine *Zeplak:* două în jud. Bihor, una în jud. Cluj, o alta în jud. Sălaj şi alte două în jud. Mureş (C. Suciu, *Dicţionar...*, I, p. 37, sub *Aluniş*, p. 113, sub *Bunești*, p. 268, sub *Goreni*, şi II, p. 115, sub *Suplac, Suplacul de Barcău* şi *Suplacul de Tinca);* dar acestea nu puteau fi loc de tabără pentru o oştire care în 21 iunie se afla lîngă Braşov, iar în 6 iulie la Cîmpulung. Pe de altă parte, în apropierea drumului ce duce din Braşov spre Bran se află localitatea Zărneşti, numită în documentele latine *Zerne;* la 9 martie 1395 „moşie regală numită Zărneşti *(Zerne)*, care ţine de cetatea noastră <a regelui> numită Bran *(Terch),*" era dată de Sigismund, pentru credincioase slujbe, lui Toma, parohul bisericii din Braşov şi altor orăşeni de acolo, precum şi lui Nicolae, fiul lui Herbord, comite de Codlea *(Urkundenbuch*, III, p. 139—140). Ca

moartea reginei, întîmplată la sfîrşitul lunii iunie. Evenimentul ridica problema apărării hotarelor Ungariei în faţa pretenţiilor de succesiune ale dinaştilor poloni, Hedviga, fiica lui Ludovic I, şi soţul ei Vladislav Jagello. Sigismund nu a renunţat la expediţie, ci a însărcinat pe Ioan de Kanizsa, arhiepiscopul de Strigoniu, şi pe Leustack de Ilsva, palatinul Ungariei, cu apărarea hotarelor dinspre Polonia[86]. De lîngă Zărneşti, prin Bran şi Rucăr oastea regească a ajuns în apropierea Cîmpulungului, unde la 6 iulie se afla în tabără[87]. De aici şi pînă la Nicopolul Mic nu mai avem nici o informaţie documentară privind itinerarul parcurs. Probabil în apropierea Curţii de Argeş oastea regală s-a unit cu oastea lui Mircea, sau poate acesta, ca un bun cunoscător al locurilor va fi mers înainte. Absenţa din documente şi din cronicile maghiare a oricărei menţiuni despre o luptă purtată în regiunea de munte a Ţării Româneşti vine în sprijinul părerii că Mircea, în iulie 1395, era domn la Curtea de Argeş. În anul următor, cînd prezenţa lui Vlad în scaunul de la Argeş este atestată documentar, Ştibor, voievodul Transilvaniei, şi Mircea, aflaţi în drum spre Nicopole, trecînd prin Ţara Românească, au avut de susţinut cu Vlad şi oastea sa „o mare bătălie, cu greaua <pierdere> a supuşilor şi rudelor sale, cu risipire de bunuri şi cu primejdia morţii"[88], pe lîngă „întrecerea cavalerească"[89] dintre Ştibor şi Vlad. Din aceste părţi argeşene, prin Piteşti şi Slatina[90] şi apoi de-a

urmare, propunem ca localitatea din datare să fie întregită *Zer[ne]* şi nu *Zep[lak.]*. Prin acest act din 3 iulie 1395, Sigismund poruncea capitlului din Nitra să introducă pe magistrul Desew, fiul lui Benedict de Kapla în stăpînirea cetăţii *Litwa* (comit. Trenčin) şi a altor moşii şi bunuri. Este posibil ca acest membru al familiei de Kapla să-i fi adus aici vestea morţii reginei; aceasta cu atît mai mult, cu cît Ioan de Kapla era judele ţării şi rămăsese în Ungaria. Tot prin el regele a putut trimite dispoziţiile privitoare la înmormîntare şi la apărarea hotarelor Ungariei faţă de pretenţiile Poloniei; la 23 august 1395 pe cînd regele se afla încă în campanie, capitlul din Nitra raporta îndeplinirea poruncii din 3 iulie.

[86] Participarea personală a regelui la expediţie, în lunile iulie şi august, dată fiind situaţia creată în Ungaria de moartea reginei, a fost pusă în discuţie în istoriografia noastră: I. Minea, *op. cit.*, p. 66—67, credea că regele n-a luat parte personal, ci doar din sudul Banatului urmărea mersul evenimentelor; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 257—259, susţinea că regele, după expediţie, la sfîrşitul lunii iulie s-a grăbit să se întoarcă în ţară, în legătură cu moartea Mariei, ca apoi să revină în Ardeal, în septembrie 1395. Documentele şi cronicile oficiale ale Ungariei dovedesc însă că Sigismund a rămas în iulie şi august în Ţara Românească, apărarea hotarelor Ungariei fiind încredinţată altor demnitari; cf. Karácsonyi J., *Mária királyné halála napja* în „Századok", 1907, p. 461—463.

[87] *Urkundenbuch*, III, p. 153.

[88] Din privilegiul pentru Ştibor din 8 decembrie 1397, <Timişoara>, în Wenzel G., *Stibor vajda*, Budapesta 1874, p. 96—103; cf. şi I. Minea, *op. cit.*, p. 64.

[89] B. Cîmpina, *op. cit.*, p. 273.

[90] Pe drumul ce străbătea Ţara Românească în lung, prin zona de deal şi cîmpie; cf. D. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 190.

lungul Oltului, sau poate pe un drum mai scurt cunoscut de Mircea, oastea s-a îndreptat spre Nicopolul Mic.

După cum s-a mai apreciat, la începutul lunii iunie, cea mai mare parte a armatei turcești, care luptase în mai, s-a retras[91], rămînînd o formație mai mică cu menirea de a apăra Nicopolul Mic și de a-l sprijini pe Vlad. Prima ciocnire dintre cele două grupări adverse, avînd loc în zona de cîmpie din apropierea Dunării, s-a soldat cu înfrîngerea turcilor și a lui Vlad, care s-au retras în apărarea cetății[92].

Asediul Nicopolului Mic de către forțele armate ale Ungariei și Țării Românești trebuie să fi început în a doua jumătate a lunii iulie și, după cum mărturisește chiar regele în privilegiul dat lui Nicolae de Gara la 6 iunie 1397, a durat mai mult timp *(diucius)*[93].

Cetatea a fost înălțată de Mircea cel Bătrîn, puțin înainte de 1394, pe ruinele unei vechi cetăți bizantine. Incinta circulară, prevăzută cu mai multe turnuri semicirculare, era înconjurată, cu excepția laturii de sud-sud-est, „de un șanț poligonal, prins între două ziduri care foloseau

---

[91] B. Cîmpina, *op. cit.*, p. 267, fără a indica o sursă documentară. În raportul solului Mantovei la Buda, din 28 noiembrie 1395 (Thallóczy L., *op. cit.*, p. 107—108, în anexă; cf. *ibidem*, p. 77) este reprodusă o scrisoare a sultanului către regele Ungariei, prin care i se atrage atenția că nu apropierea sa a determinat retragerea oștii turcești (ba chiar a sultanului!), ci cauze mult mai importante *(Tu vadis vulgo dicendo et gloriando te quod me expulisti de campo, quod non fuit verum, quin imo propter quedam importantia maius pondus deliberavi me de campo levare).*

[92] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 256—257, a remarcat această primă luptă, dar o situa în apropierea Curții de Argeș, după ea urmînd repunerea lui Mircea în domnie, fără a menționa însă că atît Thuróczyi (*loc. cit.*, p. 357) cît și Bonfini (*loc. cit.*, p. 268) informează că oștirea regală numai după ce a coborît în zona de cîmpie a țării *(illius terrae ad plana* și, respectiv, *effusos campos)* a luptat cu turcii și că locul era în apropierea Dunării, deoarece (după luptă) lăsîndu-se noaptea, turcii nu au putut trece fluviul *(et nox superveniens, illis tutiorem Danubii transitum non praebuisset* și *declinabat ad haec dies et Danubii vicinitas occurrebat, quem trajicere hi citro non poterant).*

[93] Hurmuzaki—Densușianu, I/2, p. 395. Actul datat la 28 iulie 1395, în Buda Veche (Mályusz, I, nr. 4049), în temeiul căruia la noi s-a crezut că Sigismund era la acea dată deja în Ungaria, nu este decît unul din numeroasele acte date în numele regelui de cei care îi țineau locul. În privilegiile acordate celor mai de seamă participanți la expediție (v. notele 72—75), regele vorbește de cucerirea cetății Nicopolul Mic ca despre un eveniment la care a participat personal; dar dacă asediul începuse de abia în a doua jumătate a lunii iulie și a ținut mai multă vreme, regele nu putea fi la 28 iulie la Buda Veche. Dealtfel documentul nu are însemnarea de cancelarie *propria commissio domini nostri regis*, care să ateste prezența sa de fapt la locul emiterii, cf. R. Manolescu, *op. cit.*, p. 70.

și ca un prim obstacol împotriva dușmanului"[94]. În vara anului 1395 zidurile cetății au fost supuse acțiunii mașinilor de război pe care regele le avea cu el, suferind grave avarii[95]. După căderea zidurilor a urmat atacul general, purtat cu lupte grele, în care au fost răniți mulți dintre nobilii regelui, între ei, foarte grav, Ioan de Maróth banul de Mačva[96]. În privilegiul din 8 decembrie 1397 pentru familia de Kanizsa, regele spune că a luat cetatea „cu foarte mare vărsare de sînge a unor credincioși de ai noștri și în deosebi *(presertim)* cu moartea tovarășilor pomenitului mărit bărbat Ștefan de Kanizsa, care au luptat acolo cu înflăcărare și au fost răniți de moarte"[97]. Luptele grele date pentru cucerirea cetății sînt descrise în cronicile lui Thúróczi și Bonfini[98], preluate apoi de o variantă a *Letopisețului Țării Românești,* care relatează astfel: „Și a doa-zi au pornit Jăcmont craiu toate oștile spre Nicopoiul cel Mic, ce iaste în țărmurile Dunării, și l-au ocolit și în cetate erà muntenii, iar în oraș erà turcii. Și începu a-i bate foarte tare și din lăuntru încă se apăra bine. Iar deca sfărămară zidul orașului și al cetății, făcură mare năvală și îndată luară cetatea și orașul și i-au tăiat și i-au zdrobit foarte rău și au pus oaste în cetate . . ."[99].

După cucerirea Nicopolului Mic, probabil în prima jumătate a lunii august, în cetate sînt instalați castelani[100], iar regele cu oastea sa se

[94] V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările române,* I, 1959, p. 209. Pe larg despre cetate, la Gr. Florescu, *Cetatea Turnu,* în „Revista Istorică Română", XV, 1945, p. 432—464.

[95] Thuróczyi, *loc. cit.,* p. 357: „Iar regele, folosindu-se de mașini de război, a ruinat cetatea aceea în cea mai mare parte a ei". Garnizoana instalată de rege după cucerirea cetății a trebuit să repare avariile pricinuite de asediu, iar turcii, ocupînd din nou cetatea, în primăvara anului 1397, au fost obligați să o înnoiască în vara lui 1397 sau 1398, după cum glăsuiește înscripția pusă aici cu această ocazie, H. Chircă — C. Bălan, *op. cit.,* p. 362.

[96] Hurmuzaki—Densușianu, I/2, p. 431: „cu suportarea unor răni de moarte" *(lethalium vulnerum susceptione).*

[97] *Ibidem,* I/2, p. 384.

[98] Descrierea este în general aceeași. Bonfini, *loc. cit.,* p. 269, precizează că orașul avînd o dublă apărare se împotrivea cu îndîrjire, cetatea o apărau românii, iar turcii orașul *(Urbs duplici praesidio munita, pertinaciter se tuetur, arcem Valachi, Turci civitatem protegunt . . .).*

[99] Ed. Șt. Nicolescu, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", XI/1, 1910, p. 108; I. Minea, *op. cit.,* p. 68—69.

[100] Numai în privilegiile date familiei de Gara, la 1 august 1406 și la 12 iulie 1408 (v. nota 72), după informația privind castelanii regelui lăsați la Nicopolul Mic, se vorbește de o repunere a lui Mircea „în stăpînirea sa". În privilegiul din 1406 se spune: „acea cetate redobîndind-o și lăsînd în ea castelani credincioși, prin ocrotirea acelor credincioși ai noștri, pe Mircea, voievodul Țării Românești, depus de turci din stăpînirea sa, l-am readus în stăpînirea sa de mai înainte (. . . *ipsum castrum . . . reobtinendo et fideles castellanos in eodem relinquendo, eorundem fidelium nostrorum tutaminibus Merche voyuodam Transalpinum, per*

îndreaptă spre Ungaria, pe drumul cel mai scurt, de-a lungul Dunării. Mircea rămînînd în ţară, sarcina deschiderii drumului i-a revenit lui Ştefan de Kanizsa, comitele secuilor, care în 24 august 1395 se afla la Orşova, după cum rezultă din însemnarea de cancelarie a actului datat aici: „Dare de seamă a domnului Ştefan de Kanizsa, magistrul curţii regelui"[101]. Regele şi cea mai mare parte a oastei se aflau încă[102] la 25 august „în tabăra noastră ostăşească, la vadul Dunării lîngă Severin", de unde dă amintita poruncă pentru nobilii din comitatul Dăbîca. La această dată, probabil la intrarea in defileu dinspre Gura Văii, într-un loc deosebit de avantajos pentru cei care ar fi atacat de pe înălţimi[103], oastea regească a fost surprinsă de atacul lui Vlad şi al oame-

Turkos de suo dominio depositum, suo restituit pristino dominio, în *Hazai okmánytár,* VII, p. 438). În actul din 1408 aceleaşi evenimente sînt redate mai puţin clar: „<şi după ce> am dobîndit acea cetate şi am lăsat-o în mîinile credincioşilor noştri şi chiar pe Mircea, voievodul nostru al Ţării Româneşti, care fusese asuprit de acei turci, l-am readus în stăpînirea sa, în locul acelor credincioşi ai noştri (... *eodemque castro... obtento et in nostrorum fidelium manibus derelicto, Merch etiam vaiuoda nostro Transalpino, qui per ipsos Turcas opressus extiterat, in nomine ipsorum fidelium nostrorum suo dominio restituto...* în Fejér, X/4, p. 667). Aceste documente împreună cu cel pentru Petru de Perény din 1411 (v. nota 75) sînt singurele care relatează în continuare dezastrul de la Posada. P.P. Panaitescu, *op. cit.,* p. 257 şi nota 72, a desprins aceste informaţii din contextul lor, le-a pus în legătură cu lupta de dinaintea asediului Nicopolului Mic, pe care însă o localiza în regiunea de munte (v. nota 92), şi a tras concluzia că în această expediţie Sigismund l-a restabilit pe Mircea în domnie la Argeş. În lipsa originalelor nu ne putem pronunţa cu exactitate asupra stăpînirii despre care este vorba, dar subliniem contextul în care ea e plasată: Mircea era repus în stăpînirea sa *sub ocrotirea* şi *în locul* castelanilor regelui, apoi urmînd relatarea dezastrului de la Posada, atribuit doar în actul din 1408 lui Mircea. După cum se ştie, în 1406 şi 1408 Mircea stăpînea Nicopolul Mic, dar relaţiile dintre Ungaria şi Ţara Românească erau încordate (Cf. I. Minea, *op. cit.,* p. 65). În privilegiile din 1397 date familiilor de Gara şi Kanizsa, cînd turcii încă din primăvară reluaseră Nicopolul Mic, nu se aminteşte de o repunere a lui Mircea în stăpînire. Ca atare sîntem de părere că textele se referă la stăpînirea cetăţii Nicopolului Mic.

[101] Mályusz, I, nr 4064: *Relatio domini Stephani de Kanisa, magistri curie regis.*

[102] Actul publicat *ibidem,* I, nr. 4051, sub anul 1395 şi dat de rege la 1 august în tabăra de lîngă Caransebeş, este dintr-o copie din secolul al XV-lea, în care se află ca transumpt cu data de an 1397; de fapt chiar editorul recunoaşte că îndreptarea de an pe care a propus-o nu este tocmai corespunzătoare.

[103] Th. Trîpcea, *Cîteva cetăţi din Banatul de Severin,* în „Studii", 1964, nr. 1, p. 172, consideră că locul numit Sf. Petru, între satele Gura Văii şi Vîrciorova: „Este o poziţie strategică de unde în orice clipă se putea închide intrarea în defileu prin simpla prăbuşire de bolovani".

nilor săi. Relatarea evenimentului este identică în cele două privilegii pentru familia de Gara din 1397 şi 1406, locul şi atacul fiind descrise astfel: „pe cînd urcam culmile munţilor zise în vorbirea obişnuită *Pazzata* (*pozata* în actul din 1406, în *Hazai okmánytár*, VII, p. 438), prin nişte strîmtori şi poteci înguste *(indaginibus strictis et semitis)*, strînse între tufişuri mari, unde mulţimea românilor *(ubi multitudo Olachorum)* stătea la pîndă, aruncînd cu cruzime din păduri dese şi întunecate suliţi vătămătoare şi săgeţi otrăvite şi înveninate asupra însoţitorilor noştri"; Nicolae de Gara, „cu stegul său şi cu mulţi de ai săi, stînd necurmat alături de noi pentru ocrotirea persoanei noastre şi pentru o trecere mai ferită de primejdie şi nestînjenita siguranţă a întregii escorte, întocmai ca un leu înfuriat, fără teamă de moarte şi respingînd cu puterea pe suspomeniţii români, care pîndeau cu mîinile înarmate, s-a străduit cu vrednicie să ne ocrotească şi să ne apere vitejeşte pe noi şi pe supuşii noştri . . ."[104]. În privilegiul dat pentru Petru de Perény în 1411 se relevă caracterul de surpriză al atacului, deoarece se vorbeşte de cursa *(insidias ponentibus)* întinsă de români regelui şi oştirii sale, şi faptul că Petru de Perény, apărînd trecerea regelui şi a escortei sale, a fost rănit[105]. Menţiunea acestui atac lipseşte în privilegiile familiei de Kanizsa, ceea ce este încă un indiciu că a avut loc într-un moment cînd Ştefan de Kanizsa nu se afla acolo, deci după 24 august. În ceea ce priveşte locul, subliniem că *Pazzata* sau *pozata* din documente era încă un termen generic, designînd un loc de trecere deosebit de dificil[106].

După luptă, regele se îndreaptă în ritm susţinut spre Caransebeş, unde e atestat documentar la sfîrşitul lui august[107] şi în 2 septembrie

---

[104] Hurmuzaki—Densuşianu, I/2, p. 395—396. Numai în privilegiul pentru familia de Gara, din 1408, atacul este atribuit lui Mircea *(ibidem*, I/2, p. 460) printr-o confuzie; încă C. Jireček, *op. cit.*, p. 270, remarca faptul că atacul trebuie să fi pornit din tabăra prootomană a lui Vlad.

[105] Hurmuzaki—Densuşianu, I/2, p. 476.

[106] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 257—258 şi nota 78, credea că este vorba de dealul Posada de lîngă Rucăr. Aşa cum rezultă din documente, la acea dată, Posada nu era decît un termen generic, ulterior devenind un toponim relativ des întîlnit (v. *Marele dicţionar geografic al României*, Bucureşti, 1902, *sub voce*). O aşezare cu numele de Posada, probabil chiar una din întăriturile ridicate de Pipo de Ozora pe linia Dunării, situată în apropierea Orşovei, apare prima dată într-un act al lui Sigismund din 29 octombrie 1419 *(Urkundenbuch*, IV, Sibiu, 1937, p. 112: *Datum in Pozata iuxta fluvium Danubii in descensu nostro campestri prope castrum nostrum Orswa)*. B. Cîmpina *op. cit.*, p. 268 şi nota 68, a fost primul dintre istoricii noştri care, făcînd legătura între Posada din documentele regale privind evenimentele din 1395 şi localitatea de la 1419, a tras concluzia că atacul trebuie să fi avut loc între Severin şi Orşova.

[107] Actul dat de Sigismund în tabăra de lîngă Caransebeş, la 25 august 1395 *(Datum in descensu nostri exercitus campestri prope Sebes, feria quarta proxima ante festum beati Egidii abbatis, anno domini Millesimo CCC-mo nonagesimo*

1395[108], trecînd apoi prin Porţile de Fier în Transilvania; la 13 septembrie el se afla la Sibiu, în 21 septembrie tot acolo, între 26 sepembrie—2 octombrie la Mediaş[109], de unde prin Cluj şi Oradea[110], a putut trece în Ungaria. Acest popas îndelungat în Banat şi în sudul Transilvaniei, după încheierea expediţiei şi într-o conjunctură în care cauze extrem de importante solicitau înapoierea lui Sigismund din Ungaria, se explică prin evenimentele ce au avut loc în Ţara Românească în toamna anului 1395 şi prin ameninţarea implicită pentru ţinuturile de la graniţa sud-estică a Ungariei.

După succesul de la Posada, Vlad, sprijinit de turci, a reuşit să-l înlăture pe Mircea din scaunul domnesc de la Curtea de Argeş. În urmărirea lui, turcii şi oştenii lui Vlad ajung în Ţara Bîrsei. Forţele locale sînt nevoite să facă faţă singure acestei prime incursiuni turceşti în Transilvania, care se prezenta şi ca o reacţie otomană la intervenţiile diplomatice şi militare pornite din Transilvania şi Ungaria în scopul combaterii pretenţiilor suzerane ale Porţii în Ţara Românească[111]. Prezenţa turcilor în Ţara Românească în toamna anului 1395 rezultă şi din raportul lui Paul de Armaninis, solul Mantovei la Buda, trimis lui

---

quinto), publicat în *A Blagay család oklevéltára*, I, p. 186—187 — prin care se promitea comiţilor de Blagay restituirea cetăţii *Oztrosacz*, luată de rege în scopul apărării hotarelor Slavoniei, îndată ce se va încheia o înţelegere cu Bosnia — este dat ca recompensă pentru serviciile făcute de magiştrii Nicolae şi Ştefan, fiii fostului comite Duynus (v. şi nota 78), „în părţile Ţării Româneşti, împotriva atacurilor şi a silniciei (sau stăpînirii) turcilor şi a altor păgîni schismatici" *(in partibus Transalpinis contra insultus et potentiam Thurcorum et aliorum cismaticorum paganorum hominum)*. Documentul este cunoscut doar ca transumpt într-un privilegiu din 26 august 1486 *(ibidem*, p. 416—423). Cu ocazia transcrierii este posibil să se fi făcut o oarecare greşeală de datare, deoarece regele se afla la 25 august la Turnu Severin şi, oricît s-ar fi grăbit după atacul de la Posada, nu putea să ajungă în aceeaşi zi la Caransebeş; actul a fost dat oricum înainte de 1 septembrie, cînd este sărbătoarea sfîntului Egidiu, în funcţie de care e datat. El este important nu numai pentru că atestă prezenţa regelui imediat după expediţie în Banat, dar şi pentru că este primul act de răsplătire, un act aproape concomitent evenimentelor, dar foarte laconic în ceea ce priveşte „faptele eroice" şi „victoria" amintite în documentele mai tîrzii.

[108] Mályusz, I, nr 4071.

[109] *Ibidem*, I, nr 4076, 4086, 4092, 4096.

[110] *Ibidem*, I, nr 4115.

[111] G. Gündisch, *Incursiunea turcească din anul 1493...*, p. 1491. Pe larg despre această încursiune, idem, *Die Türkeneinfälle in Siebenbürgen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts* în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", Breslau (Wroclaw), II (1937), p. 393 şi *Siebenbürgen in der Türkenabwehr, 1395—1526*, în „Revue roumaine d'histoire", 1974, p. 416—418 (precizează că după succesul lui Vlad la Posada trebuie să fi avut loc prima incursiune turcească în Transilvania, p. p. 418).

Francisc de Gonzaga, la 10 decembrie 1395; solul raporta că regele este împiedecat să meargă la întîlnirea cu Venceslav (Vaclav al IV-lea) de la granița Boemiei, deoarece trebuia să ia mai întîi serioase măsuri de apărare împotriva turcilor care ocupaseră o bună parte a Țării Românești și au invadat în Banat, ajungînd pînă în părțile Timișoarei[112]. Incursiunea la care se referă solul a avut loc în preajma sărbătorii sfîntului Mihail (29 septembrie), cînd importante forțe turcești au invadat teritoriile comitatelor Caraș și Timiș. În apropiere de Ciacova, au fost întîmpinați, într-un atac de noapte, de comitele de Timiș, Nicolae de Marczal, care a reușit să-i respingă[113].

Turcii din Țara Românească au putut ajunge în Banat prin același defileu al Dunării de la Porțile de Fier; ar fi un argument în favoarea ipotezei că după expediția lui Sigismund în Țara Românească, nu numai ținutul Severinului, ci și cetatea au ajuns în stăpînirea lui Vlad și a turcilor[114]. La aceleași evenimente legate de prezența turcilor în Țara Românească și de pierderea Severinului se referă mai degrabă citatul cunoscut din scrisoarea regelui către comitele Ioan de Pásztoh, citat care cuprinde în esență rezultatele negative ale expediției din Țara Românească: „și atunci a fost pierdută Valahia și Dunărea a ajuns în stăpînirea dușmanului"[115].

---

[112] Thallóczy L., *op. cit.*, în anexă, p. 110: *Hoc dico quia Turchi presentialiter territorium Valachie multum invadunt et similiter etiam versus quasdam partes nomine Timesvar et disponitur rex illuc accedere et cum conscilio baronum disponere que fienda sunt ad defensionem eorum et posito ordine super hiis capere gressus versus Boemiam et ibi disponere conclusive que fienda sunt;* cf. *ibidem*, p. 86.

[113] Ortvay T., *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, I, Pozsony, 1896, p. 264; cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 69; V. Motogna, *Banatul românesc în prima jumătatea a veacului al XV-lea*, în „Revista Institutului social Banat—Crișana", XIII, mai—august, Timișoara, 1944, p. 450, prin confuzie a atribuit această victorie lui Nicolae de Chák.

[114] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 260.

[115] V. Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn*, p. 42 și Mályusz, I, p. 638: ...*tunc quoque Volahia perdita et Danubius in potestatem hostium est redactus.* Citatul a fost făcut cunoscut de V. Motogna, mai ales în lucrarea *Luptele lui Sigismund și Mircea cel Bătrîn cu turcii în 1395*, cu referire la evenimentele de după expediția regelui, dar și după lupta lui Ștefan de Losoncz, pe care o credea ulterioară; B. Cîmpina, *op. cit.*, p. 266, îl plasează tot ca o concluzie pentru sfîrșitul lui Ștefan de Losoncz, fără a observa că în contextul în care se afla se putea referi la rezultatul nefavorabil al întregii expediții din 1395. Regele nu putea recunoaște direct insuccesul, la numai cîțiva ani după evenimente, dar aluzia pe care o face la încetineala cu care s-a strîns întreaga armată, permite să conchidem că la rezultatul final al întregii expediții se referă acest citat; în acest sens l-a folosit și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 259.

Insuccesul de fapt al expediţiei din Ţara Românească din 1395 a complicat relaţiile şi aşa încordate între Ungaria şi Polonia, prin conjunctura favorabilă creată dinaştilor poloni de a specula contradicţiile dintre Ungaria, turci şi Vlad şi de a încerca să-l atragă pe acesta într-o alianţă ostilă Ungariei. S-a susţinut că îndată după bătălia de la Rovine a luat naştere un bloc politic îndreptat împotriva lui Mircea şi a Ungariei, din care făceau parte Polonia, Moldova, Vlad ca domn al Ţării Româneşti şi chiar turcii[116]. Din actul omagial depus de Ştefan, voievodul Moldovei, faţă de Polonia la 16 ianuarie 1395, rezultă însă că acesta se angaja să-l sprijine pe Vladislav împotriva regelui Ungariei, a voievodului Ţării Româneşti şi chiar şi împotriva turcilor şi a tătarilor[117]. Cum s-a văzut, la data cînd avea loc expediţia lui Sigismund în Ţara Românească, blocul moldo-polon nu intervenise încă, Mircea fiind domnul ţării. După moartea reginei Maria şi după intervenţia neizbutită a Poloniei la graniţele nord-estice ale Ungariei, în iulie 1395, s-a putut creea o comunitate de interese între Polonia şi Vlad, pe baza dorinţei ambelor părţi de a stăpîni în Ungaria; Vlad avea desigur în vedere ţinuturile pe care le stăpînea Mircea în Transilvania[118]. Legăturile lui Vlad cu Polonia s-au încadrat juridic abia la 28 mai 1396, cînd prin actul dat din Curtea de Argeş, Vlad, „voievodul Ţării Româneşti şi comite de Severin" — această din urmă demnitate părînd să indice alături de cele de mai sus o stăpînire efectivă — se recunoaşte vasal Poloniei[119].

Acţiunile antiotomane ale Ungariei făcute în colaborare cu Mircea, domnul Ţării Româneşti, în anul 1395, s-au soldat cu rezultate nefavorabile, cu toată ciudăţenia păstrării cetăţii Nicopolului Mic. Mircea a trebuit să se retragă temporar din domnie, iar Transilvania şi Banatul au avut de suferit de pe urma incursiunilor devastatoare şi de intimidare ale turcilor. Situaţia devenind deosebit de gravă, în Ungaria, încă de la sfîrşitul anului 1395 se ordonă mobilizarea generală[120] în vederea acelei acţiuni de anvergură europeană care a fost cruciada de la Nicopole.

Unele din faptele cuprinse în prezentul studiu, mai ales cele referitoare la participarea lui Ştefan de Losoncz, rămîn în continuare discutabile, în funcţie de felul în care noi cercetări vor rezolva problema luptei antiotomane a Ţării Româneşti în anii 1394—1395.

VIORICA PERVAIN

---

[116] *Ibidem*, p. 249, pentru a se repeta apoi la p. 260, cu referire la situaţia creată după expediţia regelui: „se formase deci o înţelegere între turci, Ţara Românească, Moldova şi Polonia împotriva lui Sigismund al Ungariei".

[117] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 613; cf. R. Manolescu, *op. cit.*, p. 63.

[118] Cf. J. Engel, *op. cit.*, I, p. 161.

[119] Hurmuzaki—Densuşianu, I/2, p. 374—375.

[210] Hóman B. — Szekfű Gy., *op. cit.*, III, p. 196.

ANEXA 1

1394 mai 26, Buda

Sigismundus, dei gracia rex Hungarie, etc. Dilecte fidelis noster fiduciam gerentes specialem. De vestra legalitate eandem fidelitatem vestram ex affectu duximus requirendam omnino volentes quatenus iuxta informacionem dilecti fidelis nostri viri magnifici domini Frankonis wayuode Transsiluani in nostris legacionibus ad Merche wayuodam Transalpinum dirigatis gressus vestros, scribimus eciam et dirigimus per vos eidem Merche wayuode credenciales litteras nostras in vestri persona loquentes, in quarum virtute ea que opportuna fuerint queque idem dominus Frank wayuoda nostri in persona vobis comittenda duxerit, ipsa vestra fidelitas poterit et debeat prefato domino Merche wayuoda suo ordine explicari; secus non facturi. Datum Bude ferie tercia proxima ante festum Ascensionis domini, anno eiusdem etc. nonagesimo quarto.

<*Pe verso de aceeași mînă:*> Nobili viro magistro Gregorio de Betlem aule nostre militi fideli dilecto.

Arh. Naț. Magh., Dl. 62754 (Fotocopie: Inst. Ist. Cluj/1395.)

Orig., hîrtie, cu fragmente de pecete de închidere, aplicată pe verso.

Regeste: Mályusz, I, p. 381, nr. 3464.

ANEXA 2

1395 august 25, lîngă Turnu Severin

Sigismundus, dei gracia rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. ac marchio Brandenburgensis etc., fidelibus suis conventui ecclesie de Clusmonostra parcium Transsiluanarum salutem et graciam. Dicunt nobis Nicolaus et Benedictus, filii Andree dicti Ewrdewgh, suis ac Daiud et Ladislaus[1], filiorum alterius Andree de Iskele[2]. ac Caspari, Melchioris et Stephani, filiorum Michaelis dicti Theke de Kewblews[3] in personis, quod ipsi in dominium possessionum ipsorum Iskele predicta, Kerezthwr[4], Kewbels[5], Soltelke[6], Senthkathonna[7], Barapwth[8],

[1] Corect: *Ladislai.*

[2] Aşchileu, azi Aşchileul Mare, localit. în jud. Cluj.

[3] Cubleş, azi Cubleşu Românesc sau poate Cubleşul Someşan, ambele localit. în jud. Cluj.

[4] Cristur, azi Cristurel, localit. în jud. Cluj.

[5] Astfel în document.

[6] Sotelec, azi Sărata, localit. în jud. Cluj.

[7] Cătălina, localit, în jud. Cluj.

[8] Băbuț, azi Băbuțiu, localit. în jud. Cluj.

Fodorhaza[9], Vyfalw[10], Kowachtelk[11], Machkas[12] et Solyomkew[13] vocatarum, in comitatu Doboka existencium, ipsos omni iure concernencium, legittime vellent introire. Super quo fidelitati vestre firmiter precipientes mandamus quatinus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presentes[14] Andreas, filius Michaelis de Wasarhel[15], vel Ioannes de Baduk[16] aut Petrus de Farnas[17] sin Ioannes, filius Martini de Machkas, sew Ladislaus, filius Nicolai de Walko[18], aliis absentibus, homo noster, ad facies predictarum possessionum, vicinis et commetaneis earundem universis inibi legittime convocatis et presentibus accedendo, introducat eosdem Nicolaum, Benedictum, Dauid et Ladislaum ac Casparum, Melchiorem et Stephanum in dominium annotatarum possessionum statuatque easdem ipsis iure eis incumbentes perpetuo possidendas si non fuerit contradictum. Contradictores vero si qui fuerint evocet ipsos contra annotatos Nicolaum, Benedictum, Dauid, Ladislaum, Casparum, Melchiorem et Stephanum nostram in presenciam ad terminum conpetentem, racione contradictionis eorum reddituros efficacem. Et post hec seriem omnium premissorum prout fuerit expediens nobis fideliter rescribatis. Datum in descensu nostri exercitus campestri, in portu Danubii prope Zeurinum, secundo die festi beati Bartholomei apostoli, anno domini Millesimo trecentesimo nonagesimo quinto.

Arh. Naţ. Magh., Dl. 27441 (Fotocopie: Inst. Ist. Cluj/1395).

Transumpt în actul conventului din Cluj-Mănăştur din 15 august 1396, transcris în actul aceluiaşi convent din 28 februarie 1548.

Rezumat în colecţia Kemény J., *Diplomatarium Transsilvanicum, Appendix*, vol. D. 4, f. 95.

Data documentului a fost semnalată în itinerarul lui Sigismund în anul 1395 la Thallóczy L., *op. cit.*, p. 34, fără indicarea cotei de arhivă. *Ibidem*, p. 35, nota 1, se mărturiseşte că itinerarul a fost întocmit cu ajutorul lui Fejérpataty L., despre care se ştie că a fost iniţiatorul colecţiei de documente publicate mai tîrziu de Mályusz E.; este posibil ca Fejérpataky L. să fi văzut documentul la Arh. Naţ. Magh., de unde a reţinut data. I. Minea, *op. cit.*, p. 67, a preluat data de la Thallóczy.

---

[9] Fodora, localit. în jud. Cluj.
[10] Uifalău, azi Vultureni, localit. în jud. Cluj.
[11] Coaciu, azi Făureni, localit. în jud. Cluj.
[12] Măcicaşu, localit. în jud. Cluj.
[13] Oşorheiu, azi Tîrguşor, localit. în jud. Cluj.
[14] Corect: *presente*.
[15] Oşorheiu. azi Tîrguşor, localit. în jud. Cluj.
[16] Badoc, azi Bădeşti, localit. în jud. Cluj.
[17] Sfăraş, localit. în jud. Sălaj.
[18] Vălcăul Unguresc, azi Văleni, localit. în jud. Cluj.

ÜBER DIE BEZIEHUNGEN DER WALACHEI MIT UNGARN ENDE DES XIV. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Aufgrund einer kritischen Benützung vorhandenen Quellenmaterials und weniger bekannter oder bisher unbenützter Datenbelege, nimmt der Aufsatz wieder die Frage des politischen und militärischen Zusammenwirkens zwischen der Walachei und dem ungarischen Königreich am Ende des 14. Jahrhunderts in der Türkenabwehr, auf.

Als Folge der nach der Schlacht von Rovine (Oktober 1394) in der Walachei eingetretenen Lage und gemäss den Vorschriften des Vertrages, den der Fürst der Walachei, Mircea, und der Ungarnkönig Sigismund, im März 1395 in Kronstadt, abgeschlossen haben, wurde ein gemeinsamer Feldzug gegen die Türken und gegen den türkenfreundlichen Vlad unternommen. Im ersten Teil der Arbeit wird die Teilnahme eines Truppenkontingentes unter der Führung des früheren Bans Stefan von Losoncz geschildert, der als Vortrupp des königlichen Heeres an den Kämpfen Mirceas gegen die Türken und gegen Vlad im Mai 1395 teilnimmt. Erst im Juli 1395 erreicht auch König Sigismund zusammen mit starken ungarischen und siebenbürgischen Heerfahnen die Walachei, aus der sich schon ein grosser Teil der türkischen Truppen schon zurückgezogen hatte. Sigismund erobert, wahrscheinlich zusammen mit Mircea, die Festung Klein-Nikopolis. Auf dem Rückweg wurde Sigismund zwischen Turnu Severin und Orșova, bei einem Posada genannten Ort, von Vlad angegriffen. Der Feldzug endete ungünstig, da schon im Herbst die Türken und die Parteigänger Vlads die Walachei unter Kontrolle bekommen. Mircea wird für einige Zeit vom Tron entfernt, Siebenbürgen und das Banat haben unter türkischen Einfällen zu leiden.

RĂSUNETUL EUROPEAN AL RĂSCOALEI LUI HOREA (1784—1785)

Răscoala populară condusă de Horea, Cloşca şi Crişan desfăşurată acum 190 de ani în Transilvania a avut un larg răsunet european. Explicaţii ale acestui fapt se găsesc în stadiul de evoluţie a societăţii româneşti, care la sfîrşitul secolului al XVIII-lea trecea prin profunde transformări sociale. Istoria ţărilor române cunoaşte deacum o perioadă de frămîntări sociale, de ridicări la luptă ale ţărănimii aservite încă, a meşteşugarilor din oraşe şi tîrguri, a lucrătorilor de la mine şi ocne. Răscoala lui Horea, izbucnită în toamna anului 1784, inaugurează tocmai această perioadă şi pune cu acuitate — prin programul şi intensitatea ei — problema înlăturării vechilor relaţii feudale, a edificiului feudal în genere. Caracterului profund social al răscoalei i se adaugă cel naţional, la răscoală participînd masiv ţărănimea română iobagă în Transilvania aservită de nobilimea maghiară şi regimul habsburgic, împotriva cărora se îndreaptă, de fapt, acţiunile răsculaţilor. De aceea, răscoala lui Horea a produs un mare interes în diferite medii sociale şi politice din Europa, aflată ea însăşi în ajunul unor mari transformări revoluţionare, Europă care la numai cinci ani după evenimentul din Transilvania va cunoaşte marea revoluţie franceză.

Informaţiile despre răscoala lui Horea erau cerute chiar de spiritele înaintate ale epocii, iluministe şi revoluţionare din Europa, de mişcarea de idei a timpului. Răscoala din Transilvania s-a desfăşurat într-un moment cînd pe plan ideologic şi politic se conturau programe de luptă şi transformări sociale. Sînt împrejurările în care acţiunea curajoasă a ţăranilor români din Transilvania devine argument de natură politică, revoluţionară, cauza lor fiind călduros îmbrăţişată de elementele progresiste din apusul Europei mai ales, care subliniau justeţea acestei ridicări pe cale revoluţionară a unui popor asuprit şi ţinut încă într-o apăsătoare servitute.

Sînt variate şi multiple căile prin care ecoul răscoalei lui Horea s-a propagat în Europa, pînă departe, spre marginile continentului[1]. Ea a

---

[1] Despre răsunetul european al răscoalei lui Horea vezi pînă acuma: Al. Papiu Ilarian în *Tesauru de monumente istorice pentru România*, III, Bucureşti, 1864, p. 297—405; N. Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horea în Transilvania şi Ungaria. 1784—1785*, Bucureşti, 1884, 323 p.; D. Prodan, *Din ecourile răscoalei lui*

fost mai întîi obiectul cercurilor diplomatice europene, evoluția evenimentelor din Transilvania fiind urmărită cu interes și îngrijorare de către consulii și ambasadorii unor state europene acreditați la București, Iași, în capitala Imperiului habsburgic, Viena sau la Istambul. In planul diplomației europene, interesată acum tot mai mult de spațiul sud-est european, unde se ciocneau interesele Imperiului habsburgic, Porții otomane și Rusiei țariste, răscoala populară din 1784 a suscitat o atenție cum puține evenimente istorice românești o mai făcuseră pînă atunci. Rapoartele diplomatice europene urmăresc evenimentul transilvănean și reacțiile stîrnite de acesta în rîndul nobilimii, la Curtea imperială din Viena, în cercul marilor puteri din vecinătate și din Europa în general. Rapoartele diplomatice din anii 1784—1785 sînt insistente în prezentarea și cunoașterea împrejurărilor în care a izbucnit răscoala, desfășurării ei, șefii statelor reprezentați de diplomații — autori ai acestor rapoarte — cerînd cu precădere noi informații asupra situației create în sud-estul Europei și în Imperiul habsburgic în urma izbucnirii răscoalei și urmărilor probabile ale acesteia. Diplomația europeană s-a dovedit printre primii factori europeni interesați în urmărirea evenimentului ce se desfășura în Transilvania. Ambasadorul Prusiei la Istambul insinua că Poarta otomană ar fi furnizat arme răsculaților, în scopul menținerii unor stări tulburi în provinciile răsăritene ale Imperiului habsburgic[2]. Ambasadorul Franței la Istambul, Chaisseul, informa și el despre răscoală[3]. Consulul rus în Principatele Române, I. I. Severin, raportează ministerului de externe rus în mai multe rînduri despre răscoală, apreciind că aceasta este îndreptată în contra nobilimii din Transilvania[4].

Dar cele mai multe rapoarte diplomatice au plecat din însăși capitala imperiului, Viena. Ambasadorul Veneției la Viena, Sebastian Foscarini[5], nunțiul papal, cardinalul Giuseppe Garampi[6], contele Granieri și avocatul Rossi, trimișii regelui Sardiniei Vittorio Amedeo al III-lea

---

Horea în străinătate, în „Gînd românesc" (Cluj), an. III, 1935, nr. 2 (februarie), p. 99—105; St. Pascu, *Știri noi privitoare la revoluțiunea lui Horea*, în „Anuarul Institutului de istorie națională Cluj—Sibiu", IX, 1943, p. 356—403; M. Dan, *Ecoul european al răscoalei populare conduse de Horea, Cloșca și Crișan*, în „Lucrări științifice", seria B, Oradea, 1969, p. 263—275; N. Edroiu, *Ecoul răscoalei lui Horea în presa franceză*, în „Apulum", VIII, 1971, p. 127—136.

[2] N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, (1768—1839), p. 187, 191.

[3] M. Auner, *Zur Geschichte der Bauernaufstandes in Siebenbürgen. 1784*, Sibiu, 1935, p. 7.

[4] *Documente privind istoria României. Colecția Hurmuzaki. Serie Nouă. Vol. I. Rapoarte Consulare ruse (1770—1796) din „Arhiva politică externă a Rusiei" din Moscova*, București, Editura Academiei, 1962, p. 298—301.

[5] Hurmuzaki, *Documente, IX*, 2, p. 133—140.

[6] Șt. Pascu, *Știri noi privitoare la revoluțiunea lui Horea*, p. 37.

la Viena[7], Domingo de Iriarte, reprezentantul regatului Castiliei pe lîngă Curtea imperială vieneză[8], vor informa pe larg asupra răscoalei, pe baza informației existente la Curtea din Viena. Corespondența diplomatică de proveniență vieneză este edificatoare, în același timp, pentru cunoașterea atmosferei din capitala imperiului în vremea răscoalei. În cercurile oficiale ea a produs o impresie și îngrijorare dintre cele mai adînci, fapt ce se reflectă și în raportul diplomatic.

Reiese un fapt de mare importanță pentru viitorul politic al poporului român: diplomația europeană ia act în chip definitiv de existența unei problematici naționale și sociale a românilor din Transilvania. În mai multe rapoarte diplomatice ei sînt prezentați ca formînd populația majoritară a Transilvaniei, fiind de origine romană, aceeași ca și a românilor din Moldova și Valachia, dar aflați într-o stare de aservire față de nobilimea maghiară. Răscoala țăranilor români din Transilvania de la 1784 reprezintă, așadar, un moment de mare importanță în conturarea, în planul diplomației europene, a unei atitudini de simpatie față de situația și viitorul românilor din Transilvania.

O informație referitoare la răscoală s-a transmis, în alt rînd, pe cale orală, prin viu grai, de către persoane refugiate din fața flăcărilor ei sau de către străini aflați în Transilvania în vremea desfășurării evenimentului. Unii nobili transilvăneni, refugiați în Ungaria, continuă să fie informați de către rudele sau administratorii lor despre acțiunile țăranilor răsculați, aceștia difuzînd în locurile de refugiu o serie de informații referitoare la situația din Transilvania[9]. Multe din aceste relatări, scrise și verbale, de inspirație nobiliară, privind răscoala sînt expresie a panicii în care intrase nobilimea transilvăneană în fața desfășurării și extensiunii răscoalei, de unde provin exagerări în privința înfățișării răscoalei[10]. Negustori transilvăneni sau din diferite țări ale Europei aflați

[7] Cele 21 de rapoarte diplomatice ale celor doi diplomați sarzi trimise ministrului Sardiniei, contele de Hauteville, au fost descoperite în arhivele de Stat din Torino, Lettere. Ministri, Austria, dos. nr. 101 (1783—1784) și nr. 102 (1785—1786) de către M. Sînzianu, *Revoluția lui Horea în rapoartele ambasadorilor regelui Sardiniei*, în „În amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci și cinci de ani de la moartea lui (1875—1918)", București, 1944, p. 473—481.

[8] Corespondența diplomatică a lui Domingo de Iriarte cu marchizul de Floridablanca descoperită în arhivele din Simancas (Secțiunea Alemania) publ. de Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 331—336 (Academia Română. Studii și cercetări, XLIII).

[9] M. Știrban și Șt. Suciu, *Ecoul răscoalei lui Horea în colecția de documente Haller*, în „Acta Musei Napocensis", VIII, 1971, p. 621—627.

[10] Nobilul Barcsay Ábráham, căruia țăranii răsculați i-au atacat castelul din Cioara (Hunedoara) era ofițer în armata imperială aflată în marș spre Olanda, cu care imperiul intrase în conflict. În părțile Austriei de Sus și în Luxemburg era întrebat despre răscoală și compătimit, după cum rezultă din scrisorile trimise de el (cf. Esztegar László, *Barcsay Ábrahám levelei grof Szé-*

la sfîrșitul anului 1784 în Transilvania sau în tranzit prin această provincie au vehiculat, de asemenea, prin viu grai, diferite informații asupra răscoalei din Munții Apuseni și a situației create, în consecință, în Principatul Transilvaniei și în Imperiul habsburgic[11].

Răscoala lui Horea a produs apoi o puternică impresie asupra funcționarilor din aparatul birocratic austriac, fapt ce rezultă și din corespondența acestora cu rudele rămase în locurile de baștină sau din relatările lor după întoarcerea în provinciile de origine[12]. Prețioase sînt relațiile lăsate de unii militari din trupele de represiune, care au participat la înăbușirea răscoalei, staționînd în Transilvania și în cursul anului 1785. Șederea lor în Transilvania le-a permis contactul cu stările de lucruri din principat, impresiile și aprecierile acestora asupra răscoalei fiind împărtășite la întoarcerea lor în Austria sau alte locuri. Unii dintre ofițerii austrieci și-au așternut în scris observațiile lor, cum făcea căpitanul de cavalerie Egermann din regimentul Max v. Berlichingen-Leopold de Toscana, cantonat la Oradea și aflat în patrulare pe linia Crișului Repede pînă la Huedin. Relatarea scrisă a acestuia, recent descoperită în arhivele vieneze, se străduiește să surprindă cauzele principale ale răscoalei, preconizînd măsurile prin care socotea că „s-ar putea stăvili mai bine în viitor astfel de abateri"[13]. O altă relatare, datorată unui ofițer austriac rămas anonim, care a participat direct la înăbușirea răscoalei, a sesizat caracterul social al răscoalei, dar nu dove-

---

chenyi Ferenczhez, în „Történelmi Tár", V, 1904, p. 546—547). Emeric Daniel, custode al Bibliotecii Batthyaneum din Alba Iulia, aflat tocmai atunci la Roma, este informat despre răscoală de Grigore Daniel din Dumbrăveni și I. Pap (cf. N. Densușianu, *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei. Raport înaintat Academiei Române*, București, 1880, p. 67). Același destinatar aveau cele 11 scrisori ale lui Gábri József, profesor la gimnaziul din Alba Iulia (Bibl. Batthyaneum, Alba Iulia, ms. *Károly-fejérvári gymnásiumi levelei 1784 és 1785-ből, melyeket Rómában levő Dánel Imrének a fennemlitett könyvtár örének irt Gábri József.* Fragmentar publ. de Gh. Anghel, *Două documente în legătură cu execuția lui Horea și Cloșca*, în „Apulum", V, 1965, p. 416—429).

[11] Cf. Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 156; „Nouvelles extraordinaires de divers endroits" (Leyda), nr. 102 din 21 dec. 1784.

[12] Astfel, L. Siess, secretar al arhivarului lui Eszterházi, se găsea tocmai în vremea răscoalei în capitala principatului Transilvaniei, Sibiu, de unde trimite ample relatări arhivarului din Eisenstadt (comitatul Sopron) Johan M. Schenck, (publ. sub titlul *Eisenstädter Kronik der Hora Welt*, în „Történelmi Tár", 1901, fasc. 2, p. 1—40).

[13] Egermann, *Bemerkungen über die in Siebenbürgen anno 1784 geweste Rebellion des Wallachischen Volks.* (Cf. Ileana Bozac, *O relatare străină privind cauzele răscoalei lui Horea*, în „Lucrări științifice. Istorie — Științe sociale — Pedagogie", Oradea, 1971, p. 57—64.

deşte înţelegere faţă de ea, temîndu-se de un viitor nesigur al provinciei în urma acestei ridicări ţărăneşti[14].

Răscoala lui Horea a înregistrat un ecou aparte în mediul ţărănesc din zonele învecinate. Apartenenţa la aceeaşi categorie socială a oferit puntea de înţelegere a cauzei răscoalei ţăranilor iobagi români din Transilvania de către ţărănimea din provinciile apropiate, aflate sub aceeaşi dominaţie habsburgică. Familiile unor participanţi la răscoală au fost colonizate la marginile acestor provincii, unde au răspîndit o informaţie despre răscoală. Stări de lucruri asemănătoare făceau ca tocmai în vremea răscoalei din Transilvania şi în perioada imediat următoare în mai multe provincii ale Imperiului habsburgic frămîntările ţărăneşti să cunoască momente de efervescenţă, cum ar fi în părţile de sud-est ale Banatului, în Ungaria[15], Slovacia etc. Răscoala lui Horea însăşi se încadra în şirul de mişcări ţărăneşti din centrul şi răsăritul Europei, unde practicile feudale nu fuseseră cu totul înlăturate[16].

O arie mai largă de difuziune a răsunetului răscoalei lui Horea în străinătate, atît teritorial-geografică cît şi socio-demografică, a fost posibilă datorită presei din acea vreme. Răscoala din Transilvania s-a bucurat de o insistentă atenţie din partea presei europene din anii 1784—1785 încît, aproape că n-a rămas periodic în Europa care să nu fi relatat unele momente din răscoală, care să nu fi scris cîteva rînduri despre ea, să nu fi comentat ştiri privind evenimentul petrecut atunci în Transilvania, adoptînd astfel o atitudine faţă de ridicarea ţăranilor români sub conducerea lui Horea.

Cercetările întreprinse în ultimul timp au dus la depistarea unor noi informaţii de presă în periodice europene, necunoscute istoriografiei răscoalei. Astfel, se poate cunoaşte sursa informaţiei de presă referitoare la răscoală: ştirile erau preluate din ziarul sibian *Siebenbürger Zeitung*, singurul ce apărea atunci în Transilvania; acesta, la rîndul său, publica corespondenţe, scrisori ce soseau din oraşele mai apropiate de zona răscoalei sau informaţii asupra răscoalei care circulau în capitala principatului Transilvaniei[17]. Presa bratislăveană şi vieneză prelua multe din

[14] Ileana Bozac, *Răscoala lui Horea văzută de un ofiţer din trupele de represiune*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj", XV, 1972, p. 435—441.

[15] Márki Sándor, *A Hóra-lázadás magyarországi része*, în „Századok" XXVIII, 1894, p. 609—621, 714—727; H. Balázs Éva, *A parasztság helyzete és mozgalmai (1780—1787). (A felvilágosult abszolutizmus parasztpolitikájához)*, în „Századok", 88, 1954, nr. 4, p. 558—562.

[16] Şt. Pascu et V. V. Mavrodin, B. F. Porchnev, I. G. Antelava, *Mouvements paysans dans le centre et le sud-est de l'Europe du XVe an XXe siècle*, în „XIIe Congrès International des Sciences Historiques. (Vienne, 1965). Rapports. IV. Méthodologie et Histoire contemporaine", p. 211—235.

[17] T. Pavel, A. Ciurdariu, *Ştiri privind răscoala lui Horea în periodicul sibian „Siebenbürgen Zeitung"*, în „Lucrări ştiinţifice", Seria B, Oradea, 1970, p. 195—205.

informaţiile date de ziarul german din Sibiu, la care adaugă ştiri din surse proprii, extrase din relatări ce soseau aici direct din Transilvania. Viena beneficia de informaţia din sursă oficială, de la Curtea imperială; de aici corespondenţii celor mai multe ziare din Europa începînd cu cele italiene şi germane şi pînă la presa din Ţările de Jos, spaniolă şi engleză) trimit corespondenţe privitoare la răscoală. Este împrejurarea în care tonul oficial adoptat de Curtea vieneză pătrunde în informaţia de presă occidentală, redactată şi după surse din capitala imperiului.

Operativitatea presei acelui timp era de două săptămîni pînă la o lună, fiind determinată de mijloacele de comunicaţie ale epocii şi de faptul că cele mai multe periodice europene avea două apariţii pe săptămînă. În aceste împrejurări, în Franţa, Ţările de Jos, Spania şi Anglia, izbucnirea răscoalei lui Horea este anunţată în presa de acolo începînd cu 13 dec. 1784, cînd răscoala îşi depăşea sfîrşitul. Aceeaşi întîrziere în timp a presei faţă de eveniment cu privire la desfăşurarea şi înăbuşirea mişcării, prinderea, judecarea şi executarea conducătorilor supremi ai răscoalei, momente relatate cu precădere în coloanele periodicelor europene.

Presa europeană poate constitui, pentru istoric, o dublă sursă de informare asupra răscoalei din 1784. Mai întîi, din realitatea că unele ştiri de presă sînt de fapt scrisori particulare, relatări ale unor persoane din vecinătatea ariei răscoalei, avînd un caracter memorialistic, de izvor narativ asupra răscoalei: textele originale ale acestei categorii de izvoare istorice însă s-au pierdut, încît inserarea lor în coloanele periodicelor europene a permis conservarea conţinutului acestora, fiind astăzi recuperabile, prin despuierea presei europene din acea vreme.

În al doilea rînd, toate ştirile de presă sînt mijloc de informare a opiniei publice, trebuiesc privite ca produs de presă, cu toate urmările ce decurg de aici. Interesează deopotrivă sursa informaţiei de presă, ce anume reţine presa din întreaga informaţie, cum o comentează, deci care e atitudinea periodicului respectiv faţă de răscoală. De aici e de observat direcţia în care ziarul intenţionează să influenţeze opinia publică, cititorii lui: înspre o atitudine favorabilă ori de neînţelegere faţă de răscoală. Şi nu în ultimul rînd poate fi urmărit conţinutul informaţiei, veridicitatea sau alterarea ei, în funcţie de sursă şi modalitatea de transmitere pe spaţii aşa de largi ca cele pe care s-a propagat răsunetul răscoalei lui Horea în străinătate.

Ştirile publicate de presa europeană despre răscoala din Transilvania au consituit o modalitate de informare a Europei, a opiniei publice, dar şi sursa de informaţie a numeroaselor broşuri, tipărituri, pamflete care s-au tipărit şi difuzat în Europa în anii 1784—1785, sporindu-le astfel semnificaţia şi rolul lor în difuzarea ecourilor răscoalei.

Dintre momentele din răscoală relatate cu precădere de către presa europeană, sînt de reţinut cele privitoare la izbucnirea ei, atacurile cetelor ţărăneşti asupra castelelor nobiliare, ciocnirile cu trupele imperiale, caracterului social şi românesc al răscoalei. Un spaţiu de presă deosebit

ocupă personalitatea lui Horea, mai puțin a lui Cloșca și, spre sfîrșit, a lui Crișan; Horea, căpitanul suprem, apare frecvent în corespondența de presă — chiar dacă forma numelui său e de cele mai multe ori coruptă —, fiind socotit, în cele din urmă, conducătorul de necontestat al țărănimii răsculate. Chiar în cuprinsul știrilor de presă care descriu în culori defavorabile răscoala, se recunoaște fermitatea și înțelepciunea căpitanului suprem, hotărîrea și bărbăția de care a dat dovadă pînă la sfîrșitul său.

Presa din Imperiul habsburgic este în general ostilă răscoalei: *Siebenbürger Zeitung* era un ziar cu o notă în general de oficialitate ce apărea în capitala principatului Transilvaniei, *Pressburger Zeitung* și mai ales *Wiener Zeitung* înscriindu-se pe aceeași linie. *A Magyar Hirmondó,* ziarul maghiar din Bratislava, e legat de interesele nobilimii maghiare lovită de răscoală; mai înțelegător e periodicul slovac *Prespůrké Nowiny*[18], apoi ziarele din statele italiene *(Notizie del Mondo, Diario Estero, Gazzetta di Parma)*[19]. Periodicele din statele germane sînt ceva mai libere în atitudine; dincolo de știrea oficială pe care o posedă, ele fac loc comentariului de presă, cu care prilej străbat accente de simpatie față de țărănimea română răsculată, cum făcea ziarul *Real-Zeitung* din Erlangen[20]. Pline de căldură față de cauza țăranilor români sînt relatările din *Politisches Journal*[21], care apărea la Hamburg, o paralelă între Horea și Münzer încercînd periodicul din Weimar *Der Teutsche Merkur*[22].

Între ziarele europene care au relatat despre răscoala lui Horea cele de limbă franceză ocupă locul de frunte: prin diversitatea, numărul și spațiul acordat evenimentului. Dacă oficiosul parizian *Gazette de France* era mai rigid, rămînînd în nota tonului oficial și cenzurat adoptat și de *Wiener Zeitung,* celelalte periodice franceze sau de limbă franceză imprimate la Paris și în alte localități (*Journal de Genève, Journal politique de Bruxelles, Courier d'Avignon* etc.) fac loc și altor știri despre răscoală decît cele socotite oficiale și mai ales comentariul de presă pro-

---

[18] Vezi și M. Dan, *op. cit.*

[19] Prelucrate și republicate de Șt. Pascu, *Știri noi privitoare la revoluțiunea lui Horea,* în „Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj—Sibiu", IX, 1943, p. 356—403.

[20] I. Bozac, N. Edroiu, *Un ziar german („Real-Zeitung", Erlangen) despre răscoala lui Horea,* în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Series Historia, an. XVIII, 1973, fasc. 2, p. 51—59.

[21] „Politisches Journal nebst Angzeige von gelehrten und andern Sachen" (Hamburg), 1784, p. 1265—1273, relatare intitulată *Umständliche und zuverlässige Erzehlung der aufrührerischen Unruhen in Siebenbürgen,* continuată în nr. din 1785, p. 32—39.

[22] „Der Teutsche Merkur" (Weimar), 1785, cap. V, p. 174—178, *(Münzer und Horja).*

priu[23]. Sînt asamblate informaţii de natură şi sursă diversă, e drept, de cele mai multe ori tot de presă, luîndu-se o atitudine faţă de eveniment, atunci cînd se redactează acele relatări mai scurte sau mai întinse cu privire la răscoală, textul unora dintre acestea trecînd în broşuri, tipărituri aparte, asigurîndu-li-se astfel o difuziune în presa din Ţările de Jos, de limbă franceză (*Gazette des Pays-Bas*[24], *Journal politique ou Gazettes* din Bouillon[25], *Journal général de l'Europe* din Herve[26], *Gazette de la Haye*[27], *Gazette d'Utrecht*[28], *Nouvelles extraordinaires de divers endroits* din Leyda[29], şi flamandă (*Gazette van Gend*[30], *Weekeljks Nieuws uyt Lóven*[31], provincii aflate tocmai în vremea răscoalei în conflict cu Imperiul habsburgic. Astfel, ecoul de presă al răscoalei atingea marginile continentului european, despre acţiunile ţăranilor români din Transilvania publicînd, de asemenea, mai multe informaţii periodice spaniole (*Gazeta de Madrid*)[32] şi engleze (*Courier de l'Europe*)[33]. În mai multe calendare europene din anii imediat de după răscoală se reţin aspecte mai importante ale evenimentului din 1784[34].

---

[23] N. Edroiu, *Ecoul răscoalei lui Horea în presa franceză*, în „Apulum", VIII, 1971, p. 127—136.

[24] „Gazette des Pays-Bas", (Bruxelles), nr. 100, 102, 104, din dec. 1784; nr. 8, 18, 20, 21, 23, 26, 27, 29 din ian.-aprilie 1785. Periodicele de la notele 24—34 ale acestui studiu au fost consultate în colecţiile Bibliotecii Naţionale din Paris, Bibliotecii Regale din Bruxelles, Bibliotecilor Universităţilor din Amsterdam, Bruxelles, Gand, Bibliotecii Széchenyi din Budapesta.

[25] „Journal politique ou Gazette des gazettes" (de Bouillon), nr. 24 din dec. 1784, p. 12; nr. 1—2 din ian. 1785; nr. 3—4 din febr. 1785; nr. 6 din martie 1785; nr. 7—8 din aprilie 1785; nr. 9 din mai 1785; nr. 11 din iunie 1785.

[26] „Journal général de l'Europe" (Herve), nr. 4 din 9 iunie 1785, p. 60—61; nr. 12 din 28 iunie 1785, p. 191.

[27] „Gazette de la Haye" (Haga), nr. 8, 12 din ian. 1785; nr. 22 din febr. 1785.

[28] „Gazette d'Utrecht", nr. 101—105 din 21—31 dec. 1784; nr. 1, 6—9, 12—13 din ian.-februarie 1785.

[29] „Nouvelles extraordinaires de divers endroits" (sau „Gazette de Leyde"), nr. 98, 100—102 din dec. 1784; nr. 2, 5, 7—13, 20—25 din ian.-martie 1785.

[30] „Gazette van Gend", nr. 100—104 din dec. 1784; nr. 2, 6, 10, 14, 18, 20, 24, 28, 30 din ian.-aprilie 1785.

[31] „Wekelyks-Nieuws uyt Loven" (Louvain), nr. 10 din 6 martie 1785, p. 148—154; nr. 14 din 3 aprilie 1785, p. 222—223.

[32] „Gazette de Madrid", nr. 1 din 4 ian. 1785, p. 1—2; nr. 26, 28, 31 din aprilie 1785, p. 202, 218, 242.

[33] „Courier de l'Europe" (Londra, cu o reimprimare la Boulogne, pentru Franţa), vol. 16/1784, nr. 48, 50, 52 şi vol. 17/1785, nr. 3, 8, 12, 16, 18, 19, 24, 26, 27, 31, 35.

[34] Astfel, „Uj— és O-Kalendariom", Cluj, 1784; „Theater Kalender", Gotha, 1786; „Stolpischer Chronicken und Historien Calender", Stolpen, 1786; „Correspondence politique et anecdotique sur les affaires de l'Europe et particulie-

Dincolo de informaţia asupra răscoalei, mai mult sau mai puţin eronată, pe care presa străină o oferea cititorului, publicarea de ştiri referitoare la răscoala lui Horea în periodicele europene primeşte o semnificaţie adîncă pentru caracterul de universalitate acordat evenimentului petrecut în Transilvania la sfîrşitul anului 1784. Răscoala lui Horea este înscrisă, astfel, între evenimentele mai mari, mai pline de importanţă şi urmări petrecute în Europa acelui timp. Încă în vremea desfăşurării ei, se încercau asemănări, comparaţii cu mişcări sociale similare cunoscute în istoria Europei: războiul ţărănesc german din 1525, răscoalele din Boemia din sec. XVIII, ridicarea ţăranilor ruşi de sub conducerea lui Emilian Pugaciov. Însăşi răscoala lui Horea e socotită un semn prevestitor al unor transformări profunde ce au să vină în Europa. Prin mijlocirea presei răscoala este ridicată, astfel, la rangul unui eveniment de importanţă europeană.

Presa europeană a putut determina un curent de opinie, de atitudini în rîndul popoarelor şi naţiunilor europene faţă de răscoală. Ele puteau fi favorabile răscoalei, întrucît drept cauză a izbucnirii răscoalei a fost prezentată aservirea feudală, jugul sub care se găseau ţăranii români, condiţia lor. Apare uneori argumentată asuprirea religioasă, dar de cele mai multe ori cea naţională la care era supusă ţărănimea română din Transilvania, cu toate că era majoritară şi asigura numărul cel mai mare de contribuabili din principat. Unele periodice europene au publicat ştiri privind ajutorul aşteptat sau acordat de românii din Moldova şi Valahia celor din Transilvania, intenţia lui Horea de a se proclama „rege al Daciei", ele fiind semnificative pentru viziunea străină, europeană, asupra procesului de formare a naţiunii române, sesizat de cei care priveau din afară evoluţia acestuia[35].

Larga difuziune a ecoului răscoalei lui Horea prin mijlocirea presei europene din anii 1784—85 a fost prelungită prin broşuri, extrase, tipărituri separate, de dimensiuni diferite, solicitate de către cititorii europeni pentru a afla lucruri noi şi mai pe larg despre răscoală. A fost şi aceasta o modalitate de transmitere a ştirilor despre răscoală în diferite ţări ale Europei, de menţinere a unui interes faţă de ea în tot cursul anului 1785 şi a celui următor, de alimentare a acestui interes tocmai prin asemenea tipărituri, de canalizare a atitudinilor faţă de eveniment.

Cît priveşte informaţia pe baza căreia s-au redactat broşurile europene referitoare la răscoala lui Horea, ea a fost masiv extrasă din presa europeană a timpului. De multe ori textul ştirilor de presă este pe de-a

rement sur celles de l'Allemagne depuis l'anné 1780 jusqu'à prézent", tom. I s.l., 1789; „Versuch eines allgemeinen Handlungs — Gewerbe — und Reisekalenders von Hermanstadt auf das Jahr 1791", M. Hochmeister, Sibiu, 1790.

[35] Unele aspecte ale acestei probleme vezi la I. Ranca, *Aspects de l'affirmation de la conscience nationale du peuple roumain pendant l'insurection de Horea*, în „Revue Roumaine d'Histoire", VII, 1968, nr. 6, p. 915—930.

întregul preluat și inclus în tipărituri separate, ca în cazul unor broșuri apărute la Bratislava, Viena, Strasbourg, a celei datorate lui A. Fr. Geisler, *Horja und Klostka, Oberhaupt und Rathgeber der Aufrührer in Sieberbürgen,* a broșurii franceze intitulată *Précis de l'origine, des progrés et des suites de la rebellion suscite en Transilvanie,* ele preluînd din *Politisches Journal* din Hamburg, respectiv din două periodice franceze. Intervin și autorii acestor tipărituri în asamblarea informației de presă și selecționarea știrilor, în prezentarea evenimentului din Transilvania fiind astfel posibil de depistat atitudinile față de răscoală luate de către autorii acestor texte.

Atitudinile față de răscoala lui Horea diferă; ele sînt în funcție de structurile socio-economice și cultural-politice din care provin, ecoul răscoalei fiind receptat în mod felurit, în funcție tocmai de terenul în care el cade. Semnificația evenimentului este, astfel, văzută diferit, apreciată după interesele politice și văzută prin prisma curentului ideologic căruia îi aparțin sau pe care îl împărtășesc autorii unor asemenea produse scrise ale răsunetului răscoalei lui Horea în străinătate.

E de observat, ca și în cazul relatării de presă, o contradicție între conținutul informației privind răscoala și atitudinea autorilor acestor broșuri. Informația este una mijlocită, preluată cel mai adesea din presă, bazată pe materialele trimise de corespondenții periodicelor respective aflați mai ales la Viena; dar aceștia aveau informație provenită din scrisori, corespondențe sosite din Transilvania, cel mai adesea datorate unor nobili împotriva cărora s-a îndreptat răscoala sau autorităților civile și militare aflate și acestea în tabăra adversă țărănimii răsculate. Astfel, baza informativă pe care se puteau clădi atitudinile străine față de răscoală este unilaterală. Foarte puțin străbate totuși și din rîndul răsculaților în presă, broșuri și informația europeană, anume ultimatul lui Horea (în punctele lui), cererile răsculaților în timpul tratativelor și armistițiilor de la mijlocul lunii noiembrie 1784, ele fiind de concepție țărănească. Corespondențele de presă care porneau din Viena adăugau o informație privind acțiunile întreprinse de Curtea imperială, primeau ceva din atitudinea cercurilor politice vieneze cu privire la răscoală. De aceea atitudinile moderate înclină mai greu înspre o poziție de apărare a răscoalei, iar spiritele iluministe și revoluționare din apusul Europei, în strădania de a demonstra justețea cauzei țărănimii răsculate și a-i lua apărarea, regretau că nu posedă informație suficientă, că nu au ajuns la piesele documentare ale dosarului răscoalei pentru a fi în posesia unor date mai numeroase și veridice asupra evenimentului petrecut în Transilvania.

Broșurile și tipăriturile privitoare la răscoală imprimate în anii 1784—1785 sînt produse de opinie, solicitate de aceasta, rezultatul unor atitudini europene față de răscoala lui Horea. Cele apărute în Imperiul habsburgic au un ton moderat, în conformitate cu vederile Curții din Viena, de neacceptare a ridicării la luptă a poporului, a țărănimii, situația lui urmînd să fie îndreptată — în concepția acestora — prin măsurile preconizate de „prealuminatul" monarh habsburgic. Răscoala lui

Horea, ale cărei cauze sînt dealtfel înțelese de către aceste atitudini, este apreciată drept un act care a dăunat intențiilor și acțiunilor împăratului luminat Iosif al II-lea, obligîndu-l să intervină prin trimiterea armatei pentru restabilirea liniștei în Principatul Transilvaniei. Nu era admisă, în cadrul acestor vederi, nici insurecționarea nobilimii din Transilvania, apreciindu-se că, astfel, ciocnirile între cele două tabere au devenit și mai violente. Asemenea optică este vădită în broșurile imprimate încă la sfîrșitul anului 1784 (*Umständlicher Bericht von den in Siebenbürgen Entstandenen Unruhen, aus wahrhaften Nachrichten* și apoi în cele imprimate în prima jumătate a anului 1785: *Beschreibung der Strafe so an dem dritten Hauptanführer der Wallachischen Missvergnügten Namens Georg Krisan . . .; Todesurtheil und wohlverdiente Strafe, so an den zween Haupt Rebellen, Hora und Kloczka . . .*; cea datorată lui A. R. Nonne, *Walachen Aufstand in Siebenbürgen; Zuverländigste Erzählung des Aufruhrs der Wallachen in Siebenbürgen . . .* etc[36].

În statele germane au fost tipărite broșuri dintre care unele s-au străduit să pătrundă sensurile răscoalei. Cea mai amplă broșură în limba germană care s-a bucurat de o largă circulație în Europa în cursul anului 1785 este cea intitulată *Horja und Klotska, Oberhaupt und Ratgeber der Aufrührer in Siebenbürgen*, care s-a bucurat și de o traducere în limba suedeză, imprimată la Lund, în același an, 1785. Tot atunci era tipărită la Strasbourg o altă broșură, *Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen* redactată pe baza mai multor scrisori și corespondențe provenite din Transilvania, publicate mai întîi în extras sau în întregime în ziarele din Sibiu și Bratislava.

În apusul Europei tonul în care este descrisă răscoala lui Horea este cu totul altul. Acolo apărarea răscoalei țăranilor iobagi români din Transilvania este luată de pe cele mai avansate poziții ale timpului. În Franța dinaintea revoluției burgheze, J. P. Brissot, viitorul girondin, este autorul broșurii-pamflet *Seconde lettre d'un défenseur du peuple a l'empereur Joseph* II (98 p.). Această scriere are o însemnătate aparte între izvoarele răscoalei lui Horea. Deși trebuie considerată drept izvor istoric al răscoalei, scrierea e mai mult o opinie, o atitudine față de eveniment și mai puțin sursă de material faptic, de informație. Este însă cea mai progresistă atitudine luată în Europa față de răscoala țăranilor iobagi de la 1784 din Transilvania în acel timp[37].

În al doilea rînd, broșura scrisă de J. P. Brissot e dovada puternicului ecou pe care această răscoală populară, cu pronunțat caracter antifeudal, l-a avut în cercurile burgheziei revoluționare din apusul Europei. Acolo, în apusul Europei, dar mai ales în Franța, s-a putut lua ati-

[36] Vezi și Șt. Pascu, *The publication of sources concerning the revolt of Horea*, în „Rumanian Studies", I, 1970, p. 149—172.

[37] I. Fruma, *Horea. Procesul și martirul său*, Sibiu, 1947, p. 225—240; A. C. Gorgan, *J.-P. Brissot et les Roumains de Transylvanie*, în „Revue des Etudes Roumaines" (Paris), I, 1953, p. 161—175.

tudine favorabilă faţă de evenimentele ce se desfăşurau în Munţii Apuseni; de înţelegerea sensurilor acestei lupte a ţăranilor răsculaţi, însă, cel mai mult s-a apropiat Brissot de Warville şi chiar dacă sînt de observat anumite limite în adevărata ei înţelegere, la care n-a putut ajunge în mod obiectiv datorită poziţiei lui de clasă, are meritul că a fost aproape singurul care lua pe atunci deschis apărarea răsculaţilor. Broşura e în acelaşi timp cea mai amplă scriere tipărită atunci privitoare la răscoala ţăranilor iobagi din Transilvania.

Broşura lu J. P. Brissot de Warville ocupă, fără îndoială, locul de frunte între tot ce contemporanii răscoalei lui Horea au scris în străinătate despre ea. Scrierea aceasta rămîne un aspru rechizitoriu la adresa edificiului feudal în ansamblul lui, rechizitoriu prilejuit de răscoala din Transilvania. În acelaşi timp este o apărare caldă, o îmbrăţişare a cauzei pentru care luptau ţăranii iobagi din Munţii Apuseni. Ţăranii aveau dreptul să se răscoale fiindcă erau exploataţi de domnii de pămînt şi aduşi în stare de sclavie, susţine J.-P. Brissot. Ţăranii aveau dreptul să se răscoale fiindcă asupra lor apăsau oneros abuzurile întregului sistem feudal; ţăranii au dreptul să se răscoale fiindcă şi după înăbuşirea încercării de la 1784 asuprirea şi abuzurile nobilimii şi autorităţilor continuau. Ei au dreptul să emigreze în alt loc unde cred că îşi pot făuri pe deplin fericirea, deşi ei sînt datori să şi-o făurească pe pămîntul stropit cu sudoarea muncii lor, asupra căruia au cîştigat în acest fel drepturi de netăgăduit. Totul în argumentarea acestor probleme este expus, în broşură, în lumina teoriei dreptului natural.

Deşi scrisă în perioada în care autorul ei mai este un revoluţionar cu tendinţe republicane, se întrevăd în broşură limitele acestui revoluţionarism. Scrierea lui Brissot rezistă cel mai puţin în partea ei finală; un adevărat „apărător al poporului" s-ar fi adresat prin scrisori nu împăratului Iosif al II-lea pentru a-i da soluţii deopotrivă de utopice şi idealiste pentru reformarea monarhiei, înainte de o nouă ridicare revoluţionară a maselor populare, ci poporului. Văzută în cadrul mai larg al ideilor secolului al XVIII-lea, alături de alte asemenea texte, scrierea lui Brissot aduce contribuţie pozitivă la afirmarea ideii de progres. Întreaga construcţie a lui Brissot este în cele din urmă idealistă, nefiind susţinută economic şi politic decît de o clasă inconsecvent revoluţionară, dar ea este o critică aspră a edificiului feudal în principalele lui compartimente, jucînd astfel un rol însemnat în pregătirea revoluţiei franceze. Trebuie subliniată, în acelaşi timp, tendinţa pozitivă a scriitorului francez, prezentă în broşură, de a scoate filozofia în general din starea ei contemplativă în care se găsea, chiar dacă misiunea ce i se încredinţează n-a putut fi, de pe poziţiile autorului, decît un compromis.

În anii 1784—85 răscoala lui Horea s-a oglindit pe larg în arta europeană. Răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan a inspirat o serie de pictori, desenatori şi gravori din Transilvania, Austria şi alte state ale Europei, oferindu-le subiecte pentru asemenea produse artistice, ele vînzîndu-se în număr mare şi relativ repede. Inserate în ziarele ce apăreau în acel timp, reproduse pe foi volante (pe foi de tîrg, acele *Jahrmarktblätter*),

vîndute în librării dar și pe stradă, anexate diferitelor broșuri și tipărituri referitoare la răscoala din Transilvania sau ca ilustrații la unele biografii ale împăratului Iosif al II-lea și chiar la o istorie universală care apărea la sfîrșitul primului deceniu de după răscoală, asemenea gravuri, desene și siluete cu portretele conducătorilor principali sau înfățișînd diferite scene din răscoală au mărit și mai mult în Europa faima lui Horea, Cloșca și Crișan. Într-o lume plină de curiozitate, receptivă la asemenea evenimente mai deosebite și în așteptarea unor transformări, ridicarea țăranilor români din Transilvania sub conducerea lui Horea nu putea să nu trezească interes, înfățișarea lor fizică și reprezentări artistice ale acelor oameni și acelor locuri să nu fie solicitate. S-a văzut imediat și o posibilitate de comercializare a acestor produse artistice, reproduse în nenumărate exemplare prin mijlocirea gravurilor în aramă și chiar în oțel, plătite bine dacă erau comandate de particulari și executate în ulei.

De aceea, puține reușesc să-și asigure o valoare documentar-artistică. Mai întîi datorită faptului că puțini pictori și desenatori au lucrat după modelele vii: Anton Steinwald, Franz Neuhauser, Sigismund Koreh și gravorul Rudolf Liebhard și mai puțin probabil gravorii Jakob Adam din Viena și J. A. Brinhauser din Augsburg. Picturile și gravurile acestora, fie că reprezintă portretele conducătorilor sau scena întemnițării și martiriului lor, sînt mai aproape de realitate și au, în același timp, o valoare artistică. După ei sau independent, pe baza doar a relatărilor de presă, imitînd și stilizînd după asemenea desene, s-au multiplicat și comercializat numeroasele gravuri cu subiecte din răscoală în capitala Imperiului habsburgic și diferite orașe europene. Aproape 40 de pictori, desenatori și gravori, transilvăneni și din diferite țări ale Europei, dintre care unii renumiți în acel timp, se cunoaște astăzi că au redat artistic subiecte din răscoală în anii 1784—1785, acestora adăugîndu-se artiștii rămași anonimi, dar ale căror desene și gravuri au circulat și se păstrează astăzi în diferite colecții de artă și biblioteci din Europa[38]. Accesibile unui public mai larg, mai ales foile volante, în condițiile inexistenței revistelor ilustrate, aceste produse au difuzat o informație reprezentată referitoare la răscoala din Transilvania, au permis luarea la cunoștință — prin această modalitate — despre evenimentele din Transilvania a unor oameni mai puțin cunoscători, de carte. Asemenea produse artistice au circulat și în cercurile politice și diplomatice din acel timp, în lumea presei, chiar dacă ea era restrînsă încă în acea vreme.

Răscoala lui Horea a lăsat, de asemenea, urme în arta poetică a

---

[38] O. Beu, *La révolution de Horea dans l'art de l'époque*, în „Revue de Transylvanie" (Cluj), II, 1935/36. nr. 1, p. 60—77; Idem, *Răscoala lui Horea în arta epocii* (album) București 1935 și mai recent Gh. Bartoș, *Horea, Cloșca și Crișan în iconografia vremii*, în „Acta Musei Napocensis", VIII, 1971, p. 267—273.

vremii, în teatru și balet. Au fost create versuri, în limbile maghiară[39], italiană[40] piese de teatru, balete populare germane și cehe[41], texte pentru teatrul popular ceh de marionete[42], aceste producții avînd o circulație diferită în anii imediat de după răscoală în centrul Europei mai ales. În repertoriul de bază al păpușarilor cehi s-a aflat, pînă spre sfîrșitul secolului trecut, piese pe tema răscoalei lui Horea și Cloșca, jucate în satele cehe și gustate de public.

În sfîrșit, în vremea răscoalei, găsim și alte forme de manifestare a interesului față de evenimentul din Transilvania, în Austria și Franța luînd naștere o modă „à la Horea"[43]; acestea trebuie apreciate ca reacții cotidiene, ale omului de rînd, semnificative pentru amploarea răsunetului răscoalei lui Horea în străinătate.

Ecourile europene ale răscoalei lui Horea nu se sting odată cu înăbușirea ei, ele prelungindu-se în timp, produsele de opinie din anii 1784—85 avînd asigurată o circulație europeană încă mulți ani după aceea. Se adaugă alte elemente, de noutate: călătorii străini în trecere prin Transilvania rețin lucruri relative la răscoală, descriu locuri cuprinse în 1784 de flăcările răscoalei și episoade din răscoală povestite de locuitori transilvăneni chiar după începutul veacului următor. Călătorii străini înșiși sînt preocupați să străbată prin locurile răscoalei, să afle cît mai multe lucruri despre ea, incluzînd apoi aceste informații orale sau de altă natură în relațiunile de călătorie pe care le tipăreau în diferite țări din Europa, ele fiind citite de un numeros public.

---

[39] Astfel, versurile lui Bölöni Samuel, scrise la sfîrșitul anului 1784 (rămase în manuscris în Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei, fond. *Kemény*, col. *Minor*, tom. 15) sau ale lui Barok Dániel J., publicate în „A magyar hirmondo", V, 1785 nr. 1, p. 1—3; Szatsvai Sándor, tot acolo, nr. 11, p. 81—88; *Gyöngyösi Jánosnak magyar versei*, Viena, 1790, p. 75; Mátyási József, *Semminél több valami*, part. I, Bratislava, 1794, p. 31—45, 87—100.

[40] *Gabinetto di diecisette figure di cera di statura d'uomo rappresentati i cinque capi ribelli della Transilvania*... Alessandria (1785?); republicate cu trad. rom. de O. Podea, *Versuri italienești relative la revoluția lui Horea*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", VI, 1931—1935, p. 556—559.

[41] „Theater Kalender", Gotha, 1786.

[42] P. Caraman, *Motive românești în literatura semipopulară cehă. Teatrul de marionete: Horea și Cloșca*, în „Arhiva" (Iași), XXXVI, 1929, nr. 1, p. 6—17; nr. 2, p. 103—114; J. Bartoš, *Loutkárskó hry ceského obrozeni*, Praga, 1952, p. 307; Jan Malik, *Rumunská thematika v tradickich ceskych loutkovych hrách*, în „J. Bartoš, J. Malik, Materiály k dejinám cs. loutkárstvi", II, Praga, 1957, p. 23—43; Ileana Ionescu, *Piese despre Horea, și Cloșca în teatrul de păpuși ceh*, în „Romanoslavica", X, 1964, p. 73—88.

[43] „A Magyar Hirmondo", numărul din 8 iunie 1785, p. 349; Ionescu-Gion, *Dacul din Carpați înaintea senatului Romei și Horea, Cloșca și Iancu în Sorbona Parisului... O modă la Paris în 1784...*, corespondență din Paris publicată în „Românul", (București), nr. din 14/26 febr. 1884.

Aceste jurnale de călătorie dau informații cu privire la starea românilor din Transilvania, originea lor, romană, numărul lor, cel mai mare dintre locuitorii țării, asuprirea în care se găsesc. Astfel, Johann Lehmann în 1785, naturalistul austriac Balthazar Hacquet în 1788—89, 1790, răscoala lui Horea fiind justificată — susțin aceștia — de starea grea în care se găseau țăranii români din Transilvania. Însemnările de călătorie ale lui Janne Lebprecht, Cristoph Seipp, Mátyási József, Felice Caronni, Kosmeli, d'Haussez, John Paget, A. de Gerando, Hippolyte Desprez, cei mai mulți dintre ei călători prin unele zone ce fuseseră străbătute de focul răscoalei, înregistrează unele amintiri despre evenimentul din 1784. Textele rezultate din aceste călătorii romantice alimentează în continuare interesul european față de răscoală[44].

Un fapt important este inserarea evenimentului din 1784 în istoriografia europeană la numai cîțiva ani după ce el avusese loc, mai multe împrejurări explicînd acest fapt. Mai întîi e acea operă de informare a Europei asupra răscoalei, care contribuie la fixarea semnificației răscoalei în aprecierea contemporanilor. Momentul desfășurării răscoalei este iarăși unul deosebit, ea înscriindu-se în șirul altor ridicări țărănești din centrul și răsăritul Europei, fiind cea mai mare răscoală țărănească din Europa dinaintea revoluției franceze. În apusul Europei, în efervescența pregătitoare a revoluției, argumentul răscoalei lui Horea, ca soluție revoluționară de rezolvare a crizei în care se găsea societatea europeană, este preluat și propagat în cadrul acelei acțiuni de clarificare ideologică și pregătire practică a evenimentului din 1789, în Franța mai ales, se înțelege.

O istoriografie legată de interesele Curții vieneze trebuie, în orice caz, să dea explicație defecțiunii produse în politica austriacă odată cu răscoala lui Horea, în asemenea împrejurare făcîndu-se referințe la evenimentul transilvănean din 1784. Răscoala lui Horea, judecată din punctul de vedere al interesului pe care o istoriografie poate să-l manifeste față de ea, are avantajul că a fost o ridicare țărănească de proporții, de o intensitate deosebită, aducînd argumentul unui program — prin acel ultimatum al lui Horea, cunoscut în Europa încă în vremea răscoalei — prin care erau puse sub semnul întrebării temeliile edificiului feudal. Răscoala lui Horea a fost un eveniment istoric care a depășit prin importanță și semnificație multe altele, impunîndu-se în istoria Europei din acei ani.

Tratarea răscoalei lui Horea o găsim mai întîi în acele producții istoriografice speciale cu un accentuat caracter biografic asupra epocii iozefine. Astfel, în lucrările lui A. Fr. Geisler, Fr. X. Huber, Johann Pezzl, Petzeli Iosif, apărute în anii 1786—1790, răscoala lui Horea este prezentată pe baza informației de presă, de broșură, fiind viu încă răsunetul produs în anii 1784—85 de răscoală. Prin W. E. Christiani, profesor

[44] N. Edroiu, *Călători străini despre răscoala lui Horea*, în „Apulum", XI, 1973, p. 383—392.

la Universitatea din Kiel, răscoala lui Horea își găsește locul, pentru prima dată, într-o sinteză de istorie universală. La traducerea lucrării istoricului francez Cl. Fr. X. Millot, *Eléments d'histoire générale ancienne et moderne,* istoricul german completează expunerea cu istoria evenimentelor din deceniul iozefin, fiind tratată și răscoala lui Horea, volumul respectiv, al XV-lea (Viena, 1794), avînd ca ilustrație principală gravura lui Weinrauch reprezentînd prinderea lui Horea și Cloșca. W. E. Christiani dovedește multă înțelegere față de cauza țărănimii române în explicarea împrejurărilor și desfășurării răscoalei[45].

La sfîrșitul sec. XVIII și începutul celui următor, răscoala lui Horea, numele conducătorilor supremi își găsesc loc în dicționare biografice și istorice, în enciclopedii și lexicoane. Istoriografia reformismului și romantismului continuă să se ocupe cu insistență de răscoala lui Horea, cea germană prezentînd-o într-o lumină ceva mai favorabilă.

*

Rezultă din cercetarea mai aprofundată a diferitelor arhive și biblioteci europene că răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan s-a bucurat de un amplu răsunet european. Prin rapoartele diplomatice s-a putut surprinde reacția stîrnită de răscoală în cercurile diplomatice europene, în timp ce presa europeană, broșurile și diferitele tipărituri mijloceau pătrunderea unei informații relativă la răscoală în medii culturale și socio-politice europene ceva mai largi. O informație despre răscoală și stările de lucruri din principatul Transilvaniei a fost vehiculată pe viu, de către nobilii fugiți din Transilvania în fața primejdiei răscoalei, de către negustorii străini surprinși aici de eveniment și de către cei transilvăneni aflați atunci în unele orașe europene. Militarii din trupele austriece de represiune, funcționarii din aparatul birocratic austriac, călătorii străini prin țările române în perioada ce a urmat răscoalei au relatat prin viu grai sau prin corespondență oficială și privată despre răscoală. Produsul iconografic și artistic, piesele teatrului popular, versurile străine despre răscoală ofereau, toate, relații asupra celor petrecute în toamna anului 1784 în Transilvania, constituind tot atîtea modalități de difuziune europeană a ecourilor răscoalei.

Este lărgită sensibil aria geografică pe care se știe astăzi că a străbătut răsunetul răscoalei, fiind încorporate noi teritorii și nu ne îndoim că se vor adăuga altele în viitor. Intensitatea cu care răsunetul răscoalei a străbătut Europa în anii 1784—85 și multă vreme după aceea, constituie o mărturie a gradului de recepționare a lui de către lumea europeană de atunci.

---

[45] Idem, *Prima istorie universală care vorbește despre răscoala lui Horea,* în „Acta Musei Napocensis", III, 1966, p. 491—496.

Răscoala lui Horea a fost înscrisă încă de către contemporani între evenimentele mai mari, mai pline de importanţă şi urmări, petrecute în Europa pînă atunci, încă în vremea desfăşurării ei încercîndu-se apropieri cu mişcările sociale similare cunoscute în istoria Europei: cu războiul ţărănesc german din 1525, cu răscoalele din Boemia din sec. XVIII şi ridicarea la luptă a ţăranilor de sub conducerea lui E. Pugaciov. Răscoala lui Horea a fost, deasemenea, apreciată ca un semn prevestitor al unor profunde transformări ce urmau să vină în curînd în Europa, fiind ridicată, încă în acei ani, la rangul unui eveniment de importanţă europeană.

În atitudinile străine exprimate faţă de răscoală sînt de observat distonanţe, ele fiind în funcţie de structurile socio-economice şi cultural-politice din care provin. Faţă de poziţia luată de nobilimea şi cercurile politice din centrul şi răsăritul Europei, potrivnice răscoalei, în statele germane şi Franţa se întîlnesc atitudini de înţelegere a răscoalei, de pătrundere a cauzelor ei.

Se desprinde, în sfîrşit, un fapt de extremă importanţă pentru viitorul românilor transilvăneni: opinia publică europeană — de la cercurile politico-diplomatice şi pînă la omul de rînd — iau cunoştinţă în chip definitiv de existenţa unei problematici româneşti în Transilvania. Răscoala lui Horea, prin răsunetul stîrnit şi atenţia de care s-a bucurat din partea factorilor europeni, se constituie ca un moment decisiv în fixarea problematicii româneşti din Transilvania în dezbatere europeană.

NICOLAE EDROIU

DER EUROPÄISCHE WIDERHALL DES HOREAAUFSTANDES

(Zusammanfassung)

In vorliegender Abhandlung verfolgt der Verfasser die Verbreitung des Widerhalls in Europa, des im Jahre 1784 unter der Führung von Horea, Cloşca und Crişan in Siebenbürgen stattgefundenen Aufstandes der leibeigenen Bauern. Der ausgeprägte soziale Charakter des Aufsandes zu welchem sich auch sein nationales Gepräge hinzugesellt, also der Kampf gegen die feudale Unterdrückung Seitens des ungarischen Adels und der Habsburgerherrschaft, hat zur Zeit des Aufstandes und die gleich darauf folgenden Jahre in der europäischen Öffentlichkeit einen grossen Widerhall gehabt. Es wird hier vor allem das Interesse der europäischen diplomatischen Kreise erötert und zugleich auch die Verwicklungen welches dieses Ereignis aus Siebenbürgen für die europäische Diplomatie mit sich brachte.

In der Schilderung des Aufstandes waren die deutschen Zeitungen aus Sibiu, Bratislawa und Wien am ausführlichsten und sie galten als Hauptinformationsquelle auch für die aus Frankreich, Niederlanden, Spanien und England. Die Einstellung ler europäischen Zeitungen dem Aufstand gegenüber war unteschiedlich. Diejenigen aus dem habsgurgischen Reich weisen für die Lage der Bauern weniger Verständnis auf, während sie in den westeuropäischen Zeitungen Sympathie hervorrief. Zwischen den Jahren 1784—1785 wurden auch zahlreiche Broschüren über diesen Aufstand gedruckt, unter welchen die des zukünftigen Girondisten J. P. Brissot die fortgeschrittenste Stellung einnahm, und die rumänischen Bauern aus Siebenbürgen verständnisvoll verteidigt. Anschliessend behandelt diese Arbeit andere Verbreitungsmittel des Widerhalls des Aufstandes im Ausland, seine Widerspiegelung in der zeitgenössischen europäischen Kunst, und einen nachträglichen Widerhall durch fremde Reisende, welche Siebenbürgen nach dem Aufstand besucht hatten.

Die grosse Ausdehnung des Widerhalls in Europa zeugt für die europäische Bedeutung des vor 19 Jahrzehnten in Siebenbürgen stattgefundenen Ereignisses.

POSESIUNI OBȘTEȘTI ALE IOBAGILOR DIN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA 1785—1820 (I)

La baza gospodăriilor țăranilor dependenți din Transilvania continua să stea, între 1785—1820, sesia iobăgească. În înțeles restrîns, sesia era constituită din locul de casă și de grădină din interiorul vetrei satelor, de care aparțineau, de regulă, pămînturi arătoare și fînațe extravilane. În sens larg, ea se compunea și din posesiuni obștești[1].

Posesiunile obștești pot fi împărțite în două mari categorii: unele menite să satisfacă îndeosebi interese individuale ale țăranilor dependenți; iar altele care contribuiau mai ales la completarea bugetelor colectivităților sătești. În prima categorie erau frecvente pășunile, pădurile și apele destinate adăpării animalelor și topirii cînepii. Lor li se adăugau ghindăritul, vînatul și culesul unor plante sau fructe necultivate, care erau condiționate de supraviețuirea unor păduri obștești întinse. Mai rar, erau completate de fîntîni ori izvoare cu apă sărată, de trestiiș și pescuit. Acestea din urmă depindeau de existența rîurilor curgătoare sau a unor tăuri ori lacuri.

Din a doua categorie de posesiuni obștești făceau parte rămășițe ale unor arabile și fînațe comune, precum și morile, cîrciumele și măcelăriile sătești. Ele sînt menționate mai rar în conscripțiile vremii. De fapt, cea de a doua categorie va constitui obiectul unui articol aparte[2]. Studiul de față tratează numai posesiunile obștești din prima categorie. Între ele, pe prim plan se situau, ca importanță, pășunile.

PĂȘUNILE OBȘTEȘTI au fost înregistrate în conscripții cu denumiri de imașuri, inimașuri, continituri, locuri de păscut sau de păscătură etc. Din cele peste 400 de sate menționate în conscripțiile oficiale și particulare cercetate, aproximativ 300 dispuneau de pășuni îndestulătoare. Îndeosebi conscripțiile oficiale permit să se deducă măsura în care țăranii dependenți posedau sau nu imașuri suficiente. Cu prilejul conscripției din 1785, inițiată de Iosif al II-lea, reprezentanții iobagilor din Biscaria (comitatul Hunedoara), de exemplu, au mărturisit: „Pășuni avem

---

[1] D. Prodan, *Iobăgia în domeniul Băii de Arieș la 1770*, Cluj, 1948, p. 22—23.

[2] L. Botezan, *Posesiuni obștești ce deserveau interese colective ale iobagilor din Transilvania în perioada 1785—1820* (lucrare în manuscris).

pe seama marhălor (vitelor n.n.) noaste destulă"[3]. Într-un mod asemănător s-au exprimat şi cei din comuna Mihai Viteazul (c. Alba de Sus), în iulie 1820, cu ocazia conscripţiei czirákyene: „Locuri de păscut, unde să ţinem vitele şi să [le] creştem şi să [le] sporim, avem destule"[4].

Declaraţiile iobagilor din cele aproximativ 300 de sate cu imaşuri îndestulătoare arată că ei le considerau suficiente datorită posibilităţilor de a le completa: cu părţile de hotar lăsate anual ca ogor pentru a se odihni în cadrul asolamentelor bienale şi trienale; cu fînaţele, primăvara, pînă la 23 aprilie, cînd erau oprite pentru păşunat şi apoi toamna după ce erau cosite; cu miriştele realizate la seceriş; cu porumbiştele după culegerea porumbului; cu poienele din păduri şi mai ales cu păşunile din munţi acolo unde existau ş.a.m.d. Reprezentanţii ţăranilor dependenţi din Bandul de Cîmpie (scaunul Mureş), de pildă, au relatat, în mai 1820, că dispuneau de păşune îndestulătoare, din care rezervau o parte exclusiv pentru animalele de tracţiune. În plus, au precizat că în afară de imaşul propriu-zis, partea de hotar lăsată ogor „dă destulă hrană pentru vitele mai mărunte"[5]. La rîndul lor, sătenii din Stremţi (c. Alba de Jos), au relevat, în iunie 1820, că nu coseau „rîturile" de două ori pe an, fiindcă se găseau lîngă pămînturile arătoare. Ori, „cît se gată secerea şi cărătura, odată se sloboade miriştea; aşadară şi noi cu boii ne băgăm şi trebuie să le paştem"[6].

Conscripţiile, fie oficiale, fie particulare, nu precizează decît arareori suprafeţele păşunilor obşteşti. Singurele cărora li se indică întinderea în unele conscripţii întreprinse de nobili, sînt acelea rezervate pentru boii de jug. O astfel de conscripţie arată că sătenii din Rîciul de Cîmpie (c. Turda) aveau, în anul 1795, o întinsă păşune obştească. Din ea s-a defalcat o porţiune pentru boii de jug, pe care s-ar fi putut îngrăşa anual 400 de vite[7]. La 1804, comuna Aiton (c. Cluj) a fost conscrisă cu o „oprelişte a boilor" de 95 gălete (aproximativ 49 iugăre şi 1168 stj²). Ea fusese utilizată anterior ca pămînt arător, dar a fost transformată într-un imaş pemtru boii de jug în urma unei hotărîri a sfatului sătesc[8]. Conscripţia czirákyană redă întinderea păşunilor, împreună cu cea a pădu-

---

[3] L. Botezan, R. Schilling, *Conscripţii urbariale hunedorene din 1785 (I)*, în *Sargetia*, VII, 1970, p. 129. (În continuare cuvîntul comitat va fi redat între paranteze prescurtat cu litera c., iar districtul cu d.).

[4] Arhivele Statului din Cluj, fondul Alba de Sus, dosar nearanjat cu actele conscripţiei czirákyene efectuată în satele comitatului Alba de Sus.

[5] Arhivele Statului din Tg. Mureş, fondul conscripţii urbariale, dosar cu actele conscripţiei czirákyene, nr. 319.

[6] Şt. Meteş, *Viaţa agrară, economică, a românilor din Ardeal şi Ungaria. Documente contemporane*, vol. I, Bucureşti, 1921, p. 161.

[7] Arhiva istorică a Bibliotecii Filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România, fondul Urbaria et Conscriptiones, (în continuare prescurtat: Arh. ist. a Fil. Acad. Cluj, fond U. et C.), fascicola I/nr. 9, p. 493 şi 597.

[8] *Idem*, fasc. 3/nr. 3, p. 28—29.

rilor obștești, numai în cazul comunei Șalcău (c. Alba de Sus). În comparație cu pămînturile arătoare, care ocupau o suprafață de 289 iugăre și cu fînațele ce însumau 107, 7/8 iugăre, pășunile și pădurile obștești din Șaclău aveau împreună, la 1820, o întindere de 304 iugăre și 1600 stj² [9].

Conscripția czirákyană a mai consemnat pășuni defalcate din imașul obștesc pentru boii de jug și în comunele: Aciliu, Cricău, Mihalț, Păuca, Șpring (c. Alba de Jos), Buduș, Șoimeni (c. Dăbîca), Batin, Olpret, Sînmărghita, Nireș (c. Solnocul Interior), Cianu Mare (c. Turda), Dămieni, Șăușa (scaunul Mureș) etc. În niciuna din aceste comune nu se precizează întinderile „opreliștelor pentru boi". Locuitorii din Olpret, de pildă, au relatat, în mai 1820, că pășunea obștească forma un „lab" sau o tarla unitară. Din ea aveau porțiuni rezervate, atît pentru boii de jug, cît și pentru viței, pentru vaci și pentru oi. În plus, își puteau trimite vitele la pășunat și în pădurile „oprite". În partea de jos a hotarului, o porțiune din imaș avea de suferit de pe urma călătorilor. Sătenii din Olpret și-au încheiat relatarea afirmînd că acolo „bugăt loc ar fi de păscut, de nu s-ar prăda cu drumarii" [10].

Conscripțiile au consemnat cîteva comune cu hotare întinse, care dispuneau de pășuni ce prisoseau necesităților obștești. Ele aveau posibilitatea să primească animale la „vărat" din localități învecinate, contra unor taxe ce contau ca venituri comune ale colectivităților. Într-o astfel de situație se găseau, la 1820, satele: Nucet (c. Alba de Sus), Topa (c. Solnoc Int.), Demsuș (c. Hunedoara), Eremitu și Sîngeorgiul de Pădure (scaun Mureș) etc. Cu prilejul conscripției czirákyene, iobagii din Sîngeorgiul de Pădure au declarat următoarele: „Pășune pentru vite și pentru oi avem destule, astfel că pînă acum n-am trimis niciodată animalele noastre în hotarele altor sate; dimpotrivă, locuitorii altor comune folosesc hotarul nostru pentru pășunat" [11]. Cu același prilej, țăranii dependenți din Demsuș s-au exprimat într-un mod asemănător: „Pășune și adăpători pe sama marhelor avem deajuns și bune; încă și din alte hotare vin marhe la îngrășală" [12].

Imașuri suplimentare existau în număr mai însemnat în acele localități care le foloseau în comun pe grupuri de sate. Astfel de grupuri de sate au fost înregistrate, între 1785—1820, în comitatele Hunedoara, Cluj, Solnocul Mijlociu și Crasna; în districtele Făgăraș și Chioar; în scaunele filiale Sălișteși Tălmaciu; în unele scaune secuiești. În districtul Chioar, conscripția iozefinistă din 1785 a consemnat localitățile Cer-

[9] Arh. Stat. Cluj, fond Alba de Sus, dosar nearanjat cu actele conscripției czirákyene efectuată în satele comitatului Alba de Sus.

[10] Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. II (lucrare în manuscris), p. 148.

[11] Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar cu actele conscripției czirákyene, nr. 342.

[12] Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. III (lucrare în manuscris), p. 241—242.

nești, Ciocotiș, Făurești și Fînațe, care foloseau în comun păşunea ce se întindea peste hotarele lor.

Aceeași conscripție a înregistrat, în comitatul Crasna, următoarele grupuri de sate, care aveau imașuri comune: a) Bălan, Șumal, Săldăbagiu și praediumul Balc; b) Lazuri, Poptelec și Fizeș; c) Poptelec, Valcăul de Sus și Subcetate; d) Cosniciul de Sus și praediumul Buciumi; e) Dumușlău și Camăr; Pățal și Pățăluța.

În comitatul Solnocul de Mijloc, conscripția din 1785 redă două grupuri mari de sate cu păşuni ce constituiau posesiuni comune. Primul grup era format din localitățile: Aluniș, Biușa, Inău, Bîrsa, Noțîg, Săplac și Someș-Odorhei. Din al doilea grup făceau parte comunele: Cheud, Năpradea, Vădurele, Traniș și Someș-Guruslău. Semnificativă, pentru felul cum foloseau diferitele grupuri de localități păşunea obștească, poate fi considerată declarația făcută de reprezentanții iobagilor din Noțîg: „pentru vitele noastre mai mari și mai mici n-ar fi suficiente imașurile, dacă ele n-ar paște și pe cele din hotarele satelor Șieu-Odorhei, Inău, Bîrsa și Săplac; cu comunele învecinate noi trăim în mod familiar“[13]. Două păşuni întinse folosite în comun de iobagii din Bica, Mănăștirul Românesc și Mănăștirul Unguresc (c. Cluj) au fost conscrise în 1804; prima în locul numit „A kőforrás“ (La izvorul pietrii), cu o suprafață de 1000 găleți (circa 500 iugăre); a doua, în partea de hotar poreclită „Kővesdén“ (În pietriș), cu aproximativ aceeași întindere. Cele trei sate au mai avut un imaș în Muntele „Csonga“, unde se puteau „văra“ anual 800 vite. Imașul le-a fost răpit însă în anii anteriori, împreună cu pădurea comună, de către nobilii Kemény, Kabos și Kornis[14]. În scaunul filial Sălișteț, imașul pentru boi și cai din Munții Scoroșit și Prislop era folosit de sătenii din comuna Galiș „împreună cu sălișteanii, tilișcanii și vălenii“[15]. O păşune întinsă exista, la 1820, în partea muntoasă a scaunului Mureș. Ea aparținea însă secuilor liberi. Iobagii aveau acces la ea numai în schimbul unor taxe bănești.

Alături de comunele cu imașuri îndestulătoare existau altele care nu posedau păşuni deloc sau le aveau insuficiente. Conscripțiile oficiale și particulare cercetate relevă existența a peste o sută de astfel de localități. Cauzele lipsei sau insuficienței păşunilor erau mai multe. Una din ele se datora îngustimii hotarului. Satele cu hotar redus ca suprafață nu aveau posibilitatea să rezerve porțiuni speciale pentru imașuri. Țăranii dependenți din astfel de comune nu reușeau să suplinească lipsa păşunilor nici pe partea de hotar lăsată ogor în cadrul asolamentului bienal ori trienal. La 1803, iobagii din Hopîrta (c. Alba de Jos) s-au plîns că hotarul satului lor era mic și în mare parte deluros, cu coaste abrupte. În plus, comunele învecinate fiind apropiate „așa ne strîmtoresc vara,

[13] Trócsányi Zsolt, *Az erdélyi parasztság története 1790—1848* [Istoria țărănimii din Transilvania între 1790—1848], Budapesta, 1956, p. 76—78.

[14] Arh. ist. a Fil. Acad. Cluj, fond U. et C., fasc. 3/nr. 3, p. 206—209.

[15] Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. II, p. 26 și 48—49.

că abia avem unde să ne paștem vitele de jug"[16]. O declarație asemănătoare au făcut, în iulie 1820, și reprezentanții țăranilor dependenți din Fîntîna (c. Alba de Sus): „Hotarul ne e îngust. În pădure ne vărăm boii. Acolo au ce mînca. Dar și acolo fiind strîmt ni se duc boii în vecinătate unde ni-i închid și ne trag una și două grosițe (ca amendă n.n.)"[17].

Conscripțiile au consemnat cîteva sate care, deși se găseau în zone muntoase și deci aveau hotare întinse, nu dispuneau decît de imașuri neproductive sau nepracticabile pentru pășunatul vitelor. Într-o atare situație se găseau, la 1820, localitățile: Boița (scaunul filial Tălmaci) și Albac (c. Zarand). Sătenii din Boița au subliniat că nedispunînd de pășuni îndestulătoare erau nevoiți să-și țină vitele în grajd aproximativ șapte luni pe an „cu mare scădere și cheltuieli"[18].

Insuficiența imașurilor se datora și obiceiului folosirii lor în comun de către iobagi și nobili. În satele unde nu stăpîneau locuri curiale și alodii, domnii de pămînt nu-și trimiteau, în general, animalele la păscut. În schimb, în localitățile unde curțile nemeșești treceau de 20—30, folosirea pășunilor în comun cu iobagii era evident în dezavantajul acestora din urmă. Dezavantajul se reflectă clar în declarațiile făcute de reprezentanții țăranilor dependenți cu prilejul conscripției czirákyene în localitățile: Bonțida (c. Dăbîca), Sîntandrei (c. Hunedoara), Vesăud și Cornățel (c. Alba de Sus), Șercaia și Veneția de Sus (d. Făgăraș). Cei din Cornățel s-au plîns că nu dispuneau de imaș îndestulător, fiindcă „domnul Csongrádi, care numai vreo cîțiva coloni (iobagi n.n.) are în satul nostru, ține o stavă de cai în pășunea din hotarul nostru și ne face foarte multe pagube în bucatele noastre cu ei, că sînt mai mulți, ca o sută de capete. Și peste asta, au cuprins din locul pășunii, a satului slobodă, domnul Csongrádi de vreo 40 și domnul Semény de vreo 15 găleți de semănătură"[19]. Îndeosebi cazul moșierului Csongrádi rămîne edificator pentru acel tip de nobili, care antrenîndu-se în economia de mărfuri nu s-au mulțumit cu trimiterea animalelor proprii pe pășunile obștești ale țăranilor dependenți, ci au trecut și la deposedarea lor de o parte din ele pentru a le transforma în pămînt alodial.

Asemenea moșierului Csongrádi au procedat și stăpînii feudali din satele făgărășene Veneția de Sus și Șercaia. Relatările iobagilor români și sași din Șercaia privitoare la pășune pot fi considerate o veritabilă sinteză a cauzelor insuficienței imașurilor obștești din multe sate transilvănene. Într-adevăr, ei au arătat că principalele cauze ale insuficienței pășunilor se datorau: *a*) obiceiului de a lucra pămîntul cu patru vite,

---

[16] Arh. ist. a Fil. Acad. Cluj, fond U. et C., fasc. 3/nr. 3, p. 149—150.

[17] Arh. Stat. Cluj, fond Alba de Sus, dosar nearanjat cu actele conscripției czirákyene efectuată în satele Albei de Sus. (Un groș, grosiță ori garaș valora 3 creițari sau 6 dinari).

[18] Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. II, p. 53—54.

[19] Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar cu actele conscripției czirákyene, nr. 542.

care le impunea să crească animale mai multe; *b*) obligaţiilor de a contribui la întreţinerea „drumului ţării", cărora nu le-ar fi putut face faţă, dacă ar fi dispus de vite puţine; *c*) necesităţii de „a plini nevoile cele multe" ale gospodăriilor şi în primul rînd dările către stat, district şi comună, pe care nu le-ar fi putut satisface fără „vîndutu vitelor"; *d*) nevoii de „a ţine vite mai multişoare ca să putem prăsi gunoiul, fără de care nu putem prăsi nici bucate"; *e*) răpirii de către curtea nobiliară, în anul 1814, a unei suprafeţe de 50 care (circa 25 iugăre) din imaşul obştesc, pe care a transformat-o în arabil alodial. Tocmai pentru că imaşul obştesc nu era îndestulător, iobagii mai înstăriţi erau obligaţi să angajeze pentru vitele lor păşune pe plată în hotarele satelor învecinate Şinca, Vad, Perşani, Părău şi Veneţia de Jos[20].

Trebuie subliniat că numărul localităţilor care erau obligate să-şi completeze păşunea era destul de însemnat. Acelea care şi-o completau în posesiunile obşteşti ale localităţilor învecinate, plăteau, de regulă, taxe băneşti. Astfel procedau, la 1820, ţăranii dependenţi dintr-o serie de sate din scaunul Mureş, printre care: Adrianul Mic, Chibed, Cîndu, Dămieni, Drojdie, Eremieni, Mitreşti, Rigmani, Sărăţeni, Sînsimion, Ştefăneşti, Vadu, Vărgata şi altele. Iobagii din Rigmani au relatat în acest sens următoarele, cu prilejul conscripţiei czirákyene: „Păşuni propriuzise nu avem; ogoarele şi fînaţele nu produc destulă hrană pentru întreţinerea animalelor noastre de-a lungul unui întreg an; de aceea, cînd posibilităţile de hrană se împuţinează, trimitem animalele noastre pe imaşul comun al scaunului, unde plătim 2 garaşi de vită şi 1 garaş de oaie"[21].

Spre deosebire de colectivităţile sătești, nobilii care acceptau să pună la dispoziţia iobagilor păşunea pe care o solicitau, pretindeau uneori bani, alteori zile de clacă. Conscripţia din 1785 arată că în comitatul Hunedoara astfel stăteau lucrurile în localităţile: Josani, Runcu Mare, Cristur, Peştişul Mic, Valea Nandrului, Covragiu etc. Reprezentanţii iobagilor din Runcu Mare au redat realitatea cu cuvintele: „Păşune de marhă avem cam strîmptă, nu ni se ajunge, mai luom de la domnii noşti cu plată"[22]. La rîndul lor, cei din Cristur au precizat: „Loc unde să paştem vacile nu avem, fără numa islazu; pînă nu să ogorăşte umblă marhele; după aceea dăm clacă la doamna Telekoane, la domnul Buda Josa şi la domnu Bartsai Petru şi aşa ne păşunăm marhăle"[23].

În concluzie, păşunile au rămas aproape peste tot posesiune obştească a iobagilor. Ele constituiau una din formele cele mai importante ale comunităţii de avere şi în perioada de descompunere a orînduirii feudale. Ele jucau un rol hotărîtor în economia gospodăriilor iobăgeşti, de-

[20] *Idem*, dosar nr. 594 şi 606.

[21] *Idem*, dosar nr. 339.

[22] L. Botezan, R. Schilling, *Conscripţii urbariale hunedorene din anul 1785 (II)*, în *Sargetia*, VIII, 1971, p. 95—100.

[23] *Ibidem*.

oarece asigurau hrana animalelor mari și mici de primăvară pînă toamna. In multe din localitățile situate în regiuni muntoase, fără pămînt arător ori cu arabil puțin și de slabă calitate, pășunile întinse au făcut ca ocupația de bază a țăranilor dependenți să fie creșterea vitelor sau a oilor. Atari pășuni se găseau în munți, unde existau, de regulă, și păduri întinse. Pentru gospodăriile iobăgești, pădurile obștești urmau în ordinea importanței, după pășunile comune.

PĂDURILE OBȘTEȘTI constituiau posesiune comună în circa 175 din cele peste 400 de sate găsite în conscripțiile cercetate dintre 1785—1820. Din cele 175 de sate cu păduri comune, în 25 iobagii le foloseau împreună cu nobilii. Astfel de păduri sînt consemnate într-o conscripție particulară din 1792 în hotarele satelor Trestia (d. Chioar) și Tîrlișua (c. Solonc Int.). Referitor la pădurile din Tîrlișua, conscripția din 1792 spune că ele erau în număr de cinci. Primele trei aveau fiecare o suprafață de cîte 1250 iugăre; cea de a patra, 1050 iugăre; iar cea de a cincia de numai 50 iugăre. O altă conscripție particulară din 1806 oferă explicația întinselor suprafețe ale acestor păduri comune. Cu prilejul efectuării ei, iobagii din Tîrlișua au relevat că în hotarul lor nu există păduri alodiale „oprite". Toate puteau fi folosite, atît de nobili, cît și de țăranii dependenți[24].

Pentru felul cum erau folosite pădurile în comun de către iobagi și nobili, edificatoare poate fi considerată următoarea relatare a reprezentanților țăranilor dependenți din Stremț (c. Alba de Jos), făcută în iunie 1820: „... mai demult așa am trăit cu pădurea, cum că domnii între dînșii în tot anul cîte un dărab au împărțit, și atunci și la sat cu funia i-a rupt pădure, din care a ajuns la fiecare om destulă". Dar în urmă cu 14 ani, domnii de pămînt „pădurile le-au cuprins și sub păstoria dumnialor le-au luat"[25]. Ultima parte a relatării reflectă procesul deposedării țăranilor dependenți de pădurile obștești, care mai ales după 1791 a luat o deosebită amploare în întreaga Transilvanie.

Dacă în circa 25 localități pădurile continuau să fie folosite în comun de către iobagi și nobili, în schimb în peste 150 de sate ele constituiau posesiuni obștești numai ale țăranilor dependenți. Din cele peste 150 de sate, în aproximativ jumătate erau îndestulătoare. Țăranii dependenți își puteau procura din ele, atît lemnele de foc, cît și cele de construcții, iar uneori chiar și pentru comercializat. Cu prilejul conscripției czirákyiene, iobagii din Șinca Nouă (d. Făgăraș) au spus în această privință următoarele: „Pădure și lemne de foc și de nemești (construcții n.n.) în hotaru nostru avem destulă, putem aduce cît vrem și cît putem birui, și le putem duce a vinde unde vrem noi, că cu lemne ne cîștigăm pita și biru împăratului"[26].

[24] Arh. ist. a Fil. Acad. Cluj, Arhiva din Satulung a familiei Teleki, fasc. 50/I, p. 308—927 și fasc. 50/II, p. 606—608.

[25] Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. I, p. 110.

[26] Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar cu actele conscripției czirákyene, nr. 608.

La rîndul lor, sătenii din Sibiel au relatat, în 1820, că dispuneau de trei păduri obștești: una „La bercu bisericii" rezervată, după cum arată numele, pe seama parohiei; a doua „de la bercu bisericii pînă la valea Sibielașului"; a treia în Muntele „Tomnatecul". Referitor la cea de a doua, formată din fagi și mesteceni, au declarat: „De aici și-aduc oamenii cei săraci, care nu au vite, lemne uscate pe umeri". În legătură cu cea de a treia au precizat: „Din pădurea aceasta au tăiat părinții noștri neopriți de nimeni, și au dus lemne pe sama lor cîte le-au trebuit, și au mai cărat și în Sibiu de vînzare cînd au avut lipsă de bani pentru darea crăiască sau pentru alte nevoi". Ei au încheiat relatările arătînd că cea de a doua pădure a fost „oprită" pentru refacere, în urmă cu 20 de ani, conform unei hotărîri a sfatului sătesc[27].

Unele sate situate în zone muntoase dispuneau de păduri îndestulătoare, dar nu puteau profita de pe urma lor în măsura dorită din cauza terenului accidentat, care le făcea greu accesibile. Într-o atare situație se găseau comunele Porcești, Tălmăcel, Sebeșul de Jos (scaunul filial Tălmaci), Poiana Mărului, Perșani (d. Făgăraș) și Zărnești (d. Brașov). Spre deosebire de aceste localități, altele aveau păduri accesibile, dar nu le puteau folosi din cauza situării lor în zone de graniță. Astfel era cazul cu pădurile comunelor Tohanul Nou (d. Brașov) și Livezeni (c. Hunedoara). La 1820, reprezentanții țăranilor dependenți din Livezeni au scos în evidență situația deosebită în care se găseau cu cuvintele: „Findcă comanda (grănicerească n.n.) nu-i departe în păduri, ori în laturi, fără întocmai în mijloc de pădure, anevoie o putem hăznui (folosi n.n.), mai ales cînd merg după marhe au la fînațe în mare cheltuială ne stă, și fără pasuș (bilet de trecere n.n.) de la ofițer nu putem merge"[28].

O situație aparte prezentau pădurile ce constituiau posesiunea obștească a mai multor localități. Atari păduri existau mai ales în scaune și districte, unde profitau de pe urma lor, deopotrivă, nobilii, țăranii liberi și cei dependenți. Cu prilejul conscripției czirákyene, țăranii dependenți din Chibed (scaun. Mureș) au recunoscut că dispuneau de păduri din belșug. Hotarul nefiind împărțit pe sole, puteau să taie lemne nestingheriți, asemenea secuilor liberi. Acei care dispuneau de mijloace de transport, aveau posibilitatea să le ducă la Tg. Mureș, unde lemnele se vindeau cu preț bun[29].

Scaunele secuiești aveau aproape toate păduri și pășuni ce constituiau fie posesiune comună a tuturor colectivităților, fie numai a unui grup de sate. O conscripție particulară inițiată în 1899 amintește în Trei Scaune pădurile comune „Két Ág" (Două ramuri) și „Hatfalu". Ultima era de fapt și pădure și pășune. După cum arată și numele, constituia posesiunea colectivă a șase sate. Cele șase sate erau: Tinoasa, Lemnea,

---

[27] Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. II, p. 43—44.

[28] *Idem*, vol. III, p. 260.

[29] Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar cu actele conscripției czirákyene, nr. 323.

Lunga, Sasfalău, Mereni și Ciomortan. Toate erau locuite de țărani liberi și dependenți, care o stăpîneau împreună cu nemeșii[30].

Pădurile posesiune obștească a mai multor localități nu lipseau nici în comitate. În comitatul Crasna, de exemplu, conscripția iozefinistă din 1785 a consemnat un lanț întreg de păduri, care erau posesiunea comună a două sau mai multe sate. Ele corespund aproximativ cu aceleași localități, care au fost date ca exemple și pentru folosirea în comun a pășunilor. Printre ele, suprafața cea mai întinsă o deținea pădurea care a fost consemnată în actele oficiale scrise în limba maghiară cu denumirea „Nagy Réz". Ea se întindea în hotarele următoarelor localități: Drighiu, Plopiș, Halmășd, Iaz, Valcău de Jos, Nușfalău, Valcău de Sus, Poptelec, Boghiș, Lazuri, Subcetate, Cosniciul de Jos, Cerișa, Cosniciul de Sus, Ip, Marca, Zăuan, Marin și praediumul Buciumi. Țăranii români care le populau spuneau întinsei păduri „Codru" sau „Codru de aramă". La 1808, dreptul lor de folosință asupra pădurii comune a fost uzurpat însă de familia de conți și baroni Bánffy, din rîndul căreia făcea parte însăși guvernatorul Transilvaniei. Raptul a fost redat astfel de reprezentanții țăranilor din Plopiș, în iulie 1820: „Noi, acuma, sătenii, în hotar nici o țîră (nici un pic n.n.) de pădure nu avem; mai de mult, Codru, 17 sate cu domnii dimpreună l-am folosit și hăznuit. Dar mai înainte de asta cu 12 ani, osebite, l-au prins și ținut Bánfinii. Codru acela[-i] oprit [și] așa, fără țidulă, nu ni slobod, că care merem fără țidulă ne zălogesc gornicii din porunca inspectorului familiei"[31].

O conscripție particulară din 1803—1804 a înregistrat o pădure comună care aparținea iobagilor din Lunca, Văleni și Călățele (c. Cluj). Conscripția nu-i dă suprafața, dar se poate presupune că era foarte întinsă, întrucît se învecina cu Munții Crișurilor, cu cei ai Abrudului și cu pădurea satului Mărgău[32].

Spre deosebire de satele de genul celor de mai sus, în alte 75—80 de localități conscripțiile relevă insuficiența pădurilor. Insuficiența putea să însemne: fie că iobagii nu aveau posibilitatea de a se aproviziona din ele cu lemne de construcții, ci numai de foc, eventual cu pari de vie și cu nuiele de îngrădit gardurile; fie că asigurau colectivităților doar strictul necesar pentru satisfacerea diverselor sarcini publice și obștești. Prima situație se reflectă în declarațiile din 1785 ale țăranilor dependenți din satele hunedorene: Nandru, Cutin, Ulm, Runcu Mare, Găunoasa, Fintoag, Vîlcelele Rele, Costești, Mintia și altele. Cea a iobagilor din Găunoasa are următoarea formulare: „Pădure de foc și de nuiele avem în hotaru satului destulă; de trebuială de vreun sălaș ne cumpărăm cînd ne trebuie"[33].

[30] Arh. ist. a Fil. Acad. Cluj, fond U. et C., fasc. XIII/nr. 17, p. 25—29.

[31] Trócsányi Zsolt, *op. cit.*, p. 76; Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. III, p. 176.

[32] Arh. ist. a Fil. Acad. Cluj, fond U. et C. fasc. 3/nr. 3, p. 206—209 și 246—247.

[33] L. Botezan, R. Schilling, *Conscripții urbariale hunedorene din anul 1785 (II)*... p. 95.

Firește, în situația de a avea numai lemne de foc și de a și le procura cu bani, pe cele de construcție, nu erau numai unii țărani dependenți hunedoreni, ci și o parte a celor din alte comitate, precum și din districte și scaune. Relatările iobagilor din 1820 atestă o atare realitate pentru zeci de sate transilvănene. Cei din Șercaia (d. Făgăraș) de pildă, s-au plîns cu prilejul conscripției czirákyene: „Noi, mai de mult, pînă cînd pădurea era întreagă, aduceam și lemne de vînzare din pădurea satului, dar de cînd s-o rărit de abia este destulă pe sama cășii"[34]. La rîndul lor, țărani din Mighindoala (c. Alba de Sus) au declarat cu ocazia aceleiași conscripții: „Păduri pentru lemne de construcții nu avem; lemnele de foc sînt puține și le procurăm mai curînd din tufe decît din copaci; comunitatea a avut pădure destulă, dar a fost ocupată de domni, care o folosesc pe seama lor"[35].

În comparație cu satele unde locuitorii se puteau aproviziona cu lemne de foc și chiar cu pari de vie și cu nuiele, cele ce dispuneau de păduri minuscule rezervate exclusiv pentru satisfacerea unor sarcini publice erau mult mai dezavantajate. Conscripția czirákyană arată că într-o astfel de situație se găseau o serie de comune din scaunul Mureș, printre care: Buza, Corbești, Curteni, Dămieni, Iobăgeni, Vadu etc. Referindu-se la acest tip de posesiune iobagii din ultima localitate au declarat: „Obștea sătească are numai o pădure comună din care se procură lemnele pentru repararea podurilor; tot de acolo se taie lemnele pentru acoperirea sarcinilor față de armată și față de scaun"[36]. Cei din Iobăgeni au arătat în plus că lemnele de foc de care aveau nevoie le cumpărau din alte localități. Pe cele de construcție le primeau din pădurile alodiale[37]. De fapt, în aproape toate satele unde posibilitățile de aprovizionare ale iobagilor cu lemne erau limitate, existau și păduri alodiale „oprite". În peste 125 localități, conscripțiile cercetate au consemnat numai păduri alodiale. În aproximativ 90 din ele, curțile nobiliare permiteau accesul țăranilor dependenți la pădurile aloidale pentru a-și procura lemnele de care aveau nevoie, fără a le pretinde taxe sau zile de clacă suplimentare. În iunie 1820, cei din Sîg (c. Crasna) au recunoscut: „De rîndul pădurii avem sucșig (nevoie n.n.), că din pădurea Peștere, care îi tocma lîngă sat, ușor și pe drum bun putem căra de epulet (de construcție n.n.) lemne pe lîngă țidulă în cinste; dau domnii de foc lemn căzut și fără țidule. Iarăși și pe sucșigu varmeghii (comitatului n.n.), la drumuri și la făcutu podurilor, în cinste dau domnii"[38]. Tot în iunie 1820, iobagii din Bogata de Olt (c. Alba de Sus) s-au ex-

[34] Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar cu actele conscripției czirákyene, nr. 606.

[35] *Idem*, dosar nr. 233.

[36] *Idem*, dosar nr. 349.

[37] *Idem*, dosar nr. 395.

[38] Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. III, p. 184—185.

primat într-un mod asemănător: „Lemne de nimeștii (construcții n.n.), de foc, pentru podurile din hotaru satului, pentru grajdurile cătănești, căpătăm din pădurea domnească. Domnii ne dau voie să tăiem lemne și pentru a duce la tîrg. Din vînzarea lemnelor ne acoperim nevoile și plătim darea“[39].

Dar alături de satele cu păduri alodiale accesibile țăranilor dependenți, conscripțiile semnalează cîteva zeci de localități unde curțile nobiliare nu dădeau lemne de foc și de construcții decît pe bani sau în schimbul unor zile de clacă. Cu prilejul conscripției din 1785, sătenii din Peștișul Mic (c. Hunedoara) au spus în această privință următoarele: „Lemne de trăbuială pînă ne-or mai dat domnii pe lîngă țidulă în cinste [am avut], dară de v-o 4—5 ani încoace cumpărăm pe bani“[40].

Locuitorii satelor fără acces la pădurile alodiale din hotarele lor, se găseau într-o situație similară cu cei din localitățile care erau complet lipsite de păduri. Din totalul celor peste 400 de localități găsite în conscripțiile cercetate, aproximativ 100 nu dispuneau de nici un fel de păduri. Sătenii care le populau erau nevoiți să se aprovizioneze cu lemne de foc și de construcții, fie din pădurile obștești ale localităților învecinate, fie din cele alodiale situate în hotarele altor comune. În acest mod procedau iobagii din Lemniu (d. Chioar), care declarau în iunie 1820: „La hotar nici un pic de pădure nu avem; de foc și de epuleturi (construcții n.n.) cumpărăm de la grof Halleroaie din hotarul Loznei pentru bani și lucru“[41].

Majoritatea comunelor lipsite complet de păduri erau situate în regiuni de șes și cu dealuri domoale, îndeosebi în așa-numita „Cîmpie a Ardealului“. În cazul lor, fie că solul nu era favorabil creșterii pădurilor, fie că era mai propice cultivării cerealelor, pomilor fructiferi și viței de vie. Acolo unde solul era inadecvat creșterii pădurilor, țăranii au declarat că nu-și aminteau ca ele să fi existat vreodată în hotarele satelor lor. În schimb, în localitățile unde iobagii au desemnat părți de hotar cu microtoponimicele „La pădure“ sau „La pădurea satului“, deși în momentul efectuării conscripțiilor erau cultivate cu cereale sau erau folosite ca pășune, apare evident că ultimele rămășițe ale unui fond silvic au dispărut nu de mult.

Cauzele insuficienței sau lipsei totale a pădurilor au fost diverse, după cum rezultă din relatările țăranilor dependenți făcute mai ales cu prilejul conscripțiilor oficiale din 1785—1786 și 1819—1820. Una din cauzele cele mai importante s-a datorat răpirii pădurilor obștești de că-

---

[39] Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar cu actele conscripției czirákyene, nr. 536.

[40] L. Botezan, R. Schilling, *op. cit.*, p. 100—101.

[41] Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. I, p. 236.

tre proprietarii feudali, pe baza legilor pe care reprezentanţii lor le-au votat în dieta nobiliară transilvăneană din 1791 şi 1811[42].

În satele fără păduri, ţăranii dependenţi căutau, pe de o parte, să-şi procure lemne de foc din localităţile învecinate, iar pe de altă parte să suplinească lipsa lor, cu sălciile ce creşteau de-a lungul rîurilor, cu salcîmii ce existau în interiorul vetrei satelor, cu tulei şi coceni şi chiar cu bălegar uscat. Caracteristice pentru realităţile din astfel de sate pot fi considerate declaraţiile iobagilor din Dăteşeni, Lechinţa de Mureş, Oarba de Mureş, Iclodul Mare, Iclănzel, Şăuşa, Oroi, Căpuşul de Cîmpie, Petea, Sînmărghita, Dileul Român şi din alte localităţi situate în „Cîmpia Ardealului", care făcea parte din comitatul Turda. Cei din Şăuşa au precizat următoarele în iunie 1820: „Neavînd pădure şi loc die trestie pe hotaru nost, sîntem chichilen[i] pe bani [a] cumpăra lemne. Şi die rîndu focului, trăim cu paie, gunoaie şi cu coceni"[43].

Pentru satele lipsite de păduri, care nu aparţineau „Cîmpiei Ardealului", semnificativă apare următoarea relatare a iobagilor din Galda de Jos (c. Alba de Jos), consemnată tot cu prilejul conscripţiei czirákyene: „Pădure bine că n-avem, dar tot omu are împrejuru casei şi pe lîngă vale sălci şi unii şi dechilin (separat n.n.) au sălci puse, aşa de multe, cît de pe ele gardurile împrejuru căşii le fac şi viile le păruiesc (arăcesc n.n.). Lemne de foc pe bani şi pe bucate de la vecini avem de unde cumpăra şi încă pentru lucru putem căpăta"[44].

În concluzie, în perioada dintre 1785—1820, un număr apreciabil de localităţi transilvănene continuau să posede păduri obşteşti mai mult sau mai puţin îndestulătoare. Alături de ele existau însă şi sate ce nu dispuneau deloc de păduri sau le aveau insuficiente. Pentru ţăranii dependenţi din ultima categorie de localităţi aprovizionarea cu lemne de foc şi de construcţie constituia o problemă permanentă. Ea necesita efort şi cheltuială suplimentară. Potrivit afirmaţiilor făcute de iobagii din Chiochiş în 1785, cu prilejul conscripţiei iozefiniste, aprovizionarea cu lemne pe o iarnă întreagă necesita cheltuieli în valoare de patru florini renani, ceea ce echivala cu preţul unei juninci[45].

---

[42] *Magyar Törvénytár. Corpus iuris Hungarici 1540—1848 évi Erdély törvények* [Colecţia de legi maghiare. Legile din Transilvania între 1540—1848], Budapesta, 1900, p. 527—529; Trócsányi Zsólt, *op. cit.*, p. 70—73; Şt. Imreh, *Unele aspecte ale procesului acumulării primitive a capitalului în comitatul Cluj (1796—1848)*, în *Studii*, 1962, nr. 1, p. 143—151; G. Kovách, *Date privitoare la răpirea pămînturilor iobăgeşti din Transilvania pe moşiile familiei Bánffy*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 79—114.

[43] Arh. Stat. Cluj, fond comitat Turda, dosar cu actele conscripţiei czirákyene, nr. 332/h.

[44] Şt. Meteş, *op. cit.*, vol. I, p. 67.

[45] Al. Csetri, *Conscripţiile urbariale ale satului Chiochiş din anii 1785—1820*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, VII, 1964, p. 249. (Un florin renan era format din 60 creiţari).

Acolo unde pădurile erau relativ îndestulătoare, asigurau iobagii cu: lemnele necesare încălzitului locuințelor pe vreme de iarnă; construirii caselor și acareturilor; confecționării principalelor unelte agricole etc. În regiunile de munte, sătenii din unele localități au ajuns să se specializeze încă din evul mediu în producerea cărbunilor sau a unor obiecte de uz casnic din lemn, prin comercializarea cărora își completau bugetul familiar și-și asigurau bunuri de consum. În alte localități din zone muntoase, țăranii au ajuns să producă și să comercializeze scînduri, lețe, căpriori, șindrile, dranițe, pari de vie etc. Pe de altă parte, acolo unde pădurile erau exploatate de fisc pentru aprovizionarea cu combustibil și cu material lemnos a întreprinderilor miniere și siderurgice, iobagii și jelerii se puteau angaja cu plată la tăiatul, sortatul și transportul lemnelor cu plutele ori cu căruțele. La aceleași munci se puteau angaja și acolo unde diferiți negustori, arendași sau moșieri au trecut la valorificarea pădurilor, folosind lemnele fie drept combustibil la manufacturile de potasă, porțelan ori sticlă, fie ca materie primă la joagăre (fierăstraie). Atît într-un caz, cît și în celălalt, producția era destinată pieții. Tocmai pentru că spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea și la începutul celui următor au crescut posibilitățile de transformare a materialului lemnos în marfă și deci în bani pe piață, între 1785—1820 s-a intensificat acțiunea de deposedare a țăranilor dependenți de pădurile lor obștești de către proprietarii feudali.

La considerentele enumerate mai sus referitoare la importanța pădurilor pentru gospodăriile iobăgești se pot adăuga și altele. Din declarațiile iobagilor făcute cu prilejul conscripțiilor reiese că ei puteau satisface sarcinile privind aprovizionarea armatei habsburgice cu lemne, precum și cele ce decurgeau din obligația de a întreține podurile de pe drumurile obștești. Îndeosebi pădurile obștești din munți dădeau posibilitate țăranilor dependenți să-și îngrașe porcii cu ghinda și cu jirul produse de ele.

GHINDĂRITUL OBȘTESC era strîns legat de existența unor păduri comune mari și bine conservate. În satele unde existau astfel de păduri, folosirea ghindei și a jirului pentru îngrășatul porcilor continua să se facă gratuit, în perioada 1785—1820. În iunie 1820, cu ocazia conscripției czirákyene, iobagii din Noul Român (c. Alba de Sus) redau în felul următor avantajele pe care le aveau de pe urma ghindăritului liber: „Păduri roditoare de ghindă avem atîta, că în anii cu recolte normale, fiecare gazdă (în sensul de țăran dependent n.n.) poate îngrășa cîte un porc“[46]. La rîndul lor, sătenii din Eremitu (scaun Mureș), au mărturisit că pădurile din hotarul lor produceau ghindă peste necesitățile proprii, încît puteau primi porci la îngrășat și din comune învecinate. În anii cu recolte bogate puteau fi întreținuți săptămîni la rînd peste 1000 de porci[47].

[46] Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar cu actele conscripției czirákyene, nr. 236.

[47] *Idem*, dosar nr. 331.

Ghindăritul și jiruitul continua să se facă gratuit și într-o serie de sate care aveau numai păduri alodiale. La 1795, iobagii din Bălan (c. Crasna), de exemplu, au arătat că puteau să-și îngrașe, în fiecare an, 150 porci, alături de cei ai curților nobiliare[48]. Pentru folosirea gratuită a rodului pădurilor alodiale de stejar și fag semnificativă poate fi considerată și declarația din iunie 1820 a țăranilor dependenți din Brănișca (c. Hunedoara): „În pădurile stăpînilor și ghinde și jir se face, și cînd este slobod, îi să hăznuim și noi cu porcii"[49].

Dar, alături de satele unde ghindăritul și jiruitul în pădurile alodiale se făcea gratuit, conscripțiile relevă că era mult mai ridicat numărul localităților în care curțile nobiliare pretindeau în contul lor taxe bănești, iar uneori dijmă și zile de clacă. În comitatul Hunedoara, iobagii au precizat, la 1785, că plăteau taxe pentru ghindă și jir într-o serie de localități, printre care Ohaba Streiului, Runcu Mare și Fintoag. Cei din prima comună, de pildă, au subliniat: „Ghindă și jir cumpărăm de prim-prejur, la Luncani, și la Cetatea Hînedorii plătim cîte un mărieș de porc"[50].

La 1785, taxa în bani pentru folosirea ghindei și jirului varia de la o regiune la alta, de la un comitat la altul, de la o comună la alta; în cadrul aceluiași sat de la un stăpîn feudal la altul. În comitatul Cluj, de exemplu, taxa pentru ghindărit și jiruit era: în comuna Fîntînița de 24—30 cr.; în Mărgău, Milaș, Crăiești, Săcalul de Cîmpie și Ormeniș între 30—36 cr.; în Milășel de 42 cr.; în Șopteriu, Orosfaia, Ercea și Cozma între 50—60 cr.; iar în Tonciu și Ulieș de 1 fl. ren.[51].

O mare varietate prezentau taxele pretinse de curțile nobiliare pentru ghindărit sau jiruit și la 1820. Reprezentanții țăranilor dependenți din Bulzești (c. Zarand) au relatat, cu prilejul conscripției czirákyene, că pentru folosirea jirului plăteau curții cîte 20 creițari „de tot purcelu". În schimb, în comuna învecinată Buceș achitau „de tot porcu 2 cr. taxă"[52].

Spre deosebire de iobagii din Bulzești și Buceș, cei ai baronului Huszár din Muntele Rece (c. Cluj) erau obligați, în 1820, la zile de clacă, atunci cînd porcii lor păsteau ghinda din pădurea alodială[53].

Indiferent care era natura obligațiilor, ele constituiau, în general, o povară în plus pentru gospodăriile iobăgești. Acei care au redat deosebit de plastic această povară au fost țăranii dependenți din Plopiș (c. Crasna). În iulie 1820, ei s-au plîns că ghindăritul „dintru-nceput tot slobod a fost, dară de cînd ne-au oprit de la pădure, de atunci și

---

[48] Arh. ist. a Fil. Acad. Cluj, fond U. et C., fasc. I/nr. 9, p. 167 și 788.

[49] Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. III, p. 205.

[50] L. Botezan, R. Schilling, *Conscripții urbariale hunedorene din anul 1785 (III)*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 216 (1 mariaș valora 17 creițari; prin urmare, 4 mariași erau egali cu 68 creițari sau cu 1 fl. ren. și 8 cr.).

[51] Trócsányi Zsólt, *op. cit.*, p. 26—27.

[52] Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. II, p. 291—292 și 208.

[53] *Idem*, vol. III, p. 127.

de la ghindă, pentru care lucru cînd rodesc pădurile sîntem siliți a ne alcăzi (tocmi n.n.) cu inspectorul Bánffinilor și adevărate sume a da pentru fiecare cap, pentru jirul porcilor"[54].

Între 1785—1820, ghindăritul și jiruitul continuau, așadar, să fie libere în unele localități transilvănene. În altele, însă, unde existau doar păduri alodiale, erau admise numai contra unor taxe bănești ori în contul unor obligații în muncă sau în natură. Țăranii dependenți se străduiau să-și apere dreptul de folosire liberă a ghindei acolo unde îl aveau. Jirul și ghinda îi ajuta să economisească cereale, pe care le puteau utiliza pentru hrană ori pentru comercializat. Plîngerea iobagilor din Plopiș demonstrează povara pe care o prezentau taxele bănești recent introduse de familia nobiliară Bánffy pentru ghindărit și jiruit, ca urmare a răpirii pădurilor obștești. În satele unde țăranii dependenți și-au menținut pădurile obștești continua să fie liber nu numai ghindăritul și jiruitul, ci și culesul unor plante și fructe, pe care ele le ofereau.

CULESUL UNOR PLANTE ȘI FRUCTE NECULTIVATE din păduri nu se ridica la însemnătatea ghindăritului și jiruitului. În unele localități ajutau totuși familiile iobăgești să-și completeze alimentația și chiar bugetul. Îndeosebi merele și perele pădurețe prezentau importanță, deoarece din ele se prepara oțetul. Importanța lor a fost subliniată de reprezentanții țăranilor dependenți dintr-o serie de sate din comitatele Alba de Jos, Alba de Sus, Solnocul Interior, Dăbîca, Tîrnava, Hunedoara etc. Cei din Mureni (c. Alba de Sus), de pildă, au relevat, în august 1820: „Pomi pădureți sînt în hotarul nostru, de unde, cînd dă dumnezeu poame, putem face oțet din belșug pentru casele noastre"[55].

Dacă merele și perele pădurețe erau utilizate de toți țăranii dependenți la obținerea oțetului, în schimb alunele, murele, zmeura, afinele, ciupercile etc., se culegeau îndeosebi de către jeleri și subjeleri, care dispuneau de mai mult timp liber în comparație cu iobagii. Ele serveau, temporar, la completarea hranei, iar uneori chiar pentru obținerea unor venituri bănești. Cu ocazia aceleași conscripții czirákyene, sătenii din Livezeni (c. Hunedoara) au făcut următoarele precizări: „În pădure avem melci, din care, cu voința domnilor, căpătăm bani. În hotarele noastre, afine, zmeură, boabe de ienupăr și iască avem, din care, cu voința domnilor, putem face bani"[56].

La „culesul" melcilor s-ar putea adăuga pescuitul și vînatul, care, deși constituiau monopoluri seniorale sau drepturi regaliene, erau permise, în cele mai multe sate, fără a se pretinde taxe bănești din partea curților nobiliare.

VÎNATUL ȘI PESCUITUL au fost menționate în conscripțiile oficiale și particulare numai în localitățile unde practicarea lor aducea un

---

[54] *Idem*, p. 176—177.

[55] Arh. Stat. Cluj, fond Alba de Sus, dosar nearanjat cu actele conscripției czirákyene efectuată în satele comitatului Alba de Sus.

[56] Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. III, p. 260.

profit curților nobiliare și gospodăriilor iobăgești. Vînatul a fost consemnat doar în satele situate în regiuni muntoase și deluroase, care dispuneau de păduri mari. Foloase de pe urma vînatului aveau de pildă locuitorii din Tibru (c. Alba de Jos) și Topliţa (c. Turda). Cei din prima comună au precizat în iunie 1820: „În pădurile noastre destulă fiară sălbatică este: iepuri, lupi, vulpi, capre, și care sînt învăţaţi a vîna cu pușcă, și fac bani, că le vînd"[57]. În aceeași lună, cei din a doua comună au relatat pe scurt: „... vînatul animalelor mari și mici e slobod și aduce venit bun"[58].

Spre deosebire de vînat, care era specific numai satelor din zone muntoase sau cu dealuri înalte împădurite, pescuitul era posibil atît la munte, cît și la șes. Iobagii din Crihalma (c. Alba de Sus), de exemplu, au ajuns la o adevărată specializare în pescuit, care le aducea venituri relativ importante. Acest lucru reiese din cele declarate de ei în 1820: „Întreg satul pescuiește și se ocupă cu negustoria cu pește pe Olt. Alte ape de negustorie n-avem, dară Oltul cură pe lîngă sat, [așa] că unii dintre noi prindem pește, [pe care] îl vindem cu 8 și cu 12 zloţi"[59].

Firește, nu în toate satele unde se practica pescuitul și vînatul exista posibilitatea obţinerii de pe urma lor a unor venituri bănești. În cele mai multe localităţi, ele ofereau mijloace de a suplimenta și varia hrana zilnică. Apele, fie ele curgătoare, fie tăuri sau lacuri, prezentau importanţă pentru gospodăriile iobăgești mai ales din punct de vedere al adăpării zilnice a animalelor și din cel a topirii anuale a cînepii.

LOCURILE DE ADĂPAT VITELE ȘI DE TOPIT CÎNEPA constituiau posesiuni obștești ale ţăranilor dependenţi specifice aproape tuturor localităţilor transilvănene. Cu prilejul conscripţiilor oficiale din 1785—1786 și 1819—1820, iobagii din marea majoritate a satelor au recunoscut că dispuneau de apă îndestulătoare, atît pentru adăpatul animalelor, cît și pentru topitul cînepii. Numeroasele rîuri și pîraie ce brăzdează teritoriul Transilvaniei, precum și tăurile sau lacurile existente în hotarele unor localităţi explică abundenţa apei pe care o aveau la dispoziţie gospodăriile iobăgești.

Existau totuși localităţi în toate comitatele, scaunele și districtele, ce nu dispuneau de apă suficientă în tot decursul anului, întrucît prin hotarele lor nu curgeau de loc rîuri sau aveau pîraie cu debit redus, care pe timpul verii secau. Locuitorii unor astfel de sate căutau să suplinească lipsa apelor curgătoare cu fîntîni; dar și izvoarele acestora se epuizau pe vreme de secetă. Pentru categoria acestor sate edificatoare poate fi considerată următoarea mărturisire făcută de iobagii din Petea

---

[57] *Idem*, vol. I, p. 170.

[58] *Idem*, vol. II, p. 264.

[59] Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripţii urbariale, dosar cu actele conscripţiei czirákyene, nr. 537. (Un zlot = 1 florin renan).

(c. Turda) în vara anului 1820: „Cîndu-i secetă mare mai pchier (pier n.n.) jitele noastie ghie setie, ghintr-atîta sîntem chichilen[i] în sat [a] adunat marha în tătie zilele și [a] adăpa în funtîni cu foarte mare năcaz"[60].

Conscripțiile au consemnat și cazuri în care sătenii dispuneau de ape, dar din cauza curților nobiliare nu puteau ajunge la ele, ori aveau acces în locuri nepotrivite pentru adăpatul animalelor. Din plîngerea țăranilor dependenți din Cornățel (c. Alba de Sus), reiese că moșierul Csongrádi le-a răpit înainte de 1820 „locul cel mai bun pentru adăpatul și odihna vitelor", numit „La poiana porcului". Moșierul a anexat acest loc morii sale alodiale astfel că boii și vitele sătenilor nu mai aveau teren potrivit, nici pentru adăpat în apa Hîrtibaciului, nici pentru odihna de la mijlocul zilei. La amiază vitele erau nevoite „să se culce în glod și nisip călduros". Csongrádi e unul și același nobil, împotriva căruia sătenii din Cornățel s-au plîns că le-a răpit și o parte din pășunea comună[61].

Alți stăpîni feudali nu s-au sfiit să impună sătenilor anumite zile de clacă pentru accesul animalelor la adăpat în locurile cele mai potrivite. Cu ocazia conscripției iozefiniste din 1785, iobagii din Ulieș (c. Cluj) au arătat că aveau „destule locuri de adăpat, dar fiecare gazdă era nevoită să lucreze (pentru ele) cîte o jumătate de zi la stăpîn"[62]. La 40 zile de clacă anuală erau obligați, în 1792, și iobagii din Huedin (c. Cluj) ai familiei Bánffy, pentru folosirea lacului alodial la topitul cînepii[63].

De regulă, localitățile fără rîuri sau lacuri recurgeau la cele din satele învecinate, plătindu-le, pe bază de înțelegere, anumite taxe sau dîndu-le a zecea parte din cînepă. În acest mod procedau, la 1785, țăranii dependenți din Ulm, Găunoasa, Vîlcelele Rele, Dîncu Mare, Turmaș (c. Hunedoara), iar la 1820 cei din Vesăud și Petca (c. Alba de Sus), Petrilaca (c. Alba de Jos), Petea (c. Turda). Cei din Petea, de exemplu, au spus următoarele în 1820: „Loc ghie topchit cînepă nu avem pe hotar. Cînepchile în tău Căpușului și Iclandului pe plată le topchim"[64]. Tot în 1820, cei din Vesăud au precizat că-și duceau cînepa la topit în hotarul comunei Boarta, la pîrîul Vista, iar cei din Petrilaca, la Mureș, în satele Orosia și Sîniacob.

Așadar, apele curgătoare și tăurile sau lacurile ofereau țăranilor dependenți posibilități de a pescui, de a-și adăpa animalele și de a topi

---

[60] Arh. Stat. Cluj, fond comitat Turda, dosar cu actele conscripției czirákyene, nr. 332/m.

[61] Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar cu actele conscripției czirákyene, nr. 542.

[62] Trócsányi Zsólt, *op. cit.*, p. 27.

[63] Arh. ist. a Fil. Acad. Cluj, fond U. et C., fasc. I/nr. 7, p. 29.

[64] Arh. Stat. Cluj, fond comitat Turda, dosar cu actele conscripției czirákyene, nr. 332/m.

cînepa. În cazuri mai rare, trestia care creştea pe malurile lor, putea fi, de asemenea, folositoare gospodăriilor iobăgeşti.

TRESTIIŞUL OBŞTESC prezenta importanţă pentru familiile sătești numai în regiunile lipsite de paie şi lemne. În astfel de regiuni, trestia putea servi la acoperitul caselor şi acareturilor, la legatul viilor şi chiar pentru foc. În iunie 1820, iobagii din Ciocmani (d. Chioar) relatau astfel foloasele pe care le aveau de pe urma trestiişului comun: „Trestia este în locurile cele cu tău, unde Someşu cursu său l-a lăsat, care la acoperitu epuleturilor noastre o hăznuim"[65]. La rîndul lor, cei din Iclănzel (c. Turda) au declarat: „Fiind satul nost în mişlocu cîmpii, ghintr-atîta pădure nu avem, dară sucşigala aciasta o plinim cu trestie şi cu paie"[66].

Tocmai pentru că în anumite sate trestia era o necesitate pentru gospodăriile iobăgeşti, unii nobili n-au ezitat să le răpească locurile unde creştea şi să le transforme în terenuri alodiale. La 1820, reprezentanţii sătenilor din aceeaşi comună Cornăţel (c. Alba de Sus), redau deposedarea lor de stufărişul obştesc cu cuvintele: „Satul a avut şi un loc de rogoz, dar l-a ocupat domnul Csongrádi, l-a împrejmuit cu sălcii şi a adus acolo o mulţime de păsări, care produc mari pagube în bucatele oamenilor cale de 3 împuşcături în jurul acestui loc"[67].

În comparaţie cu trestiişul, izvoarele şi fîntînile cu apă sărată erau mai valoroase pentru gospodăriile iobăgeşti.

IZVOARELE ŞI FÎNTÎNILE CU APĂ SĂRATĂ SAU SLATINILE OBŞTEŞTI erau deosebit de preţioase pentru săteni, fiindcă le permiteau să nu mai cumpere sare. Sarea era indispensabilă, atît pentru gospodăriile nobiliare, cît şi pentru cele iobăgeşti, fiind consumată zilnic de oameni şi de animalele lor domestice. Dar, sarea continua să fie scumpă şi spre sfîrşitul orînduirii feudale. Iată de ce, existenţa unor „slatine" obşteşti în hotarele unor sate, ajuta locuitorilor să economisească banii, pe care altfel i-ar fi cheltuit cu cumpărarea sării. La 1820, sătenii din Sîngeorgiul de Pădure (scaun Mureş) au relatat că Tîrnava, care curgea pe hotarul lor, venind dinspre ocnele de la Praid, conţinea periodic sare. De aceea, vitele îşi puteau satisface necesităţile de sare prin adăpare, fără ca stăpînii lor să mai fie obligaţi să o cumpere pe bani[68].

Declaraţii asemănătoare cu iobagii din Sîngeorgiul de Pădure au făcut cu prilejul conscripţiei czirákyene şi cei din Ceanu Mare, Şăuşa, Iclandul Mare (c. Turda), Drojdie (scaun Mureş), Berghin, Mihalţ, Loamnăş (c. Alba de Jos), Arpaşteu, Şieu-Odorhei, Nireş, Nuşeni, Mica (c. Solnoc Int.), Perşani, Grid, Comana de sus (d. Făgăraş) etc.

---

[65] Şt. Meteş, *op. cit.*, vol. I, p. 228.

[66] Arh. Stat. Cluj, fond comitat Turda, dosar cu actele conscripţiei czirákyene, nr. 332/d.

[67] Arh. Stat. Tg. Mureş, fond conscripţii urbariale, dosar cu actele conscripţiei czirákyene, nr. 542.

[68] *Idem*, dosar nr. 342.

Deosebit de clar se desprinde importanța sării pentru gospodăriile iobăgești și mai ales greutatea de a și-o procura, din plîngerile țăranilor dependenți din Ștefănești (scaun Mureș) și Vesăud (c. Alba de Sus). Cei din ultima comună au subliniat, în iunie 1820, că deși locuiau în apropierea ocnelor de sare de lîngă Sibiu, totuși nu puteau trage foloase de pe urma lor din cauza scumpetei, a lipsei de bani și a sărăciei. Sărăcia îi obliga pe unii dintre ei să consume aproape an de an alimentele nesărate. Lipsa sării s-ar fi putut suplini, deoarece în hotarul comunei exista posibilitatea deschiderii a trei-patru fîntîni sărate. Legile în uz permiteau deschiderea unor atari fîntîni. Dar „neputînd umbla pe la Consiliul Tezaurarial, nu ne putem bucura de această binefacere, cu care ne-a înzestrat dumnezeu"[69]. Spre deosebire de cei din Vesăud, iobagii din Ștefănești nu puteau exploata și utiliza sarea existentă în hotarul lor din cauza opoziției nobililor și a secuilor liberi[70].

În concluzie, posesiunile obștești enumerate mai sus prezentau, fiecare în felul său, importanță pentru gospodăriile țăranilor dependenți. Firește, avantajele oferite de păduri, pășuni și ape aveau o valoare cu mult mai mare decît cele aduse de ghindărit, trestiiș, vînat, pescuit sau culesul unor plante și fructe necultivate. Pădurile, de exemplu, dădeau posibilitatea sătenilor să se aprovizioneze cu combustibil, dar și cu material lemnos necesar: fie construirii locuințelor, grajdurilor, șurilor, cotețelor și șoproanelor; fie confecționării carelor, plugurilor, furcilor, greblelor, grapelor și a altor unelte agricole. În regiuni muntoase sau cu dealuri înalte, locuitorii din unele sate au ajuns să se specializeze în confecționarea de ciubere, cofe, baniță și diferite vase de uz casnic sau în producerea de scînduri, leațe, draniță, căpriori, cărbuni etc., pe care le comercializau, cîștigîndu-și cele necesare traiului.

Pășunile, la rîndul lor, ajutau țăranilor să crească și să întrețină animale de primăvara pînă toamna. O parte din vite puteau fi vîndute și transformate în bani pe piață. Banii obținuți de pe urma vînzării animalelor mari și mici contribuiau, în cazul multor familii iobăgești, la completarea bugetului și la achitarea dărilor către stat, comitat și comună. Totodată, imașurile permiteau hrănirea animalelor de tracțiune și deci economisirea furajelor, care puteau fi rezervate pentru vreme de iarnă.

Apele, fie ele curgătoare, fie tăuri sau lacuri, făceau posibilă, pe de o parte adăparea zilnică a animalelor, iar pe de altă parte topirea anuală a cînepii din care se confecționa lenjeria de corp și de pat. În plus, peștii ce puteau fi prinși din ele serveau la completarea și îmbunătățirea hranei familiilor de iobagi și jeleri.

---

[69] Arh. Stat. Cluj, fond Alba de Sus, dosar nearanjat cu actele conscripției czirákyene efectuate în satele comitatului Alba de Sus.

[70] Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar cu actele conscripției czirákyene, nr. 348.

Aşadar, atît pădurile şi păşunile, cît şi apele obşteşti, serveau cu precădere interese individuale ale ţăranilor dependenţi. Tot interese individuale satisfăceau: fîntînile cu apă sărată sau slatinile; ghinda şi jirul; trestiişul; vînatul; culesul unor fructe şi plante sălbatice. Slatinile ajutau gospodăriile iobăgeşti să nu mai cheltuie bani pentru cumpărarea sării, care continua să fie foarte scumpă. Ghinda şi jirul dădeau posibilitate iobagilor şi jelerilor să îngraşe porci şi deci să economisească cerealele, care puteau fi astfel utilizate pentru consum. Asemenea pescuitului, vînatul şi culesul unor plante şi fructe din păduri ori de pe cîmp, îmbogăţeau şi variau hrana zilnică, îndeosebi in cazul jelerilor şi subjelerilor.

LIVIU BOTEZAN

GEMEINDEBESITZ DER HÖRIGEN BAUERN SIEBENBÜRGENS IM ZEITRAUM 1785—1820

(Zusammenfassung)

Im Zeitraum 1785—1820 bestanden die Gemeindebesitzungen der abhängigen Bauern in Siebenbürgen auch weiterhin vor allem aus Wäldern, Weiden und fliessenden oder stehenden Gewässern. Die Wälder gaben das Recht auf das Einsammeln der Eicheln und Bucheckern, die Jagd, das Einsammeln von Früchten und wildwachsenden Pflanzen, die Gewässer aber das Recht auf den Fischfang und die gemeinsame Ausbeutung des Schilfs. Dazu kamen die Brunnen oder Quellen von Salzwasser, die Mühlen, Wirtshäuser, Metzgereien und die Überbleibsel von Gemeindefeldern und Heuwiesen. Die anderen dienten vor allem den Einzelinteressen der Hörigen und der besitzlosen Bauern (jeleri=inquilini). Selbstredend hatten nicht alle Gemeindebesitzungen den gleichen Wert. Wichtig waren in erster Linie die Weiden und Wälder, Die Weideplätze ermöglichten den Familien besitzloser Bauern den Unterhalt grosser und kleiner Haustiere, vor allem der Zugtiere, vom Frühling bis zum Herbst.

Die Wälder hingegen ermöglichten die Versorgung mit Brenn- und Bauholz In Gebirgs- und hohen Hügelgegenden, wo es ausgedehnte Waldungen gab, spezialisierten sich die Bewohner einiger Dörfer, in der Anfertigung von Gefässen des Hausgebrauchs. Die Eicheln und Bucheckern der Wälder dienten zur Schweinemast, wodurch die Hörigen und die besitzlosen Bauern Getreide sparen konnten. Die Wälder gaben auch das Wild, sowie verschiedene Früchte und Pflanzen, welche die Nahrung der ärmeren Dorfbewohner ergänzten und abwechslungsreich gestalteten. Die Bedeutung der Weideplätze und Wälder verstärkte zwischen 1785—1820 die Neigung der Adeligen, sie sich anzueignen.

Die Wichtigkeit der fliessenden Gewässer, sowie der Seen und Teiche bestand einerseits in der Möglichkeit, das Vieh täglich zu tränken und ermöglichte andererseits das alljährliche Rösten des Hanfes, aus dem die Leib- und Bettwäsche hergestellt wurde. Weiters gaben die Gewässer auch Fische, die gleichfalls die Kost der Dörfler ergänzten.

DIN ACTIVITATEA POLITICĂ ȘI CULTURALĂ A LUI ALEXANDRU ROMAN (1848—1861)

O perioadă mai puțin cunoscută din viața și activitatea lui Al. Roman este cea dintre anii 1848—1861. Sînt anii în care se plămădește personalitatea sa ce se va impune prestigios în mișcarea politică și culturală națională, Roman devenind unul dintre fruntașii proeminenți ai românilor din părțile vestice ale Transilvaniei.

I. La Viena, în colegiul de la Sf. Barbara (1845—1848), mediu efervescent și propice receptării celor mai îndrăznețe și avansate idei europene, Al. Roman, alături de colegii săi Aron Pumnul, Nicolae Popea, Mihail Pavel, Vasile Mitrofan, Ion Cristian, Ion Popdan și alții, din Transilvania, Ungaria, Bucovina, Galiția și Moravia[1], va sta permanent în contact cu studențimea altor națiuni din imperiu, pătrunzîndu-se de spiritul vremii. Odată cu diversele cunoștințe pe care le asimilează în cadrul disciplinelor audiate își apropie și ideile revoluționare, idei ce aveau să rodească pe un fond sufletesc deosebit de receptiv judecînd după mărturisirea ce o face cu ocazia publicării cîtorva rînduri memorialistice în care menționează că la școală a fost apostrofat cu alocuțiunea „măi Horea"!, fără a se rușina, ci dimpotrivă, avînd încă de pe atunci intuiția că Horea fusese răzbunătorul unui popor despuiat de toate drepturile și libertățile sale[2].

Izbucnirea revoluției îl surprinde pe Roman la Viena, unde a și rămas pînă în iunie 1848[3]. În preajma întoarcerii acasă, în timp ce colegii săi părăseau pe rînd capitala imperiului, mulți dintre ei cu gîndul de a servi revoluția, el ia contact cu numeroși români, unii studenți, alții nu, care veneau de la Paris, din „capitala lumii", din „cuibul ideilor înalte"[4], cum îi spune el, grăbeau spre Moldova și Țara Românească cu aceleași intenții. Așadar, în răstimpul celor cîteva luni de seisme revoluționare, Al. Roman are ocazia să întîlnească și să cunoască ideile multor patrioți moldoveni și munteni, tineri și vîrstnici, toți însuflețiți de ideile liberale, revoluționare, ce puseseră stăpînire pe Europa, și pregătiți să ridice steagul revoluției pentru a șterge starea și sentimentul de

---

[1] BARSR, *Arhiva Al. Roman*, IV, Varia 1.

[2] *Concordia*, III, nr. 55 din 7/19 iulie 1863, p. 220—221.

[3] BARSR, *Arhiva Al. Roman*, I, Ms. 42.

[4] *Concordia*, III, nr. 15 din 21 febr./5 mart. 1863, p. 57.

națiune umilită. Mulți dintre aceștia erau feciori de boieri, dar cea mai mare parte a lor au rămas buni patrioți, — își amintește Roman[5].

Influența adevăraților patrioți asupra sa, și mai cu seamă cea a lui Nicolae Bălcescu, Simion Bărnuțiu și Aron Pumnul, a fost covîrșitoare și se va resimți toată viața. Ideile sale politice și sociale de mai tîrziu vor fi de fapt o expresie clară a ideologiei pașoptiste.

Reîntors acasă în iunie 1848, Roman a fost numit profesor pentru clasa a III-a la gimnaziul român din Beiuș, unde își petrece anul școlar 1848—1849.

După înfrîngerea lui Hatvani, cînd comandantul de brigadă Simonffy J. a reluat dialogul cu Avram Iancu, venind la Criscior și Vașcău de unde și-a expediat scrisorile, tînărul profesor este solicitat pentru a face oficiul de traducător pe timpul tratativelor[6]. Acolo Roman a luat contact și cu deputatul român Gozman, care primise de la Kossuth misiunea de a scrie lui Avram Iancu și a liniști populația foarte agitată a districtului, misiune pe care, remarcă el, a îndeplinit-o cu silă și cu multă prudență.

Acestor consemnări li se mai adaugă și alte mărturii care atestă din plin interesul său pentru evenimentele revoluționare ale anilor 1848—1849. Astfel, după terminarea revoluției, Roman petrece trei săptămîni în munții Apuseni[7], unde adună și materiale privind tratativele lui I. Dragoș, care îi era unchi dinspre mamă.

Parte din materialul adunat în Bihor, precum și o *Reprivire scurtă*, însoțită de documente, unele obținute chiar din biroul procurorului Oradiei[8], le trimite lui Al. Papiu Ilarian, pentru *Istoria* sa. Mai mult, după revoluție, el chestionează privitor la desfășurarea unor acțiuni numeroși participanți maghiari și români. Din păcate puține din notele sale s-au păstrat pînă la noi[9]. Menționăm în această ordine de idei manuscrisul conceput pe baza informațiilor date de Al. Roman[10], care aduce unele amănunte inedite cu privire la revoluția românilor. Este demnă de reținut

---

[5] *Ibidem.* Cf. Gelu Neamțu, Alexandru Roman militant pentru unitatea națională a românilor (1848—1897), în „An. Inst. de Ist. și arh." Cluj, XVI, 1973, p. 138—139.

[6] Adolf Fischof, *Austria și garanțiile existenței sale*, Cuvînt introductiv de Al. Roman, în „Federațiunea", II, nr. 141 din 22/10 dec. 1869, p. 571.

[7] *Federațiunea*, VII, supliment la nr. 3—4 din 12/24 ian. 1875, p. 11—14. Cf. S. Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1965, p. 176.

[8] I. Pervain, I. Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, Cluj, 1972, vol. II, p. 304—306. Al. Roman către Al. P. Ilarian, Oradea, 19 aug. 1851 și scrisoarea din 1 dec. 1852, p. 310—311.

[9] BARSR, *Arhiva Al. Roman*, I, Ms. 36. *Reprivire scurtă*...

[10] *Ibid.*, ms. rom. 1061, p. 360—364. A fost folosit în parte de S. Dragomir sub cota 1060, autor al acestor însemnări fiind indicat S. Balint, I. Hodoș sau Al. Roman. Precizăm că scrisul nu este al lui Al. Roman ci numai informațiile provin de la el.

astfel, împrejurarea cunoscută de Roman (stătuse întreaga săptămînă la Vașcău — pînă la sosirea răspunsului de la Iancu), referitoare la reacția lui Simonffy față de scrisoarea lui Iancu intitulată *Domnului Comendator de brigată Iosif Simonffy,* dată in Cîmpeni la 15/27 iunie 1849. Ofițerul maghiar a fost atît de impresionat de acest răspuns încît îl laudă necontenit pe Avram Iancu și conținutul scrisorii sale, zicînd că după convingerea sa, Kossuth va fi de acord cu revendicările drepte ale românilor. De asemenea, el arată că Simonffy era gata să plece în munți însoțit de mai mulți români pentru a se întîlni și a se înțelege cu Iancu. Dar, aceștia nevrînd să-l urmeze, planul său nu s-a putut realiza. Tot atunci, Al. Roman mai relatează că datorită caldei simpatii nutrită de Simonffy pentru români acesta s-a certat cu Inczedy ajungînd să se provoace la duel, împăcîndu-se numai la intervenția celor din jur. Manuscrisul cuprinde și cîteva episoade privind pe unchiul său I. Dragoș. Așa spre exemplu se vorbește de emoțiile pe care acesta le avea în timpul tratativelor cînd se preumbla seara în casa prof. Roman, cufundat în cugetări, zicînd: „frate, mă joc cu capul"[11]. Totuși, cele mai valoroase rămîn materialele tratativelor publicate pentru prima dată de el în *Federațiunea*[12]. Impulsul pentru publicarea documentelor i-l dă I. Valeriu Barceanu, care în aprilie 1873 își trimisese spre publicare notițele sale despre 1848/49 în Zarand, la *Transilvania* lui G. Barițiu, avînd în prealabil unele discuții cu Al. Roman, care promite să dea și el publicității materialele sale. Cu această ocazie, I. V. Barceanu se întreba nu fără îndreptățită ironie: „... nu pot să mă mir destul, cum de cei mai competenți și mai capaci bărbați și literați ai noștri au putut și pot încă cu atîta resignațiune și abnegațiune colosală tăcea și retăcea cunoștințele și experiențele din acea luptă sacră a națiunii"[13].

Al. Roman mai dispunea și de scrisorile lui I. Sterca-Șuluțiu[14] care, de asemenea, oferă date despre revoluție și despre I. Dragoș.

În 1875 cînd ajunge în sfîrșit să publice o parte din material, își mărturisește și dorința de a scrie o istorie a revoluției, după însemnările ce și le făcuse încă de pe atunci. După 15 ani, în 1890, Roman încă mai nutrea aceste intenții, lăudîndu-se că dispune de materiale pe care Barițiu nu le-a avut la scrierea *Părților alese* ... și care, susține el, trebuie completată, fiind lacunară. De fapt, G. Barițiu cum însuși recunoaște nu s-a ocupat detaliat cu evenimentele din părțile ungurene.

Își reproșa însă, cu părere de rău, că nu-și notase numeroasele „istorioare" povestite de Buda Sándor și de bătrînul Mihali, deoarece, „astăzi după atîția ani — observă el — numai de unele puține episoade

---

[11] *Ibid.*, loc. cit.

[12] *Federațiunea,* VII, supliment la nr. 3—4 din 12/24 ian. 1875, p. 11—14.

[13] BARSR, Ms. 1006, f. 247. I. Valeriu Barcianu către G. Barițiu, Pesta, 4 apr. 1873.

[14] *Ibid., Fondul Al. Roman,* nr. 110.648—110.653. Scrisorile lui Iosif Șterca-Șuluțiu către Al. Roman.

mi-aduc aminte și de unele numai în liniamente generale și acele defectuoase"[15]. La fel s-a întîmplat și cu cele pe care le știa de la bunica sa. Se vede că Al. Roman a rămas dator posterității cu publicarea acelor comori de informații privind revoluția din 1848—49 în părțile ungurene, deși încearcă să motiveze că a fost mereu „prins de trebi".

II. Faptul că el s-a aflat la masa tratativelor celor două tabere ca translator n-a însemnat totuși pasivitate și lipsă de inițiativă revoluționară, căci chiar dacă nu a luptat cu arma în mînă, a participat la revoluție prin intermediul culturii. Astfel, Roman a fost cel dintîi profesor care a introdus limba română la gimnaziul din Beiuș, ceea ce însemna efectiv un act revoluționar prin consecințele care le declanșa.

Pe aceeași linie se înscrie și schimbarea numelui din *Alexandru Papp* în *Alexandru Roman*[16]. Gestul era simbolic, îl făcuse și fratele său Iosif și numeroși alți tineri patrioți.

Cît privește introducerea limbii române în locul celei latine era, cu adevărat un act de curaj, dat fiind faptul că venea în contradicție cu ordinele guvernului. Acțiunea i-a adus însă tînărului profesor serioase neplăceri, contribuind substanțial la înlăturarea sa din funcția de profesor.

Autoritățile vor consemna culpa lui Roman într-un *Testimoniu despre conduită*, în termeni care pentru noi nu-i fac decît o mare cinste. Ea consta în aceea că „arde de dragoste pentru limba română"[17]. Această „vină" i se imputa și ca „păcat politic"[18], făcîndu-și astfel mulți dușmani în rîndul autorităților[19].

Un alt motiv care l-a determinat să părăsească profesura, a fost faptul că i s-a pus în vedere să se hirotonisească preot dacă vrea să rămînă profesor[20], ori să se căsătorească și să meargă la vreo parohie. El ceru permisiunea de a mai rămîne un an „neordinat" ca profesor însă cererea i-a fost respinsă și astfel, în anul 1850 rămîne fără slujbă.

Asupra elevilor săi Roman a exercitat o influență puternică. Așa Iosif Vulcan și-l amintește între profesorii gimnaziului, toți în reverenzi albe, numai el, cel mai tînăr în „civil preoțesc", adică în haină neagră, elegant și cu maniere distinse[21]. Un altul, preotul Ioan Damșia,

---

[15] *Ibid.*, nr. 110.574. Al. Roman către un prieten, Pesta, 10 aug. 1890. Cere date despre Vasvári Pál și familia sa. Afirmă că soția lui Buda Sándor era din familia lui Vasvári.

[16] Bibl. municip. Oradea, *Fondul documentar*, V, 2001.

[17] Ilie Dinurseni (pseudonimul lui Miron Cristea), *Alexandru Roman 1826—1897. Material pentru biografia și activitatea lui*, Sibiu, 1897, p. 5—6.

[18] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 59 din 25 iulie 1853, p. 227—228.

[19] *Familia*, II, nr. 11 din 15/27 apr. 1866, p. 121—123.

[20] BARSR, *Arhiva Al. Roman*, I, Ms. 42. Vezi și IV, Varia, 1.

[21] *Familia*, XXIX, nr. 5 din 31 ian./12 febr. 1893, p. 49—50.

își amintește cu cîtă speranță priveau ei, elevii lui, în 1848/49 la viitorul acestui bărbat[22].

Rămas fără post, Roman nu-și încetează activitatea, ci continuă să aprofundeze studiul limbii și literaturii române.

Părăsind Beiușul el se stabilește la Oradea, unde propagă în rîndul tineretului școlar ideea de a solicita autorităților înființarea unei catedre de limba și literatura română, deziderat ce se va realiza în ianuarie 1851[23].

La începutul anului 1850 Roman pregătea și o piesă de teatru pentru episcopul Vasile Erdeli, supraveghea tipărirea Șematismului bisericii greco-catolice (cu imaginea „nemuritorului Bob" — într-un tiraj de 1200 ex.) și traducea versuri din limba germană. Piesa, scrisă și ea în versuri, este un dialog între un țăran bătrîn și fiul său, în care refrenul sună ca un laitmotiv „Anul trece altul vine / Noi tot nu mai dăm de bine"[24]. În același an, i se publică și cîteva corespondențe cu caracter politic și filologic în *Gazeta Transilvaniei* și în *Bucovina*. De fapt, și el și fratele său Iosif, devin corespondenții lui G. Barițiu[25]. In aceste corespondențe Al. Roman folosește pentru prima dată, pseudonimul *Catone* căruia în anii următori îi va adăuga și *Censoriul*, nume ce se va impune definitiv și prestigios în publicistică.

Într-una din corespondențele sale din Oradea datată 8 februarie 1850, Roman descrie primirea entuziastă făcută de populația maghiară și română lui Avram Iancu și Simion Balint în drumul lor spre Viena. Roman sublinia în corespondență mai ales atitudinea lui Iancu care „i-au acuprins bucuros și prietenește (pe maghiari — n.n.) ce foarte bine le părea, mai vîrtos cînd le zicea că vine între ei ca amic și le recomandă ca să trăiască cu românii în frățietate"[26].

---

[22] Arhiva Babeș în proprietatea prof. dr. doc. Mihail P. Dan, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție documente privitoare la Al. Roman; I. Damșia către Vinc. Babeș, 1 oct. st.v. 1871.

[23] BARSR, *Arhiva Al. Roman*, I, Ms. 42.

[24] Biblioteca „Astra", Sibiu, Arhiva Astrei, C.L./63, nr. inv. 2678.

[25] BARSR, ms. rom. 1004, f. 247—248. Iosif Roman către G. Barițiu. Oradea, 3 ian. 1850.

[26] *Gazeta Transilvaniei*, XIII, nr. 11 din 9 febr. 1850, p. 43 „Ungaria". Aceeași corespondență o trimite și jurnalului *Bucovina*, III, 1850, p. 60; „Catone" rămîne, din păcate, un necunoscut pentru editorii documentelor lui Avram Iancu, care mai este numit și „Katona" — publicist — (p. 344 în indice) într-o apariție editorială de dată foarte recentă: Ranca, Ion și Nițu, Valeriu, *Avram Iancu. Documente*, București, Ed. St., 1974, p. 213—214.

În legătură cu acest eveniment, cu treizeci de ani mai tîrziu, Iosif Hodoș îi va solicita date suplimentare, un „memoriu" despre zilele petrecute de A. Iancu și S. Balint în Oradea[27].

Un alt material al lui Roman intitulat *Observațiuni la articolul „Neatîrnarea limbei românești" s.c.l.* relevă considerațiile sale critice față de concepția lingvistică a fostului său coleg Aron Pumnul[28]. Subliniind că în linii generale îi primește principiile, Al. Roman arată că are totuși părerile sale privind unele aspecte ale concepției lui lingvistice și mai ales ale ortografiei. Chestiunea esențială însă, pentru Roman, „dorul care ne topește inima" — cum spune el — este de „a vedea una dată dulcea-ne limbă scrisă de toți cu litere strămbune"[29]. În același an și în cel următor, Roman se ocupă și de răspîndirea *Istoriei* lui Al. Papiu Ilarian, cu care intrase în corespondență[30].

III. Stabilirea lui Roman în Oradea avea un tîlc anume, căci acolo putea să lupte cu mai mulți sorți de izbîndă pentru înființarea unei catedre de limba și literatura română, după exemplul celei de la Beiuș. Practic, el aducea cu sine la Oradea una dintre cele mai importante revendicări ale revoluției, dreptul românilor din acele părți ale țării de a avea instrucție și educație în limba lor maternă. Lupta consta în intervenții, memorii și tratative care au durat mai bine de un an. Demersurile pentru înființarea catedrei de limba și literatura română la *Liceul premonstratens* din Oradea și la *Academia de drepturi* a cunoscut două etape. În prima etapă eforturile sale vizează intervenția prin elevi, iar cea de a doua prin intermediul episcopului Vasile Erdeli.

Formele prin care acționează Al. Roman se concretizează în conferințe cu tinerii români de la școlile superioare din Oradea în cadrul cărora îi îndeamnă să facă „petițiune la guvern" în scopul înființării catedrei menționate, iar mai apoi i-a îndemnat să solicite și sprijinul episcopului în realizarea întreprinderii lor. Însușindu-și ideea, episcopul V. Erdeli a devenit un militant al ei, depunînd toată silința pentru realizarea acesteia[31].

Din *Foaea pentru minte...*[32] reiese că încă la 25 septembrie 1850 „se vorbea" deja că la *Academia de științe* din Oradea va fi numit și un profesor pentru literatură română. Iar în *Gazeta Transilvaniei* se anunță ceva mai tîrziu că în urma intervențiilor la autoritățile școlare orădene

---

[27] BARSR, *Fondul Al. Roman*, nr. 110, 230. S LXXXVI, I. Hodoș către Al. Roman, 8 oct. 1880 st.n.

[28] *Bucovina*, III, nr. 7, 1850, p. 27—29; 32—33; 42—43; 46—47; 61—62; 65—66; 73—75; 77—79; 81—84; 89—91; 94—100; 141—143; 145—148. *Neatîrnarea limbei românești în dezvoltarea sa și în modul de a o scrie.*

[29] *Ibid.*, nr. 37—38 și 39—40 din 1850, p. 141—143, 145—148. Articolul e trimis din „Biharia", la 8 mai 1850. Semnat *„Sandu R...n"*.

[30] I. Pervain, I. Chindriș, *op. cit.*, vol. II, p. 118—120; 304—307.

[31] BARSR, *Arhiva Al. Roman*, I, Ms. 42.

[32] *Foaia pentru minte...*, nr. 12 din 16 oct. 1850, p. 94.

sînt speranțe bune că vor fi aprobate de „înaltul guverniu"[33]. Catedrele menționate erau solicitate în numele „egalei îndreptățiri" a românilor.

Cu nici o lună înainte, la 20 octombrie 1850, studenții Ioan Netea și Gh. Deheleanu tînăr poet care la 1848 colaborase la *Amicul poporului* și se entuziasma pentru cocarda tricoloră „roșu, albastru și ca soare"[34], publicînd poezii și în *Organul luminării* a lui T. Cipariu[35], au înaintat „în numele întregii tinerimi române" cererea pentru înființarea catedrei de limba și literatura română[36].

Deoarece înființarea catedrei se tergiversa de prea multă vreme, profesorul Roman a fost nevoit să depună cerere pentru un post de funcționar la pretura din Mișca (comitatul Bihor). Susținută de canonicul I. Pop, cererea lui Roman a fost aprobată și prin influența lui I. Petrac[37].

Adresată înaltului funcționar al guvernului, Draunhof, episcopului V. Erdeli și inspectoratului școlar, pînă în cele din urmă cererea a fost soluționată. Iar prin decretul din 29 ianuarie 1851, Al. Roman a primit, în sfîrșit, numirea la Oradea[38]. Cu această ocazie, *Gazeta Transilvaniei* îi aduce o distinsă aprecieree făcîndu-l cunoscut publicului cititor, ca pe un „zelos" și „renumit" luptător național.

Lecția de deschidere a lui Roman a avut loc la 17 martie 1851, într-un cadru sărbătoresc. La ora 10 dimineața își fac apariția numeroși oaspeți aleși, în frunte cu episcopul V. Erdeli, inspectorii școlari și întregul corp profesoral. După ce este salutat de către directorul școlii care îl și prezintă publicului, și după alocațiunea unuia dintre studenți, ia cuvîntul în mijlocul unor aplauze fierbinți, tînărul și chipeșul profesor român, de nici 25 de ani, care din primele cuvinte face din acel act cultural, un act politic, afirmînd că înființarea catedrei de limba și literatura română la *Academia de drepturi din Oradea*, constituie un „document viu, cum că principiul asemenei îndreptățiri" se va extinde și asupra românilor. Mulțumind apoi episcopului și tinerimii studioase pentru demersurile făcute, Roman lansează și îndemnul către studenți de a persevera pe drumul demn de laudă pe care a apucat, adeverind prin aceasta că își iubesc neamul și limba.

---

[33] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 37 din 4 dec. 1850, p. 147. *„Ungaria" Arad, 13 nov.*

[34] Gelu Neamțu, *Din istoria presei românești — „Amicul poporului" (1848) și „Democrația" (1849)*, în „An. Inst. de Ist. Cluj", IX, 1966, p. 292.

[35] Arh. Ist. Fil. Acad. Cluj-Napoca. *Fond T. Cipariu*, pachet 6, mapa 12, nr. 3377, Gh. Deheleanu către T. Cipariu, 18 febr. 1848.

[36] Teodor Pavel, *Lupta pentru învățămîntul național românesc în părțile nord-vestice ale Transilvaniei în anii 1848—1851*, în „An. Inst. de ist. și arh. Cluj", XV, 1972, p. 164.

[37] „Familia", II, nr. 11 din 15/27 apr. 1866, p. 121—123.

[38] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 26 din 29 martie 1851, p. 115—116.

Progresul prin cultură și morală — accentuează Roman — este singura cale pentru „dezvoltarea și nutrirea simțămintelor naționale" în care stă renașterea noastră. Numai astfel, continuă el ideea, vor putea spera românii să ajungă la o soartă mai bună decît cea de pînă acum. În viziunea sa, tinerimea română este acea forță socială ce posedă atît capacitatea spirituală cît și talentul pentru a înfăptui „renașterea" menționată. În continuare Roman aduce un cald elogiu limbii române condamnată de împrejurări vitrege ca atît de îndelungă vreme să nu se poată afirma decît numai ca instrument de conversație utilizat doar de poporul de rînd, căruia cărturarul îi mulțumește cu pioșenie în cuvîntul său, pentru păstrarea ei: „Limba fiecărui popor — spune Roman — e cel mai prețios tezaur, e sufletul națiunii; numai prin cultura acesteia poate intra cultura în trupul național" ceea ce se adevărește prin istoria tuturor popoarelor mai luminate din Europa[39]. Citatul constituie atît esența discursului rostit cu scopul de a deștepta dragostea și interesul pentru studiul limbii române la viitorii săi elevi și studenți, cît și platforma ideologică de pe care va milita atît în activitatea sa socio-culturală, cît și în cea politică. În această ordine de idei menționăm că Al. Roman și-a declarat deschis apartenența sa la popor, în prima sa scrisoare către Al. Papiu Ilarian: „Poporul ne-a păstrat limba, e drept, pentru aceea îl și iubim din adîncul sufletului, cu atît mai vîrtos că noi încă sîntem din sînul lui"[40].

Așadar, putem afirma că lunga așteptare a dat roadele scontate. Datorită stăruințelor depuse de Al. Roman și-a realizat scopul de a ocupa o catedră de limba și literatura română la Oradea, iar succesul său personal a marcat și o însemnată victorie națională. Această catedră, spune Roman cîteva luni mai tîrziu, a produs efectul dorit: „tinerimea e însuflețită, simțămintele naționale-s stîrnite"[41]. Și pentru a rămîne în acest post, în 22 octombrie 1851 susține în mod strălucit un examen „aprobatoriu" din limba și literatura română în fața unei comisii. Desigur nu se poate ignora sprijinul pe care Roman l-a avut la numirea sa, din partea episcopului V. Erdeli, care deși nu l-a putut păstra la Beiuș, convingîndu-se de valoarea lui (strălucit elev și student) și-a propus să-l susțină — deși după spusele unor dușmani personali (foști colegi invidioși — I. Cristian și I. Dâmșia) relațiile lui cu episcopul n-au fost întotdeauna netede.

Pe de altă parte, Roman este înfățișat ca „omul cel mai intim cu episcopul"[42]. Aprecierea pare să conțină totuși mult adevăr, deoarece începînd din vara anului 1851 și pînă în septembrie 1852, Al. Roman

---

[39] *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XIV, nr. 13 din 1851, p. 99—101.

[40] I. Pervain, I. Chindriș, *op. cit.*, p. 305. Al. Roman către Al. P. Ilarian, Oradea, 19 aug. 1851.

[41] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 59 din 23 iul. 1851, p. 245—247.

[42] I. Pervain, I. Chindriș, *op. cit.*, p. 118. I. Cristian către Al. P. Ilarian, Leta Mare, 19/12 1850.

sub pseudonimul *Catone Censoriul* intervine în polemica ce se purta în *Gazeta Transilvaniei* in favoarea episcopului V. Erdeli învinuit de lăcomie în „afacerea" morii gimnaziului din Beiuș. În esență era vorba de stabilirea dreptului de proprietate asupra acestei mori, unele voci acuzîndu-l pe episcop de acaparare. În intervenția sa, Al. Roman încearcă să demonstreze contrariul, bazîndu-se pe documente. *Gazeta* va publica opiniile și pro și contra, însă fără a-și permite să ia vreo poziție, dorind închiderea polemicii devenite prea îndîrjită, supărătoare[43]. Oricare va fi fost adevărul cu privire la dreptul de proprietate asupra morii, Roman era un bun corespondent, demn de încredere și *Gazeta* îl asigura că materialele sale vor fi întotdeauna bine venite[44].

În corespondențele pe care le va mai trimite, Roman își îndeamnă conaționalii la o viață cetățenească activă, pentru a statornici în fapt egala îndreptățire. Denunță abuzurile care se făceau în Bihor împotriva notarilor români care erau scoși din posturile lor. Critică aspru și preoții trimiși de protopopi la sfințit deoarece prin mulțimea lor apasă satele, iar prin incultură dăunează din punct de vedere politic.

Desigur, grija lui Roman față de introducerea limbii române în învățămînt nu se limita doar la Oradea, ci vizà introducerea ei și în școlile din Arad și Beiuș și chiar în toate școlile primare românești neunite din dieceza orădană, unde patriarhul Ivacskovics dăduse ordin să se introducă limba sîrbă, fapt pe care Roman îl aduce la cunoștință lui Al. Papiu Ilarian, cu multă îngrijorare[45].

IV. În ziua de 2 iunie 1851 are loc la Oradea o consfătuire ale cărei agende aduc pe ordinea de zi în mod special problema manualelor școlare pentru școlile poporale (începătoare) dat fiindcă după opinia lui Roman și a profesorilor din Beiuș, manualul lui S. Andrievici nu se putea introduce în școli fiind total necorespunzător intenției de a-l pune la fundamentul cultivării limbii române încă de pe prima treaptă școlară. Se adoptă hotărîrea de a interveni pe lîngă guvern să fixeze un premiu pentru autorul unui *Abecedar* și a unei *Gramatici române,* care verificate de o comisie competentă, ar urma să se introducă în școlile românești. Ele trebuiau să fie tipărite cu litere cirilice și latine pentru școlile poporale, însă pentru gimnazii se propunea tipărirea cărților școlare, exclusiv cu caractere latine[46]. De fapt aceste prevederi Roman le preconiza încă din 1850.

---

[43] *Gazeta Transilvaniei,* nr. 58; 93 din 1851; nr. 5; 29—30—31; și nr. 69 din 3 sept. 1852, p. 265—266, în care I. Mureșan nota: „Ar fi de dorit ca să ia capăt odată pertractarea acestei diferință prin jurnal. Acum, pentru ca să scăpăm de prepusul părtinirei, o publicăm și aceasta pe răspunderea trămițătorilor". Disputa se încheie în nr. 70 din 6 sept. 1852, p. 269.

[44] *Ibid.,* nr. 58 din 19 iul. 1851, p. 242—243.

[45] Enea Hodoș, *Din corespondența lui Simeon Bărnuțiu și a contemporanilor săi,* Sibiu, 1944, p. 21. Al. Roman către Al. Papiu-Ilarian, Oradea, 1 dec. 1852.

[46] *Gazeta Transilvaniei,* nr. 59 din 23 iul. 1851, p. 245—247.

Consfătuirea din ziua de 2 iunie 1851 i-a dat impulsul de a lucra tocmai în sensul alcătuirii unei gramatici care urma să fie gata la sfîrșitul anului 1852. În 2 aprilie 1852, Al. Roman se adresează episcopului cerîndu-i să-i numească o comisie care să-i examineze și să refere asupra operei. Îi prezintă în prealabil principiile de ortografie destinate manualului pentru uzul primelor patru clase gimnaziale. În același timp, solicită comisiei să-i aprecieze principiile de ortografie fără prejudecăți lingvistice dar și fără cruțare. Insistă totuși asupra acceptării ortografiei recomandate de el care o socotește că îmbină adevărul cu frumosul; ea trebuie judecată numai după firea limbii române nu și după limba latină ori alte limbi. Subliniind principiul unității, atrage atenția că la școlile poporale nu se poate preda ortografia după capul fiecărui învățător, ci numai după „una universală adoptată de toți".

În cazul în care i se va aproba ortografia proiectată de el, îl roagă pe episcop să facă pașii necesari la guvern pentru introducerea ei în școlile românești. Tot pentru școlile poporale nota că va lucra în același spirit un „literariu" și o gramatică „aplecată trebuinței acelora"[47].

Dînd curs cererii lui Al. Roman, în comisie au fost numiți canonicul Alexandru Dobra și Ioan Alexi. Ei își fac observațiile — păstrate în manuscris — sub titlul *„Niscari reflesiuni"* și *„Adaos"* la reflexiunile canonicului Dobra[48]. Cum reiese din acestea, proiectul său era foarte îndrăzneț numindu-i pe înaintași „orbi țîninzi de gard". Referenții îi reproșează „principiile încurcate", precum și faptul că are un „semn cotit" pentru *î*. Ei critică concepția sa filologică, contestînd tocmai ceea ce era pozitiv în ea, că, adică, chipurile este prea apropiată de *„cum vorbește și pronunță poporul"* (subl. n.), căci canonicul Dobra expunîndu-și punctul de vedere afirma: „Se poate dară zice cum că ortografia, gramatica, sintaxul ș.c.l. nu sînt pentru massa poporului care nu se deprinde nici în lege (citit — n.n.), ci pentru acei care le învață, pentru literați, eruditi sau pentru inteligență"; cu tot insuccesul de a-și impune ortografia, Roman va lucra totuși mult în acest domeniu, încurajat și de Al. Papiu Ilarian, care de la Universitatea din Padova îl sfătuiește să studieze formele limbii vorbite de popor, „din toate părțile românimii"[49]. Din păcate, după mulți ani, s-a distanțat de principiile acestea pozitive devenind un ciparian moderat. Iar la Academie, în timpul dezbaterilor ortografiei rămîne pe lîngă principiul etimologic devenind, spre exemplu, chiar cel mai înfocat apărător al lui „u" final.

Cu toate că a fost preocupat de problemele ortografiei pînă la sfîrșitul vieții, totuși, Al. Roman nu a reușit să publice nici un manual șco-

---

[47] Ana Ceciu, *Din corespondența inedită a „lepturiștilor" orădeni*, în „Limbă și literatură", nr. 19, 1968, p. 199—206. Al. Roman către V. Erdélyi, Oradea, 2 apr. 1852.

[48] BARSR, *Arhiva Al. Roman*, I, Mss. 45—46.

[49] I. Pervain, I. Chindriș, *op. cit.*, vol. I, p. 158. Al. P. Ilarian către Al. Roman, nov. 1852.

lar și nici o carte de gramatică. Avîntul retezat în tinerețe nu l-a mai recîștigat niciodată.

V. În anul 1850 cînd Al. Roman a stat în Oradea fără post, a îndemnat pe tineri să ceară nu numai o catedră de limba română, ci și o societate de lectură.

Era în fond o veche dorință a sa de pe cînd era el însuși student la Academia de drepturi. Încă în 1843/44 Al. Roman și alți cîțiva tineri ceruseră „concesiunea" pentru înființarea unei „însoțiri literare". Atunci, tinerii au fost refuzați și bruscați[50].

La începutul anului școlar 1851, tinerii cer înaltului guvern militar al Ungariei aprobarea pentru înființarea *„Societății de leptură a junimei române studinte la școalele Orădene"*[51]. Al. Roman va fi acela ce va stărui pentru aprobarea acestei societăți[52]. Răspunsul guvernului prin adresa nr. 838 din 21 martie 1852 este favorabil[53], dar numai cu condiția ca Societatea să fie condusă de Al. Roman — condiție impusă de situația excepțională în care se afla țara[54]. Mai amintim că statutele *Societății* fuseseră întocmite de către tinerii juriști acasă la Al. Roman sub directa sa îndrumare[55].

În fine, după inaugurarea societății, care avusese loc în 25 iunie 1852, împreună cu doi colaboratori ai săi, Iacob Brândușianu și Gh. Deheleanu (redactori aleși) plănuiește alcătuirea unei culegeri de versuri ale autorilor români mai însemnați dintre 1838 și 1852. Trimit numeroase scrisori unor personalități literare pentru a-și asigura colaborarea acestora (ca de exemplu invitația către Atanasie Șandor)[56].

Este semnificativă selecționarea autorilor; ea a fost făcută în așa fel încît să ofere cititorului o imagine unitară asupra literaturii, încadrînd reprezentanți ai tuturor provinciilor românești: C. Bolliac, V. Cîrlova, A. Donici, I. Eliade Rădulescu, G. Alexandrescu, C. A. Rosetti, G. Barițiu ș.a.

Pe lîngă *Culesiunea Versuaria*, Roman vroia să scoată și un Almanah al societății, intitulat *Diorile Bihorului*, care va apare însă mai tîr-

---

[50] *Concordia*, III, nr. 55 din 7/19 iul., 1863, p. 220—221.

[51] *Versuinți romani adeca Culesiune Versuaria* etc. Sarcina I, Oradea, 1854, p. V.

[52] Nicolae Oncu, *Istoria Societății de leptură a junimei române studioase la Academia de drepturi și achigimnaziul din Oradea Mare*, în *Fenice*, Oradea, 1867, p. 252.

[53] Vasile Bolca, *„Lepturiștii" din Oradea*, în „Transilvania", nr. 74, nr. 11—12 din nov.-dec. 1943, p. 911.

[54] BARSR, *Arhiva Al. Roman*, I. Ms. 42.

[55] I. Pervain, I. Chindriș, *op. cit.*, vol. II, p. 310. Al. Roman către Al. P. Ilarian, Oradea, 1 dec. 1852.

[56] BARSR, Ms. 1016, f. 236. Al. Roman, I. Brenduşianul și Gh. Deheleanu către At. Șandor. Oradea, 2 febr. 1853. Cf. V. Pârvan, *Pagini din trecut*, în *Luceafărul*, nr. 21 din 1903, p. 338—341.

ziu, după plecarea sa de la Oradea. Ambele, într-un tiraj modest de 500 exemplare, care probabil și datorită limbii greoaie, au rămas în mare parte nevîndute. Din *Versuinți* 50 și din almanah 250, la 1857[57].

Meritul deosebit al Al. Roman, a fost că aici, în părțile vestice ale Transilvaniei, unde limba română era mai amenințată, a reușit cu tenacitate și entuziasm să ridice un steag sub scutul căruia propaga atît de necesarul îndemn de a citi și a scrie românește[58]. A creat aici la Oradea o grupare în fruntea căreia a stat. Nu era deloc puțin lucru în perioada absolutistă, perioadă în care erau impuse manuale în limbi străine, limbile de predare străine, iar comerțul literar cu românii din principate era oprit sub amenințarea închisorii sau destituirii din funcții[59]. Sub influența catedrei de limba și literatura română precum și a *Societății de lectură*, conștiința națională se deșteaptă și făcu progrese remarcabile.

VI. În octombrie 1853, episcopul V. Erdeli obținu pentru Al. Roman, de la Ministerul cultelor, o bursă pentru completarea studiilor la seminariul din Viena „înființat pentru candidații la profesură", adică pentru profesorii gimnaziali, unde ascultă „Științele" cursului superior în anii școlari 1853—1856[60]. Reluîndu-și viața de student, leagă noi prietenii, cum este aceea cu I. Micu Moldovan[61], cu Ioan Maiorescu, a cărui casă o frecventa la 1854, cunoscîndu-l și foarte tînărul Titu Maiorescu[62].

Preocupările pentru limba română, rămîn pe primul plan alături de științele exacte și limbile străine. Împreună cu colegii săi, teologii români de la Universitatea vindobonensă, se abonează la gramatica anunțată de T. Cipariu în *Gazeta Transilvaniei*, exprimîndu-și speranța că odată cu apariția acesteia va înceta, „anarhia ce se încuibase în sanctuarul limbei noastre"[63], cerînd totodată și un exemplar pentru biblioteca tinerilor fondată încă în 1853. Așa cum se știe, situația materială nu era deloc ușoară pentru majoritatea studenților români la Viena, nu era ușoară nici pentru Al. Roman. Dovadă stă scrisoarea sa către Alexan-

---

[57] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 24 din 27 mart. 1857, p. 93—94.

[58] I. Bianu, *Cărți noi*, în „Familia" XXXIX, nr. 41, 12/25 oct. 1903, p. 489.

[59] Radu Năsturel, *Cum scriem astăzi?*, în „Familia", II, nr. 39 din 20 nov./2 dec. 1866, p. 462.

[60] BARSR, *Arhiva Al. Roman*, I, Ms. 42.

[61] *Ibid.*, *Fondul Al. Roman*. nr. 110390. I. M. Moldovan către Al. Roman, Blaj, 3 apr. 1889.

[62] *Concordia*, V, nr. 23 din 20 mart./2 apr. 1865, p. 91—92.

[63] Arhiva Istorică a Bibliotecii Filialei Cluj a Academiei R.S.R. *Fondul T. Cipariu*, nr. 1405. Viena, 10 ian. 1854. Semnează: Vasiliu Daniel, Petru Mihuțiu, Georgie Russu, Alexandru Kis, Ioane Naste, Ignațiu Sabou, Ioanne Pop, Alexandru Roman, Ioanne Gal.

drina Magheru Haralamb[64] în care se scuză pentru întîrzierea restituirii unor bani împrumutați de la aceasta. În anul 1856 era deja de două luni în împrejurări grele financiare. Ministerul cultelor nu trimisese banii iar subvenţiunea anuală de 200 Fl. promisă de episcopul V. Erdeli nu o primise încă.

Această situaţie l-a determinat ca încă înainte de a-şi depune examenele de profesor, să ocupe postul de translator la Consiliul Locotenenţei imperialo-regeşti de la Budapesta, devenit vacant prin avansarea la canonicat a lui Teodor Aron, care-l îndeamnă să-şi depună cererea în acest scop. Numirea a primit-o la 25 aprilie 1857[65]. Postul era legat şi de funcţia de redactor la „Foaea Guvernului ţărei pentru regatul Ungariei". La acest buletin de legi şi în calitatea sa de concepist ministerial, avea ocazia să cunoască direct legile şi sistemul absolutist pînă în cele mai mici detalii.

Funcţionează aici pînă la Diploma din 20 octombrie 1860, cînd încetează sistemul absolutist şi se inaugurează sistemul constituţional de guvernare. La scurt timp după punerea sa în disponibilitate, Al. Roman a fost repus în funcţia de concepist la reactivatul Consiliu de Locotenenţă al Ungariei unde lucrează pînă în 1863.

Departe de a rămîne izolat, va fi un membru activ al coloniei române din Pesta, luînd contact în primul rînd cu studenţii români de aici.

La Budapesta, Al. Roman apare ca primul abonat al ziarului *Naţionalul* ce apărea la Bucureşti[66], pe cînd era încă în vigoare oprirea produselor literare din Principate. El ceruse însă poliţiei permisiunea de a putea primi ziarul, ceea ce i s-a şi aprobat, însă numai pentru uzul său personal. Cu toate acestea i s-au făcut destule şicane, ziarul fiindu-i înmînat cu cîte 2 săptămîni întîrziere. Tot din Ţara Românească îşi procura cu înalta aprobare şi cărţi ca de exemplu: Codicele civil, penal, comercial şi *Salba literară* a lui V. Alecsandri — însă şi acestea cu dificultăţi. Evident, poliţia i-a pus condiţia (ştia ea de ce) ca *Naţionalul* să nu-l dea spre citire studenţilor români de la facultăţile Universităţii din Pesta. Al. Roman a acceptat condiţia dar n-a respectat-o, căci — aşa cum îi va mărturisi el lui V. Boerescu, redactorul ziarului (mai tîrziu pe cînd era ministru) — „aveam intenţiunea chiar ca tinerii noştri să aibă ocaziunea d-a învăţa limba corectă, sintaxa românească, afară de altă instrucţiune şi afară de sentimente naţionale de care erau deja inspiraţi şi ei"[67]. Studenţii români se întruneau la cafeneaua din strada

---

[64] Biblioteca Centrală de Stat, Bucureşti, *Fondul Magheru*, nr. inv. ms. 28034/nr. 321.

[65] „Familia", II, nr. 11 din 15/27 apr. 1866, p. 121—123.

[66] Gr. Chiriţă, *Periodicul bucureştean „Naţionalul" (1857—1861) şi problemele Transilvaniei*, în „Studii", t. 25, nr. 1, 1972, p. 81—96.

[67] B. C. S., *Fondul St. Georges*, Arh. V. Boerescu, pachet CXXVII, doc. nr. 3 (1—5).

Korona Herczeg, unde citeau ziarul menționat, pînă cînd căpitanul orașului i-a oprit[68] (probabil în urma unui denunț).

Ideile răspîndite de *Națională* constituiau un pericol real pentru imperiul habsburgic, deoarece vedea în națiune, unirea indivizilor de aceeași limbă „spre a forma un corp strîns și omogen"[69].

Tot la acest jurnal își trimite Al. Roman celebra sa corespondență în care-l informează pe redactor și opinia publică din România asupra entuziasmului stîrnit la românii din Austria de alegerea lui Al. Ion Cuza și cum cărturarii și oamenii din popor închinau „să trăiască badea Ion" pentru ca străinii să nu înțeleagă acest simbol[70]. Dar, continuă Roman, „sîngele r[omâni]lor tresare în vine la auzirea acestor cuvinte; dorul, sentimentele pentru... sînt mai vii dincoace decît dincolo de Carpați, pentru că suferințele noastre au fost mari [...] grele, mai îndelungate". Această dovadă eclatantă a entuziasmului ardelenilor pentru alegerea lui Cuza ca domn, document care a intrat în istoriografia noastră ca un argument major și mereu folosit, s-a strecurat în tratatul *Din istoria Transilvaniei* cu o eroare regretabilă privind cota documentului, motiv pentru care, practic n-a putut fi verificat de cercetători pînă la această dată. Considerăm necesar ca într-o nouă ediție a volumului II, *Din istoria Transilvaniei* să fie indicată sursa exactă a acestui prețios document. Corespondența respectivă luminează, în parte, și acea perioadă din viața sa asupra căreia nu există decît foarte puține date. Este perioada în care se angajează și mai mult ca militant pe terenul politic. Și are o mare însemnătate faptul că tocmai într-un astfel de moment Roman se interesează și urmărește cu atenție evoluția politică a „fraților de peste Carpați" a căror soartă — spune el „și viitorime e și a noastră".

În cursul anului 1860, Al. Roman face și o călătorie de 5 săptămîni prin diverse ținuturi locuite de români și maghiari pentru a strînge informații politice. Concluziile călătoriei sale sînt extrem de interesante, căci odată cu entuziasmul pentru alegerea lui Cuza își exprimă și speranța că „ambele camere din Principatele Unite" vor decreta „Uniunea deplină"[71].

Iar pentru a sublinia și mai mult dorința de unitate a românilor — problemă ce agita spiritele din ambele tabere — Roman relevă frica claselor dominante maghiare față de „o Românie întinsă preste țărmurii coroanei S-tului Ștefan".

Acest adevărat „raport politic" se încheie cu sugestia pe care o face redacției ca guvernul Principatelor Unite să mijlocească ca și celelalte jurnale românești, cît și cărțile tipărite acolo să poată intra în Austria mai cu înlesnire, căci spune el „Acum noi nu mai avem poliție imperială".

---

[68] I. Dinurseni, *op. cit.*, p. 7.

[69] *Națională*, I, nr. 1 din 5 dec. 1857, p. 1.

[70] BARSR, *Fond corespondență*, nr. inv. 24.208. Cf. *Din istoria Transilvaniei*, II, Ed. a II-a, 1963, p. 187, unde în nota 2 se indică pentru acest document cota BARSR, nr. 1668, f. 332—333 v. Cota este greșită.

Corespondența sa la un jurnal din Țară, precum și intensa activitate în rîndul coloniei românilor din Pesta marchează, așa cum arată, lansarea sa în viața politică. Amintita călătorie de 5 săptămîni avea același scop.

În afară de obligațiile sale ca translator la Locotenență el făcea parte și din Comitetul pentru ajutorarea studenților români mai lipsiți de la Universitatea din Budapesta al cărui președinte era Emanoil Gojdu[72]. Comitetul era o necesitate, deoarece viața devenise neînchipuit de scumpă și tinerii români chiar dacă dădeau ore sau lucrau în vreo cancelarie avocațială, nu mai răzbeau întrucît atît taxele școlare cît și costul cărților crescuseră vertiginos. Edificatoare în acest sens este cererea lui Georgiu Ardeleanu din Timișoara care roagă Comitetul să-i acorde un ajutor spre a-și putea procura cărțile juridice necesare. Al. Roman este acela care îi autentifică certificatul de studii[73], în 29 ianuarie 1862. În decursul a patru luni Comitetul a primit o contribuție bănească foarte modestă — abia 200 de florini, ceea ce îl va determina să solicite românilor noi și sporite sacrificii materiale[74].

Pentru a se afirma și mai energic în viața politică, Al. Roman avea nevoie însă de un sprijin eficient pe care tînăr fiind și încă nu îndeajuns de cunoscut, nu și-l putea asigura mai lesne și mai repede decît printr-o gazetă proprie, lucru pe care în calitatea sa de intelectual cultivat putea să-l realizeze, dificil rămînînd doar aspectul material al problemei. Fără îndoială, jurnalul constituia pentru Al. Roman cea mai potrivită tribună pentru a-și expune opiniile politice și a influența astfel cele mai largi cercuri românești.

De fapt, în scurt timp, jurnalul devine o problemă rezolvată. Asociat cu Sigismund Pop, el va edita la Pesta ziarul *Concordia,* în coloanele căruia își va continua lupta începută, pînă la retragerea sa din redacție, în 1866.

Din toate cele pe care le-am expus mai sus, rezultă că anii 1848—1861 au constituit etapa de formare a militantului național Al. Roman, de afirmare a sa pe frontul politico-cultural a mișcării de eliberare națională a românilor din imperiul habsburgic. Perioada, deși relativ scurtă, s-a caracterizat printr-o muncă rodnică, care în anii următori va fi amplificată și întregită de activitatea sa pe tărîmul publicistic, parlamentar și academic.

GELU NEAMȚU

---

[71] *Ibid.*

[72] *Concordia,* I, nr. 28 din 45/17 nov. 1861, p. 112.

[73] Muzeul de Istorie Cluj-Napoca, nr. inv. M. 1932.

[74] *Concordia,* II, nr. 16 din 25 febr./9 mart. 1862, p. 63.

ZUR POLITISCHEN UND KULTURELLEN TÄTIGKEIT AL. ROMANS (1848—1861)

(Zusammenfassung)

Des Leben und die Tätigkeit Al. Roman's in der Zeitspanne 1848—1861 war bisher weniger zekannt. Es sind die Jahre in welchen er sich im politischen und kulturellen Leben der Rumänen aus dem westlichen Teil Siebenbürgens behauptet hat.

Als Professor in Beiuș führte Roman den Unterricht in rumänischer Sprache zum ersten Mal ein und später treffen wir ihn am Premonstratischen Lyzeum und an der Jura-Akademie in Oradea als ersten Professor für rumänische Sprache und Literatur an. Zugleich ist er auch der Gründer eines bekannten Lesevereins. In derselben Zeit betätigt er sich auch als Korrespondent, indem er rumänische Zeitungen mit politischem und philologischem Charakter aus Siebenbürgen und dem „Land" verteilte.

Als Übersetzer beim „Locotenenței-Rath" in Pest, stand er in Verbindung mit den rumänischen Studenten von dort, beteiligte sich an einem Hilfskomité für die armen rumänischen Studenten und liess ihnen auch rumänische Bücher und Zeitungen zukommen.

Obwohl diese Zeitspanne kurz ist, charakterisirt sie sich durch eine erfolgreiche Tätigkeit, welche in den darauffolgenden Jahren durch Roman's publizistisches, parlamentäres und akademisches Wirken vielseitiger wird.

RĂZBOIUL FRANCO—ITALO—AUSTRIAC DIN ANUL 1859 ŞI LEGĂTURILE ROMÂNO-MAGHIARE

În deceniul care s-a scurs de la înfrîngerea revoluţiilor din 1848—1849 şi ultimatumul lui Franz Iosif din 1859, fără îndoială emigranţii paşoptişti au avut meritul incontestabil că prin acţiunile lor politice, militare, presă ş.a. au menţinut în actualitate cauza naţiunilor lor, sperînd nu fără temei că cu prilejul răscrucilor istorice, atunci cînd se va proceda la restructurări politico-administrative, se va ţine cont de ea. Între timp emigranţii români au avut norocul, că la începutul domniei lui A. I. Cuza au putut să se reîntoarcă în ţară, continunîdu-şi cu forţe înzecite lupta pentru cauza naţională românească. Dar trebuie să menţionăm de la început că personalitatea luminată a lui A. I. Cuza s-a dovedit excepţional de înţelegătoare şi cu emigranţii unguri şi poloni, arătînd o deosebită receptivitate faţă de scopurile acestora îndreptate spre dobîndirea independenţei naţionale. Şi nu întîmplător, căci Imperiul Austriac al Habsburgilor era duşmanul nu numai al popoarelor pe care le subjuga „acasă", ci şi al străduinţelor naţionale româneşti. Întrucît Habsburgii constituiau cel mai mare obstacol şi în faţa unificării Italiei — de care de altminteri era cointeresată şi Franţa lui Napoleon al III-lea — cei vizaţi să înlăture principalul impediment din faţa lor nu au întîrziat să valorifice într-un fel sau altul această rarissimă complexitate de interese comune, care însă au avut încă de la început — după cum vom putea să vedem din paginile care urmează — şi oponenţi de temut. Înainte de a expune însă schiţa acestui front comun antihabsburgic de la sfîrşitul deceniului al şaselea din secolul trecut, care a generat numeroase acţiuni comune româno-maghiare, — trebuie să prezentăm neapărat şi aspectul interdependenţei dintre aceste fenomene politice şi criza economică din 1857—1858, fenomene care au fost studiate intens de Karl Marx şi Friedrich Engels şi care cel puţin în mod indirect se pare că a avut o înrîurire asupra grăbirii crizei de război din anul 1859.

Pînă ce criza economică din 1847 a avut un important rol pregătitor la izbucnirea revoluţiilor din 1848, în mod similar mişcările naţionale care s-au reanimat la sfîrşitul anilor cincizeci din secolul trecut — erau în strînsă legătură cu criza economică mondială din anii 1857—1858. Încă de la aflarea primelor ştiri din toamna anului 1857 despre producerea bancrutei de la bursa din New-York, care a fost preludiul crizei de supraproducţie din principalele ţări capitaliste — Marx şi Engels s-au ocupat intens de problema extinderii ei şi de efectele sale politice po-

sibile. Izbucnirea crizei nu i-a surprins pe cei doi clasici, întrucît începînd de la înfrîngerea revoluţiilor paşoptiste, ei nu au încetat să accentueze, că premizele unei revoluţii se află într-o intensă formare pe temelia relaţiilor capitaliste. Tocmai de aceea au primit amîndoi cu bucurie vestea bancrutei pomenite anterior[1]. Studierea crizei l-a făcut pe Engels să concludă că e de temut, că ea va decurge prea repede, înainte ca masele să se decidă pentru o încăierare revoluţionară. De aceea preferă o criză cronică, deoarece atunci proletariatul ar avea timp pentru pregătirea loviturii. Face asemănarea cu un atac de cavalerie, cînd caii mai nainte trebuiau să meargă în trap cinci sute de paşi pentru a ajunge la distanţa optimă de a porni atacul în galop asupra duşmanului[2]. Într-adevăr, decurgerea relativ rapidă a crizei a demonstrat că temerile susmenţionate au conţinut un mare adevăr. Lumea capitalistă a reuşit să se reculeagă destul de repede, fără ca o întorsătură revoluţionară venită din partea milioanelor de lucrători să se fi produs.

Totuşi, în urma efectului crizei din 1857—1858 în schimb se poate remarca o veritabilă înviorare ascendentă a mişcărilor de masă naţionale. Astfel în nordul Italiei[3] se produc numeroase manifestări împotriva regimului habsburgic, în multe locuri se produc ciocniri cu armata austriacă[4]. Totuşi deocamdată coacerea situaţiei revoluţionare a fost canalizată — după cum vom vedea imediat — prin războiul dinastiilor din Piemont, Franţa şi Imperiul Austriac. Se pare că aceste pregătiri de război au avut totodată şi o influenţă asupra crizei din 1857—1858. În Franţa de pildă sub înrîurirea crizei, nemulţumirile ţărănimii şi ale proletariatului au sporit, iar situaţia financiară a statului s-a înrăutăţit, statul nereuşind să obţină alte împrumuturi decît „împrumuturi" de război. În astfel de împrejurări Napoleon al III-lea a luat sub oblăduire străduinţele Piemontului privind eliberarea teritoriilor italiene de sub ocuparea Austriei[5]: a Lombardiei şi a Veneţiei în primul rînd. De altmin-

---

[1] „Deşi personal deasemenea mă aflu în cea mai mare criză de bani — scria Marx lui Engels — totuşi pot să afirm, că începînd din 1849 nicicînd nu m-am simţit atît de minunat, ca acum la izbucnirea acestei crize". Cf. Karl Marx—Friedrich Engels, *Briefwechsel*, Berlin, 1949, vol. II, p. 297 (13 noiembrie 1857). După două zile Marx primise un răspuns similar. *Idem*, p. 301—302.

[2] *Ibidem.*

[3] Desigur exceptînd Tirolul meridional, care a revenit Italiei în urma deciziei tratatului de la Saint Germain din 1919 de a constitui o frontieră strategică pentru ea, avînd potrivit datelor de recensămînt din 1910, un număr de 235.000 locuitori austriaci şi 7.000 de locuitori italieni. Cf. D. V. Duro: *La Yougoslavie, l'Autriche et l'Italie. Survey*, periodical for social studies. Sarajevo, 1974, nr. 1, p. 67.

[4] Berzeviczy Albert, *Az abszolutizmus kora Magyarországon* [Epoca absolutismului în Ungaria] *1849—1865*, Budapesta, 1922—1937, vol. II, p. 182—183.

[5] Marx—Engels, *Válogatott levelek* [Scrisori alese], Budapesta, 1950, p. 126—128.

teri nici italienii n-au uitat că în timpul războiului din Crimeea împăratul Franței promisese Piemontului că-i va da ajutoare pentru răsturnarea dominației Habsburgice din nordul Italiei. La 14 ianuarie 1858 un anarhist cu obîrșie nobilă, contele Felix Orsini încearcă un atentat cu o mașină infernală asupra lui Napoleon al III-lea și a soției sale, vroind să-l pedepsească pe monarh pentru „amnezia" sa[6]. Atentatorul fu executat la 13 martie, însă Napoleon al III-lea — întîmplător sau nu[7] — se alătura tot mai strîns Piemontului, făcînd pregătiri serioase pentru un apropiat război împotriva Austriei. Tot atunci guvernul țarist arată și el o înțelegere față de străduințele Franței, intenționînd să canalizeze printr-un viitor război nemulțumirile interne și să amîne rezolvarea problemei agrare. Pregătirile de război ale Austriei în schimb au determinat oprimarea mișcărilor democratice în Germania, manifestîndu-se o superficială simpatie față de străduințele lui Franz Iosif.

Schimbările situației internaționale pomenite anterior demonstrează clar că în anii 1857—1858 criza economică mondială nu a pricinuit nicăieri revoluții, ci deocamdată s-a manifestat printr-o criză de război. Mulți, printre care Ferdinand Lassalle sperau că cu prilejul izbucnirii unui război vor izbucni concomitent și revoluții, iar Ungaria se va răscula împotriva Austriei. Cu o asemenea interpretare a situației Marx nu era de acord. Încă cu trei luni înaintea războiului franco-italo-austriac i-a scris lui Lassalle că se îndoiește de răscularea ungurilor[8]. În adevăr, înviorarea mișcărilor naționale din preajma războiului a dus la o situație revoluționară numai în preajma terminării ostilităților.

*

[6] În seara acelei zile cînd caleașca împărătească se îndreptă spre operă, trei bombe au fost lansate de Orsini și tovarășii săi (ulterior Orsini și-a asumat vina) asupra monarhului. Peste 150 de răniți și morți au demonstrat eficacitatea mașinilor infernale; cu toate acestea, împăratul și soția au rămas nevătămate. Inainte de executarea sa, Orsini a scris două scrisori împăratului, în care a apelat la sîngele de italian ce curge în vinele monarhului, avertizîndu-l că pacea din Europa nu va fi asigurată și tronul său nu va avea stabilitate pînă ce aspirațiile italiene nu vor fi realizate. „Delivrez l'Italie, — scria lui Napoleon al III-lea — et les bénédictions de vingt-cinq millions d'Italiens vous accompagneront". Cf. Bolton King M. A., *Histoire de l'unité italienne,* Paris, 1901, tome second, p. 47—48.

[7] *Idem,* p. 48. Istoricul Bolton King afirmă că „cet appel à la générosité et aux appréhensions de l'Empereur eut une répercussion profonde..."

[8] Marx considera că „Războiul desigur ar avea grave și în final fără îndoială și consecințe revoluționare. Mai întîi însă va întări bonapartismul în Franța, va restrînge mișcările interne în Anglia și Rusia, va cauza răbufnirea sentimentelor josnice naționale în Germania etc., deci după opinia mea deocamdată va avea peste tot repercusiuni contrarevoluționare". Cf. Marx—Engels: *Válogatott levelek* [Scrisori alese]. Budapesta, 1950 p. 128. Scrisoarea lui Marx către Lassalle din 4 februarie 1859.

Alegerea ca domnitor și în Muntenia al lui Al. I. Cuza, amploarea mișcărilor naționale românești care au reușit să determine unirea principatelor, — au îndreptat dintr-o dată atenția politicii europene asupra răsăritului continentului nostru. Cei care se preocupă în continuare mai intens de studierea acestui important eveniment, erau fără îndoială primministrul Piemontului, Camillo Cavour și Napoleon al III-lea. Ambii au sesizat din timp, că situația popoarelor din Balcani și din cadrul monarhiei austriece, cu puternice posibilități de eliberare, ar putea să fie exploatate în scopurile lor politice. Străduințele de independență ale poporului român au convers cu sensul politicii celor doi oameni de stat antepomeniți, la fel și plănuita răsculare a ungurilor. Fără îndoială o asemenea răscoală ar fi scutit trupele franco-italiene de operațiuni militare în estul Europei, ba ar fi dus la dislocarea trupelor austriece din Lombardia și Ungaria, facilitînd victoria trupelor franco-italiene. Conflictul din orient deci, încă de la început, nu era scopul principal în planurile militare și diplomatice ale lui Napoleon al III-lea și Cavour, ci numai o unealtă, pe care intenționau s-o folosească atunci cînd constelația internațională ar fi permis-o, sau să se lipsească de el cînd situația militară sau cea diplomatică oferă alte posibilități. Punerea în prim plan a problemei orientale — denumirea sub care a trecut în istorie — a răscoalei din Ungaria și Transilvania pe baza unei înțelegeri militare româno-maghiare care eventual să se lărgească și cu una sud-slavă — constituia nu atît politica făţișă, ci cea secretă a lui Napoleon al III-lea.

Atunci cînd pomenim despre politica împăratului Franței privind viitoarele operațiuni militare plănuite în Principatele Române, Transilvania și Ungaria, care în pofida caracterului ei secret devenise de la un timp încoace un fapt hotărît, deci avînd un caracter „oficial secret“ — stă departe de noi de a atribui aceste idei lui Napoleon al III-lea sau lui Cavour, deși realizarea lor depindeau de amintiții oameni de stat. Acest plan militar aparține în exclusivitate generalului emigrant pașoptist maghiar originar din Timișoara: Klapka György, fapt care de cele mai multe ori nu este menționat de istorici, dar reiese suficient de clar din unele surse contemporane[9]. Planul lui Klapka ce fusese dezbătut încă la prima întrevedere secretă, cînd Cavour în decembrie 1858 l-a invitat pe generalul maghiar din Elveția la dînsul, era următorul: Concomitent cu izbucnirea războiului franco-italo-austriac, emigrația maghiară va organiza un atac militar în Ungaria și Transilvania dinspre Serbia și Prin-

[9] Cf. *Episodi diplomatici del Risorgimento Italiano dal 1856 al 1863, estratti dalle carte del Generale Giacomo Durando, compilata da Cesare Durando già suo segretario particolare*, Torino 1901. — Este interesant că generalul Klapka în amintirile sale (*Emlékeimből.* Budapesta 1886, precum și în ediția germană a acestei cărți, în traducerea autorului: *Aus meinen Erinnerungen*, Zürich 1887) nu pomenește nimic de planurile și tratativele sale susmenționate. Acest lucru se explică prin reîntoarcerea sa din emigrație, cînd n-a vrut să destăinuie rolul important ce l-a avut în acea epocă.

cipatele Române. Astfel Austria atacată din spate, va fi atacată totodată și frontal de către o legiune maghiară care va porni primele acțiuni pentru eliberarea Lombardei și a Veneției.

În principiu Cavour acceptase planul lui Klapka György care la rîndul său primise confirmarea lui Napoleon al III-lea, rămînînd un secret al politicii de culise a Franței și Piemontului. În schimb Napoleon al III-lea după tatonări diplomatice și-a putut da seama, că Anglia nu va permite schimbarea statuquoului în Turcia, aflînd totodată și despre orientarea spre Austria a țărilor germane. De aceea se va feri de organizarea unei „răscoale generale" în orientul Europei, cea ce va pune amprenta și pe evenimentele ulterioare. Cu drept s-a arătat de istoricii din trecut că străduințele lui Napoleon al III-lea de a da ajutor Piemontului pentru „o Italie liberă de la Alpi pînă în Africa" erau considerate nu numai de papa Pius al IX-lea ca „o politică infernală [de fapt din cauza duplicității ei n.a.] ce se schimbă mereu"[10], ci nu era populară nici în fața anturajului său. Pomenim toate acestea pentru a arăta că mai ales insistenții lui Cavour — care la un moment dat n-a ezitat să șantajeze pe Napoleon al III-lea cu demisia sa și cu publicarea unor documente nefavorabile împăratului — se datorește în primul rînd susținerea planurilor lui Klapka pentru o colaborare militară româno-maghiară.

Concomitent cu acțiunile menționate s-a efectuat și alegerea lui A. I. Cuza, ceeace l-a mulțumit deplin pe Cavour, care în dubla alegere întrezărea un mare succes al planurilor sale[11]. Nu întîrzia să ordone generalului Giacomo Durando, consulul piemontez la Constantinopol, să ia în apărare pe Cuza, chiar în caz dacă Sublima Poartă ar interveni. De asemenea Cavour își exprimă și lui Jérôme Napoleon într-o scrisoare speranțele sale potrivit cărora în persoana lui Cuza ajunsese în scaunul domnesc un prieten al Piemontului și al Ungariei, și totodată un dușman al Austriei[12]. Ca urmare a acestei scrisori, Napoleon al III-lea promite lui V. Alecsandri — noul atașat al lui Cuza la Paris — instructori militari, două baterii de artilerie și zece mii de arme, deși Alecsandri ceruse numai instructori. Iar nu peste mult timp, cînd Alecsandri a cerut împrumut șase milioane franci, împăratul îi promise douăsprezece milioane[13].

Cavour pentru a realiza cît mai urgent „capul de pod diplomatic", alesése cu abilitate nu numai persoanele de care s-a folosit, ci îndrumase pe aceștia să-și dezvolte legăturile lor exclusiv cu personalități care erau gata pentru o colaborare antihabsburgică cu ungurii. Din acest

---

[10] Valbert /Cherbuliez/, *M. Thouvenel et le duc de Gramont. Revue des deux Mondes*, 1889 nr. din 1 mai, p. 210.

[11] Marcu, Alexandru, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României, 1848—1877*, p. 155.

[12] *Ibidem.*

[13] Alecsandri, Vasile, *Misiuni diplomatice*, Craiova 1930 p. 188.

motiv trimite pe Francesco Astengo la Belgrad, avînd misiunea de coordonator al celorlalţi emisari care au fost trimişi în Principatele Române cu acelaşi scop. Astengo trebuia să intre în legătură cu Ilija Garašanin, personalitatea principală politică din Belgrad, cunoscut şi prin sentimentele sale de simpatie faţă de unguri. Dintre români trebuia să colaboreze cu Ioan Bălăceanu (care în 1849 participase cu Bălcescu la tratativele româno-maghiare), cu Golescu-Negru, cu Cristian Tell (care menţinuse legături amicale cu Klapka pe vremea războiului din Crimeea) şi desigur cu domnitorul Cuza[14]. Deasemenea şi consulul piemontez din Bucureşti, Raffaele Benzi a fost îndrumat de Astengo de la Belgrad, iar prin persoana lui deţinea legături şi cu consulul francez din Iaşi, Victor Place.

În cele ce urmează, consemnăm pe scurt principalele etape ale tratativelor lui Klapka cu Cavour, respectiv cu Napoleon al III-lea şi anturajul acestuia, care vizau alianţa româno-maghiară.

Încă în septembrie 1858 Cavour semnează cu Klapka o înţelegere privind alianţa italo-maghiară[15]. Peste cîteva luni, în ianuarie 1859 la întrevederea dintre Cavour şi Klapka s-a ajuns la un acord deplin privind necesitatea creerii unei alianţe dintre emigraţia maghiară şi Principatele Române, precum şi necesitatea unei alianţe cu Serbia. Cu acel prilej Klapka a fost rugat să expună planul său în scris. La 27 ianuarie Klapka a şi înaintat într-un memoriu planurile sale militare cabinetului piemontez. El arată că Principatele Române şi Serbia trebuie să aibe un rol decisiv în proiectata răscoală din Ungaria. Klapka amintise că este indispensabil alăturarea românilor din principate la planul comun ungaro-italian, întrucît numai astfel se poate spera participarea românilor din Transilvania la răscoală.

În cea de a doua parte a memoriului Klapka dăduse detaliile organizării: *1.* Trimiterea agenţilor în Serbia şi Principatele Române. *2.* Trimiterea de emisari în Ungaria pentru propagandă revoluţionară. *3.* Transportarea în Ungaria a unor stocuri de arme pentru formarea unei mari unităţi de trupe însumînd 20—30.000 de soldaţi. Armele trebuiau transportate pe Dunăre la Brăila, Galaţi, Belgrad, de acolo în Ungaria. *4.* Operaţiunile militare trebuiesc pornite concomitent în trei locuri: pe litoralul Adriatic, în Transilvania şi în Banat. O divizie franceză se va uni în menţionatul scop cu trupele maghiare. Debarcarea din Fiume va constitui semnalul pentru forţele din Principatele Române şi Serbia de a invada Ungaria, respectiv Transilvania[16].

---

[14] Marcu, Alexandru, *Conspiratori*... p. 162. Legăturile cu Tell cf. Veress, Sándor, *A magyar emigratió a keleten* [Emigraţia maghiară din orient], Budapesta, 1878 vol. II, p. 4.

[15] Marcu, Alexandru, *Conspiratori*... p. 129.

[16] *Episodi diplomatici*... p. 78—82. Cf. N. Corivan, *Cavour et la Transylvanie à l'époque de la guerre de 1859. Revue de Transylvanie.* 1935, II., p. 148—149.

Cu acest plan al lui Klapka era de acord în afară de Cavour — și prințul Jérôme Napoleon, — care a primit misiunea de la Napoleon al III-lea de a elabora planul strategic al războiului franco-italo-austriac[17]. Jérôme Napoleon, la 10 ianuarie 1859 promise lui Klapka chiar 18—20.000 de ostași francezi[18]. Planurile susmenționate însă trebuiau să fie acceptate și de Napoleon al III-lea, care în această vreme se eschiva sub diferite pretexte de a începe ostilitățile. Deasemenea planul trebuia acceptat și de Cuza precum și de Kossuth. Totuși, la 17 februarie 1859 Napoleon al III-lea cu prilejul întrevederii sale cu Klapka își însuși planurile acestuia, înțelegîndu-se cu Klapka să călătorească în orient pentru stabilirea legăturilor directe cu românii, pregătind terenul în Principatele Române pentru începerea revoluției din Transilvania și Ungaria.

În martie Cavour obținuse decizia lui Napoleon al III-lea de a susține dubla alegere în principatele române, de a parafa dispozițiile date lui Klapka, iar acesta să pornească imediat pentru îndeplinirea misiunii sale.

Printre multiplele greutăți pe care planul lui Klapka trebuia să le întîmpine fusese și divergența sa cu Kossuth, pe care la început încercase să-l ocolească. Rezumăm pe scurt părerea lui Kossuth despre susmenționatul plan, pe care pînă în 27 februarie Klapka a „uitat" să-l facă cunoscut șefului emigrației maghiare, dar la urmă, pe parcurs Kossuth reușia totuși să se impună, dovedind că nu este încă o cantitate neglijabilă pe arena politicii europene. Desigur intransigența sa rămăsese neschimbată și din acest motiv Cavour și Napoleon al III-lea preferau ca partener pe Klapka, nu numai pentru faptul că a fost considerat un expert militar de prim rang, dar și pentru că era o personalitate cu care s-a putut ajunge la o înțelegere cu mai multă ușurință, fără multe pledoarii avocățești.

Din punct de vedere logic, emigrația maghiară avea de ales între trei posibilități principale, privind atitudinea sa față de problema abordată: 1. *Pasivism total*, ceea ce însă nimeni nu a dorit. Însuși Kossuth era de părere, că pentru obținerea libertății trebuie luptat, nu trebuie scăpat nici un prilej și dacă este cazul, trebuie legată alianță chiar și cu „diavolul". 2. *Varianta lui Kossuth:* participare la viitorul război, operațiunile militare să fie conduse de însuși Kossuth, care în acea vreme susținuse că în mod autodidact ar fi însușit cunoștințele strategice și tactice, lucru despre care însă Napoleon al III-lea n-a vrut să audă. Deasemenea Kossuth punea condiția ca Franța și Piemontul să participe cu trupe masive la eliberarea Ungariei și Transilvaniei — ceea ce era fără îndoială un deziderat foarte justificat din partea lui Kossuth, deoarece în caz con-

[17] Marcu, Alexandru, *Conspiratori*... p. 143—145.

[18] Kastner, Eugenio, *Il contributo ungherese nella guerra del 1859*, Firenze, 1934, p. 11.

trar răscoala ar fi fost considerată mai ales de conservatorii englezi ca o acțiune mazzinistă, egală în ochii lor cu aventura. În această privință Kossuth nu se mulțumea cu promisiunile lui Jérôme Napoleon, ci solicita declarații oficiale din partea lui Napoleon al III-lea. Dealtminteri Kossuth rămăsese în continuare intransigent în privința poziției sale despre hotarele Ungariei milenare, cu acordarea unor largi autonomii popoarelor nemaghiare. Prin această intransigență însă el însuși și-a curmat în acea împrejurare istorică posibilitatea ca să devină partenerul principal al lui Cavour și Napoleon al III-lea. 3. *Varianta lui Klapka:* răscoala din Ungaria și Transilvania trebuie neapărat organizată sub conducerea lui și concomitent cu izbucnirea războiului franco-italo-austriac. Întrucît Klapka în calitate de strateg vedea limpede că Ungaria nu va putea juca un rol important în acest război, deoarece Napoleon al III-lea chiar dacă va învinge pe austriaci în Lombardia, tot nu va îndrăzni să conturbe statuquoul din orientul Europei și va lega imediat armistițiu cu austriecii — ceea ce s-a și întîmplat ulterior — totuși Klapka în pofida acestei clarviziuni impresionante era de părere că se poate risca o răscoală. Din punct de vedere strategic în adevăr Klapka a sesizat o breșă în noianul de obstacole ce stăteau în calea eliberării Ungariei și Transilvaniei: viitorul război va trebui fără îndoială să paralizeze o bună parte a capacității militare austriece, făcînd posibil — cel puțin teoretic — eliberarea prin răscoală populară utilizînd ajutorul a doi aliați: al românilor și al sudslavilor cu care trebuie ajuns la o înțelegere, lăsînd discuțiile teritoriale pe seama unui plebiscit ulterior.

Cu cîteva zile înaintea izbucnirii războiului, Napoleon al III-lea cerea de la V. Alecsandri să facă o demonstrare în apropierea hotarului Imperiului Austriac, cu scopul de a împiedica pe inamic să-și concentreze întreaga sa capacitate militară în Lombardia. Cuza la rîndul său într-adevăr a organizat o mare tabără militară la Furceni, lîngă Ploiești[19].

În sfîrșit, la 23 aprilie 1859 purtătorul scrisorii lui Buol (datată din Viena la 20 aprilie) care conținea în anexă ultimatumul austriac semnat de împăratul Franz Iosif, sosise la Torino. Practic prin aceasta Austria ea însăși începu războiul. Cavour delira de bucurie[20]; Napoleon al III-lea punînd la o parte obișnuitele sale tergiversări în fața unei excelente

---

[19] Brătianu, Gh. I., *Politica externă a lui Cuza Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională. Revista istorică română.* București, II, 1932 p. 119.

[20] Cu cîteva zile anterior Cavour deprimat de „eșecul" străduințelor sale de a crea situația de război, voia chiar să se sinucidă în această disperare. Acuma însă devenise clar, că inamicul prin gestul său „avait perdu les sympathies diplomatiques de l'Europe". Cf. Bolton King, M. A., *Op. cit.*, vol. II, p. 69.

situații strategico-diplomatice, declară la 29 aprilie în mod oficial războiul[21].

În aceeași zi, la 29 aprilie se ajunge — cam tîrziu — la semnarea înțelegerii dintre Cuza și Klapka[22]. Potrivit acesteia Cuza permite patrioților unguri ca să înființeze în Valea Siretului la Bacău, Roman sau în alte localități mai apropiate de Transilvania, depozite de arme, din care 10.000 se vor aloca armatei române, iar restul vor rămîne la dispoziția conducătorilor unguri. Ținînd cont de situația urgentă, armele vor fi cerute imediat. Ulterioarele transporturi de arme și muniții se vor împărți între partea română și maghiară pe baza unor înțelegeri de mai tîrziu. În afară de aceasta, vor cere de la guvernul Serbiei tunuri, din care o parte vor fi de asemenea predate patrioților unguri. Lui Klapka îi va reveni misiunea de a găsi muniții necesare la Paris și Londra. De asemenea dînsul trebuie să se îngrijească de recrutarea cadrelor medicale, de ofițeri de geniu și de artilerie. Pentru rezolvarea acestora Klapka va trebui să mențină legături cu împuternicitul lui Cuza de la Paris, V. Alecsandri, precum și să trimită emisari la Iași, București, Galați și Belgrad. În momentul izbucnirii războiului din Lombardia (în timpul semnării acordului știrea n-a parvenit încă despre declararea războiului) guvernul lui Cuza pune la dispoziție mijloace de transport pentru aducerea armelor și a munițiilor debarcate, — pînă la hotarele Transilvaniei. Românii din Transilvania se vor alătura la insurgenții unguri, în schimb aceștia vor da ajutor lui Cuza pentru redobîndirea Bucovinei.

În ziua în care a fost semnată convenția, Klapka înștiințase prin scrisoare pe Napoleon al III-lea despre aderarea lui Cuza la politica secretă a împăratului, de la care ceruse ca în schimb conferința celor cinci puteri să se pronunțe urgent în privința lui Cuza, care de altminteri dorea garanții privind drepturile poporului român din Transilvania. În urma acestor deziderate a fost necesară redactarea unei convenții suplimentare, denumită convenția B. Aceasta în prima parte se declară în favoarea răscoalei din Ungaria, urmînd apoi în șapte puncte principiile patrioților maghiari, care vor întra în viitoarea constituție. Acestea erau următoarele:

1. Darea uitării a vechii neînțelegeri, deplină împăcare între români, sîrbi și unguri; *2.* Drepturi egale pentru toți locuitorii Ungariei fără deosebire de naționalitate și religie; *3.* Autonomie comunală și co-

---

[21] „L'ultimatum de l'Autriche fut une grave erreur diplomatique. Il lui aliena ses amis, et elle resta isolée et condamnée par l'opinion publique de l'Europe" — constată Bolton King, acest mare cunoscător al istoriei moderne italiene (*Op. cit.*, p. 70). Dacă acceptăm această constatare a lui Bolton King — și n-avem motive s-o refuzăm — atunci este evident, că Napoleon al III-lea nu ar fi fost acuzat de nimeni pentru violarea statuquoului din orientul Europei, dacă ar fi dus războiul pînă la capăt.

[22] Textul original cf. Ioan Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, București, 1889, vol. I, p. 619—623.

mitatensă. Comitatele cu populaţie mixtă vor stabili limba oficială în înţelegere prietenească; 4. În conducerea chestiunilor bisericeşti şi şcolare se acordă o totală indepedenţă pentru toate confesiunile şi naţionalităţile; 5. Unităţile militare româneşti şi sîrbeşti vor fi organizate separat şi comandate în graiul acestora. Deplină egalitate în armată privind avansările în grad şi funcţii; 6. După război în Transilvania se va întruni o adunare cu scopul de a decide în privinţa uniunii administrative a acestei provincii cu Ungaria[22b]. În caz că majoritatea va hotărî că trebuie restabilită vechea autonomie a Transilvaniei, atunci ungurii nu se vor opune; 7. Trebuie ca principiile de frăţie să devină un imbold, căci numai astfel se va putea realiza scopul principal: federalizarea Ungariei, Serbiei şi Moldo-Munteniei.

La 6 mai 1859 Kossuth înfiinţează Directoratul Naţional Maghiar (Magyar Nemzeti Igazgatóság) cu participarea lui Klapka şi Teleki László, pentru a creia legături diplomatice legale cu diferitele ţări. Însă apelul directoratului din 22 iunie 1859 către popoarele Ungariei s-a născut tardiv. Din partea italienilor războiul începînd să ia un caracter revoluţionar, secondat de răscoale populare pe teritoriul de sub ocupaţie austriacă etc., pe de altă parte Napoleon al III-lea temîndu-se de extinderea în orient a mişcărilor revoluţionare şi de eliberare, — după ce învinse pe austrieci definitiv la Solferino, încheie la 6 iulie armistiţiul de

---

[22b] Includerea punctului 6 era necesară din punct de vedere juridic, întrucît uniunea fusese sancţionată în 1848 şi de monarhul Imperiului Austriac, iar restabilirea Principatului Transilvaniei după înfrîngerea revoluţiei nu purta sancţionarea unui for competent, deci era o formaţiune statală provizorie, de interregnum. Al. I. Cuza consimţise la punctul 6 pomenit fără nici un risc, întrucît majoritatea covîrşitoare românească a Transilvaniei era considerată de dînsul ca o garanţie evidentă că ea nu se va declara pentru uniunea cu Ungaria. Klapka incluzînd punctul 6 fără consimţămîntul lui Kossuth (ceea ce era mult reproşat de istoriografia maghiară din trecut) — era convins de necesitatea unei concesii faţă de români în privinţa Transilvaniei, pentru a se urni din punctul mort tratativele începute, creind astfel o platformă democratică, pe baza căreia să se poată dialoga cu românii. Istoricul din Ungaria Kovács Endre afirmă că generalul Klapka „în taină se gîndise la aceea, că după un război victorios elementul maghiar va avea atîta forţă de atracţie, că va putea atrage Transilvania şi o va putea menţine în pofida majorităţii ei româneşti". (Cf. Kovács Endre, *A Kossuth—emigráció és az európai szabadságmozgalmak* [Emigraţia lui Kossuth şi mişcările de libertate europene] Budapesta, 1967 p. 341). Desigur, acest lucru, ipotetic, nu este exclus, însă nu se poate dovedi din scrierile lui Klapka, care nu conţin asemenea intenţii, deci este mai mult o opinie personală a amintitului autor. Cu atît mai mult deoarece tocmai Klapka se remarca întotdeauna printr-o gîndire extrem de lucidă şi fără prejudecăţi, avînd o părere bună chiar despre adversarii săi politici dacă aceştia dădeau dovadă de un cuget liber, progresist. În asemenea cazuri era gata să reînceapă oricînd, în orice oră sau împrejurări dialogul sau tratativele.

la Villafranca. Prin pacea de la Zürich Austria pierduse posesiunile sale din Italia cu excepția Veneției, iar Napoleon al III-lea ocupă teritoriul italian Savoia și Nizza. În urma acestor evenimente, italienii, emigranții unguri și Cuza au fost părăsiți de Franța, fără de care nici un partener nu dorea să se aventureze prea mult în acțiuni riscante.

Revenind la organizarea răscoalei din Transilvania, aceasta deși a fost începută destul de tîrziu, totuși a dat cîteva rezultate promițătoare. Astfel fostul colonel pașoptist Puky Antal a conscris 10.000 de participanți pentru legiunea maghiară, anunțîndu-se peste patru mii de voluntari numai din regiunile secuiești[23].

Merită să urmărim pe scurt și istoricul transportului de arme, care pe de o parte avea o importanță primordială în tot contextul organizării insurecției, dar pe de altă parte avînd prin itinerarul său implicit o soartă aparte, am găsit necesar din punct de vedere metodologic s-o tratăm separat, deși este vorba de o parte integrantă și concomitentă a acțiunii.

Cavour încă în depeșa sa din 14 februarie 1859 — deci cu puțin înaintea războiului, — ordonase lui Benzi să închirieze un vapor de la firma *Danese* din Genova pentru transportul armelor în Principatele Române. Benzi însă a atras atenția lui Cavour, că pentru a păstra secretul ar fi mai nimerit nu închirierea, ci cumpărarea a cîtorva nave. Ulterior — după argumentarea lui Benzi — navele se pot vinde fără pierderi mari. Așa s-a și întîmplat. La 20 aprilie Cavour cere transcrierea a 20.000 lire la dispoziția lui Benzi. În adevăr, peste scurt timp a și sosit la portul din Marseille nava achiziționată pentru a îmbarca armamentul. Însă reprezentantul din Paris al lui Cuza acum în zadar cere de la guvernul francez armele promise. La urmă pentru a se evita un scandal iminent, se găsi o terță soluție: împăratul donează cele 20.000 de arme nu lui Cuza, ci guvernului de la Torino, armele fiind îndreptate spre Italia. Desigur Napoleon al III-lea știa că de acolo armele vor fi expediate imediat la Galați, însă nu dorea să fie amestecat în această afacere, ceeace denotă totuși, că în taină sperà și dînsul într-o constelație favorabilă, cînd ele se vor putea utiliza conform planului Klapka. După atîtea tergiversări care depindeau de „toanele" zilnice schimbătoare ale împăratului Franței, aceste arme nu au sosit la timp, ci după încheierea armistițiului de la Villafranca. La 20 iulie astfel s-a ajuns la o convenție între Cuza și emigrația maghiară, potrivit căreia emigrația cedează lui Cuza în formă de împrumut 10.000 de arme și jumătatea de muniții. Cuza la rîndul său se obligă să restituie aceste arme și muniții după doi ani în caz dacă nu se va ivi o ocazie ca între timp să fie utilizate în scopul inițial. Restul armelor și munițiilor au fost lăsate în păstrarea și oblăduirea guvernului Cuza.

---

[23] Asztalos Miklós, *Kossuth Jajos kora és az erdélyi kérdés* [Epoca lui Ludovic Kossuth și problema transilvană], Budapesta 1928 p. 171.

Acest acord este o expresie vie, că domnitorul A. I. Cuza n-a abandonat cauza alianței româno-maghiare nici după armistițiul de la Villafranca, cînd Napoleon al III-lea deja rupsese relațiile de arme cu colaboratorii săi. În schimb cel mai mare protector al planului de colaborare cu popoarele subjugate din orientul Europei, Napoleon al III-lea, prin abandonarea cauzei preconizate de dînsul a demonstrat în fața celor interesați, că în zadar vor pune speranțe în sprijinul său[24]. Datorită însă vremurilor vitrege care au urmat, preconizatorii alianței româno-maghiare au fost nevoiți să recurgă din nou la asemenea ajutoare. Încă în anul următor privirile lor se îndreaptă din nou spre Paris, deși atitudinea burgheziei franceze, în ipostaza ei imperială constituia un avertisment fără echivoc, potrivit căruia eliberarea popoarelor din bazinul Dunării se va putea realiza doar prin propriile lor acțiuni revoluționare.

*

Reanimarea planurilor care au suferit un eșec în anul 1859, acum, în anul 1860 pornise deasemenea din Piemont, atunci cînd Cavour intenționa să elibereze regiunile Umbria și Marche paralel cu acțiunea legendară a lui Giuseppe Garibaldi și a regimentului acestuia în cămăși roșii asaltînd Neapoli. Pentru realizarea planurilor sale Cavour însă trebuia să se asigure de un atac venit din partea Austriei. Ideea venea de la sine: necesitatea de a declanșa răscoala din Ungaria și Transilvania amînată după Villafranca. Adică repetarea tuturor operațiunilor militare care au fost lăsate baltă de Napoleon al III-lea. Datorită agilității lui Cavour acesta ajunge la înțelegere cu Kossuth privind transportarea armelor și muniților conform planurilor din anul precedent, adică în Principatele Române.

Astfel în menționatul scop au ieșit în larg din portul Genova mai multe nave. Cu acel prilej Cavour învățase din eșecul anului precedent. Desfășurarea acțiunii nu voia s-o lase pe seama funcționarilor săi oficiali, încît chiar și generalul Giacomo Durando, ambasadorul său din Constantinopol trebuia să intervină numai în ultima instanță, dar și atunci numai ca apărător ai unei firme de transport, iar nici de cum ca al Piemontului. Întregul transport trebuia să figureze ca afacerea particulară a firmei *Balduino* din Genova și a firmei *Gerbolino* din Galați, despre care guvernul de la Torino în mod *oficial* nu trebuia să știe nimic. Pentru supravegherea transportului, Cavour trimite o comisie la Constantinopol, care s-a dat drept avînd o misiune comercială cu Persia, în realitate fiind o agentură de supraveghere al pomenitului transport. Conducătorul comisiei, Marcello Cerruti pentru a îndepărta orice bănuială, trimite un curier la Teheran, ca să vestească „sosirea ulterioară"

[24] Bossy, R. V., *L'Autriche et les Principautés Unies*, București 1938 p. 255.

a șefului său. Desigur reîntoarcerea curierului va întîrzia mult, în înțelegere prealabilă, iar comisia pînă atunci avea prilejul să poposească la Constantinopol, avînd pretextul necesar. Mai tîrziu cînd transportul de arme a pricinuit mari complicații diplomatice, terminîndu-se cu un deplin fiasco, amintita comisie a lui Cerruti a plecat într-adevăr la Teheran, fiind nevoit să semneze de „ochii lumii" un contract comercial oarecare, de care Piemontul n-avusese nevoie, servind doar ca paravan politic.

De fapt îndată ce ajunse cu oamenii săi la Constantinopol, Cerruti a închiriat o locuință aproape de port, la locul unde navele obișnuiau să primească firmanul Sublimei Porți pentru a se putea îndrepta spre Marea Neagră; de acolo Cerruti și agenții săi pîndiră zilnic cu ocheanul cele cinci vase genoveze care transportau armele și munițiile destinate răscoalei din Ungaria și Transilvania.

Încă în această etapă de așteptare a pomenitelor nave au ieșit la iveală unele deficiențe de organizare. În afară de Cerruti trebuia să fie prezent din partea emigrației maghiare, delegatul lui Kossuth, colonelul Dunyov, o personalitate cu mare experiență în asemenea afeceri, dar căruia între timp un obuz îi reteză piciorul în bătălia de la Volturno. Astfel atunci cînd însuși Klapka sosi la Constantinopol, era prea tîrziu. Dacă acest incident se poate trece pe seama „ghinionului" adică a neprevăzutului totdeauna existent ca factor istoric, atunci evenimentele care urmau în schimb le putem atribui pe seama unei mizerabile organizări, iar acțiunea avînd doi stăpîni: guvernul de la Torino și directoratul național maghiar în frunte cu Kossuth, — azi este foarte greu de găsit originea greșelilor. Căci într-o bună zi au apărut în sfîrșit pe orizont două din cele cinci nave. Cerruti imediat se deplasă în port, dar rămăsese încremenit de spaimă, cînd a constatat că pe lăzile cu arme și muniții scria cu litere de un cot: „Regio Arsenale di Genova". N-a fost încotro, însuși Cerruti s-a apucat cu doi agenți ai săi să revopsească cu gudron inscripțiile, trebuind să se repete operația și la lăzile celor trei nave care au sosit ulterior. Fără îndoială însă că cu prilejul acestei staționări inutile s-a comis totodată și o indiscreție, căci pe la sfîrșitul lui octombrie 1860 cînd cele două vase avînd firmanul la bord și ajung la Sulina, — în mod neobișnuit autoritățile turcești au vrut să facă o percheziție vamală. Cei doi căpitani de vase împotrivindu-se, au cerut ca interesele lor să fie apărate de generalul Durando din Constantinopol. Durando la rîndul său a declarat autorităților că nu au dreptul la o percheziție vamală pe apele Principatelor Române, deoarece acestea din punct de vedere administrativ sînt independente, ne fiind teritorii turcești propriu zise. Durando a amenințat guvernul turc, că dacă nu renunță la punctul propriu de vedere, atunci va fi nevoit din motiv de principiu să returneze cele două nave pe cheltuielile Porții. Guvernul turc a cedat, aprobînd plecarea celor două nave spre Galați.

La sfîrșitul lui noiembrie au sosit și celelalte trei nave în Bosfor de unde după revopsirea lăzilor și obținerea firmanului s-au îndreptat

şi ele spre Galaţi. Ajungînd la destinaţie, lăzile au fost debarcate şi lăsate în păstrare în prezenţa consulului Sardiniei la oficiul de vamă al Moldovei. Dar într-un port, unde de obicei soseau de cele mai multe ori vase goale pentru a fi încărcate cu cereale, a trebuit să stîrnească fără îndoială curiozitatea oamenilor sosirea unor mari cantităţi de mărfuri, mai ales că lăzile grele au fost cărate la mal cu mari dificultăţi în lipsă de macarale. În oraş deasemenea prezenţa unor străini, care nu achiziţionau grîne pricinuiră diferite interpretări. Astfel nici nu era nevoie de un denunţ special ca legaţia austriacă să afle despre depozitarea unor mari încărcături misterioase. Nunciul ad-interim austriac din Constantinopol, baronul Anton von Prokesch-Osten s-a şi grăbit să reclame la Poartă sechestrarea transportului. Însă Poarta situîndu-se pe înţelegerea sa cu Durando, tărăgăna cazul. Văzînd aceasta, Prokesch-Osten apelează la ambasadorul englez sir Henry Bulwer (deasemenea din capitala Turciei) pentru a împiedica „atentatul" împotriva păcii din orient. Aceasta cerù domnitorului Cuza extrădarea armelor depuse la oficiul de vamă de la Galaţi.

În acest moment de mare presiune diplomatică domnitorul Cuza a trebuit să constate că diplomaţia franceză nu se expune deloc în privinţa armelor, fiind nevoit astfel şi dînsul să cedeze reclamaţiei lui Bulwer, punînd însă condiţia ca armele să fie transportate înapoi la firma expeditoare. Bulwer şi semnase o atare declaraţie, iar armele au fost încărcate pe două nave britanice: *Psyche* şi *Brittish* care în scurt timp le-au adus la Constantinopol, ancorînd în faţa ambasadei britanice.

Generalul Klapka sosind în decembrie la Constantinopol, a aflat imediat despre confiscarea armelor şi că navele sosite ulterior la Galaţi au rămas acolo în port flancate de nave austriece care astfel au reuşit să împiedice atît descărcarea, cît şi plecarea lor. În situaţia dată Klapka s-a grăbit imediat la domnitorul Cuza, care l-a primit cu multă amabilitate, exprimînd regretul faţă de cele întîmplate. Cuza a declarat, că este gata în viitor să facă faţă îndatoririlor sale parafate în convenţiile din trecut, dacă Napoleon al III-lea va asigura sprijinul său material şi moral necesar succesului acestor planuri antihabsburgice de eliberare, sprijin de care acuma în mod regretabil a trebuit să se lipsească.

Astfel lui Klapka nu-i rămînea altă soluţie decît ca la 9 ianuarie 1861 să semneze un nou contract defensiv-ofensiv cu Cuza privind un al treilea transport de arme. Din păcate însă Klapka în scurt timp s-a putut convinge la Paris că garanţiile solicitate de Cuza din partea Franţei sînt imposibil de obţinut.

Revenind la soarta armelor confiscate, consemnăm pe scurt măsurile diplomatice menite să le recupereze. Atît Bulwer, cît şi Durando argumentează în notele lor diplomatice adresate reciproc, — prin interpretarea personală a convenţiei de la Paris din 1856. Astfel Bulwer demonstrează, că semnatarii convenţiei, printre care Anglia şi Piemont au garantat pacea teritoriilor turceşti. Or armele transportate la Galaţi au fost mult mai numeroase, de a le fi putut considera transporturi

obișnuite. Bulwer a mai argumentat, că pe teritoriile Sublimei Porți este interzis aducerea armelor fără firman special. Or, Principatele Române constituind partea integrantă a Imperiului Otoman, în consecință toți semnatarii amintitei convenții sînt datori a împiedica transporturile ilegale de arme. De aceea confiscarea armelor — după opinia lui Bulwer — a fost absolut legitimă.

În acest duel juridic însă nici generalul Durando nu s-a lăsat cu nimic mai prejos în citarea paragrafelor. Dînsul argumentează deasemenea cu Convenția de la Paris, arătînd că acolo Principatele Române și Serbia au primit permisiunea de a ține armată permanentă, deci implicit și dreptul de a achiziționa din străinătate arme și muniții. Pe de altă parte convenția comercială turco-sardiniană din 1854 în punctul 6 pomenește de obligativitatea controlului turcesc numai cu referire la importuri de tunuri și muniții pentru acestea; deaceea ambasada sardiniană era perfect îndreptățită cînd a protestat împotriva controlării vamale a unor transporturi care nu intră sub embargoul pomenit. Afirmația lui Bulwer despre conturbarea păcii Imperiului Otoman a fost respinsă în consecință de Durando drept o ipoteză fără temei. Dimpotrivă, el a demonstrat că Bulwer amestecîndu-se în jurisdicția unui teritoriu străin, a procedat în consecință nelegitim.

Cazul devenise și mai complex atunci cînd Bulwer în sensul angajamentului său luat față de Cuza a somat firma *Balduino* să transporte mărfurile sale înapoi la Genova. Firma însă ceruse pe drept motiv despăgubiri de transport. Bulwer pentru a pune capăt discuțiilor, a predat întreaga încărcătură guvernului turc, fapt pentru care la rîndul său Durando a protestat.

Desigur, atît Bulwer, cît și Durando au raportat guvernelor lor despre acest caz. La rîndul său ministrul de externe britanic lordul John Russel, a trimis cîte un protest la Paris și la Torino pentru conturbarea păcii din orient. Așadar și ministrul de externe francez a trebuie să acționeze mai mult de „ochii lumii" — armele fiind de fabricație franceză — îndrumînd pe consulul francez de la Belgrad și București (în mod intenționat omise pe consulul V. Place din Iași) — ca să împiedice orice agitație ilegală care ar conturba pacea în orient.

Cavour însă știuse bine că guvernanții Angliei dețin informații precise în problema armelor și a destinației originale ale acestora. Nici rolul lui Cerruti n-a rămas un secret în fața lui Palmerston[25]. Pe de altă parte Cavour a fost interesat, ca în preajma proclamării regatului Italiei să nu enerveze prea tare guvernul britanic. Pericolul unui atac austriac deasemenea trecuse, încît la urma-urmei problema transportului de armament nu mai avea o importanță atît de mare ca la început. Deaceea acum Cavour se străduì cu mare abilitate de a înlătura pe cale diplomatică — formal desigur — toate învinuirile aduse Piemontului,

[25] Ricasoli, Bettino, *Lettere*, Firenze 1887—1895, vol. II, p. 206. Scrisoarea lui D'Azeglio către Ricasoli din 18 octombrie 1861.

aruncînd responsabilitatea asupra lui Türr şi Garibaldi, cu care s-a înţeles prealabil în această privinţă, ambii fiind personalităţi care practic nu puteau fi traşi la răspundere[26]. O asemenea prezentare a chestiunii a avut chiar o mare verosimilitate, întrucît în momentul expedierii armelor Türr a fost guvernatorul militar din Neapoli şi ca prieten al lui Garibaldi deţinea suficientă autoritate pentru a fi iniţiat o asemenea acţiune. În adevăr, lordul Russel la urmă s-a mulţumit cu aceste explicaţii.

Rezolvarea definitivă a transportului de arme îi aparţine generalului Giacomo Durando, care după moartea lui Cavour din 1862 devenise ministrul de externe în cabinetul lui Rattazzi — nu în ultimul rînd datorită priceperii şi bărbăţiei cu care s-a descurcat la Constantinopol. În această calitate în noiembrie 1862 acceptă propunerea guvernului turc şi a ordonat transportarea armelor în arsenalul de la Genova. În fine, trebuie să pomenim şi ecoul din presa contemporană a tratativelor secrete româno-maghiare. Fără îndoială, că după convenţia lui Cuza şi Klapka din 9 ianuarie 1861 ecoul din presă atinsese punctul culminant. Revista *Politikai Ujdonságok* [Noutăţi Politice] din Pesta în articolul *„Subversiuni politice în Principatele Dunărene"* bazat pe informaţii austriace, se scria următoarele: „Domnitorul Cuza şi miniştrii săi au făcut deja apreciabile progrese în asimilarea cunoştinţelor şcolii diplomatice a lui Cavour. În pofida faptului, că Austria, Rusia ba chiar şi Anglia au protestat împotriva pregătirilor de acolo, subversiunile totuşi nu au încetat. Dimpotrivă, totul se petrece după metodele precedente (aluzie la evenimentele din 1859—1860); numai că respectivii sînt cu ceva mai precauţi, iar guvernul închide ochii. La Bucureşti legiunea maghiară deja e organizată, care, după informaţii multiple a sporit la 5.000 oameni. Acest lucru se petrece făţiş în văzul tuturor oare numai principele Cuza şi miniştrii săi să nu aibe cunoştinţă despre aceasta?"[27].

Azi este greu de verificat, dacă asemenea ştiri — cît erau de umflate de sursele austriace direct interesate în baterea alarmei — totuşi oarecum denotă situaţia febrilă de dute-vino a emisarilor din Principate. Nu

---

[26] Astfel la 13 decembrie 1860 Cavour trimite următoarea îndrumare marchizului D'Azeglio, ambasadorului său din Londra: „...Consider că excelenţa voastră aţi răspuns în mod just lorzilor Russel şi Palmerston în această chestiune delicată. În caz că ei vor cere explicaţii suplimentare, atunci să binevoiţi a le aminti că Türr a primit în mod deschis de la Garibaldi un stoc mai mare de arme şi cîteva tunuri. Este foarte posibil, că ei au transportat aceste arme în Principatele Dunărene pe vase piemonteze. Durando fiind înştiinţat prin depeşă că încărcăturile vapoarelor au fost confiscate, a protestat în interesul firmei de transport. Dar nimic nu dovedeşte că s-ar fi înţeles cu dînşii, iar excelenţa voastră veţi protesta în mod solemn pentru insinuarea unui coleg al excelenţei voastre." Cf. Bianchi, N., *Politique de Comte Cavour*, Torino, 1885, p. 394—395.

[27] *Politikai Ujdonságok* [Noutăţi Politice] nr. 5 din 31 ian. 1861, p. 3.

întîmplător a raportat și guvernatorul Transilvaniei, Lichtenstein, pe la sfîrșitul anului 1860 ministrului de război despre noul val de mișcări dintre secui, simțit în toată Transilvania, adăugînd totodată că n-a omis să întreprindă măsurile cuvenite[28].

*

Pe tot parcursul evenimentelor prezentate am putut remarca intenţiile onorabile de colaborare în scopuri progresiste din cadrul diferitelor planuri axate pe de o parte pe convenţiile Cuza—Klapka, pe de altă parte pe acţiunile guvernului francez şi al Piemontului. Desigur nu ar fi ştiinţific să facem supoziţii, ca pe baza lor să ghicim retrospectiv urmările unui alt comportament al vreunui factor despre care fusese vorba. Asemenea intuiri retrospective — după excelenta expresie a lui José Ortega y Gasset, ar fi mai degrabă „o proorocire inversă", fără îndoială pe placul istoricului. Totuşi unele precizări care se bazează pe „adevăruri obiective", le putem face fără nici un risc.

Astfel — după cum am mai menţionat în altă ordine de idei — criza mondială terminîndu-se în 1858, deci înainte de începerea războiului franco-italo-austriac, — nu exista o situaţie revoluţionară în Europa. Pe parcursul luptelor, prin antrenarea maselor populare la evenimente, s-a ivit totuşi o situaţie revoluţionară, dar care n-a fost exploatată de forţele naţionale române, sudslave [acestea din urmă n-au fost tratate din lipsă de spaţiu n.a.] şi maghiare, conducătorii acestora — deşi vechi paşoptişti — s-au limitat la acţiuni care erau pe placul lui Napoleon al III-lea. Remarca lui Marx potrivit căruia: „Dacă vreodată Kossuth era o harpă eoliană, pe care vuia furtuna poporului, atunci e doar acuma o ureche a lui Dionysos, care repetă murmurînd şoaptele sălilor secrete din Palais Royale şi Tuilleries"[29] — fără îndoială se poate referi şi la alţi participanţi ai acţiunilor descrise. Or exemplul lui Cavour a demonstrat concludent că în aceiaşi împrejurare dată, se poate foarte bine îmbina războiul legitim cu luptele de eliberare ale maselor populare [cf. acţiunile lui Garibaldi]. Nu vrem să omitem nici impedimentele pricinuite lui Napoleon al III-lea în 1859 de ministrul său de externe, contele Alexandre Walewski[30]. Deasemenea credem, că bunăvoinţa dom-

---

[28] Klima, Helmut, *Guvernatorii Transilvaniei*, Sibiu, 1943, p. 84.

[29] Marx—Engels, *A magyar forradalomról* [Despre revoluţia maghiară], Cluj, 1945, p. 28.

[30] Russu, V. şi Cristian, V., *Date noi referitoare la relaţiile lui Al. I. Cuza cu emigraţia maghiară (1859)*, Analele Ştiinţifice ale universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi (seria nouă) secţiunea III, a. Istorie, Tomul XV, Anul 1969 fasc. 1, p. 101—104 Scrisorile ambasadorului francez din Constantinopol, Lallemand adresate din Therapia ministrului de externe Walewski: 31 mai 1859; 6 iunie 1859 şi 14 iunie 1859.

nitorului Cuza, care a „închis ochii" pentru a da răgaz patrioţilor unguri să organizeze răscoala din Ungaria şi Transilvania folosind Principatele în menţionatul scop, eventual ar fi putut să declanşeze un început de răscoală, dacă transportul de arme ar fi fost executat la timp şi ireproşabil, ceea ce era un lucru posibil, şi ar fi avut repercusiuni incalculabile, teoretic fiind posibil chiar eliberarea ţărilor vizate. În schimb cea de a doua încercare de organizări similare, întruchipate şi de această dată prin acorduri dintre Cuza şi Klapka, credem că nu ar fi dus la rezultatele scontate nici în cazul sosirii la timp şi în condiţii optime a armelor. Căci Austria a revenit deja după lovitura din 1859, atitudinea Rusiei nu era cunoscută, iar Piemontului îi scăzu elanul în decurs de cîteva săptămîni, şi n-ar fi fost exclusă nici replica Turciei. Dar şi aşa, în pofida tuturor eşecurilor şi ale carenţelor de organizare şi organizatorilor, străduinţele de colaborare româno-maghiare în scopuri progresiste constituie neapărat un strălucit capitol al istoriei secolului trecut.

DIONISIE KÁROLYI

DER FRANZÖSISCH-ITALIENISCH-ÖSTERREICHISCHE KRIEG VON 1859 UND DIE RUMÄNISCH-UNGARISCHEN BEZIEHUNGEN

(Zusammenfassung)

Einerseits schildert der Verfasser die umfassenden gemeinsamen Interessen der von den Habsburgern unterdrückten Völker am Ende des sechsten Jahrzehnts des vorigen Jahrhunderts und die Bemühungen Piemonts um die italienische Einheit mit Hilfe des napoleonischen Frankreichs; andererseits wird die Rolle des aus Temesvar gebürtigen '48-er ungarischen Generals Georg Klapka in ein neues Licht gestellt, dem es durch seinen, von Graf Camillo Cavour und Napoleon III. angenommenen Militärplan, gelang, den ursprüglichen strategischen Plan des französisch-italienisch-österreichischen Krieges durch die Vorbereitung eines Aufstandes in Ungarn und Siebenbürgen zu erweitern. Die Interessen der Befreiung dieser Gebiete waren eng an eine Entlastung der französisch-italienisch-österreichischen Front gebunden, denn ein solcher Erfolg hätte den Abzug der österreichischen Truppen aus der Lombardei nach Ungarn zur Folge gehabt und das französisch-italienische Kriegsvorgehen begünstigt. Es wird die bedeutende Rolle, welche dem rumänischen Fürsten Al. I. Cuza zukam, hervorgehoben, der — aufgrund einiger mit General Klapka geschlossenen Verträge — den ungarischen

Patrioten Zeit gab, auf dem Gebiete der rumänischen Fürstentümer den Aufstand in Siebenbürgen und Ungarn vorzubereiten. Ein Vergleich der Theorien über den Zusammenhang zwischen der Überproduktionskrise von 1857—1858 und dem Ausbruch des erwähnten Krieges, ergibt, dass dieser nicht zu einer revolutionären Krise geführt hat, aber zweifellos das Erscheinen einer Kriegskrise begünstigt hat und während der Kriegsführung eine beginnende revolutionäre Krise bestimmt hat, welche aber von den rumänischen, ungarischen und südslawischen Nationalkräften (welche letztere im Aufsatz wegen Raummangels nicht behandelt werden) nicht ausgenützt wurde.

Der Aufsatz betont, dass der Waffenstillstand von Villafranca durch welchen Napoleon III. seine Partner zugleich mit dem ursprünglichen strategischen Plan aufgab, ein noch heute ziemlich unerklärlicher und ungerechtfertigter Schritt war, da es in der damaligen politisch-diplomatischen Lage eindeutig war, dass niemand dem französischen Kaiser den Bruch des osteuropäischen Statusquo angeschrieben hätte, wenn der Krieg bis zu Ende geführt worden wäre.

Aufgrund des Vergleichs der bedeutendsten zeitgenössischen Quellen wird gefolgert, dass der dem Klapkaplan gemässe Transport französischer Waffen in die rumänischen Fürstentümer bei seiner zeitig pünktlichen und auch möglichen Durchführung unabsehbare Folgen gehabt hätte, indem theoretisch auch eine Befreiung dieser Gebiete möglich erschien. Dar zweite, ebenfalls misslungene Versuch. von 1860, welcher erneut durch das Cuza—Klapka Einvernehmen zustande gekommen ist, hätte aber nicht mehr zu dem gewünschten Erfolg — auch bei rechtzeitiger und vortrefflicher Ankunft der Waffen — geführt, der in der Zwischenzeit vor sich gegangenen militärischen und politischen Änderungen wegen. Die „grosse" Gelegenheit war zweifellos im Jahr 1859.

ÎNFIINȚAREA TRIBUNALULUI SUPREM AL TRANSILVANIEI ÎN 1865

Justiția Transilvaniei înfățișează în anii guvernării liberale un tablou sumbru. Aproape fără excepție, cărturari contemporani acuză aici una dintre cele mai grave racile care bîntuiau organismul societății vremii. Organizarea, conținutul, procedura sînt deopotrivă incriminate. Justiția, afirmă unanim mărturiile contemporane, este extrem de complicată și greoaie, extrem de costisitoare, de foarte multe ori părtinitoare, într-o stare de vădită dezorganizare și anarhie. Și mai presus de toate, extrem de înceată.

Procesele durează, potrivit binecunoscutei tradiții transilvănene, cu anii, uneori cu zecile de ani. Se adună, ca atare, într-un număr impresionant de mare. Un singur exemplu: în 1867 la tribunalele de primă instanță din Transilvania se aflau în curs de dezbatere, după cum rezultă dintr-o circulară a Tablei regești, 12.346 de procese[1]. Nu erau însă incluse aici procesele pentru împărțirea pădurilor și pășunilor între foștii domni și foștii iobagi, cele privind comasările, ca și cele pricinuite de așa numita „Siculica hereditas"[2]. Împreună, toate acestea trec peste 20.000, implicînd viața și averea a aproximativ 300.000 de locuitori[3]. Ceea ce pentru populația de atunci a Transilvaniei era foarte mult.

Situația e cu atît mai gravă cu cît imensa majoritate a proceselor sînt, cum s-a văzut, procesele urbariale al căror număr atinge în această perioadă cifre record pentru tot secolul al XIX-lea. Barițiu, referindu-se la ele, vorbește despre un adevărat „morb epidemic permanent"[4]. Ani în șir ele alcătuiau, atît la tribunalele comitatense cît și la Tabla regească din Tg-Mureș, mormane uriașe acoperite de praf. Erau deschise cele mai multe, de proprietari, a căror ofensivă pornită din 1861 împo-

[1] Circularul Tablei regești din Tg.-Mureș din 22 VI 1867, nr. 662 în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 87 din 8 XI 1867, p. 346.

[2] In ce privește așa numita Siculica Hereditas, potrivit unei statistici oficiale din 1868, din totalul de 9798 al foștilor iobagi secui numai 2786 au fost recunoscuți de la început la iobagi și, ca atare, răscumpărați de stat, restul fiind silit să recurgă fie la procese, fie să se recunoască ei înșiși ca jeleri; cf. *Kolozsvári Közlöny*, nr. 20 din 15 II 1868, p. 80.

[3] *Gazeta Transilvaniei* nr. 87 din 8 XI 1867, p. 346.

[4] *Idem*, nr. 84, din 9 XI 1876, f.p.

triva pămînturilor ţărăneşti este cunoscută. De obicei ţăranii le pierd. Din 10, spune Bariţiu, dacă cîştigă unul sau două[5]. Fie că nu se pot prezenta la termenele prescrise, fie din lipsa unor avocaţi, nu numai capabili dar şi curajoşi — avocaţii care acceptau procesele ţăranilor, erau expuşi unor permanente persecuţii — fie, pur şi simplu, datorită parţialităţii instanţelor. Devenise un obiceiu general, ca în cazuri îndoielnice sau lipsite de probe sigure să se dea cîştig de cauză nobililor.

Îmbinarea, deşi numai parţială, a justiţiei cu administraţia crează situaţii de-a dreptul aberante, incompatibile celor mai elementare principii ale dreptului modern. De pildă aşa zisele tribunale „singulare", unde una şi aceeaşi persoană, judele cercual, temutul „solgabirău", care avea în primul rînd atribuţii administrative, era, în anumite cazuri, investit şi cu prerogative de natură judecătorească. În asemenea situaţii, aceeaşi persoană acuză, apără pe acuzat, judecă şi execută sentinţa. Tot el redactează, adeseori, apeluri împotriva propriilor sale decizii. Cu toate că sfera de activitate a acestor „tribunale" este limitată la pricinile mai mărunte, ele cauzează totuşi cele mai multe plîngeri. Sau conducerilor celor 21 de localităţi urbane, ale Transilvaniei (oraşe libere regeşti, oraşe nobiliare, oraşe privilegiate, locuri taxale) între care simple sate ca: Ilieni, Sic, Breţcu, Moci, constituind tot atîtea tribunale „independente", fără ca membrii lor să aibă cel puţin un minim de calificare juridică. Magistratele de pe Pămîntul Crăiesc, aproape exclusiv săseşti, judecă ele însele, pricinile pe care le au cu persoanele sau comunele, atît de frecvent româneşti, din scaunele respective. Magistratul Braşovului de pildă avea de purtat în această vreme peste 3000 de procese împotriva foştilor iobagi ai oraşului, toţi români[6]. Cu alte cuvinte, judices în sua re.

La rîndul lor tribunalele comitatense alcătuite, iar uneori chiar prezidate de funcţionari, care erau în acelaş timp şi proprietari, în cazul proceselor urbariale, favorizau vădit pe aceştia în detrimentul ţăranilor. E caracteristic bunăoară faptul că celebrul proces al comunei Boian cu grafina Bethlen Hermina a fost pertractat în una şi aceeaşi instanţă nu mai puţin de 12 ori. Decis în 1863 la Cancelaria aulică din Viena, prezidată de Nádasdy, în favoarea ţăranilor, procesul este redeschis şi cîştigat de proprietara 2 ani mai tîrziu în aceeaşi instanţă, prezidată acum de Haller[7]. E de remarcat că consilierii şi referenţii Cancelariei au rămas aceiaşi, iar procesul s-a judecat pe baza acelorași legi.

Încît priveşte durata neobişnuit de lungă a proceselor s-ar putea da nenumărate exemple. Tradiţia dinainte de 1848, cînd procesele erau purtate uneori din generaţie în generaţie — cel al moţilor cu Fiscul, de pildă, al cărui curs atît de întortochiat a fost urmărit foarte amănunţit de

[5] *Idem*, nr. 47 din 29 VI 1867, p. 185.
[6] *Idem*, nr. 82 din 3 X 1867, p. 326.
[7] *Idem*, nr. 87 din 8 XI 1867, p. 345.

Tóth Zoltán[8]— este din nou reluată. Ca să rămînem aici vom exemplifica cu noile procese pornite de comunele din Munții Apuseni împotriva Fiscului pentru păduri. Din nouă procese deschise în 1858 de comunele cercului Cîmpeni, împotriva Fiscului pentru recunoașterea juridică a dreptului lor exclusiv de proprietate asupra pădurilor (Ponorel, Albac, Scărișoara, Neagra, Vidra de Sus și de Jos, Bistra) sau pentru o mai dreaptă împărțire a lor (Sohodol și Cîmpeni) nu era încheiat la 1863, după 5 ani, decît cel al Ponorelului. Celelalte se găseau, în faze diferite de instrucție, la Tribunalul din Abrud sau la Tabla regească[9]. Procesul comunei Săsciori cu comunitatea Sebeșului pentru dreptul de cîrciumărit „cantoral" (între 1 octombrie și 31 decembrie) început în 1861 s-a judecat definitiv abia în 1873[10].

Într-adevăr justiția Transilvaniei străbătea în această vreme o perioadă de tranziție de la vechiul sistem de organizare feudală la cel modern, capitalist. Această mutație nu a fost însă nici brutală și nici totală. Sistemul vechi este pe cale de a fi înlăturat, fără ca cel nou să fie pe de-a întregul introdus. Acesta din urmă caută să se insereze pe structura veche administrativă, să utilizeze unele instituții impuse de o practică seculară, caută să se acomodeze tradiției. Pe de altă parte efectele organizării și mai ales ale spiritului feudal al dreptului se prelungesc peste instituțiile nou create. De aici pornesc toate neajunsurile. Justiția nu este, în primul rînd, complet despărțită de administrație: ele se suprapun la nivelul cel mai de jos și cel mai înalt. Există apoi, paralel cu ierarhia judecătorească a statului, ierarhia bisericească, care rezolvă, ca în plin feudalism, pricinile legate de căsătorii, divorțuri etc., ierarhie care este organizată diferit după diferitele confesiuni și decide după criterii adeseori foarte deosebite. De asemenea rețeaua forurilor judecătorești al căror personal este denumit și întreținut de stat este completată, sau mai bine zis secondată, de instanțe judecătorești autonome — tribunalele localităților așa zise privilegiate — ai căror funcționari sînt aleși și întreținuți de obștea localității respective. Comunele chiar, prin juzii și jurații lor, au anumite prerogative de natură judecătorească (în cauze în care valoarea obiectului în litigiu nu depășește 12 florini). Există apoi foruri deosebite tutelare sau orfanale. Pînă în 1861 au funcționat, cum se știe, tribunalele urbariale. Transilvania era lipsită în schimb de tribunalele comerciale, cambiale, montanistice.

Se înțelege că acest corp judecătoresc atît de disparat și eterogen nu poate activa unitar. Baza activității sale trebuia să fie pretutindeni legislația austriacă, introdusă în 1851, dar în realitate, cel puțin la nivelul instanțelor inferioare, se judecă după tradiție sau conform unor reminiscențe ale vechii legislații transilvănene.

---

[8] Tóth Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, Ed. Acad. R.S.R. București, 1955.

[9] Budapest, Országos Levéltár, F. 263, Elnöki iratok, 1863, nr. 5128.

[10] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 84 din 9 XI 1876, f.p.

Să mai adăugăm și faptul că repetatele reorganizări la care este supusă justiția într-o perioadă istorică foarte scurtă, nu fac decît să accentueze anarhia. Se succed, începînd din 1848 pînă în 1863, patru sisteme diferite de organizare a justiției: cel transilvănean pînă în 1851, cel austriac (1851—1861), extrem de operativ și care a lăsat, românilor cel puțin, o amintire bună, cel introdus în 1861 de către nobilime, și în sfîrșit, cel decretat provizoriu în 3 ianuarie 1862 pe care dieta urma apoi să-l înlocuiască cu unul definitiv[11].

Care era după toate aceste transformări organizarea concretă a justiției, la deschiderea dietei din Sibiu?

Instanța întîia o constituie judecătoriile colegiale, cîte una pentru fiecare comitat și scaun secuiesc, cîte două pentru comitatele mari, Alba de Jos și Hunedoara. Personalul lor este numit. Solgăbirăii continuă să fie investiți cu prerogative judiciare, dar numai în cauze de natură civilă pînă la 200 de florini. Pe Pămîntul Crăiesc magistratele administrative ale orașelor reprezentau în același timp, fiecare pentru scaunul său, foruri judiciare de primă instanță. Sînt parțial susținute de stat, parțial de locuitori. Orașele au fiecare judecătoria sa autonomă.

Ruptura de administrație este totală la forurile de a doua instanță. Există în Transilvania două: vechea Tablă regească de la Tg-Mureș, a cărei sferă de activitate se întindea asupra comitatelor și scaunelor secuiești și noul „Tribunal de apel" din Sibiu înființat în 1863, pentru Pămîntul Crăiesc. Sfera lor de activitate era limitată numai la cauzele de natură civilă. Pentru cele penale exista tot la Tg. Mureș un for deosebit.

Nici aceste foruri însă, în alcătuirea pe care o aveau, nu erau deloc scutite de anumite tendințe naționale. Tabla regească, reorganizată în iunie 1861 sub președenția baronului Apor Károly, după schema de dinainte de revoluție, constituie în toți acești ani o permanentă sursă de nemulțumire și bineînțeles o permanentă țintă de atac[12]. Românii văd tot timpul în ea o citadelă a nobilimii maghiare; ceea ce de fapt a și fost. Printre multe altele Tabla s-a făcut faimoasă și prin aceea că a refuzat consecvent să folosească limba română, chiar și după recunoașterea sa legală la Sibiu, ca limbă oficială a statului, alături de maghiară și germană.

Situația era și mai rea la Tribunalul apelativ din Sibiu, organizat într-un spirit și mai exclusivist. Deși românii constituiau și pe Pămîntul Crăiesc majoritatea populației, sînt reprezentați în cadrul acestui for cu o singură persoană (Ilie Măcelariu). El inspira burgheziei române, la fel ca și Tabla, un puternic sentiment de injustiție. E de menționat, că încă la proiectarea sa de către Universitatea săsească, membrii români

---

[11] *Idem*, nr. 19 din 8 III 1862, p. 72.

[12] Personalul Tablei regești se compunea din: președinte, vicepreședinte, 17 asesori (12 maghiari și 5 români), 6 funcționari ajutători și 20 de canceliști; cf. *Telegraful român*, nr. 97 din 6 XII 1862, p. 385.

propun respectarea principiului proporționalității naționale, în ceea ce privește ocuparea posturilor, cunoașterea tuturor limbilor patriei de către funcționari, numirea lor de către împărat; înaintează un vot separat în acest sens[13].

În fine, la nivelul instanței a treia justiția face din nou corp comun, cu administrația. Istoria acestei instanțe este foarte confuză. Marii juriști ai epocii nu au ajuns niciodată la consens în această privință. Ceea ce e sigur e faptul că în afara perioadei lui Iosif al II-lea Transilvania a fost lipsită de un Tribunal suprem de sine stătător. Atribuțiile acestuia fuseseră îndeplinite cînd de Cancelaria aulică, cînd de guberniu, cînd, cel mai adesea, de ambele. În esență Cancelaria aulică este totuși, forul judecătoresc suprem. Fie că ia sentințe proprii, fie că face propuneri împăratului, ea are, în chestiunile cele mai importante, ultimul cuvînt. Aceasta este și părerea celor mai mulți dintre istoricii contemporani ai dreptului[14]. Guberniul își păstrează însă și el, pînă la revoluție, importante prerogative judiciare. În acest scop, începînd din 1823 funcționează în cadrul său un senat judiciar deosebit, format din 7 consilieri guberniali. Aceste prerogative încetează în perioada absolutistă, cînd justiția este separată complet de administrație, dar îi sînt restituite, ba chiar lărgite, în martie 1861. După această dată Senatul judecătoresc al guberniului preia, in detrimentul Cancelariei, toate funcțiile unui for suprem judecătoresc. Președinte al său a fost numit Vasile Pop. Această modificare, datorată cancelarului Kemény, va constitui în mîna românilor un argument puternic pentru stabilirea sediului tribunalului suprem în Transilvania.

Așadar la toate nivelele ierarhiei judecătorești se impuneau reforme. Ele se fac cu atît mai intens resimțite cu cît acești ani sînt în Transilvania anii unei înnoiri profunde în toate domeniile, înnoire determinată, într-un fel sau altul, de pătrunderea națiunii române pe arena vieții politice. Efortul vast de penetrare democratică a românilor, se va îndrepta și spre sectorul judecătoresc.

Cei mai grav atinși de arhaismul întregului sistem judecătoresc erau românii. Sînt deci primii sau în orice caz cei mai stăruitori, care ridică problema reformelor. Chiar la începutul erei liberale, în octombrie 1860 românii brașoveni cereau, între altele, înființarea tribunalelor cu jurați, ca și reglementarea activității tribunalelor urbariale, denumite de popor din cauza abuzurilor lor „judecățile domnilor"[15]. Recunosc în schimb codicele civil și penal austriac, dar numai provizoriu pînă la revizuirea lor pe cale constituțională în dieta statului.

---

[13] *Idem*, nr. 29 din 10 IV 1863, p. 116.

[14] Eugen Trauschenfels, *Înființarea și organizarea Tribunalului suprem al Transilvaniei*, traducere din limba germană în Gazeta Transilvaniei nr. 3840 din iunie-mai 1864.

[15] *Gazeta Transilvaniei* nr. 28 din 5 IV 1861, p. 117.

Din alte locuri se cere numirea personalului judecătorilor de către guvern, recunoașterea inamovabilității sale, proporționalitate în ce privește repartizarea pe națiuni a posturilor instanțelor judecătorești superioare etc. Se pledează în general pentru separarea totală a justiției de administrație, pentru simplificarea procedurii, pentru desființarea acelor tribunale „singulare".

În 1863, în preajma deschiderii dietei, conferința națională românească din Sibiu înscrie din nou între revendicările fundamentale ale națiunii: înființarea unui tribunal suprem, publicarea tuturor sentințelor în numele împăratului, reprezentarea mai dreaptă a românilor în funcțiile judecătorești[16]. Adresa de răspuns a dietei la Mesajul tronului conține cereri asemănătoare.

Chestiunea este ridicată, cu mijloace și scopuri diferite desigur, și din alte părți. Universitatea săsească, de pildă, în mai multe rînduri cere și în cele din urmă obține, înființarea unui for apelativ deosebit pentru Pămîntului Crăiesc. Este cel care se va înființa la Sibiu, conform decretului din 24 noiembrie 1862[17].

Chiar nobilimea maghiară operează unele modificări în cadrul sistemului juridic arhaic de dinainte de revoluție, pe care îl restaurează, în mare, în primăvara anului 1861. În primul rînd cele impuse de desființarea iobăgiei și decretarea egalității în fața legii. Nu mai puteau exista acum, de pildă, foruri deosebite pentru nobili („sedrii generale") și pentru nenobili („sedrii parțiale"). Incontestabil tinde și ea, inspirîndu-se din dreptul austriac, spre o anumită simplificare, o mai bună și rapidă funcționare a angrenajului judecătoresc. Această tendință este însă limitată de poziția sa de clasă.

Habsburgii iau și ei atitudine. Acceptă și chiar inițiază reforme, dar caută să le realizeze în favoarea lor. Astfel, îmbrățișează cererea românească pentru înființarea unui tribunal suprem al Principatului, înaintînd dietei de la Sibiu un proiect de lege în acest sens, dar pe de altă parte dictează ca sediul acestui for să nu fie în Transilvania ci în Viena. Deasemenea, încălcînd vechiul drept al dietei de a alege funcționarii superiori, politici și judecătorești (Cancelarie, Guberniu, Tabla regească), își rezervă pe seama lor dreptul de a numi personalul noii instituții. Ambele prevederi denotă tendința centralistă tot mai stăruitoare a Vienei de reducere, într-un domeniu sau altul, a autonomiei seculare a Transilvaniei, sau mai bine zis, a resturilor acestei autonomii. Ceea ce s-a dat prin Diploma din 1860 se reduce mult după ce entuziasmul, caracteristic oricărui început, se potolește. Mai întîi prin constituția din 1861, care golește o bună parte a Diplomei de conținutul său liberal, iar apoi, prin proiectele de lege, înaintate dietei. Substratul centralist al acestora, denunțat și în 1863, se accentuează în 1864, după ce dieta își

[16] Păcătean, Teodor, *Cartea de aur* II, Sibiu, 1902, p. 134.

[17] Cf. traducerea în limba română, în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 103 din 30 XII 1862, p. 407.

trimisese reprezentanții săi în senatul imperial. Este tocmai cazul proiectului de lege, pentru înființarea tribunalului suprem.

Dar tendința centralistă a Habsburgilor se lovește de împotrivirea românilor. Pe această temă se iscă la începutul sesiunii din 1864 a dietei cel mai acut conflict dintre conducerea politică românească și cercurile vieneze, conflict care părea la un moment dat să evolueze spre o ruptură. Majoritatea românească a dietei refuză categoric să accepte sediul la Viena. Vor fi necesare, după cum vom vedea, multe acțiuni de culise și presiuni pentru ca, în cele din urmă, Habsburgii să-și impună punctul de vedere.

Tot astfel se va înainta dietei un proiect de lege pentru organizarea judecătoriilor de primă instanță, care separa, e drept, justiția de administrație, dar cuprindea în schimb o serie de prevederi care știrbeau autonomia Principatului. Acesta însă, spre deosebire de celălalt proiect, nu a mai ajuns în dezbaterea dietei.

Conflictul cu Viena se anunță încă din 1863, cînd se dă publicității proiectul de lege oficial pentru înființarea tribunalului suprem, prevăzînd în esență următoarele: mai întîi cele două dispoziții amintite: stabilirea sediului noului for în Viena și numirea personalului lui de către împărat. Se prevăd apoi atribuțiile noii instituții: Tribunalul suprem urma să decidă ca for de a treia instanță în procese de natură civilă, penală și urbarială, precum și în cazul unor controverse de competență între Tabla regească și Tribunalul apelativ din Sibiu sau între foruri din Transilvania și altele din afara ei. Decide deasemenea în eventualele conflicte între autoritățile politice și cele judecătorești ale Transilvaniei. Urma apoi să-și dea părerea, la invitația cancelarului aulic, în privința emiterii de legi sau a modificării lor. Deliberează fie într-un complet restrîns — președintele și 6 judecători — fie, în cazuri speciale, într-un complet plenar (propunerile legislative, procesele criminale etc.). Se stabilește limba dezbaterilor și a sentințelor, sigiliul, raporturile cu Cancelaria aulică[18].

Disputa se desfășoară la început în cadrul foarte restrîns al comisiei speciale a dietei pentru această chestiune[19]. Se întocmesc aici în decembrie 1863, două proiecte de lege deosebite. Cel al majorității românești al comisiei (Referent dr. Ioan Maior[20]) și cel al minorității săsești[21]. Diferă total în ceea ce privește stabilirea sediului — Transilvania sau Viena — și în privința menținerii Tribunalului apelativ din Sibiu, atacat de

---

[18] *Akten und Verhandlungen des siebenbürgischen 1863/64 Landtages, Hermannstadt*, f.a. p. 181—184 (în continuare: *Akten...*)

[19] Comisia dietei pentru Tribunalul suprem era formată din Iosef Trausch președinte, Eduard Herbert, August Lassel, dr. Ioan Maior, dr. Ioan Rațiu, dr. E. Trauschenfels, Ioan Codru-Drăgușeanu, Ladislau Vajda; cf. Országos Levéltár, F. 135, 1863/1864 Országgyűlés, Elnöki iratok, 1863 p. 125.

[20] *Akten*... p. 223—226.

[21] *Ibidem*, p. 226—228.

unii, susţinut de ceilalţi. În afara acestor două puncte de vedere, exista în cadrul birocraţiei săseşti o fracţiune numeroasă, care nu privea cu ochi buni organizarea unui tribunal suprem de sine stătător, ci pleda pentru subordonarea completă a Transilvaniei tribunalului suprem al imperiului, la fel ca în perioada absolutistă. Punctul ei de vedere a fost teoretizat într-un act deosebit de către juristul Eugen de Trauschenfels[22].

Cadrul disputei se lărgeşte treptat prin intervenţia presei.

Bariţiu este primul care atrage atenţia opiniei publice româneşti asupra necesităţii înfiinţării în Transilvania a forului suprem[23]. Din atîtea motive: apropierea de popor, voinţa majorităţii populaţiei, supravegherea mai directă al forurilor inferioare unde exclusivismul naţional favorizează foarte adesea lipsa imparţialităţii, remedierea organizării nedrepte a forurilor de apel, spiritul constituţiei Transilvaniei. Alţii aduc noi justificări: imposibilitatea oamenilor de rînd de a-şi căuta dreptatea prin Viena, datorită depărtării, a sărăciei, nevoia ca salariile personalului noului for să rămînă în ţară, unde circulaţia bănească, era şi aşa atît de lîncedă, respectarea statu-quo-ului, existent din 1861, similitudinea cu alte provincii ale imperiului[24]. Respectarea autonomiei Transilvaniei răsună mereu ca un leit-motiv. Într-un cuvînt numai în Transilvania Tribunalul suprem ar putea răspunde de fapt rosturilor sale.

Încep să se facă planuri asupra oraşului de reşedinţă. Proiectul românesc prevedea ca sediul să coincidă cu cel al guberniului, aşadar Clujul. Intră în discuţie însă şi Sibiul. Unii îndrăznesc să se gîndească la Blaj. Se fac auzite pledoarii emoţionante pentru acest oraş. Dacă Clujul, scrie un corespondent al Concordiei are Guberniul, dacă Tg-Mureşul are Tabla, dacă Sibiul are Comanda militară şi Direcţia financiară, de ce, în epoca egalităţii naţionale, Blajul n-ar putea avea Tribunalul suprem? „Faceţi Blajul reşedinţa Tribunalului suprem, clădiţi calea ferată, Oradea—Cluj—Braşov prin Blaj, faceţi acolo o Academie de drepturi şi în 20—30 de ani Blajul, aşezat în mijlocul Transilvaniei şi înconjurat de cele mai roditoare cîmpii va sta în aceeaşi categorie cu Sibiul“[25]. Se subliniază importanţa acestui oraş pentru români, se fac analogii cu dezvoltarea Odesei. Toate se vor dovedi însă simple iluzii.

Presa centralistă, care nu iartă românilor afrontul adus regimului cu prilejul votării primelor legi, insistă pentru Viena. Cea săsească este şi mai categorică. Justificările sînt întotdeauna uşor de găsit. Se invocă, rînd pe rînd, obişnuinţa generală a poporului de a aştepta ultima decizie judecătorească de la împărat sau din apropierea sa, dreptul istoric de dinainte de 1861, cînd Cancelaria aulică constituia forul suprem, apărarea judecătorilor de influenţele naţionale, care s-ar putea exercita asu-

[22] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 38—40 din iunie-mai, 1864.

[23] *Idem*, nr. 111 din 23 XI 1863 p. 425.

[24] *Idem*, nr. 109 din 16 XI 1863, p. 426.

[25] *Concordia* nr. 104 din 19 XII 1863.

pra lor în Transilvania, considerente de ordin bugetar, apropierea de marii juriști ai epocii, unitatea imperiului.

Disputa atinge punctul culminant în dietă, unde se dezbate la începutul sesiunii din 1864 (25 mai—29 octombrie). Conjunctura generală este, din multe puncte de vedere, diferită față de prima sesiune. În primult rînd Habsburgii se dovedesc, după participarea deputaților transilvăneni la lucrările senatului imperial (18 iulie 1863—15 februarie 1864) incomparabil mai intransigenți față de pretențiile românești. Tărăgănează extrem de mult sancționarea legii privind egalitatea limbilor; modificată de români, resping direct, fără nici un menajament, voința majorității dietei pentru stabilirea tribunalului suprem în țară, refuză să garanteze creditul necesar construirii căii ferate Oradea—Cluj—Brașov, operează reduceri masive în bugetul Principatului. Această bruscă strîngere a frînelor, caracteristică de obicei ultimei faze de conducere a unui guvern, pare să prevestească și ea începutul sfîrșitului guvernării liberale. Apar într-adevăr semnele tatonării unei apropieri de Ungaria (vizita împăratului la Buda în vara anului 1864, de exemplu). La sfîrșitul acestui an încep tratativele secrete cu reprezentanții nobilimii maghiare.

Pe de altă parte nici starea de spirit a majorității românești a dietei nu mai este aceeași. Experiența parlamentară, destul de amară, pe care deputații români o au la Viena, în iarna 1863—64, îndîrjește conducerea lor politică, capătă o viziune mai largă și mai realistă asupra raporturilor de forță din imperiu, primește mai multă încredere în forțele proprii, întîmpină cu mai multă îndrăzneală ofensiva centralistă. Desigur linia colaborării cu Viena stabilită în 1861 și reafirmată la conferința națională din 1863 se menține, dar crește mult influența grupării radicale Barițiu-Rațiu, care condiționează această colaborare de satisfacerea unor revendicări ale românilor, de respectarea autonomiei Principatului. Ciocnirile cu guvernul central devin astfel mult mai acute. Se accentuează în aceeași măsură divergențele cu patriciatul săsesc. De aici eforturile acestuia, în mai 1864, pentru a convinge pe conducătorii nobilimii maghiare să intre în dieta de la Sibiu. *Hermannstädter Zeitung* vorbește adesea despre nevoia de a înfrîna „demagogia" majorității.

În afară de acestea chiar opinia publică românească, nemulțumită de tărăgănarea activității comisiilor dietei în toamna și iarna 1863—64, și în general de încetineala ei, „de vorba ei cea multă"[26], exercită și ea o anumită influență. Se fac auzite reproșuri că la Sibiu se vorbește prea mult și se face prea puțin. Sau, cum spune Barițiu, se tot cerne dar nu se frămîntă. Dieta încerca deci să fie mai operativă; cu atît mai mult, cu cît ordinea sa de zi era extrem de încărcată. Opt proiecte de lege își așteptau rezolvarea încă din sesiunea trecută. Între acestea: adoptarea unei legi electorale, „baza fericirii națiunii[27] și modificarea patentei urbariale din 1854, de care țărănimea lega atîtea speranțe. Altele îi vor fi

[26] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 72 din 20 IX 1864, p. 289.

[27] *Idem*, nr. 49 din 2 VII 1864, p. 198 și nr. 46 din 22 VI 1864, p. 184.

înaintate în decursul noii sesiuni (împărţirea administrativ-politică, organizarea tribunalelor de primă instanţă, proiectul de lege privind sancţionarea şi publicarea legilor, stabilirea preliminariului de buget al fondului pentru despăgubirea urbarială, preliminariul bugetului provincial al Transilvaniei pe 1865). Dieta însăşi are o serie de iniţiative legislative: propunerea privind construirea căii ferate Oradea—Cluj—Braşov, reducerea serviciului militar, desfiinţarea vămilor interne, construirea de drumuri.

Merită de asemenea să amintim şi aplanarea, cel puţin pentru un timp, a divergenţelor care s-au produs în cadrul majorităţii dietale româneşti, cu prilejul adoptării legii pentru egalitatea limbilor, între gruparea înalţilor funcţionari („cei 7—8") şi restul deputaţilor. Această desbinare, care a degenerat într-o polemică publică extrem de aprinsă între Vasile Ladislau Pop şi N. Popeea, polemică reprobată aspru de publicul larg, putea avea consecinţe dintre cele mai nefaste asupra evoluţiei politicii româneşti[28]. Românii vor avea astfel posibilitatea să-şi impună în dietă propriul lor proiect de lege pentru tribunalul suprem.

Iniţial deputaţii români hotărîseră să impună amînarea dezbaterii acestei chestiuni pînă după organizarea treptelor inferioare ale justiţiei, cum de fapt era normal. Aproape toţi deputaţii lor vorbesc împotriva inversiunii care se face. Ca şi cum, spun mereu, s-ar începe construcţia unei case cu acoperişul. Acceptă totuşi în cele din urmă această ordine de zi, pe de o parte sub influenţa sancţionării de către împărat a legii privind egalitatea naţiunii române — rescriptul respectiv este citit în prima zi a noii sesiuni — pe de alta datorită promisiunii ferme a reprezentanţilor Vienei, că Dietei îi va fi înaintat un proiect de lege pentru organizarea generală a justiţiei. El va sosi într-adevăr la Sibiu, ceva mai tîrziu, dar nu va mai putea fi luat în discuţie[29].

Dezbaterea generală a proiectului nu face decît să prevestească furtuna care se apropia. Toate contradicţiile ce se manifestaseră încă în cursul primei sesiuni, între români şi Habsburgi, între fruntaşii români şi birocraţia săsească, între cele două orientări din sînul românilor ca şi acelea existente în cadrul conducerii săseşti, reînvie în jurul discutării tribunalului suprem. Totul, începînd cu autonomia Principatului şi terminînd cu limba dezbaterilor noului for este repus în discuţie. Pare, celor mai mulţi, de rău augur.

De la început, baronul Salmen găseşte inutilă înfiinţarea unui tribunal suprem al Transilvaniei. Propune, fără nici un fel de menajament, două alternative: fie instituirea unei curţi de casaţie pentru întregul imperiu în cadrul căreia ar exista o secţie pentru Transilvania, fie organizarea acesteia în cadrul Tribunalului suprem care funcţiona în Viena pentru provinciile cisleitane[30]. E sprijinit şi de alţi deputaţi saşi.

[28] *Concordia*, nr. 86 din 25 X — nr. 91, din 12 XI 1863.

[29] *Akten* ..., p. 297—98.

[30] *Ziarul stenografic al dietei transilvane conchemată la Sibiu pe 1 iulie, 1863*, Hermannstadt, 1863, p. 628—29.

Din partea românilor se aud critici foarte aspre la adresa organizării existente a justiției. Se vorbește mult despre atribuțiile de ordin judecătoresc ale juzilor cercuali, neglijate în general de aceștia, despre administrarea foarte defectuoasă a acelor „scaune orfanale", despre moșteniri. Gavril Man înșiruie o serie de exemple concrete din comitatul Solnocul inferior[31].

Se fac apoi auzite voci care pledează pentru susținerea principiului istoric al eligibilității tuturor funcționarilor judecătorești. Întotdeauna în Transilvania, declară consilierul gubernial Dimitrie Moga, judecătorii forurilor de primă instanță au fost aleși de către adunările marcale, iar cei de la Tablă, Guberniu, Cancelarie de către dietă. De ce se încearcă acum, de sus, să se impună renunțarea la acest principiu?

Se pledează deasemenea pentru totala independență a justiției de administrație, pentru inamovabilitatea judecătorilor. De mai multe ori în cursul dezbaterii generale se ridică proteste împotriva existenței Tribunalului apelativ de la Sibiu, recent înființat. Acesta va reveni mai tîrziu foarte frecvent în discuție.

Dar controversa atinge întreaga sa profunzime abia în cursul dezbaterii speciale. Merită să fie examinată mai îndeaproape fiindcă pune în lumină cu mai multă pregnanță resorturile adînci ale contradicțiilor dintre vederile autonomiste ale conducerii românești și tendințele de centralizare ale Habsburgilor.

Mai întîi stabilirea sediului noului for (§ 1). Era, se înțelege, o chestiune foarte importantă nu numai prin ea însăși, ci și prin semnificațiile pe care le implica, prin consecințele sale mai îndepărtate. Românii îl vreau în Transilvania: acolo unde va fi sediul Guberniului. Cei mai mulți dintre sași, din contra, se pronunță pentru Viena. Mai mult chiar, consilierul gubernial Herbert propune un proiect de lege pentru contopirea totală a Tribunalului suprem al Transilvaniei aceluia al imperiului[32]. Acest demers nu avea alt scop decît de a face să eșueze planul românesc, sau de a face mai ușor acceptat proiectul de lege al Gubernului. Cercurile habsburgice sînt și ele pentru Viena, dar se pronunță în mod indirect, acordînd împăratului dreptul de a decide în această chestiune.

Firește, poziția românilor era foarte ușor de apărat. O recomandă însăși justețea ei: apropierea de cei pentru care se creează instituția. Dar nu întotdeauna justețea unei cauze reprezintă arma sa cea mai de temut. Se invocă împotriva românilor, raritatea proceselor care ajung în instanța a III-a, căile ferate, care în curînd vor apropia Transilvania de centrul imperiului, obișnuința poporului de a primi ultima decizie din partea împăratului sau din apropierea sa.

Oricum însă tribunalul suprem al Transilvaniei nu putea fi decît în Transilvania, după cum cel al Ungariei era în Ungaria, cel a Croației

---

[31] *Idem*, p. 630—32.

[32] *Idem*, p. 632—33.

în Croaţia, al Galiţiei în Galiţia. Se spun foarte multe pe această temă. Reţinem mai ales cuvîntarea într-adevăr mişcătoare, a mitropolitului Alexandru Şterca Şuluţiu despre necazurile omului de rînd, pentru care o călătorie la Viena însemna o greutate foarte mare[33]. Va fi foarte greu, spunea el, pentru ţăranul român să ajungă cu obişnuitul mălai în traistă pînă în capitala imperiului.

Treptat, sfera argumentaţiei se lărgeşte. Pentru stabilirea reşedinţei în Transilvania, declară deputaţii români, pleda şi dreptul istoric. Cu excepţia perioadei absolutiste, o parte a prerogativelor forului suprem au fost deţinute — după cum se ştie — de către guberniu. Însuşi împăratul a recunoscut acest principiu, în martie 1861, cînd a fost organizat senatul judecătoresc gubernial, ca for de a treia instanţă. Sau şi mai departe: constituţia veche a Transilvaniei, autonomia sa, care excludeau, în aceeaşi, măsură, schimbarea plănuită de Habsburgi. La fel, analogia cu alte provincii ale imperiului.

Argumentaţia adepţilor Vienei este cea cunoscută. Se fac referiri la încetineala cu care a funcţionat întotdeauna justiţia transilvăneană, la economii de ordin bugetar, la tradiţia existentă, la inexistenţa în Transilvania a unor mari capacităţi juridice. Foarte adesea se vorbeşte despre caracterul naţional pe care tinde să-l îmbrace justiţia în cadrul acestei provincii. În acest sens se fac aluzii, uneori chiar atacuri deschise, la senatul judecătoresc al Guberniului al cărui preşedinte era de faţă. Se face, la fel, foarte mult caz de faptul că stabilirea reşedinţei la Viena ar fi însăşi voinţa împăratului. Era un mod serios de a atrage atenţia deputaţilor români, de a-i aduce la ordine. Aici răspunde, foarte pertinent, mitropolitul Şuluţiu. Nu putem să nu admirăm curajul cu care se expune, luînd din nou atitudine împotriva Vienei. E greşit să se creadă — spune el — că orice proiect de lege emană direct de la împărat. Ar fi şi riscant, să se presupună despre acesta că ceea ce a acordat Transilvaniei în 1860, prin Diplomă, îi retrage în 1863 prin proiectul de lege aflat în dezbatere. Şi dealtfel, puterea legislativă e împărţită între împărat şi dietă. Se cunosc atîtea cazuri cînd dietele au modificat sau respins „propoziţiunile regeşti". Dieta de la Sibiu, ea însăşi, a modificat esenţial proiectul legii privind recunoaşterea naţiunii române şi totuşi legea a fost sancţionată de împărat. Iar dacă acum românii doresc ca tribunalul suprem să rămână în Transilvania, nu pot fi acuzaţi de neloialitate, de spirit de dezintegrare etc.[34].

Multe din argumentele aduse, de o parte sau de alta, sînt tipice, altele însă sînt marginale, depăşesc adesea obiectul în cauză, dar, de cele mai multe ori, sînt încărcate de semnificaţii politice.

Polemica se prelungeşte zile de-a rîndul. Să nu uităm că foarte mulţi deputaţi, cei mai marcanţi în orice caz, erau juriști. Impresia generală pe care o creează uneori dieta este a unei mari adunări de ju-

[33] *Idem*, p. 645.

[34] *Idem*, p. 646—48.

riști. Această procedură sterilă creează în rîndul deputaților ca și a opiniei publice o stare de iritare, care îngreunează și mai mult situația. Dar decisiv este, în cele din urmă, votul. Românii își impun punctul de vedere cu 47 de voturi pentru, față de 40 de voturi contra[35]. Acest afront deschis va stîrni la Viena o teribilă agitație împotriva românilor. Ziarele centraliste, în frunte cu *Die Presse*, tună și fulgeră împotriva „domnilor de români" adunați la Sibiu. *Hermannstädter Zeitung* în mai multe rînduri dă de înțeles publicului că proiectul de lege nu va fi sancționat de împărat. Într-adevăr tentativa românească va fi, cum vom vedea, zădărnicită. Oricum însă majoritatea dietei și-a îndeplinit cu demnitate datoria sa. Unitatea de acțiune a deputaților români, zdruncinată la sfîrșitul primei sesiuni, este acum din nou refăcută. Semnificativ, deputații maghiari aflați în dietă sprijină și ei propunerea.

O altă chestiune deosebit de spinoasă care se pune în fața dietei este aceea a personalului noului for. Președintele și consilierii urmau să fie, potrivit proiectului gubernial numiți de împărat (§ 2). Aceasta reprezenta o derogare de la tradiția veche, derogare pe care însă majoritatea românească o acceptă fără prea multe proteste pentru a putea impune mai ușor modificarea anterioară; înțelege însă ca aceste denumiri să se facă potrivit unor criterii bine stabilite: numai dintre transilvăneni și în raport cu cele patru națiuni politice și cele șase religii recepte. Întîlnim deci aceeași ancorare pe terenul solid al constituției Transilvaniei. Deputații români propun un amendament în acest sens[36].

Românii văd în precauția textului inițial o barieră împotriva dorinței lor îndreptățite de a ocupa mai multe posturi în administrație și justiție, o încercare de a-i dezavantaja în competiția pentru putere. Argumentează cu recenta lege privind recunoașterea națiunii lor. Ce sens a avut ea, dacă i se anulează cîmpul activității sale? Căci legea, în accepțiunea românească, nu era atît o finalizare, cît un punct de pornire, un instrument al ridicării multilaterale a națiunii. Altminteri — declară Șuluțiu — întreaga „înarticulare" nu a fost decît o satiră, care în loc să repare nedreptățile trecutului, ar reduce în Transilvania anii absolutismului lui Bach, cînd cele mai importante dregătorii publice erau ocupate de străini[37]. În această privință nici nu poate fi vorba de concesii. Amendamentul este impus, în ciuda tuturor obiecțiilor unor deputați sași, cu o mare majoritate de voturi. Articulația interioară a legii este astfel din nou modificată.

Spiritul de inovație al românilor se afirmă iarăși atunci cînd se dezbate paragraful 4, referitor la atribuțiile tribunalului. Va decide, propun deputații români, ca for de instanță a treia, și cea din urmă, în toate cazurile civile, urbariale și penale care vor ajunge în fața sa. Prin aceasta însă se atingeau prerogativele tribunalului superior de la Sibiu

---

[35] *Idem*, p. 715.

[36] *Idem*, p. 724.

[37] *Idem*, p. 738—39.

şi pe un plan mai îndepărtat privilegiile de autonomie ale Pămîntului Crăiesc.

Dialogul politic căpăta din nou alură. Tema sa principală vizează de data aceasta Tribunalul apelativ din Sibiu. Încă în 1862 membrii români ai Universităţii au ridicat, cum am văzut, obiecţii împotriva sa, considerînd chestiunea de competenţa dietei. Sînt mult mai aspre acum, cînd instituţia organizată între timp, relevă într-adevăr un caracter aproape exclusiv săsesc (dintre cei 20 de funcţionari ai săi abia unul era român). Organizarea unui tribunal apelativ separat pentru Pămîntul Crăiesc este, declară deputaţii români, o sfidare la adresa egalităţii naţionale, o încarnare a principiului medieval al privilegiilor acordate unor teritorii. Sau atunci de ce nu ar exista şi un tribunal românesc şi unul maghiar? Cît despre numele de tribunal săsesc, care foarte frecvent i se dă, nici nu vreau să audă. Se fac bineînţeles referiri, dureroase pentru o parte a membrilor dietei, la caracterul etnic precumpănitor românesc al Pămîntului Crăiesc[38].

Celelalte prevederi ale proiectului de lege nu stîrnesc discuţii deosebite. Se hotărește introducerea în sigiliul noii instituţii şi a emblemei naţiunii române. Actul este înaintat la sfîrşitul lui iunie împăratului pentru sancţionare.

Dar chestiunea se complică subit. Modificările făcute de români, care sperau într-o lovitură norocoasă, întîmpină la Viena o rezistenţă foarte hotărîtă. Proiectul de lege este retrimis la Sibiu nesancţionat şi esenţial schimbat. Cercurile habsburgice insistă, în primul rînd, ca sediul tribunalului să fie în Viena. În august 1864 este trimis la Sibiu vicecancelarul Reichenstein pentru a impune românilor o conduită mai supusă. Ziarele centraliste vieneze vorbesc din nou despre atitudinea rebelă a preoţilor români, („die rumänischen Popen"). Dieta este silită astfel să reia totul de la început.

Era interesant de ştiut care va fi acum atitudinea românilor. Presa, şi nu numai cea românească, este extrem de atentă, galeriile sălii la „Împăratul Românilor" gem ca niciodată de lume. Se vorbea la Sibiu că o parte a deputaţilor români sînt gata mai de grabă să-şi depună mandatele decît să accepte sediul în Viena. Putem bănui intensitatea clocotului din culise din cîteva scrisori particulare şi din unele ecouri care răzbat în presă. Se lansează ideea întocmirii, în afara dietei, a unui mare memoriu al întregii naţiuni în această privinţă. Publicul românesc înclină spre intransigenţă.

Dezbaterea reîncepe în 17 septemvrie, cînd are loc cea mai agitată şedinţă din întreaga istorie a dietei. Survine acum un fapt neaşteptat,

---

[38] Pămîntul Crăiesc avea, potrivit recensămîntului din 1857 o populaţie de 400.951 de locuitori dintre care: 232.419 români, 142.088 germani, 25.505 maghiari şi 939 greci, cf. Fényes Elek, *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*, în *Értekezések a történeti tudományok köréből*, I, Pest, 1873, p. 66.

care trece problema sediului pe planul al doilea. Consilierul aulic sas Zimmermann propune ca una dintre atribuțiile tribunalului suprem să fie judecarea cancelarului aulic transilvan, în cazul cînd acesta ar încălca constituția. Sau, cu alte cuvinte, aplicarea în cadrul Transilvaniei a principiului responsabilității ministeriale. Cere, sprijinit de alți deputați sași, ca proiectul de lege să fie modificat în acest sens[39]. Românii se opun; doar Axente Sever, abia acum întrat în dietă, după multele greutăți care i s-au făcut din partea comitelui Albei de Jos, Pogány György, neinițiat încă în acțiunile de culise, face excepție.

Așadar rolurile par că se inversează. În realitate, demersul radical săsesc era o simplă manevră, care nu avea alt scop decît să zădărnicească în ultima instanță orice tenativă ulterioară a românilor de înnoire al justiției, fie prin o nouă amînare, fie făcînd de-a dreptul imposibilă sancționarea proiectului de lege. Căci era fără îndoială că o asemenea inițiativă, care mergea mult mai departe decît actele liberale fundamentale, nu ar fi fost acceptată atît de ușor de Habsburgi. Birocrația săsească avea într-adevăr interesul, în vederea menținerii privilegiilor Pămîntului Crăiesc să paralizeze cît mai mult posibil, reorganizarea justiției și a administrației Transilvaniei, potrivit unor principii noi. Se încearcă deci înfrîngerea românilor cu propriile lor arme. Mai era aici, în afară de aceasta, și pornirea cunoscută a lui Zimmermann, împotriva vicecancelarului aulic, baronul Reichenstein.

Majoritatea respinge, după multe discuții, propunerea. Românii, declară George Barițiu, cu toate că nu sînt, cum e și firesc, împotriva principiului responsabilității ministeriale, ci dimpotrivă aderă sincer la cele mai democratice principii de guvernare, nu se pot simți chemați să le impună întregului imperiu și poate nici nu ar fi în măsură să o facă; cheamă dieta la ordine[40].

În ceea ce privește sediul tribunalului, auzim acum și dintr-o parte și din cealaltă același cîntec. Se repetă, cu mai multă înfocare, argumentele din iunie.

Dintre români Ioan Rațiu, viitorul președinte al Partidului Național Român, care se afirmă acum ca o mare figură politică, rostește magistralul său discurs, intitulat: „Ardealul sau Viena, autonomie sau centralizare". Totul de fapt era cuprins în aceste cuvinte. Analizează, cu o mare strălucire de spirit, chestiunea din punct de vedere istoric și juridic. Concluziile la care ajunge I. Rațiu sînt următoarele: întotdeauna sediul forului judecătoresc de instanța a treia a fost în Transilvania, apelul la împărat fiind o simplă excepție; dreptul de a stabili reședința forurilor supreme a căzut, de asemenea, mereu în competența dietei. Ar fi cu totul neconsult, mai spune vorbitorul, ca după toate sacrificiile, pe care Transilvania le-a făcut imperiului, să se smulgă din rădăcini și ultimii stîlpi ai autonomiei sale. Nu dieta Transilvaniei a fost aceea,

[39] *Ziarul stenografic*... p. 1552—54.

[40] *Idem*, p. 1563—64.

care „cu o iuţeală nemaipomenită într-un parlament" a adoptat Diploma şi Patenta, cu toate că ele ştirbeau adînc drepturile constituţionale ale Principatului? Nu a fost acceptată fără nici o crîcnire sarcina cea mare a dărilor? N-au fost oferite, fără nici o reţinere braţele locuitorilor pentru binele şi prosperitatea Imperiului întreg? Aduce în discuţie lipsa oricărui analogii cu situaţia din alte provincii, vorbeşte despre pericolul îndepărtării celor mai calificaţi juriști transilvăneni, despre faptul că majoritatea locuitorilor Principatului — 3 din cele 4 naţiuni — sînt împotriva Vienei, despre precedentul extrem de periculos care s-ar creea. „Dacă astăzi se află mai asigurată justiţia în Viena, într-un tribunal separat transilvan, mîine se va afla mai asigurată într-un tribunal împreunat cu cel austriac, iar poimîine se va afla şi mai asigurată dacă şi legile după care va avea să judece acest tribunal se vor face în senatul imperial îngust. Şi atunci ce ne-a mai rămas din autonomia patriei?"[41].

Argumentaţia deputaţilor autonomişti conduce uneori firul discuţiei asupra unor aspecte mai îndepărtate, dar foarte semnificative din alte domenii de activitate. Răbufnesc din cînd în cînd critici foarte severe la adresa Habsburgilor. Aşa de pildă Axente Sever, pornind de la necesitatea ca fondurile alocate noii instituţii să rămînă în Transilvania, vorbeşte despre starea generală de înapoiere a agriculturii acesteia, unde „se scarmănă" pămîntul încă tot cu plugurile de lemn în timp ce în celelalte provincii se folosesc plugurile de fier, despre imposibilitatea plătirii dărilor de către cea mai mare parte a locuitorilor, despre obligaţiile mari financiare ale Transilvaniei faţă de imperiu. Nu există, spune Axente, o proporţie dreaptă între dat şi luat, între venit şi căpătat, între dări şi căpătări[42].

Ceea ce este nou, faţă de dezbaterea din iunie, e faptul că între cei care pledează pentru Viena sînt mulţi români. Survine acum aceeaşi sciziune care s-a manifestat şi la sfîrşitul sesiunii precedente, cu prilejul adoptării legii, privind limbile oficiale. Gruparea înalţilor funcţionari români, care în iunie fusese antrenată, cu excepţia vicepreşedintelui Vasile Pop, de curentul opoziţionist general, cedează. Alături de ei se situează acum şi capii bisericeşti. Chiar şi Şuluţiu, care cu elanul său idealist recunoscut, a sprijinit adesea cele mai radicale manifestări naţionale se vede silit să vorbească acum pentru Viena. Se poate înţelege uşor drama sufletească pe care o trăieşte.

Încă odată lipsa de unitate face ineficientă politica românească: majoritatea dietei nu-şi poate impune punctul de vedere. În 21 septembrie se hotărăşte cu majoritatea de voturi acceptarea modificării făcute la Viena (67 de voturi pentru: 40 de saşi, 23 români, 4 maghiari, faţă de 27 de voturi contra: 26 de români şi 1 maghiar[43]).

---

[41] *Idem*, p. 1571—73.

[42] *Idem*, p. 1583—85.

[43] *Concordia*, nr. 75 din 28 IX 1864, p. 302.

Poate părea surprinzător că deputații români, deținînd majoritatea în dietă și fiind în asentimentul opiniei publice, nu au îndrăznit să persevereze pe calea pe care porniseră. Adevărul este că situația lor era extrem de complexă. În primul rînd orice hotărîre a dietei trebuia, spre a deveni lege, să fie sancționată de împărat. N-ar fi fost acesta primul caz de refuz. Chiar majoritatea românilor din dietă era, în al doilea rînd, foarte relativă. Putea fi ușor neutralizată, fie numindu-se noi regaliști, în locul celor care lipseau, fie organizîndu-se, cu mai multă strășnicie, noi alegeri în circumscripțiile electorale cu majorități maghiare. Se puteau apoi face, și în curînd se vor face, presiuni asupra membrilor dietei, funcționari ai statului. Sau deputații sași, adepți în general, ai centralizării, puteau părăsi acum, după ce Diploma și Patenta fuseseră „înarticulate" lucrările forului legislativ. Cum o și declară, într-un rînd, în plină ședință dietală. Ori pur și simplu, dieta putea fi desființată. Să mai adăugăm la toate acestea și faptul că problema Ungariei, încă nerezolvată planează asupra românilor, ca o adevărată sabie a lui Damocles. Oricînd puteau fi sacrificați de Habsburgi, și evenimentele ulterioare o vor dovedi, pentru concilierea claselor conducătoare maghiare. În toți acești ani, trăiesc din această cauză cu un puternic sentiment de neliniște, de nesiguranță, cu presimțiri rele.

Iată suficiente motive pentru care majoritatea românească a dietei de la Sibiu a trebuit să fie mereu destul de maleabilă. Toată opera sa legislativă se resimte de acest fapt. Ar fi cu totul greșit să ne imaginăm activitatea ei ca o explozie de radicalism, ca ceva în genul adunării naționale franceze din timpul marii revoluții, a „conventicolului francez", cu care totuși este uneori comparată de către unii contemporani. Ea este în deciziile sale o operă precaută, circumspectă, extrem de calculată, chiar dacă în discuții nu au lipsit elementele de critică violentă sau chiar de revoltă. Deasemenea dieta s-a mișcat foarte încet, poate prea încet pentru împrejurările de atunci și a manifestat o totală reținere față de orice ostentație, față de orice gest spectacular. Înnoirile mari pe care ea le face, ca și cele pe care intenționa să le facă, caută să le altoiască pe trunchiul constituțional existent, să le modeleze, cel puțin formal, acestuia. De cele mai multe ori trebuie, ca atare, să încline în hotărîrile sale spre soluții de mijloc. Chiar și în probleme de natură socială, modificarea Patentei urbariale din 1854 de pildă, deciziile luate la Sibiu sînt moderate. Această reținere, determinată de teama de a nu periclita, printr-o prea mare intransigență de principii, întreaga operă de înnoire a structurii politice a Transilvaniei, nu știrbește însă cu nimic caracterul democratic al activității dietei de la Sibiu, care a transpus, parțial, în practică, în condițiile guvernării liberale, programul revoluționar formulat la Blaj în 1848.

Retrimis la Viena, cu modificările cerute, proiectul de lege este de îndată sancționat. Nu mai rămînea decît ca instituția să se organizeze practic. Instituirea ei se face repede, ceea ce dovedește caracterul urgent al chestiunii. În mai 1865 Tribunalul suprem este deja în mare constituit. În fruntea lui este numit Vasile Pop, care depune acum jurămîn-

tul[44]. Deschiderea festivă are loc în 18 iulie[45]. Personalul înaltului for se compunea din: 7 consilieri, 3 secretari, 1 director de oficiu, 2 adjuncți de direcțiune și 4 cancelişti; îi este alocat pentru anul 1866 un buget de 68.520 de florini[46].

Numirea vicepreşedintelui gubernial Vasile Pop nu a fost o surpriză. El era și pînă atunci, începînd din noiembrie 1861, șeful justiției Transilvaniei, în calitate de conducător al senatului judecătoresc al Guberniului. Se urmărea apoi să se facă, în felul acesta, și o concesie, sau cel puțin o compensație, românilor. Să nu uităm că în 1865 negocierile dualiste începute la sfîrșitul anului precedent, devin publice și evoluează foarte mult. Vasile pop era, dealtfel, o personalitate de mare anvergură. S-a ridicat greu, parcurgînd succesiv aproape toate treptele ierarhiei judecătorești, dar reușește în cele din urmă să se impună foarte solid în domeniul său de activitate, datorită calităților sale intelectuale deosebite și a unei mari voințe. Se impune nu atît ca un mare teoretician, cît ca un remarcabil practician. E cunoscut pentru spiritul său foarte activ, și imparțialitatea sa. Baronul Reichenstein, care l-a recomandat împăratului declara că, dacă ar avea un proces cu tatăl înaltului demnitar, l-ar supune fără teamă tocmai judecății fiului[47]. Ascensiunea lui V. Pop a fost însă incontestabil favorizată de atmosfera liberalistă generală și în măsura cea mai mare de ridicarea politică pe care națiunea română o trăiește în această epocă. Se știe că încă în decembrie 1860, românii vorbeau despre numirea sa în funcția de cancelar aulic[48].

Și sub raport național V. Pop avea merite mari. Să nu amintim decît votul său separat în Cancelaria aulică, privind convocarea dietei, din iulie 1861, diametral opus vederilor majorității funcționarilor aulici, atît în ceea ce privește structura forului legislativ, cît și a ordinii sale de zi. În cadrul dietei, vicepreşedintele gubernial este, datorită funcției sale, loialist, ori de cîte ori apar deosebiri de vederi cu Viena. El polemizează, e drept, cu unii deputați sași, cu vederi conservatoare, sau care duceau mai departe decît era dorit în cercurile conducătoare tendințele centraliste; dar polemizează în același timp și cu reprezentanții aripii radicale românești. În dietă, polemizează mai ales cu Bariţiu și Rațiu. În afara dietei este foarte cunoscută lunga sa polemică, din Concordia cu Nicolae Popeea, viitorul episcop la Caransebeșului[49]. Întrucît în jurul lui se adună alți cîțiva demnitari superiori (I. Alduleanu, I. Pușcariu, D. Moldovan etc.) blocul majoritar al deputaților români se scindează. Din această cauză amendamentele democratice românești

[44] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 39 din 19 V 1865, p. 153.

[45] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 55 din 26 VII 1865, p. 217.

[46] *Idem*, nr. 36 din 8 V 1865, p. 143.

[47] Ilie Dăianu, *Al doilea președinte al „Asociațiunii" Vasile L. bar. Pop (1819—1875)* Sibiu, 1925, p. 66.

[48] *Gazeta Transilvaniei* nr. 50 din 8 XI 1860, p. 207.

[49] *Concordia*, nr. 86 din 25 X — nr. 91 din 12 XI 1863.

sînt respinse de mai multe ori cu majoritate de voturi. Așa s-au petrecut lucrurile în octombrie 1863, cu prilejul adoptării legii, privind egalitatea limbilor, așa se petrec și în septembrie 1864. Oricum însă numirea lui Vasile Pop a însemnat pentru români o mare satisfacție morală. Mulți contemporani văd aici nu atît o reușită individuală cît una colectivă, o reușită a națiunii.

Dar viața Tribunalului suprem al Transilvaniei a fost de scurtă durată. Încă de la înființare, activitatea sa s-a desfășurat în atmosfera nefavorabilă a negocierilor dualiste. Încheierea acestora vor însemna și sfîrșitul său. În 1867, după ce o perioadă scurtă, reședința sa a fost stabilită la Cluj, este contopit — și redus în același timp — cu Curtea supremă de justiție a Ungariei, în cadrul căreia formează o secție specială pentru Transilvania. La conducerea acestei secții rămîne în continuare (pînă în 1875) V. Pop, care era în același timp și vicepreședinte al Curții supreme. Își ocupă noul post în ianuarie 1868[50].

Strădaniile desfășurate în anii 1863—64 de către intelectualitatea românească și conducerea politică săsească au avut un caracter nu numai pregresist ci și democratic. Cu toate că reședința acestui for a fost stabilită, în ciuda tuturor protestelor românilor la Viena, înființarea sa a avut o importanță deosebită pentru simplificarea și modernizarea justiției Marelui Principat. De asemenea campania politică largă pe care a prilejuit-o a antrenat într-o acțiune comună întreaga sferă a burgheziei românești și, într-o oarecare măsură chiar masa sa de sprijin. Înființarea sa constituie, alături de legea privind recunoașterea națiunii române și cea privind folosirea limbii sale în viața publică, una dintre realizările cele mai importante ale dietei de la Sibiu.

S. RETEGAN

DIE BILDUNG DES OBERSTEN GERICHTS TRANSYLVANIENS 1865

(Zusammenfassung)

Der Aufsatz stellt im ersten Teil die Lage des Rechtswesens in Siebenbürgen in der Übergangsperiode von der feudalen Organisierungsform der Justiz in die neue, kapitalistische dar. Es wird die allgemeine Konjunktur, in Rahmen der das Problem der Reorganisierung der Justiz und in erster Reich das Problem der

[50] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 3 din 22 I 1868 p. 10.

Bildung eines obersten Gerichtes von dem Hermanstädter Landtag vom Jahre 1863—64 gestellt wurde, entworfen. Diese Problemstellung verursachte im Landtag eine heftige Auseinandersetzung zwischen den rumänischen politischen Führern und der Wiener Zentralregierung. Obwohl sich die rumänische Mehrheit des Landtages für die Festlegung des Sitzes des Obersten Gerichts in Siebenbürgen aussprach, nötigten letzten Endes die Habsburger den Landtag, Wien als Sitz des neuen gerichtlichen Forums zu genehmigen. Somit trat auf Grund eines vom Hermannstädter Landtag herausgegebenen Sondergesetzes in Mai 1865 das Oberste Gericht von Transylvanien ins Leben, an dessen Spitze ein Rumäne, Vasile Ladislau Pop erannt wurde. 1867, nach dem dualistischen Vertrag schmolz es mit dem obersten Gerichtshof Ungars zusammen, im Rahmen dessen eine Sondersektion für Siebenbürgen gebildet wurde.

PREOCUPĂRILE CONSILIULUI DIRIGENT ÎN VEDEREA ORGANIZĂRII JUSTIȚIEI ÎN TRANSILVANIA (1918—1920)

Consiliul Dirigent, organism politic provizoriu însărcinat cu conducerea afacerilor Transilvaniei în perioada de tranziție[1] și-a înscris printre preocupări și îndrumarea — prin Resortul de Justiție[2] — activităților din domeniul justiției. Privite în ansamblu măsurile ce s-au inițiat au urmărit adaptarea justiției la noua situație politică creată ca urmare a unirii Transilvaniei cu România.

În lucrarea de față nu ne propunem o analiză pur juridică a realităților din domeniul justiției, în perioada 1918—1920, nici a naturii juridice a actelor emise de Consiliul Dirigent[3], ci vom privi justiția ca pe o uriașă instituție relevîndu-i organizarea, modul de funcționare și înnoirile survenite.

Măsurile întreprinse în acest domeniu trebuie puse în legătură nu numai cu realitățile politice de după 1 decembrie 1918, ci și cu pregătirea juridică a celor chemați în posturile de conducere, cu mediul în care ei s-au format și activat pînă la Unire.

Toate aceste considerente au făcut ca acțiunile lor să se caracterizeze prin *necesar, oportun* și în unele cazuri prin *provizorat*. Prin tot ceea

---

[1] Gheorghe Iancu, *Despre formarea și componența Consiliului Dirigent*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", 12, 1969, p. 329—336; *Problema desființării Consiliului Dirigent, Ibidem*, 15, 1972, p. 373—391.

[2] Șeful Resortului de justiție a fost pînă la 21 septembrie 1919 Aurel Lazăr. În urma demisiei prezentată la acea dată, locul lui a fost luat de Emil Hațieganu. Secretar general a fost numit în ședința Consiliului Dirigent din 5 februarie 1919 Alexandru Marta, care și-a ocupat postul la 1 martie 1919; șef de secție a fost Ioan Papp; consilieri: Cornel Crăciunescu la Direcția juridică civilă, Victor Andrei la cea penală și Ion Iancu la cea de contabilitate. Cf. Ioan I. Papp, *Instaurarea justiției românești în Ardeal*, în „Transilvania", 1945, 76, nr. 1, p. 3; *Unirea Ardealului. Conferință ținută la radio București 1934*, Cluj, 1934, p. 49. În toamna lui 1919 Resortul Justiției, ca și întreg Consiliul Dirigent s-a mutat de la Sibiu la Cluj, și s-a instalat în Palatul de Justiție.

[3] Victor Onișor, *Izvoarele de drept ale Consiliului Dirigent*, în „Ardealul juridic", 1926, 6, nr. 7, p. 97—99.

ce s-a înfăptuit, s-a căutat însă constant și o cît mai rapidă uniformizare a justiției de pe întreg teritoriu al statului unitar român.

În întreaga sa activitate, Resortul de Justiție a avut de învins destule dificultăți, izvorîte atît din faptul că autoritatea Consiliului Dirigent nu s-a exercitat de la început asupra întregului teritoriu unit cu România[4], cît și din lipsa de personal juridic. Acest din urmă impediment s-a ivit ca o consecință a refuzului unei părți a vechilor jurişti de a-și continua activitatea în cadrul statului român, precum și a numărului mic de magistrați români de care dispunea Consiliul Dirigent, urmare firească a politicii discriminatorii a regimului dualist[5]. S-a adăugat necesitatea imperioasă de a se crea unele organisme juridice noi, și de a se introduce limba română în justiție. Dar, în ciuda acestor neajunsuri, uriașul mecanism care-l constituia justiția s-a pus în mișcare. O mișcare a cărei direcție era îndreptată, în mod ireversibil, spre contopirea cu cea din vechea Românie.

La 1918 în cadrul statului român se găseau în vigoare mai multe legislații[6]. Menținerea acestei situații ducea la conflicte de legi interprovinciale, făcea dificilă cunoașterea și aplicarea unitară a legilor pe întreg cuprinsul țării. În consecință, problema unificării legislative s-a impus din considerente politice, sociale și juridice ca un deziderat vital,

---

[4] Gheorghe Iancu, *Din preocupările Consiliului Dirigent pentru organizarea administrației românești în Transilvania*, în „Anuar. Inst. Ist. Arheol. Cluj", 14, 1971, p. 196—198.

[5] După șematismul oficial maghiar din 1918, în afară de Casație, pe teritoriile unite cu România erau înființate 1272 de posturi de magistrați inamovibili, 478 de magistrați stagiari, 1383 funcționari de grefă și 147 de notari publici, din care români erau 64, magistrați inamovibili, 36 magistrați stagiari, 84 funcționari de grefă și 3 notari publici. Deci cca. 4%. Cf. I. Papp, *o.c.*, p. 10, 17—18.

[6] In domeniul dreptului civil (de exemplu), în Transilvania și Banat s-a aplicat pînă la 1 mai 1853 dreptul civil maghiar, care nu era codificat, ci se compunea dintr-o serie de practici și jurisprudențe cutumiare, ce aveau ca bază echitatea, dreptul roman, codul austriac și lucrarea de doctrină a lui Werböczi „Tripartitum", scrisă în 1514 în limba latină. Începînd cu 1861, dreptul civil maghiar se aplică din nou, dar numai asupra regiunilor din vest ale Transilvaniei, cu excepția tribunalului Caransebeș și a unei părți din Zălau. În Ardealul propriu-zis se aplica doar pe o parte a tribunalelor Dej și Arad. În restul Ardealului se aplica codul civil austriac din 1811, cu modificările din 1876. Se adăugau la acestea, legile civile maghiare și ordonanțele regale și ministeriale, de la 1867—1918 pentru întreaga Transilvanie. Cf. George P. Docan, *Minoritatea. Legislația ungară din Transilvania în comparație cu legislația română*, București, 1924, p. 7—17; Grigore Lahovary, *Justiția în Banat*, în „Curierul judiciar" (București), 26, nr. 10 din 1921, p. 145—146; Aurelian R. Ionașcu, *Problema unificării legislației civile în cugetarea juridică românească (1919—1941)* în „Pandectele române", 1942, 21, partea a IV-a, p. 147; „Argus" (București), 10, nr. 2036 din 15 decembrie 1919.

ce se cerea a fi grabnic rezolvat[7]. În acei ani, însă, s-au impus atît pe plan european cît și național factorii „care militau în favoarea unei unificări nu prin extinderea formală a unei legislații socotită dominantă, ci printr-o nouă sinteză originală, care să valorifice cît mai mult posibil toate tradițiile istorice valabile și să degaje o sinteză nouă, adaptată noului stat"[8].

Consiliul Dirigent prin primul său act fundamental, Decretul I din 24 ianuarie 1919, menținea în mod provizoriu ordonanțele, regulamentele și statutele legale emanate înainte de 18 octombrie 1918 „în interesul ordinei publice și pentru a se asigura continuitatea de drept"[9]. Același Decret cuprinde și dispoziții care se referă nemijlocit la justiție, determinînd sensibile schimbări. Astfel, toți funcționarii numiți sau aleși, de orice categorie, rămîneau în funcțiile lor; din considerații de serviciu și ale liniștii publice oricare funcționar (judecător, notar public) putea fi pus în disponibilitate, eventual pensionat din oficiu; se scoteau din vigoare dispozițiile conform cărora judecătorii și notarii publici nu puteau fi transferați fără consimțămîntul lor; se desființa dreptul de supraveghere al președinților de tablă și al primprocurorilor, ce urma să se exercite, pînă la alte dispoziții, de către șeful Resortului de justiție.

În conformitate cu dispozițiile acestui Decret, au fost menținute în vigoare și legile de justiție, atît cele materiale cît și cele formale. S-au păstrat astfel gradele de jurisdicțiune cu atribuțiile ce le aveau, precum și organizarea internă a magistraturii.

În Transilvania instanțele judecătorești erau judecătoriile de ocol (rurale și urbane), tribunalele, Curțile de Apel, Curțile cu jurați, autoritățile administrative investite cu drept de jurisdicțiune, judecătorii, arbitrii instituiți în cadrul Camerelor de Comerț (pentru cereale și alte produse agrare). Pe lîngă fiecare tribunal funcționa cîte un Parchet (procuratură), iar pe lîngă fiecare Curte de Apel cîte un Parchet general (procuratura generală)[10].

---

[7] Aurelian R. Ionașcu, *o.c.*, p. 147; Gh. Iancu, *o.c.*, p. 199.

[8] Ovid Sachelarie, Valentin Al. Georgescu, *Unirea din 1918 și problema unificării legislației*, în „Studii. Revistă de Istorie", 1968, 21, nr. 6, p. 1190.

[9] „Gazeta oficială publicată de Consiliul Dirigent" (Sibiu) nr. 6 din 14/27 ianuarie 1919, p. 25 (mai departe: *Gazeta oficială*).

[10] In Cluj și Oradea erau cîte două judecătorii de ocol, una rurală și urbană, în orașele: Sighetul Marmației, Satu-Mare, Zălau, Arad, Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Deva, Sibiu, Brașov, Tîrgu-Mureș, Odorhei, Bistrița, Dej, Turda, Alba Iulia, Dumbrăveni cîte o judecătorie de ocol pentru oraș, cuprinzînd și comunele rurale. In alte locuri, (cca. 100) erau judecătorii pentru rezedințe (fie orașe sau nu) și alte comune rurale împreună. Tribunale a căror circumscripție nu era identică cu întinderea județului — cum era în vechea Românie —, erau în Sighetul Marmației, Satu Mare, Zălau, Oradea (în circ. teritorială a *Curții de Apel Oradea*); în Cluj, Alba Iulia, Deva, Sibiu, Turda, Dej, Bistrița (circ. *Curții*

Dar noua situaţie politică impunea — după opinia lui Aurel Lazăr şeful Resortului de justiţie — înfăptuirea unor importante modificări cerute din considerente[11]: 1) *constituţionale*, în sensul că unirea Transilvaniei cu România a schimbat situaţia constituţională a acestor teritorii, ceea ce trebuia să se reflecte şi în organizarea justiţiei; 2) prin unirea Transilvaniei cu România, lipseau autorităţile centrale de justiţie, astfel încît era nevoie de o Curte de Casaţie, de un Contencios administrativ, de un Consiliu superior de disciplină pentru avocaţi, organisme care cu excepţia primului au şi fost create; 3) şi, în sfîrşit, pe considerentul că acele legi care fuseseră inspirate de tendinţa suprimării naţiunilor din Ungaria, trebuiau abrogate, asigurîndu-se în acelaşi timp o reabilitare şi despăgubire a celor loviţi de ele (de ex. legea trădătorilor de patrie).

Toate acestea s-au realizat treptat, şi abia după instituirea controlului Resortului de justiţie asupra tuturor instanţelor judiciare din Transilvania, fapt care s-a realizat în mai multe etape, în funcţie de mutarea liniei demarcaţionale şi de plecarea trupelor sîrbeşti şi franceze din Banat.

Într-o primă etapă, prin Ordonanţa 121 referitoare la judecători, avocaţi şi notari publici, s-a dispus extinderea jurisdicţiei statului român asupra celor 15 judeţe asupra cărora Consiliul Dirigent îşi exercita controlul în mod efectiv, instanţele judiciare de pe acest teritoriu fiind subordonate Curţilor de Apel din Cluj şi Tîrgu Mureş[12]. Urmau, apoi, indicaţiile pentru organele judiciare referitoare la activitatea lor în noile condiţii politice. Astfel, pricinile de orice natură, atacate prin recurs în faţa Curiei ungare, se ţineau în suspensie pînă la noi dispoziţii; toate autorităţile şi oficiile judiciare se puneau sub supravegherea supremă a şefului Resortului de justiţie; în materie de jurisdicţiune, normele dreptului material, procedura judiciară şi extrajudiciară rămîneau în vigoare în măsura în care nu contraveneau ordonanţelor date de Consiliul Dirigent; întreg personalul juridic (magistraţi, procurori, avocaţi, notari publici) trebuia să depună jurămîntul de fidelitate faţă de statul român; pentru cine jurămîntul era în contradicţie cu convingerile sale

---

de Apel Cluj), în Tg. Mureş, Braşov, Odorhei, Miercurea Ciuc, Dumbrăveni (circ. *Curţii de Apel Tg. Mureş*), în Timişoara, Arad, Lugoj, Caransebeş (circ. *Curţii de Apel Timişoara*); şi 4 Curţi de Apel. Pentru locul instanţelor, organizarea, atribuţii, vezi: Alexandru Marta, *Organizaţia judecătorească în Transilvania, Banat şi părţile ungurene în comparaţie faţă de cea din vechiul Regat*, Cluj, 1922, p. 3—35; *Instituţiile capitaliste din Transilvania şi actele create (1848—1923)*. Lucrare Mss. la Arh. St. Cluj, p. 76—77.

[11] „Patria" (Sibiu), I, nr. 7 din 9/22 februarie 1919.

[12] Cele 15 judeţe erau: Alba Inferioară, Bistriţa-Năsăud, Braşov, Ciuc, Cojocna, Făgăraş, Hunedoara, Mureş-Turda, Odorhei, Sibiu, Solnoc-Dobîca, Tîrnava Mare, Tîrnava Mică, Trei Scaune, Turda-Arieş. Cf. „Gazeta oficială", nr. 7—12 din 1, 6, 8, 12, 19, 22 februarie 1919, p. 12—13.

religioase, putea face promisiunea solemnă; despre depunerea jurămîntului (promisiunea solemnă) se încheia un proces verbal ce trebuia trimis șefului Resortului de justiție. Refuzul de a-l presta implica pierderea funcției sau retragerea dreptului de a pleda în fața oricărei instanțe judiciare din Transilvania, precum și a dreptului la pensie. Cei care-l depuneau își puteau continua activitatea, păstrîndu-și, în același timp, toate drepturile dobîndite. Prevederile Ordonanței 121 vor sta la baza întregului proces de preluare a justiției, indiferent de etapa în care s-a realizat. Ceva mai tîrziu, prin Ordonanța nr. 1200 din 18 iunie 1919 se reafirma că „funcționarul public, prin denegarea jurămîntului, fără o deosebită enunciațiune, se considera ca destituit din oficiul său"[13].

Pe baza acestui temei legal se trece la preluarea instanțelor judiciare de pe teritoriile amintite, acțiune ce se integra organic în complexul proces de preluare a tuturor serviciilor publice din Transilvania, desfășurat sub conducerea prefecților numiți de Consiliul Dirigent[14]. Înainte de a se trece efectiv la preluare, Consiliul Dirigent a numit la 12 februarie 1919 noile conduceri ale celor două Curți de Apel, ale tribunalelor și judecătoriilor aparținătoare lor[15].

Fixată inițial pentru 1 martie 1919[16], preluarea instituțiilor judiciare din județele amintite s-a desfășurat în cele mai multe cazuri în cursul lunii martie, eventual aprilie[17].

Din informările amănunțite trimise Resortului de Justiție de cei însărcinați cu preluarea, precum și din procesele verbale luate cu acea ocazie, ne-am putut forma o imagine veridică și nuanțată în același timp, despre acest proces. Se poate cunoaște cu precizie numele celor care au condus operațiunea, temeiul legal al acțiunii, procedura propriu-zisă, atitudinea magistraților, a personalului auxiliar, a notarilor publici, a oamenilor de serviciu, forțele rămase în continuare în funcțiune,

---

[13] Ibidem, nr. 36—37 din 19, 23 iunie 1919, p. 5.

[14] Gh. Iancu, *o.c.*, p. 202—208.

[15] La Curțile de Apel s-au numit cîte un primpreședinte — Pompei Micșa la Cluj și Romul Popp la Tîrgu Mureș, 4 respectiv 3 judecători și cîte 1 procuror general. Alexandru Pop și Mihail Gropșianu; la tribunale cîte un primpreședinte, 1—3 judecători și un primprocuror; la judecătorii cîte 1 șef judecător. Cf. Muzeul de Istorie al Transilvaniei Cluj, *Inv. M. 168*. Proces verbal din 12 februarie 1919; I. Papp, *o.c.*, p. 8—10.

[16] Muzeul de Istorie al Transilvaniei, fond *cit.*, Proces verbal din 26 februarie 1919.

[17] În Arhiva Tribunalului Cluj-Napoca fond *Curtea de Apel Cluj Prezidiale Inv. 375/1919*, dosar 1—5 se găsesc toate copiile după informările și procesele verbale de preluare, trimise Resortului justiției. Mulțumim și pe această cale lui Andrei Kiss arhivist principal la Arhivele Statului Cluj pentru ajutorul acordat în depistarea fondului respectiv, precum și arhivistei Maria Mărgineanu de la Tribunalul Cluj-Napoca pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție materialul.

unele măsuri cu caracter provizoriu luate de noile conduceri în vederea încadrării neîntîrziate cu cadre a instanţelor, iar în finalul lor era dată situaţia la zi a restanţelor existente în diferite locuri. Din informările respective rezultă de asemenea o mare varietate de situaţii ivite şi de măsuri luate imediat cu ocazia preluărilor[18].

Potrivit dispoziţiilor Ordonanţei 121 a Resortului justiţiei, magistraţii, procurorii, avocaţii şi notarii publici erau obligaţi să depună jurămîntul de fidelitate faţă de statul român. Cei care l-au depus şi-au putut continua nestingheriţi activitatea. Dintre cei care l-au refuzat, unii şi-au părăsit imediat posturile, alţii au revenit peste cîteva zile sau luni, alţii au fost obligaţi să rămînă în continuare în funcţii, alţii au cerut să li se aplice în mod simbolic forţa pentru a găsi în aceasta o justificare a continuării muncii, alţii au insistat pentru a nu li se pretinde jurămîntul de fidelitate. Au fost şi cazuri în care nu s-a pretins jurămîntul, ori au fost menţinuţi şi cei care l-au refuzat. Oricum, pe baza studierii atente a materialelor documentare, se poate conchide că nu toţi cei care au refuzat depunerea jurămîntului de fidelitate au fost destituiţi, aşa cum prevedea de fapt Ordonanţa nr. 121[19]. Diferitele situaţii au impus organelor judiciare conducătoare supleţe şi cumpănire în raporturile cu vechii slujbaşi. În această primă etapă în multe locuri, judecătorii, avocaţii[20], notarii şi chiar personalul auxiliar au refuzat în bloc depunerea jurămîntului.

La 4 martie 1919 cu ocazia preluării primului tribunal, cel de la Sibiu, au depus jurămîntul doar 3 magistraţi şi 1 funcţionar de grefă, 17 magistraţi şi 9 funcţionari refuzîndu-l[21]. Curtea de apel din Cluj, tribunalul şi judecătoriile de pe teritoriul judeţului Cojocna au fost preluate la 11 martie 1919. La Curtea de Apel, la somaţia lui Pompei Micşa, au refuzat depunerea jurămîntului — cu excepţia unui jude sas Gustav Haupt — toţi magistraţii, funcţionarii şi chiar oamenii de serviciu ma-

---

[18] Vezi tot pentru preluări: Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond. *Prefectura judeţului Cluj*, dosar 319, 557/1919, fond. *Parchetul General Cluj*, dosar 4, 5, 7/1919; Arh. Tribunalului Cluj-Napoca, fond. cit., dosar 6, 15, 125, 130, 240, 263/1919; 1, 2, 6, 21, 35/1920; „Alba Iulia" I, nr. 12 din 12/25 martie 1919; „Unirea" (Blaj), XXIX, nr. 16 din 20 aprilie 1919; „Renaşterea Română" (Sibiu) I, nr. 54 din 12/25 martie 1919; „Gazeta Poporului" (Sibiu), II, nr. 14 din 6 aprilie 1919; „Patria" (Sibiu) I, nr. 41 din 3 aprilie 1919 etc.

[19] „Servind şi azi încă mulţi funcţionari fără jurămînt, vă invităm — se spunea în Ordinul circular nr. 13717/1920 Pres. Just. din 6 iunie 1920 al Secretariatului General din Cluj adresat Curţilor de Apel — ca în proporţie ce se numesc funcţionari noi care prestează jurămîntul oficial să fie demisionaţi cei fără jurămînt". Arh. Trib. Cluj-Napoca, fond. cit., dosar 1/1920.

[20] Prin Decretul XV adoptat de Consiliul Dirigent în 6 iunie 1919 se reglementau toate chestiunile cu privire la avocaţi. Cf. „Gazeta Oficială" nr, 31—35 din 25, 31 mai, 5, 12, 16 iunie 1919, p. 12.

[21] Arh. Trib. Cluj-Napoca, fond. *cit.*, Inv. 375/1919, dosar 1.

ghiari. Substituitul legal al prim-preşedintelui, Anton Pózsoni a citit o declaraţie prin care protesta împotriva ordinului de preluare al Consiliului Dirigent, refuzînd predarea oficiului. A fost nevoie de prezenţa armatei române pentru a-l determina să părăsească localul. În aceeaşi zi preşedintele tribunalului din Cluj şi procurorii au refuzat de asemenea depunerea jurămîntului de fidelitate. L. Nestor, preşedintele tribunalului, i-a convocat pentru a doua zi pe juzi, pentru a se pronunţa asupra depunerii jurămîntului. A doua zi, aceştia s-au întrunit, au iscălit o declaraţie prin care refuzau depunerea jurămîntului, şi au părăsit serviciul. A plecat cu ei şi personalul auxiliar şi oamenii de serviciu. În faţa acestei situaţii, ca primă măsură dictată de împrejurări, s-a decis amînarea pertractărilor la tribunal cu cel puţin două săptămîni. Situaţia s-a repetat şi la judecătoriile de ocol urbană şi rurală existente în Cluj[22].

Curtea de Apel din Tîrgu-Mureş a fost preluată la 18 martie 1919 de către Romul Popp. Preşedintele, judecătorii şi procurorii au refuzat depunerea jurămîntului. Notarii de stat (3) de la care nu se ceruse jurămîntul, fiind deci obligaţi a-şi continua activitatea, s-au retras de asemenea. Funcţionarii subalterni s-au prezentat la servici abia după ce — la cererea lor — li s-a aplicat în mod simbolic forţa. Într-o asemenea situaţie, preşedintele Romul Popp înştiinţa la 22 martie 1919 pe şeful Resortului că nu dispune nici de judecătorii necesari constituirii unui senat, care să rezolve problemele urgente[23].

La preluarea tribunalului şi a judecătoriei din Alba Iulia (13 martie), a judecătoriei Aiud (20 martie), a Tribunalului din Tîrgu Mureş şi Dumbrăveni (10 martie) situaţia a fost aceeaşi. La judecătoria de ocol din Abrud (17 aprilie), din Uioara (30 aprilie) însă, majoritatea vechilor juriști au depus jurămîntul[24].

Instanţele judiciare din judeţele Ciuc şi Odorhei ar fi trebuit potrivit Ordonanţei 121 să fie preluate de asemenea în lunile martie—aprilie. Dar, din lipsa personalului calificat, Consiliul Dirigent abia la 25 iulie 1919 a decis preluarea lor[25], realizîndu-se efectiv în intervalul iulie—septembrie 1919, cu care ocazie vechiul personal juridic şi-a părăsit posturile[26].

A doua etapă în extinderea autorităţii Resortului de justiţie asupra instanţelor judiciare de pe teritoriul Transilvaniei s-a realizat prin Ordonanţa nr. 1200 din 18 iunie 1919[27], prin care era separată jurisdicţiunea judeţelor Bihor, Maramureş, Sătmar, Sălaj şi Ugocea de cea a statului

---

[22] *Ibidem;* „Unirea" nr. 56 din 15 martie 1919; I. Papp o.c., p. 13—15.

[23] Arh. Trib. Cluj-Napoca, Fond. cit., Inv. 375/1919, dosar 5.

[24] *Ibidem,* dosar 1, 5.

[25] Muzeul de Istorie al Transilvaniei Inv. M. 169, Proces verbal din 25 iulie 1919.

[26] Arh. Trib. Cluj-Napoca, fond. cit., Inv. 375/1919, dosar 5.

[27] „Gazeta Oficială", nr. 36—37 din 19, 23 iunie 1919, p. 5.

maghiar şi se subordona statului român. Din acest moment jurisdicţia Curţii de Apel Debreţin asupra teritoriului aparţinînd tribunalelor Sighetul Marmaţiei, Satu Mare şi Zalăului, precum şi jurisdicţiunea Curiei ungare asupra tuturor teritoriilor amintite, înceta. Tribunalele şi judecătoriile din judeţele menţionate se subordonau Curţii de Apel din Oradea, de care mai ţineau tribunalele din Oradea şi Arad. Urmare firească a acestor schimbări, toate pricinile de pe aceste teritorii, de orice natură, care pe cale de recurs ar fi urmat să fie înaintate Curţii de Apel din Debreţin, se înaintau Curţii de Apel din Oradea, iar cele ce ar fi urmat să fie înaintate Curiei Ungare, se ţineau la instanţele respective în suspensie pînă la dispoziţii ulterioare.

În sfîrşit, într-o a treia etapă, prin Ordonanţa nr. 6267 din 9 august 1919 primită de Consiliul Dirigent la 13 august 1919, se extindea autoritatea Resortului de justiţie şi asupra forurilor judiciare din judeţul Caraş-Severin, Timiş-Torontal, Bichiş şi Cenad, încheindu-se de fapt prin aceasta cuprinderea întregului teritoriu al Transilvaniei sub autoritatea Consiliului Dirigent, implicit şi al Resortului de justiţie[28]. În conformitate cu această Ordonanţă, judecătoriile şi tribunalele de pe teritoriul judeţului Torontal se subordonau Curţii de Apel din Timişoara; judecătoriile din judeţul Cenad se subordonau jurisdicţiei tribunalului Arad, respectiv Curţii de Apel Oradea; judecătoriile din judeţul Timiş şi Torontal care aparţinuseră pînă acum tribunalelor a căror reşedinţă era în afară de teritoriul luat în stăpînire faptică de statul român se subordonau deocamdată, jurisdicţiei tribunalului Timişoara.

Apariţia Ordonanţei amintite imediat după plecarea trupelor franceze din Banat şi Arad, consfinţea pentru judeţul Caraş-Severin şi Arad o stare de fapt, întrucît în urma acordului realizat cu Comandamentul francez, instanţele judiciare de pe aceste teritorii au fost preluate în lunile iunie—iulie 1919[29]. Curtea de Apel, tribunalul şi judecătoria de ocol din Timişoara au fost preluate de către Alexandru Marta la 21 septembrie 1919, judecătoria din Ciacova la 29 noiembrie etc.[30].

În etapa a doua şi a treia, procedura de preluare a fost aceeaşi. Se poate totuşi constata că un număr sporit dintre jurişti au depus jurămîntul de fidelitate. Astfel, la Curtea de Apel din Timişoara aproape întreg personalul l-a depus, la tribunalul din Satu Mare (29 iulie 1919),

---

[28] „Ibidem", nr. 50—53, din 27, 30 august, p. 4, 6, septembrie 1919, p. 3—4.

[29] Curtea de Apel, tribunalul şi judecătoria de ocol din Timişoara s-au preluat la 21 septembrie 1919; tribunalul Arad la 7 iulie, judecătoria din Făget la 2 iulie 1919, cea din Orşova la 4 iulie, din Teregova la 13 iulie, din Ciacova la 29 noiembrie 1919. Cf. Arh. Trib. Cluj, fond, cit. Inv. 375/1919, dosar 4; tribunalul şi judecătoria de ocol din Caransebeş au fost preluate la 30 iunie 1919. Procesul verbal de preluare. Arhivele Statului Bucureşti, Arhiva Istorică Centrală, fond. *Consiliul Naţional Român Caransebeş*, dosar 163/1919, f. 1; dosar 162/1919, f. 1, dosar 161/1919, f. 1.

[30] Arh. Trib. Cluj-Napoca, fond. cit. Inv. 375, dosar 4.

la judecătoriile de ocol din Oravița (14 august 1919), la Făget (2 iulie 1919), Ciacova aproape întreg personalul a depus jurămîntul[31].

Preluarea instanțelor judiciare a însemnat doar un moment din procesul reorganizării justiției din Transilvania. În fața forurilor conducătoare s-a impus din acel moment o altă delicată problemă rezultată din atitudinea unei părți a vechilor juriști și anume aceea de a asigura la nivelul diferitelor instanțe un minim de persoane, așa încît activitatea acestora să nu sufere perturbări prea mari. Încă la 1/14 decembrie 1918 s-a lansat un apel către funcționarii români de la tribunale, judecătoriile și tablele regești, către avocați și militari, prin care aceștia erau invitați să-l anunțe pe șeful Resortului de Justiție în cazul în care ar dori să intre în serviciul justiției românești[32].

Prin părăsirea posturilor de către o parte a vechilor juriști, unele instanțe rămăseseră fără nici un judecător, funcționar de grefă și chiar oameni de servici, iar la altele numărul personalului era cu mult mai mic decît cel necesar[33]. În asemenea situație, Consiliul Dirigent s-a adresat în repetate rînduri avocaților români invitîndu-i să intre în justiție. Un asemenea apel a făcut Resortul de justiție, prin intermediul prefectului orașului Cluj, Valentin Poruțiu, avocaților români de aici, solicitîndu-le sprijinul în vederea organizării justiției românești la Cluj. Întruniți la 23 martie 1919, avocații, după alegerea unei comisii care să desemneze pe cei care urmau să treacă în rîndul magistraților, au declarat că vor considera, „ca o obligație morală... de a se pune la dispoziția Consiliului Dirigent și a se angaja la justiție"[34]. Cei desemnați (11 avocați și 3 candidați de avocați) s-au pronunțat că sînt gata să-și ocupe posturile[35]. Aceasta a făcut posibilă ținerea primelor pertractări în limba română la 1 aprilie 1919 la Curtea de Apel din Cluj și la 24 aprilie 1919 la tribunalul din Cluj[36]. Cazul prezentat n-are însă valoare generalizatoare, deoarece după unele opinii autorizate, majoritatea avocaților români n-au răspuns chemării Consiliului Dirigent[37]. Oricum, în anul 1919 au intrat în magistratură 264 avocați, iar la începutul lui 1920 încă 111, lucru demn de relevat în condițiile acelor ani[38].

---

[31] *Ibidem*, dosar 3, 4; „Unirea" nr. 182 din 30 august 1919.

[32] „Gazeta Oficială" nr. 1, din 1/14 decembrie 1919, p. 3.

[33] Vezi în acest sens și Raportul ofițerului informator nr. 32 din 11 iunie 1919, referitor la starea justiției, adresat Comandamentului zonei de supraveghere din Transilvania. Arh. Trib. Cluj, fond cit., dosar 263/1919.

[34] „Revista de drept" (Sibiu), I, nr. 2 din aprilie 1919, p. 61.

[35] *Ibidem*, p. 62.

[36] „Patria" nr. 48 din 12 aprilie 1919; Glasul Libertății (Cluj) 1, nr. 10 din 4 mai 1919; Telegraful Român (Sibiu), 67, nr. 43 din 6 mai 1919.

[37] I. Mănescu, *Rolul magistraților veniți din vechiul regat în Ardeal*, în „Ardealul juridic", 1929, 9, nr. 5, p. 97; „Gazeta Oficială", nr. 1, p. 3.

[38] I. Papp, *o.c.*, p. 18—19.

Alte forţe pe care s-a putut baza Resortul de Justiţie au fost acei magistraţi care iniţial au refuzat depunerea jurămîntului, dar cu scurgerea timpului au decis să-şi reia activitatea. Astfel, la 7 mai 1919 Consiliul Dirigent a admis revenirea în serviciu a unui judecător la Curtea de Apel sau tribunalul din Cluj, a 3 judecători la tribunalul din Dumbrăveni şi a unuia la judecătoria din acelaşi oraş, punîndu-li-se doar în vedere ca în decurs de un an să-şi însuşească limba română[39]. Şi cazul nu este izolat. Acelaşi fenomen îl semnalează şi „Patria" din 30 aprilie 1919 referitor la judecătoriile de ocol din Baia de Criş, Hunedoara şi Haţeg. La judecătoria de ocol din Aiud — după cum reiese din raportul din 15 mai 1919 al şefului judecătoriei către Resortul Justiţiei — îşi reluaseră serviciul 1 judecător şi 2 funcţionari[40]. La 10 mai 1919, 7 funcţionari maghiari şi-au reluat activitatea şi la judecătoria de ocol din Blaj[41]; exemplele ar putea continua. De o revenire masivă se poate vorbi, însă, doar după august 1920[42], după încheierea tratatului de la Trianon.

În vederea acoperirii golurilor de personal existente, Resortul de Justiţie a cerut şi sprijinul magistraţilor din vechea Românie[43].

Era acesta un demers caracteristic pentru toate ramurile de activitate ale Consilului Dirigent şi care apare ca ceva firesc în acei ani de asidue eforturi în vederea deplinei uniformizări a ţării. S-a intervenit întîi în mod particular pe lîngă magistraţii din vechea Românie, demers care nu s-a soldat cu rezultate mulţumitoare. De aceea, Consiliul Dirigent s-a adresat pe cale oficială Ministerului de Justiţie, rugîndu-l să propună magistraţilor să plece în Transilvania. În urma tuturor acestor iniţiative unii magistraţi din vechea Românie au trecut în Transilvania, fără însă ca numărul lor să fie prea mare[44]. Cu toate demersurile între-

[39] Muzeul de Istorie al Transilvaniei, Inv. M. 168, Proces verbal din 7 mai 1919.

[40] Arh. Stat. Bucureşti, fond. *Consiliul Dirigent*, II, dosar 17/1919, f. 16.

[41] Arh. Trib. Cluj-Napoca, fond. cit. Inv. 375/1919, dosar 1.

[42] Idem, fond. cit., dosar 35/1920.

[43] Raportul preşedintelui Tribunalului Braşov din 31 mai 1919 adresat şefului Resortului de justiţie, unde se fac propuneri concrete de persoane din vechea Românie pentru a fi numite în Transilvania. Drept urmare, Resortul a cerut opinia Curţilor de Apel în această problemă, prin adresa 2201/1919 din 26 iunie 1919, Curtea de Apel din Cluj a răspuns la 26 iulie 1919. Arh. Trib. Cluj, fond. cit., dosar 180/1919.

[44] Resortul de justiţie s-a adresat la 14 august 1919 Ministerului de justiţie, solicitînd ca acesta să facă un apel către juriştii din vechea Românie în vederea ocupării unor posturi în magistratura din Transilvania. Printr-o nouă adresă din 1 septembrie 1919 se comunicau şi condiţiile de salarizare, se preciza numărul procurorilor şi al magistraţilor de care era nevoie. În urma acestor demersuri ale Resortului de justiţie, Ministerul de Justiţie a trimis o adresă tuturor barourilor prin care le ruga să răspundă chemării Consiliului Dirigent. Cf. George

prinse, lipsa de personal juridic s-a resimțit în decursul întregii existențe a Consiliului Dirigent[45].

În preajma desființării Consiliului Dirigent se găseau în serviciu, după cifrele date de I. Papp 565 magistrați dintre care 251 sași și maghiari[46]. După desființarea Consiliului Dirigent, justiția din Transilvania a trecut sub controlul Ministerului de Justiție, care sesizînd lipsa de magistrați de aici, a transferat mulți magistrați în Transilvania[47]. Paralel cu preluarea instanțelor judiciare și cu eforturile de încadrare a lor cu personalul necesar, s-au abrogat unele legi, s-au pus prevederile altora în concordanță cu situația politică de după Unire, s-a sistat activitatea unor organe juridice și s-au creat altele noi, s-au făcut schimbări în organizarea administrativă a instanțelor judiciare.

Prin Decretul V din 8 februarie 1919 se declara cu putere retroactivă „de nul și neavenit în toate consecințele sale" pe teritoriul Transilvaniei, art. XVII din 1915 referitor la responsabilitatea materială a „trădătorilor de patrie", precum și Ordonanțele date în această materie[48]. Tuturor celor atinși de sancțiunea legii și a ordonanțelor li se acorda completa reintegrare în drepturi. Pentru aplicarea Decretului V s-a dat Ordonanța nr. 192 din 2/15 februarie 1919, prin care se ordona imediata sistare a procedurilor intentate sub titlul trădării de patrie în temeiul art. de lege și a ordonanțelor amintite și ridicarea sechestrelor[49]. Se realiza prin aceste dispoziții pe lîngă o recompensare materială și o importantă reabilitare morală a acelora care au avut mult de pătimit în anii primului război mondial pentru sentimentele de unire frățească nutrite pentru frații de dincolo de Carpați. Era o răsplată pentru anii de pribegie, internare, desnădejde.

Sub presiunea maselor populare, Consiliul Dirigent s-a văzut silit să dea Ordonanța nr. 555/1919 just. din 16 iunie 1919 și Ordinul circular din această dată, referitoare la suspendarea procedurii în procesele civile de despăgubire, derivate din timpul revoluției din toamna anului 1918[50].

Încă prin Decretul I se suspenda inamovibilitatea judecătorilor și a notarilor publici[51], pentru ca în procesul organizării justiției românești

---

Cerbu, *Organizarea magistraturii în Ardeal*, în „Revista de Drept" nr. 5—8, 1919, p. 161, 162; Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond *Parchet General Cluj*, dosar 33/1920, I. Mănescu, *o.c.*, p. 97; I. Papp, *o.c.*, p. 10; Muzeul de Istorie al Transilvaniei *Inv. M. 168*, Proces verbal din 12 august 1919.

[45] Arh. Trib. Cluj-Napoca, fond. *cit. Inv. 375/1919*, dosar 1—5.

[46] I. Papp, *o.c.*, p. 17.

[47] I. Mănescu, *o.c.*, p. 97.

[48] „Gazeta Oficială" nr. 7—12, p. 11; „Gazeta de drept" nr. 1 din martie 1919, p. 32.

[49] Ibidem, p. 33—35; Gazeta Oficială nr. 7—12, p. 13—14.

[50] Ibidem, nr. 38 din 26 iunie 1919, p. 255—256.

[51] Pentru notari în general: Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond. *Consiliul Dirigent Resortul de Justiție*, dosar 1/1919; Idem, fond. *Ministerul de Justiție, Secretariatul*

să se poată face numiri sau schimbări cerute de situaţie. Printr-o Ordonanţă din 7 octombrie 1919 se preciza că orice magistrat sau funcţionar juridic transferat din considerente de serviciu, chiar fără voia lui, era obligat să-şi ocupe noul post în timpul stabilit de Consiliul Dirigent[52].

Conştienţi de faptul că fiinţarea Resortului de Justiţie şi a întregului Consiliu Dirigent era limitată în timp, s-a căutat mereu o apropiere cu stările de fapt din vechea Românie, „deoarece unificarea dreptului — se afirma într-un periodic al vremii — este completarea unirii naţionale, politice"[53]. Pe această linie se înscriu şi prevederile Decretului IV din 7 aprilie 1919 cu privire la schimbarea denumirilor în justiţie[54].

Printre modificările de procedură, semnalăm pe cele prin care se suprima procedura preparatoare prescrisă de codul civil în procesele de divorţ, contestarea paternităţii, interdicţiunea şi încetarea ei, prelungirea minoratului şi încetarea lui[55], ori suspenda obligativitatea reprezentării prin avocat la judecătoria de ocol[56].

Cum s-a mai amintit, după Unire s-a sistat activitatea unor organe judiciare, creîndu-se în acelaşi timp altele noi. Astfel prin Decretul I se suspenda jurisdicţia Curţilor cu juraţi atît pentru infracţiunile de drept comun cît şi pentru cele de presă. La 11 iunie 1919 Consiliul Dirigent a aprobat o Ordonanţă potrivit căreia toate infracţiunile care în virtutea legilor de pînă atunci au fost puse sub căderea Curţilor cu juraţi, erau transferate tribunalelor din oraşele reşedinţe ale Curţilor de Apel[57].

General Cluj, dosar 1/1920; „Monitorul Oficial al judeţului Alba Inferioară" nr. 38 din 13/26 aprilie 1919.

[52] „Gazeta Oficială" nr. 61 din 18 octombrie 1919, p. 505. Pentru ex. de transferare Arh. Trib. Cluj-Napoca, fond. cit., dosar 33/1920.

[53] „Argus" (Bucureşti) 10, nr. 2030 din 8 decembrie 1919.

[54] Astfel, în loc de judecătorie cercuală se va numi judecătoria de ocol, cu indicarea reşedinţei pusă la nominativ; tribunalul se va indica de asemenea cu reşedinţa unde se află; în loc de tablă regească — curte de apel; în loc de curie — curte de casaţie şi justiţie; în loc de jude cercual — judecător de ocol; în loc de jude la tribunal — judecător la tribunal; în loc de jude la tablă, respectiv curie — consilier la curtea de apel, respectiv casaţie, judecătorii se vor numi cu un nume colectiv, magistraţi. Cf. „Gazeta oficială", nr. 7—12, p. 9—10.

[55] „Gazeta oficială" nr. 80 din 25 ianuarie 1920 p. 1; nr. 95 din 10 martie 1920, p. 2—3; „Patria" nr. 9 din 15 ianuarie 1920; Arh. Trib. Cluj, fond. cit., dosar 1/1920.

[56] Muzeul de istorie al Transilvaniei, Inv. M. 169. Proces verbal din 20 august 1919; Arh. Stat. Bucureşti, fond. *Consiliul Dirigent*, III, d. 26/1920, f. 64—65.

[57] *Ibidem*, A d. 1/1919, f. 43; „Gazeta oficială" nr. 38 din 26 iunie 1919, p. 1. Ordonanţa amintită a fost dată în virtutea art. de lege LXIII din 1912 care autoriza guvernul, ca în caz de război să suspende Curţile cu juraţi şi să defere infracţiunile de competenţa lor tribunalelor. Cf. „Revista de drept", nr. 5—8, din 1919, p. 120.

Printre primele măsuri luate de Resortul Justiției a fost oprirea funcționării cu începere din 20 ianuarie 1919 a Comisiei de cenzurare a avocaților și judecătorilor din Tîrgu-Mureș, diplomele eliberate după această dată urmau să fie considerate ca nevalabile pe teritoriul administrat de Consiliul Dirigent[58]. La 12/25 martie 1919 Consiliul Dirigent a decis să instituie în mod provizoriu o Comisie de examinare pentru examenele de capacitate ale avocaților și magistraților cu sediul la Cluj, ceea ce s-a realizat prin Decretul X din 15 aprilie 1919[59]. Potrivit acestui Decret, diplomele eliberate cu începere de la 1 iulie 1919 de către Comisia de examinare de la Budapesta nu mai erau recunoscute în Transilvania, ca obiect de examen s-a introdus dreptul constituțional român, s-a redus numărul anilor în care cineva putea ajunge avocat (7 în loc de 9), s-a stabilit în mod provizoriu componența și numărul membrilor Comisiei[60]. Ca primpreședinte a fost numit Emil Hațieganu, în acel moment șeful Resortului codificării, numirile definitive ale membrilor au fost făcute la 2 ianuarie 1920[61]. Comisia și-a început lucrările la Cluj în 28 iunie 1919, Emil Hațieganu deschizînd prima ei sesiune în prezența șefului de resort Aurel Lazăr, a judecătorilor de la Curtea de Apel și tribunal, subliniind importanța momentului în procesul de înjghebare a justiției românești în Transilvania[62].

Un alt organ judiciar care se impunea a fi creat era Consiliul suprem disciplinar al avocaților. La 12/25 martie 1919 Consiliul Dirigent a decis formarea lui, iar la 17 aprilie 1919 s-a dezbătut decretul privind înființarea Consiliului la Cluj[63]. Ca primpreședinte a fost numit de către șeful Resortului de Justiție, Pompei Micșa, președintele Curții de Apel Cluj, iar ca președinți Gustav Haupt consilier la același for și Demetrie Kiss avocat din Oradea, adăugîndu-se și un număr de 20 de membri[64].

Prin Decretul VI din 19 februarie 1919 Judecătoria administrativă existentă pînă atunci se înlocuia cu un Contencios administrativ — instanță de control judecătoresc al legalității actelor de autoritate administrativă — organizat în două secții: administrativă și financiară[65].

---

[58] Ibidem, nr. 5 din 5/18 ianuarie 1919, p. 22.

[59] Ibidem, nr. 24—25 din 17, 26 martie 1919, p. 5—8.

[60] Ibidem, nr. 26—28 din 30 aprilie, 3, 10 mai 1919, p. 1.

[61] Președinți: Pompei Micșa, Gustav Haupt, Aurel Isac avocat în Cluj; secretar Iuliu Popescu consilier la Curtea de Apel Cluj și 28 membri. „Ibidem", nr. 26—28, p. 8; nr. 82 din 26 ianuarie 1920, p. 1.

[62] „Patria" nr. 109 din 1 iulie 1919; Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond. *Comisia de examinare pentru magistrați și avocați în Cluj*, dosar 2/1920.

[63] Decretul XI referitor la instituirea în mod provizoriu a unui Consiliu superior de disciplină și afaceri administrative pentru avocați cu sediul la Cluj. Cf. „Gazeta Oficială", nr. 24—25, p. 8, nr. 26—28, p. 1—2.

[64] Ibidem, p. 8.

[65] Ibidem, nr. 7—12, p. 17.

Hotărîrile aduse de Judecătoria administrativă după 18 octombrie 1918 trebuiau să fie înaintate Contenciosului administrativ spre revizuire. Ca primpreşedinte a fost numit cu titlu provizoriu Octavian Rusu. Tot în mod provizoriu au fost desemnaţi apoi preşedintele şi consilierii, stabilindu-li-se şi atribuţiile. După extinderea autorităţii Consiliului Dirigent şi asupra Banatului şi Crişanei, urmau să se numească membrii şi de acolo. La 12 mai 1919 preşedintele, consilierii, notarul şi personalul administrativ auxiliar al Contenciosului au depus jurămîntul, după ce la 7 mai 1919 O. Rusu anunţa începerea activităţii Contenciosului în localurile Direcţiei Financiare din Sibiu[66].

Prin unirea Transilvaniei cu România, Curţile de Apel şi tribunalele de aici, care se aflaseră sub jurisdicţiunea Curiei din Budapesta rămăseseră fără forul judecătoresc suprem. Această situaţie se cerea grabnic depăşită. Încă la 1—2 februarie 1919 avocaţii români întruniţi în Congres la Sibiu, după ce au dezbătut în mod detaliat situaţia justiţiei din Transilvania, făcînd multe sugestii utile Resortului de Justiţie, au opinat pentru înfiinţarea în Transilvania, în mod provizoriu a unei Curţi de Casaţie[67].

Pe parcurs s-au conturat două opinii în legătură cu locul şi organizarea forului suprem judecătoresc pentru Transilvania — aşa cum rezultă ele şi din Ordonanţa nr. 3981/1919 Pres. Just. din 14 iulie 1919 semnată de Aurel Lazăr[68]. Unii se pronunţau ca acest for să se încadreze Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie din Bucureşti. Încadrarea s-ar fi putut face în două feluri: jurisdicţia Curţii de Casaţie din Bucureşti să se extindă şi asupra Transilvaniei, sau în cadrul ei să se formeze o secţie specială transilvăneană; alţii ar fi dorit ca o Înaltă Curte să se organizeze, pînă la unificarea justiţiei la Cluj. Pentru a se evita situaţia ca într-un stat să fie două Înalte Curţi de Casaţie şi Justiţie, cea din Cluj ar fi trebuit să fie doar o secţie — şi anume a IV-a — purtînd numele de „Secţia a IV-a a Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie". În finalul Ordonanţei, Aurel Lazăr cerea Curţilor de Apel ca atît ele cît şi organele subordonate să-i înainteze părerile lor în chestiunea amintită. Membrii Curţii de Apel din Cluj întruniţi în 19 iulie 1919 în şedinţa plenară, după o analiză atentă a celor două posibilităţi, considerînd că „unificarea modului de cugetare şi dezvoltarea unui limbaj juridic curat românesc cu cea mai posibilă uşurinţă numai aşa se poate asigura, dacă forul judiciar suprem de la început e laolaltă, unitar"[69], au opinat ca autori-

[66] Muzeul de istorie al Transilvaniei. Inv. M. 168, Proces verbal din 24 februarie/9 martie 1919; Proces verbal din 19 martie/1 aprilie 1919; „Gazeta Oficială", nr. 24—25, p. 1; nr. 26—28, p. 16; Arh. Stat. Bucureşti, fond. *cit.*, dosar 155/1919, f. 157.

[67] „Renaşterea Română", nr. 25 din 6/19 februarie 1919.

[68] Arh. Trib. Cluj-Napoca, fond. cit., d. 195/1919.

[69] Ibidem, Adresa din 28 iulie 1919 a preşedintelui Curţii de Apel Cluj, către Şeful de Resort.

tatea Înaltei Curți de Casație și Justiție din București să se extindă și asupra teritoriului Transilvaniei și în cadrul ei să se formeze o secție specială transilvăneană cu sediul la București[70]. În același sens s-a pronunțat la 24 august 1919 și baroul avocaților români din Cluj[71]. Fără să fim în posesia tuturor răspunsurilor primite de Resortul Justiției, credem că majoritatea lor au avut în vedere aceeași soluție, care se va și concretiza. Astfel, pe lîngă Curtea de Casație și Justiție din București s-au constituit trei secțiuni ardelene — a IV-a, a V-a și a VI-a — încadrate cu juriști transilvăneni și cu o organizare ce diferea doar în unele detalii de cea a secțiunilor care judecau recursurile de la forurile judiciare din vechea Românie[72]. Odată cu crearea acestor secțiuni justiția din întreaga țară dobîndea un for suprem unic, pas important pe drumul uniformizării justiției[73].

Funcționarea Resortului de Justiție — ca și a întregului Consiliu Dirigent — a încetat de facto la 10 aprilie 1920, ca urmare a desființării acestui organism politic provincial de către guvernul central. În manifestul „Către națiunea română din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș", adevărat bilanț al activității desfășurate de Consiliul Dirigent, referitor la justiție se arată că au fost reorganizate cele 4 Curți de Apel, toate procuraturile generale, 20 de tribunale, totalitatea parchetelor, 116 judecătorii de ocol și s-au reorganizat barourile avocaților[74].

Problemele de justiție din Transilvania au trecut în competența Departamentului Central, într-o primă etapă, prin intermediul Secretariatului General din cadrul Comisiei regionale de unificare și descărcare de la Cluj[75]. Secretar general la justiție a fost numit Alexandru Marta, care la 20 aprilie 1920 a depus jurămîntul în fața președintelui Curții de Apel din Cluj[76]. Procesul de unificare a legislației, a organizării judiciare s-a realizat treptat și mult mai lent decît se considera la 1918[77].

---

[70] Ibidem, Proces verbal din 19 iulie 1919.

[71] „Patria" nr. 163 din 10 septembrie 1919.

[72] Secțiunile ardelene s-au constituit doar din 4 consilieri — nu din 8 — și un președinte. Ca președinte al Secției a IV-a care judeca recursurile în materie civilă a fost numit George Plopu fost judecător la Curia din Budapesta și profesor onorar al Universității din Cluj; la Secția a V-a care judeca recursurile în materie penală, Justin Pop, profesor universitar, la Secția a VI-a (pentru problemele comerciale) a fost numit Alexandru Marta, fost jude la Curtea de Apel, Secretar general la Resortul de Justiție. „Ibidem", nr. 229 din 30 noiembrie 1919; „Palatul de justiție" (București) 3, nr. 1 din 10 decembrie 1919.

[73] Pentru începutul funcționării Secțiilor vezi Arh. Trib. Cluj-Napoca, fond. cit., dosar 1/1920.

[74] „Patria" nr. 80 din 15 aprilie 1920.

[75] Gh. Iancu, *Problema desființării Consiliului Dirigent*, în „Anuar. Inst. Ist. Arheol. Cluj", 15, 1972, p. 373—391.

[76] Arh. Trib. Cluj-Napoca, fond. cit., dosar 5/1920.

[77] O. Sachelarie, Valentin Al. Georgescu, *o.c.*, p. 1192—1198.

Acţiunile întreprinse de Consiliul Dirigent în vederea preluării instanţelor judiciare, de încadrare a lor cu personalul necesar, schimbările iniţiate ca urmare a unirii Transilvaniei cu România, străduinţile de a ţine seama de realităţile din vechea Românie au cerut mari eforturi pentru învingerea greutăţilor ivite. Cum însă Consiliul Dirigent era exponentul burgheziei româneşti din Transilvania, toate aceste măsuri şi întreaga sa activitate din domeniul justiţiei, realizată de oameni politici burghezi, aveau un vădit caracter de clasă, slujind interesele claselor dominante. Întregul aparat de stat burghez, justiţiei revenindu-i un loc central, a fost îndreptat împotriva maselor populare, a luptei acestora pentru o reală democratizare a vieţii de stat. Muncitorimea transilvăneană a avut în aceşti ani mult de suferit, datorită abuzurilor şi samavolniciilor autorităţilor judiciare ale Consiliului Dirigent.

GHEORGHE IANCU

DES PRÉOCCUPATIONS DU CONSEIL DIRIGEANT DANS LE BUT DE L'ORGANISATION DE LA JUSTICE EN TRANSYLVANIE (1918—1920)

(Résumé)

Après avoir présenté l'organisation du département de la justice au cadre du Conseil Dirigeant on suit les étapes successives — imposées par des circonstances extérieures — de l'installation de l'autorité de l'État roumain, par l'intermédiaire du ressort mentionné, dans toutes les instances judiciaires du territoire transylvain. L'attitude de l'ancien personnel envers la nouvelle situation politique est envisagée de manière nuancée.

La création d'organismes juridiques roumains en Transylvanie, exigée par la bonne marche des activités dans ce domaine, a retenu aussi l'attention de l'auteur.

Les mesures prises n'ont pas visé à un écart total des réalités existant jusqu'au 1er décembre 1918, mais seulement à leur adaptation à la nouvelle situation dont l'union de la Transylvanie avec la Roumanie fut le point de départ.

Une idée fondamentale, ayant son origine dans l'union du 1er décembre 1918, se dégage de tout le matériel exposé, est celle des efforts permanents que firent ceux chargés de conduire la justice de Transylvanie dans le but d'uniformiser la justice sur tout le territoire de la Roumanie unifiée.

CONSILIERATELE AGRICOLE DIN TRANSILVANIA ÎN ANII 1919—1921

Urmărim organizarea consilieratelor agricole din Transilvania, în anii 1919—1921, dintr-un îndoit motiv. Mai întîi pentru că nu există în literatura de specialitate un studiu care să surprindă, pe întreaga Transilvanie, momentul constituirii lor ca instituții de stat, proveniența și pregătirea personalului angajat, atribuțiile acestuia și rolul jucat, în general, de către consilierate. În al doilea rînd e necesară această contribuție pentru semnificațiile de ordin istoric pe care le oferă analiza procesului de constituire a instituțiilor amintite.

Consilieratele agricole din Transilvania au fost instituții noi, create în anul 1919, după modelul instituțiilor similare din vechea Românie[1]. Nici dincolo de Carpați vechimea consilieratelor agricole nu era prea mare. Întîi consilieri agricoli fuseseră numiți în județele moldovene în iarna anului 1917[2]. Despre atribuțiile lor, ziarul Unirea din Blaj și-a informat cititorii chiar la începutul anului 1919, la 26 ianuarie[3], iar înființarea acestor instituții și în Transilvania a fost anunțată oficial prefecților de județe în luna iulie 1919[4]. Extinderea consilieratelor agricole dincoace de Carpați este, pe de o parte, dovada unei bune cunoașteri a stărilor din vechea Românie de către economiștii agrarieni transilvăneni, iar pe de altă parte, încă un exemplu ce confirmă preocupările lor de a găsi căi menite a contribui la procesul de unificare administrativă și economică a țării, ce în mod firesc trebuia să urmeze desăvîrșirii unității politice a statului român hotărîtă de întregul popor, la 1 Decembrie 1918.

Resortul de agricultură*, unul din cele douăsprezece resorturi ce

---

[1] „S-a început la noi [în Transilvania] organizarea serviciilor agricole județene după modelul de organizare a acestor servicii în vechiul regat...“ *Revista Economică* (Sibiu), nr. 26 din 28 iunie 1919, p. 261.

[2] Cf. Decizia de numire a primilor consilieri agricoli din 19 ianuarie 1917 și îndatoririle fixate acestora în *Organizarea producțiunii agricole și a aprovizionării agriculturii în anii 1917—1920*. București, Tip. Bucovina, 1929, p. 12—13, 29—30.

[3] *Unirea* (Blaj), nr. 17 din 26 ianuarie 1919, p. 1.

[4] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *Consiliul Dirigent, Resortul agriculturii*, mapa nr. 3/1919, f. 804 (În continuare fond *C.D.R.A.*); Arhiv. St. Bistrița, fond *Consilieratul agricol al județului Bistrița-Năsăud*, dosar nr. 1/1919, f. 110 (În continuare fond *C.a.j,B.-N.*).

* Denumirea completă: Resortul de agricultură și comerț.

au funcţionat ca instituţii centrale în cadrul Consiliului Dirigent[5], şi-a asumat rolul de a contribui — alături de celelalte resorturi — la împlinirea, parţială, a deziderateloor amintite. Îmbunătăţindu-şi treptat propria sa organizare internă — rămînînd totuşi în anumite limite — Resortul agriculturii a trecut la organizarea unor instituţii, în afara resortului, menite a pune în aplicare programul agrar al Consiliului Dirigent. Şi-a creat în interior organe centrale (direcţii, servicii, birouri etc.) şi a organizat în exterior servicii speciale, cu profil agricol, silvic, zootehnic — veterinar, hidraulic etc.[6] În rîndul instituţiilor amintite au intrat şi consilieratele agricole.

Consilieratele agricole şi-au desfăşurat activitatea între anii 1919—1921 într-un climat de puternic avînt revoluţionar. Muncitorii şi intelectualii de la oraşe, ţăranii fără pămînt sau cu pămînt puţin, de la sate, au cerut cu toţii rezolvarea unor vechi probleme sociale, economice şi culturale. În aceeaşi vreme, intelectualitatea din oraşe şi sate a fost angajată în pregătirea sau aplicarea reformelor înscrise în Hotărîrea de la Alba Iulia. O parte din intelectualitate a lucrat chiar în cadrul consilieratelor agricole, instituţii care au concentrat numeroase cereri venite din partea ţărănimii transilvănene şi a executat o seamă de hotărîri cu caracter agrar. Aceste două laturi — în deosebi — impun cercetarea consilieratelor agricole într-un studiu de istorie.

Pînă la înfiinţarea consilieratelor agricole, în prima parte a anului 1919, au funcţionat pe lîngă prefecturile judeţene cîte un referent agricol[7]. Judecînd după cazurile cunoscute de noi, referenţii agricoli au fost oameni cu pregătire diferită, de specialitate sau de alte profesii: agronomi, profesori pensionari, învăţători, preoţi etc., angajaţi în toate problemele agrare dar mai ales la aplicarea arendărilor forţate[8]. Consultaţi şi folosiţi de către prefecţi sau subprefecţi în rezolvarea unor probleme de natură agrară, ei au pregătit în acelaşi timp terenul pentru înfiinţarea consilieratelor agricole[9]. La desfiinţarea posturilor de referenţi agricoli — 15 august 1919 — titularii lor au fost invitaţi să rămînă ca agronomi regionali. O parte din ei au şi rămas, unii îndeplinind chiar

[5] Cf. Gh. Iancu, *Despre formarea şi componenţa Consiliului Dirigent*, în *An. I.I.C.*, 1969, 12, p. 329—336.

[6] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 4/1919, f. 65—68, mapa nr. 5/1919, f. 13, mapa nr. 6/1919, f. 898, mapa nr. 8/1919, f. 887, mapa nr. 13/1919, f. 59—61 etc.

[7] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 4/1919, f. 498; fond *Prefectura judeţului Cojocna*, dosar nr. 302/1919 (În continuare fond *P.j.C.*, Arhiv. St. Tg. Mureş, fond *Prefectura judeţului Mureş-Turda*, dosar nr. 24/1919, f. 47 (În continuare fond *P.j.M.-T.*).

[8] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 3/1919, f. 1931; fond *P.j.C.*, dosar nr. 302/1919; Arhiv. St. Tg. Mureş, fond *P.j.M.-T.*, dosar nr. 24/1919, f. 47.

[9] Intr-un proiect de organizare a Resortului agriculturii nedatat, în legătură cu referenţii agricoli se spune: „... Pe lîngă secţiile şi serviciile [de la resort], care îşi formează pe măsura necesităţilor birouri şi servicii exterioare, deocam-

funcţii de consilieri agricoli. Amintim cazul referentului agricol de la judeţul Mureş-Turda, rămas la acelaşi judeţ sau a celui de la Sibiu, trecut la Consilieratul Munţilor Apuseni[10].

În aceeaşi perioadă instituţiile administrative judeţene, de plasă şi locale, înţelegînd prin acestea prefecturile, preturile şi primăriile comunale, au fost antrenate în diverse acţiuni cu caracter agrar desfăşurate în satele transilvănene; au participat la lucrările de pregătire statistică a reformei agrare[11], la aplicarea arendărilor forţate[12], la culegerea de date privind producţia agricolă[13], la aplicarea unor măsuri de constrîngere pentru respectarea aşa zisei ordini burgheze din partea ţărănimii ce solicitase necontenit şi sub variate forme, petiţionare şi violente, înfăptuirea reformei agrare[14].

Lăsînd în continuare pe seama instituţiilor amintite unele atribuţii avute în prima jumătate a anului 1919, Consiliul Dirigent (prin Resortul agriculturii) a hotărît în iulie 1919 înfiinţarea consilieratelor agricole ca organe externe, cu atribuţii executive şi de informare[15]. Organizarea lor s-a impus ca o necesitate. Se apropia de sfîrşit un an agricol şi trebuia pregătit un altul, cel dintîi ce cuprindea de la început toate provinciile ţării. Era vremea în care la sate se desfăşura o intensă activitate agricolă şi mai ales se aştepta cu nerăbdare legea de reformă agrară şi aplicarea ei.

Dincolo de Carpaţi, munca de îndrumare la sate în probleme de agricultură, aprovizionarea cu seminţe şi unelte ca şi pregătirea reformei agrare se făceau prin intermediul consilieratelor agricole[16]. Aceleaşi probleme din punct de vedere agrar se impuneau spre rezolvare şi în Transilvania. În aceste condiţii, Consiliul Dirigent a considerat ca un lucru necesar organizarea consilieratelor agricole şi în Transilvania aşa

---

dată mai funcţionează în fiecare judeţ cîte un referent agricol care ţine locul inspectoratelor agricole judeţene (acum desfiinţate) pregătind terenul consilierilor agricoli şi stînd la îndemîna resortului şi a prefecţilor cu informaţiile, datele şi serviciile ce li se vor cere, cu deosebire în vederea reformei agrare. Aceşti referenţi agricoli lucrează ca delegaţi cu diurnă, fără a constitui, deocamdată, servicii exterioare permanente". Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 4/1919, f. 66.

[10] *Ibidem*, mapa nr. 3/1919, f. 697—1031.

[11] *Ibidem*, mapa nr. 8/1919, f. 427—428; Arhiv. St. Bistriţa, fond *Prefectura judeţului Bistriţa-Năsăud*, dosar nr. 21/1910 (În continuare fond *P.j.B.-N.*).

[12] Cf. Ordonanţele nr. 82/1919, nr. 516/1919, nr. 7153/1919.

[13] Arhiv. St. Bistriţa, fond *P.j.B.-N.*, dosar nr. 25/1921.

[14] Arhiv. St. Sf. Gheorghe, fond *Prefectura judeţului Trei Scaune*, dosar nr. 6, II/1921.

[15] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 5/1919, f. 718; mapa nr. 13/1919, f. 58, 63.

[16] Cf. D. M. Teodoru, *Notă privind contribuţia agronomilor la organizarea agriculturii Moldovei în timpul primului război mondial*, în *Cercetări agricole în Moldova*, 1971, nr. 1, p. 119—120; *Unirea* (Blaj), nr. 17 din 26 ianuarie 1919, p. 1.

cum erau cele din vechea Românie, un act firesc pe calea realizării unităţii administrative a Transilvaniei cu celelalte provincii ale ţării, realizat la numai cîteva luni după înfăptuirea unităţii politice.

Iniţial s-au preconizat 12 consilierate agricole[17], s-au anunţat 15[18] şi respectiv 17[19], pentru ca numărul lor să ajungă în aprilie 1920 la 19. Consilieratele au fost grupate în tot atîtea regiuni agricole, cu o arie de activitate corespunzătoare teritoriului unui judeţ, a două sau chiar trei judeţe[20]. O excepţie a făcut Consilieratul Munţilor Apuseni care a cuprins, parţial sau integral, cîteva plase din mai multe judeţe, aşezate în jurul Carpaţilor Apuseni[21]. Pentru a urmări mai uşor evoluţia organizării consilieratelor agricole se va prezenta situaţia lor în momentul constituirii:[22]

Regiunea	Reşedinţa consilieratului agricol	Judeţul sau judeţele ce aparţineau consilieratului agricol	Numele primilor consilieri agricoli
I	Braşov	Trei Scaune, Ciuc, Braşov	Sever Colbazi
II	Sibiu	Sibiu, Făgăraş	Nicolae Iancu
III	Sighişoara	Tîrnava Mare, Odorhei	Ioan Prescurea
IV	Tg. Mureş	Mureş—Turda	Ştefan Buzea
V	Alba Iulia*	Alba de Jos	Ioan Maior
VI	Turda	Turda—Arieş	Marius Elekeş
VII	Cluj	Cojocna	Ioan Tilea
VIII	Dej**	Solnoc-Dobîca, Bistriţa-Năsăud	Eugen Podoabă
IX	Şimleu	Sălaj	Lazăr Maior
X	Sighet***	Sătmar, Maramureş, Ugocea*****	Papuc Seculea
XI	Arad	Arad, Cenad, Bichiş	Onisifor Beju
XII	Lugoj	Caraş-Severin	Paul Dumitru
XIII	Deva	Hunedoara	Theodor Oroveanu
XIV	Abrud	Munţii Apuseni	Dumitru Comşa
XV	Oradea	Bihor	Gavril Grama
XVI	Timişoara	Timiş	Maximilian Rotaru
XVII	Tîrnăveni	Tîrnava Mică	Paul Bogdan
XVIII	Satu Mare	Sătmar****, Ugocea*****	Valeriu Zaharia
XIX	Bistriţa	Bistriţa-Năsăud	Maximilian Milată

[17] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 13/1919, f. 59—64.

[18] *Revista Economică* (Sibiu), nr. 33—34 din 20 august 1919, p. 117; Arhiv. St. Bistriţa, fond *C.a.j.B.-N.*, dosar nr. 1/1919, f. 110; *Gazeta Oficială a judeţului Sibiu*, nr. 3 din 15 septembrie 1919, p. 3.

[19] *Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent*, nr. 57 din 4 octombrie 1919, p. 6—7 (În continuare *Gazeta Of.C.D.*).

[20] Cf. nota nr. 22 şi tabelul de sub această notă.

[21] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 4/1919, f. 686. Consilierul agricol D. Comşa amintea la 11 septembrie 1919 plasele Abrud şi Ighiu (jud. Alba), Baia de Criş şi Brad (jud. Hunedoara), Cîmpeni şi Trăscău (jud. Turda-Arieş) ca făcînd parte în exclusivitate sau parţial din Consilieratul Munţilor Apuseni. Pentru date în legătură cu problema agrară în regiunea Munţilor Apuseni. Cf. Gh. Hristodol, *Despre problema agrară în satele dispersate ale Munţilor Apuseni (1919—1940)*, în *An. I.I.C.*, 1971, 14, p. 229—245.

[22] Pentru regiunile I—XVII, cf. *Gazeta Of.C.D.*, nr. 57 din 4 octombrie 1919, p. 6—7 şi Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 5/1919, f. 11—12; pentru

Într-un memoriu nedatat, întocmit fără îndoială înainte de 15 iulie 1919, s-a propus din partea Serviciului agricol al Resortului agriculturii înființarea a 12 consilierate agricole: Brașov, Sibiu, Sighișoara, Cluj, Dej, Satu Mare, Arad și Deva, cuprinzînd exact județele indicate în tabel și alte patru consilierate formate fiecare din cîte două județe: Mureș-Turda și Tîrnava Mică, Alba de Jos și Turda-Arieș, Sălaj și Bihor, Caraș-Severin și Timiș. Nu se făcuse în acest memoriu nici o aluzie la înființarea Consilieratului Munților Apuseni[23].

În situația comunicată prefecților de județe de către Resortul agriculturii la 25 iulie 1919 erau înșirate, în primul rînd, aceleași consilierate agricole cunoscute din memoriu: de la Brașov, Sibiu, Sighișoara, Cluj, Dej, Satu Mare, Arad, Deva (identice și cu tabelul), ale județelor Mureș-Turda și Tîrnava Mică, Caraș-Severin și Timiș, (identice numai cu memoriu). Apoi: județele Alba de Jos, Turda-Arieș, Sălaj și Bihor, fiecare cu consilieratul lor. Tot atunci a fost amintit și Consilieratul Munților Apuseni, în total 15 consilierate agricole[24].

La foarte scurtă vreme a intervenit o nouă modificare. Județele Tîrnava Mică și Timiș și-au organizat și ele consilierate aparte prin deslipirea lor de cele create pentru Mureș-Turda și respectiv Caraș-Severin[25]. În octombrie 1919 județele Sătmar și Ugocea au format de asemenea un consilierat deosebit de cel al județului Maramureș[26], iar în aprilie anul următor, s-a petrecut ultima modificare înregistrată în perioada cercetată de noi, prin crearea consilieratului agricol la Bistrița[27]. Desele modificări intervenite în organizarea consilieratelor agricole în lunile de vară ale anului 1919 ne îndreptățesc să credem că în această vreme Resortul agriculturii, prin serviciul agricol, a fost preocupat in-

---

regiunea a XVIII-a *Ibidem*, mapa nr. 3/1919, f. 1006, 1010; pentru regiunea a XIX-a Arhiv. St. Bistrița, fond *P.j.B.-N.*, dosar nr. 25/1921.

[23] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 13/1919, f. 59—64.

* La început sediul a fost la Blaj.

** Din aprilie 1920 jud. B.N. a avut consilierat aparte.

*** Pînă în octombrie 1919 sediul a fost la Satu Mare.

**** Din octombrie 1919 în această formă.

***** Este o parte din fostul comitat Ugocea, alipită județului Sătmar.

[24] *Revista Economică*, nr. 33—34 din 20 august 1919, p. 117; Arhiv. St. Bistrița, fond *C.a.j.B.-N.*, dosar nr. 1/1919, f. 110.

[25] Consilierul agricol al jud. Tîrnava Mică a fost numit cu data de 1 septembrie 1919. Arhiv. St. Cluj, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 4/1919, f. 585; cel al județului Timiș a fost transferat din vechea Românie la 15 august 1919. *Ibidem*, mapa nr. 3/1919, f. 956.

[26] *Ibidem*, mapa nr. 3/1919, f. 1006—1009.

[27] Arhiv. St. Bistrița, fond *P.j.B.-N.*, dosar nr. 25/1921.

tens de înfiinţarea primelor instituţii agricole româneşti în Transilvania, după desăvîrşirea unităţii politice, urmărind — fără să reuşească pe deplin — înfiinţarea în fiecare judeţ a cîte unui consilierat cu mai mulţi agronomi[28].

Recrutarea consilierilor agricoli s-a făcut în primul rînd dintre inginerii transilvăneni aflaţi acasă, din rîndul celor 23 de agronomi care întruniţi într-o consfătuire colegială la Sibiu au anunţat la 11 ianuarie 1919 pe şeful Resortului agriculturii, V. Bontescu că „... ne ţinem de plăcută datorie de a vă prezenta cu deosebită stimă salutul nostru şi a vă ruga să binevoiţi a accepta serviciile noastre pe care vi le punem cu drag şi dor de muncă la dispoziţie, în folosul neamului nostru"[29]. Citäm şi cîteva nume din semnatarii scrisorii amintite, numiţi fie consilieri agricoli ca Marius Elekeş, Ioan Maior, Nicolae Iancu, Ioan Tilea, fie în învăţămîntul agricol superior sau inferior: Mihail Şerban, Ioan Oţoiu, Ioan Chirca, Aurel Cosciuc; sau în funcţii administrative: Emil Negruţiu, Mihail Pop etc.[30].

Agronomii transilvăneni aflaţi în vechea Românie au constituit un alt izvor de completare a personalului consilieratelor agricole din Transilvania, al insituţiilor agricole centrale şi locale. A existat o preocupare în această direcţie la nivel superior, manifestată la Bucureşti[31] şi la Sibiu[32] şi o dorinţă exprimată prin cereri de către numeroşi ingineri agronomi; cîteva cazuri de ingineri agronomi veniţi în Transilvania, fie la intervenţia Consiliului Dirigent fie ca urmare a cererii lor: Constantin Martinovici şi Valeriu Popa[33], Ioan L. Ciomac şi Ioan Hulea[34]

---

[28] „... Idealul ar fi ca în fiecare judeţ să existe un consilierat agricol cu un număr de agronomi regionali, cîte districte (plăşi) are judeţul. Cu timpul va trebui să ajungem şi această treaptă..." Arhiv. St. Cluj, fond *Direcţia agriculturii*, dosar nr. 23/1920, f. 341—342 (În continuare fond *D.A.*).

[29] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 3/1919, f. 50.

[30] *Ibidem*, p. 50—51.

[31] „... Trebuie să dăm pentru trebuinţele Consiliului Dirigent numai agronomi încercaţi din lucrări şi dovediţi ca elemente bune. Ministru Cudalbu, 9 iulie 1919". *Ibidem*, f. 953.

[32] „... Consiliul Dirigent, Resortul agriculturii şi comerţului, nr. 4716 din 19 VII 1919. Referat... Avînd în vedere lipsa de consilieri agricoli şi agronomi regionali cred nimerit să intervenim pe lîngă Direcţiunea agriculturii din Bucureşti spre a ni se recomanda mai mulţi ingineri agricoli originari din Ardeal... Şeful Secţiei agricole I. Popa". *Ibidem*, f. 953.

[33] *Revista Economică*, nr. 26 din 28 iunie 1919, p. 261.

[34] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 3/1919, f. 1114, mapa nr. 4/1919, f. 1266.

(rămaşi la Resortul agriculturii), Onisifor Beju[35], Maximilian Rotaru[36], I. Mihălţeanu[37] etc. (numiţi consilieri agricoli).

Reîntoarcerea inginerilor agronomi originari din Transilvania, în locurile natale, avea o deosebită semnificaţie, o mare importanţă: ei cunoşteau necazurile ţăranilor din Transilvania şi le ştiau vrerile; au cunoscut şi viaţa ţăranilor de dincolo de Carpaţi cu lipsurile şi dorinţele lor; aduceau cu ei şi experienţa cîştigată prin activitatea desfăşurată în majoritatea cazurilor în cadrul consilieratelor sau regiunilor agricole de acolo, constituind astfel elementul uman care a contribuit la unificarea administrativă a ţării.

Numirile consilierilor agricoli s-au făcut în timpul Consiliului Dirigent în mod direct de către Resortul agriculturii[38]; după desfiinţarea acestuia, chiar în perioada urmărită de noi, s-a introdus sistemul numirii prin concurs[39], cunoscut şi practicat în vechea Românie[40]. Formularul ordinului de numire al consilierilor agricoli din Transilvania poartă data de 15 iulie 1919, dată la care o parte din consilieri au şi fost numiţi[41]. O altă parte din ei au primit numirile mai tîrziu; la 30 august 1919 erau cunoscute numele a 17 consilieri[42]. Cel de al 18-lea consilier agricol a fost numit la Satu Mare cu data de 1 octombrie 1919[43], iar ultimul*, al 19-lea, la Bistriţa in aprilie 1920[44]. Numirile consilierilor agricoli în etape se datorează lipsei personalului de specialitate, cu pregătire superioară, în numărul dorit. Aşa se explică de fapt şi sporirea treptată a consilierilor, după cum aşa s-a justificat şi neînfiinţarea consilieratelor agricole în fiecare judeţ[45].

Consilieratele agricole din Transilvania şi-au început efectiv activitatea — cu excepţia celui de la Bistriţa — în intervalul iulie—octombrie 1919. Consilierul D. Comşa a sosit la Abrud la 26 iulie 1919[46]. La 1 august şi-a anunţat telegrafic sosirea la Deva consilierul Th. Oro-

---

[35] *Ibidem*, mapa nr. 3/1919, f. 955.

[36] *Ibidem*, p. 956.

[37] *Ibidem*, mapa nr. 4/1919, f. 1044, 1047.

[38] *Ibidem*, mapa nr. 5/1919, f. 15; mapa nr. 3/1919, f. 1007. *Revista Economică*, nr. 41 din 11 octombrie 1919, p. 163.

[39] *Monitorul Oficial*, nr. 239 din 2 februarie, 1921, p. 10187.

[40] *Ibidem*, nr. 35, din 19 mai 1920, p. 1245 şi nr. 72 din 2 iulie 1920, p. 1.

[41] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 5/1919, f. 15.

[42] *Gazeta Of.C.D.*, nr. 57 din 4 octombrie 1919, p. 6—7.

[43] Arhiv St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 3/1919, f. 1010.

* Avem în vedere numirile iniţiale. Nu am urmărit transformările efectuate în perioada 1919—1921, modificările aduse primelor numiri.

[44] Arhiv. St. Bistriţa, fond *P.j.B.-N.*, dosar nr. 25/1921.

[45] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *D.A.*, dosar nr. 23/1920, f. 334—342.

[46] Actul de numire e datat de fapt 11 iulie 1919 şi se spune că a fost numit ca „... delegat special al Munţilor Apuseni..." Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 3/1919, f. 799.

veanu[47]. La 18 august, prefectul judeţului Braşov a predat consilierului agricol Colbazi biroul, împreună cu arhiva fostului inspectorat agricol al comitatului Braşov[48]. La 4 septembrie consilierul N. Iancu anunţa instalarea sa în Sibiu[49]. Tot în septembrie, în ziua de 11 s-a prezentat la post consilierul agricol D. Beju în Arad[50]. La 18 septembrie 1919, consilierul agricol al judeţului Bihor era în căutare de local şi personal[51] etc.

Personalul de specialitate al consilieratelor agricole a fost format din aşa numiţii agronomi regionali, dintre care unul îndeplinea funcţia de consilier agricol şi în acelaşi timp de şef al insituţiei[52]. Altul era numit şef de cancelarie. Restul agronomilor regionali — numiţi aşa iniţial după regiunile agricole în care au fost împărţite consilieratele în 1919 — devin treptat titularii circumscripţiilor, apoi ai regiunilor agricole, ca unităţi subordonate consilieratului agricol[53]; lor li s-a adăugat personalul administrativ.

Angajarea primilor agronomi regionali rămaşi în această funcţie a avut loc tot în vara anului 1919, fie la propunerea consilierilor agricoli, fie fără mijlocirea lor, în ambele cazuri însă numirea s-a făcut de către Consiliul Dirigent prin Resortul agriculturii[54]. Era o încadrare treptată şi adeseori în urma unor repetate intervenţii din partea consilierilor agricoli. Din această cauză, la unele consilierate agricole şi la începutul activităţii lor, personalul de specialitate era format doar din consilierul agricol. La Deva, de exemplu, se prezentase primul agronom regional la 1 septembrie 1919, exact la o lună după venirea consilierului agricol. La 24 noiembrie 1919 a fost anunţată numirea unui alt agronom regional tot pentru judeţul Hunedoara[55]. Doi agronomi regionali pentru judeţul Tîrnava Mică şi unul pentru Turda-Arieş au primit aviz favorabil de numire la 8 septembrie 1919[56]. La 26 septembrie şi respectiv 13 noiembrie 1919 au fost numiţi doi agronomi regionali la consilieratul agricol de la Tg. Mureş[57], iar alţi doi fuseseră detaşaţi de la Resortul agriculturii, la acelaşi consilierat în martie 1920[58]. La 26 septembrie 1919 a fost anunţat consilierul agricol din Braşov de numirea a doi agro-

[47] *Ibidem*, f. 825.

[48] *Ibidem*, mapa nr. 6/1919, f. 858.

[49] *Ibidem*, mapa nr. 4/1919, f. 574, mapa nr. 6/1919, f. 858.

[50] *Ibidem*, mapa nr. 5/1919, f. 360.

[51] *Ibidem*, mapa nr. 4/1919, f. 651.

[52] *Ibidem*, mapa nr. 5/1919, f. 15.

[53] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *D.A.*, dosar nr. 23/1920, p. 334—342.

[54] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 3/1919, f. 795—797, mapa nr. 4/1919, f. 1503, mapa nr. 5/1919, f. 11, 82.

[55] *Ibidem*, mapa nr. 4/1919, f. 8, mapa nr. 3/1919, f. 827.

[56] *Ibidem*, mapa nr. 5/1919, f. 70, 71, 82.

[57] *Ibidem*, mapa nr. 3/1919, f. 817, 835.

[58] Arhiv. St. Tg. Mureş, fond *P.j.M.-T.*, dosar nr. 82/1920.

nomi regionali, unul pentru județul Ciuc, al doilea pentru județul Trei Scaune[59]. La 16 octombrie 1919, consilierul agricol al județului Arad nu avea nici un agronom regional și cerea cel puțin doi[60]. În decembrie 1919, consilierul agricol al județului Alba, a făcut propuneri pentru numirea celui de al doilea agronom regional etc.[61].

Se pot întîlni în anul 1919 două categorii de numiri pentru agronomii regionali: unii fuseseră încadrați în această funcție fără să se fi făcut vreo obiecție[62]; alții au fost numiți de fapt agenți agricoli, cu delegație de agronomi regionali[63]. Explicația trebuie căutată în pregătirea diferită a primilor agronomi numiți în anul 1919. O parte din ei au absolvit o școală de agricultură sau măcar un curs de agricultură; alții au fost învățători, notari, preoți, advocați, — oameni cunoscuți în general ca avînd preocupări în domeniul agrar —[64], sau, uneori, chiar cu proprietăți agricole mai mari (100—250 iug.)[65]. Asemenea pregătire eterogenă dovedește din nou lipsa personalului agricol în numărul cerut de necesitățile locale; faptul a avut consecințe negative în activitatea desfășurată de către consilieratele agricole.

Agronomii regionali au fost considerați „ca organe ajutătoare subalterne"[66] ale consilierilor agricoli, ca reprezentanți ai acestora în „districtele județene"[67]; au îndeplinit obligațiile ce le reveneau pe teritoriul administrativ, repartizat lor, mai multe plase, un județ chiar[68] și au acționat în numele lor, dar au activat și în numele consilierilor agricoli, ca locțiitori sau trimiși ai acestora, ca „substituți" ori „esmiși" după cum erau numiți în epocă. Ei pun treptat bazele unor mici instituții numite circumscripții agricole[69] și apoi regiuni agricole, despre care se

---

[59] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 3/1919, f. 796.

[60] *Ibidem*, mapa nr. 5/ 1919, f. 362.

[61] *Ibidem*, mapa nr. 3/ 1919, f. 796.

[62] *Ibidem*, f. 796, mapa nr. 4/1919, f. 1494 etc.

[63] *Ibidem*, mapa nr. 3/1919, f. 827, 835, mapa nr. 4/1919, f. 586, 587, 699, 1503 etc.

[64] *Ibidem*, mapa nr. 3/1919, f. 1031, mapa nr. 4/1919, f. 699, mapa nr. 5/1919, f. 82.

[65] *Ibidem*, mapa nr. 5/1919, f. 82.

[66] *Ibidem*, f. 718.

[67] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *D.A.*, dosar nr. 23/1920, f. 342.

[68] Cîteva exemple: Agronomul regional cu sediul în Rodna Nouă (jud. Bistrița Năsăud) forma Regiunea a III-a în cadrul Consilieratului agricol de la Bistrița și desfășura activitatea în iulie 1920 în plasele Rodna și Năsăud. Arhiv. St. Bistrița, fond *C.a.j.B.-N.*, dosar nr. 13/1920, f. 8. Pentru județele Ciuc și Trei Scaune în anul 1919 a fost numit cîte un agronom regional. Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 3/1919, f. 796.

[69] Arhiv. St. Bistrița, fond *Serviciul agricol Brașov*, dosar nr. 1/1920, p. 1, 7, 8, 21, 23; dosar nr. 4/1920, p. 8, 46.

amintea şi mai sus[70] ultimele întîlnite şi în vechea Românie[71]. Şi-au avut sediul şi unele şi altele independent de cel al consilieratelor agricole, în locul de reşedinţă a unei plase sau a unui judeţ[72].

Întregul personal de care dispunea, ori la care avea dreptul un consilierat, sau o regiune agricolă, subordonată acestuia, era redus numericeşte. De exemplu Consilieratul agricol de la Tg. Mureş ajunsese in aprilie 1920 la patru agronomi regionali — dintre care unul cu delegaţie — pentru şase plase în cîte era, la acea dată, împărţit judeţul Mureş-Turda, cu un număr de 204 comune rurale[73]. Alt exemplu: consilierul agricol de la Bistriţa, reşedinţa judeţului Bistriţa-Năsăud, format din 4 plase cu 97 localităţi rurale, fusese anunţat la 18 mai 1920 că are dreptul, conform prevederilor bugetare, la un şef de cancelarie, patru agronomi regionali, un impiegat-arhivar, un copist, un om de serviciu şi un vizitiu, iar pentru regiunile agricole din cadrul acestui consilierat se recomanda, la nevoie cîte un secretar[74].

Unul sau cîţiva agronomi într-un judeţ erau fără îndoială puţini pentru problemele ce au fost lăsate pe seama lor; însemnau, oricum — comparat cu perioada ce a precedat înfiinţarea consilieratelor agricole — un pas înainte. Sporise prin crearea consilieratelor agricole numărul agronomilor şi se puseseră astfel bazele unei instituţii cu caracter agrar. Consilieratele şi regiunile agricole conlucrau cu preturile şi primăriile comunale, informau prefecturile, subprefecturile, comisiunile administrative etc., despre activitatea lor şi le solicitau sprijinul; dar erau subordonate direct unor instituţii centrale agricole spre deosebire de referenţii agricoli, sau chiar de vechile inspectorate agricole, ce funcţionaseră, după sistemul dublei subordonări în cadrul prefecturilor. Noile instituţii au funcţionat în Transilvania, în anii 1919—1921, mai întîi ca organe executive şi de informare ale Resortului agriculturii (iulie—octombrie 1919—aprilie 1920)[75], apoi, după desfiinţarea Consiliului Dirigent, aprilie 1920, au trecut, în aceeaşi dublă calitate la Direcţia generală a agriculturii, pentru ca în iunie, acelaşi an, să ajungă sub autoritatea şi controlul Comitetului agrar central, reprezentat în Transilvania prin

---

[70] În cadrul Consilieratului agricol de la Braşov, la 14 iunie 1921 erau amintite de exemplu, 7 regiuni agricole, cu sediul la Feldioara, Săcele, Sf. Gheorghe, Miercurea Ciuc, Micloşoara, Tg. Secuiesc. *Ibidem*, dosar nr. 1/1921, p. 94. Cf. şi nota 68.

[71] *Monitorul Oficial*, nr. 93 din 28 iulie 1920.

[72] Cf. notele 68 şi 70.

[73] Arhiv. St. Tg. Mureş, fond *P.j.M.-T.*, dosar nr. 82/1920; C. Martinovici, N. Istrate, *Dicţionarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte ţinuturi alipite*. Cluj, 1921, p. 31.

[74] Arhiv. St. Bistriţa, fond *C.a.j.B.-N.*, dosar nr. 10/1920; C. Marinovici, N. Istrate, *op. cit.*, p. 16.

[75] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 5/1919, f. 718.

secţiunea sa de la Cluj[76]. De la aceste instituţii emanau, pe rînd, o seamă de norme ce au stat la baza activităţii consilieratelor agricole din Transilvania.

Despre atribuţiile consilierilor agricoli s-a scris în unele memorii alcătuite în vederea organizării Resortului agriculturii. Au fost fixate apoi, la modul general, în actul prin care s-a făcut cunoscută numirea acestora şi mai detaliat în instrucţiunile special elaborate. Atribuţiile consilierilor agricoli, ale agronomilor regionali au decurs apoi din întreaga legislaţie agrară a anilor 1919—1921, din ordonanţele, circularele sau deciziile date de către forurile lor superioare. În memoriile amintite, în ordinul de numire ca şi în instrucţiunile speciale din anul 1919, sfera de activitate a consilierilor agricoli a fost concepută ca foarte largă, îmbrăţişînd toate problemele cu caracter agrar. „Sub conducerea consilierului se executa[u] toate dispoziţiile centrului, legate de problema agrară", se spunea într-un memoriu al Serviciului agricol din cadrul Resortului agriculturii[77], iar prefecţilor de judeţ li se comunicase în iulie 1919 că în regiunea lor, consilierii agricoli sînt reprezentanţii Resortului agriculturii „avînd în atribuţiile lor reglementarea, conducerea tuturor chestiunilor de ordin agricol şi economic"[78]. Acelaşi punct de vedere l-am găsit exprimat şi în răspunsurile date de către Resortul agriculturii unor intervenţii ale subprefectului de la Sibiu, care nedumerit sau mai degrabă nemulţumit de ceva, întrebase dacă toate atribuţiile fostului referent agricol au trecut pe seama consilierului agricol[79].

Atribuţii în parte deosebite a avut consilierul agricol al Munţilor Apuseni, datorită particularităţilor geografice de aici, structurii proprietăţii agro-silvice moştenite, cu implicaţiile sale social-economice, precum şi faptului că a cuprins regiuni ce aparţineau din punct de vedere administrativ mai multor judeţe. Chiar Resortul agriculturii a fixat iniţial obiective speciale pentru acest consilierat. „... Binevoiţi a cunoaşte că sînteţi numit ca delegat special — se spunea în actul de numire a consilierului D. Comşa — pentru Munţii Apuseni, pentru industria de casă..."[80]. Acest lucru îl confirmă şi primele rapoarte întocmite de către consilierul agricol de la Abrud[81]. Scopul înfiinţării unui consilierat agricol în Munţii Apuseni a primit însă, de la început, un înţeles mai larg: „de a urni şi întemeia şi în acest ţinut progresul agricol şi industrial îndelung aşteptat..."[82].

[76] Arhiv. St. Bistriţa, fond *C.a.j.B.-N.*, dosar nr. 12/1920, f. 38. Cf. şi M. Ştirban, *Comitetul Agrar, Secţiunea Cluj*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Ştefan Pascu*. Cluj, 1974, p. 185—190.

[77] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 13/1919, f. 61.

[78] *Ibidem*, mapa nr. 3/1919, f. 804.

[79] *Ibidem*, f. 695 şi mapa nr. 5/1919, f. 279.

[80] *Ibidem*, mapa nr. 3/1919, f. 799.

[81] Rapoartele din 14 august şi 11 septembrie 1919. *Ibidem*, mapa nr. 4/1919, f. 685—688.

[82] *Ibidem*, f. 686.

Profesorul pensionar D. Comşa a cutreerat, inimos desigur, satele de munte, a făcut planuri şi propuneri pentru a urni agricultura şi industria din munţi, a cerut şi situaţii pentru pregătirea reformei agrare; dar în urma lui ca şi a altora, care au făcut atunci sau în anii următori alte planuri[83], sărăcia n-a apus în Apuseni — şi nu numai acolo — deşi locul său n-ar fi fost niciodată şi nicăieri, căci frumuseţile naturii se cuveneau îmbinate cu binele oamenilor peste tot oriunde ar fi trăit ei, aşezaţi la poalele de munte, pe creste de deal, la şes ori la cîmpie.

Ceea ce a înţeles Resortul agriculturii să lase în general pe seama consilierilor săi de specialitate în vara şi toamna anului 1919, a fost cuprins — cum se amintea mai sus — în două instrucţiuni speciale, nedatate, dar aparţinînd în mod cert anului 1919, perioadei ce a precedat şi respectiv ce a urmat sancţionării legii de reformă agrară din Transilvania, din august—septembrie 1919 (decretul-lege 3911). Mai extinse cele dintîi[84] şi mai concise celelalte[85] au amîndouă caracterul unui program agrar cu laturi realiste, dar şi vădit nerealiste, iar terminologia folosită lasă să se întrevadă şi o influenţă de peste Carpaţi, exercitată asupra acestor două instrucţiuni destinate consilierilor agricoli din Transilvania. Amîndouă cuprindeau obiective importante în vederea dezvoltării agriculturii capitaliste din Transilvania, obiective la care consilieratele agricole au fost chemate să-şi aducă o bogată contribuţie. A fost amintită participarea lor la pregătirea şi aplicarea reformei agrare, la organizarea agriculturii şi a muncilor agricole, înţelegînd prin acestea formarea cooperativelor de producţie şi valorificarea produselor agricole, înfiinţarea obştiilor de arendare şi procurarea uneltelor de producţie, urmărind în acelaşi timp forma în care erau utilizate, să ducă o susţinută propagandă pentru o economie agrară intensivă, raţională şi în sfîrşit să culeagă date statistice cu caracter agrar.

Potrivit celor două instrucţiuni, consilierii agricoli aveau dar multiple obligaţii, fiind în adevăr angajaţi în toate problemele cu caracter agrar, de economie agrară în general. Pentru realizarea lor ar fi fost nevoie însă de un personal mai numeros şi de un sprijin bănesc acordat consilieratelor agricole şi mai ales ţăranilor. Nici unul nu s-a împlinit pe măsura necesităţilor. Aşa se face că pe de o parte, consilierii agricoli s-au plîns de lipsa condiţiilor bune de muncă[86]; pe de altă parte ţăranii şi chiar organele superioare din domeniul agrar au fost nemulţumite de activitatea desfăşurată de către unele consilierate agricole[87].

---

[83] Cf. Gh. Hristodol, *Proiecte şi demersuri privind redresarea economică, socială şi culturală a Moţilor*, infra, p. 263—280.

[84] Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *D.A.*, dosar nr. 23/1920, f. 334—342.

[85] Loc. cit., fond *C.D.R.A.*, mapa nr. 5/1919, f. 718.

[86] Arhiv. St. Braşov, fond S.a.B., dosar nr. 4/1920, f. 59.

[87] *Ibidem*, dosar nr. 1/1920, p. 23 şi Arhiv. St. Bistriţa, fond *C.a.j.B.-N.*, dosar nr. 12/1920, f. 34.

Noi precizări în legătură cu atribuțiile consilierilor agricoli în problema reformei agrare sînt aduse de către decretul lege 3911/1919 și de o serie de ordonanțe ce i-au urmat. În temeiul decretului lege amintit ca și al instrucțiunilor 1004 din 20 noiembrie 1919, consilierii agricoli aveau atribuțiile unor experți în comisiunile locale și de membrii cu drept de vot în comisiunile județene, iar în baza ordonanței nr. 20.394 din 10 februarie 1920 devin și organe executive ale comisiunilor județene în problema aplicării arendărilor forțate. Consilierii agricoli lucrară de fapt la executarea acestora și în toamna anului 1919, în temeiul altor ordonanțe, nr. 82 și 7153 deși arendările forțate au constituit o problemă nouă pentru ei, neprevăzută în primele două instrucțiuni ce le stabiliseră atribuțiile inițiale.

Nu a fost prezentată aici activitatea consilierilor agricoli și nici a agronomilor regionali, ci schițate doar problemele mari lăsate pe seama lor spre a fi soluționate. Considerate ca „... oficii publice create în scopul fundamental de a îndruma și contribui în cea mai largă măsură la propășirea economiei naționale agricole"[88], pe baza materialelor de arhivă cercetate de noi, putem totuși conchide că nu se poate pune semnul egalității între ce s-a preconizat spre înfăptuire prin intermediul lor și cît s-a înfăptuit. Erau departe în orice caz de ceea ce ar fi dorit E. Petrini să ajungă aceste instituții „... adevărate focare de lumină și de bune îndrumări pentru economia națională județeană"[89]. Consilieratele agricole din Transilvania au desfășurat în anii 1919—1921 cu precădere o activitate în vederea pregătirii lucrărilor de reformă agrară și mai ales de aplicare a arendărilor forțate, ca organe de decizie sau de execuție. Un raport al consilierului agricol de la Tg. Mureș sintetizează foarte bine această preocupare a consilieratelor agricole din Transilvania pentru perioada amintită. „Cu toate că propriu-zisa chemare a acestui consilierat este — scria la 19 aprilie 1920 Ștefan Buzea — îndrumarea și conducerea gospodăriei județene, între actualele împrejurări, cînd toți și toate cer pămînt și iar pămînt, nu ne-am putut ocupa de altceva decît de arendările forțate prevăzute în ordonanțele 82 și 8153"[90].

---

[88] Arhiv. St. Deva, *Istoricul fondului Consilieratul agricol al județului Hunedoara*, lucrare în manuscris.

[89] Arhiv. St. Bistrița, fond *C.a.j.B.-N.*, dosar nr. 70/1921, p. 38.

[90] Arhiv. St. Tg. Mureș, fond, *P.j.M.-T.*, dosar nr. 82/1920. Consilierul agricol al județului Sălaj informa și el la 1 august 1921 despre participarea sa la aplicarea arendărilor forțate „... În baza ordinului circular nr. 30.315/1920 al Comitetului agrar s-a continuat revizuirea arendărilor forțate de către comisiunea județeană... În 84 de zile s-au ținut ședințe publice la care în majoritatea cazurilor am luat parte personal ori am fost substituit cînd eram în delegație prin județ. In aceste zile de pertractări s-a deliberat asupra a 472 de chestiuni în întreg județul, luîndu-se de către comisiunea județeană hotărîri..." Arhiv. St. Zalău, fond *Prefectura județului Sălaj*, D. III 5/1921.

În adevăr, urmărind arhivele fostelor consilierate agricole din Transilvania, pentru anii 1919—1921, se detaşează un bogat material ce reflectă procesul de aplicare a arendărilor forţate. Aceleaşi arhive furnizează însă date preţioase în legătură cu situaţia proprietăţii agrare, forţa de muncă folosită în agricultură, uneltele şi maşinile agricole existente, situaţia şeptelului de animale, a semănăturilor de toamnă şi primăvară, cu producţiile obţinute şi dovedesc din plin dorinţa fierbinte şi constantă a ţărănimii transilvănene de a deveni stăpînă de fapt pe întinsele moşii ce li se cuveneau de drept şi din totdeauna.

*

La sfîrşitul unei succinte analize făcută procesului de organizare a consilieratelor agricole din Transilvania în anii 1919—1921 se impun şi cîteva concluzii, amintite sumar şi ele.

În perioada cercetată de noi, organizarea vieţii agricole din Transilvania intra în preocupările unor instituţii centrale cu caracter regional precum şi ale celor centrale de specialitate, din capitala ţării. Firește, autonomia acordată Consiliului Dirigent a făcut ca, pînă în aprilie 1920, intervenţia instituţiilor centrale agricole să se manifeste adecvat situaţiei, indirect, prin intermediul agronomilor veniţi din vechea Românie în Transilvania şi mai ales prin sistemul de organizare a instituţiilor agricole locale de acolo, transpus treptat şi în Transilvania, din iniţiativa Resortului agriculturii.

Locul vechilor inspectorate agricole din Transilvania, ce se dovediseră timp de aproape două decenii fără rezultate pentru dezvoltarea economiei agrare de aici, a fost luat, mai întîi de referenţii agricoli, apoi de către consilieratele agricole. Noile instituţii nu au purtat numai numele instituţiilor similare din vechea Românie, ci au cunoscut şi o organizare comună, cu atribuţii în general identice. Se realizase astfel o primă fază a procesului de unificare în domeniu agrar, un proces firesc, împlinit treptat printr-o colaborare a instituţiilor agricole regionale din Transilvania cu cele centrale de la Bucureşti.

Obligaţiile consilieratelor agricole erau mari, puterile — gîndindu-ne la personal şi la sprijinul material — nu erau pe măsura celor dintîi. Factori obiectivi, dar şi subiectivi, au făcut ca programul agrar din anii 1919—1921, lăsat pe seama consilierilor agricoli şi a personalului afectat consilieratelor şi regiunilor agricole să fie realizat astfel numai în parte. Amintim printre aceşti factori: războiul cu urmările sale social economice, caracterul nerealist al unor programe ca şi cel demagogic al altora. S-au făcut promisiuni din necesităţi social-economice cînd însă au dictat „oportunităţi" politice. Este cazul reformei agrare promisă dar nerealizată în anii 1919—1921. S-a vorbit apoi de muncă raţională, intensivă a pămîntului — şi consilierii agricoli, împreună cu agronomii

regionali au avut obligația să răspîndească în rîndul țăranilor această idee — fără să se fi creat o bază materială pentru acest lucru. S-au preconizat cooperative pentru vînzarea cerealelor, pentru desfacerea produselor agricole; produsele au continuat însă să intre în cantități mari tot în hambarele vechilor proprietari etc.

Războiul lăsase în urma sa o situație economică grea, cu o țărănime ajunsă la capătul puterilor sale, dar și al răbdării greu și de mult încercată; țărănime care, în majoritatea ei, lipsită de pămînt, fără unelte, fără animale și fără cereale, le cerea pe toate cu dreptate și în numele dreptății. Cererile țărănimii transilvănene primite direct de către consilierate sau transpuse lor spre a decide sau a executa o hotărîre luată de către un alt for au fost rezolvate diferențiat. În general cîștigul de cauză dat țăranilor nu trebuia să însemne o pierdere necompensată pentru marii proprietari. Creații ale orînduirii burgheze, conduse după legi burgheze, în scopul consolidării relațiilor de producție capitaliste în agricultura țării, consilieratele agricole, prin întreaga lor organizare și activitate, au purtat pecetea orînduirii în numele căreia și pentru care au lucrat.

MARCEL ȘTIRBAN

ANEXĂ

Fragment din instrucțiunile date consilierilor agricoli din Transilvania în anul 1919 privind activitatea acestora.

. . . . . .

1. *Formarea obștiilor și a cooperativelor sătești;* ... În vederea reformei /agrare/ ... trebuiesc neaparat și cît mai neîntîrziat înființate obștiile sătești ca să ia asupra lor, sub controlul consilieratelor, pămînturile ce se expropriază, ca să le muncească în mod rațional pînă la împroprietărirea definitivă. Odată constituite aceste obștii sătești pot deveni organe de mare folos pentru țăranii muncitori avînd însărcinarea de a pune la cale formarea cooperativelor pentru punerea în vînzare a produselor agricole, pentru procurarea de vite bune de muncă, de semințe, de instrumente și mașini agricole, apoi pentru înființarea de lăptării și de magazine de consum.

2. *Valorificarea produselor agricole.* Munca țăranului nu trebuie să se mărginească la obținerea fără alegere a roadelor pămîntului de cultură, ci trebuie îndreptată într-acolo ca roadele obținute să răsplătească munca nu numai prin belșugul lor ci și printr-o bună calitate a producției. Mai ales trebuie să se aibă în vedere piața de desfacere, mijloacele de transport și de comunicație, precum

şi cerinţele tîrgurilor, concurenţa pe baza cererii şi a ofertei. Aici este rolul agronomilor regionali ca să organizeze şi să îndrume munca ţăranilor sub conducerea consilierilor agricoli, după principiile economiei politice care trebuie să-şi găsească o aplicare binefăcătoare.

. . . . . .

3. *Reglementarea muncilor agricole.* Problema muncilor şi învoielilor agricole trebuie să preocupe în mod permanent consilieratele agricole cît timp va ţine scumpetea excesivă a braţelor de muncă şi cît timp nu se vor putea procura cu înlesnire instrumentele şi maşinile agricole precum şi vitele de muncă necesare.

. . . . . .

Consilieratele agricole vor veghea în sfîrşit şi asupra contractelor de arendare a pămînturilor care trebuiesc revăzute de agronomii regionali.

4. *Introducerea sistemului de cultură intensivă.* Ca urmare firească a reformei agrare va fi introducerea sistemului de cultură intensivă în gospodăria noastră rurală. Principiul economic de a obţine cu minimum de cheltuieli maximum de producţie, fără a se deprecia valoarea pămîntului, va trebui urmat cu sfinţenie de agricultorii noştri, iar drept bază la principiul acesta nu poate sluji decît un sistem de cultură pe cît posibil de intensiv. Acest sistem se acomodează cu atît mai mult gospodăriilor noastre rurale cu cît Transilvania propriuzisă oferă terenuri prea puţin extinse pentru cultura în mare a cerealelor, obligînd pe plugarii noştri la culturi cît mai variate, ţinînd seama de conformaţia mai mult accidentată decît uniformă a solului arabil...

În legătură cu introducerea culturii intensive, consilieratele agricole vor avea să desfăşoare o vastă activitate îndrumînd pe ţărani cum să cultive mai ales plantele industriale, leguminoasele şi nutreţurile artificiale iar în strînsă unire cu aceste culturi: pomăritul, vieritul, stupăritul şi creşterea viermilor de mătasă.

5. *Adaptarea plugarilor la noile condiţii ale traiului, după împrejurările schimbate ale organismului statului.* (...) Trebuie să li se spună ţăranilor din Ardeal că desfiinţarea graniţelor dintre vechiul regat român nu înseamnă numai unirea tuturor românilor într-o singură ţară mare şi frumoasă, ci înseamnă şi inundarea tîrgurilor noastre din regiunile muntoase cu belşugul cerealelor din mănoasa cîmpie a Dunării... Trebuie să li se pună în vedere ţăranilor noştri necesitatea schimbului de produse între bogăţiile dintr-o parte şi alta a ţării (...)

6. *Introducerea soiurilor bune de vite pentru muncă, lapte, carne şi prăsilă* (....) În scopul acesta statul prin organele sale administrative speciale cari sînt consilieratele agricole va trebui să poarte o deosebită grijă pentru a oferi plugarilor noştri putinţa desfacerii produselor lor, prin organizarea de expoziţii agricole şi prin încurajarea înfiinţării cooperativelor săteşti de consum (...)

7. *Înlocuirea, pe cît posibil, a braţelor de muncă prin introducerea instrumentelor şi maşinilor agricole perfecţionate.* Nu mai este astăzi un secret pentru nimeni că lipsa cea mare a braţelor de muncă, ce se simte peste tot locul, va avea ca urmare firească menţinerea încă pentru multă vreme a preţurilor excesiv de mari pentru produsele agricole. Şi aici trebuie să intervină statul prin organele sale care sînt consilierii agricoli, agronomii regionali şi agenţii agricoli comunali, pentru înlocuirea pe cît posibil a braţelor de muncă prin introducerea în plugărie a instrumentelor agricole perfecţionate (...)

Procurarea instrumentelor şi maşinilor agricole să se facă prin reuniunile agricole existente sau prin cooperativele care se vor infiinţa sub controlul consilierilor agricoli şi al agronomilor regionali.

8. *Participarea activă a consilierilor agricoli, cu organele lor, la aplicarea reformei agrare.* Dacă alcătuirea proiectului de lege pentru reforma argrară s-a făcut înainte de a fi luat fiinţă consilieratele agricole, adică înainte de a se fi putut strînge prin acese organe administrative de specialitate materialul de studii necesar la baza reformei proiectată, de aici înainte, pentru aplicarea reformei agrare, concursul consilierilor agricoli va fi absolut necesar (...)

Arhiv. St. Cluj-Napoca, fond *D.A.*, dosar nr. 23/1920, f. 334—342.

DIE LANDWIRTSCHAFTLICHEN RÄTE AUS TRANSYLVANIEN IN DEN JAHREN 1919—1921

(Zusammenfassung)

Aufgrund von unveröffentlichten Urkunden verfolgt der Verfasser den Organisierungsprozess der ersten landwirtschaftlichen Institutionen, die in Siebenbürgen nach der politischen und staatlichen Vereinigung der rumänischen Länder gebildet wurden. Die Bildung der landwirtschaftlichen Räte hat sich in Siebenbürgen im Jahre 1919 als eine Notwendigkeit auferlegt. Ein landwirtschaftliches Jahr ging seinem Ende zu und es musste ein neues vorbereitet werden, das erste, das von Anfang an alle Provinzen des Landes umfassen sollte. Arbeiter und Intellektuelle aus der Stadt, Bauern ohne oder mit wenig Boden vom Lande forderten alle die Lösung einiger althergebrachten sozial-ökonomischen und kulturellen Probleme. Gleichzeitig nahmen Intellektuelle von Stadt und Land an der Vorbereitung und Anwendung der im Beschluss von Alba Iulia eingeschriebenen Reformen teil. Ein Teil dieser Intellektuellen arbeitete eben im Rahmen dieser landwirtschaftlichen Räte, die einerseits zahlreiche Bittschriften seitens der siebenbürgischen Bauern vereinigten und andererseits eine Menge Beschlüsse agraren Charakters vollzogen. Diese zwei Seiten haben vor allem die Untersuchung der landwirtschaftlichen Räte in einer geschichtlichen Abhandlung erfordert.

Der Tätigkeitsbereich der landwirtschaftlichen Räte wurde sehr weit entworfen. Es sollte alle Probleme agraren Charakters umfassen. Man forderte von diesen Institutionen, an der Vorbereitung und Anwendung der Agrarreform, an der Organisierung der Landwirtschaft und an den landwirtschaftlichen Arbeiten teilzunehmen, eine ständige Propaganda für intensive Agrarwirtschaft zu führen, statistiche Daten agraren Charakters zu sammeln usw.

Die Obliegenheiten der landwirtschaftlichen Räte waren gross, Die Kräfte — wenn man das angestellte Personal und die gebotene materielle Stütze bedenkt,

waren diesen Obliegenheiten nicht gewachsen. Objektive, aber auch subjektive Faktoren bewirkten, dass das Agrarprogramm aus den Jahren 1919—1921, das die landwirtschaftlichen Räte durchzuführen hatten, nur zum Teil verwirklicht wurde. In dieser Periode entfalteten die landwirtschaftlichen Räte vorwiegend eine Tätigkeit, die die Arbeiten zur Einführung der Agrarreform vorbereitete und sich vor allem auf die Anwendung der Zwangsverpachtungen konzentrierte.

Die Bittschriften der Sieberbürger Bauern, die die landwirtchaftlichen Räte direkt erhielten oder die Beschlüsse anderer Behörden, die ihnen zur Entscheidung oder Ausübung zuschickt, wurden nur teilweise gelöst. Die Lösung der Bittschriften zugunsten der Siebenbürger Bauern sollte im allgemeinen nicht einen unentschädigten Verlust für die Grossgrundbesitzer bedeuten. Die landwirtschaftlichen Räte, die Gebilde der kapitalistischen Ordnung waren und nach kapitalistischen Gesetzen zum Zwecke der Festigung der kapitalistischen Verhältnisse in der Landwirtschaft geleitet wurden, trugen den Stempel der Gesellschaft, im Namen welcher und für welche sie gewirkt haben. Ihre Verbreitung aber diesseits der Karpathen ist ein weiteres Beispiel für die Beschäftigung der siebenbürgischen Wirtschaftler, Wege zu finden, die zum administrativen und ökonomischen Vereinigungsprozess des Landes beitrugen, eine Tatsache, die natürlicherweise der politischen Vereiningung des rumänischen Staates, die am 1 Dezember 1918 vom ganzen rumänischen Volk beschlossen wurde, folgen musste.

CAPITALUL STRĂIN ÎN INDUSTRIA MINIERĂ DIN ROMÂNIA (1918—1924)

Spre sfîrșitul secolului trecut, dar mai ales la începutul secolului XX, capitalul străin, în special cel austro-ungar și german, ocupa poziții tot mai puternice în economia teritoriilor românești[1]. Îndeosebi Transilvania, aflată sub dominație habsburgică, oferea un teren foarte prielnic pentru expansiunea capitalului financiar austro-ungar. Aici dominau puternicele formațiuni monopoliste grupate în jurul marilor bănci Wiener Bank Credit Anstalt, Wiener Bankverein, Pester Ungarische Commerzial Bank, Allgemeine Ungarische Kredit Bank, Magyar Bank, grupul Rothschild și altele[2].

Capitalul austro-ungar și cel german căuta să-și subordoneze cele mai importante ramuri economice, în special principalele surse de materii prime, cu atît mai mult, cu cît cărbunele, minereul de fier, aurul și bauxita jucau un rol tot mai important în economia mondială. Din această cauză capitalul autohton nu a putut dobîndi decît un rol minor în industria minieră transilvăneană. La începutul secolului nostru întreprinderile cu capital indigen participau doar cu 4,3% la producția de cărbuni și cu 2,4% la extracția totală de minereu de fier din Transilvania[3]. Deosebit de dezavantajată era burghezia românească, ea neavînd decît posibilități cu totul reduse de a participa la finanțarea industriei. În minerit întreprinzătorii români nu dețineau decît unele mine de aur de mai mică importanță din Munții Apuseni.

În anii premergători războiului mondial penetrația capitalului financiar străin în industria minieră a Transilvaniei s-a intensificat, atît prin extinderea exploatărilor proprii, cît și prin achiziționarea întreprinderilor

---

[1] N. N. Constantinescu, *Un capitol important din istoria patriei. Locul României în sistemul capitalist mondial la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în „Revista Învățămîntului Superior", 1967, IX, nr. 9, p. 13.

[2] E. Deutsch, N. N. Constantinescu, A. Negrea, A. Negucioiu, *Unele aspecte ale dominației capitalului financiar în Transilvania în primele decenii ale secolului al XX-lea* (In: *Destrămarea Monarhiei Austro-Ungare* 1900—1918. București, Ed. Acad. R.P.R., 1964, p. 223).

[3] Egyed Ákos, Vajda Lajos, Ion Cicală, *Munkás és paraszt mozgalom Erdélyben 1905—1907*. București, Ed. științifică, 1962, p. 39.

mici, cu resurse financiare mai modeste, deținute de obicei de firmele locale.

Cea mai puternică grupare financiară monopolistă din Ungaria era controlată de Pester Ungarische Commerzial Bank. Ea deținea și în industria minieră din Transilvania cele mai importante poziții. Sferei sale de influență îi aparțineau societățile Salgó Tarjáni Kőszénbánya RT, care exploata bogatele mine de cărbuni din Valea Jiului, Kaláni Bánya- és Kohó RT. care deținea exploatările de minereu de fier de la Teliuc, Felsőmagyarországi Bánya- és Kohó RT., avînd numeroase mine de aur și pirită[4] și Ungarische Asphalt Actien Gesellschaft, proprietara minelor de asfalt și cărbune de la Tătăruș și Bodonoș[5]. În unele societăți miniere Banca Comercială din Pesta colabora cu puternica bancă austriacă Wiener Bank Verein.

Rivala cea mai importantă a Băncii Comerciale din Pesta în lupta pentru controlul surselor de materie primă era cealaltă mare bancă budapestană, Allgemeine Ungarische Kredit Bank, cu o importantă participare franceză și elvețiană de capital. Ea a înființat în Transilvania societatea Uricani—Valea Jiului pentru valorificarea minelor de la Lupeni, precum și societatea Aluminium Érc Bánya- és Ipar RT. care a exploatat în timpul războiului o parte din zăcămintele de bauxită din Munții Apuseni[6]. În pofida luptei de concurență, în anul 1903 societatea Salgó-Tarján și societatea Uricani-Valea Jiului s-au înțeles pentru a prelua în paritate acțiunile societății pe kuxe Ober-Zsilthaler Steinkohlenbergbau Gesellschaft. În acest fel întregul bazin carbonifer din Valea Jiului a ajuns sub controlul marilor bănci din Budapesta care colaborau strîns cu cele mai puternice bănci franceze[7].

Capitalul austriac deținea deasemenea poziții importante în mineritul Transilvaniei, prin intermediul societăților metalurgice Nadrager Eisenindustrie Gesellschaft și S.T.E.G. — Reșița care aveau în exploatare mine de cărbune și de minereu de fier. Societatea S.T.E.G. mai deținea în afară de aceasta și mine de aramă, aur și cariere de calcar și piatră.

Capitalul german stătea la baza celei mai mari societăți aurifere din Munții Apuseni, „Asociația minieră pe kuxe Musariu-Ruda 12 Apostoli" aflată în proprietatea societății Haarkortsche Bergwerke und Che-

---

[4] Berend Iván, Ránki György, *Magyarország gyáripara az imperializmus első világháború előtti korszakában 1900—1914.* Budapest, Szikra Kiadó, 1955, p. 149.

[5] V. Puşcariu, C. I. Motaş, *Minele de asfalt din Ardeal,* în „Analele Minelor din România", 1920, III, nr. 3—5, p. 237.

[6] *Compass Oesterreich Ungarn,* 1918, vol. I, p. 1382; V. Puşcariu, C. I. Motaş, *Zăcămintele de bauxită din Munții Bihorului,* în „Analele Minelor din România", 1920, III, nr. 2, p. 115.

[7] Banque de Paris et de Pays Bas, Banque de l'Union Parisienne, Crédit Lyonnais, Morin Pons et Co, etc.

mische Fabriken zu Gotha[8]. Participare germană și austriacă avea și Societatea pe acțiuni pentru industria aluminiului care avea în Transilvania o filială sub numele Magyar Bauxit RT[9].

În vechea Românie capitalul german și-a îndreptat atenția în special spre bogatele zăcăminte petrolifere, prin intermediul societăților Deutsche Erdölgesellschaft și Deutsche Bank. În general, capitalul străin n-a acordat însă o atenție prea mare nici cărbunelui din vechea Românie, nici altor bogății ale subsolului, cu excepția țițeiului[10]. Singura societate minieră mai importantă care avea capital străin era Societatea Olandeză-Română care deținea perimetre de exploatare carboniferă în județul Bacău[11].

De abia în timpul războiului, prin intermediul Băncii Generale, capitalul german a pătruns în societatea Lignitul, astfel încît în anul 1919 din totalul de 10.000 acțiuni nominale în valoare de 5 milioane lei, Banca Generală deținea 2.669 acțiuni în valoare de 1.334.500 lei[12].

PĂTRUNDEREA CAPITALULUI ROMÂNESC ÎN SOCIETĂȚILE MINIERE ÎN PRIMII ANI POSTBELICI (1919—1921).

Sfîrșitul victorios al războiului, desăvîrșirea statului național unitar, au creat noi condiții istorice de dezvoltare industriei miniere. Îndeosebi bogatele resurse ale subsolului de care dispunea Transilvania puteau contribui de acum înainte la dezvoltarea și consolidarea economiei naționale unitare românești. Înfrîngerea Puterilor Centrale a oferit posibilități extrem de favorabile pentru lichidarea dominației capitalului austro-ungar și german.

Virgil Madgearu, bun cunoscător al realităților economice, aprecia: „Conjunctura politică internațională de după armistițiul general a fost favorabilă ieșirii economiei naționale românești de sub hegemonia Puterilor Centrale, fără să implice căderea sub hegemonia altor state capita-

---

[8] Alexandru Herlea, *Contribuții la istoria economiei miniere în Munții Apuseni. Prezentarea arhivei Societății „Mica"*, în „Studii. Revistă de Istorie", 1973, XXVI, nr. 1, p. 104.

[9] V. Pușcariu, C. I. Motaș, *op. cit.*, p. 115.

[10] G. Damaschin, *Contribuții la studiul combustibilului mineral în cadrul problemei energiei. Principiile unei politici de stat în materie de combustibil mineral.* Vol. I. București, 1933, p. 54.

[11] *Statistica minieră a României* pe anii 1906/1907 — 1912/1913, p. 260.

[12] Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini Grele, Depozitul arhivistic. Arhiva Ministerului de Industrie și Comerț, *fond Direcția Generală a Minelor*, dosar nr. 651/1919, f. 10.

liste, sau în orice caz, fără a agrava această situaţie în măsura în care nu era determinată de raporturile inerente regimului capitalist"[13].

Prevederile tratatelor de pace prevedeau posibilitatea lichidării aşa numitului „capital inamic". Pe de altă parte, conducătorii societăţilor cu capital originar din ţările învinse erau atît de dezorientaţi, cuprinşi de nesiguranţă şi strîmtoraţi de greutăţi financiare, încît în multe cazuri erau foarte dispuşi să-şi vîndă acţiunile sau să primească drept colaboratori oameni de afaceri români.

Preluarea, măcar parţială, a controlului asupra bogăţiilor subsolului de către statul şi societăţile româneşti era o necesitate ce izvora din însăşi învăţămintele războiului. Statul naţional român de curînd desăvîrşit nu-şi putea menţine independenţa economică reală, cît timp materiile prime de importanţă economică şi strategică majoră precum cărbunele, petrolul, aurul, bauxita, minereul de fier şi arama se aflau sub controlul capitalului străin. Aceste bogăţii erau tot odată surse de mari profituri, încît băncile româneşti din vechea Românie, precum şi cele din Transilvania, ţinute pînă atunci de o parte de afacerile miniere-industriale, au căutat să preia un număr cît mai mare de acţiuni.

Imediat după sfîrşitul războiului, statul român a luat măsuri îndeosebi pentru preluarea controlului asupra minelor de cărbune, căci criza de combustibil impunea măsuri foarte energice pentru aprovizionarea principalelor unităţi economice cu cărbuni. În acest scop a fost adoptat Jurnalul Consiliului de Miniştri nr. 1064, din 7 decembrie 1918 privitor la trecerea minelor de la Petroşani în patrimoniul statului român[14], care prevedea (art. 1): „Minele de la Petroşani [cele de la Lonea] ce aparţineau Statului Ungar, trecînd de drept în patrimoniul Statului Român, vor fi administrate de acesta. În acest scop şi de acord cu Consiliul Naţional din Transilvania, Ministerul de Industrie şi Comerţ e autorizat a trimite un delegat al său pentru a lua în primire direcţiunea generală a acestor mine, ajutat de personalul tehnic şi administrativ de care va avea nevoie". Articolul 2 din Jurnal prevedea: „Minele aparţinînd societăţilor ungare sau supuşilor altor ţări cu care sîntem în război, sau care vor avea o parte din capital aparţinînd unor asemenea supuşi, vor fi puse sub sechestru judiciar numit direct de Ministerul Industriei . . .". A doua zi, la 8 decembrie 1918, a fost adoptat Decretul Lege 3603/1918 privitor la dreptul de administrare, conservare, exploatare şi folosinţă a statului asupra bunurilor ce formează obiectul transmisiunilor şi concesiunilor de drepturi cu privire la petrol, mine, păduri sau material lemnos, decret care dădea puteri foarte largi autorităţilor de stat în privinţa controlului exercitat asupra întreprinderilor miniere[15].

---

[13] Virgil Madgearu, *Opera camuflărilor*, în „Independenţa Economică", 1922, V, nr. 1, p. 4.

[14] „Monitorul Oficial", nr. 210 din 11 decembrie 1918.

[15] G. Damaschin, *op. cit.*, p. 149.

Împreună cu decretul din 16 decembrie 1916, referitor la interdicția de a încheia acorduri comerciale cu supușii statelor beligerante, acest decret a servit drept bază juridică pentru trecerea în administrație de stat a minelor achiziționate în mod forțat de Banca Generală în timpul ocupației germane.

Pentru începerea de fapt a operațiunilor practice de lichidare a capitalului „inamic" a servit Decretul Lege nr. 1353/1919 care prevedea în mod explicit că „din capitalul societăților, asociațiunilor, băncilor și chiar întreprinderilor, statul poate ordona oricînd lichidarea părților, acțiunilor, creanțelor și drepturilor de ori ce fel aparținînd supușilor țărilor inamice la data de 14 august 1916. De asemenea el poate ordona lichidarea și a părților dobîndite de acești supuși dușmani și după această dată"[16]. Decretul stabilea procedura de lichidare a capitalului conform Decretului Lege nr. 3603 din 8 decembrie 1918, de care s-a amintit mai sus.

Drept urmare, Banca Generală a fost curînd trecută sub sechestru, iar partea deținută de capitalul german a fost lichidată, fiind apoi înlocuită prin participarea finanței liberale. Concomitent foștii proprietari de mine au pornit un proces împotriva Băncii Generale, cerînd restituirea proprietăților achiziționate în mod forțat în timpul ocupației germane. În sfîrșit, la începutul anului 1920, sechestrul pus asupra băncii a fost ridicat. Astfel, Banca Generală a Țării Românești a devenit unul din pilonii finanței liberale, iar societatea Lignitul, pe care aceasta o finanța în parte, a trecut complet sub controlul capitalului românesc.

Dacă interesele marelui capital bancar românesc au cerut aplicarea energică a posibilităților de sechestrare a capitalului german investit în minele de cărbuni din Muntenia, nu se poate spune același lucru despre atitudinea lor în privința bogatelor mine din Transilvania, care nu au fost supuse sechestrului și nici procedura de lichidare nu li s-a aplicat, decît în puține cazuri. Astfel au fost puse sub sechestru cîteva întreprinderi de importanță mai mică din Banat, cum ar fi cele de la Baia Nouă și Cozla în cursul lunii decembrie 1919[17]. De asemenea în cursul lunii octombrie 1919, în urma grevei minerilor de la Brad, Consiliul Dirigent a pus sub sechestru minele societății Musariu-Ruda 12 Apostoli care aparțineau capitalului german[18], după ce încă în cursul lunilor martie —aprilie a început să administreze minele și uzinele din zona Băii Mari și minele metalifere din Abrud și Săcărîmb, laolaltă cu uzinele metalurgice de la Zlatna, minele de fier de la Ghelar și uzinele Hunedoara care înainte constituiseră proprietatea statului austro-ungar[19].

---

[16] „Monitorul Oficial", nr. 294 din 30 martie/12 aprilie 1919.

[17] Idem, din 23 mai 1920.

[18] „Analele Minelor din România", 1919, II, nr. 4, p. 318.

[19] I. Buruiană, *L'Activité des entreprises minières et métallurgiques de l'État en Transylvanie pendant la période 1925—1931*, în „Correspondance économique roumaine", 1933, nr. 1, p. 3.

Unele societăţi cu capital străin s-au reorganizat din proprie iniţiativă la sfîrşitul anului 1918, vînzîndu-şi acţiunile unor oameni de afaceri autohtoni. Societatea cu capital belgian „Compagnie des Mines de Transylvanie" şi-a cedat acţiunile unor capitalişti localnici, care la rîndul lor au vîndut întreg activul unei societăţi anonime române nou formate cu numele de Minele de Cărbuni din Ardeal, cu sediul la Cluj[20]. În schimb, nu s-a aplicat sechestrul şi procedura de lichidare a capitalului celor mai mari societăţi miniere: Salgó-Tarján, Uricani—Valea Jiului, Oberungarische Berg- und Hüttenwerksgesellschaft, Societatea de Mine şi Furnale din Călan şi S.T.E.G., deşi acestea, în condiţiile nesiguranţei, nu mai făceau investiţii şi întreprinderile lor stagnau, astfel încît producţia minelor de cărbuni din Valea Jiului şi Banat precum şi a minelor de fier, de metale preţioase şi de pirită ameninţa să scadă tot mai mult.

Pentru a controla într-o anumită măsură activitatea societăţilor cu capital străin şi a le sili să accepte participarea capitalului autohton, în cursul lunii aprilie 1919 Consiliul Dirigent a hotărît ca: „Toate societăţile, asociaţiile, stabilimentele şi întreprinderile comerciale şi industriale de pe teritoriul supus administraţiei Consiliului Dirigent, care au însă sediul principal pe teritoriul Ungariei, se consideră puse sub controlul Consiliului Dirigent. Este interzis acestor societăţi de a face operaţiuni comerciale: fie direct, fie prin persoane interpuse, cu societăţile şi casele comerciale sau cu particularii de pe teritoriul Ungariei"[21].

Atitudinea autorităţilor faţă de aceste societăţi a continuat să fie circumspectă, ceea ce se datora faptului că ele erau în mare parte controlate de fapt de capitalul francez şi elveţian. Nici cercurile de afaceri româneşti nu doreau însă ca activul acestora să intre prin lichidare în mîinile statului, în contul despăgubirilor de război, aşa cum ar fi fost firesc conform posibilităţilor oferite de tratatele de pace, ci să le sileacă să cedeze o parte din acţiuni băncilor româneşti şi să alcătuiască noi consilii de administraţie cu sediul în ţară. În timpul guvernării Consiliului Dirigent, Victor Bontescu a motivat în parlament această atitudine prin faptul că numai astfel întreprinderile respective vor fi dispuse să desfăşoare în continuare activitate productivă, să-şi modernizeze instalaţiile şi să furnizeze economiei naţionale produse de primă necesitate[22].

Partidul liberal, prin Vintilă Brătianu, a cerut în anii 1919—1920 lichidarea capitalului „inamic" din întreprinderile transilvănene[23]. După ce au venit însă la putere, liberalii s-au orientat şi ei spre o politică de angajare a capitalului bancar românesc în întreprinderile cu capital străin din Transilvania. Această tendinţă a băncilor româneşti, în special a celor liberale, era sprijinită practic de politica statului burghez, care

[20] „Minele de cărbuni din Ardeal S.A." Cluj, Tip. Bernat, [1928], p. 5.

[21] Gh. Iancu, *Preocupări ale Consiliului Dirigent pentru reorganizarea activităţii industriale* (Lucrare în manuscris).

[22] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", Sesiunea 1919—1920, p. 780—782.

[23] *Ibidem.*

căuta să pună societăţile miniere într-o asemenea situaţie încît să fie nevoite să-şi vîndă măcar o parte din acţiuni capitalului autohton. Pe plan economic faptul că statul, prin Direcţia generală a combustibilului, rechiziţiona aproape întreaga producţie de cărbuni la preţuri mult mai mici în comparaţie cu cele care s-ar fi putut obţine în cazul unui comerţ liber în condiţiile unei cereri foarte masive de combustibil, a creat mari greutăţi financiare. Dar se plătea un preţ redus şi pentru aurul şi argintul preluat de stat în acel timp.

Unele societăţi miniere şi industriale au fost nevoite să-şi vîndă acţiunile chiar din acest motiv. A început să înflorească specula cu acţiuni industriale şi miniere, au intrat în acţiune forţele financiare ale ţărilor învingătoare care erau dispuse să preia gestiunea întreprinderilor cu capital austriac, german sau ungar. Delegaţii ale cercurilor financiare occidentale conduse de deputatul englez W. Kozens Hardy, senatorul american Ower, sau generalul francez Payot vizitează România, făcînd propuneri ce vizau preluarea de către capitalurile occidentale a acţiunilor de valorificare a subsolului românesc[24]. Dar nu acesta era scopul bancherilor care dirijau de fapt politica guvernului liberal în materie de jurisprudenţă economică. Prin urmare, s-au luat măsuri pe plan legislativ pentru ca măcar o parte din acţiunile vandabile să intre în mîna cercurilor de afaceri indigene.

În acest scop trebuiau mai întîi stopate afacerile speculaţioniste în materie de tranzacţii miniere şi industriale. Ca primă măsură, Decretul Lege din 6 iunie 1919 a interzis pînă la noi dispoziţii acordarea oricărui titlu de explorator şi exploatator minier[25]. A urmat apoi Decretul Lege din 7 octombrie 1919 care interzicea pînă la şase luni după încheierea păcii generale „ori ce tranzacţiune şi cesiune referitoare la bunuri miniere şi industriale în general pe tot cuprinsul ţării"[26]. Jurnalul respectiv al Consiliului de Miniştri preciza că decretul s-a dat pentru a pune capăt speculei cu bunuri miniere şi industriale care a luat amploare în acel timp.

Tranzacţiunile miniere au continuat în pofida îngrădirilor legislative, dar în situaţia astfel creată, societăţile miniere care doreau să-şi vîndă acţiunile nu mai puteau să trateze decît cu acele cercuri de afaceri româneşti care deţineau o influenţă suficient de mare în viaţa politică a României pentru a putea determina ulterior legalizarea afacerilor încheiate. Ori tocmai acesta era scopul oligarhiei financiare româneşti în curs de formare, care dorea să devină principalul beneficiar al mutaţiilor social-economice şi politice produse după primul război mondial.

În aceste condiţii s-au desfăşurat tratativele pentru formarea societăţilor „Petroşani", „Mica" ş.a., iar după ce cercurile de afaceri şi-au

---

[24] *Contribuţii la istoria capitalului străin în România.* [Bucureşti], Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 34.

[25] G. Damaschin, *op. cit.*, p. 201.

[26] „Monitorul Oficial", nr. 140 din 10 octombrie 1919.

atins scopul, a fost adoptat Decretul Lege nr. 2447 din 7 iunie 1920 care reînnoia interdicţiile cu privire la tranzacţiunile miniere şi comerciale „pînă la o nouă organizare a regimului minier, petrolifer şi industrial", fără autorizaţia specială a Ministerului de Industrie şi Comerţ. Acordurile încheiate pînă atunci erau de asemenea considerate nevalabile, dar se preciza că „ele se vor putea supune printr-o simplă cerere revizuirii Ministerului de Industrie şi Comerţ care dacă va constata că nu sînt păgubitoare economiei naţionale, va putea acorda autorizaţii"[27]. În privinţa Transilvaniei, Decretul Lege considera obligatorie revizuirea de către Ministerul de Industrie şi Comerţ a tuturor tranzacţiunilor încheiate după august 1916.

Acest Decret Lege a fost adoptat la foarte scurt timp după achiziţionarea acţiunilor societăţii germane „Haarkortsche" asupra minelor de aur de la Brad de către societatea Mica şi după încheierea tratativelor finale între societatea Salgó-Tarján şi Banca Comercială Ungară din Pesta şi un consorţiu de bănci româneşti în frunte cu Banca Românească şi Creditul Extern în scopul formării societăţii Petroşani.

Împrejurările în care s-a constituit societatea Petroşani demonstrează cît se poate de clar că marea finanţă liberală, în complicitate cu guvernele epocii, a preferat să se piardă ocazia de a prelua integral minele societăţii străine, decît să renunţe la posibilitatea de a achiziţiona o parte din acţiuni. În luna decembrie 1918, J. Winklehner, directorul general al minelor de la Petroşani ale societăţii Salgó-Tarján, a oferit Consiliului Dirigent acţiunile acestor mine pe preţul de 100 milioane de coroane[28]. Cum Consiliul Dirigent nu dispunea de suma respectivă, a trimis o delegaţie condusă de Victor Bontescu la Bucureşti, la Ministerul de Industrie şi Comerţ, al cărui titular era Alexandru Constantinescu, pentru a-i relata situaţia şi a cere sprijin financiar. Ministerul l-a îndrumat la Vintilă Brătianu, care a declarat că nu poate furniza suma necesară. Din această cauză minele de la Petroşani nu au putut fi achiziţionate de către statul român[29]. În schimb, Vintilă Brătianu l-a trimis pe Tancred Constantinescu în Elveţia pentru a trata în secret cu reprezentantul societăţii Salgó-Tarján. S-a ajuns la un acord în principiu privind achiziţionarea a 55% din acţiuni în schimbul sumei de 18 milioane franci elveţieni. Pentru demersurile sale Tancred Constantinescu s-a ales cu un comision de 2,5 milioane franci elveţieni[30].

Tratativele între societatea străină şi consorţiul băncilor româneşti de sub conducerea Băncii Româneşti au continuat în cursul anilor 1919—1920, ajungîndu-se la un acord definitiv conform căruia băncile româneşti preluau jumătate din acţiunile societăţii pentru preţul de 45 mi-

---

[27] *Idem*, nr. 58 din 16 iunie 1920.

[28] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor". Şedinţa din 12 decembrie 1929. Cuvîntul deputatului N. Bogdan.

[29] *Ibidem*.

[30] *Ibidem*.

lioane lei, echivalînd cu 19 milioane franci elveţieni. Astfel s-a constituit societatea Petroşani, în condiţii financiare cu mult mai împovărătoare decît în împrejurările iniţiale, căci datorită scăderii cursului leului, cele 19 milioane de franci elveţieni au ajuns să valoreze cîţiva ani mai tîrziu sute de milioane de lei, pe cînd în anul 1918 cele 18 milioane cerute atunci nu echivalau decît cu 25 milioane lei.

Acordul de naţionalizare a societăţii Petroşani a fost primul din seria afacerilor de mare avengură care au urmat în anii următori şi care în majoritate au fost regizate de consorţiul băncilor liberale, avînd şi participarea unor bănci ardelene şi chiar a unor bănci cu participare de capital străin.

Conform convenţiei adiţionale referitoare la constituirea societăţii Petroşani, grupul băncilor româneşti se obliga să plătească suma datorată în contul acţiunilor preluate în termen de 4 ani; pînă atunci acţiunile rămîneau depozitate, jumătate la Banca Comercială din Pesta, jumătate la noua societate. Consiliul de administraţie urma să fie compus în număr egal de membri dintre reprezentanţii celor două grupuri financiare, preşedintele fiind însă în mod obligatoriu român[31].

Proiectul de naţionalizare al societăţii Petroşani a reprezentat de altfel prototipul tehnic şi pentru celelalte acorduri asemănătoare încheiate cu societăţile cu capital străin. Virgil Madgearu, în discursul ţinut în şedinţa Adunării Deputaţilor din 24 iunie 1924, a atras atenţia că „proiectul acesta, în ce priveşte sistemul tehnic al naţionalizării este absolut identic cu proiectul de camuflare a Stelei Române. Linie cu linie, rînd cu rînd, literă cu literă, veţi găsi acelaşi sistem din punct de vedere tehnic financiar. Dar ce se întîmplă? Proiectul Petroşanilor a fost elaborat... cu două luni înainte de camuflarea Stelei Române"[32].

Pe lîngă faptul că a avut urmări foarte împovărătoare pe plan financiar, paritatea de participaţie a capitalului românesc s-a dovedit a fi iluzorie, căci o mare parte din acţiuni au fost achiziţionate de Banca Comercială Română, Banca de Credit Român, Banca Franco-Română, Banca Chrissoveloni, Banca Berkovitz, care aveau însemnate participaţii străine, unele chiar din partea acelor firme franceze care dominau societatea Salgó-Trajan. Ba mai mult, chiar Banca Marmorosch Blank, despre care se ştia că era o fundaţie a Băncii Comerciale din Pesta — coproprietară a minelor de la Petroşani— şi din această cauză oamenii de afaceri liberali au căutat să o înlăture din marile operaţiuni de „naţionalizare", a reuşit totuşi să pătrundă în societatea Petroşani în mod indirect, prin intermediul Băncii Comerţului Craiova şi a societăţii Creditul Tehnic Transilvan, în care avea însemnate plasamente[33].

---

[31] *Convenţie adiţională între grupul Salgó-Commerce şi grupul român referitoare la constituirea soc. Petroşani*, în „Monitorul Oficial", nr. 236 din 29 ianuarie 1921.

[32] „Independenţa Economică", 1924, VII, nr. 7—8—9, p. 110.

[33] *Banca Marmorosch Blank & Co Societate anonimă 1848—1923*. [Bucureşti], Ed. Cultura Naţională, [1923], p. 73, 79.

De altfel, în primul deceniu interbelic Banca Marmorosch Blank a servit ca instrument de penetraţie a capitalului străin, atît în industria minieră, cît şi în celelalte ramuri industriale. În februarie 1919, Banca Marmorosch Blank, împreună cu filiala ei, Banca Comerţului Craiova, au fondat societatea Miniera, S.A. cu un capital iniţial de 1,5 milioane lei, care în septembrie 1920 a fost sporit la 30 milioane lei (din care 17,5 milioane lei au fost efectiv vărsaţi)[34]. Societatea Miniera exploata minele de la Ojasca—Buzău, iar mai tîrziu a preluat controlul asupra minelor de la Ilieni-Braşov, cumpărînd majoritatea acţiunilor societăţii Kronstädter Elektrische Aktiengesellschaft (K.E.A.G.), care pînă atunci fusese o întreprindere a capitalului autohton. În 1920, Banca Marmorosch Blank, împreună cu o altă filială a ei, Banca Moldova-Iaşi, şi cu societatea Miniera, asociindu-se cu Banca Bertkovitz, a întemeiat societatea Mircea Vodă S.A., care exploata minele de ocru, oxid de fier, caolin şi cuarţ din Dobrogea[35]. În acelaşi an, Banca Marmorosch Blank a înfiinţat şi o societate carboniferă de mai mici proporţii, „Carbon Block". În anul 1921 Banca Marmorosch Blank a participat la camuflarea societăţii Aluminium érc bánya és Ipar RT., înfiinţînd în acest scop societatea Alumina S.A.R., cu un capital de 10 milioane lei, subscris împreună cu societatea Miniera, Banca Agricolă, Banca Agricolă Cluj, Banca Centrală din Cluj, Banca de Scont şi Banca ţărănească[36].

Şi alte bănci puternice, cu însemnate participaţii străine, au contribuit la penetraţia indirectă a capitalului străin în industria minieră în primii ani postbelici. În anul 1920, una din cele mai importante societăţi carbonifere, care a preluat cele mai bogate mine de cărbuni din judeţul Bacău, inclusiv cele ce s-au aflat odinioară în proprietatea Societăţii Olandezo-Române, anume Creditul Carbonifer S.A., a fost înfiinţată cu concursul Băncii de Credit Român, Băncii Chrissoveloni şi Băncii Comerciale Române, care deocamdată au preluat doar 12.000 acţiuni din totalul iniţial de 90.000, dar mai tîrziu vor întreprinde demersurile care vor duce la trecerea societăţii sub controlul capitalului străin[37].

Datorită operaţiunilor de camuflare şi capitalul german a reuşit să supravieţuiască, chiar şi în societăţile în care participarea lui era notorie, cum era cazul societăţii Ruda 12 Apostoli, datorită complicităţii membrilor guvernului format de Partidul Poporului, întrucît însuşi primul ministru Averescu şi C. Argetoianu, membru marcant al partidului, făceau parte din consiliul de administraţie al societăţii Mica, ce preluase majoritatea acţiunilor vechii societăţi germane, care în mod normal ar fi trebuit lichidată în beneficiul statului român. Trecerea celor mai bogate mine de aur în patrimoniul public ar fi însemnat un mare pas înainte spre preluarea în control naţional a principalelor bogăţii ale subsolului, aşa cum o cereau interesele ţării şi opinia publică progresistă.

[34] *Ibidem.*

[35] *Ibidem.*

[36] *Ibidem.*

[37] *Compass Rumänien*, 1929, p. 546.

Dar și de această dată au prevalat interesele de partid și de clasă și astfel, ca și în cazul societăților Petroșani, Steaua Română ș.a., s-a scăpat ocazia de a naționaliza realmente industria minieră.

„Cazul Mica" a fost una din cele mai flagrante din istoria camuflărilor, fiind de fapt vorba de o dublă camuflare: după cum arată cercetările mai noi[38], însăși societatea Mica, ce s-a pretins drept „românească", a fost fondată de fapt chiar de ocupanții germani în timpul primului război mondial. Chiar și noua societate Mica, reorganizată la începutul anului 1920, avea ea însăși participație germană prin intermediul lui Anton Esser, unul din acționarii fondatori[39]. Pe de altă parte și acțiunile societății germane au fost camuflate sub forma unei opțiuni date englezului W. H. Holloway, care a și tratat de fapt la Berlin cu Anton Esser și Ștefan Cazimir, reprezentanții societății Mica[40]. La 3 mai societatea Mica a încheiat cu Asociația minieră pe kuxe Ruda 12 Apostoli un contract de vînzare-cumpărare prin care prelua averea societății germane pe prețul de 40 milioane mărci[41], deși întregul ei capital nu reprezenta decît 21 milioane lei la fondare. Cu toate că prețul de achiziție a fost ulterior redus la 15 milioane mărci, în curînd conducătorii societății Mica au apelat din nou la capitalul străin pentru a putea face față multiplelor obligații financiare: la 17 august 1920 ședința consiliului de administrație a societății Mica a hotărît emiterea a 38.000 de noi acțiuni de cîte 500 lei, din care 23.000 au fost rezervate unui „consorțiu anglo-german"[42].

Societatea Mica a reușit să se mențină și în continuare numai prin fraude, falsuri și complicitatea tacită a autorităților, care, deși nu au ratificat contractul de vînzare-cumpărare între societatea Haarkortsche și Mica, au tolerat practic activitatea ei. Dacă averescanii erau realmente cointeresați în bunul mers al societății, liberalii au consimțit și ei să treacă cu vederea ilegalitățile săvîrșite, datorită pactului economic, încheiat în mod tacit între cele două partide care au guvernat țara în primii ani postbelici. Toate acestea au ieșit la iveală mai tîrziu, în 1936, atunci cînd deputatul național-țărănist Aurel Dobrescu a dezvăluit la o întrunire că „liberalii și averescanii au împărțit între ei toată industria țării; liberalii au luat fierul, cărbunele și mai recent arama de la Zam, iar aurul l-au lăsat averescanilor — d-lui Goga — și așa a luat naștere societatea Mica"[43].

Desigur, atitudinea demascatoare a național-țărăniștilor se datora faptului că, nefiind la guvern pentru mai mult timp, au avut doar posibilități limitate de a participa la împărțirea bogățiilor țării între principalele partide politice. Oamenii de afaceri din partidul național ardelean erau nemulțumiți și de faptul că marile bănci din capitală au pre-

[38] A. Herlea, *op. cit.*, p. 107—108.

[39] Arhiv. Stat. Deva, fond *Societatea Mica-Brad*, dosar nr. 4/1920, f. 5—7.

[40] I. Russu Abrudeanu, *Aurul românesc*, 1933, p. 259.

[41] A. Herlea, *op. cit.*, p. 106—107.

[42] „Analele Minelor din România", 1920, III, nr. 8—9, p. 581.

[43] Arhiv. Stat. Deva, fond *Societatea Mica Brad*, dosar nr. 28/1934, f. 103.

luat controlul asupra unor exploatări miniere din Transilvania. Banca Generală a achiziţionat minele de cărbune de la Lupoaia-Sălaj[44], I.R.D.P. a preluat minele de asfalt şi cărbune de la Tătăruş şi Bodonoş[45], societatea Creditul Minier — minele de la Tihău-Sălaj[46], iar Banca de Petrol, Mine şi Industrie minele de la Căpeni-Baraolt[47].

În anul 1921 s-a trecut la preluarea parţială a exploatărilor societăţii Oberungarische Berg- und Hüttenwerksgesellschaft de către capitalul românesc. Pe această cale a luat naştere societatea Pyrit S.A. cu un capital de 15 milioane lei, care a intrat în posesiunea minelor de pirită de la Trîmpoile, Maieru şi Borşa şi Societatea Aurum care a preluat minele de la Valea Borcutului[48]. În schimb, o altă societate cu capital străin, Societatea franceză de mine de aur de la Băiţa (jud. Satu Mare), a continuat să-şi desfăşoare nestingherit activitatea. În anul 1924 ea avea un capital de 16 milioane lei[49].

SITUAŢIA CAPITALULUI STRĂIN ÎN INDUSTRIA MINIERĂ ÎN TIMPUL GUVERNĂRII LIBERALE

Venirea liberalilor la putere în anul 1922 a dus la înăsprirea atitudinii adoptate faţă de capitalul străin. În iulie 1922 a fost înfiinţată Comisia Specială Economică a Ministerului de Industrie şi Comerţ, cu largi împuterniciri în privinţa controlului exercitat asupra activităţii societăţilor pe acţiuni, avînd dreptul de a aproba înfiinţarea unor filiale ale societăţilor străine în România şi de a da putere legală contractelor de vînzare-cumpărare încheiate între timp, conform Decretului lege nr. 2.447/1920 de care s-a vorbit mai sus. De asemenea, avea dreptul să se pronunţe asupra înfiinţării societăţilor pe acţiuni şi asupra măririi capitalului lor[50]. Prin această măsură guvernul liberal urmărea să-şi exercite controlul asupra mişcării capitalurilor în aşa fel, încît să îngrădească posibilităţile de pătrundere a capitalului străin, atît prin înfiinţarea unor filiale în România, cît şi prin achiziţionarea unor pachete de acţiuni cu ocazia măririi capitalului social.

Se accentuează şi tendinţele, manifestate încă în timpul legislaţiei guvernului Averescu referitoare la reforma agrară, de a trece bogăţiile

[44] *Statistica minieră a României*, 1920—1924.

[45] *La Roumanie économique*, [Bucureşti], Min. Ind. Comerţ, 1921, p. 18.

[46] *Indicatorul minier al României pe 1925*, p. 234.

[47] Kisgyörgy Zoltán, Vajda Lajos, *Mina Căpeni 1872—1972*, Sf. Gheorghe, 1972, p. 74—75.

[48] *Compass Rumänien*, 1932, p. 645—646.

[49] *Indicatorul minier al României pe 1925*, p. LXXIX.

[50] *Közgazdasági Évkönyv*, 1924, II, p. 263.

subsolului sub controlul statului, pe cale legislativă. Deja legile de reformă agrară prevedeau, în special în cazul Transilvaniei, despărţirea dreptului de proprietate asupra suprafeţei pămînturilor expropriate, care trecea asupra celui împroprietărit, de proprietatea asupra subsolului suprafeţei respective, care intra în patrimoniul statului. Concretizînd aceste tendinţe, Constituţia din anul 1923, precum şi Legea minelor din 1924 declarau proprietate de stat bogăţiile miniere ale ţării, care puteau fi concesionate de atunci înainte cu preferinţă „societăţilor anonime miniere române", adică acelor societăţi care se conformau prevederii de a avea 60% din capital de origine autohtonă.

Societăţile miniere cu capital românesc au sprijinit măsurile propuse de guvernul liberal, ba mai mult, au cerut acordarea unor avantaje sporite întreprinderilor cu capital autohton. „Memoriul societăţilor miniere-petrolifere cu capital naţional cu privire la proiectul noii legi a minelor" reproşa faptul că „dispoziţiile legii deşi recunosc oarecari drepturi societăţilor în care capitalul românesc este în majoritate, nu sînt după noi suficiente spre a compensa inegalitatea dintre societăţile cu capital românesc şi cele cu capital străin ţinînd seama pentru acestea din urmă de disponibilităţile lor de numerar şi de rezerva de terenuri şi instalaţiuni ce deţin actualmente de la stat sau particulari, în condiţii mult mai avantajoase decît cele prevăzute prin noua lege... În special trebuie remarcat că nu se acordă un regim deosebit societăţilor exclusiv româneşti, în care întreaga conducere este naţională, iar capitalul este aproape în totalitate deţinut de români, participarea străinilor fiind limitată la cumpărarea de acţiuni în număr restrîns de pe piaţă"[51].

Memoriul societăţilor cu capital românesc a sprijinit prevederea de nominalizare a acţiunilor şi de transformare a societăţilor străine în societăţi miniere române într-un termen de cel mult 5—10 ani şi indica drept modalitate pentru realizarea acestui deziderat „... posibilitatea schimbării de acţiuni între diversele societăţi româneşti cu cele străine."

Anii 1922—1924 au reprezentat punctul culminant al campaniei pentru susţinerea capitalului românesc în lupta pentru consolidarea poziţiilor sale în industria extractivă. Soluţia „lichidării" capitalului originar din ţările foste inamice nu s-a aplicat însă nici în acest răstimp, continuîndu-se politica de preluare parţială a acţiunilor de către firmele autohtone. S-au obţinut pe această cale unele succese în direcţia stabilirii controlului parţial al capitalului autohton, în special liberal, şi a autorităţilor economice de stat asupra resurselor miniere ale ţării.

În anul 1922 s-a constituit societatea „Bauxita S.A.R. pentru exploatarea bauxitei şi aluminiului" cu un capital de 3 milioane lei, în care majoritatea capitalului era deţinută de oameni de afaceri şi politicieni români. Cu toate acestea, „Societatea anonimă pentru industria aluminiului", cu participare germană şi austriacă, continua să deţină o parte importantă din capital[52].

[51] „Analele Minelor din România", 1924, VII, nr. 15, p. 492.

[52] Idem, 1922, V, nr. 3, p. 172.

Între anii 1923—1924 s-au desfășurat cîteva din cele mai importante operațiuni de „naționalizare" din epoca postbelică. În anul 1923 s-a aprobat, după ani de tergiversări, constituirea societății „Uzinele de fier și domeniile Reșița" cu condiția respectării stricte a obligației de a asigura o proporție de capital românesc de cel puțin 60% și de a nominaliza acțiunile[53]. De asemenea, noua societate trebuia să accepte prezența delegatului Ministerului de Industrie și Comerț în consiliul de administrație. În acest fel minele de cărbune, fier, mangan și aramă ale acestei bogate societăți din Banat intrau în mare măsură sub influența băncilor românești, alături de care capitalul străin, reprezentat prin firmele Vickers, S.T.E.G., Wiener Boden Credit Anstalt ș.a., continua să dețină poziții puternice.

Societatea U.D.R. avea un cuvînt de spus și în gestiunea societății Titan—Nădrag—Călan, creată prin preluarea pachetelor de acțiuni ale Societății de Mine și Furnale din Călan și ale Societății pentru Industria Fierului din Nădrag de către firma Ausschnitt, în colaborare cu banca Chrissoveloni. Firma T.N.C. deținea de acum mine de fier la Ghelar, Teliuc și Nădrag. Circa jumătate din capitalul societății era deținut în continuare de firmele Rimamurány—Salgó-Tarján, S.T.E.G. etc.[54].

În anul 1924 au fost „naționalizate" minele societății Uricani—Valea Jiului, a doua ca importanță în industria carboniferă, prin preluarea a jumătate din acțiuni, în valoare de 190 milioane lei, pentru suma de 15,5 milioane franci[55]. La această afacere au participat un număr mai mic de bănci decît la formarea societății Petroșani. Banca Românească a preluat și de această dată cel mai mare număr de acțiuni, dar și societatea Petroșani — în care influența străină a rămas predominantă — a participat la această operațiune, preluînd 20% din acțiuni. Firmele bancare cu participație străină au contribuit în mai mică măsură la formarea societății Lupeni. Banca Marmorosch Blank a reușit totuși să-și introducă și aici interpușii: Banca Comerțului Craiova și Creditul Tehnic Transilvănean. Prevederile tehnice ale acordului de „naționalizare" a societății Lupeni erau foarte asemănătoare cu cele stipulate în acordul de constituire a Societății Petroșani, prevăzînd însă restricții și mai mari asupra drepturilor reale ale băncilor românești pînă la achitarea acțiunilor dobîndite. Aceste acțiuni urmau a fi integral achitate pînă cel mult în anul 1934.

---

[53] *Jurnalul Consiliului de Miniștri relativ la răspunsul guvernului la cererea Societății U.D.R. pentru aprobarea sporirii de capital și modificării statutelor.* București, 1923.

[54] L. Báthory, *Procesul de refacere a industriei metalurgice din România după primul război mondial (1919—1924)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historia", 1973. XVIII, fasc. 2, p. 125.

[55] *Convenția adițională între Soc. Uricani—Valea Jiului și grupul român*, în „Analele Minelor din România", 1925, VIII, nr. 2, p. 94.

Prin constituirea societăților Petroșani și Lupeni cea mai mare parte a industriei carbonifere din Valea Jiului și de fapt din întreaga Românie a ajuns sub controlul parțial al capitalului bancar autohton. Operațiunile de „naționalizare" de după primul război mondial desfășurate pînă în anul 1924, cînd a culminat ofensiva capitalului autohton în lupta pentru dominarea principalelor resurse miniere ale României, s-a soldat cu substanțiale rezultate pentru burghezia românească, care a reușit să-și asigure importante participații în toate întreprinderile miniere mai însemnate care activau pe teritoriul țării. Capitalul autohton nu era însă destul de puternic pentru a ține piept cu consecvență firmelor străine care dispuneau de resurse financiare și tehnice mult superioare și pe lîngă aceasta beneficiau și de sprijinul diplomatic mai mult sau mai puțin fățiș al țărilor de origină. Raportul de forță nefavorabil va duce în curînd la slăbirea opoziției manifestate față de participarea capitalului străin în industria minieră în condițiile contraofensivei susținute pe care societățile cu capital străin au pornit-o cu un dublu scop: acela de a determina schimbarea legislației miniere și acela de a achiziționa acțiuni ale societăților controlate de capitalul românesc. Această contraofensivă a început încă în anul 1924 și s-a intensificat în anii următori, ajungînd la punctul culminant în preajma izbucnirii crizei economice mondiale[56].

LUDOVIC BÁTHORY

DAS FREMDKAPITAL IN DER BERGBAUINDUSTRIE AUS RUMÄNIEN IN DEN JAHREN 1918—1921

(Zusammenfassung)

Vor dem ersten Welkrieg hielt das fremde Kapital den Grossteil der Mineralreichtümer aus den rumänischen Gebieten inne. Die Lehren des Krieges zeigten, dass die Übernahme — wenn auch nur teilweise — der Kontrolle über die Erdreichtümer eine Lebensnotwendigkeit war. Der vor kurzem zusammegeschlossene rumänische Nationalstaat konnte nicht seine reelle politische und wirtschaftliche Unabhängigkeit bewahren, so lange die wirtschaftlich und strategisch vorrangige Rohstoffe, wie die Kohle, das Erdöl, das Gold und das Eisen, der Kontrolle des

[56] Situația capitalului străin în industria minieră a României între anii 1924—1929 formează obiectul unui alt studiu.

fremden Kapitals unterlegen waren. Diese Reichtümer waren gleichzeitig grosse Profitquellen, so dass die rumänischen Banken bestrebt waren, jene Aktien an sich zu ziehen.

Gleich nach dem Ende des Weltkrieges hat der rumänische Staat gesetzliche Massnahmen ergriffen um die Gesellschaften mit fremdem Kapital zu verpflichten, eine Kollaboration mit dem einheimischen Kapital aufzunehmen. Den Höhepunkt der Bewerbung für den Übergang der Erdreichtümer unter die einheimische Kontrolle stellten es die Jahre 1922—1924 dar. Obwohl es dem rumänischen Kapital gelungen ist einen beträchtlichen Teil der Aktien fremer Bergbaugesellschaften zu übernehmen, so hat das fremde Kapital doch seinen Vorrang weiterhin bewahrt und schritt in den nächtsfolgenden Jahren zum Gegenangriff, um neue Bergbauunternehmen unter seine Kontrolle aufzunehmen.

PROIECTE ȘI DEMERSURI PRIVIND REDRESAREA ECONOMICĂ, SOCIALĂ ȘI CULTURALĂ A MOȚILOR (1919—1929)

Delimitarea zonei de care ne ocupăm a făcut obiectul mai multor articole analizate mai pe larg într-un studiu precedent[1]. Aici este necesar să amintim că cele mai multe păreri s-au exprimat pentru următoarea linie: la nord, rîul Crișul repede și șoseaua națională Oradea—Huedin—Gilău—Cluj-Napoca; la est, șoseaua Cluj-Napoca—Turda—Buru, apoi linia care unește localitățile Buru—Trascău și orașul Aiud, continuînd mai departe cu șoseaua Teiuș—Ighiu—Alba Iulia și de aici, pe malul drept al rîului Mureș pînă la granița județului Hunedoara; la sud, atinge marginile Mureșului pînă la Ilia, iar în vest, din marginea de apus a fostelor plăși Ilia, Hălmagiu, Vașcău, continuînd cu șoseaua Beiuș—Ighișel—Oradea.

Subliniem că această zonă reprezintă aria cea mai întinsă asupra căreia s-au făcut studii și s-au luat măsuri în așa zisa problemă a moților. Limitele ei n-au fost precizate dela început, ci numai după 15 ani de la Unire, adică în 1933, cînd s-a văzut și mai clar că întreaga regiune a Munților Apuseni prezintă similitudini economice, sociale ce necesită urgente intervenții din partea statului.

Aria aparținînd acestei zone se întindea pe circa 8000 km², iar din punct de vedere administrativ ea cuprindea porțiuni din 6 județe (nici unul nu intra integral) și anume din județele: Alba, Hunedoara, Arad, Bihor, Cluj și Turda, totalizînd 636 de comune[2].

Fiind o regiune muntoasă, izolată din cauza lipsei de artere de comunicație lesnicioase, cu o climă neprietenoasă, locuitorii Munților Apuseni au trebuit să se adapteze acestor condiții și în încleștarea cu natura au reușit s-o răzbească cu prețul unui efort și a unor lipsuri greu de imaginat. Lupta s-a dat cu codrul, cu stînca și acolo unde era puțin pămînt de arat l-a obligat să-i cedeze, după multă trudă, pîinea. Iar

---

[1] Gh. Hristodol, *Problema agrară în satele dispersate din Munții Apuseni*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj, 14, 1971, p. 229—245.

[2] Arhiva Consiliului Popular județean Cluj, Fond Comisariatul Munților Apuseni, dosar nr. 2/1934 nenumerotat. În continuare prescurtat Arh. Cluj-Napoca, F.C.M.A.

în poienile și pășunile dintre codrii și văi și-au făurit o altă ocupație care-i ajuta să supraviețuiască: creșterea vitelor.

Contrastînd evident cu frumusețile naturii traiul munților era însă extrem de aspru și toate aceste preocupări nu reușeau să le amelioreze starea. Din acest motiv, după Unire, a început să se facă apel, din ce în ce mai stăruitor, la intervenția statului pentru asanarea situației lor. Moții atrăgeau însă atenția nu numai prin condițiile precare în care își duceau existența, ci și prin trecutul lor zbuciumat, prin faptul că nu de puține ori, în trecutul istoriei, ei s-au ridicat la luptă armată împotriva asupritorilor. Aici a fost centrul răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan. Mai tîrziu în 1848—1849 sub conducerea lui Avram Iancu, Munții Apuseni au devenit o cetate inexpugnabilă de care s-au lovit cei care doreau îngenuncherea lor.

În timpul evenimentelor revoluționare de la sfîrșitul primului război mondial tot acești oameni energici și hotărîți contribuie la declanșarea revoluției burghezo-democratice din această parte a țării. Într-un manifest adresat de Amos Frîncu la 28 oct. 1918, moții sînt chemați la Cluj și Alba Iulia în vederea formării Legiunii I-a și a II-a, formațiuni militare cu scopul de a grăbi preluarea puterii din mîinile vechiului regim[3]. Apare deci pe deplin justificat și logic de ce imediat după Unire găsim preocupări ale Consiliului Dirigent (noul guvern provizoriu al Transilvaniei) pentru ameliorarea condițiilor de trai ale populației din Munții Apuseni. Astfel, în 12 decembrie 1918 (deci după 11 zile de la Unire), președintele Consiliului Dirigent trimite o scrisoare lui Laurențiu Pop, cunoscut fruntaș politic al Partidului Național, scrisoare în care se prefigurează, pentru prima dată, intențiile administrației și problemele cele mai importante, schițate pe scurt, cu care erau confruntați oamenii acestor meleaguri. „Cunoscînd Consiliul Dirigent starea economică de tot grea în care se găsesc locuitorii Munților Apuseni — se spune la începutul scrisorii — și apreciind în mod just nu numai însemnătatea acestui ținut, ci și serviciile neprețuite, care le-au adus în decursul vremurilor neamului românesc, Românii din Munții Apuseni [C.D.] a hotărît înființarea unui Oficiu special pentru îngrijirea intereselor și pentru reorganizarea economică a Munților Apuseni"[4].

Acest oficiu va trebui să-și înscrie pe agenda de lucru următoarele probleme considerate a fi urgente și de mare importanță;

1. Găsirea unor modalități de ajutorare cu alimente a acestei regiuni lipsite de posibilități proprii de aprovizionare.
2. Pregătirea unei reforme a industriei de mine, lemn și piatră.
3. Îngrijirea în mod sistematic a creșterii de vite.
4. Aranjarea în mod drept a chestiunilor de păduri și pășuni.

---

[3] Ștefan Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia*, Cluj 1968, p. 332.

[4] Arhivele Statului București, Fond Consiliul Dirigent, dosar 1/1918, fila 1 [Mulțumesc pe această cale colegului Gh. Iancu care mi-a pus la îndemînă copia scrisorii].

În urma discuțiilor ce au avut loc în cadrul Consiliului Dirigent s-a convenit în unanimitate ca funcția de comisar al acestui oficiu să fie încredințată lui Laurențiu Pop și tot Consiliul Dirigent a numit un subcomisar și specialiști de mine și păduri care vor studia minuțios realitățile din această zonă și vor prezenta proiecte de reformă în concordanță cu punctele înscrise în scrisoare, proiecte ce trebuiau terminate pînă în primăvara anului 1919[5].

În adevăr, nu trece multă vreme și comisarii generali ai Munților Apuseni înaintează Consiliul Dirigent un documentat și lung memoriu, datat 14 martie 1919, în ansamblu un studiu bazat pe un material documentar destul de solid care scrutează și cercetează aproape toate realitățile posibile economice, sociale, sanitare și culturale ale Munților Apuseni și face totodată propuneri concrete în scopul asanării situației îngrijorătoare din această zonă. Documentul este revelator pentru situația concretă în care erau constrînși să-și ducă existența moții, este revelator pentru complexul de probleme existente în această zonă izolată și este important pentru soluțiile preconizate în vederea redresării economice, sociale, sanitare și culturale a Munților Apuseni. Multe din punctele înscrise în memoriu vor fi reluate și mai tîrziu și mai mulți autori care s-au ocupat de problema moților vor incrimina faptul că guvernele care s-au perindat la cîrma țării în perioada interbelică nu au fost în stare să soluționeze dezideratele înscrise în acest document. Din acest punct de vedere găsesc că este justificat să acordăm un spațiu mai larg acestui memoriu care ne poate mai lesne familiariza cu mult discutata și controversata „problemă a moților".

Memoriul, adresat Consiliului Dirigent, începe prin a releva „starea de dărăpănare la care populația din Munții Apuseni a fost adusă, parte prin vitregia împrejurărilor, parte prin lipsa de solicitudine din partea guvernelor anterioare"[6]. Este salutată generozitatea binemotivată de considerente istorice, naționale și economice a Consiliului Dirigent care de la începutul existenței sale s-a gîndit și a acționat în vederea instituirii unui Comisariat guvernial cu menirea „ca acesta să ia în grija sa deosebită toate interesele specifice ale acestor munți și printr-o activitate conștientă și sistematică să le promoveze"[7].

Una din problemele principale se referă la lipsa stringentă a căilor de comunicație din această zonă, lipsă care a dus la izolarea ei de lumea din afară. Atît drumurile cît și șoselele „sînt minime și cîte sînt, sînt în cea mai mare parte insuficiente și neîngrijite, ba unele în anumite anotimpuri inpracticabile, altele sînt fără conex cu rețeaua generală și se înfundă în cutare margine de sat, servind astfel numai interese strîmt locale"[8].

---

[5] *Ibidem.*

[6] Arhivele Statului București, Fond Consiliul Dirigent I, 10/1919, fila 102.

[7] *Ibidem.*

[8] *Ibidem.*

Ca primă sarcină a Comisariatului se impune întocmirea şi executarea unui plan al dezvoltării căilor de comunicaţie în cadrul căruia să se poată face legături practice şi uşoare a centrelor economice din Munţii Apuseni cu lumea externă în vederea intensificării schimburilor comerciale, economice, culturale, sociale. Se relevă necesitatea de a se face legătura oraşului Brad cu Deva, a Abrudului cu Zlatna, a Clujului cu Beiuşul şi transformarea liniilor înguste de cale ferată de pe Arieş şi Ampoi în linii normale[9]. Prin această reţea de drumuri şi căi ferate „s-ar deschide pentru comerţul şi industria din lumea mare toate acele bogăţii nesecate, care zac acuma ascunse şi neexploatate în sînul acestor munţi. E destul să amintim pădurile şi păşunile întinse de pe aproape întreg teritoriul Comisariatului, condiţiile prielnice pentru o raţională cultură de vite, bogăţia în poame de tot soiul, îndeosebi a văii Crişului, industria de lemn şi răşină încă primitive, dar destul de intensivă şi cu toate şansele unei dezvoltări moderne, puterea motrică ascunsă în undele cristaline ale tuturor rîurilor şi pîraielor de munte şi nu este lipsă să insist asupra comorilor de fier, cărbune, aur, argint, aramă, mercur, marmoră, azbest, asfalt şi nenumărate metale şi materii de care sînt îmbibaţi Munţii Apuseni"[10].

Aşadar, autorii memoriului erau pe deplin conştienţi că o economie modernă nu se poate dezvolta fără căi de comunicaţie lesnicioase care să asigure o permanentă pendulare a produselor spre zone cu o economie diferenţiată şi complementară celei ce exista în Munţii Apuseni.

Pentru a da posibilitate dezvoltării acestei regiuni, autorii memoriului ajung la concluzia că este necesară crearea unor cadre de oameni calificaţi şi în consecinţă propun înfiinţarea unor şcoli de meserii care să fie urmate de fii moţilor. În acest sens propun înfiinţarea şcolii de lemnărit de la Cîmpeni, dezvoltarea şcolii de sculptură în piatră de la Zlatna, înfiinţarea unei şcoli de industrie metalurgică la Vaşcău, a unei şcoli de valorificare a fructelor la Brad[11]. De asemenea ei cer mărirea numărului de profesori din Abrud de la 3 la 7, deoarece „şcolile din Abrud nu îndestulesc trebuinţele culturale ale Munţilor Apuseni şi vor trebui transformate în gimnaziu"[12]. În concepţia autorilor, şcolile din munţi trebuie să fie puse sub controlul direct al Comisariatului care să le asigure înrîurirea necesară scopurilor fixate cu atît mai mult cu cît — observă autorii — şcolile de aici au fost aproape cu desăvîrşire neglijate, iar depărtarea şi izolarea lor a împiedicat exercitarea controlului şi supravegherea din partea organelor superioare de învăţămînt.

Paralel cu preocupările de ordin economic şi de învăţămînt, pe agenda de lucru a Comisariatului urmă să se înscrie grija pentru salu-

[9] *Ibidem*, fila 193.
[10] *Ibidem*.
[11] *Ibidem*, fila 104.
[12] *Ibidem*, fila 107.

britatea publică. Se constată cu îngrijorare răspîndirea foarte largă a bolilor infecțioase în rîndul populației, boli ce reprezintă un mare pericol și care se soldează anual cu un număr extrem de ridicat de victime, datorită, în mare parte, și lipsei aproape totale de dispensare, spitale și personal medical. De aceea se preconizează în primă și urgentă instanță instalarea unui spital central la Abrud.

Un alt tărîm de valorificare a Munților Apuseni privește dezvoltarea stațiunilor climaterice și a turismului care au condiții foarte prielnice aici și care ar putea fi de mare utilitate atît pentru localnici cît și pentru cei ce vor să admire frumusețile naturale de nedescris ale văilor, dealurilor, rîurilor și pădurilor de conifere de aici[13].

Pentru punerea în practică a măsurilor preconizate, autorii memoriului susțin necesitatea creerii unui Comisariat al moților, o instituție complexă care să cuprindă ingineri, medici umani și veterinari, profesori, ziariști și diverși funcționari, precum și înființarea unui organ de publicitate pentru propagandă, informație și comunicări oficiale, toate avînd menirea de a conlucra conștient și sistematic la realizarea deziderateloor înscrise. Pentru ca acest Comisariat să-și exercite influența și mai puternic, se propune ca sediul lui să fie fixat la Abrud, deci chiar în mijlocul populației de care trebuie să se îngrijească. Cunoscînd contextul în care a fost redactat acest memoriu, este surprinzător și trezește suspiciuni faptul că nu se emite nici o părere în legătură cu reforma agrară care afecta situația pădurilor, a pășunilor particulare din Munții Apuseni și însăși condiția de viață a moților. Or, se știe că în acea vreme principala cerere a locuitorilor de aici era expropierea întinselor suprafețe de păduri și pășuni aflate în mîinile moșierilor și arendașilor care dispuneau de exploatarea lor.

Cu toate că agenda de lucru a Consiliului Dirigent era extrem de încărcată în cursul anului 1919, importanța problemei moților îndrituia luarea de măsuri urgente care să vină în sprijinul locuitorilor din munți. Astfel nu trece multă vreme de la înaintarea memoriului mai sus amintit și Consiliul Dirigent dezbate problema moților în luna octombrie și emite Ordonanța privind organizarea „Comisariatului guvernial al Munților Apuseni"[14].

În primul articol al acestei Ordonanțe se spune: „În considerarea importanței istorice, naționale și economice a teritoriului de sub denumirea colectivă „Munții Apuseni", se înființează o expozitură generală a Consiliului Dirigent sub denumirea „Comisariatul guvernial al Munților Apuseni", iar în articolul 2 se fixează sediul acestuia în orașul Abrud. Articolul 4 prevede faptul că această instituție de stat „se investește cu caracterul de oficiu public, cu toate drepturile și îndatoririle acestora [și] depinde în funcția sa numai de Consiliul Dirigent, respectiv

[13] *Ibidem*, fila 105.

[14] Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent, Cluj, 1921, nr. 57—60, p. 15.

de resortul designat al acestuia şi nu poate fi subordonat nici unui alt oficiu teritorial"[15].

În continuare se stabileşte cercul de activitate a Comisariatului care se extinde asupra tuturor acelor ţinuturi din judeţele Alba-Inferioară, Turda-Arieş, Cojocna, Bihor, Arad şi Hunedoara, care datorită unor caracteristici topografice „formează un teritor cu relaţiuni economice specifice şi din punct de vedere legislativ şi al executivei reclamă dispoziţiuni speciale"[16]. În legătură cu întinderea acestei zone, ordonanţa anunţă că ea se va stabili în amănunte ulterior. Remarc însă faptul că această graniţă limită cu precizie şi cu toate comunele care vor intra în componenţa ei nu se va face decît mult mai tîrziu, adică în 1933[17].

Conform ordonanţei Consiliului Dirigent, în atribuţiile Comisariatului intrau „toate afacerile de interes public, menite a promova bunăstarea şi propăşirea economică şi culturală a populaţiei de pe teritoriul său". Detaliate, sarcinile ce reveneau Comisariatului erau următoarele:

— iniţierea şi elaborarea unor lucrări care să servească drept bază la proiectele de legi;

— îngrijirea pentru alimentaţia populaţiei prin organele instituite în acest scop;

— prezentarea de propuneri pentru reglementarea raporturilor de proprietate pe baze juste, conform principiilor moderne, precum şi reglementarea folosirii păşunilor şi pădurilor.

Aici se aveau în vedere modificările ce trebuiau să aibă loc ca urmare a aplicării reformei agrare asupra întinselor suprafeţe de păduri şi păşuni, proprietate particulară, modificări care s-au făcut cu mare greutate şi vor fi obiectul unor severe critici şi acţiuni energice din partea localnicilor.

Tot în atribuţiile Comisariatului revenea preocuparea pentru dezvoltarea pomăritului şi a grădinăritului, precum şi îngrijirea în mod sistematic de creşterea şi valorificarea raţională a vitelor, fără să se uite necesitatea dezvoltării industriilor miniere şi de piatră.

În context cu nevoile locale, Comisariatul era autorizat ca în cadrul legilor şi ordonanţelor în vigoare să înfiinţeze instituţii, întreprinderi şi să deschidă chiar lucrări publice care erau indicate pentru caracteristicile specifice ale Munţilor Apuseni. Toate acestea urmau să fie administrate, supravegheate şi inspectate de către Comisariat. Un accent deosebit se punea pe „sprijinirea iniţiativei particulare în toate ramurile economice"[18], lucru care duce la o seamă de abuzuri, de afaceri oneroase mult criticate de opinia publică din perioada respectivă.

În încheiere, ordonanţa Consiliului Dirigent statua faptul că toate cheltuielile Comisariatului vor fi acoperite din bugetul statului, iar dizol-

[15] *Ibidem.*

[16] *Ibidem.*

[17] Arh. Cluj-Napoca, F.C.M.A., dosar nr. 2/1934, nenumerotat.

[18] Gazeta oficială publicată de Consiliul Dirigent, Cluj, 1921, nr. 57—60, p. 15.

varea lui nu se putea face decît prin decret guvernamental, sau pe cale legislativă[19].

Am acordat un spațiu mai larg acestei ordonanțe pentru că ea dezvăluie concepția Consiliului Dirigent în problema analizată de noi. Din articolele ordonanței, din atribuțiile conferite Comisariatului se poate lesne observa că a existat și s-a concretizat o idee importantă care a căpătat forme instituționalizate: ideea creerii unui organism puternic, cu atribuțiuni precise care în mod conștient și sistematic să ajute la redresarea economică, socială și sanitară a Munților Apuseni.

Nu se pot contesta bunele intenții și nici eficiența practică a acestui oficiu, chiar dacă (după cum vom vedea) el a fost curînd desființat. Cei ce se vor ocupa, în continuare de problema moților nu uită să releve mereu perspectiva ce se întrezărea prin crearea acestui organism și necesitatea reorganizării lui care se va înfăptui abia în 1933; dar și de această dată activitatea lui va fi de scurtă durată, odată cu schimbarea de guvern ce a avut loc în acea perioadă. Cert este că acest Comisariat a fost desființat în 1920 de guvernul Averescu „fără nici un motiv rațional"[20], remarca profesorul Ioan Lupaș. Faptul că problema moților a rămas nerezolvată în perioada interbelică dovedește odată în plus că natura ei era extrem de complexă și aparținea unor structuri economice și sociale ale regimului burghezo-moșieresc care și-a dovedit încă odată incapacitatea de a rezolva radical asemenea probleme.

Bineînțeles că intervențiile în favoarea moților au continuat.

Confruntată cu grave lipsuri de alimente și produse de primă necesitate populația Munților Apuseni face în continuare demersuri pentru ca Statul să vină în întîmpinarea doleanțelor lor. Astfel, prin deputatul Amos Frîncu (numit tribunul moților), se intervine la forurile cele mai înalte pentru a se înlesni aprovizionarea. Dintr-o notă adresată primului ministru în 5 noiembrie 1920 aflăm că Amos Frîncu s-a prezentat la Casa Centrală a Coperației și Împroprietăririi, informînd-o că o înaltă autoritate „și-a exprimat dorința ca să vină în ajutorul populației din Transilvania și îndeosebi a moților, care sînt cei mai lipsiți cu alimente și mărfuri de primă necesitate"[21], cerînd Centralei în acest scop să pună la dispoziție o garnitură de vagoane cu care să se facă transporturile de mărfuri pînă în Transilvania, iar de aici să se înapoieze încărcate cu cherestea.

O problemă deosebit de stringentă pentru locuitorii din această parte a țării era necesitatea folosirii pășunilor și pădurilor, principale mijloace pentru economia acestor gospodării. Pe parcursul întregii perioade analizate vom observa că reglementările care s-au făcut au dezavantajat pe localnici și de aici a existat tot timpul tendința și chiar încălcarea permanentă a legislației legată de utilizarea pășunilor și pădu-

[19] *Ibidem*, p. 16.

[20] *Societatea de mîine*, 1924, I, nr. 15—16, 31 iulie, p. 321.

[21] Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, Fond Amos Frîncu mss. 395/1.

rilor. Delictele de păşunat şi silvice erau extrem de numeroase şi se va observa că, cu fiecare campanie electorală dusă în această regiune, oamenii politici, indiferent de partidul din care făceau parte includeau în armele propagandei lor promisiunea cu privire la suspendarea amenzilor şi amnistia delictelor silvice şi de păşunat.

Situaţia era şi mai complicată datorită faptului că reforma agrară în Munţii Apuseni nu întotdeauna a delimitat clar şi cu precizie exproprierile şi împroprietăririle, formarea păşunilor şi pădurilor comunale şi individuale. Ziarele vor consemna în repetate rînduri neregulile în acest domeniu şi nu de puţine ori va fi necesară chiar intervenţia, la faţa locului, a unor înalţi funcţionari superiori ai regimului, inclusiv miniştri spre a arbitra diferendele şi a înlătura abuzurile.

Chiar un ziar liberal consemnează, în 1922, cînd la cîrma ţării era un guvern liberal, că toată lumea cunoaşte „plîngerile neîncetate şi justificate ale românilor din Munţii Apuseni ai Transilvaniei în chestiunea păşunatului şi a amenzilor de păduri" şi că această realitate a îndemnat o delegaţie de deputaţi din judeţele Alba-Inferioară şi Turda-Arieş să se prezinte cu o cerere la ministrul Al. Constantinescu, în urma căreia, prin ordinul Ministerului Agriculturii şi Domeniilor nr. 1779 din 1 aprilie 1922, s-a decis:

— admiterea păşunatului în păduri mai mari de 10 ani cu preţul de vită ca în anul 1921;

— despăgubirea în caz de contravenţie, conform reglementării din 1922;

— amenzile pronunţate, dar neîncasate să se anuleze plătindu-se numai despăgubirea[22].

Bineînţeles că asemenea paleative n-au fost eficiente. Lucrurile s-au complicat şi mai mult în ceea ce priveşte exploatarea pădurilor, deoarece în această perioadă era în curs de aplicare reforma agrară. Vechii proprietari arendau pădurile unor societăţi particulare (deşi acest lucru era contrar legislaţiei în vigoare care prevedea că orice contract încheiat după 1918, adică în contra dispoziţiilor art. 2—3 al legii agrare, nu este valabil G.H.), iar aceştia pentru a avea cît mai multe beneficii se grăbeau să le exploateze. Muntenii considerau că prin reformă, pădurile le aparţineau şi atunci tăiau şi ei, sau veneau în conflict cu aceste societăţi particulare care după război au răsărit ca ciupercile după ploaie în Munţii Apuseni, exploatînd în mod extrem de păgubitor, dar foarte avantajos pentru ei bogăţia aurului verde al munţilor.

Asemenea conflicte le găsim relatate mai ales în ziarele partidelor de opoziţie, care criticau cu vehemenţă această practică, cît şi amestecul unor oameni politic interesaţi, sau acţionari în aceste societăţi.

Un astfel de conflict au sătenii din comunele Horeşti, Albac, Secătura, Scărişoara, Vidra, Măgura şi Mărişel care se opun exploatării unei întinse suprafeţe impădurite vîndute de Ministerul Agriculturii şi Do-

[22] „Înfrăţirea", 1922, II, nr. 496 din 20 aprilie, p. 3.

meniilor unei societăți de exploatare din Cluj. Indignarea și poziția fermă a moților care amenințau pe cei care veniseră să le taie pădurea a dat cîștig de cauză celor dintîi[23].

Altădată însă, conflictul a fost dur și mai îndelungat, ca în cazul comunei Răchițele, cînd s-a făcut apel la intervenția unei companii de jandarmi care a arestat pe învățător, pe notar și 59 de țărani[24]. Sătenii din Răchițele „au fost ținuți arestați mai multe săptămîni la Cluj pentru că au alungat din pădurile lor o ceată de uzurpatori care voia să-i despoaie de pîinea de toate zilele"[25]. După lungi dezbateri țăranii au fost achitați rămînînd să răspundă nu pentru faptul că și-au apărat drepturile, ci pentru că au comis violențe în momentul ciocnirii cu autoritățile. Conflictul de la Răchițele a luat proporții deosebite, ajungînd în cele din urmă să se ceară intervenția Bucureștiului. O circulară a Casei Pădurilor din 27 februarie 1924 relevă faptul că delegatul Ministerului de domenii pentru aplicarea legii de reformă agrară N. Bossie semnalează multe nereguli relativ la exproprierile făcute, trimițînd și un studiu general asupra conflictului ivit între locuitorii comunei Răchițele din județul Cojocna și societatea Anonimă de păduri „Regatul Mare". În urma acestor realități administratorul Casei Pădurilor intervine la Comitetul Agrar și la Casa Centrală a Cooperației și Împroprietăririi „spre a lua măsuri *pentru anularea lucrărilor făcute cu călcarea legilor și regulamentelor*"[26].

Aceleași abuzuri le consemnează și procurorul de la Înalta Curte de Casație și Justiție trimis să ancheteze cazul de către ministrul de justiție de atunci, G. G. Mîrzescu. În lungul raport pe care îl întocmește sînt relatate, în amănunțime și documentat, modalitățile prin care au acționat vechii proprietari, arendași și noii acționari, avînd complici și pe unii funcționari. Procurorul găsește pe deplin justificată acțiunea sătenilor care s-au opus prin prezența lor amenințătoare dar neviolentă, la exploatarea pădurilor în folosul societăților anonime, acțiune care a avut loc în ziua de 22 noiembrie 1923 și condamnă intervenția brutală a căpitanului de jandarmi și a companiei comandate de el în interesul acționarilor, soldată cu rănirea și arestarea moților. Raportul avertizează asupra atmosferei de neîncredere printre moți în autoritățile însărcinate cu aplicarea legii agrare în Ardeal și cere urgenta revizuire a hotărîrilor nedrepte căci „răbdarea lor și o reacțiune violentă din partea acestor oameni veșnic în acțiune contra asupritorilor de veacuri nu se știe prin ce jertfă se va putea potoli"[27].

În apărarea moților intervine cu energie avocatul Amos Frîncu care trimite următoarea telegramă primului ministru, I. I. C. Brătianu: „Ca

---

[23] „Patria", 1923, V, nr. 155 din 21 iulie, p. 3.

[24] Arh. Stat. Cluj-Napoca. Donația A. Frîncu, Dosar nr. 12 nenumerotat.

[25] „Patria", 1924, VI, nr. 17, din 27 ianuarie, p. 2.

[26] *Ibidem*, 1924, VI, nr. 49 din 8 martie p. 1.

[27] Arh. Stat. Cluj-Napoca. Donația A. Frîncu, Dosar nr. 12.

apărător, al moţilor din Retiţea [= Răchiţele] şi a grupului de 29 comune spoliate de păduri şi păşuni în favorul societăţilor exploatatoare Bihor-Sălăjeana, azi „Regatul Mare" ... apelez la autoritatea D-Voastră morală şi puterea legală ca să se curme fără amînare jaful şi nelegiuirea şi să se aplice sancţiuni exemplare contra organelor agrare vinovate. Casa pădurilor [citată de noi mai înainte G.H.] a recunoscut oficial încălcarea în formă şi fond a legii agrare conform raportului delegatului inspector Bossie, pe care rog a-l asculta personal. Moţii jefuiţi, schingiuiţi de jandarmi şi pretori, băgaţi în temniţă, iar acum chemaţi 59 la bara tribunalului Cluj, pentru răzvrătire pe ziua de 27 curent, se încred în legea agrară; Hotărît de a proceda neînduplecat şi energic, dar legal şi constituţional, am primit mandat de a conduce delegaţii şi la D-Voastră după ce termenul de 7 crt. fixat pentru primire la Cluj, prin domnii Tătărescu şi Cipăianu, nu s-a observat" [Tătărescu a promis că va veni personal la Cluj spre a ancheta cazul, dar pînă la acea dată nu a făcut-o G.H.].

Apoi Amos Frîncu roagă pe I. I. C. Brătianu să-i fixeze o audienţă la începutul lui aprilie 1924, pentru a-i releva, probabil, detalii asupra acestei probleme, şi încheie telegrama, apelînd pentru interesele superioare şi permanente ale statului la intervenţia puternică a primului ministru[28].

Atitudinea hotărîtă a lui Amos Frîncu, dar mai ales ameninţarea moţilor care au declarat că „vor pune mîna pe topor"[29] dacă nu se va face dreptate a determinat pe cei doi subsecretari de stat, Gh. Tătărescu şi G. Cipăianu să vină de urgenţă la Cluj şi în întîlnirile cu reprezentanţii moţilor să recunoască că s-au făcut „mici greşeli" şi pentru a linişti spiritele să promită îndreptarea lucrurilor. În aprilie 1924 se prezintă la Prefectura judeţului Cluj cca. 1000 de ţărani delegaţi ai comunelor moţeşti şi depun plîngerile lor în faţa subsecretarului de stat G. Cipăianu, E. Petrini şi N. Bossie care fac promisiuni de îndreptare a ilegalităţilor comise cu prilejul reformei agrare, în urma cărora s-a lăsat în favoarea societăţilor anonime întinse terenuri împădurite, dezavantajînd pe localnici[30].

Procesul „Răchiţele" se tergiversă multă vreme şi el figură pe rolul unor instanţe superioare judecătoreşti din Cluj şi apoi din Bucureşti încheindu-se după cîţiva ani printr-un compromis.

Cu acest prilej a ieşit la iveală încăodată justiţia de clasă a regimului de atunci, legătura dintre unii oameni politici şi acţionarii societăţilor de exploatare, abuzul şi traficul de influenţă; dar totodată chiar „jumătatea" drepturilor obţinute de moţi s-a datorat luptei lor curajoase, care ameninţînd cu revolta generală, a diminuat rapacitatea celor ce

[28] „Clujul", 1924, II, nr. 12, din 23 martie p. 3; „Patria", 1924, VI, nr. 58, din 19 martie, p. 1.

[29] „Patria", 1924, VI, nr. 156, din 26 iulie, p. 1.

[30] *Ibidem*, 1924, VI, nr. 79, din 13 aprilie, p. 1.

doreau să-și însușească pe de-a-ntregul bogăția aurului verde din Munții Apuseni.

Problema deposedării moților de păduri nu a fost o chestiune ce s-a consumat numai pe plan local. Ea a fost relatată chiar și în Parlamentul țării de mai mulți deputați. Astfel prefectul de Turda relevă în discursul său din anul 1925, meritul istoric și suferințele moților și condamnă hotărîrea Comitetului Agrar din 18 noiembrie 1925 care a respins cererile de revizuire a muntenilor scutind de expropriere 7.610 jugăre de pădure pentru a fi exploatate de o societate particulară[31]. În același for, chiar un deputat liberal, reprezentînd Huedinul dă la iveală ilegalitățile comise, care au dus la deposedarea moților de păduri și cere ministrului Al. Constantinescu și G. Cipăianu să păstreze cumpănă dreaptă pentru a curma războiul ce se duce, evitîndu-se prin aceasta o eventuală confruntare pe teren între moții revoltați și reprezentantul societății particulare de exploatare din Munții Vlădesei[32].

Tot în anul 1925, o delegație a moților din Cîmpeni și alta din Huedin merg la București și se prezintă la Palat pentru a relata regelui condiția lor de existență și ilegalitățile comise în dauna lor. Nu sînt primiți însă de rege, ci de reprezentantul Palatului care le ia cererea și o înaintează tot Ministerului Agriculturii care știa de abuzurile săvîrșite în munți. Alegîndu-se doar cu cheltuieli făcute pe seama lor, delegații se întorc de la București fără să fi reușit să-și realizeze iluziile cu care porniseră[33].

În problema deposedării moților de păduri, ziarul *Înfrățirea* din Cluj, organ al Partidului Național Liberal relata că „... societățile care actualmente exploatează pădurile ce de drept trebuiau atribuite sătenilor, fac toate eforturile posibile ca aceste exploatări să se facă cît mai intensiv, pentru ca pe de o parte riscurile lor să fie asigurate, iar pe de altă parte sătenii, în cazul cînd organele superioare silvice vor găsi cu cale să le ia dreptul de exploatare, sătenii zic să nu mai aibă nimic de luat"[34].

În frontul destul de larg al celor care sprijineau cauza moților s-a înrolat și o parte a studențimii din acea vreme. Astfel studenții aparținînd Munților Apuseni se întrunesc și declară că vor lupta pentru drepturile localnicilor, hotărînd că dacă delegația condusă de Amos Frîncu nu va fi primită de rege și nu vor fi satisfăcute drepturile moților, vor porni „o acțiune de propagandă atît printre membrii Corpurilor legiuitoare, cît și în opinia publică ... împotriva cetei de cointeresați"[35]. Totodată studențimea amenința că va întreprinde și o acțiune de încurajare printre moți; evident, pentru a agita și mai mult spiritele.

---

[31] *Ibidem*, 1925, VII, nr. 268, 9 decembrie, p. 1.
[32] *Ibidem*, 1925, VII, nr. 269, 10 decembrie, p. 1.
[33] *Ibidem*, 1925, VII, nr. 270, 11 decembrie, p. 1.
[34] „Înfrățirea", 1924, IV, nr. 1169, 28 august, p. 3.
[35] „Patria", 1925, VII, nr. 279, 22 decembrie, p. 1.

Ziarul *Patria* din săptămîna următoare acestei acţiuni publică şi o telegramă a studenţilor din jurul cercului „Valea Arieşului" cu sediul la Cluj, adresată ministrului agriculturii prin care studenţimea „protestează cu ultima energie împotriva nedreptăţilor comise faţă de dreptele cereri ale părinţilor şi fraţilor noştri, despuiaţi de pădurile care li se cuvin în baza legii pentru reforma agrară" şi cere „să vă plecaţi urechea la strigătele de deznădejde şi să soluţionaţi în mod just cererile lor legitime. Atragem în special atenţia D-Voastră — spun studenţii în telegramă — că ne solidarizăm întru toate de cererile susţinute cu un adevărat spirit de jertfă şi patriotism de neînfricatul tribun Dr. Amos Frîncu advocatul moţilor, netolerînd ca dreptatea moţilor să fie călcată în picioare"[36].

Toate aceste luări de poziţie ale diferitelor straturi din societatea românească dovedesc că aşa numita cauză a moţilor pătrunsese adînc în conştiinţa opiniei publice prin consistenţa, stringenţa şi mai ales prin dreptatea ce trebuia stabilită. De aceea nu surprinde faptul că acestui front i s-au raliat şi iluştri profesori universitari. Cunoscuta revistă clujeană *Societatea de mîine,* a cărei competenţă în problemele sociale şi economice ale României era unanim recunoscută, încă de la primele ei apariţii, în 1924, înscrie într-un spaţiu larg condiţia de existenţă şi drepturile istorice ale moţilor. Şirul larg al articolelor despre moţi este deschis de profesorul universitar G. Bogdan-Duică cu sugestivul titlu: „Restaurarea moţilor". Pornind de la importanţa locului ce-l ocupă moţii în istoria Ardealului, Bogdan-Duică constată „subminarea economică" a acestora, pronunţîndu-se împotriva cererilor izolate, neargumentate şi anemice printr-o acţiune fermă de redactare a unui memoriu documentat, precis care să revendice pe baze istorice, economice, sociale şi politice drepturile ce aparţin acestei populaţii[37]. În continuarea articolului Bogdan-Duică consideră că realităţile din Munţii Apuseni, în anul 1924, sînt grave atît în domeniul economic cît şi în cel administrativ şi cultural; de aceea el consideră că sarcina moţilor rezidă în trei datorii şi anume să „scrie un memoriu istoric şi de drept, care să motiveze restaurarea în toate drepturile vechi, a înfăţişa acel memoriu de răscolire a arhivelor (şi a drepturilor) tuturor celor chemaţi să hotărască în chestie — şi înainte de toate M. Sale Regelui, a nu ceda nimic din drept"[38]. Conducătorii localnicilor trebuie însă să cunoască foarte bine realităţile existente, să le explice pentru ca ele să fie înţelese şi rezolvate în mod favorabil.

O luare de poziţie şi mai lămuritoare, mai deschisă, oferă articolul profesorului universitar Ioan Lupaş, care reuşeşte să facă o competentă analiză a complexului de probleme cu care erau confruntaţi oamenii Munţilor Apuseni. Tocmai de aceea este mai dificil să-l rezu-

[36] *Ibidem,* 1925, VII, nr. 282, 29 decembrie, p. 1.

[37] „Societatea de mîine", 1924, I, nr. 3, 27 aprilie, p. 59.

[38] *Ibidem,* p. 60

măm, dar ne permitem să atragem atenția asupra deosebitei lui importanțe pentru problema studiată cu atît mai mult, că el precede multe articole de mai tîrziu. Articolul este ocazionat și de apropiatele serbări ale centenarului nașterii lui Avram Iancu, cînd „atenția cercurilor diriguitoare începe a se îndrepta în mod mai stăruitor spre poporul din Munții Apuseni a cărui situație economică și culturală lasă foarte mult de dorit"[39]. Autorul constată că speranțele „pe care și le puseseră moții în frumoasele promisiuni din vara anului 1919, au rămas aproape neîmplinite", producînd în sufletul lor o adîncă amărăciune. În urma unei călătorii făcute în munți, profesorul Ioan Lupaș este întîmpinat de „glasul aproape unanim al nemulțumirii față de măsura impozitelor și mai ales de nedreptățile săvîrșite cu prilejul evaluărilor, față de stabilirea arbitrară și uneori cu totul exagerată a taxelor de pășunat, față de prețurile enorme ale lemnului de foc și de construcție, față de spiritul strîmt pentru sărăcime și proteguitor pentru vechii proprietari, în privința executării reformei agrare, față de absența aproape totală a solicitudinii organelor de administrație și de lipsa mijloacelor de comunicație, care să le faciliteze contactul cu restul lumii"[40].

Se face apoi o analiză concretă a drumurilor existente și stringența construirii de noi căi de comunicație. Propune luarea de măsuri chibzuite și sistematice pentru îmbunătățirea radicală a situației moților, sugestionînd în cele din urmă reînființarea comisariatului special pentru Munții Apuseni „care fusese instituit la 1919 și desființat de guvernul Averescu la 1920, fără nici un motiv rațional"[41]. El remarcă specificitatea acestui teritoriu și necesitatea ca el să aibă un astfel de organism de administrație și conducere a treburilor locale menit a pune în mișcare „toate forțele... potrivite spre a face să străbată munții căi bune de comunicație, să cerceteze din sat în sat felul cum s-a executat reforma agrară, să înlăture nedreptățile săvîrșite, să insiste necontenit pentru a se da moților pășunat în condițiile mulțumitoare și pentru a se crea păduri comunale — unde nu sînt — luînd totodată dispoziții pentru protejarea industriei locale a lemnăritului și pentru desfacerea în comun a produselor acestei industrii, ca să nu mai fie condamnați moții a cutreera prin țară cîte 5—6 săptămîni" în vederea schimbului de mărfuri[42].

Plecînd de la realitățile satelor răzlețite din Munții Apuseni, profesorul Ioan Lupaș, om al cărții și partizan fervent al răspîndirii culturii și instrucției școlare în rîndul poporului, propune, în încheierea studiului, stabilirea măcar în timp de iarnă a vetrei satului cu case apropiate, pe terenuri expropriate în acest scop, rămînînd ca să-și ierneze numai vitele în colibele din vîrfurile dealurilor. Realizarea acestui sat mai adunat, bineînțeles pe o perioadă mai îndelungată și cu multă perse-

[39] *Ibidem*, 1924, I, nr. 15—16, 31 iulie, p. 321.
[40] *Ibidem*.
[41] *Ibidem*.
[42] *Ibidem*.

verenţă ar crea posibilitatea desfăşurării unei vieţi culturale, dar mai ales ar înlesni accesul copiilor la şcoală. Ţinînd totuşi cont de condiţiile existente şi care, bineînţeles cred că le întrezăreşte că se vor permanentiza încă vreme îndelungată, recurge la soluţia înfiinţării de şcoli cu internate şi cantine şcolare care „să poată adăposti pe fiii acestor părinţi munteni de toamna pînă primăvara, dîndu-le astfel putinţa să se împrietenească cu rostul cărţii româneşti şi să devină elemente de progres...“[43]. Trebuie să subliniem că în literatura şi documentele de arhivă răsfoite, este pentru prima dată cînd întîlnesc această soluţie cu privire la înfiinţarea de internate şi cantine şcolare pe întreg cuprinsul Munţilor Apuseni. Mai tîrziu ea va fi îmbrăţişată şi de alţi autori, fără să se amintească faptul că ea a fost propusă încă din anul 1924.

La campania pentru sprijinirea moţilor se alătură şi intelectuali progresişti maghiari. Elocvent este cazul cunoscutului publicist Aradi Victor, care publică o cercetare sociologică a văii Arieşului, prinzînd în obiectiv 12 comune, cu o populaţie de 33.834 suflete. Studiul lui Aradi dezvăluie rădăcinile istorice ale problemei moţilor şi descrie situaţia lor precară. Se remarcă înţelegerea şi căldura cu care înfăţişează viaţa, munca şi obiceiurile locuitorilor de pe Arieş[44].

Pentru că problema moţilor revenea foarte des la ordinea zilei şi stringenţa ei nu putea fi evitată, bineînţeles că nici oamenii politici ai acelei vremi nu au putut s-o ocolească, fiind nevoiţi să ia poziţie sau să intervină cîteodată zgomotos pentru a-şi menţine şi chiar consolida creditul politic, atît de necesar după introducerea votului universal şi în condiţiile luptei dintre partide. Aici însă e mai dificil a se face o delimitare precisă cît era interes politic şi cît era procentul bunelor intenţii. Ne vom mărgini a consemna demersurile, intervenţiile, memoriile făcute la cele mai înalte foruri vizînd îmbunătăţirea condiţiilor de existenţă a populaţiei din Munţii Apuseni.

Într-o cerere adresată ministrului agriculturii şi domeniilor la 12 februarie 1924, mai mulţi deputaţi şi senatori, reprezentînd aceste ţinuturi afirmă necesitatea constituirii unei comisii din care să facă parte oameni de specialitate cu misiunea de a studia la faţa locului măsurile necesare în vederea folosirii de către localnici a păşunilor şi pădurilor atît de trebuincioase pentru asigurarea minimului de existenţă a moţilor. Pînă la înfiinţarea şi terminarea lucrărilor comisiei propuse, semnatarii sînt de părere să se adopte următoarele măsuri:

1. Suspendarea, în mare, a exploatării pădurilor din jud. Turda-Arieş, Alba-Inferioară, Cojocna şi Bihor precum şi desfiinţarea licitaţiilor publice pentru vînzări de păduri. Sătenilor să li se acorde individual material lemnos, fixîndu-se un tarif uniform şi redus.

---

[43] *Ibidem*, p. 322.

[44] Erdélyi Victor [Aradi V], *A mócok földje* [Pămîntul moţilor], „A jövő társadalma“, 1926, II, nr. 1, oct., p. 1—10.

2. Pentru a se putea folosi mai eficient pășunile, cer ca ele să fie mai bine întreținute prin munca sătenilor și cu sămînța dată gratuit de stat[45].

Pe această cerere ministrul agriculturii Al. Constantinescu înscrie următoarea rezoluție: „Se instituie o comisiune pentru a aviza și forma un plan general de condițiunile economice ale întregului ținut numit «Țara Moților», în care să se poată organiza și dezvolta exploatarea și prelucrarea lemnului, precum și ameliorarea și folosința pășunatului alpin"[46]. În aceeași rezoluție este nominalizată și Comisia de lucru din care fac parte ingineri silvici, consilieri agricoli și un număr de deputați.

La 1 mai 1924, are loc în sala festivă a prefecturii județului Cluj ședința „Comisiunii pentru găsirea mijloacelor de îmbunătățire a traiului locuitorilor din țara moților (Munții Apuseni)", la care participă pe lîngă consilieri și deputați și mai multe delegații reprezentînd diferite comune. În comisie îl găsim și pe Amos Frîncu ca procurator al moților.

Din păcate, cu toate investigațiile făcute, nu am reușit să găsim pînă acum în arhiva prefecturii actele originale emanate de această comisie, pe care le considerăm a fi importante pentru lucrarea de față. În acest caz vom face apel la rezumatul transcris de Rusu-Abrudeanu.

Ședința este deschisă de delegatul ministerului agriculturii și domeniilor, care după un cuvînt introductiv și lămuritor asupra sarcinilor și atribuțiilor Comisiei invită pe participanți la discuții. Rezumînd aceste discuții vom observa în primul rînd că majoritatea lor s-au bazat pe memoriile, plîngerile și nemulțumirile moților provocate de modul în care a fost rezolvată repartiția pădurilor și a pășunilor, prin reforma agrară. Țăranii s-au plîns că au fost deposedați de păduri în regimul trecut și că acum multe din ele au trecut în proprietatea statului, lucru care i-a dezavantajat. Pe de altă parte ei cer micșorarea taxelor fixate de Casa pădurilor pentru fierăstraiele existente.

Comisia ascultă doleanțele comunelor Someșul Cald, Dăngăul Mare, Sohodol, Albac, Sălciua de Sus și promite fiecăruia că lucrurile se vor cerceta, se vor îndrepta, se va interveni etc.

Conflictul apare evident chiar și între unii deputați și reprezentantul ministerului sau al unor autorități. Astfel se respinge propunerea deputatului de Cîmpeni ca în comisie să intre cîte 2 delegați ai moților din fiecare plasă. De asemeni reprezentantul ministerului respinge propunerea ca următoarele ședințe ale Comisiei să se țină la Gilău sau Cîmpeni, deci cît mai aproape de Țara Moților și de problemele cu care oamenii de aici erau confruntați[47]. După desfășurarea primei părți a ședinței se întocmește un program denumit „Acțiunea Momentană" care constă în următoarele puncte:

---

[45] Ion Rusu-Abrudeanu, *Moții. Calvarul unui popor eroic, dar nedreptățit*, București, Tip. Cartea Românească, 1928, p. 503—504.

[46] Idem.

[47] *Ibidem*, p. 506.

I. „Sistarea exploatărilor de păduri în regiunile locuite de moți". La acest punct intervine Amos Frîncu care în cunoștință de abuzurile făcute privind acapararea pădurilor, cere comisiei să-și însușească memoriul prezentat de el și de inginerul silvic N. Bossie.

II. „Vinderea materialului lemnos necesar populației, din pădurile statului, prin organele silvice ale statului, cu prețuri convenabile, încasînd prețul lemnului organele silvice".

La punctele III și IV se prevede reglementarea exploatării pădurilor comunale, urbariale și a pășunatului alpin, iar la punctul V se cere înlesnirea aprovizionării populației și reducerea tarifului de transport pe C.F.R. pe distanța Turda—Abrud. În ultimul punct se cere refacerea de către Stat a instalațiilor forestiere, a drumurilor și pădurilor necesare, precum și a caselor de locuit pentru pădurari[48]. Lucrările Comisiei de la Cluj au fost înaintate guvernului, care urmă să decidă asupra hotărîrilor luate de ei.

Rusu-Abrudeanu mai informează că în cadrul Comisiunii s-au purtat vii discuții în care s-au făcut și multe propuneri neacceptate. Un indiciu al conflictului ce a existat între membrii comisiei și delegatul guvernului îl reprezintă și faptul că acesta din urmă refuză să semneze telegrama adresată în seara zilei de 1 mai ministrului agriculturii și domeniilor Al. Constantinescu opinînd că prin conținutul acesteia se depășește mandatul inițial al Comisiei. De aceea este foarte util să redăm integral telegrama semnată de factori de răspundere ai județelor implicate în problema moților:

„Comisiunea delegată pentru îmbunătățirea traiului populației din Munții Apuseni, considerînd scopul legii agrare de a înzestra comunele cu păduri și pășuni comunale; considerînd că existența moților depinde exclusiv de aceste păduri și pășuni, de pe toate versantele Munților Apuseni situate în județele Cojocna, Turda-Arieș, Alba-Inferioară, Bihor și vechiul Zarand; considerînd că tăierile prin societăți de exploatare și antreprenori, s-ar zădărnici distribuirea pentru toate comunele în drept a pădurilor și pășunilor, care trebuiesc integral expropriate, pentru a da maximul necesar de șapte jugăre de cap de familie în Munții Apuseni; considerînd că contractele firmelor și antreprenorilor sînt în cea mai mare parte nule, încheiate fiind, în frauda legii, după 1918, considerînd că toate firmele, care au contracte, eventual legale în formă, au săvîrșit contravenții constatate prin devastarea pășunilor și prin faptul că au încălcat obligația de a împădurî, ceea ce justifică imediata revocare a autorizărilor de exploatare și imediata oprire a exploatărilor; considerînd că continuîndu-se tăierea pădurilor, distribuirea între comune a masivelor păduroase devine o imposibilitate, întrucît satelor de munte le rămîn numai terenurile goale și pietroase, în loc de pădure și considerînd că Comisiunea și-a însușit în întregime memoriul delegațiilor moților semnat de procuratorul lor dr. Amos Frîncu și de delegatul gu-

[48] *Ibidem*, p. 509—512; „Înfrățirea", 1924, IV, nr. 1070, 3 mai, p. 3.

vernului pentru păduri și păsuni, de inspector general N. Bossie, și și-a însușit integral toate concluziile acestui memoriu înaintat D-lui subsecretar Cipăianu, în urma avizului dat în 12 aprilie; subsemnații întruniți în comisiune, Vă rugăm unanim să binevoiți a opri prin ordin telegrafic toate exploatările de păduri a Societăților Forestiere, a antreprenorilor și a noilor proprietari din Munții Apuseni și vă rugăm în același timp să acceptați și să binevoiți a duce la bun sfîrșit următoarele concluziuni:

1. Revocarea tuturor autorizațiilor de exploatare a pădurilor din domeniile Bánffy, Urmanczy, Tischler, date fie acestor proprietari, fie firmelor exploatatoare „Kalotaszeg", „Fehérvizi", „Regatul Mare" și „Tischler M." și oprirea imediată a tăierii mai departe.

2. „Restitutio in integrum", revocarea hotărîrilor aduse de Comitetul agrar, anularea hotărîrilor aduse de comisiunile de ocol și județe și începerea din nou a procedurei la Comisiunea de ocol, cu citarea tuturor comunelor la această Comisiune.

3. Sancțiuni contra tuturor organelor, care au luat parte la încălcările de lege săvîrșite și aplicarea contra acestora a pedepselor disciplinare și a sancțiunilor prevăzute de art. 35 și 107 din Constituție raportate la dreptul Comun"[49].

Telegrama este semnată de Ioan Rusu Abrudeanu, președintele comisiei, deputat de Abrud, Dr. V. Meruțiu, deputat de Năsăud, Septimiu Mureșan, prefectul județului Cojocna, Emil Petrini, director general al Reformei agrare din Ardeal, Dr. Amos Frîncu procurator al moților, Remus Pașca, deputat de Cîmpeni, dr. Augustin Pordea, deputat de Gilău, Dr. Ioan Suciu, șeful contenciosului regional.

Nu este de mirare că delegatul guvernului a refuzat să semneze o astfel de telegramă care condamna atît de categoric abuzurile ce se făcuseră în munți, cu știrea guvernului liberal. Este surprinzător însă cum ea a fost semnată de unii din factorii răspunzători locali care erau chemați să vegheze la respectarea legilor și înlăturarea imediată a ilegalităților atît de evidente. Se pare însă că nodul gordian era atît de mare, de încîlcit și în el se adunau atîtea interese economice și politice încît nici acești lideri nu i-au putut da de capăt în condițiile în care și presiunea și amenințarea moților devenise o realitate deloc liniștitoare.

Este semnificativ faptul că mai tîrziu I. Rusu Abrudeanu încearcă să se desolidarizeze de conținutul tăios al telegramei spunînd că a avut dreptate reprezentantul guvernului, iar membrii comisiei au căzut pradă entuziasmului dorinței de a vedea rezolvată mai devreme situația moților cărora le-a aprobat „cu mînă largă tot ceea ce au cerut, sub rezerva sancțiunii ulterioare a guvernului"[50]. Dar este tot atît de semnificativ că autorul nu mai stăruie asupra faptului dacă punctele adoptate de comisie s-au și realizat. Era și aceasta o frecventă manevră politică des uzitată atunci. Realitatea existentă după acea dată, continuarea procese-

[49] Ion Rusu-Abrudeanu, *op. cit.*, p. 513.

[50] *Ibidem*, p. 514—514.

lor cu firmele exploatatoare, permanentizarea abuzurilor, lipsa de solicitudine faţă de traiul greu al muntenilor dovedesc că situaţia a rămas aproape neschimbată. Reluarea proiectelor şi demersurilor în anii ce vor urma e dovada elocventă că problema moţilor rămăsese nerezolvată.

GH. HRISTODOL

PROJETS ET DÉMARCHES CONCERNANT LE REDRESSEMENT ÉCONOMIQUE, SOCIALE ET CULTURELLE DES HABITANTS DES MONTAGNES APUSENI (1918—1925)

(Résumé)

Justifiée du point de vue historique, économique, social et culturel, l'intervention pour la cause des Motzi est devenue oportune immédiatement après la guerre.

L'article suit, en ordre chronologique les démarches et les projets, faits par le Conseil Dirigeant, le Commissariat des Motzi, par divers hommes politiques et intellectuels progrésistes en vue de l'amélioration de la situation difficille qui existait dans les montagnes en même temps que la population locale réclamait de plus en plus résolument et d'une manière menaçante l'aide de l'état. Le fait que „le problème des Motzi" n'a pus été résolui dans la période analysée par l'auteur, prouve qu'il était dune extrême complexité et qu'il appartenait à des structures sociales et économiques du régime politique de l'époque, régime qui sest montré incapable de résoudre une telle situation.

MISCELLANEA

EPIGRAFIA ŞI PROBLEMA ROMANIZĂRII ÎN PROVINCIA DACIA

Publicarea aproape simultană a două studii despre intensitatea procesului de romanizare în provinciile dunărene, respectiv numai în Provincia Dacia, pe baza răspîndirii materialelor epigrafice (în al doilea caz şi al monumentelor sculpturale), dovedeşte importanţa şi actualitatea acestei probleme pe de o parte, pe de alta, neglijarea în cercetările anterioare a rolului s t a t i s t i c i i pentru astfel de investigaţii istorice.

Dacă primul studiu[1] şi-a propus ca obiectiv realizarea unui repertoriu general al localităţilor care au furnizat inscripţii latine cu scopul de a cunoaşte modul lor de repartiţie în fiecare provincie (dunăreană) în funcţie de relief şi procesul de urbanizare, precum şi raporturile existente între o provincie şi alta, sau între toate provinciile în raport cu Italia, celălalt studiu[2] a urmărit procesul romanizării doar în aşezările rurale ale Provinciei Dacia, luînd în acest scop în considerare şi monumentele sculpturale, care şi ele „... documentează cu certitudine existenţa unor aşezări în care modul de viaţă roman şi cultura latină erau încetăţenite"[3].

Dar, printre toate vestigiile arheologice din Sud-Estul Europei, inscripţiile rămîn totuşi acele izvoare, care oferă limbajul cel mai clar şi inteligibil pentru că aşa cum în mod foarte plastic arată însuşi prof.

---

[1] H. Mihăescu, *La diffusion de la langue latine dans le sud-est de l'Europe* (I—VIII), în *Revue des études sud-est Européennes*, IX 1971, 3, p. 497—510; 4, p. 659—676; X 1972, 1, p. 83—93; XI 1973, 1, p. 97—112; 2, p. 227—240; 3, p. 423—441; 4, p. 689—710; XII 1974, 1, p. 17—32.

[2] I. Winkler, *Procesul romanizării în lumina monumentelor epigrafice şi sculpturale din aşezările rurale ale provinciei Dacia*, în *SCIVA*, 25, 1974, p. 497—517.

[3] I. Winkler, *op. cit.*, p. 512 şi nota 83.

H. Mihăescu (București) „... departe de a fi mute, ele vorbesc latinește"[4].

Avînd în vedere că pentru Provincia Dacia avem prea puține izvoare antice scrise (informații literar-istorice sau itinerarii romane) despre elementele și formele de organizare administrativă, economică, militară, socială, religioasă etc. ca și mai ales în privința compunerii etnice și a structurii cultural-lingvistice, a antroponimiei locuitorilor și militarilor, mijlocul documentar principal privind structura organizatorică, social-economică și demografică, rămîne materialul epigrafic, bineînțeles alături de cel arheologic, ce apare într-o bogăție și varietate remarcabilă.

Materialul epigrafic a fost descoperit în aproape toate zonele și colțurile provinciei, dar mai ales în centrele de „colonizare" administrative, militare, miniere și meșteșugărești, în general în toate localitățile cu o oarecare importanță economică, demografică, religioasă sau culturală. Prin urmare inscripțiile, oricît de scurte, lacunare (laconice), fragmentare ar fi sau ar părea să fie, reprezintă documente istorice de importanță primordială, aproape exclusiv, singurele care „vorbesc" ceva oferind informații prețioase, unice, directe. Fără ele nu s-ar ști nimic despre viața internă a provinciei sub aspectele ei variate, cu un conținut bogat, o intensă circulație de populație și bunuri, idei, forme de cultură, lupte, frămîntări și tulburări sociale, invazii, răscoale, distrugeri, incendii și refaceri, precum și o serie de manifestări sociale sau individuale.

Toate acestea constituie factorul esențial, caracteristic în desfășurarea procesului de viață și al romanizării carpato-balcanice, proces care a cunoscut o înflorire în ciuda greutăților și adversităților firești în toate timpurile și locurile, dar mai ales într-o zonă periferică expusă loviturilor din afară, cum era provincia Dacia. Oricum am vrea să le considerăm, inscripțiile formează principala mărturie documentară despre pătrunderea civilizației mediteraneene și a romanizării în acest teritoriu cucerit mai tîrziu și abandonat mai repede. Inscripțiile sînt dovezi precise ale răspîndirii cunoașterii și cultivării în păturile cele mai largi a idiomului latin, nu numai în vorbirea cotidiană, dar și în scris și citit. În covîrșitoarea lor majoritate inscripțiile Daciei romane sînt redactate în latinește, care era limba oficială și populară a administrației, a armatei, a „coloniștilor" și imigraților, sclavilor și liberților, chiar și a localnicilor, a majorității populației provinciale atît imigrate cît și — cu timpul — a celei de obîrșie locală, autohtonii traco-daci. Limba latină era în ori ce caz mijlocul de comunicare impus prin necesitatea obiectivă a vieții sociale, pentru comprehensiunea reciprocă a numeroaselor elemente social-etnice diverse în puternicul aflux popular „colonizator" în Dacia ocupată de romani „ex toto orbe Romano" (Eutropius, VIII, 6, 2). Este

[4] H. Mihăescu, *op. cit.*, fasc. I, p. 499: „... puisque, loin d'être muettes, elles parlent latin ...".

o realitate etno-demografică și socială pe deplin verificată, mai ales prin abundența materialului epigrafic al provinciei carpatice, în antroponimia relativ abundentă și foarte variată, în cultele religioase etc., ca și în trupele de ocupație, comandate de ofițeri și cadre romane, alcătuite din diferite elemente etnice și „nationes" ale imperiului.

În teritoriul Daciei romane, cuprinzînd Oltenia, o fîșie din vestul Munteniei, Banatul și Transilvania (Ardealul în sens istoric = județele Hunedoara, Sibiu, Brașov, Covasna, Harghita [afară de zonele Ciuc și Gheorgheni], Alba, Mureș [afară de zona Toplița], Cluj, Sălaj pînă la Meseș, Bistrița-Năsăud pînă la bazinul Someșului Mare — Năsăud) se cunosc pînă acum în total 2600 piese epigrafice de piatră și marmură[5] (votive, religioase, onorare, de clădire, funerare etc.) peste 1000 de ștampile tegulare (cărămizi, țigle, olane) vase ori alte produse și obiecte de fabricație locală sau importate (lucerne, opaițe, ceramică fină, terra sigillata)[6].

Multe au fost distruse și uneori chiar și mari cantități (mai ales în veacul al XVIII-lea), în construcții, fabricarea varului din marmură, pe drumul spre Viena „înecate" în Dunăre ș.a.m.d. și XIX-lea pe cîte se știe, în legătură cu lucrările agricole, săpăturile pentru drumuri, canalizare și construcții, ori au fost sparte intenționat, sdrobite spre a putea fi utilizate în zidărie și instalații gospodărești, în pavaje etc.; altele au dispărut, dacă nu au fost clădite în ziduri unde stau ascunse, necunoscute, deocamdată invizibile și inaccesibile, sau rătăcite și „pierdute" chiar îndosite de unii arheologi, colecționari sau erezi (din reacredință sau ignoranță, eventual superstiție) etc.

Dacă se mai are în vedere faptul că o considerabilă cantitate zace în pămînt și printre ruine, apare cît se poate de justificată întrebarea, dacă nu este mai mare (în sens absolut) numărul pieselor epigrafice

---

[5] Exactitatea discutabilă a acestei cifre variază la diferiți autori: C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, p. 158, evaluează numărul inscripțiilor la 2000; H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, București, 1960, p. 290—295 la 3000, ca în lucrarea lui mai recentă *La diffusion de la langue...*, fasc. VIII, p. 29 să fie citate 2500 de inscripții (inclusiv cărămizile) iar I. Winkler, *op. cit.*, p. 512, nota 82 să indice tot cifra de 3000, cifră cu care operează și calculele statistice.

[6] Pe lîngă cele cuprinse în CIL, III (1873, 1889—94, 1902) s-a mai adăugat și materialul arheologic al Daciei intracarpatice, publicat ulterior sub forma unor studii și note epigrafice de I. I. Russu: *Materiale și Cercetări arheologice*, VI 1959, p. 871—893; SCIV, XI 1960, p. 405—410; XIII, 1962, p. 467—471; XIV, 1963, p. 441—450; XVIII 1967, p. 167—181; XIX, 1968, p. 667—675; *Cercetări de Lingvistică*, VI, 1961, p. 209—218, p. 443—452; *Probleme de Muzeografie*, 1964, p. 14—31; *Acta Musei Napocensis*, I, 1964, p. 182—195, p. 477—491; III, 1966, 451—458, V, 1968, p. 451—470; VII, 1970, p. 517—555; *Studii Clasice*, XII, 1970, p. 161—170; *Sargetia*, V, 1968, p. 87—107; *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj*, XVII, 1974, p. 36—59; XVIII, 1975, p. 47—68.

pierdute (ori deocamdată „nedepistate", negăsite) față de cele recuperate, deci cunoscute și utilizate ca izvoare documentare istorice, măcar parțial și unilateral cît apar accesibile azi.

Inscripțiile Daciei au fost utilizate după conținutul lor pentru documentare în ce privește viața internă, dezvoltarea societății în perioada sclavagistă romană, fiind studiate și din punct de vedere filologic-lingvistic[7]. După structura lor petrografică s-a încercat și o reconstituire topografică a provenienței materialului litic[8]. Sub aspectul cantitativ al volumului de muncă pe care le conțin cele peste 2500 de inscripții (pe lîngă numeroasele monumente sculpturale și materialul de zidărie pentru construcții militare și civile) odată prin degajarea lor din locul de exploatare, apoi prin finisarea și executarea lor, s-ar putea pune în evidență o altă latură legată de istoria m u n c i i în Dacia romană. Ne oprim însă la analiza importanței inscripțiilor ca texte sub aspect numeric pentru studierea procesului de romanizare, respectiv al răspîndirii limbii latine într-un anumit cadru geografic.

Abordarea acestei probleme dificile pentru prima dată prin intermediul statisticii epigrafico-topografice pare la prima vedere pentru cercetările arheologice, istorice și lingvistice foarte utilă, ceeace este și în realitate, dacă se au în vedere factorii și problemele dezbătute mai jos. Prezentarea unui repertoriu exact al monumentelor epigrafice descoperite într-o provincie și fixarea lor pe o hartă, are menirea să ușureze urmărirea pieselor care stau la baza unei asemenea statistici de mari proporții.

În cazul Daciei romane, lăsînd la o parte faptul că de la prima vedere (la o primă examinare) se poate constata că repertoriul nu este complet și abundă în greșeli de localizare (ce vor fi indicate mai jos) și de tipar, surprinde la H. Mihăescu tratarea n e d i f e r e n ț i a t ă a inscripțiilor în ceea ce privește categorisirea lor după natura pieselor, cît mai ales încadrarea lor după conținut.

---

[7] Petre Drăgoiescu, *Limba latină pe inscripțiile din Dacia*, Contribuții epigrafice, Rîmnicul Vîlcii, 1930, 64 p.; recenzie critică: *Dacoromania*, VII (1931—3), 1934, p. 368—369 (C. Daicoviciu); H. Mihăescu, *Limba Latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, București, 1960, 397 p.; recenzie critică: *Cercetări de Lingvistică*, VI, 1961, p. 209—218; S. Stati, *Limba Latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București, 1961, 148 p.; recenzie critică: *Cercetări de Lingvistică*, VI, 1961, p. 463—472 (I. I. Russu). Materialul epigrafic editat și inedit din Dacia romană n-a fost supus pînă în prezent unui riguros control de ansamblu și revizuit i n t e g r a l, spre a fi utilizat sub toate aspectele, mai ales pentru a cunoaște ansamblul p o p u l a ț i e i provinciei. Ar trebui deci, să se revizuiască toate textele, accesibile în original sau fotografie pentru obținerea unor informații autentice mai cu seamă despre materialul antroponimic și prosopografic.

[8] V. Wollmann, *Cercetări privind carierele de piatră din Dacia romană*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 105—130.

Este de necontestat că toate textele scrise sau incizate pe piatră (marmură), table cerate ori de bronz, cărămizi și țigle, obiecte de metal, vase etc. constituie documente ale limbii scrise și citite, deci înțelese și utilizate de populația provinciei, de toți „cititorii" locali. Dar în tratarea unui subiect atît de complex cum este acela al formelor și al intensității de răspîndire a limbii latine într-o anumită provincie, pe baza numărului de inscripții, ne așteptăm la un mai mare discernămînt față de fiecare categorie de inscripții în parte, sau dacă nu — după conținut — față de fiecare piesă în parte. Dat fiind faptul că în textul studiului la care ne referim, în dreptul fiecărei localități fixată topografic, se specifică doar „localitate cu un număr de... inscripții", remarcăm cu ușurință că statistica este mult influențată prin introducerea țiglelor și cărămizilor stampilate, care reprezintă numai în cazul Daciei Superior peste 75 de piese. Lăsînd la o parte faptul că o astfel de stampilă (cu excepția cîtorva cărămizi funerare) nu reprezintă decît o marcă de atelier (fie militară, fie civilă) și de multe ori nedeterminabilă, ea nu poate fi considerată propriu-zis ca un text de limbă latină. Asemenea produse cu texte imprimate în serii mai mici sau mari se tratează și se studiază în culegerile de inscripții separat la „Instrumentum" fie la *„Tegulae"* fie la *„instrumentum ex...."* în cazul unor texte incizate pe obiecte de metal (sau stampile de pe lingouri de aur în cazul Daciei romane). Ele constituie o categorie aparte de „texte latinești" și nu pot fi ierarhizate într-o astfel de speculație epigrafico-statistică la același nivel, de exemplu cu inscripțiile onorare din metropola provinciei ori alte orașe și sate din sec. II—III.

Chiar dacă la o astfel de încercare temerară de ordin istorico-lingvistic s-ar fi pornit numai de la inscripțiile lapidare, acest lucru ar fi implicat acordarea unui rol diferențiat și nuanțat diverselor categorii de inscripții. Prezența unui monument (de ex. lespede funerară) atestînd un element romanizat, sau pe cale de a se romaniza, nu are aceeași pondere în aprecierea fenomenului în discuție, ca de pildă a unui monument onorific, de clădire sau votivă, care cît de modest ar fi, conține informații precise cu privire la organizarea politico-administrativă, socială sau cultural-religioasă. Pe de altă parte unele monumente funerare puteau să aparțină unor factori activi în procesul de romanizare, chiar dacă nu se aflau în apropierea nemijlocită a marilor centre urbane. Printre aceștia putea să se enumere și un T. Flavius Rufus, veteran al legiunii XI Claudia[9], care în calitate de mare proprietar, probabil a mai multor „moșii" și-a petrecut restul vieții într-un mediu unde limba latină (cultura română) a devenit preponderentă. În schimb inscripția votivă descoperită la Domnești (Billak, jud. Bistrița-Năsăud) „I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Dulceno, P. Caius Valerianus i(mmunis?) leg(ionis) X Fretensis (centuriae) ... Res[e]r ... Neridonis, v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)"[10] nu atestă

[9] CIL, III 971, Răhău, jud. Alba.

[10] CIL, III 7629 (Muz. Bistrița).

un element sedentar, ci un factor „trecător" în procesul vieţii romane şi a romanizării în ţinutul respectiv. Acel militar ridică monumentul votiv ocazional, cu prilejul unei expediţii militare la frontierele Daciei, venit aici probabil cu ocazia războaielor împotriva marcomanilor. Exemplele date, departe de a avea pretenţia să fie cele mai tipice, din mulţimea situaţiilor care se pot ivi în această direcţie, au menirea să sublinieze necesitatea tratării diferenţiate şi nuanţate a materialelor epigrafice după categorie, conţinut şi locul de proveniență.

Gruparea mai mult sau puţin masivă a materialelor epigrafice în anumite configuraţii de relief poate fi un indiciu pentru intensitatea procesului răspîndirii limbii latine în sens mai restrîns şi al romanizării în sens mai larg. Atare statistică generală ar fi trebuit să precizeze şi raportul între rolul aşezărilor rurale şi al celor urbane în procesul amintit tocmai prin studierea foarte atentă a locului de proveniență a fiecărei inscripţii.

La o asemenea încercare de reconstituire istorico-lingvistică trebuie analizată şi posibilitatea vehiculării unor materiale epigrafice romane încă în evul mediu, dar şi mai tîrziu. De aceea se impunea necesitatea de a avea în vedere natura inscripţiilor (votive, funerare, onorifice etc.) şi de a urmări locul exact de proveniență, adică localitatea urbană sau rurală antică, mediul în care au fost confecţionate şi aveau un rost social, economic etc. Judecînd numai după cifre, fără a cerceta locul iniţial de proveniență a unor inscripţii romane din Dacia, ar putea să se contureze o imagine greşită, spre pildă despre intensitatea locuirii — densitatea aşezărilor şi a procesului social-cultural al romanizării — pe teritoriul oraşului Hunedoara sau a staţiunii Aquae (Călan, tot jud. Hunedoara). Preluîndu-se din *Corpus Inscriptionum Latinarum* în chip mecanic locul de descoperire a unor materiale epigrafice din zona respectivă, oraşul de pe Cerna figurează cu 19 inscripţii şi cel de pe Strei cu 18, ele fiind descoperite de fapt la Cerna—Cristur (CIL, III 1403), Călan (CIL, III 1404), Micia [Veţel] (CIL, III 1405 = 7847; 1414 = 7874), Peştiş (CIL, III 1408—1410), Valea Nandru (CIL, III, 1411), Peştişul de Sus (CIL, III 1413) şi Ulpia Traiana (CIL, III 1412 = 7902) citate apoi la rîndul lor uneori şi la localitatea respectivă. Cărămida stampilată (CIL, III 8075, 34) dată tot drept „inscripţie" şi atribuită localităţii Sîntămaria de piatră provine însă din Călan.

O situaţie similară avea în cazul celor 6 inscripţii de la Abrud, care provin de fapt din raza centrului minier Alburnus Maior (Roşia Montană).

În cazul unei interpretări a procesului de răspîndire a limbii latine după frecvenţa apariţiei inscripţiilor într-o anumită localitate, cifra impresionantă de 76 de inscripţii care figurează la localitatea Micești (Kisfalud, jud. Alba) ne-ar putea îndemna la o concluzie pripită în legătură cu mărimea şi rolul, acestei localităţi în antichitatea romană. Este evident că un atare număr mare de inscripţii (cu excepţia CIL, III 1629 = 8064 care e cărămidă) nu putea provine decît din oraşului Apulum.

După cum nici monumentele epigrafice provenind de la Ulpia Traiana adunate de groful Nopcea la Fărcădin lîngă Haţeg nu ar putea fi înregistrate la localitatea din urmă, aşa nici inscripţiile transportate de groful Teleki la castelul de la Micești, n-ar fi trebuit să figureze aici.

Exemple mai puţin tipice: piese epigrafice transportate de la Alba Iulia la Berghin, Sebeș, Tibru ș.a.m.d.

În schimb inscripţiile descoperite la Oarda de Jos şi Oarda de Sus (jud. Alba) nu pot fi considerate prezenţe provincial romane izolate sau independente de teritoriul oraşului roman de pe Mureș, Portus Marusii —Partoș, aşa cum de altfel şi cea de la Zeicani de lîngă Haţeg (CIL, III 7910) a fost cărată din ruinele Ulpiei Traiana.

Dacă evaluarea statistică ce constituie obiectul discuţiei de faţă s-a bazat în bună măsură pe descoperiri (izvoare scrise) al căror conţinut nu pledează destul de convingător pentru ideea răspîndirii limbii latine în provincia Dacia, ea a omis să cuprindă inscripţiile fragmentare ce zac într-un număr greu de apreciat, dar foarte mare, în depozitele muzeelor de la Sarmizegetusa Ulpia Traiana, Deva, Alba Iulia, Cluj-Napoca, Timișoara, Zălau ș.m.a.d.). Nu este greșit de a se considera că orice fragment mic, chiar şi cîteva litere au constituit în vremea romană un text epigrafic, un document social-istoric. Numai în cazul materialului fragmentar de la Sarmizegetusa Ulpia Traiana rezultate din săpăturile mai vechi sau mai recente şi care conţine multe inscripţii onorifice, ponderea cantitativă, dar şi „calitativă" ar fi crescut considerabil în favoarea celor arătate de prof. H. Mihăescu.

Pentru specialiștii care vor studia fascicolul VIII din articolul în discuţie pentru probleme de detaliu sau baza bibliografică, doar cîteva precizări şi observaţii care n-au menirea să ştirbească aportul autorului în preocuparea importantă şi utilă de a studia răspîndirea limbii latine în sud-estul Europei şi limitele ei în raport cu limba greacă. Un calcul aritmetic ar putea constata eventual în ce măsură precizările aduse mai jos modifică statistica pe localităţi sau în ansamblu. Un caz elocvent reprezintă cele 3 inscripţii trecute la localitatea Ţaga lîngă Gherla, din care CIL, III 1210 provine de fapt de la Alba Iulia, iar celelalte două, CIL, III 1607—1608 să facă parte din lotul inscripţiilor *„Daciae incertae"*. Un număr de 79 inscripţii „nesigure" este cuprins însă separat în calculul statistic număr, care în realitate este mult mai mic, avîndu-se în vedere că locul de proveniență a inscripţiilor CIL, III 1622 (Zlatna), 1596 (Ulpia Traiana), 1598 (Apulum), 1619 = 7854 (Micia) este bine cunoscut.

În aceeaşi ordine de idei mai surprindem şi alte situaţii care au menirea să scadă din valoarea unei asemenea estimaţii cantitative. Se citează inscripţii care nu provin din teritoriul provinciei Dacia, chiar şi în cazul primei localităţi Banatska Palanka ce nu face parte din aşanumitul „Banat Sîrbesc". Exemple şi mai concludente la CIL, III 8865, 12655, 15130 (la notele 216, 85 şi 22) unde apar inscripţii din alte provincii ro-

mane. Nu rareori se repetă același monument epigrafic la diferite localități (notele 8, 9 și 79); dar și mai derutantă poate fi considerată pentru o astfel de înșirare statistică procedura de la nota 12, unde cele două fragmente ale inscripției aflate la Foeni (jud. Timiș) publicată separat, apoi întregită (CIL, III 1556 = 8004 = 12595) sînt tratate ca trei monumente pigrafice independente.

Cîteva precizări în legătură cu scrierea incorectă a localităților de descoperire sau confundarea unor localități, respectiv pentru amplasarea lor greșită în succesiunea topografică aleasă de autor: Inscripțiile CIL, III 6273, 6274 trecute la Vărădia (Arcidava) provin de la Vîrșeț, iar una din cele două citate pentru Berzovia (CIL, III 1631) a fost descoperită la Mehadia. Aceleași inconsecvențe constatăm în prezentarea descoperirilor epigrafice (tegulare) de la Orșova și Băile Herculane: din cele 12 piese amintite la Orșova de exemplu (CIL, III 1568, 8074, 15 a) provin de la Băile Herculane, respectiv de la Mehadia iar CIL, III 6276 de la Drobeta. În cazul inscripțiilor de la Băile Herculane 3 s-au descoperit la Mehadia (CIL, III 8064, 8071, 15599) și una între Mehadia și Plugova (CIL, III 8010 = 1577); mai figurează în enumerarea pieselor provenind din această localitate și numeroase cărămizi: CIL, III 8064, 11 (Caransebeș); 12 (Mehadia); 13 (Orșova); 8065,1, m= de fapt 8065, 1 (Caransebeș), n (Mehadia) o (Orșova) și o inscripție de la Salona CIL, III 15130). În schimb cărămida CIL, III 1631 trecută la Rea de lîngă Hațeg ca o descoperire epigrafică locală, provine tot de la Mehadia. De la Ramna nu cunoaștem nici o inscripție, căci cea la care se referă bibliografia citată[11] provine de la Rama (Lederata). Informația cu privire la descoperirea unei incripții la Armeniș (jud. Caraș-Severin) nu provine din Tabula Imperii Romani, L. 34, p. 59, cum se spune la nota 25.

Studiul publicat în ultimul fascicol din seria apărută în *Revue des Etudes sud-est Européennes*, 1972—1974 (așteptînd și partea finală cu concluzii generale) s-a străduit să aducă bibliografia arheologico-epigrafică la zi; dar nu a reușit s-o facă pe deplin cum s-a văzut și în cazul materialelor arheologice, respectiv epigrafice de la Orșova, Sînnicolaul Mare, Cenad, Almașul Mijlociu (jud. Hunedoara) Sutoru (jud. Sălaj) ș.m.a. Fără a intra în alte detali și erori constatate în modul de citare al surselor bibliografice, chiar și în lista de abreviațiuni (ex. p. 24, nota 114, datele de apariție sînt greșite: *St.Com.*/Sibiu/, XII nu a apărut în 1915, ci în anul 1965) sau faptul că diplomele militare nu se citează întotdeauna după *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. XVI. Pentru evitarea unor confuzii trebuie corectate numele sau localizarea unor descoperiri. Așadar inscripția citată la localitatea Sîncrai (jud. Alba)[12] aparține localității Sîncrai din județul Hunedoara, iar localitatea Cioara care figurează cu o inscripție[13] se află lîngă Șimleul Silvaniei (nu între Bucium și Ro-

[11] *Klio*, XI, 1911, p. 506.
[12] *Dolgozatok*, Cluj, II, 1911, p. 269.
[13] CIL, III 1639.

mânași), pe cînd Crăciunelul de Sus (nota 199) nu poate fi acela indicat de autor.

Scrierea greșită a unor nume de localități, atît în text, cît și în lista-repertoriu anexată la fascicolul VIII se poate datora în mare parte tiparului. Ar trebui cu acest prilej intervenit acolo unde în ambele locuri numele localității nu este corect, așa cum se constată la: Ciaunu Mic (p 25, și nr. 1734) în loc de Caianu Mic; Sien (p. 29 și nr. 1828) în loc de Șieu; dar și în alte cazuri.

Deși prezența unor lacune și erori care s-au strecurat — unele în mod cu totul regretabil în felul de tratare și exemplificare a unei investigații istorice menite să trateze rolul epigrafiei în studierea problemei romanizării în Dacia, totuși abordarea acesteia cu o metodologie, nouă, deschide o direcție care va trebui să stea și ea în atenția viitoarelor cercetări.

VOLKER WOLLMANN

CETATEA FEUDALĂ TIMPURIE DE LA CLUJ—MĂNĂȘTUR

Cunoașterea procesului de închegare a relațiilor feudale pe teritoriul țării noastre și a apariției statului a necesitat și cere în continuare o cercetare minuțioasă, documentară și arheologică a vestigiilor materiale existente în așezările și cetățile de pămînt din perioada feudalismului timpuriu, a căror funcții erau nu numai militare, ci și economice și administrative, constituind punctele principale de sprijin ale puterii politice. La elucidarea condițiilor, momentului și formelor de apariție a relațiilor feudale, o contribuție însemnată poate aduce cercetarea fortificațiilor de pămînt, care au jucat fără îndoială un rol de seamă în apariția formațiunilor statale, apoi în cristalizarea statelor feudale pe teritoriul țării noastre. O asemenea fortificație este cea de la Cluj-Napoca—Mănăștur cercetată între anii 1970—1974 din inițiativa Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca, cu rezultate pozitive pentru cunoașterea problemelor privind în ansamblu feudalismul timpuriu cît și în ce privește începuturile Clujului medieval, în special[1].

Incinta fortificată de la Cluj-Napoca—Mănăștur, numită de către localnici „Calvaria" sau „Coștei", este situată la 1,5 km vest de centrul orașului, pe prima terasă din dreapta Someșului Mic. Pe laturile de est, sud și vest ale incintei se ridică un puternic val de pămînt, înalt de cca. 10—13 m, înconjurat de un șanț de apărare lat de cca. 30 m, în a cărui albie vestică își vărsa apele pîrîul numit Calvaria, canalizat și acoperit în ultima vreme. În decursul secolelor — după ce cetatea și-a încetat funcționarea — șanțul s-a umplut în cea mai mare parte, astfel că prin porțiunea de pe latura de sud trece acum șoseaua spre Oradea. Pe latura de nord, terasa coboară în pantă atît de abruptă, încît constituie ea însăși o fortificație naturală, apărată de apele Someșului, care odinioară curgea în imediata apropiere a cetății. Ceea ce a mai rămas din fortificație este o circumvalațiune de formă elipsoidală, cu dimensiunile pe diametrele principale de 220×98 m, în mijlocul căreia se înalță biserica ce mai păstrează doar corul gotic original. Singura poartă de intrare (folosită și azi) era în colțul de sud-est, flancată probabil de turnuri (fig. 1). Prima secțiune de sondaj trasată în anul 1970 pe latura de est, unde valul este mult aplatizat, a oferit rezultate destul de modeste,

---

[1] Dezvoltarea Clujului de la fază de așezare rurală în apropierea cetății feudal-timpurii, la cea de oraș medieval, este obiectul unei temeinice cercetări datorată acad. Șt. Pascu, în *Istoria Clujului*, [Cluj-Napoca], 1974, p. 55—94.

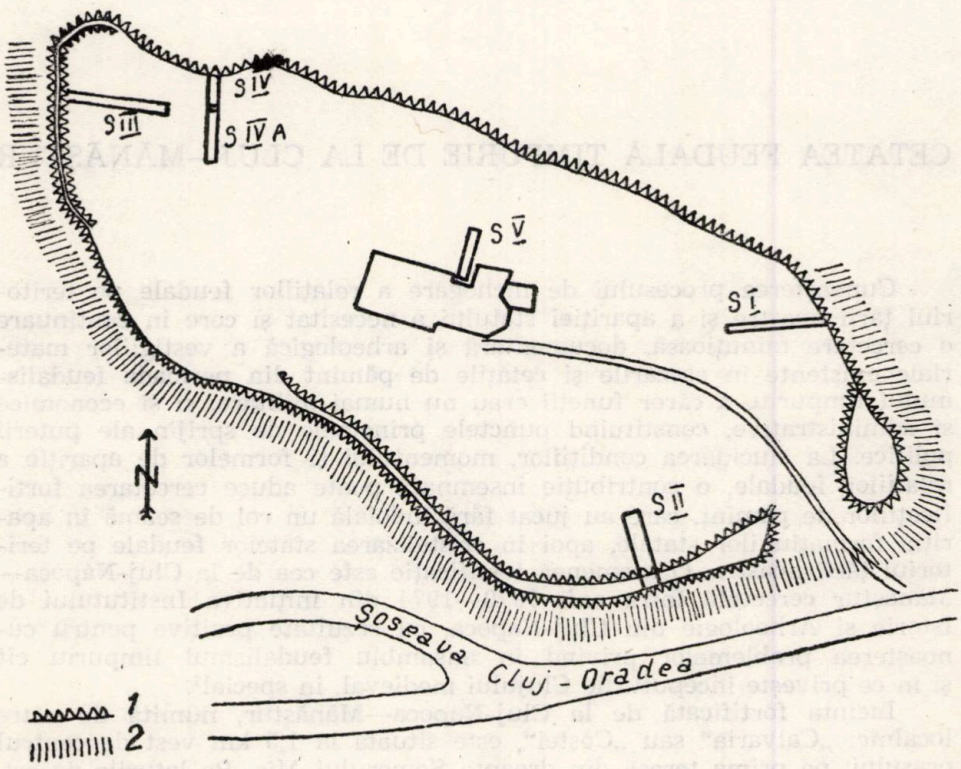

Fig. 1 — Planul cetății feudal-timpurii de la Cluj-Mănăștur

1. — Valul cetății.
2. — Șanțul de apărare.

în ceea ce privește materialul arheologic feudal-timpuriu, pentru încercarea de stabilire a cronologiei celor trei faze de fortificare constatate aici. În urma săpării a încă trei secțiuni în anii 1972—1974 pe laturile de sud, vest și nord, observațiile stratigrafice și materialul arheologic descoperit au permis atît stabilirea a patru faze de fortificare, cît și încadrarea cronologică — în linii mari — a acestora și a așezării din interiorul și din afara incintei.

I. După cum s-a putut constata în S I, S II și S III, prima fază de fortificare constă dintr-un val de pămînt (mai bine păstrat în S II pe latura de sud), înalt de 1,95 m și lat în partea superioară de 4,75 m, construit din straturi succesive de pămînt nisipos, pietriș și lentile mai înguste de pămînt negru bătut. Alternanța precisă a acestor straturi nu este întîmplătoare, ci a fost determinată de necesitatea fixării pietrișului în val. Cele două fețe ale valului ușor taluzate, au fost îmblănite cu bîrne de lemn (groase de circa 10—15 cm) dispuse longitudinal și

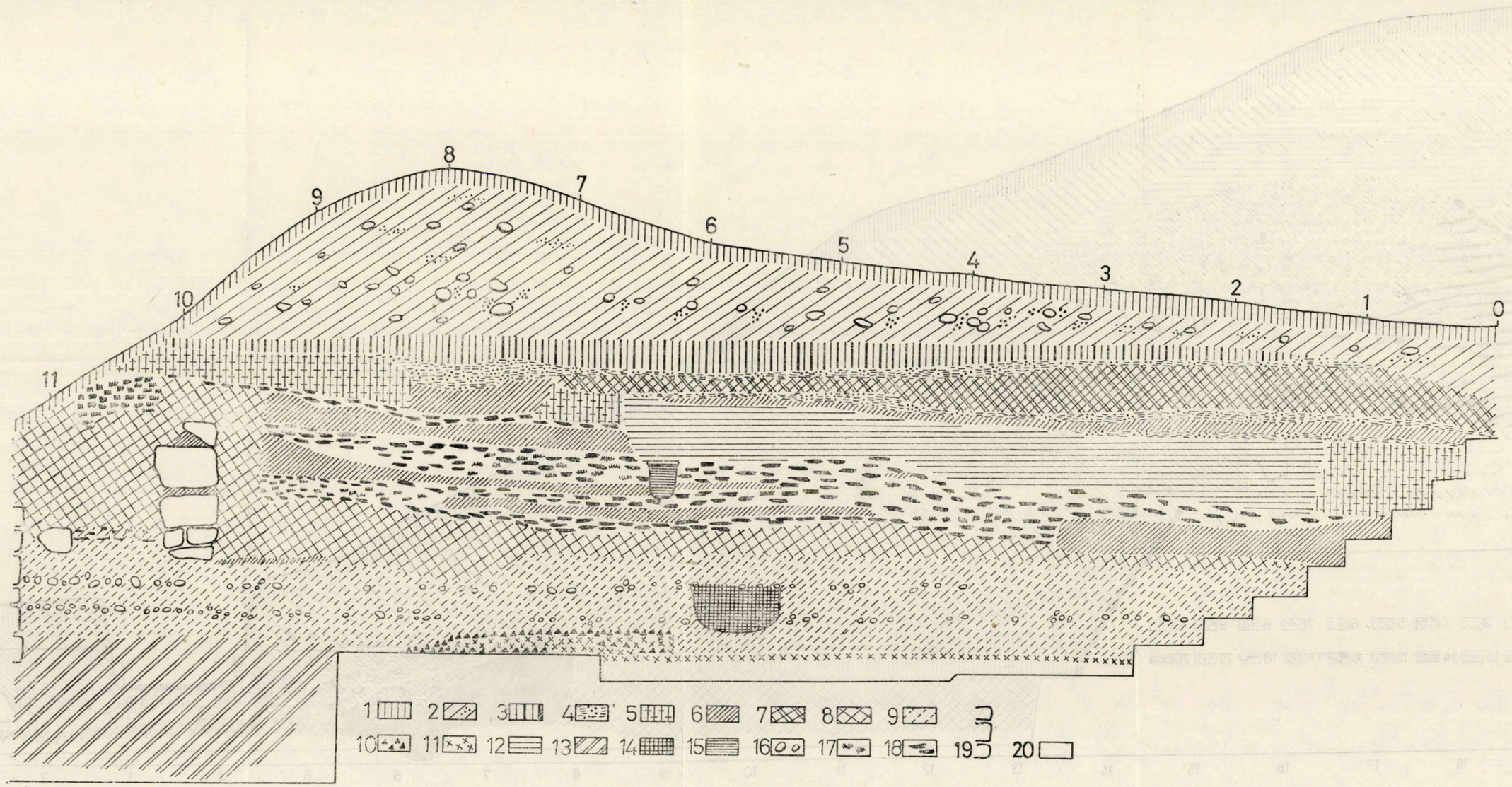

Fig. 3 — Profilul peretelui de nord din S III.

Legenda: 1. — Sol vegetal. 2. — Nivel de dărîmătură. 3. — Strat de cultură medieval tîrziu. 4. — Nivele de construcție (sec. XIV—XVI). 5. — Strat de cultură (sec. XIV). 7. — Strat de nivelare cu pămînt amestecat. 8. — Strat de cultură (sec. XII—XIII). 9. — Strat de cultură cu pavaje din pietre de rîu (sec. XI—XII). 10,11. — Podeaua și vatra bordeiului nr. 2 (sec. IX). 12. — Locuință (sec. XIV). 13. — Bordeiul nr. 5 (sec. X—XI). 14,15. — Gropi. 16. — Pietre. 17,18. — Nivele de arsură și cărbune de la locuințe de lemn incendiate în sec. al XIII-lea. 19. — Fundație de piatră de la construcția cu pivniță (sec. XIV—XV). 20. — Pămînt virgin.

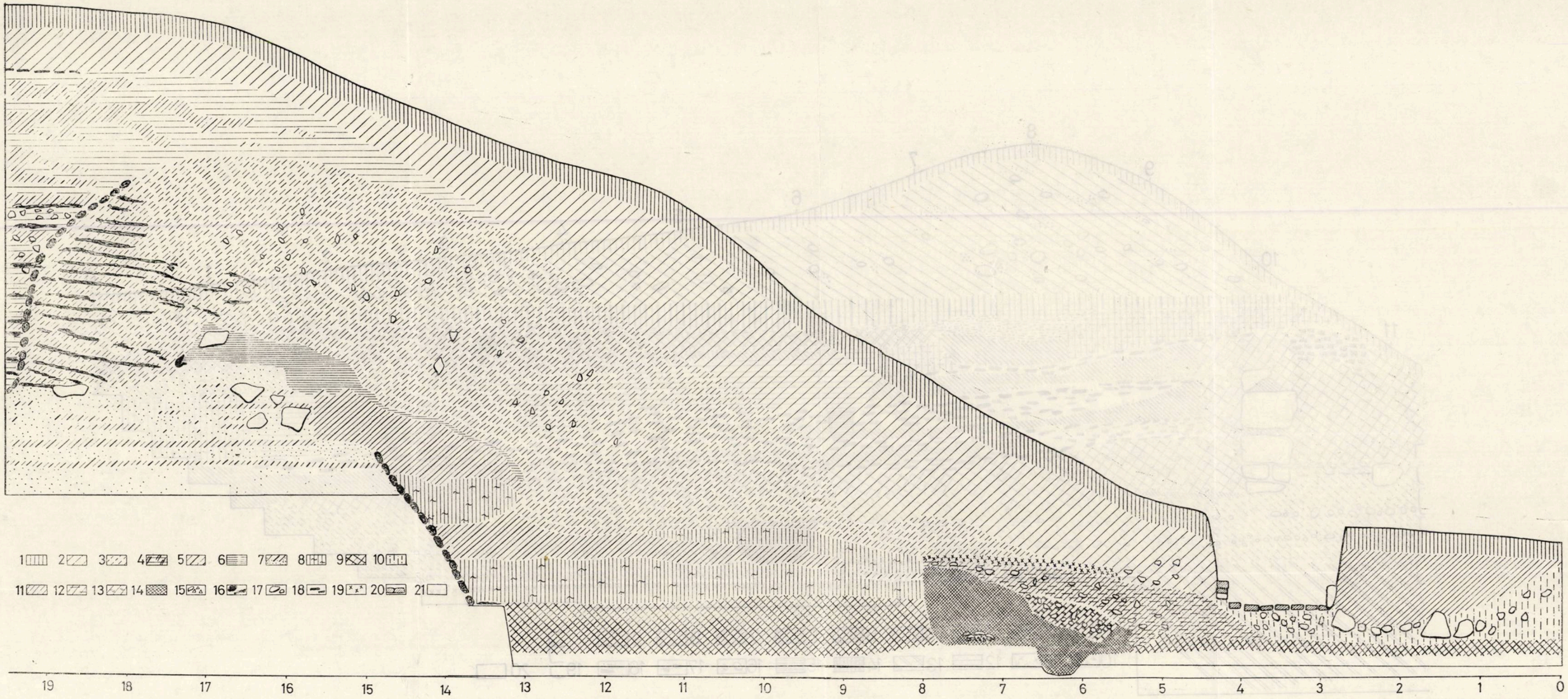

Fig. 2 — Profilul peretelui de vest din S. II.

Legenda: 1. — Sol vegetal. 2. — Ultima fază de reparație a valului. 3. — Valul din faza a III-a de fortificare. 4. — Valul din faza a VI-a de fortificare. 5. — Valul din faza a II-a. 6. — Resturile palisadei arse. 7. — Valul din faza I-a de fortificare. 9. — Humus actiu. 10,11. — Umplutura locuinței (sec. XVI—XVII). 12,13. — Nivelările bordeiului (sec. X—XI). 14. — Umplutura bordeiului nr. 1 (sec. X—XI). 15. — Vatră de foc. 16. — Birne putrezite (valurile fazelor I, III, IV. 17. — Pietre. 18. — Cărbune. 19. — Strat de cultură (sec. XI—XII). 20. — Resturile cuptorului din cărămidă (sec. XVI—XVII). 21. — Pământ virgin.

sprijinite din loc în loc cu stîlpi verticali. Urmele a nouă bîrne putrezite și a unui stîlp au fost dezvelite în S II[2] (fig. 2, și 2 a, I). Din observațiile stratigrafice rezultă că acest val a fost ridicat pe humusul antic care conține ceramică hallstattiană, celtică și romană. În miezul valului (S I, S II și S III), a fost descoperită pe lîngă ceramică aparținînd epocii hallstattiene și celtice, o cantitate impresionantă de ceramică romană și romană tîrzie, fragmente de țigle și cărămizi, elemente de pavaj romane, elemente de hipocaustum, precum și blocuri de piatră fasonate și profilate, provenite de la construcții romane distruse. Acest material arheologic a fost adus, desigur, odată cu pămîntul săpat din șanțul de apărare într-o zonă în care este atestată o așezare romană și romană tîrzie[3]. Ceramică romană, a mai fost descoperită și în interiorul incintei (S III și S IV A), sub bordeiele prefeudale de care ne vom ocupa mai jos. Merită deocamdată să fie precizat faptul că nici în humusul antic pe care a fost așezat valul primei fortificații, nici în miezul acestuia nu au fost găsite fragmente ceramice din epoca feudal-timpurie. Momentul construirii primei faze a fortificațiilor de la Cluj—Mănăștur, precum și cărei populații putem s-o atribuim, sînt întrebări la care vom încerca să formulăm un răspuns în cele ce urmează. În secțiunile (S III și S IV) trasate în sectorul nord-vestic al incintei, au fost dezvelite parțial patru locuințe de tip bordei. Trei dintre ele (nr. 2, 3, 4) aparțin aceluiași orizont de locuire, avînd un material ceramic unitar. Nefiind dezvelite în întregime, nu pot fi precizate dimensiunile. Cunoaștem deocamdată o latură a bordeiului nr. 2 (5,15, m, fig. 3) și una din laturile bordeiului nr. 3 (S IV A). Adîncimea bordeielor este de asemenea incertă din cauza amenajărilor și a nivelurilor ulterioare, astfel încît pereții se mai păstrează doar pe înălțimea de cca. 20 cm. Cuptoarele bordeielor nr. 2

---

[2] Acest tip de fortificații a fost cercetat la Moreşti (rapoartele de săpături: K. Horedt, în *SCIV*, III, 1952, p. 328 sqq; IV, 1953, p. 275 sqq; V, 1954, p. 199 sqq; VI, 1955, p. 643 sqq; idem, *Die befestigte Ansiedlung von Moreşti und ihre frühgeschichtliche Bedeutung*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 297 sqq.), Moigrad (M. Rusu, *Cetatea Moigrad și porțile Meseșului*, în *Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 265—267), Dăbîca (Șt. Pascu, M. Rusu și colab., *Cetatea Dăbîca*, în *Acta MN*, V, 1968, p. 153 sqq.) Se pot aduce analogii ca tehnică de construcție cu Stara Kourim (M. Solle, *Stara Kourim*, 1966, p. 27 sqq. și 297 sqq.) și Bina (A. Habovstiak, în *Slov. Arch.* XIV, 2, 1966, p. 482 sqq) din Cehoslovacia, precum și cu Werla și Grünwald din R. D. Germană (R. von Uslar, *Studien*, 1964, p. 68 sqq. și 163).

[3] Pósta B., *Az érem és régiségtár, jelentése* în *Az Erdélyi Múzeum — Egyesület Evkönyve az 1911-évre*, Cluj, 1912, p. 43 sqq.; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 114 sqq; I. Hica, *Urme de locuire în sec. al IV-lea la Cluj—Mănăștur*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 165—171. Elementele de pavaj și de hipocaustum, precum și blocurile fasonate și profilate, presupun existența unei construcții romane de tip *villa rustica* sau *castellum* în apropierea orașului roman Napoca.

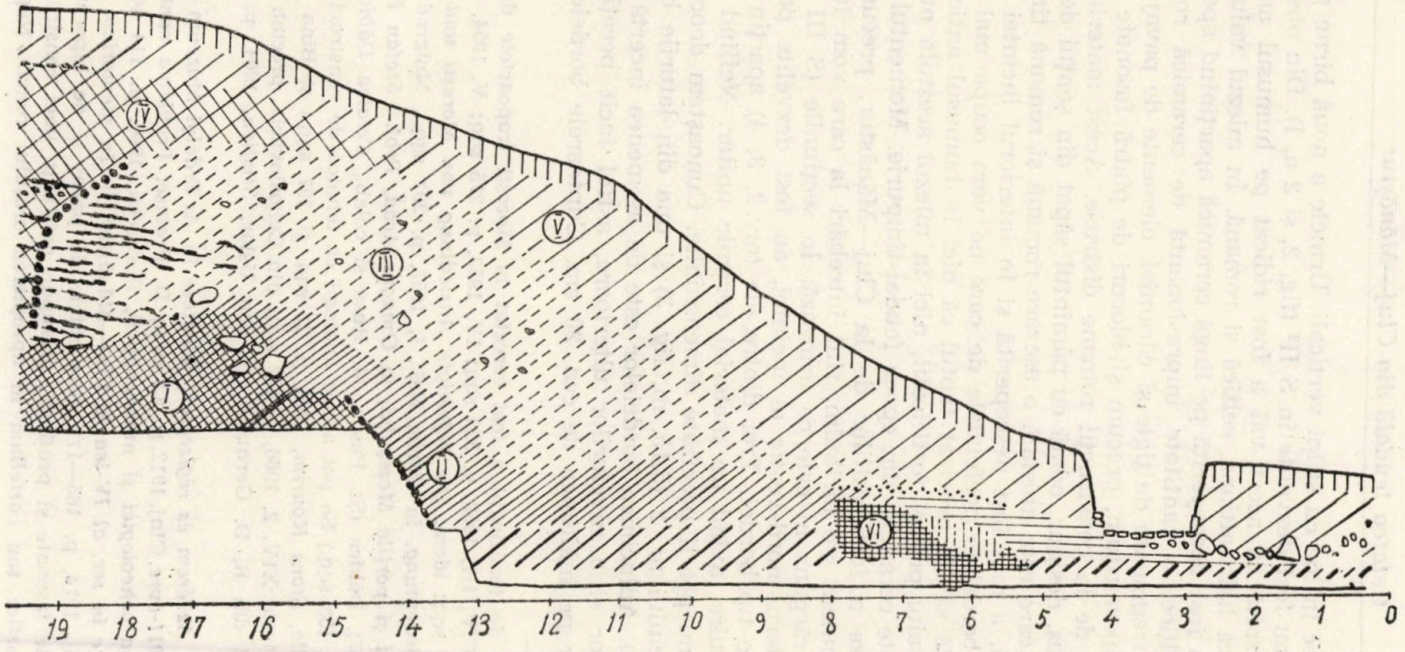

Fig. 2a — Schema fazelor de fortificare a cetății (după profilul peretelui vestical S II)

și nr. 4 (S IV A) au fost și ele dezvelite numai parțial; doar ipotetic putem să le apreciem dimensiunile (cca 70×50 cm). Forma cuptoarelor este rectangulară și au fost clădite din pietre mari de calcar, avînd o vatră lipită cu lut care în urma arderii s-a înroșit. Podeaua bordeielor a fost lipită și ea cu lut galben și atît deasupra ei, cît și în cenușa de pe vatra cuptoarelor a fost găsită ceramică de două categorii: o primă categorie o constituie ceramica lucrată cu mîna în care intră fragmentele de tăvi portative[4] (fig. 4/1, 2, 3) și vasele în formă de cupă cu pereții oblici, confecționate din pastă în care intră mult nisip ca degresant, lipsită de ornamentație sau ornamentată cu două sau trei linii orizontale incizate (fig. 4/4). O a doua categorie o formează fragmentele ceramice lucrate la roata rapidă de culoare roșie sau castanie, bine arse, cu pereții subțiri și cu buza răsfrîntă, ornamentate cu mănunchiuri de linii ondulate începînd imediat de sub buza vasului. Altele sînt ornamentate cu striuri orizontale dese și adînci, pe o pastă fină de culoare castanie și cenușie (fig. 4/5—17). În afara fortificației, pe terasa de sud (grădina din str. Dealului nr. 5), într-o secțiune de sondaj, a fost descoperită o vatră de foc în cuprinsul căruia s-au găsit fragmente de tăvi portative (fig. 4/19, 21) și fragmente de vase lucrate cu mîna din pastă grosieră cu mult nisip, de culoare cenușie, incomplet arsă și decorată cu două linii orizontale (fig. 4/20). Un alt fragment dintr-un vas-cupă lucrat la roata rapidă cu buza dreaptă, de culoare roșie-castanie, este decorat pe întreaga suprafață cu mănunchiuri de linii ondulate (fig. 4/18). Deși alte sondaje nu s-au făcut în afara fortificației, ceramica culeasă la suprafață de pe terasele de vest și sud, îndreptățește ipoteza existenței unei așezări întinse în preajma cetății. Cetatea — în vremuri de primejdie — avea rolul să adăpostească nu numai așezarea din interior, ci și pe locuitorii așezării din afară. Ceramica găsită în locuințele și vatra mai sus menționată are analogii cu cea de la Blandiana, Dăbîca[5] (așezare din incinta a IV-a) și Alba Iulia[6], aparținătoare veacului al IX-lea. Deoarece miezul valului și solul pe care acesta a fost așezat nu conține ceramică prefeudală, con-

[4] Tăvile portative lucrate cu mîna sînt datate în general în sec. VIII—IX (J. Kudrnác, *Vyzkum na Klucovském hradisti*, în *Arch. Rozledy*, VI, 1954, p. 54—60; idem, *Cîteva date noi privind agricultura la slavi*, în *Arheologia Moldovei*, I, 1963, p. 232; M. Petrescu—Dîmbovița și colab., *Șantierul Hlincea—Iași*, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 237; VI, 1955, 3—4, p. 691).

[5] Pentru analogii cu ceramica de la Blandiana: K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad—Alba Iulia*, în *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 486), cu cea de la Dăbîca, Șt. Pascu, M. Rusu și colab., *op. cit.*, p. 153—183. Pe teritoriul Ungariei pentru așezări de sec. IX: Horváth B., *Arpád-kóri faépítkezés nyomai Fonyód-Bélatelepen*, în *Folia Archeologica*, XIX, 1968, p. 113—144; Fülep F., *Ujabb kutatások a Pécsi kesö-római temetőben*, în *Arch. Értesítő*, 1962, 1, p. 23—45.

[6] Săpăturile făcute de Comisia Monumentelor Istorice în 1968—1974 la catedrala romano-catolică de la Alba Iulia au scos la lumină ceramică aparținînd unei așezări din sec. al IX-lea.

cluzia care se desprinde este aceea a contemporaneităţii primei fortificaţii cu aşezarea din secolul al IX-lea.

Din cronica des citată a notarului anonim maghiar, se ştie că dincoace de Porţile Meseşului se întindea ţara voievodului român Gelu *(quidam Blacus, dux Blacorum)*, care îşi avea centrul într-o cetate nu departe de rîul Someş *(castrum suum iuxta fluvium Zomus positum)*[7]. Cercetările arheologice din ultima vreme au identificat în această zonă a Transilvaniei, mai multe cetăţi contemporane evenimentelor descrise de cronicar (Dăbîca, Moreşti, Moigrad, Şirioara)[8], a căror tehnică de construcţie este similară cu cea a fortificaţiilor central şi est-europene din aceeaşi perioadă. Asemănarea pînă la identitate a primei faze a fortificaţiei de la Dăbîca — cea mai bine cercetată pînă în prezent — cu prima fază de la Cluj-Napoca—Mănăştur, îndreptăţeşte ipoteza considerării acesteia din urmă ca făcînd parte şi ea din sistemul defensiv al voievodului Gelu.

II. În urma unor avarii pricinuite de eventuale atacuri, sau suferite în urma scurgerii timpului, fortificaţia a fost refăcută şi întărită prin supraînălţarea valului cu 1,30 m. Pe culmea acestuia a fost construită o palisadă de lemn, ale cărei urme se păstrează în S II (fig. 2 şi 2 a, II) şi mai cu seamă în S III, unde este vizibil gardul de pari din spre interior şi bîrnele transversale care îl legau cu gardul exterior al palisadei, prăbuşit în urma arderii şi scurs pe panta valului sub forma unei dungi de cărbune. Pămîntul de umplutură dintre cele două garduri, în contact cu focul s-a înroşit şi s-a scurs pe ambele pante, din care pricină nu mai putem aprecia lăţimea şi înălţimea palisadei. Constatăm doar că arsura are o grosime de 0,50—0,70 m şi s-a scurs pe ambele pante ale valului pe o lăţime de cc. 4,20 m fig. 2 şi 2 a, II)[9].

Fazei de funcţionare a palisadei, îi corespund locuinţele de tip bordei adosate valului. Trei asemenea locuinţe au fost descoperite în S II, S III şi S IV. Din punct de vedere stratigrafic, situaţia cea mai clară o prezintă bordeiul nr. 1 din S. II (fig. 2 şi 2 a, VI). Groapa acestuia, tăind straturile de pămînt din taluzul valului, se adînceşte în humusul antic

---

[7] *Anonymi (P. magistri) Gesta Hungarorum* cap. 24—28, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Szentpétery E., I, Budapest, 1937, p. 65—69.

[8] Problemele legate de formaţiunea condusă de Gelu şi de incursiunile maghiare în Transilvania la începutul sec. al X-lea, este pe larg discutată la Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 19—60; *Istoria Clujului*, p. 56—60.

[9] Pentru analogii în ce priveşte tehnica de construcţie a acestui tip de palisadă: Şt. Pascu, M. Rusu şi colab., *op. cit.*, p. 153—183; M. Rusu, Şt. Dănilă, *Cetatea feudal-timpurie de la Şirioara*, în *File de istorie*, II, 1972, p. 47—62; M. Rusu, *Cetatea Moigrad*, p. 266—267; idem, *Quelques remarques d'ordre archéologique et historique sur les places fortes Transylvaines des IX —XII siècles*, în *Actes du VII Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Praga, 1966, p. 1131—1135.

cu 0,65 m. Forma bordeiului este rectangulară, dar nefiind dezvelit integral, nu putem preciza decît dimensiunea unei laturi (3,20 m). Bordeiul, pare să fi avut un acoperiș în două ape, sprijinit la mijloc de doi stîlpi înfipți în pămînt la o adîncime de 0,35 m sub podea, după cum indică urmele gropilor păstrate. Alte două bordeie (nr. 5 și nr. 6) au fost descoperite în S III și C IV, ale căror dimensiuni nu le cunoaștem, ele neputînd fi dezvelite integral, pe de o parte din pricina adîncimii mari (3 m), pe de altă parte datorită distrugerii unor părți a lor, de către fundațiile unor construcții ale mănăstirii medievale, care au tăiat și legătura stratigrafică cu valul palisadei de pe latura de nord și vest (fig. 3). Ceramica descoperită, atît pe podeaua și în vatra bordeiului nr. 1, cît și pe podelele bordeielor nr. 5 și 6, este lucrată cu mîna și la roata rapidă, de culoare cenușie și cărămizie și ornamentată cu linii orizontale incizate, sau cu rotița dințată (fig. 5). Alături de aceasta s-au mai descoperit și cîteva buze de cazane din lut. După forma buzelor și ornamentație această ceramică, își găsește analogii cu cea din așezările de la Dăbîca[10], Alba Iulia[11], Șirioara[12], Păcuiul lui Soare[13] și Dinogetia[14], în complexe datate în veacurile al X și al XI-lea. Contemporaneitatea bordeielor și a valului cu palisadă dovedită de situația stratigrafică a bordeiului nr. 1 asigură datarea celei de a doua faze de fortificare în sec. al X-lea și începutul celui următor. Distrugerea prin incendiu a palisadei a avut loc, foarte probabil, în cursul evenimentelor din anul 1068, în timpul ciocnirilor dintre pecenegi și unguri, cînd au suferit distrugeri și incendii și cetățile de la Dăbîca, Șirioara și Moigrad[15]. Acest fapt a determinat refacerea și consolidarea fortificației de aici — ca și a celei de la Dăbîca — prin lucrări de o mai mare amploare; aceste cetăți devenind apoi, centre administrative ale comitetelor, organizate de regatul arpadian cuceritor.

III. Peste fazele anterioare, care constituiau un puternic nucleu, a fost ridicat un val de pămînt înalt de încă 2 m. Partea exterioară a valului, a fost căptușită cu bîrne de lemn așezate longitudinal și fixate

---

[10] Șt. Pascu, M. Rusu și colab., *op. cit.*, p. 153—183.

[11] Gh. Anghel, *Noi descoperiri arheologice în legătură cu așezarea feudală timpurie de la Alba Iulia*, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 469—481.

[12] M. Rusu, Șt. Dănilă, op. cit., p. 47—62.

[13] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I. București, p. 78 sqq.

[14] Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia*, I, București, 1972, p. 78 sqq.

[15] În cronici sînt menționate desele ciocniri dintre pecenego-cumani și unguri în a doua jum. a sec. al XI-lea, dintre care cea din 1068 a avut, se pare, cele mai mari repercusiuni asupra cetăților din Transilvania (*Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*, cap. 63; *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, cap. 102; *Legenda S. Ladislai regis*, cap. 6, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, p. 182, 366; II, p. 520).

prin îmbinare cu capetele altor bîrne transversale, care formau adevărați pereți în miezul valului și alcătuiau, împreună cu căptușeala exterioară, un sistem de casete, ce confereau valului o deosebită rezistență. Distanța între pereții transversali de bîrne (după observațiile din S II și S III), era de 1,50—1,60 m. În S II s-au păstrat 17 bîrne suprapuse (putrezite) și 19 bîrne din căptușeala exterioară a valului (fig. 2). La bază, acest al treilea val, are o grosime de peste 10 m, considerînd și eventuale scurgeri în spre interiorul incintei, în perioada de după încetarea funcționării.

Dacă elementele constructive ale acestui val, au putut fi lămurite mult mai limpede decît în cazul altor cetăți, situația stratigrafică în schimb, nu ajută la stabilirea momentului de construire a acestui val, în limite mai restrînse. Totuși, materialul arheologic rezultat din stratul de cultură, situat peste vechiul bordei umplut și nivelat, corespunzător (se pare) unei locuințe adosată valului (după părăsirea locuinței-bordei, peretele din spre val s-a prăbușit în interior acoperind podeaua parțial, fig. 2), conține ceramică lucrată cu mîna și la roata rapidă, de culoare cenușie închisă, bine arsă, cu buza puternic răsfrîntă și ornamentată prin incizie, cu linii paralele, mănunchiuri de linii ondulate sau cu unghia, databilă la sfîrșitul sec. al XI-lea și în cel următor, ar indica refacerea fortificației la scurtă vreme după incendiul provocat de evenimentele din anul 1068. Același tip de ceramică o regăsim și pe cele două pavaje din S III și S IV (fig. 3) care — deși legătura stratigrafică cu valul a fost tăiată de fundațiile clădirilor mănăstirești de mai tîrziu — presupunem că aparțineau perioadei de funcționare a valului din faza a treia, mai cu seamă că ele se suprapun bordeielor nr. 5 și 6 contemporane pelisadei din faza anterioară. Asemănările, ca tehnică de construcție, cu valurile de pămînt de la Moldovenești[16] și Dăbîca[17] (faza a III-a), primul datat în sec. al XI-lea, al doilea în a doua jumătate a aceluiași secol și începutul celui următor, determină atribuirea și a celui din Cluj-Napoca—Mănăștur tot acelei perioade, ținînd cont și de faptul că — sub aspectul tehnicii de construcție și al funcționalității, analogiile se extind și în teritoriile învecinate: U.R.S.S., R.S. Cehoslovacă, R.P. Polonia și R.P. Ungaria (la cetățile de comitat), datate în sec. al XI-lea și al XII-lea[18].

IV. Faza a treia a cetății de la Cluj-Napoca—Mănăștur, va funcționa un timp mai îndelungat, fiind necesare unele reparații în anumite sectoare. O asemenea reparație (constituind eventual o a patra fază

[16] Rapoarte de săpături: K. Horedt, în *SCIV*, III, 1952, p. 318—320; VI, 3—4, 1955, p. 663—667; *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 132—145.

[17] Șt. Pascu, M. Rusu și colab., *op. cit.*, p. 153—183.

[18] P. A. Rappaport, în *Materialy i issledovanjia po arheologii SSSR*, Moscova-Leningrad, 52, 1956, p. 73 sqq; R.v. Uslar, *Studien*, p. 246 sqq; W. Coblenz, în *Acta Musei Nationalis Pragae*, XX, 1966, p. 191 sqq; Z. Vana, în *Arch. Rozhledy*, XIX, 4, 1967, p. 470 sqq; Gerő L., *Magyarországi várépitészet*, Budapest, 1955, p. 114 sqq.

de fortificare), a fost constatată în cursul săpăturilor, numai pe latura de sud a cetății, constînd dintr-o nouă supraînălțare a valului cu 1,25 m și o îngroșare a acestuia spre exterior, prin construirea unui schelet din bîrne de lemn suprapuse, așezate transversal și îmbinate cu bîrnele ce îmblăniseră panta exterioară a valului anterior (fig. 2). Scheletul de bîrne a fost umplut cu pămînt și — ca în cazul fazei precedente — panta exterioară a valului astfel construit era îmblănită cu bîrne suprapuse, așezate longitudinal.

În cursul cercetărilor arheologice, s-a putut constata un nivel de cărbune deasupra celui de al treilea val sau a fazei de reparație, rezultat din incendierea părții lemnoase, care îl îmblănea. Aceeași situație se prezintă și în interiorul incintei, unde se succed mai multe straturi de arsură și cărbune provenind de la incendierea unor construcții de lemn (fig. 3). Una dintre acestea (în S. IV), avea o fundație de piatră fără mortar, deasupra căreia se înălțau pereții de lemn. Ceramica aflătoare într-un strat de cenușă (gros de 15 cm), care căpăcuia fundațiile și podeaua locuinței, precum și pintenul cu rotiță dințată, datează din veacul al XIII-lea. Succesiunea mai multor straturi de arsură și cărbune, provenind de la cel puțin două construcții distruse (fig. 3), conținînd material arheologic unitar (în special ceramică cenușie cu pereții subțiri, din pastă, atribuită în general „oaspeților"), îndreptățește ipoteza distrugerii prin foc, atît a fortificației cît și a locuințelor în decursul sec. al XIII-leai începînd cu invazia tătară în 1241, cînd nici Clujul— ca de altfel toate localitățile mai importante din Transilvania (cetăți, tîrguri, mănăstiri) — n-a scăpat de pustiire[19]. Alte distrugeri au putut fi pricinuite în timpul frecventelor tulburări politice din a doua jumătate a aceluiași veac, precum și de atacul tătarilor din anul 1285[20]. Stratul de cultură imediat superior acestor nivelări succesive, atît în S III cît și în S IV, conține material din sec. al XIV-lea, căruia îi corespunde clădirea de piatră cu pivniță, situată în partea de vest a platoului, aparținînd abației benedictine medievale.

Fortificația de la Cluj-Napoca—Mănăștur, puternic întărită în faza a treia de construcție a valului, păstrat în prezent pe o înălțime de peste 5 m, mult mai înalt desigur în perioada de funcționare — singura din această zonă — nu putea fi decît acel *castrum Clus* din documente, în

---

[19] Distrugerea cetății Cluj este menționată în codicele mănăstirii de la Epternach scris pe la 1250: „Item in quodam castro quod dicitur Cluse cecidit infinita multitudo Ungarorum" *(Annales Frisacenses, Nota de invasione Tartarorum,* în *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae,* ed. A. F. Gombos, I, p. 131; II, p. 1709).

[20] În legătură cu incursiunea tătarilor de la 1285: P. Iambor, *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jum. a veac. al XIII-lea,* în *AIIAC,* XVII, 1974, p. 218.

jurul căruia s-a organizat comitatul regal omonim[21]. Similitudinea ca tehnică de construcție cu unele cetăți, centre de comitat din Ungaria (Sopron, Zalaszentiván)[22], precum și cu cetățile de la Dăbîca (faza a III-a de fortificare) și de la Moldovenești, mai bine cercetate în Transilvania, tehnică de altfel foarte răspîndită în Europa centrală și răsăriteană, pledează pentru aceeași idee. Ipoteza că pe vatra actuală a orașului în cartierul *Cetatea veche* (Ovár), ar fi existat o cetate, nu poate fi susținută prin argumente arheologice; materialul arheologic din sec. XI—XII găsit cu ocazia diferitelor lucrări edilitare provine desigur de la o așezare sătească[23]. Nu se cunosc dealtfel alte cetăți, centre de comitat, de formă patrulateră, așezate în vale, fără posibilități de apărare naturală. Pe cuprinsul Transilvaniei regatul arpadian, în majoritatea cazurilor a preluat fortificațiile mai vechi ale populației autohtone și a organizat, în jurul unora, comitate (Bihor, Cenad, Zarand, Solnoc, Sătmar, Alba, Dăbîca).

În urma distrugerii de către tătari, cetatea Clujului nu s-a mai refăcut[24]. Pe locul ei se va întări tot mai mult abația benedictină, într-o vreme cînd în întreg regatul, nobilimea, după ce a smuls o serie de pri-

---

[21] Menționarea unor comiți, a cetății și a unor categorii sociale legate de aceasta, în documente în a doua jum. a sec. al XII-lea și la începutul celui următor: Thomas *comes Clusiensis*, la 1173/1177, Gallus *comes Culusiensis*, la 1183, Paznamus *comes de Kulus*, la 1201, Cristoforus *comes de Clus*, la 1208 și 1213, *castrenses de Clus*, la 1208, *Beda varnog, Igeben hodnog, Isac centurio et Vodasa de castro Clus*, la 1213, *iobagiones castri Clus*, la 1229, etc. (*Documente privitoare la istoria României*, seria C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 6, 10, 19, 44, 57, 140), presupune organizarea comitatului în jurul cetății Cluj în cursul sec. al XII-lea, deci într-o perioadă cînd și alte comitate din Transilvania au fost organizate și menționate în documente (Dăbîca, Crasna, Solnoc, Alba, Tîrnava).

[22] Gerő L., *op. cit.*, p. 119.

[23] Vechimea așezării de la Mănăștur în comparație cu aceea a Clujului este menționată în doc. din 1341 și 1342: „pomenitul sat Cluj—Mănăștur este știut a fi mai vechi ca așezare și întemeiere decît însuși Clujul" (Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 525; Jabak E., *Okleveltár Koloszvár története*, I, Buda, 1870, p. 43).

[24] În secțiunile trasate pe laturile de est, sud și vest ale cetății de la Mănăștur n-au fost sesizate urme de ziduri din piatră, ci doar pe latura de sud (S II) a fost supraînălțat valul cu cca. 0,50—0,60 m pe culme și cu 1,25 m pe panta interioară, desigur de către călugării abației. Ar fi posibil ca după distrugerea cetății de la Cluj—Mănăștur, puterea centrală să fi construit cetatea de la Lita, mai ușor de apărat prin poziția ei geografică, menționată prima oară în 1324 (*Documente*. C. Transilvania, veac. XIV, II, p. 117). Să fi fost aici centrul comitatului Cluj începînd cu a doua jumătate a sec. al XIII-lea? Faptul trebuie privit cu rezerva că cetatea Lita făcea parte din comitatul Turda (Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, V, Budapest, 1913, p. 672).

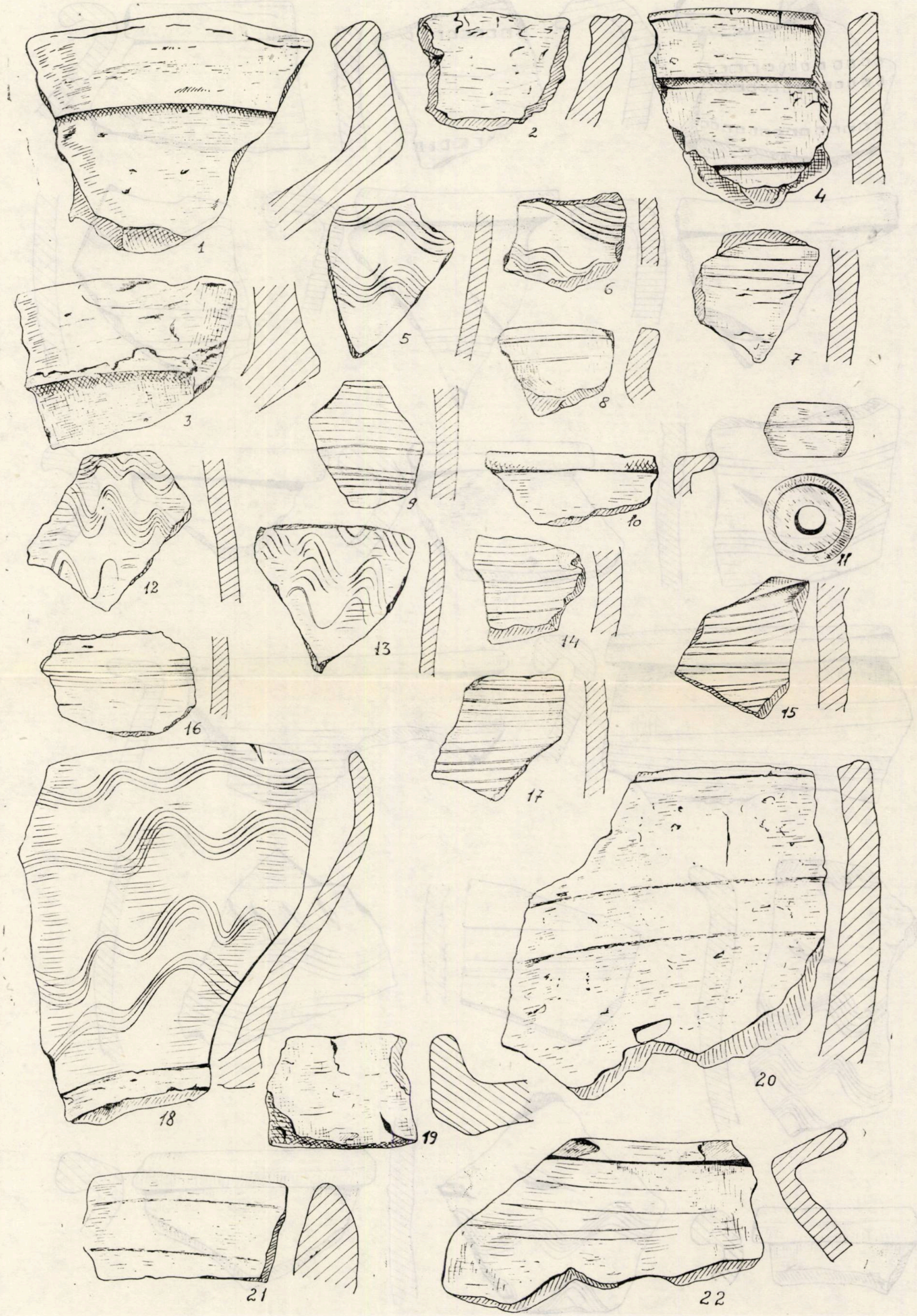

Fig. 4 — Ceramică din locuințele contemporane cu prima fază a cetății.

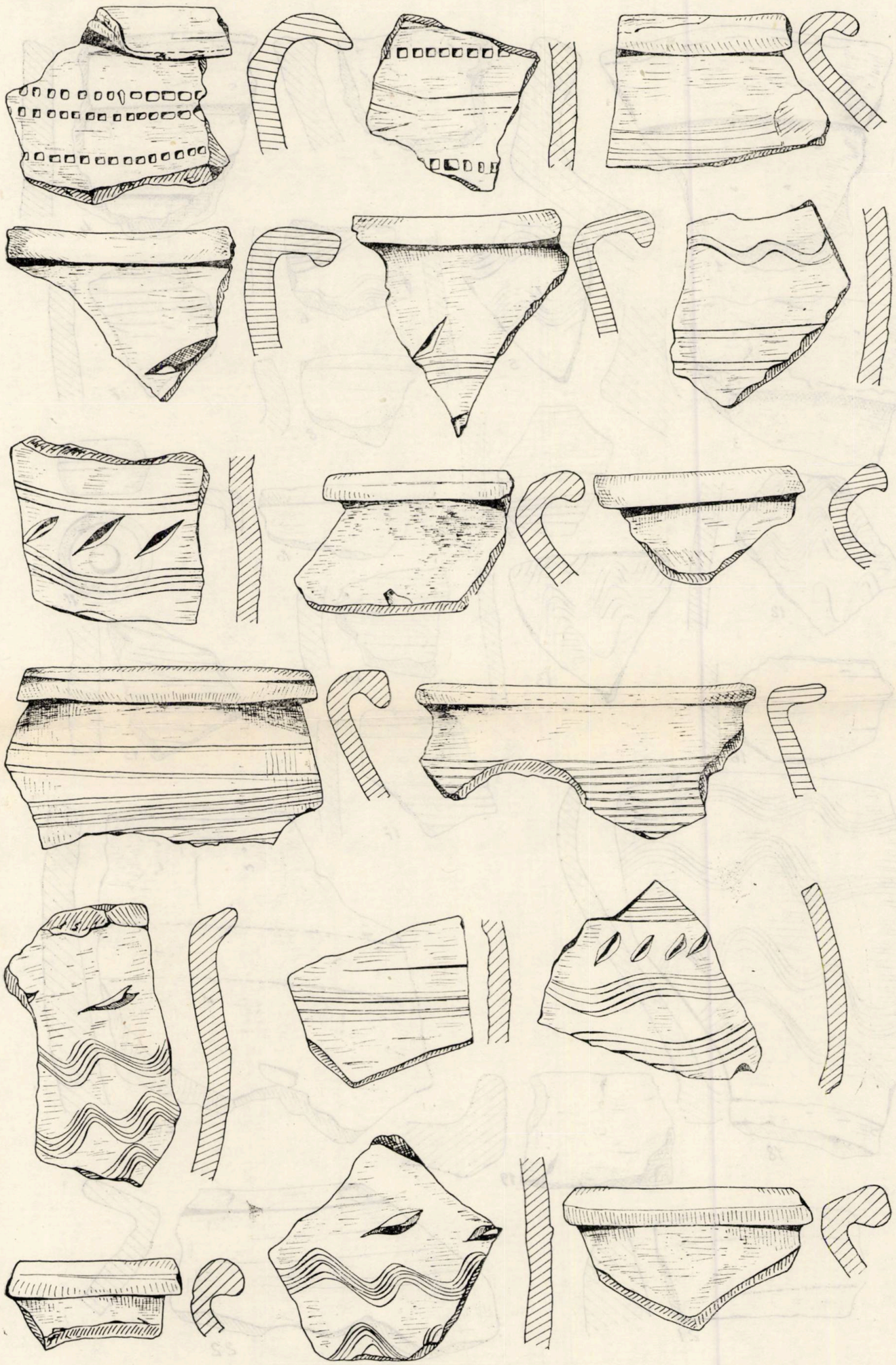

Fig. 5 — Ceramică din bordeiele nr. 1, 5, 6. (sec. X—XI).

vilegii și imunități, manifesta tendințe de subminare a autorității regelui. Regalitatea se va orienta de acum spre alte forțe economice și sociale spre a frîna procesul de fărmițare feudală și spre a realiza centralizarea statului. Sporește acum tot mai mult rolul așezării sătești din preajma Someșului Mic, de pe vatra actuală a orașului — *satul cetății Cluj (villa Kuluswar, Clusvar)* — care se repopulează, fie cu locuitorii fugiți din cauza năvalei tătare și reîntorși după trecerea urgiei, fie cu elemente noi, „oaspeți", colonizate cu concursul regelui sau al episcopului Transilvaniei, în stăpînirea căruia ajunge. În intenția viitorului rege Ștefan al V-lea, probabil în perioada cînd stăpînea teritoriile de la răsărit de Tisa în calitate de „rege tînăr al Ungariei, duce al Transilvaniei și domn al cumanilor" (1257—1269) independent de tatăl său, era ridicarea Clujului la rang de oraș, acordînd locuitorilor și „oaspeților" așezați, unele privilegii în acest sens[25]. Același rege, constrîns de unele împrejurări nefavorabile politicii sale, renunță pînă la urmă la această acțiune, oferind satul Cluj împreună cu altele, episcopiei de la Alba Iulia. La această acțiune se referă documentul din 1275, cînd Ladislau al IV-lea Cumanul întărește episcopului posesiunea asupra Clujului după aceleași criterii după care acesta „a stăpînit în tihnă și pace numitul sat"[26]. În 1282 îi sînt întărite episcopului Transilvaniei, cu drept de imunitate, mai multe sate printre care și Clujul, care „din pricina prigoanei sașilor[27] și a deosebitelor lupte", s-au ruinat și s-au depopulat, cu scopul de a atrage noi locuitori „cu privilegiul unei mai largi milostiviri"[28].

Pînă la începutul veacului al XIV-lea, această așezare își păstra caracterul rural în stăpînirea episcopului, locuitorii ei încercînd — nu de puține ori — să se elibereze de sub dominația feudală, în contextul crizei politice și a confuziei generale care a cuprins întreg regatul în ultimele două decenii ale veacului al XIII-lea și în primul deceniu al celui următor. Noul suveran, angevinul Carol Robert, ajutat mai ales de cercurile clericale în dobîndirea coroanei, la începutul domniei sale, cînd avea o bază politică și socială destul de precară, reînnoiește în 1313 privilegiile „cu privire la dăruirea satului numit Cluj, pomenitei biserici

---

[25] Știrea provine indirect din documentul dat de Carol Robert la 19 aug. 1316 clujenilor: „Quod cum Stephanus illustris Rex Hungariae quondam atavus et progenitor noster, bone memoriae volens olim fundare et congregare predictam *civitatem Kulusvar* multa prerogativa libertatum ipsos decorasset" (Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 319). În traducerea românească este redat greșit termenul de *cetate* pentru *civitas*, care în acest context are sensul evident de *oraș* (*Documente*, C. Transilvania, veac. XIV, I, p. 413).

[26] Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 127; *Documente*, C, Trans. veac. XIII, II, p. 174.

[27] Este atacul sașilor răsculați în 1277 sub conducerea lui Gaan fiul lui Alard, asupra catedralei de la Alba Iulia și a altor posesiuni episcopale.

[28] Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 142; *Documente*, C. Trans., veac. XIII, II, p. 239.

a Transilvaniei", pe baza actelor predecesorilor săi[29]. Același rege, însă, după consolidarea situației sale în urma înfrîngerii nobilimii grupate în jurul ambițiosului voievod transilvănean Ladislau Kán, în 1315 (cînd acesta a fost silit să predea regelui mai multe cetăți, tîrguri, mine și sate, printre care și Clujul), la 19 august 1316, la cererea lui Benedict paroh de Cluj și canonic de Alba și a comitelui Tark, a confirmat privilegiile mai vechi acordate de Ștefan al V-lea locuitorilor și „oaspeților" din Cluj, care în urma vitregiei vremurilor „au ajuns rău și au căzut din calea drepturilor lor".

Ca urmare a acestui act, socotit pe bună dreptate ca actul de naștere al orașului, Clujul, din așezarea rurală de pînă atunci își contura — nu fără greutăți și fără luptă permanentă împotriva feudalilor laici și eclezіastici din vecinătate și nu fără sprijin real susținut, caracteristic dinastiei angevine — viața economică, socială, instituțiile și configurația urbană, specifice orașelor medievale[30]. Împrejmuirea orașului cu prima incintă de ziduri din piatră (cu centrul în Piața Muzeului de azi) trebuie să se fi făcut în cursul veacului al XIV-lea. Imaginea de pe sigiliul orașului, al cărui drept îl acordă regele Ludovic I la 18 mai 1377, reprezentînd o poartă de piatră cu grătar și cu trei turnuri deasupra[31], trebuie să fi fost inspirată după realitate. După construirea celei de a doua incinte de ziduri, la începutul veacului al XV-lea în jurul orașului mult mărit (cca. 45 ha.), s-a încetățenit probabil toponimul de *Cetatea veche (Vetus castrum, Óvár, Altstadt)*, în vorbirea curentă și în documente[32], cu referire la primul perimetru fortificat al orașului, ceea ce a determinat pe mulți istorici să creadă că aici ar fi cetatea Clujului, reședința comitatului din sec. al XII-lea și al XIII-lea..

---

[29] Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 311; *Documente*, C. Trans., veac. XIV, I, p. 218.

[30] Dispozițiile regale către voievozi, vicevoievozi, comiți, castelani și mai ales către episcopul Transilvaniei, pentru respectarea drepturilor juridice și economice ale orașului, se repetă în mod stăruitor în tot cursul veacului al XIV-lea (Jakab E., *Oklevéltár Kolozsvár története*, I, p. 31, 34, 36, 39, 42, 51, 54, 55, 80 etc.)

[31] „Concessimus eisdem ut idem cives et hospites nostri *de dicta Clusuar a modo et deinceps sub sigillo comunitatis eorum, in quo imago trium turrium sculpta fore perhibetur*" (Jakab E., Oklevéltár, I, p. 83).

[32] Se pare că prima mențiune a cartierului *Cetatea veche* este cea din 1448: „illam terram extra muros veteris Castri nostri versus Phenesium existentem" (Jakab E., *Oklevéltár*, I, p. 183). Umaniștii din sec. al XVI-lea și al XVII-lea știau de existența vestigiilor Napocei romane și a zidurilor celor mai vechi ale orașului medieval în partea veche a orașului. Șt. Szamosközy face următoarea mențiune: „Orașul se împarte în două: partea veche și cea nouă, dar amîndouă se împrejmuiesc de aceleași ziduri" *(Monumenta Hungariae Historica*, SS, XXIX, Budapest, 1877, p. 81); cf. *Probleme de Muzeografie*, Cluj, 1960, p. 213—224.

Este necesar să ne oprim, în stadiul actual al cunoștințelor oferite de știrile scrise și de cercetările arheologice, asupra raportului dintre cetatea Clujului de la Mănăștur și mănăstirea benedictină, construită în incinta acesteia, la o dată greu de precizat, devenită atît de celebră ca loc de adeverire, începînd cu veacul al XIV-lea.

O tradiție formată în cursul timpului plasează începuturile mănăstirii în a doua jumătate al sec. al XI-lea[33]. Într-un document din 1341, regina Elisabeta, motivînd că „mănăstirea fericitei fecioare din Cluj este ctitoria sfîntului rege Ladislau și din această pricină se știe că ține nemijlocit de ocrotirea regească", o ia sub patronaj împreună cu proprietățile sale pentru a o scuti de abuzurile unor nobili. Primul document care amintește mănăstirea, cel al papei Honoriu al III-lea din 1222 se referă la existența acestui așezămînt cu mult înainte de data menționată și la același patronaj regal asupra lui, învinuind pe episcopii Wilhelm (1204—1223) și mai ales pe Adrian (1181—1202), „care pe vremuri, după ce a dărîmat pomenita mănăstire", a încălcat drepturile și a distrus privilegiile regale și papale ale călugărilor. Același Honoriu al III-lea, în 1225, la stăruințele regelui, acordă dreptul de a purta „mitră și inel", ceea ce îi conferă abatelui un rang cvasiepiscopal, știrbind astfel autoritatea episcopului transilvănean[34]. Dacă această mănăstire, după cum reiese din documente, se bucura de asemenea privilegii înainte de sfîrșitul veacului al XII-lea, ea trebuie să fi fost întemeiată cel tîrziu pe la mijlocul acestui veac, dacă nu cumva mai înainte. Ultimele descoperiri arheologice par să confirme acest lucru. Într-o secțiune (S V) trasată în partea de nord a actualei biserici, a fost descoperită la distanța de 6 m de peretele de nord al acesteia, o porțiune din fundația navei de sud a unei biserici mai vechi[35], în punctul racordului cu absida altarului. La unul dintre mormintele dezvelite (M 2), a cărui groapă străpunge nive-

---

[33] Documentul din 19 febr. 1263 al lui Bela al IV-lea, care reînnoiește altele mai vechi, conținînd privilegiile mănăstirii, arse de tătari la 1241 (Fejér G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IV, 3, p. 106—108; Teutsch—Firnhaber, *Urkundenbuch*, I, nr. 75), amintește că această mănăstire a fost fondată de Bela I (1060—1063) și terminată de Ladislau I (1077—1095). Potrivit unor cercetări mai atente, acest document s-a dovedit un fals de mai tîrziu (Szentpétery I., *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, I, Budapest, 1923, nr. 1338), caz nu rar pentru conventul benedictin care a plăsmuit și alte documente în sprijinul proprietăților sale. Inserarea în document a momentului întemeierii mănăstirii, chiar dacă documentul este un fals cu scopuri materiale, poate fi un fapt real, păstrat în însăși tradiția călugărilor.

[34] Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 21, 42; *Documente*, C. Trans., veac. XI—XIII, I, p. 195, 220.

[35] În anul 1895, cu ocazia unor lucrări de restaurare și lărgire a navei actuale a bisericii, au fost descoperite o fundație a unei biserici mai vechi, baza unei coloane mari în stil romanic, precum și alte fragmente profilate (*Erdélyi Múzeum*, XII, Cluj, 1895, p. 171).

lul de mortar (gros de cca. 25 cm.), provenind de la construcția bisericii, a fost găsită o monedă de la Bela al III-lea (1172—1197). Construcția bisericii a avut loc, deci, înaintea acestei înmormîntări, și poate anterior și mormîntului (M 1), descoperit la o distanță de cca. de 60 m spre vest, datat cu o monedă dela Bela al II-lea (1131—1141), care făcea parte din același cimitir.

Existența destul de timpurie a unui lăcaș mănăstiresc benedictin într-o cetate regală, cum devine Clujul în ultimele decenii ale sec. al XI-lea după înfrîngerea pecenego-cumanilor de către regalitatea maghiară, este posibilă și nu ar fi un caz unic. O situație similară este a mănăstirii S. Egidiu, fondată — după cum reiese din documentul din 1091 — de către Ladislau I în cetatea de reședință a comitatului Somogy (Somogyvár, Kapuvár), a cărei existență este confirmată și prin descoperiri arheologice[36]. Se știe că majoritatea așezămintelor benedictine din Ungaria medievală datează din a doua jumătate a veacului al XI-lea și de la începutul celui următor și că regele Ladislau I a fost un sprijinitor al acestui ordin cu misiune de răspîndire și consolidare a catolicismului. Ar fi posibil deci ca benedictinii să fi fost așezați, nu în cîmp deschis, ci la adăpostul unei cetăți, aici în acest avanpost de cucerire a Transilvaniei și de răspîndire a catolicismului printre populația băștinașă, chiar de regele, care pentru zelul său catolic, a fost sanctificat de către biserica romană.

Cercetările întreprinse la cetatea feudal-timpurie de la Cluj-Napoca—Mănăștur, ale căror rezultate le-am prezentat, sperăm că vor aduce noi limpeziri prin amplificarea lor în viitor, la problema genezei feudalismului autohton din Transilvania, la finele mileniului I și vor întregi tabloul istoric privind rolul acestei cetăți în dezvoltarea aceluiași proces în primele veacuri ale mileniului nostru.

PETRU IAMBOR — ȘTEFAN MATEI

---

[36] În incinta acestei cetăți de pămînt de dimensiuni mai reduse decît cea de la Cluj—Mănăștur (cca. 115×75 m), a fost descoperită o bazilică cu trei nave, legată în partea de nord de clădirile mănăstirești, de dimensiuni relativ mari (67×25,2 m), construită la sfîrșitul sec. al XI-lea și în cel următor de călugări francezi de la Saint-Gilles (Gerecze P., *A somogyvári szent Egyed <Aegidius> — monostor— templom maradványai*, în *Arch. Közl.*, XIX, 1895, p. 131—160; Bakay K., *Elözetes jelentés a Somogyvári bencés apátság 1972—73-évi feltárásáról*, în *Somogy múzeumok Közleményei*, 1973, 1, p. 349—356). O situație similară ar fi și la Cenad, unde după înfrîngerea lui Achtum, au fost fondate mănăstirile Sf. Gheorghe și Sf. Maria de către episcopul Gerhard și călugării benedictini din anturajul său, în interiorul cetății (*Legenda Sancti Gerhardi*, cap. 12 „principale quoque monasterium, quod in honore beati Georgii martiris ad litus Morosii construxit, sedem Morisenam appelavit"; cap. 14 „monasterium Beate Virginis in contiguo ecclesie Sancti Iohannis Baptistae pro sua sepultura similiter consumasset", în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, II, p. 492, 501).

DOUĂ DOCUMENTE PRIVIND RĂSCOALA LUI IOVAN NENADA (1527)

Desfăşurată în condiţiile luptei pentru stăpînirea Transilvaniei şi a Ungariei dintre Ferdinand de Habsburg şi Ioan Zápolya, răscoala condusă de Iovan Nenada „Ţarul" („Omul Negru")[1] a constituit obiectul strădaniilor celor doi competitori de a o pune în serviciul propriilor ambiţii politice. De la începutul lunii aprilie 1527 răsculaţii luptau deja alături de Ferdinand, iar conflictul lui Nenada cu Zápolya era deschis[2], cel din urmă depunînd eforturi susţinute spre a obţine ajutoare în trupe şi bani de la oraşele şi „universitatea" săsească, a căror orientare proferdinandistă devenea tot mai evidentă.

Documentele pe care le publicăm[3] vin să aducă noi informaţii asupra atitudinii Braşovului faţă de cererile insistente de ajutor trimise de partizanii lui Zápolya pentru înăbuşirea cît mai rapidă a răscoalei lui Iovan, care periclita întreaga Transilvanie. După ce în 10 şi 11 aprilie 1527 vicevoievodul Transilvaniei, Nicolae de Macedonia, cere saşilor şi secuilor ajutoare militare pentru a se opune răsculaţilor lui Nenada[4], în 12 aprilie 1527 Nicolae Gerendi, episcopul Transilvaniei, se adresează sfatului din Sibiu, căruia îi zugrăveşte „pustiirile făptuite de «Omul Negru»", îndemnînd pe sibieni să fie cît mai repede pregătiţi spre a înfrunta pericolul, despre care crede că s-ar extinde şi asupra Transilvaniei[5]. În aceeaşi zi (12 aprilie 1527) episcopul Gerendi se adresează şi braşove-

---

[1] Din bibliografia mai nouă a problemei, cf. Gh. Duzinchevici, *Despre mişcarea condusă de ţarul Iovan (1526—1527)*, în „Studii", IX (1956) nr. 6, p. 1131—1148, B. Daicoviciu, *Răzmeriţa din anul 1527 a ţăranilor de pe moşia Vermiş*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", series Historia, fasc. 1, 1962, p. 33—40 şi idem, *Oraşele din Transilvania şi răscoala lui Iovan Nenada*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", series Historia, fasc. 1, 1964, p. 31—40.

[2] Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 138 şi urm.

[3] Mulţumim şi pe această cale colegului Gernot Nussbächer, care ne-a semnalat documentele publicate în anexă.

[4] B. Daicoviciu, *Oraşele din Transilvania* ..., p. 32.

[5] Fr. Schuller, *Regesten zur Geschichte der siebenbürgischen Landesteile Ungarns von der Schlacht bei Mohács (29. August 1526) bis zum Tode Johann Zápolyas (21. Juli 1540)*, în „Nagyszebener (Hermannstädter) Gymnasialprogramm 1906—1907", nr. 15.

nilor[6] cărora le înfățișează „nemaipomenitele și neauzitele cruzimi pe care Omul Negru le exercită împotriva religiei creștine, a creștinilor, ne cruțînd nici altarele, nici bisericile, nici vîrsta, nici sexul" (mirabiles et inauditas crudelitates quas homo niger in religione christiana, în christianos exercet, non aris, non templis, non etati, non sexui parcens). Iovan este cu atît mai periculos, cu cît răspîndește prin scrisori și trimiși, în ascuns sau pe față, „îndeosebi printre români, bulgari și sîrbi, libertatea față de silniciile domnilor și nobililor față de supuși" (precipue in Volachos, Bulgharos et Rascianos, libertatem dominorum et nobilium in subditos seuiciam), iar „după cum zilnic o aduc știri sigure și statornice" pericolul devine pe clipă ce trece mai mare (vt fama certa et constans quotidie affert, que in dies magis ac magis augescit), prin acțiunile numeroșilor răsculați (numeroso quodam exercitu ex variis nacionibus conflato). Episcopul Gerendi face apel la brașoveni să se pregătească, spre a putea trimite la timp voievodului Petru Perényi ajutorul militar cerut.

În tot cursul lunii aprilie 1527 voievodul Perényi sau însuși Ioan Zápolya (aflat la Buda) solicită tot mai insistent ajutorul pecuniar și îndeosebi militar al „universității" săsești, al sibienilor, bistrițenilor sau brașovenilor[7]. Se pare însă că orașele vizate, cu excepția Sibiului poate, nu s-au prea grăbit să-și îndeplinească obligațiile, atît cele bănești, cît și cele militare, motivînd aceasta prin starea precară a finanțelor, raționea ocultă fiind însă orientarea lor tot mai pregnant ferdinandistă. În consecință, poruncile lui Zápolya și ale locotenenților săi devin tot mai imperative și amenințătoare. Astfel, voievodul Petru Perényi îi mustră pe brașoveni (între 11—18 mai, din Cristian, lîngă Sibiu) pentru tergiversarea trimiterii ajutoarelor solicitate, cerîndu-le stăruitor să pornească cu toții la luptă sub pedeapsa „pierderii capetelor și tuturor bunurilor voastre și stigmatul veșnicei necredințe" (sub amissione capitum et universorum bonorum vestrorum ac nota perpetue infidelitatis)[8]. Între timp acțiunile militare împotriva lui Nenada luau un curs tot mai nefavorabil, încît la 18 mai 1527 Ioan Zápolya cere din nou cu insistență „universității" săsești trimiterea neîntîrziată a ajutorului militar și bănesc solicitat încă mai de mult[9]. În aceeași zi vicevoievodul Alexie Bethlen se adresează brașovenilor[10] (însoțindu-și scrisoarea de cea a voievodului Petru Perényi) și-i admonestează cu severitate pentru tergiversarea trimiterii oștenilor ceruți. După ce evocă pericolul mereu crescînd al răscoalei lui Nenada (huiusmodi periculum in dies magis ac magis augmentare), sporit de faptul că românii se atașează în număr tot mai mare „Omului Negru" (vbi Valachi ad partem Nigrum Hominem hora-

[6] Cf. anexa I.
[7] B. Daicoviciu, *Orașele din Transilvania* ..., p. 32—33.
[8] *Ibidem*, p. 33.
[9] Fr. Schuller, *op. cit.*, nr. 18.
[10] Cf. anexa II.

tim plures conueniunt)[11], Alexie Bethlen ordonă braşovenilor „foarte aspru" (strictissime) în numele său, al lui Zápolya şi al voievodului Perényi, să trimită deîndată trupele de ajutor, iar „altfel să nu îndrăzniţi să faceţi în nici un chip" (aliud facere nullatenus presummatis). Locul de adunare al oştilor conduse de vicevoievodul Bethlen era la Iacobeni (lîngă Agnita), unde se aflau deja contingentele militare ale Sighişoarei şi ale scaunului Cincu şi erau aşteptate cele secuieşti. Informaţia este deosebit de interesantă prin faptul că atestă ajutorul dat lui Zápolya de Sighişoara — probabil sub apropierea prea primejdioasă a trupelor voievodale — şi de scaunul săsesc Cincu, cît şi locul lor de adunare. Braşovenii au amînat în continuare executarea poruncii voievodale, atitudinea lor constituind obiectul unei intense corespondenţe[12]. Comportarea autoritară a lui Zápolya faţă de oraşele săseşti contribuia — în măsură cu creşterea simpatiilor ferdinandiste — la pierderea rapidă a creditului de care se bucurase, eventual, în unele cercuri ale patriciatului. La începutul lui septembrie 1527 Braşovul se desolidarizează pe faţă de Zápolya, exemplul fiind urmat în scurt timp de Sibiu şi Bistriţa.

COSTIN FENEŞAN

ANEXA

I

Alba Iulia, 1527, aprilie 12

Prudentes et circumspecti domini et frates nostri honorandi. Terribiles conatus mirabiles et inauditas crudelitates quas homo niger in religione christiana, in christianos exercet, non aris, non templis, non etati, non sexui parcens, Dominationes Vestras putamus iam satis superque intellexerunt. Spargit insuper vbique literis, nunciis clam, imo iam publice in communitatem et precipue in Volachos, Bulgharos, Rascianos libertatem dominorum et nobilium in subditos seuiciam. Et iam, yt fama certa et constans quotidie affert, que in dies magis ac magis augescit, statuit hoc regnum nunc domino wayuoda viduatum, numeroso quodam exercitu ex variis nacionibus conflato ad predam conuocato, inuaderi, depopu-

[11] Pericolul era cu atît mai mare, cu cît „...Valachos in Transsilvania multo plures, quam Rascianos in Hungaria videmus existere, qui cum Rascianis unam eandemque sectam profiteantur et pulsant" (din scrisoarea voievodului Petru Perényi către bistriţeni, Deva, 15 aprilie 1527), cf. B. Daicoviciu, *Oraşele din Transilvania...*, p. 38.

[12] *Ibidem*, p. 34 şi urm.

lari, ferro, igne vastari et variis ac crudelissimis penis vsque ad vnum omnes enecari. Et fortasse fines iam inuasit. Proinde rogamus Dominationes Vestras prouideant citissime vnacum fratribus, amicis, subditis suis, vno eodemque animo vt vires huius regni quam citissime in vnum contrahantur et tanto tam aperto, tam presenti periculo dei clementissimi adiutorio implorato, dum tempus est occuratur. Ne sero medicina queratur. Sintque obedientes capitanies precipue dominis waÿuodis et illis omnibus qui et animo sunt parati et in armis a puero exercitati. Quicquid in nobis erit diuina fauente clemencia religioni sancte, huic patrie Dominationibus Vestris omnibus vsque ad vltimam spiritus nostri efflacionem non deerimus. Mittimus nunc nuncium ob eandem rem eciam ad Maiestatem Regiam dominum nostrum clementissimum et ad ipsum magnificum dominum vaÿuodam. Periculum tamen quod iam est intra regni viscera, adiutorium et auxilium serenissime sue Maiestatis presenciam ipsius domini waÿuode non expectat[is]. Dominationes Vestre bene ac feliciter valeant et vt sibi, suis, regno huic non desint easdem vel amore Dei patrie ipsius ex animo hortamur. Ex Alba Iulia, feria sexta proxima ante Dominicam Palmarum 1527.

Episcopus Transsiluanensis etc.

— *pe verso, adresa:* Prudentibus et circumspectis dominis, judici ac vniuersis ciuibus ciuitatis Brassouiensis dominis et fratribus nostris honorandis.

— original pe hîrtie la Arhivele Statului Braşov, *col. Fronius*, I, 190, publicat cu mici deosebiri în *Hurmuzaki-Iorga*, XV/1, p. 295.

II.

Iacobeni, 1527, mai 18

Prudentes et circumspecti domini, amici nobis honoradi post salutem. Iste siquidem litere spectabilis et magnifici domini comitis et waÿuode etc. domini nostri gratiosissimi quas cum presentibus ad vos misimus, ad nos satis tarde peruenerunt. Ex quibus periculum regni aperte intelligere potestis, sed interim a certis et fidedignis hominibus accepimus, huiusmodi periculum in dies magis ac magis augmentare, vbi Valachi ad partem Nigrum Hominem horatim plures conueniunt. Et christianos passim vbique mere pecudum mactantur et res ac bona eorum diripiuntur. Quemadmodum ergo prefatus dominus noster gratiosissimus mandat, ita et nos in persona sue S[acratissime] M[aiestatis] strictissime comittimus, quatenus aliud facere nullatenus presummatis, sed erga eundem dominum nostrum ad regni defensionem festinare debeatis et teneamini cum gentibus ves-

tris. Et bene valetis. Ex possessione Jakaffalwa, vbi et nos cum gentibus ciuitatis Segeswariensis ac pertinencie eiusdem, necnon sedis Senk congregati sumus Siculosque expectamus et illo properabimus, feria secunda proxima ante Dominicam Rogacionum anno 1527.

Alexius de Bethlen
vice[waÿuo]da Transsiluanus

— *pe verso, adresa:* Prudentibus et circumspectis dominis, judici et juratis ceterisque ciuibus et consulibus ciuitatis Brassouiensis et terre Barcza, ad presentem expedicionem venturam et dominis et amicis nostris honorandis

— original pe hîrtie la Arhivele Statului Braşov, *Actele magistratului* nr. 21/1621.

URBANIZARE ȘI MEDIU ÎNCONJURĂTOR: CAZUL ORAȘELOR MEDIEVALE DIN TRANSILVANIA

Orașele medievale, chiar și cele din aceeași zonă, din aceeași provincie, au fost de o diversitate flagrantă din punct de vedere instituțional, funcțional, urbanistic sau al structurii social-economice. Această varietate îngreunează studiul lor comparativ, generalizările. Un aspect rămîne însă comun: orașul medieval era antipodul satului, comunitatea orășenească era opusă comunității rurale, populația sa practica, în majoritatea ei, alte ocupații decît agricultura și anexele sale.

În același timp, orașul prezintă, în perioade diferite ale evoluției sale — și aici ne referim în primul rînd la fundațiile noi, medievale, din Transilvania, derivate din *suburbia* ale unor cetăți, ale unui *castrum*, dintr-o *villa* etc. — diferențe sensibile, influențe rurale în structură și urbanistică perpetuate în cazul tîrgurilor *(oppida)* și prezente sporadic, în cazul orașelor *(civitates)*, a orașelor „republici", pe care Stephanus Werböczi, la 1517 în faimosul său *Opus tripartitum* (Pars 3, Titulus 8 § 1) le caracteriza astfel: *„Est autem civitas domorum et vicorum pluritas moeniis et praesidiis circumcinta necesariis . . .*". Evoluția acestor centre, cu o structură urbanistică bine precizată, poate fi mai ușor studiată, datorită bogăției de informații, rod al eficienței autonomiilor urbane. Este în special vorba de cazul unor orașe ca: Brașov și Cluj, Sibiu și Bistrița, Sighișoara și alte cîteva.

Nu intenționăm să schițăm o tipologie a orașelor transilvănene, căci structura, aspectul, instituțiile lor au evoluat și s-au modificat în decursul veacurilor sub influența unor factori interni economico-sociali, politici, sub influența originii lor istorice și a situației lor geografice; sau a celui funcțional: centre comerciale sau comercialo-meșteșugărești, centre miniere (Baia Mare, Rodna ș.a.), centre administrative, militare sau politice (Oradea, Timișoara, Arad, Alba Iulia). În toate cazurile însă, factorul geografic, peisajul geografic a influențat substanțial geneza și evoluția orașelor, locuri de convergență a oamenilor, drumurilor și produselor. Căci, în primă și ultimă instanță, poziția orașului prezintă raportul

---

* Lucrarea de față a apărut în versiunea engleză ceva mai redusă sub titlul: *Urbanization and environment. The case of medieval towns in Transilvania*, în „Urbanization and human environment. Social and historical studies", București, 1973, p. 14—23.

direct dintre centrul urban şi mediul său regional. Poziţia geografică favorabilă a stimulat condiţiile de dezvoltare a acestor oraşe. Astfel, poziţia favorabilă a Braşovului, într-un centru depresionar, punct de contact şi important loc de convergenţă a pasurilor carpatice, cu o pondere dominantă în Ţara Bîrsei. Sau cea a Clujului, situat în zona de contact a trei unităţi fizico-geografice diferite, cu o economie specifică: Munţii Apuseni, Podişul Transilvaniei şi Cîmpia Transilvaniei, zonă de depresiune, punct nodal, de încrucişare de importante şi vechi căi de comunicaţie şi comerciale: ori a Sighişoarei, fundată într-o gîtuire a văii Tîrnavei Mari, vechi nod de circulaţie. În acest mediu şi influenţat de acest mediu, aşezările urbane, de regulă fundaţii noi — deşi în unele cazuri scizura dintre oraşul antic şi cel medieval s-a manifestat mai mult în sensul unei întreruperi în organizarea internă, a unei suspendări a instituţiilor, intervenită în perioada migraţiei popoarelor — se dezvoltă îndeosebi după conferirea, de către puterea centrală, a privilegiului de *civitas* (Cluj — 1316, Sighişoara — 1367, Mediaş — 1424 etc.), care, fără a modifica instantaneu structura oraşelor în devenire, a imprimat şi a favorizat direcţia lor de dezvoltare. Ca şi evoluţia lor urbanistică, de la aşezări deschise, la aşezări închise şi supraaglomerate.

În cele mai multe cazuri avem de aface cu un plan urbanistic, de obicei un plan geometric relativ regulat. Din secolul al XV-lea formele oraşelor medievale din Transilvania erau deja fixate în linii mari, adaptate la poziţie, peisaj, funcţii, la circumstanţe. În Braşov, prelungirea nucleului central s-a făcut de-a lungul celor patru artere principale de creştere (străzile Mănăstirii, Porţii, Neagră şi a Castelului), cu Piaţa în preajma bisericii gotice, unde s-a amplasat centrul civil şi comercial şi cu deschiderea străzilor secundare, în Cetatea împrejmuită cu ziduri. La Sibiu, dezvoltarea planificată a centrului *(Grosser Ring)* a început în secolul al XIV-lea prin cele patru străzi derivate din piaţa centrală. La fel la Cluj. La Sighişoara, separaţia între Cetate şi Oraşul de Jos este mare: la poalele Cetăţii se întinde în formă de evantai Piaţa şi tangenţial cu această piaţă trece artera principală a oraşului, arteră de penetraţie şi de tranzit. Cetatea, la rîndul ei, se axează pe două străzi paralele.

Apoi, cele mai importante centre se închid, cu ziduri, turnuri, cu bastioane şi şanţuri. Zidurile limitau practic şi material oraşul, confereau comunităţii urbane siguranţa necesară, dar generau şi sentimentul de separatism, senzaţia de insularitate. Fortificaţiile Braşovului erau formate din ziduri duble şi triple, cu spaţii intermediare *(Zwinger);* cu 32 turnuri şi bastioane, şanţuri cu apă, valuri de pămînt şi două cetăţi de refugiu: Tîmpa şi Spreng. Clujul avea o incintă neregulat patrulateră, cu curtine puternice, creneluri şi metereze, balcoane de strajă şi coridoare de apărare, şi 18 bastioane şi turnuri. Bistriţa s-a înconjurat cu o centură, cu 13 turnuri şi 2 bastioane.

La început, raportul populaţie-teritoriu era mai echilibrat şi problema densităţilor urbane nu era acută. Treptat însă, odată cu evoluţia demografică într-un spaţiu fix — refugiul şi rezervorul demografic erau deseori suburbiile — oraşul deveni aglomerat şi lipsa de spaţiu s-a resim-

ţit tot mai intens. Perimetrul *intra muros, neschimbat,* trebuia să ofere condiţii de trai şi de muncă unui număr de locuitori în creştere prin spor natural sau migraţie înspre oraşe, sau în scădere, datorită efectelor factorilor militari, microbieni sau climatici. Clujul adăpostea în interiorul zidurilor sale, pe la mijlocul secolului al XV-lea, o populaţie de cca 5000 de locuitori, iar la 593 de cca 8200 de locuitori (1640 de unităţi impozabile, inclusiv *libertini* şi *inquilini*)[1]. În 1703 se numărau la Cluj *intra moenia,* 1160 de unităţi impozabile, deci cca 5800 de locuitori, iar la 1790 — 10660 de suflete. Populaţia Braşovului din cele patru cvartale, după cum rezultă din conscripţiile contribuabililor, număra în secolul al XV-lea, în oraşul intern, cca 1100 unităţi, deci cca 5500 de locuitori. În secolul al XVI-lea Braşovul avea o populaţie stabilă contribuabilă şi necontribuabilă de 9055 suflete (1510); 11605 suflete (1580), 11255 suflete (1679) şi 12120 suflete (1752). Sibiul număra în 1510, 1311 unităţi impozabile, deci avea cca 6500 de locuitori, iar la 1710 avea 9984 de locuitori (peste 3000 au părăsit oraşul din cauza ciumei). Bistriţa avea în cele patru cvartale 706 unităţi impozabile (1510), deci cca 3500 de locuitori şi 966 unităţi impozabile (1586), deci cca 4800 de locuitori. Populaţia Sighişoarei se ridica în 1567 la cca 3200 locuitori şi la cca 5000 în anul 1700.

Pornind de la calcule *aproximative* de evaluare a teritoriului interior al unor oraşe din Transilvania, obţinem pentru Braşov o suprafaţă de cca 25 ha, pentru Cluj de cca 50 ha (suburbiile din secolele XVI—XVII se întindeau pe o suprafaţă de 135 ha), pentru Bistriţa o cifră aproape identică, iar pentru Sibiu, cifra de cca 90 ha. Calculînd raportul dintre populaţie şi teritoriu, adică densitatea pe ha, ajungem la următoarele cifre medii aproximative, în secolul al XVI-lea: Sibiu — 70 de locuitori pe ha; Bistriţa — 80 de locuitori pe ha; Clujul — 160 de locuitori pe ha şi Braşovul — peste 400 de locuitori pe ha. Ultimul deci, cu cea mai densă populaţie urbană din Transilvania medievală. Coeficientul Braşovului corespunde teoretic unei populaţii de 40.000 de locuitori pe km^2.

Prin urmare, în majoritatea cazurilor, o populaţie urbană îngrămădită în spaţii limitate. Fără îndoială, aceste cifre sînt inferioare, raportate la indicii similari din alte aglomeraţii urbane contemporane ca Genova sau Veneţia, Paris sau Londra ori Moscova, dar ele şochează cînd, *mutatis mutandis,* ne gîndim la densitatea considerabil mai redusă din marile metropole moderne.

Firește, incintele nu erau etanșe. Contactul dintre lumea exterioară și cea interioară se realiza permanent, prin mijlocirea porţilor, al căror număr varia de la oraș la oraș, în funcţie de mărimea și importanţa acestuia.

Înainte de a aborda unele aspecte ale problemei ansamblului oraşului, a înfăţişării sale interioare, edilitare, credem că ar fi necesară o precizare. Unii consideră descrierile călătorilor străini consacrate aspectului oraşului medieval transilvănean ca izvoare certe şi impecabile.

[1] Am utilizat multiplicatorul demografic 5.

Or, imaginile unor tîrguri și orașe ardelene oferite de călători (de ex. Pierre Lescalopier, Georg Reicherstorffer, Giovanandrea Gromo și alții) sînt deseori subiective, incomplete sau chiar trucate. Ei confundă uneori informații împrumutate de la alții cu reminiscențe lacunare, utilizează epitete stereotipe (de ex. „oraș mare întărit", „oraș comercial mare și bine clădit", „oraș mare", „oraș mare și puternic" sau „mare și frumos", „clădiri mărețe", „cele mai frumoase case și străzi", pentru Caransebeș, Cluj, Sighișoara și Sibiu). Numai coroborarea acestor informații cu date certe din protocoale, socoteli, ordonanțe, statute municipale, documente, hotărîri dietale, cronici, anale, jurnale etc., cu unele date iconografice, dar în special cu studiul materialului arheologic, al vestigiilor edilitare, ar permite reconstituirea aspectului urbanistic veridic al orașelor medievale din Transilvania.

Orașul intern dispunea de un sistem de căi de comunicații redus la proporțiile teritoriului, de străzi de regulă înguste și mici, în afară de cele principale; unele dintre ele serveau și ca piețe pentru desfacerea diferitelor produse. Astfel, la Brașov străzile Mănăstirii și „Purzengasse" serveau ca loc de depozit pentru mărfurile aduse din Moldova și Țara Românească. Piața de pește *(forum piscarium)*, de lîngă „casa de negoț" (pe actuala str. Ciucaș), cu „casa pentru pește" *(domus piscium)*, „prăvăliile de pește" *(boltae piscium)*; apoi tîrgul de vite și de cai („*forum vaccarum*" și „*forum equorum*" pe actualele străzi Diaconul Coresi și G. Barițiu), ca și piețele de mere, de cireșe, de grîne, erau străzi și în același timp piețe pentru aceste mărfuri. La Sibiu, tîrgul de vite, care preceda întotdeauna bîlciul la care se comercializau și alte mărfuri, s-a ținut pînă în secolul al XVIII-lea *intra muros*. Porcii se plimbau nestingheriți pe străzile Clujului (abia în 1561 magistratul a luat hotărîrea de a sacrifica porcii „vaganți"), sau pe cele ale Sibiului, obligînd vecinătățile să solicite magistratului transferarea pieții de porci; ca și a celei de oi, în Piața bisericii.

Orașul absorbea mult, dar în același timp și în aceeași măsură el transforma și evacua. Problema eliminării gunoaielor, a deșeurilor (materii prime devenite inutilizabile, reziduri rezultate din activitatea unor instalații ca pivele tăbăcarilor, morile de hîrtie etc. ape „uzate", deșeurile abatoarelor, precum și alte materii organice etc.) nu constituia, contrar așteptărilor, coșmarul municipalităților urbane. Preocupări profilactice *permanente* nu existau. Se intervenea sporadic, cînd situația devenea periculoasă. De regulă, o dată sau, cel mult, de 2—3 ori pe an. La Brașov, de pildă, unde situația era mai bună, orașul și Piața mare au fost curățite de gunoaie și deșeuri *(sordes)*, în anul 1545, la 12—13 februarie (33 lucrători — *mercenarii*), 26 martie (4 lucrători), 8—10 aprilie (62 lucrători) și 24 noiembrie (42 lucrători). Deci, de patru ori (orașul odată, piața de trei ori!) de un efectiv de 141 lucrători care *mandaverunt sive expurgaverunt sordes* și *aqua eluerunt sordes*. Utilizarea simultană a unui număr apreciabil de brațe de muncă în acțiunile de salubrizare presupune acumularea, în piețele orașului și pe unele străzi, a unor cantități uriașe de gunoaie și deșeuri.

Municipalitatea căuta să transfere pe seama vecinătăților răspunderea curățeniei străzilor, prin sancțiuni și amenzi (cf. statutele vicinale din 1579, art. 9 și 1657, art. 9). Sau, în caz de ciumă, se luau măsuri pentru eliminarea deșeurilor, ca la 23 mai 1662, la Sibiu, în Piața mare și mică (azi Piața Republicii și Piața 6 Martie). De obicei, în acest oraș piața se curăța numai de patru ori pe an. Situația nu s-a schimbat nici în secolul al XVIII-lea. La Brașov, în 1734, baronul Schramm, disperat, a pus să se transporte și să se depoziteze sub geamurile primăriei gunoaiele acumulate în Piață, iar la Tg. Mureș, în același secol, din lipsa oricăror măsuri de salubritate, orășenii au fost obligați să circule pe catalige sau, acolo unde existau, pe punți de lemn așezate peste gunoaiele din Piață. La Hunedoara, abia în statutele municipale din 1774 (art. 3) s-a înregistrat obligativitatea fiecărui proprietar de a curăța strada de gunoaiele din fața casei sale.

Problema a ajuns uneori să fie discutată și la dieta principatului care, de pildă, a impus să se ia măsuri ca străzile din Oradea „să nu mai fie murdare și pline de noroi" (1632) sau solicită să se intervină la Cluj, unde se constată că sînt împotmolite canalele, iar gunoaiele sînt îngrămădite lîngă zidurile orașului. Statutele de drept municipal săsesc menționează obligativitatea municipalităților de a întreține numai drumurile și podurile publice *(Landstrassen und gemeine Brücken)* și repararea pagubei dacă cineva aruncă din casă pe o arteră de circulație rutieră *(gemeine Strassen)* ceva ce ar păgubi trupul, avutul sau îmbrăcămintea cuiva (1583, C. III, art. 6). Nu e de mirare că într-un articol din „Calendarul clujean" (Kolozsvári naptár), semnat de un „cetățean din Cluj", se constată că pe una dintre străzile centrale, „patru boi abia de sînt în stare să tragă un car gol" și că „monumentele străzilor sînt movilele de noroi și murdărie". Și aceasta, în 1846! Analiza problemei evacuării deșeurilor urbane permite să presupunem că nici materiile organice, nici gunoaiele nu erau recuperate, pentru a servi ca îngrășăminte pe terenurile cultivate din jurul orașului.

Repetăm, din consultarea ordonanțelor, a statutelor și socotelilor orașelor medievale din Transilvania nu rezultă preocupare fermă, permanentă a magistratelor pentru rezolvarea problemei eliminării deșeurilor, sau măsuri de igienă preventive. Cînd acestea se iau, atunci numai în cazurile de epidemii sau în vederea evitării poluării apelor.

Pînă în secolul al XVIII-lea străzile nu erau pavate. Unele erau prunduite sau pietruite. Gromo, vorbind despre Sighișoara de la mijlocul secolului al XVI-lea amintește că „ulițele sînt podite în parte cu bîrne de lemn". Încă la 1761 magistratul Sibiului protesta — invocînd eventuale spargeri de conducte de apă — împotriva pavării pieților și a căilor de acces. La Brașov, pavarea Pieții în 1737. În schimb, poduri definitive, din piatră, există din secolul al XVI-lea. Cele trei poduri ale Clujului datează din 1573, 1585 și 1614.

Sub raport edilitar, singurele construcții impozante erau catedralele, bisericile parohiale și primăriile. În rest, clădiri relativ modeste. La început, cu precădere din lemn. În relatările lor, unii călători străini

amintesc de „clădiri măreţe", „case de piatră, încăpătoare, comode" la Sibiu (Reicherstorffer, Gromo), „case arătoase" la Braşov, (Gromo), „întreg oraşul (Clujul, n.n.) construit din piatră" (Gromo) sau „case din piatră, dar şi multe din lemn", la Sighişoara (Gromo). Aceste informaţii nu trebuie luate *ad litteram,* căci prin „piatră" se înţelegea şi zidărie, deci cărămidă, iar în ce priveşte Sibiul, există decizia magistratului din 1546 ca preoţii să poată achiziţiona numai *case de lemn* în interiorul oraşului.

Casele nu erau uniforme, diversitatea lor mare rezulta şi din diferenţele de valoare: la Braşov, în anul 1521, majoritatea caselor valorau sub 100 florini, iar la Cluj, în secolul al XVI-lea valoarea lor oscila între 42 florini — 3200 florini. Casele din piatră şi cărămidă erau cele centrale, case ale patriciatului urban, cu 1—2 etaje (cele din secolul al XVI-lea). Ele serveau deseori ca locuinţe şi ca depozite sau ateliere şi prăvălii.

Dintre casele patriciatului, cu faţadele lor pestriţ colorate (Pierre Lescalopier scrie la 1574 despre „casele zugrăvite pe dinafara" din Sibiu, despre „străzile colorate" din Cluj), menţionăm casa Haller din Sibiu şi Wolphard din Cluj. De regulă, erau case ale tîrgoveţimii, ale negustorilor şi ale meşterilor patroni, aşezate pe un loc îngust şi lung, care se întindea de obicei între strada principală (sau piaţa), de unde se făcea accesul principal şi o străduţă secundară, prin care se făcea „circulaţia gospodărească". Intrarea din faţă era boltită, deasupra ei era construit etajul; sau, mai puteau fi case cu galerii boltite, deschise spre stradă, astfel că se putea circula pe sub ele şi tîrgui şi pe timp nefavorabil (frecvente la Bistriţa, Braşov, Sibiu, mai rare la Cluj); sau case cu coama perpendiculară pe faţada principală, cu acoperişul, spre stradă, mult ieşit peste aliniamentul caselor (asigurînd staţionarea pe timpul ploii, ca la Sighişoara). Sau, case de lemn, în oraşele mici, dar şi în unele mai mari, ca şi în suburbii. Acoperite cu ţiglă, şindrilă, sau cu paie ori stuf, la Oradea (după relatarea lui Szalárdi din 1660) sau la Cluj, unde în 21 martie 1621 magistratul interzice acoperirea caselor cu paie în interiorul oraşului, ceea ce înseamnă că ea s-a practicat. Deci, case de locuit şi totodată edificii funcţionale, modeste, construite — potrivit cu constatarea unei comisii imperiale de încartiruire din Sibiu — „după tradiţie, pentru îndeletniciri orăşeneşti". Corespunzînd circumstanţelor, spaţiului limitat şi mijloacelor de construcţie.

În niciuna din relatările călătorilor străini nu este pomenită existenţa unor grădini. Totuşi, prezenţa lor în raza unor oraşe este menţionată la Braşov, în 1541, 1551 şi 1554—1555, iar la Cluj în 1537, 1557 şi 1577. La Cluj sînt cunoscute nume de meşteri care, pe lîngă casă şi brutărie, au grădină în oraş, sau cazul unui argintar care are în oraş o grădină cumpărată de la călugării franciscani. Date despre înnobilatul florilor la Bistriţa (1600) şi Braşov (1614—1617) par a confirma şi ele existenţa grădinilor *intra muros.* Rare în interiorul oraşelor, din cauza spaţiului restrîns, ele erau numeroase în afara zidurilor.

Insularitatea orașelor era deci limitată: contactul — deseori productiv — cu mediul înconjurător natural, cu spațiile verzi, se făcea în afara zidurilor, unde orașul sau particularii dispuneau de pămînturi arabile, de vii, fînațe sau grădini. Sau de eleștee și păduri (păzite de *custodes* sau *tutores silvae*). Niciodată însă de parcuri. Preocupările agricole subsidiare ale unei părți din populație obligau la un contact aproape cotidian cu zonele externe. Un exemplu, cel al Clujului: orașul dispunea, în secolul al XVI-lea de ogoare, vii, păduri, pășuni, mori, livezi, iazuri, fînațe. Numeroși orășeni, mai ales dintre meșterii breslași, sînt amintiți în protocoale sau în registrele de socoteli ca proprietari de vii și de grădini. Fînațul orașului era divizat în cinci părți, după cele cinci cvartale, și pus la dispoziția orășenilor. Situații similare existau și în cazul altor orașe mai importante din Transilvania.

Problema apei a fost în trecut, ca și în prezent, una dintre problemele majore ale urbanizării. Fără apă nici un oraș nu putea dăinui și nici o substituire nu era posibilă. De aceea problema aprovizionării cu apă potabilă și „industrială", cît și cea a poluării apei a constituit o preocupare esențială a autorităților urbane. De altfel, fără instalații de aprovizionare cu apă, dispărea și autonomia subsistenței in caz de război. Fără apă de băut și de spălat, fără apa necesară producției meșteșugărești, pivelor, morilor etc., era de neconceput însăși existența comunităților urbane. Atît Georg Reicherstorffer, cît și Giovanandrea Gromo menționează în fraze variate ca formulare, dar aproape identice în ce privește conținutul că la Sibiu „pîraie de apă curgătoare străbat străzile", că „prin oraș curge un pîrîu cu apa cea mai bună"; că la Bistrița „străzile drepte sînt tăiate dela un capăt la celălalt de pîraie formate din acele izvoare și care curg prin tot orașul"; că la Brașov „aproape în fiecare stradă curg la vale pîraie".

Cum era organizată aprovizionarea cu apă a orașelor medievale din Transilvania? La Brașov, apa pîrîului care străbătea valea Brașovului a fost dirijată într-o rețea descoperită de canale, captate, toate, din canalul Timiș. Ele furnizau apa „industrială", salubrizau orașul, ajutau la stingerea incendiilor. La început, erau căptușite cu bîrne, apoi, din 1804, cu piatră. Unele din ele sînt menționate în socotelile orașului începînd cu anul 1490. Podețe de scîndură, pentru acoperirea canalelor, s-au făcut abia în 1857. În străzile în care lipseau canalele, erau amplasate rezervoare de colectare, pentru a fi folosite în caz de incendiu.

Aprovizionarea cu apă potabilă s-a făcut, din secolul al XVI-lea, prin conducte, confecționate, de regulă, din trunghiuri de brad, perforate de-a lungul lor și legate între ele prin țevi de lemn. Cînd se întîmpla să se spargă o țeavă, ea trebuia reparată imediat, pentru ca apa să nu inunde pivnițele caselor. Rețeaua de conducte din Brașov ducea apa de izvor din suburbia superioară în fîntînile de aducție sau „țipuri" (*fons czypp, fons ducticii*). Se utilizau și puțuri și cișmele, iar după 1700, fîntîni cu roți. Prima fîntînă de aducție apare la Brașov pe la 1520, iar la Sibiu, la 1584. Aici, în fața porții Cisnădie, s-a făcut un lac pentru colectarea și purificarea apei de băut, iar conducta ducea apa

potabilă spre Piața mare. În 1736 găsim o conductă și în str. Reisper, iar in 1743 conducta e prelungită și în str. Măcelarilor. Clujul, în întîrziere față de alte orașe, a hotărît în 1558 să sape un canal „la fel cu cele ce sînt în Sibiu și Bistrița", prin care apa Someșului să fie adusă în oraș.

În general, în orașele săsești sursele de apă potabilă se aflau sub îngrijirea vecinătăților. Statutele din Brașov din 1578, 1579 și 1686 menționează angajarea a doi supraveghetori de fîntîni *(Brunnenherren)*, care se îngrijeau de buna funcționare a fîntînilor, de repararea conductelor, de pasajele peste canalele de scurgere. De obicei, municipalitatea suporta cheltuielile legate de întreținerea canalelor și a conductelor, salariile supraveghetorilor, ca și cheltuielile pentru amplasarea unor fîntîni noi sau curățirea fîntînilor existente.

Noțiunile de igienă și de profilaxie fiind reduse în acea vreme, se ajungea și la situații ca cea din Sibiu, din 1797, cînd orășenii s-au plîns că apa din fîntîna de aducție din Piața mare este murdară, fiindcă „aici se adapă vitele, se spală și se limpezesc rufele"; ceea ce a și impus luarea de măsuri corespunzătoare. Pentru evitarea poluării apei potabile la Cluj, de pildă, atît piva de argăsit, cît și „abatorul" au fost amplasate lîngă Someș. La fel și moara de hîrtie (1537, 1587). La Făgăraș s-a interzis în 1690 — probabil că pînă atunci acest lucru se practica în mod curent — ca *„in rivos, qui per oppidum defluunt, nihil in mundum infundatur, finum nec faeces importent, cloacas superstruere ne praesumant, neque pelles madofacere, intestina purgare, cadavera injicere, squallidas (sic) vestes lavare audeant..."* În ce privește șanțurile de scurgere a apei, ele se găseau de regulă în mijlocul străzii, avînd din loc în loc pietre pentru trecerea pietenilor. În caz de ploi torențiale, ele se revărsau în stradă. Un alt aspect: existența closetelor publice în unele orașe, ca la Brașov (1521), lîngă poarta de la *Porticae* (Purzengasse). Curățirea lor se făcea din fondurile orașului.

Trei factori importanți, în fața cărora municipalitățile s-au dovedit aproape total incapabile de a lua măsuri profilactice *eficiente*, au fost: poluarea microbiană (tipul endemo-epidemic și în primul rînd ciuma), incendiile și anomaliile climatice. Poluarea microbiană a fost specifică fenomenului urban în ecosistemele perioadei preindustriale, cînd poluarea industrială era redusă, marginală. Printr-o izolare — relativă — și prin unele măsuri de prevenire în perioadele de criză microbiană (închiderea căilor de acces în oraș; interzicerea intrării și ieșirii din oraș fără autorizații speciale, precum și a ținerii tîrgurilor; întărirea pazei, carantine severe în localitățile rurale contaminate, implorarea bunăvoinței divine prin rugăciuni „multe și dese", afumarea încăperilor de trei ori pe zi; praf de pușcă dizolvat în oțet ca preventiv, iar pentru cei bolnavi: vomitive, purgative, laxative, usturoi și oțet în mîncare etc., ca în cazul epidemiei de ciumă din 1709—1710, care a lovit aproape toate centrele urbane din Transilvania), s-a căutat să se evite pericolul unor catastrofe ecologice și demografice. Și în primul rînd, flagelul ciumei și consecin-

țele sale. În ce privește ciuma, registrul nostru — departe de a fi complet — ilustrează modul în care o societate urbană, la nivelul cunoștințelor medicale minime de atunci, nu a fost în stare să lupte împotriva acestui flagel, pe care l-a acceptat — așa cum rezultă din cronici și anale —, cu resemnare:

Brașov: 1553—1555	— 5000 de morți
Sibiu: 1554	— 3200 de morți
Brașov: mai 1603	— zilnic 70—100 de morți
Cluj: 1633	— 1098 de morți (numai cei scoși prin poarta sudică a orașului)
Sighișoara: 1646	— 4673 de morți
Brașov: 1648	— 2072 de morți
Brașov: 1660	— 1436 de morți
Sibiu: 1661	— 2733 de morți
Sibiu: 1738	— 948 de morți

În secolele XVI—XVII au fost, în Transilvania, 47 ani de ciumă, dintre care 25 de ani în secolul al XVII-lea, la care s-au adăugat 11 ani de pustiiri provocate de lăcuste.

Al doilea flagel — un „bactericid" ideal, dar cu efecte distrugătoare uneori pentru urbanistică, erau incendiile, numeroase din cauza prezenței caselor de lemn, a acoperișurilor de șindrilă, de paie sau papură, a depozitării de materii inflamabile în stradă sau în curți (în special paie sau fîn). La Sibiu, incendiul din 31 martie 1556 a distrus 556 de case, iar cel din 7 septembrie 1570 s-a soldat cu 1303 case arse. În 1571 Prejmer *„incendio totum est exustum"*; la fel, Timișoara, în 1585 *„totum conflagratum"*. Incendiul din 1655 din Cluj a nimicit 3/4 din casele orașului, iar cel din Brașov, din anul 1689, a distrus aproape în întregime orașul. Incendiile erau dese și autoritățile urbane interveneau în vederea prevenirii lor. Astfel, în statutele din Cluj din 1585 se constată că în oraș „sînt multe incendii" și din acest motiv se decide angajarea a doi tineri care să supravegheze acoperișurile. Dar și cu blîndețe, ca în statutele orașelor săsești din 1583, în care se decide ca atunci cînd la cineva izbucnește un incendiu, să fie menajat *(man soll gelind mit ihm verfahren und handeln)*. Se luau însă și măsuri pentru ca hornurile să fie curate (Hunedoara, 1714), la fel sobele sau cuptoarele de pîine (Făgăraș, 1690). De asemenea, s-a interzis fumatul (2 aprilie 1704).

În sfîrșit, un element ecologic, clima, cu influența ei asupra omului biologic, cît și asupra omului social, cu anomaliile și fluctuațiile ei, generatoare, alături de alți factori, a foametei (urmare și a secetei, a inundațiilor, a frigului prelungit și excesiv), cu toate implicațiile ei. Datele documentare confirmă pentru veacurile XVI—XVII o climă rece, o perioadă „glaciară", cu 37 de ierni grele, prelungite și cu ger excesiv; 11 ani de ploi neobișnuite, 20 de ani de inundații, 28 de ani de călduri excesive și secetă, 19 ani de foamete și 8 ani de grindină neobișnuită.

Sau, pentru orașele Cluj, Brașov, Sibiu, Mediaș, Sighișoara, Baia Mare, Sighet, Timișoara, Alba Iulia, Bistrița și Tg. Mureș: 34 ani de ierni excesive, prelungite; 28 ani de ploi excesive, 33 ani de inundații, 19 ani de călduri excesive și secetă, 14 ani de foamete, 20 de ani de grindină neobișnuită. Cu ape, care la 26 august 1526 inundaseră Brașovul „de se putea prinde pește în Biserica mare", iar în 1593 inundaseră toate pivnițele din oraș; cu iernile cumplite din 1601—1603, cu cazuri de antropofagie în cîteva orașe; cu „grindina mare pînă la genunchi" din Sibiu, în 25 mai 1634 ș.a.m.d.

Toți acești factori au influențat, deși în măsură inegală, mediul înconjurător urban, întregul „teritoriu" fizic și social legat de prezența aglomerațiilor citadine, în care au evoluat comunitățile urbane, într-o continuă acțiune de acomodare și de transformare, cu mijloacele vremii, a naturii la nevoile și obiectivele lor.

S. GOLDENBERG

TEZAURUL DE TALERI ȘI DUCAȚI DESCOPERIT LA CLUJ

Printre edificiile Clujului medieval se înscrie și casa „Tauffer", situată în colțul Pieții Libertății cu strada Matei Corvin. În 1943, cu ocazia unor restaurări, s-a dezvelit aici, în zidul dinspre stradă, un cadru de fereastră în stil gotic, posterior secolului XIII[1], iar mai tîrziu, un fragment dintr-o ușă gotică[2]. Clădirea actuală aparține, potrivit datării lui L. Debreczeni, secolului XVI[3]. Cu ocazia unor transformări recente, în vederea schimbării destinației încăperilor, în ziua de 22 mai 1971, demontînd podeaua la 5 m de fațada dinspre Piața Libertății și 1,50 m dinspre strada Matei Corvin la adîncimea de 0,30 m, muncitorii F. Gergely, I. Moldovan, P. Pop și I. Szabó au găsit, răsfirate pe o suprafață de circa 0,50 mp, 166 de monede de argint, pe care le-au predat cabinetului numismatic al Institutului de istorie și arheologie. După două zile, aceeași echipă a mai găsit, în apropierea locului unde apăruseră monedele în 22 mai, 18 piese de argint și 28 de aur. Numărul total al pieselor ascunse în acel loc se ridică deci la 184 de monede de argint și 28 de aur[4]. Faptul că monedele erau răsfirate permite deducția că inițial ele au fost depozitate într-un săculeț, care descompunîndu-se, conținutul lui s-a împrăștiat. Monedele de aur aflate la mică distanță de majoritatea celor de argint au putut fi puse la adăpost fie separat, fie deasupra sau sub cele de argint. Data finală a emiterii talerilor este numai cu doi ani (1653) mai veche decît a ducaților (1655), ceea ce probează că toate monedele au fost depozitate concomitent, constituind un singur depozit, chiar dacă piesele de aur au fost ascunse în alt săculeț.

În vederea studierii în condiții corespunzătoare a monedelor, ele au fost predate laboratorului de restaurare al Muzeului de istorie al Transilvaniei, al cărui conducător, profesorul Iosif Koródi, ne-a relatat urmă-

---

[1] L. Debreczeni, *Az 1953. évi kolozsvári műemlék-összeirás epitéstörténeti eredményei*, în *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, București, 1957, p. 228.

[2] *Ibidem*, p. 229.

[3] *Ibidem*, p. 231.

[4] Relatări despre condițiile de descoperire, conservare și importanța tezaurului au fost publicate în presa locală: J. Murádin, *Középkori pénzlelet Kolozsváron, Dukátok, tallérok...*, în *Igazság*, din 22 septembrie 1971, p. 1, 3; P[ap] F., *Értékes középkori éremlelet*, în *Uj Élet*, 12, 1972, p. 18.

toarele: restaurarea acestui tezaur ne-a pus în faţa unui caz deosebit de interesant. După o spălare obişnuită în detergent pentru îndepărtarea urmelor de pămînt, iar apoi în apă distilată pentru neutralizare, ducaţii de aur, uscaţi în alcool absolut, şi-au recîştigat strălucirea de odinioară; talerii şi semitalerii de argint ne-au rezervat însă unele surprize şi greutăţi. Monedele de argint din tezaurele feudale sînt acoperite de regulă cu produse de coroziune solubile (carbonaţi de cupru şi oxid cupros între crusta de carbonaţi şi suprafaţa de metal), ce se îndepărtează uşor cu una din metodele generale utilizate. În cazul de faţă talerii şi semitalerii (de o fineţe de peste 800) erau acoperiţi — mai ales spre zonele de margine cu inscripţii, unde diferenţa de potenţial dintre literele în relief şi adînciturile dintre ele este mai mare — cu produse de coroziuni foarte complexe, predominate — pe suprafaţa de contact-metal — de clorură de argint foarte aderentă, care, pătrunzînd în adîncime, a deteriorat tocmai părţile cele mai valoroase ale pieselor, respectiv părţile cu legendă. Încercările de a îndepărta depunerile prin combinaţii de substanţe utilizate cu efecte bune în mod curent au dat numai rezultate parţiale. Acesta a fost cazul chiar şi în privinţa acidului sulfuric, soluţie 5—8% cu inhibitor de hexametilentetramină, la care însă s-a renunţat, pentru a evita depunerea unui strat galvanic de cupru pe suprafaţa necorodată a monedelor. În sfîrşit, crusta de clorură de argint a cedat la soluţia de tiosulfat de amoniu, soluţie 15%, iar sulfitul de argint ce s-a produs s-a dizolvat într-o baie caldă de cianură de potasiu, soluţie 10%. După perierea şi neutralizarea obişnuită, monedele de argint au fost conservate prin impregnare în vid cu un prepolimer din metacrilat de metil. Astfel întregului tezaur i s-a asigurat o posibilitate de păstrare perfectă şi de cercetare ştiinţifică sigură.

Talerii, jumătăţile de taler şi ducaţii ce constituie tezaurul au fost emişi în Transilvania, Ungaria, Austria, Saxonia, Boemia, Danemarca, Gdańsk, Brandenburg, Braunschweig, Ravensberg şi Frankfurt pe Main.

TRANSILVANIA

GHEORGHE RÁGÓCZI II

	Nr. de exemplare
1. .GE.RA-D : G.P.T. Bust. N-B. .PAR.RE.HV.DO:+.ET.SI:COM.1651. Bl. Resch, 45. (Ducat).	5
2. Ca mai sus. PAR.REG.HV.DO:—.ET.SI:COM.1654. Bl. Resch, 76. (Ducat).	1

UNGARIA

MATIA I

	Nr. de exemplare
3. Cf. CNH, Av. 208, Rv. 209A. NB-T. (Ducat).	1

VLADISLAV II

4. Cf., CNH, Av. 254, Rv. 255K P^{AA}_{C} (Ducat)	1

FERDINAND I

5. Unger 3. 1555, K-B. (Ducat)	1

MAXIMILIAN II

6. Unger, 80. 1571. K-B. (Ducat)	1

MATIA II

7. MATHIAS.II.DGREX HVNG:DESIG:IN REGEM. BOHE: Bust. :ARCHID:AVS:DVX BVR-MAR:MO:CO.TYR. 1609: Bl.	1
8. MATTHI.II.D.G.REX.HVN-DESIG.IN.REGEM.BO. Bust. .+.ARCHID.AVS.DVX.BVR-MAR.MO.CO.TYR. 1611. K-B. Bl. Unger, 199.	1
9. Unger, 176. 1614—1615. K-B. (Ducat).	2
10. Unger, 179. 1615. N-B. (Ducat).	1
11. Cf. Unger, 204. 1619. K-B.	1

FERDINAND II

	Nr. de exemplare
12. Cf. Unger, Av. 266, Rv. 204. 1630. K-B.	1
13. Ca nr. 12. 1631. K-B.	6
14. Ca nr. 12. 1632. K-B.	2
15. Cf. Unger, Av. 255. Rv. 253. 1632. N-B. (Ducat).	1
16. Ca nr. 12. 1633. K-B.	3
17. Ca nr. 12. 1634. K-B.	1
18. Ca nr. 12. 1635. K-B.	2
19. FERDINAND (Patrona Hungariae) D.G.RO.IM.S.AV.GE.HV(blazon) BOH. REX. Bust. ARCHID.AV.DUX.BV.MA.MOR.CO.TYR. 1635. K-B. Bl. (Jumătate de taler).	1
20. Ca nr. 12. 1637. K-B.	3
21. Unger, 253. 1637. K-B. (Ducat).	1

FERDINAND III

22. FERDINAND: (Patrona Ungarie) .III.D.G.RO.I.S.AVG.GER.(blazon) HV.BOH.REX. Bust. ARCHIDVX.AVS.DVX.BVR.MAR.MOR.C.TY. 1641. K-B. Bl.	1
23. Ca nr. 22, 1642. K-B.	7
24. Ca nr. 23. ARCHIDVX.AVS.DVX.BVR.MAR.MOR.CO.TYR. 1642. K-B. Bl.	4
25. Ca nr. 23. 1643. K-B.	3
26. Unger, 266. 1643. K-B. (Jumătate de taler).	1
27. Ca nr. 23. 1645. K-B.	1
28. Unger, 266. 1647. K-B.	2
29. Unger, 266. 1648. K-B.	1
30. Unger, 266. 1649. K-B.	6
31. Ca nr. 23. 1650. K-B.	3
32. Unger, 266. 1650. K-B. (Jumătate de taler).	1
33. Ca nr. 23. 1653. K-B.	2
34. Unger, 295. 1653. K-B. (Ducat).	1
35. Unger, 295. 1654. K-B. (Ducat).	1
36. Ca nr. 23. 1654. K-B.	1
37. Unger, 295. 1655. K-B. (Ducat).	4

AUSTRIA

MAXIMILIAN

Nr. de exemplare

38. NVMVS CESAR MAXIMILIANI. Sfînt în picioare spre dreapta. BALTASAR:DG.—EPISCO.WRATI. 15—57. Bl. (Ducat). 1

FERDINAND II

39. FERDINAND:D:G: ARCHIDVX:AVSTRIAE. Bust. DVX.BVRGVNDIE—COMES.TIROLIS. Bl. 1

RUDOLF II

40. .+.RVDOLPHVS.II.G.RO.—IM.SE.AVG.GER.HVN.BOH.REX. 1609. Bust. NEC.NON.ARCHIDVCES.AVS.DVBV.LANG.AL.CO.FE. Bl. 1
41. +RVDOLPHVS II:DG.RO:IM.SEM:AV.GE.HV.B:REX.×16×10×. Bust. :NEC.NON.ARCHIDVCES—AV:DVC:BVR.CO:TIROLI. Bl. 1
42. RVDOLPHVS II:DG:—:RO:IM:S:AV:G:HVN:BO:REX. 1612. Bust. NEC NON ARCHIDVC—ES AV:DVC:BV:CO:TIRO. Bl. 1

MAXIMILIAN
Arhiduce al Austriei

43. MAXIMILIANVS:DG—:ARCH:AVS:DVX:BVR:STI:CAR: 16—16. Bust. ET:CARN:MAG:PRVSS:ADMI:COMES:HAB:ET:TIROL. Bl. 1
44. MAXIMILI:DG:ARC—:AV:DVX:BVR:STIR:CARN. 16—18. Bust. ET:CARN:MAG:PRVSS:AD:COM:H:ET:TIROL. Bl. 3
45. MAXIMIL.COM.PAL.RH.VT.BAV.DVX.S.R.I.ARCHIDAP.ET.ELECT. 16—26. Bust. CLYPEVS.—OMNIBVS IN TE SPERANTIBVS. Sfînta Maria cu Isus. 1
46. Ca nr. 45. 16—27. (Jumătate de taler). 2
47. Ca nr. 45. MDC.—XXVIII. 1

LEOPOLD

(Arhiduce al Austriei)

	Nr. de exemplare
48. LEOPOLDVS.NEC NON.CAETERI.D:G:ARCHID:AVSTRIAE. 16—20. Bust. DVC:BVRG:STYR:ET CARN:COM:TIROL. Bl. Cf. Appel, II, 2, p. 979.	2
49. Ca nr. 48, dar în loc de CAETERI — CAETER.	1
50. LEOPOLDVS. D:G:ET.ARCHIDVCES.AVST:DVC:BVR+. 1620. Bust. ET.STIR.CARIN:—CARN:LAND:ALS: Bl.	1
51. D:G:LEOPOL:NEC+NON.ARCHIDVCES.AVS:D:BV. 1620. Bust. Ca nr. 50.	1
52. +LEOPOLD:D:G:ARCHIDAVX:AVSTR:DVX:BVR:ET:SAC:CAES:MITIS. ET. 16—21. Bust. RELIQ:ARCHID:GVBERNAT:PLEN:ET:COM:TIR:LAND:ALS. Bl.	1
53. LEOPOLDVS D:G:ARCHID:AVSTRIAE DVX BVRG:S:CAES:M:TIS ET RELIQ: 16—21. Bust. ARCIDVC:GVBERNATOR PLENARVIS COM:TIROL: Bl.	2
54. Ca nr. 52. 1623.	1
55. +LEOPOLDVS D:G:ARCHID AVSTRIAE DVX BVRG.S.CAES:MTIS ET ELI. 16—23. Bust. ARCHIDVC.GVBERNATOR PLENARIVS COMES:TIRO. Bl.	1
56. +LEOPOLDVS.D.G.ARCHIDVX.AVS.DVX.BVR.ET.SAC.CAES.M.E. 1624. Bust. Ca nr. 52.	1
57. Ca nr. 53. 16—24. ARCHIDVC:GVBERNATOR PLENARIVS COME.TIR. Bl.	1 1
58. :LEOPOLDVS:D:G:ARCHI:DVX:AVSTRIAE: 1.6.2.7. Bust. .DVX.—BVRGVNDI.—COMES.—TIROLIS. Bl.	1
59. Ca nr. 58. 1.6.3.0.	1
60. :LEOPOLDVS.D:G:ARCHIDVX: AVSTRIAE: 1.6.3.2. Bust. .DVX.BVRGVNDI.—COMES.TIROLI. Bl.	15
61. Ca nr. 60, dar fără puncte la început. DVX:BVRGVND:—COMES.TYROLIS. Bl (2 piese cu an ilizibil)	11
62. Ca nr. 60. +DVX:BVRGVNDI:COMES:TYROLIS. Bl.	2
63. Ca nr. 60. DVX.BVRGVND:—COMES:TYROLIS. Bl.	6

FERDINAND II

	Nr. de exemplare
64. FERDINANDVS.II.D:G:ROM:IMP:SEM:AVG:GER:HVN:REX: 1622. Bust. NEC.NON.ARCHIDVCES.AV:DV:BV:LANG:ALS:CO:TIR. Bl.	1
65. FERDINANDVS II:D G:ROM:IMPER:SE:AV:GE:HV:BOH:REX. 16—23. Bust. NEC NON.ARCHIDVCES AV-S DVX BVR COMITES.TIRO. Bl.	1
66. .IMP:CAES:FERD:II.P.F.GER:HVN:BOH:REX. Vulturul austriac ține un sceptru și o sabie, sus mărul imperial. VIN DELICORVM.— AVGVSTA. M.DC.XXVI. Prospectul orașului Viena.	1
67. Ca nr. 66, dar vulturul ține o sabie și mărul imperial. Ca nr. 66. 16—26, Bl.	2
68. FERDINANDVS:—II:D:G:RO:I:S:A:G:H:B:REX:. 1626. Bust. ARCH AVST: DVX:—BVR:STYRIAE:ETC: Bl.	1
69. Ca nr. 68. 1627.	1
70. FERDINANDVS.—II.D.G.ROM.IMP.S.A.G.H.BO.REX. 1632. Bust. Ca nr. 68, dar numai cu un singur punct.	1
71. Ca nr. 68. 1633.	1
72. Ca nr. 68. 1636.	2

FERDINAND III

73. FERDINAND. III.D.—G.ROM.IM.S.A.G.H.ET.B.REX+. 1638. Bust. +ARCHIDVX.AVS.ET.—CARINTIAE.D.B. ETC. Bl.	2
74. FERDIN:III:D:G:R:IMPERATOR.S.A. Bust. GER:HVN:BOHE—MAIE.REX.A: 1638. Bl.	1
75. FERDINAND.III.D.G.R.I.S.A.P.F. Bust AVGVSTA VIN—DELICORUM. 16—39. Un pin pe un capitel. (Ducat).	1
76. IMP:CAES:FERD:III P.F.GER:HVN:BOH:REX. Bust. Ca nr. 66. 16—39.	2
77. Ca nr. 76. 16—41.	4
78. FERDINANDVS.III.D.G.ROM.IMP.S.A.G.H.BO.REX. Bust. ARCHI.AVST.DVX.—BVRG.STYRIAE.ETC. 16—41. Bl.	1
79. Ca nr. 76. 16—42.	1
80. Ca nr. 78, dar cu : și la sfîrșit +. 16—44.	5
81. Ca nr. 75. 16—45. (Ducat).	1
82. Ca nr. 78. 16—46.	7

exemplare
Nr. de

83. FERDINADVS.III.D:G:—R:I:S:A:G:HVN:BO:REX. Bust.
ARCHID:AVS:DVX:—BVR:C:TYR:C: 1646. Bl. 1
84. FERDINAND.III.D.G.ROM.IMP.S.A.G.H.B.REX. Bust. 1648.
ARCHID.AVST.DVX.—BVRG.STYRIAE.ETC. Bl. 1
85. Ca nr. 75. 16—49. (Ducat). 1
86. Ca nr. 80. 16—50. 1
87. Ca nr. 84. 16—51. 1
88. Ca nr. 84. 16—53. 1
89. FERDINANDVS:III:D:G:ROM:—:IM:SE:AV:GE:HV:BO:REX.1653. Bust.
ARC:DVX:W(blazon)—:AVST D: BVR:S:K(blazon—:C:C:TYR. Bl. 1

LEOPOLD

arhiduce de Tirol (1625—1632)

90. DIVVS. LEO-POLDVS.
LEOPOLDVS D:—G:ARC DVX.AVS. (Ducat) 1

SAXONIA

JOHANN GEORG I

91. JOHAN:GEORG:D:G:S:—RO:IMP.ARCHIM.E.EL. Bust. 6—15.
E.AVGVS:FR:E.DV:—SA:IVL:—(blazon) CL.E.MO. Bust.
(Jumătate de taler) 1
92. JOHAN:GEORG:D:G:DVX:SAX:IVL.CLIV:ET MONT.+ Bust
SA:ROM:IMP:ARCHIM:ET ELECT: 16—18. Bl. 1
93. Ca nr. 92. 16—19. 1
94. JOHAN:GEORG:D:G:DVX:SAX:IVL:CLIV:ET MONTI:+ Bust.
Ca nr. 92. 16—23. H-I. 1
95. Ca nr. 94. 16—26. 1
96. Ca nr. 94. 16—27. H-I. 1
97. Ca nr. 94. 16—28. H-I. 1
98. Ca nr. 94. 16—29. H-I. 1
99. Ca nr. 94. 16—30. H-I. 1
100. Ca nr. 94. 16—31. H—I. 1
101. Ca nr. 94. 16—36. S—D. 1
102. Ca nr. 94. 16—37. S—D. 2
103. Ca nr. 92. 16—37. S—D. 1
104. Ca nr. 94. 16—38. S—D. 2

Nr. de exemplare

105. JOHAN:GEORG:D:G:DUX.SAX.IUN.CLIU ET MONTI+. Bust. SA:ROM:IMP:ARC—HIM:ET ELECT: 16—39. S—P. 1
106. JOHAN.GEORG.D:G.DUX.SAX.IUL.CLIU:ET.MONTI:+ Bust Ca nr. 92. 16—40. C—R. (Jumătate de taler). 1
107. JOHAN.GEORG.D:G.DUX.SAX.IUL.CLIU.ET MONT.+ Bust. Ca nr. 105, 16—40. S—D. 1
108. Ca nr. 105. 16—41. C—R. 1
109. Ca nr. 105. 16—41. C—R. 1
110. Ca nr. 107. 16—44. C—R. 1
111. Avers ca nr. 92. 16—48. Revers ca nr. 105. C—R. 1

JOHANN GEORG PENTRU FIII SĂI

112. .MONETA.FRATRVM.DVC:SAXON:LIN:VIM: 16—23. Pallas stînd, spre stînga, ține steagul și scutul saxon; în cîmp o cunună. NACH.DEM.ALTEN.SCHROT.UND KORN. G—A. Bl. 1
cf. Appel, 3. II. p. 799/2787—2788.

BOEMIA

JOHANN CHRISTIAN ȘI JOHANN SIEGFRIED
guvernatori în Krumlau

113. IOAN:CHRIST:ET:IOAN.SEYF.S:R:IMP:PR:CO:GRADIS. 1653. V—S. Două busturi.
DVC.CRVM.ET.PRINC.AB.EGGENBERG.FRATRES: Bl. 1

DANEMARCA

FREDERIC III

114. FRIDERICVS.III.D.GRA DANIAE. 1649. Bust.
NOR.VAN.GOTO.QVE.REX.—DOMINV—S.PROVI—DERIT. Bl. (Ducat). 1

GDAŃSK

VLADISLAV IV

115. VLAD:IIII D:G:REX.POL:ET SVEC M:D:LIT:RVS:PRVS. Bust.
MONETA.ARGENTEA.CIVITATIS GEDANENSIS. 1639. G—R. Bl.
cf. Gumowski, 1586. 1

Nr. de exemplare

116. VLAD:IIII D:G:REX.POL:ET SVEC:M.D.LIT.RUSS:PRUSS. Bust Ca mai sus. 1

BRANDENBURG

CHRISTIAN WILHELM
Margraf de Brandenburg, 1598—1631

117. CRIS:WIL:D:G:POSTVL.ADMI:ARCH:MAG. Bust .EPISC.HALBER.MAR.BRAND.DVX.PRVS.25. A—K. Bl. 1

BRAUNSCHWEIG

HENRICUS IULIUS

118. HENRICVS. IVLIVS.D:G.P.EP.HA.DVX.BRVNS.ET.LV. Bl. HONESTVM—PRO—PATRIA— 1611. O figură mitologică, sprijinindu-se de un copac cu rădăcini.
Cf. Appel, I, p. 236/1—2; III, 1, p. 122—123. 1

RAVENSBERG

WOLFGANG WILHELM

119. WOLFG:WIL.D:G:C:PA.RHE: [?]:BA:IVL:CLI:ET:MO. Bust. IN.DEO. MEA. — CONSOLATIO.
CO:VEL:SP:MAR:RAV—ET:MOR:DOM:I:RAV: 16—23. Bl. 1

FRANKFURT PE MAIN

120. DVCATVS—NOVVS.—REIPVBL.F[R]ANCO—FVRTI: NOMEN:DOMINI:TVRIS:FORTISSIMA: Bl. (Ducat). 1

Total: 212

Starea de conservare a monedelor este bună; emisiunile de aur ale principelui Transilvaniei și cîteva dintre cele maghiare se apropie de cele cu luciul tiparului. Greutatea totală a celor 24 de piese de aur fiind de 97,5 g, rezultă o greutate medie de 3,48 g, deci cu numai 0,01 g sub cea oficială. Este tezaurul de cea mai mare valoare ieșit la iveală pe teritoriul Clujului: un ducat fiind echivalent cu 200 de denari, iar un taler cu 120 de denari[5], piesele puteau fi preschimbate, cu 27.680 de piese divizionare.

Format numai din taleri și ducați, acest depozit nu-și găsește analogii nici printre descoperirile anterioare de pe teritoriul Clujului[6], nici printre cele cunoscute din alte părți ale Transilvaniei[7], căci în patru tezaure (Cluj—Mănăștur „Gulcer"[8], Măgheruș[9], Șeica Mică[10] și Șoimeni[11]) ducații și talerii s-au găsit împreună cu monede divizionare, iar celelalte depozite erau formate fie numai din taleri și subdiviziunile lor[12], fie numai din ducați și nominale mărunte[13].

---

[5] L. Huszár, *Bethlen Gábor pénzei*, Cluj, 1945, p. 33, nota 91.

[6] *1.* Descoperit în 1808 în curtea fostului colegiu evangelic reformat. E. Jakab, *Kolozsvár története*, II, *Ujabb kor, Nemzeti fejedelmi korszak (1540—1690)*, Budapest, 1888, p. 724.

2. Descoperit în apropierea orașului, în 1931. O. Floca, *Rassegna Numismatica*, XXX, 1933, p. 178.

3. Descoperit în str. „Szentgyörgyi", nr. 2, L. Huszár, în *NumKözl.*, L—LI, 1951—1952, p. 72: confuzie cu Piața Szentgyörgy = Piața Păcii.

4. Fr. Pap, *Un tezaur monetar din secolul al XVII-lea descoperit la Cluj*, în *Studii și cercetări de numismatică*, V, 1971, p. 391—392.

5. Inedit, cf. *ActaMN*, III, 1966, p. 198, nota 5.

6. Ibidem.

7. Inedit, cf. *ActaMN*, III, 1966, p. 198, nota 6.

8. Ibidem.

9. Inedit, cf. *ActaMN*, III, 1966, p. 198, nota 5.

[7] Bibliografia tezaurelor medievale fiind foarte vastă, menționăm numai principalele reviste de specialitate: *Buletinul Societății Numismatice Române*, *Cronică numismatică și arheologică*, *NumKözl.*, *Apulum*, *ActaMN*, *Studii și Comunicări Sibiu*, și îndeosebi bibliografia publicată de B. Mitrea, în *Studii și cercetări de numismatică*, I—V.

[8] Vezi nota 6/*2*.

[9] Cf. *ActaMN*, III, 1966, p. 198, nota 6.

[10] *Dolgozatok*, Cluj, II, 1911, p. 125.

[11] Inedit, cf. *ActaMN*, III, 1966, p. 198, nota 5.

[12] *NumKözl.*, VII, 1908, p. 25, 140, IX, 1910, p. 74, XI, 1912, p. 18—19, XIII, 1914, p. 25—26, XIV, 1915, p. 70; *Studia*, Cluj, 1965, nr. 2, p. 48—49; *Apulum*, V—X, 1964—1972; *Tezaure monetare din județul Satu Mare*, [Oradea], 1968, p. 83 și urm.; *Tezaure monetare din nordul Transilvaniei sec. XVI—XVII*, [Zalău], 1970.

[13] *NumKözl.*, XLVIII—XLIX, 1949—1950, p. 57; inedit, cf. *ActaMN*, III, 1966, p. 198, nota 6.

Din punct de vedere cronologic monedele se eşalonează între 1458—1655:

EŞALONAREA CRONOLOGICĂ A MONEDELOR

Prescurtări: A = Austria; AR = argint; AU = aur; B = Boemia; Br = Braunschweig; Bra = Brandenburg; D = Danemarca; Fr = Frankfurt pe Main; Gd = Gdansk R = Ravensberg; S = Saxonia; T = Transilvania; U = Ungaria

Anul emiterii	T	U		A		S	B	Bra	Br	Gd	R	D	F	Total	
	Au	Au	Ar	Au	Ar	Ar	Ar	Ar	Ar	Ar	Ar	Au	Au	Au	Ar
1458—1490		1												1	
1490—1516		1												1	
1555		1												1	
1557				1										1	
1571		1												1	
1564—1595					1										1
1609			1		1										2
1610					1										1
1611			1										1		2
1612					1										1
1614		1												1	
1615		2				1						[redacted]		2	1
1616					1										1
1618					3	1									4
1619			1			1									2
1620					5										5
1621					3										3
1622					1										1
1623					3	2					1				6
1624					2										2
1625								1							1
1626					5	1									6
1627					4	1									5
1628 [redacted]					1	1									2
1629						1									1
1630			1		1	1									3
1631			6			1									7
1632		1+	2		35									1+	37
1625—1632				1										1	
1633			3		1										4

(Continuare)

Anul emiterii	T	U		A		S	B	Bra	Br	Gd	R	D	F	Total	
	Au	Au	Ar	Au	Ar	Ar	Ar	Ar	Ar	Ar	Ar	Au	Au	Au	Ar
1634			1											1	
1635			3												3
1636					2	1									3
1637		1	3			3								1	6
1638					3	2									5
1639				1	2	1				2				1+	5
1640						2									2
1641			1		5	2									8
1642		11		1											12
1643			4												4
1644					5	1									6
1645			1	1										1+	1
1647			2		8										10
1648			1		1	1									3
1649			6	1								1		2	6
1650			4		1										5
1651	5				1									5	1
1653		1	2		2		1							1	5
1654	1	1	1											2	1
1655		4												4	
fără an													1		1
Total:	6	15	55	5	100	24	1	1	1	2	1	1	1	28	184

După cum rezultă din tabel, cele mai multe piese (37) aparţin anului 1632: urmează în ordine descrescîndă 1642 (12), 1647 (10), 1641 (8), 1631 (7), 1623, 1626, 1637, 1644, 1649 (cu cîte 6 monede) etc. Putem admite pe baza eşalonării că formarea tezaurului a început în 1632 sau la începutul anului următor, cînd erau în circulaţie monedele emise în deceniile anterioare. Datorită numărului mic de tezaure formate din taleri datînd din secolul XVII şi prezenţei sporadice a acestui nominal în descoperiri de monede divizionare, nu dispunem pentru confruntarea eşalonării cronologice a pieselor decît de tezaurul de la Uilacul de Beiuş, căci pentru cel de la Richişdorf, format din 31 de taleri transilvăneni, austrieci, germani, belgieni etc., nu se dau informaţii privitoare la cronologia fiecărei piese în parte[14]. Descoperirea de la Uilacul de Beiuş, cu-

[14] *NumKözl.*, XI, 1912, p. 18.

prinzînd 139 de taleri (din care 81 de emisiuni austriece, 13 maghiare, 3 transilvănene, celelalte emise de diferite state, orașe și persoane ecleziastice)[15] din anii 1591—1675, depășește data finală a tezaurului din Cluj, deosebindu-se de acesta și prin eșalonare: cele mai multe piese (23) sînt emise în 1624, pe cînd în tezaurul din Cluj 37 aparțin, după cum s-a arătat, anului 1632, iar din 1624 avem numai două monede. Orice afirmație sau apreciere asupra oscilațiilor prosperității economice, făcută pe baza unui material atît de redus și contradictoriu, ar fi hazardată. Se poate susține însă cu certitudine că proprietarul casei din Piața Libertății trebuie să fi fost unul dintre cei mai înstăriți cetățeni ai orașului, avînd relații comerciale cu Austria, stat ale cărui emisiuni constituie cea mai mare parte a tezaurului: 5 monede de aur — 17,8% din total — și 106 de argint, reprezentînd 57,6%. În acumularea sumei se pot distinge două etape: prima include anii 1632—1635, a doua, deceniul cinci și anii dinaintea datei încheierii depozitului, cînd numărul talerilor se reduce, dar crește numărul ducaților, toate emisiuni maghiare.

În viața economică a Clujului prima jumătate a secolului XVII a însemnat o perioadă de prosperitate[16]; vicisitudinile războiului de 30 de ani sau stînjenit numai pe intervale scurte dezvoltarea meșteșugurilor și a comerțului în Transilvania[17], după cum se reflecta de altfel și în circulația monetară. Tezaurul descris mai sus, al zecelea din seria tezaurelor de monede medievale ieșite la iveală pe teritoriul orașului Cluj[18], reflectă existența și măsura posibilităților de înavuțire. Clujul se situează pe primul loc printre orașele transilvănene de unde ne sînt cunoscute tezaure medievale, ceea ce concordă întru totul cu poziția sa economică în această regiune[19].

Data încheierii tezaurului, 1655, ne duce spre perioada bine cunoscută a luptei împotriva otomanilor (1656—1661)[20] și a rivalității dintre Acațiu Barcsai și Gheorghe Rákóczi II, iar apoi între Barcsai și Ioan Kemény[21]. Nesiguranța vremurilor i-a impus desigur proprietarului să-și pună la adăpost averea în numerar, care se înscrie între izvoarele numismatice ale istoriei principatului transilvănean ca un *unicat* de deosebită importanță pentru confirmarea ponderii pe care a avut-o talerul în circulația monetară a orașului. Documentele vremii ne informează că în Transilvania, ca și în țările române, talerul constituia principala monedă

---

[15] *NumKözl.*, XIII, 1914, p. 25; XIV, 1915, p. 70.

[16] E. Jakab, *op. cit.*, p. 723.

[17] *Ibidem; Istoria Clujului* (sub redacția Șt. Pascu), [Cluj], 1974, p. 152—154.

[18] Vezi nota 6.

[19] *Istoria României*, III, București, 1964, p. 96, 101, 105, 108; S. Goldenberg, *Clujul în secolul al XVI-lea*, București, 1958.

[20] *Istoria României*, III, p. 185 și urm.

[21] *Ibidem*, p. 189—193.

de calcul[22], fiind emis în toate statele din argint de bună calitate și la o greutate constantă, în timp ce moneda măruntă se devaloriza continuu prin reducerea procentului de argint și a greutății[23]. Cu toate acestea numărul talerilor descoperiți este relativ mic atît în țările române (în județul Suceava, de exemplu, sînt semnalate în total opt exemplare în două tezaure[24]), cît și în Transilvania (unde în 30 de tezaure s-au găsit numai circa 300 de taleri și subdiviziunile lor)[25].

Se constată, de asemenea, că între nominalele de mare valoare, proporția emisiunilor locale este foarte redusă. Fenomenul a fost explicat prin faptul că talerul și ducatul transilvănean erau destinați în primul rînd plății tributului și au pătruns numai incidental în circuitul economic. Nevoile pieții interne erau asigurate, după cum o documentează tezaurele monetare, prin monedele intrate din statele cu care Transilvania întreținea relații comerciale: Austria, Ungaria, Polonia ș.a. Atît în tezaurul din Cluj, strada Matia, 2, cît și în cel din Uilacul de Beiuș[26], majoritatea monedelor sînt emisiuni austriece (57,6%, respectiv 58,8%), indiciu că, în prima jumătate a secolului XVII, talerul austriac s-a impus pe primul plan în viața economică din capitala Transilvaniei și că aderarea principilor transilvăneni la tabăra adversă n-a stînjenit cu nimic desfășurarea comerțului cu Austria.

Talerii și ducații emiși în state sau orașe din apusul Europei au putut pătrunde fie direct, fie prin filieră austriacă. Explicația dată unor tezaure similare descoperite în Ungaria, ca reprezentînd averea acumulată de soldați ce au străbătut o mare parte din Europa[27], nu poate fi dovedită pentru tezaurul din Cluj, căci e puțin probabil ca soldații transilvăneni să fi acumulat în popasurile lor, pe lîngă monedele altor state, și un număr atît de mare de emisiuni austriece. De aceea am considerat tezaurul de la Cluj-Napoca ca averea proprietarului casei „Tauffer", care ori avea relații directe cu Austria și eventual chiar cu alte state, ori își preschimba periodic monedele mărunte în monede de mare valoare. Dar oricare dintre posibilități o admitem, tezaurul de la Cluj-Napoca,

---

[22] L. Huszár, *Az erdélyi pénzverés története*, p. 4—5, 13 și urm., extras din *A történeti Erdély*, Budapest, 1939; C. C. Kiriței escu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, [București], 1964, p. 105—108; Oct. Iliescu, *Moneda în România*, 1970, București, p. 50—51.

[23] C. C. Kiriței escu, *op. cit.*; Oct. Iliescu, *op. cit.*,

[24] Gr. Foit, *Noi tezaure monetare medievale descoperite în regiunea Suceava*, Suceava, 1967, p. 27, 39—40.

[25] Vezi notele 8—12.

[26] *NumKözl.*, XIII, 1914, p. 25, XIV, 1915, p. 70.

[27] K. Szentgáli, în *Az érem*, V, 1927, p. 35.

ca şi cel de la Uilacul de Beiuş, arată că talerul austriac — prezent şi în alte 10 depozite monetare — s-a impus în viaţa economică încă în prima jumătate a secolului XVII, premergînd deci cu cîteva decenii emiterii diplomei leopoldine.

IUDITA WINKLER

Mulţumim călduros şi cu această ocazie prof. Iosif Koródi pentru eforturile depuse în vederea conservării monedelor.

La transcrierea legendei am omis steluţele şi rozetele.

ABREVIERI

ActaMN	= Acta Musei Napocensis.
Bl	= Blazonul de pe reversul monedei.
Bust	= Bustul de pe aversul monedei.
CNH	= Corpus Numorum Hungariae.
Dolgozatok	= Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem és régiségtárából.
Gumowski	= M. Gumowski, Handbuch der polnischen Numismatik, Graz, 1960.
Resch	= A. Resch, Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart, Sibiu, 1901.
Studia	= Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Series Historia.
Unger	= E. Unger, Magyar éremhatározó, Középkor, II, Budapest, 1960; Ujkor, I, Budapest, 1958.

DER MÜNZHORT VON MIHAI VITEAZUL

BEITRÄGE ZUR UNTERSUCHUNG DER BÄUERLICHEN MÜNZHORTE IN SIEBENBÜRGEN (TRANSSILVANIEN)

Der hier behandelte Münzhort wurde am 5. Juli 1973 im Nord-westteil der Gemeinde Mihai Viteazul[1] (jetzt dem Munizipium Turda einverleibt) bei Gelegenheit von Erdarbeiten im Hofe des Hauses Izvor-Strasse Nr. 297 entdeckt. Die Münzen lagen direkt in der Erde, zwischen zwei Steinen, in einer Tiefe von 50—60 cm. Der Hort setzt sich aus 238, in Polen, Danzig, Riga, in Preussen, in Liegnitz-Brieg, Schweidnitz, Böhmen und Ungarn geprägten Münzen zusammen. Sie werden im Museum für Geschichte von Turda aufbewahrt[2].

[1] Der hier behandelte Hort darf nicht mit demjenigen aus dem 17. Jh. verwechselt werden, der in der gleichen Gemeinde 1957 gefunden und von E. Chirilă — Z. Milea in *Studii şi comunicări Brukenthal*, 13, 1967, S. 197—206 veröffentlicht wurde.

[2] In der Arbeit verwenden wir folgende Abkürzungen:

H—C = Catalogue de la Collection des médailles et monnaies polonaises du comte E. Hutten—Czapski, Bd. I—II, St. Petersbourg—Paris 1871—1872; Bd. III, St. Petersbourg—Cracovie, 1880; Bd. IV, Cracovie, 1891.

C = K. Castelin, *Grossus Pragensis*, Braunschweig, 1973.

Smolik = J. Smolik, *Prazske Grose*, Prag, 1971, (wiederveröffentlicht und ergänzt von K. Castelin und I. Panek).

J = Jeszenski, *II. Lajos denárai* (Die Denare Ludwigs II), în *Numizmatikai Közlöny*, XXVI—XXVII, 1927—1928, S. 127—143.

U = E. Unger, *Magyar Éremhátarozó*, Ujkor (Bestimmungsbuch der ungarischen Münzen, Neuzeit), Heft I, Budapest, 1958.

Posvar = J. Pošvar, *Die Währung in den Ländern der böhmischen Krone*, Graz, 1970.

Münzen Sighişoara = E. Chirilă — N. Gudea — Gh. Moldovan, *Münzen aus der Sammlung des Museums der Stadt Sighişoara*, Sibiu, 1972.

Suciu = C. Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania* [Historisches Wörterbuch der Ortschaften Siebenbürgens] Bd. I—II, Bucureşti, 1967—1968.
Die deutsche Übersetzung der rumänischen und ungarischen zitierten Titel stammt von den Verfassern.

I. POLEN

Johann Albert (1492—1501)
1—5. Halbgroschen, o.J. (1492—1499). H—C, I, 194.
6. Halbgroschen, o.J. (1499—1501). H—C, I, 196.
Alexander (1501—1506)
7.—13. Halbgroschen, o.J. (1501—1506). H—C, I, 201.
Sigismund I. (1506—1548)
8. Halbgroschen, 1507. H—C, I, 219.
9. Halbgroschen, 1508. H—C, I, 220.
10. Halbgroschen, 1509, H—C, I, 221.
11—13. Halbgroschen, 1510. H—C, I, 226.
14. Groschen, 1527. H—C, I, 276.
15. Groschen, 1529. H—C, II, 4835.
16. Groschen, 1530. Vgl. H—C, II, 4838, aber auf dem Revers PRVSS.
17—18. Groschen, 1531. H—C, I, 302.
19. Groschen, 1535. H—C, I, 343.
20. Groschen, 1545. H—C, I, 407.

II. DANZIG

Sigismund August (1545—1572)
21. Groschen, 1557. H—C, I, 500.

III. RIGA

Ştefan Batori (1575—1586)
22. Groschen, 1581. Vgl. H—C, I, 678, aber im Avers, zwischen den Wörtern, je ein kleiner Kreis.

IV. PREUSSEN

Albrecht (1525—1568)
23. Groschen, 1531. Vgl. H—C, II, 5413, aber im Revers PRVSS. Der Münzstempel des Reverses leicht beschädigt.
24. Groschen, 1533. H—C, II. 5416.

25. Groschen, 1534. H—C, II, 5417.
26. Groschen, 1535. Vgl. H—C, IV, 8675, aber Sternchen zwischen den Wörtern.
27. Groschen, 1539. Vgl. H—C, II, 5422.
28. Groschen, 1540. H—C, II, 5423.
29. Groschen, 1541, H—C, II, 5425.
30.—34. Groschen, 1544. Vgl. H—C. II, 5429, aber mit Kleeblatt wie bei H—C, IV, 8684.
32. Groschen, 1545, Vgl. H—C, II, 5430, aber mit dem Kleeblatt wie bei H—C, IV, 8684.
33. Groschen, 1558. H—C, IV, 8693.

V. LIEGNITZ—BRIEG

Friedrich II. (1495—1547)
34. Groschen, 1544.

VI. SCHWEIDNITZ

Ludwig II. (1516—1526).
Alle Münzen aus Schweidnitz sind Halbgroschen.
35. 1523. Vgl. H—C, I, 209.
36.—37. 1524. Vgl. H—C, I, 210.
38—40. 1526. H—C, I, 212.
41—42. 1526. Vgl. H—C, I, 214.

VII. BÖHMEN

Alle Hortmünzen aus Böhmen sind Weisspfennige.
Wladislaw II. (1571—1516).
43—46. o.J. C, S. 54, Nr. 4—5.
47—49. o.J. C, S. 54, Nr. 8—10.
Ferdinand II. (1527—1564)
50. o.J. Smolik, S. 58, Nr. 2, aber PRIMV.
52. o.J. vgl. Smolik, S. 58, Nr. 5, aber FERDINAND
53—54. o.J. vgl. Smolik, S. 58, Nr. 12, aber Rosette.
55—58. 1563.

Maximilan II. (1564—1576).
59—61. 1566.
62. 1570.
63. 1571.
64. 1573.
Rudolf II. (1576—1608).
65. Fälschung nach einer Münze von 1593.

VIII. UNGARN

Alle ungarischen Münzen sind Denare[3].

Ludwig II. (1516—1526).
66. 1527, L—K, J, 82.
Ferdinand I. (1526—1564).
67. 1529.
68. 1530.
69. 1531.
70. 1532.
71. 1535.
72. 1536.
73.—74. 1538.
75. 1540.
76. 1541.
77. 1542.
78. 1543.
79.—81. 1544.
82.—83. 1545.
84.—85. 1546.
86.—87. 1547.
88.—92. 1549.
93. 1550.
94—97. 1551.
98.—99. 1552.
100. 1553.
101.—108. 1554.
109.—113. 1556.
114—116. 1557.
117.—120. 1560.
121. 1561.
122.—124. 1562.
125. 1563.
126.—130. 1564.
Maximilian II. (1564—1576)
131.—137. 1566.
138. 1567.
139—141. 1568.
142.—149. 1569.
150.—152. 1570.
153.—156. 1571.
157.—159. 1572.
160.—161. 1573.
162.—166. 1575.
167.—170. 1576.
171.—175. 1577.
176.—177. 1578.
Rudolf II (1576—1608)
178.—183. 1579.
184. Fälschung, etwa 1579.

[3] Alle ungarischen Münzen, einschliesslich das Original, das für die Fälschung Nr. 184 als Modell diente, sind in Kremnitz geprägt. Die Stücke Nr. 67—238 tragen die Sigeln K-B. Die Münzen Nr. 67—116 sind vom Typ U, 55; Nr. 117—130 sind vom Typ U, 56; Nr. 131—161 sind vom Typ U, 98; Nr. 162—177 sind vom Typ U, 99; Nr. 178—184 sind vom Typ U, 159 und Nr. 186—238 sind vom Typ U, 160.

185. 1579. Vgl. U, 160, doch ist die Jahreszahl auf dem Avers wie bei den Serien U, 159, nicht auf dem Revers, wie bei den Serien U, 160.

186.—188. 1579.
189.—192. 1580.
193.—198. 1581.
199. 1582.
200. 1583.
201—203. 1584.
204.—210. 1585.
211.—214. 1587.
215. 1588.
216.—217. 1589.
218.—220. 1590.
221.—222. 1591.
223.—226. 1592.
227.—229. 1593.
230.—232. 1594.
233. 1595.
234. 1596.
235.—237. 1597.
238. 1600.

Die 238 Hortmünzen verteiln sich also folgendermassen:

Polen	20	Stück (13 Halbgroschen, 7 Groschen)
Danzig	1	Stück (Groschen)
Riga	1	Stück (Groschen)
Preussen . . .	11	Stück (Groschen)
Liegnitz-Brieg	1	Stück (Groschen)
Schweidnitz . .	8	Stück (Halbgroschen)
Böhmen	23	Stück (Weisspfennige)
Ungarn . . .	173	Stück (Denare)
Zusammen	238	Stück

Einige Beobachtungen bezüglich der in den Tabellen I—II gezeigten Datierung gewisser Hortmünzen:

Die polnischen Münzen ohne Jahreszahl, Nr. 1—5, datieren zwischen 1492—1499, Nr. 6 hingegen zwischen 1499—1501; dies geht aus den Zeichen der Schatzmeister Peter Kurozwencki (eine stilisierte Rose), bzw. St. Szydlowiecki (ein Ring) hervor[4].

Die böhmischen Weisspfennige, Nr. 43—46, wurden nach Castelin[5] als Prägungen vom Beginn der Regierungszeit Wladislaws II. eingereiht, die Nr. 47—49 hingegen vom Ende dieser Herrschaft. Die ersten Weisspfennige wurden 1483 in Böhmen geprägt[6]. Die Münzen Nr. 50—54 sind, im grossen, zwischen 1531—15558 anzusetzen. Nach 1558 erscheint Ferdinand auf diesen Prägungen mit dem römischen Kaisertitel.

Die Aufteilung der Hortmünzen auf Prägestätten und — jahre (siehe die Tabellen I—II am Schluss des Artikels) zeigt, dass der Hort im grossen ganzen die typische Zusammensetzung und Struktur der gegen

[4] M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1960, S. 30.
[5] Ders., S. 58.
[6] Pošvar, S. 57.

Tabelle I.

Jahr	Polen		Preussen	Liegnitz	Schweid.	Böhmen	Ungarn
	1/2 G	G	G	G	1/2 G	Weisspf.	Denare
1492—1499	5	—	—	—	—	—	—
1483—1500	—	—	—	—	—	4	—
1499—1501	1	—	—	—	—	—	—
1501—1506	7	—	—	—	—	—	—
1507	1	—	—	—	—	—	—
1508	1	—	—	—	—	—	—
1509	1	—	—	—	—	—	—
1510	3	—	—	—	—	—	—
1510—1516	—	—	—	—	—	3	—
1523	—	—	—	—	1	—	—
1524	—	—	—	—	2	—	—
1526	—	—	—	—	5	—	—
1527	—	1	—	—	—	—	1
1529	—	1	—	—	—	—	1
1530	—	1	—	—	—	—	1
1531	—	2	1	—	—	—	1
1532	—	—	—	—	—	—	1
1533	—	—	1	—	—	—	—
1534	—	—	1	—	—	—	—
1535	—	1	1	—	—	—	1
1536	—	—	—	—	—	—	1
1538	—	—	—	—	—	—	2
1539	—	—	1	—	—	—	—
1540	—	—	1	—	—	—	1
1541	—	—	1	—	—	—	1
1542	—	—	—	—	—	—	1
1543	—	—	—	—	—	—	1
1544	—	—	1	1	—	—	3
1545	—	1	1	—	—	—	2
1546	—	—	—	—	—	—	2
1547	—	—	—	—	—	—	2
1549	—	—	—	—	—	—	5
1550	—	—	—	—	—	—	1

Tabelle II.

Jahr	Danzig	Riga	Preussen	Bohmen	Ungarn
	G	G	G	Weisspf.	Denare
1551	—	—	—	—	4
1552	—	—	—	—	2
1553	—	—	—	—	1
1554	—	—	—	—	8
1556	—	—	—	—	5
1557	1	—	—	—	3
1558	—	—	1	—	—
1531—1558	—	—	—	5	—
1560	—	—	—	—	4
1561	—	—	—	—	1
1562	—	—	—	—	3
1563	—	—	—	4	1
1564	—	—	—	—	5
1566	—	—	—	3	7
1567	—	—	—	—	1
1568	—	—	—	—	3
1569	—	—	—	—	8
1570	—	—	—	1	3
1571	—	—	—	1	4
1572	—	—	—	—	3
1573	—	—	—	1	2
1575	—	—	—	—	5
1576	—	—	—	—	4
1577	—	—	—	—	5
1578	—	—	—	—	2
1579	—	—	—	—	11
1580	—	—	—	—	4
1581	—	1	—	—	6
1582	—	—	—	—	1
1583	—	—	—	—	1
1584	—	—	—	—	3
1585	—	—	—	—	7
1587	—	—	—	—	4
1588	—	—	—	—	1

Tabelle II. (Fortsetzung)

Jahr	Danzig	Riga	Preussen	Böhmen	Ungarn
	G	G	G	Weisspf.	Denare
1589	—	—	—	—	2
1590	—	—	—	—	3
1591	—	—	—	—	2
1592	—	—	—	—	4
1593	—	—	—	—	3
1594	—	—	—	—	3
1595	—	—	—	—	1
1596	—	—	—	—	1
1597[1]	—	—	—	—	3
1600	—	—	—	—	1

Ende des 16. Jhs. gesammelten siebenbürgischen Münzhorte aufweist[7]. In diesem allgemeinen Rahmen gibt es aber bedeutsame Abstufungen und Verschiedenheiten, die — wenn man sie genauer untersucht — interessante und schlüssige Auskünfte über den sozialen Stand des Besitzers geben können[8].

Eine Analyse des hier behandelten Hortes erweist, dass von den 238 Stück, 196 Denare und Weisspfennige sind, weiters 21 Halbgroschen und 21 Groschen. Er hat für seine Zusammensetzung erstaunliche Entsprechungen zu einem anderen, in der Nähe, nämlich in Borzești[9] gefundenen Hort, der gleichfalls mit einer Münze von 1600 schliesst und unter gleichen Umständen wie der Hort von Mihai Viteazul (siehe weiter unten) vergraben wurde; weitere Analogien bestehen zu den Horten von Lunca Tîrnavei, Pozmuș, Șeica Mică und Visuia[10].

Tabelle III zeigt eine Zusammenstellung der Währungen dieser Horte, wobei auch immer das Jahr der letzten, abschliessenden Hortmünze angegeben wurde, wie auch der annähernde Gesamtwert in Denaren.

Sehen wir uns Tabelle III näher an, so fallen gleich zwei Tatsachen

[7] Siehe die Besprechung der Frage aufgrund der in den letzten Jahren systematisch untersuchten und veröffentlichten Horte in *Der Münzhort von Șeica Mică, 15.—16. Jh.*, in *Münzen Sighișoara*, S. 49—58; die Liste der untersuchten Horte, auf die man sich in vorliegendem Artikel bezieht, ebendort S. 50—51, mit Anm. 32.

[8] Unseres Wissens wurde die Frage zum erstenmal in *Der Münzhort von Lechința de Mureș, 16. Jh.*, in *Münzen Sighișoara*, S. 39—40 behandelt.

[9] Siehe Anm. 7.

[10] Siehe Anm. 7.

Tabelle III

Münzhort	Datierung der Letzten Münze	Drei-groschen	Groschen	Halb-groschen	Solidus	Denare	Weiss-pfennige	Obol	Kreuzer	Zusammen	Wert in Denaren
Lunca Tirnavei	1591	—	4	41	1	315	—	—	—	361	388
Pozmuş	1598	2	5	6	—	30	3	1	—	47	63
Şeica Mică	1598	—	27	55	—	28	3	—	1	114	188
Visuia	1599	1	—	4	—	17	2	—	—	24	34
Borzeşti	1600	1	7	13	—	27	2	—	—	50	110
Mihai Viteazul	1600	—	21	21	—	173	23	—	—	238	289

auf: die relativ geringe Münzzahl[11] in jedem der sechs Horte und ihre Zusammensetzung aus den kleinsten, in Transsilvanien am Ende des 16. Jhs.[12] umlaufenden Silbermünzen (Denare, Weisspfennige, Obole) oder denjenigen, die den schlechtesten Ruf hatten (die Schwiednitzer Halbgroschen); dazu kommt noch eine gewisse Anzahl leich erkennbarer Münzfälschungen (im Hort von Mihai Viteazul die Stücke Nr. 65 und 184, vielleicht auch Nr. 23).

Unter diesem Gesichtspunkt kontrastieren die sechs Horte auffallend von anderen grossen Münzschätzen: dem von Hotoan (1871 Stück) mit der letzten Münze von 1590, dem von Şieu (2424 Stück), der in zwei Etappen gehortet wurde, von denen die erste 1601 endet, mit dem von Baia Mare (der 105 Stück *ausschliesslich Driergroschen* umfasst) mit dem letzten Stück von 1609; weiters mit dem etwas späteren Hort von Buzd[13], der aus 8091 Stück besteht, davon aber nur *zwei Denare und zwei Halbgroschen.*

Die grösseren Horte umfassen neben den Groschen viele mittlere Werte (Dreier- oder Sechsergroschen) oder grosse Werte (halbe und ganze Taler), wie dies bei dem Hort von Slătiniţa[14] der Fall ist.

Gewiss enthalten die Horte grösseren Umfangs auch eine wechselnde Quote kleiner Münze, da diese überall vorkam und den grössten Umlauf hatte[15], doch nimmt sie im allgemeinen in der Zusammensetzung dieser Horte nicht den ersten Platz ein.

Die sechs Horte von Tabelle III, kleinen Umfangs und hauptsächlich aus kleiner Silbermünze bestehend (obwohl sie gegen Ende des 16. Jhs. gehortet wurden, als der Dreiergroschen die häufigste Münze in Polen war und als auch in Transsilvanien mit der Ausgabe von Dreiergroschen begonnen wurde[16]), also einer Münze mit dem grössten Umlauf in Transsilvanien, wozu noch Fälschungen kommen, gehörten sicherlich ärmeren

---

[11] In allen Fällen handelt es sich um vollständig aufgefundene oder erworbene Horte; bei einigen davon zeigen die Ausmasse des Gefässes, in dem der betreffende Hort vergraben war, dass keine grössere Anzahl von Münzen darin enthalten sein konnten.

[12] Siehe Anm. 7.

[13] Siehe Anm. 7.

[14] Information von Prof. Şt. Dănilă, Bistriţa.

[15] E. Šimek, *Die Zusammenhänge zwischen Währung und Handel im Böhmen des 16. Jhs.*, in *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450—1650* (Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa), hrsg. von Ingomar Bog, Köln—Wien, 1971, S. 233.

[16] In Bezug auf Polen, siehe Gumowski, *a.a.O.*, S. 44; von dort kamen die Dreiergroschen massenhaft nach Transsilvanien und bildeten einen Grundstock des umlaufenden Geldes; bezüglich der Ausgaben von Dreiergroschen des Fürstentums Transsilvanien, siehe O. Iliescu, *Moneta în România* [Die Münze in Rumänien], Bucureşti, 1970, S. 43. In den sechs Horten aus Tabelle III gibt es nur vier Dreiergroschen.

Leuten an, die eine mehr als bescheidene Summe (der Preis von einem bis zu zehn Lämmern oder Ferkeln[17]) wohl durch mehrere aufeinanderfolgende Verkäufe angesammelt hatten. Grössere Geldgeschäfte werden für gewöhnlich in Münzen grösserer Werte getätigt. Die Leute nun nahmen auch oft falsche Münzen an, weil sie dieses nicht als solche erkannten, wenn auch die Fälschung häufig ganz grob ausgeführt war: ohne Jahreszahl, mit verstümmelten, oft nur durch einfache senkrechte Striche angedeuteten Buchstaben. Fügt man zu dem Obigen noch die Fundorte hinzu, nämlich Dörfer, von denen manche schon vor dem 16. Jh. dokumentarisch belegt sind, aber alle in diesem Jahrhundert schon bestanden[18], kommt man zu dem Schluss, dass die Besitzer der genannten Münzhorte Bauern aus der ärmeren Kategorie dieser Gesellschaftsschicht, vermutlich Fronbauern waren.

Natürlich darf man daraus nicht folgen, dass alle von Bauern gesammelten Horte unbedingt bescheidenen Ausmasses sein müssen: auch unter den Bauern gab es selbstverständlich Vermögensunterschiede, die sich natürlicherweise hauptsächlich durch *quantitative* Hortung von Münzen ausdrücken. Dies gilt besonders für die zweite Hälfte des 16. Jhs., da die Lage der Bauernschaft Transsilvaniens sich merklich verschlechterte und da die Vermögensunterschiede in der Fronbauernschaft sich klar abzeichnen[19]. Aufschlussreich in diesem Sinne scheint uns der Hort von Hotoan.

Die systematische, aufmerksame und umfassende Untersuchung der Horte aus mittelalterlichen bäuerlichen Siedlungen wird uns, wie wir hoffen, von Fehlern und überstürzten Schlussfolgerungen bewahren, denn nicht alle in Dörfern gefundenen Münzschätze müssen unbedingt von Bauern gehortet worden sein.[20].

---

[17] Bezüglich der Preise in Transsilvanien um 1600, siehe S. Goldenberg, *Clujul în secolul al XVI-lea* [Cluj im 16. Jh.], Bucureşti, 1958, S. 358—360, 362—363.

[18] Das Dorf Lunca Tîrnavei ausgenommen, das erst 1647 in einem Dokument erwähnt wird, obwohl es sicher schon früher bestand; das Dorf Pozmuş wird zum erstenmal 1319 erwähnt und später wieder 1503 und 1638; Şeica Mică zum erstenmal 1311 dokumentarisch belegt, wird 1598 wieder genannt; Visuia, erstmalig 1329 belegt, wird 1599 wieder erwähnt; Borzeşti, erwähnt 1351 und 1505; das Dorf Mihai Viteazul, erstmalig 1310 belegt, erscheint wieder 1587—1589. Demnach haben wir die wohlbegründete Gewissheit, dass alle die genannten Dörfer zu Ende des 16. Jhs. bestanden.

Für Lunca Tîrnavei, siehe Suciu, Bd. I, S. 368; für Pozmuş, ders. Bd. II, S. 57; für Şeica Mică, ders., Bd. II, S. 169; für Visuia ders., Bd. II, S. 251; für Borzeşti, ders., Bd. I, S. 97; für Mihai Viteazul, ders, Bd. I, S. 397.

[19] Siehe *Istoria României* [Die Geschichte Rumäniens], Bd. II, Bucureşti, 1962, S, 890—899.

[20] Ein schlüssiges Beispiel ist der Hort von Moldoveneşti (siehe Anm. 7 des vorliegenden Artikels), der aus 96 Münzen besteht: 63 Groschen, 31 Dreier-

Endlich sollen auch einige Worte über die Gründe der Vergrabung des Hortes gesagt werden. Wie schon bemerkt, schliesst dieser mit einer Münze von 1600, wie auch die Horte von Borzești und Moldovenești[21], mit dem Unterschied aber, dass die letzteren mit einer bzw. drei polnischen Münzen schliessen. Dies würde die Vergrabung der drei Horte eher in das Jahr 1601 als 1600 ansetzen, denn es brauchte eine gewisse Zeit, bis Münzen aus Polen in Transsilvanien gehortet werden konnten. Die drei Dörfer, Mihai Viteazul, Borzești und Moldovenești liegen in der Nähe der Stadt Turda und die Vergrabung der drei Horte im gleichen Jahr, 1601, ist kein blosser Zufall: im Sommer dieses Jahres zogen der kaiserliche General Basta und der Wojewode Mihai Viteazul (Michael der Tapfere) ihre Truppen in zwei Lagern bei Turda zusammen. Diese Truppen setzten sich aus Söldnern zusammen, deren Wildheit, Raublust und Grausamkeit genugsam bekannt sind. Die zeitgenössischen Quellen[22] sind voll von ihren Räubereien und Verbrechen. Die drei nicht weit von Turda gelegenen Dörfer waren unmittelbar von den Raubzügen der Söldner bedroht, welche die Gegend grausam ausplünderten[23]. Deshalb brachten die Besitzer der drei Horte diese durch Vergraben in Sicherheit.

Übrigens sind die Jahre um die Wende des 16. zum 17. Jh. für Transsilvanien eine trübe und bewegte Zeit: 1599 besetzt Mihai Viteazul Transsilvanien, 1600 erheben sich die Adeligen gegen ihn, es kommt zur Schlacht von Mirăslău, 1601 ein neuer Adelsaufstand, die Schlacht von Goroslău, der Konflikt zwischen Mihai und Basta und die Ermor-

---

groschen, ein Sechsergroschen und ein Halbtaler. Die Münzen sind alle, ohne Ausnahme, sehr schön und gut erhalten. Sie waren ausschliesslich nach ästhetischen Gesichtspunkten von einem Kenner gesammelt, der es sich leisten konnte, aus der Menge, die ihm unterkam, nur auserlesene Stücke auszuwählen und aufzubewahren. Es ist dies eine im Europa des 16. Jhs. häufige Erscheinung. Siehe dazu die Diskussion in *Der Münzhort von Șeica Mică* S. 54—55, mit dem Literaturnachweis in den Anmerkungen 48—51. Auf keinen Fall war der Besitzer ein Bauer. Wahrscheinlich war er ein Kaufmann aus Turda, der, wie es häufig, vorkam, ein Landhaus und ein Stück Boden in einem Dorf nicht weit von der Stadt, in der er wohnte, besass. Das wunderschöne Heftel aus Edelmetall, das zusammen mit den Münzen vergraben worden war, spricht gleichfalls für die obige Annahme. Übrigens war in dem Münzchaos, das im 16. Jh. auch in Mitteleuropa herrschte, der Kaufmann häufig genötigt, ausgewählte Münzen zur Bezahlung ausländischer Lieferanten bereitzuhalten. Simek, *a.a.O.*, S. 235.

[21] Siehe Anm. 20.

[22] Siehe in diesem Sinne E. Veress, *Basta György hadvezér. Levelezése és iratai* [Die Korrespondenz und Schriften des Generals Basta], Bd. I—II, Budapest, 1903—1911.

[23] E. Hurmuzaki, *Documente privind istoria românilor* [Dokumente zur Geschichte der Rumänen], Bd. XII, București, 1894, S. 1229.

dung des Wojewoden auf Bastas Befehl[24]. Die massiven Verschiebungen von Söldnertruppen, die schon 1591 aus Anlass der Wiederaufnahme der Feindseligkeiten zwischen Österreich und den Türken begonnen hatten, wie auch die militärischen Konflikte auf dem Boden Transsilvaniens, verwüsteten und verarmten das Land[25] und schufen einen Zustand von Panik und Unsicherheit. Es gibt unbestreitbar eine Verbindung zwischen der Vergrabung der in Tabelle III erwähnten Horte und der Lage im Transsilvanien dieser Zeit. Unseres Wissens wurde die Beziehung zwischen dem Vergraben von Münzhorten und den militärischen Ereignissen im Gebiet Transsilvaniens noch nicht untersucht. Eine solche Untersuchung würde aber interessante Daten zur Geschichte des Fürstentums Transsilvanien liefern[26]

Die Untersuchung des Münzhortes von Mihai Viteazul ermöglicht uns die polnischen und preussischen bis jetzt bekannten Münzserien mit einigen Varianten zu vervollständigen, sowie die bis jetzt erarbeiteten Kenntnisse über den Münzumlauf in Transsilvanien gegen Ende des 16. Jhs. zu erweitern und zu überprüfen; gleichzeitig konnten vir aus der Menge der transilvanischen Münzhorte einige den Fronbauern angehörende unterscheiden und erstmalig die Frage des Arpekts der Münzhortung seitens der Baurenschaft in Transsilvanien zu Ende des 16. Jhs. stellen. Gewiss, in der Erforschung dieser Frage wurde erst ein bescheidener Anfang gemacht. Er zeigt aber, falls dies noch nötig war, in welchem Masse ein systematisches und umfassendes Studium der transsilvanischen Münzhorte imstande ist, das Bild der wirtschaftlichen und sozialen Geschichte des Fürstentums Transsilvaniens zu vervollständigen, die wohl ohne den Beitrag der münzkundlichen Forschung kaum denkbar wäre.

EUGEN CHIRILĂ — ANA HOPÂRTEAN

---

[24] *Istoria României*, Bd. II, Bucureşti, 1962, S. 985—986; 994—1003.

[25] In diesem Sinne ist eine Stelle aus dem Beschluss des Transsilvanischen Landtags vom 20—28. November 1599 sehr bedeutsam: „...wenn auch das Land so verdorben und verwüstet ist, wie Eure Hoheit es kennt und mit Augen sieht...", zitiert von Şt. Pascu — Vl. Hanga, *Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului în R.P.R.* [Chrestomathie zum Studium der Geschichte von Staat und Recht in der R. V. R.], Bd. II, Bucureşti, 1958, S. 314.

[26] Derartige Arbeiten für Italien oder die Schweiz liessen sich vielversprechend an: siehe M. Crawford, *Coin hoards and the pattern of violence in the late republic*, în *Papers of the British School* at Rome, XXXVII, 1969, S. 76—81; für spätere Zeiten, siehe E. A. Stuckelberg, *Krieg, Münzschätze und Geschichte*, in *Neue Zürcher Zeitung*, Nr. 1536, 1914 und in *Frankfurter Münzzeitung*, 169, 1915, S. 386.

TEZAURUL MONETAR DIN BORȘA (SEC. XVII)

Din tezaurul descoperit în 1972 în hotarul satului Borșa, jud. Cluj, au fost recuperate șase piese, care se păstrează în Muzeul Gherla. Iată lista lor[1]:

I. Polonia

Sigismund III (1587—1632)

1. Piesă de 1,5 groși, 1621. H—C, I, 1422.

II. Brieg

Georg III (1653—1664)

2. Piesă de 15 creițari, 1664.

Leopold I (1657—1705)

3. Piesă de 15 creițari, 1693.

III. Silezia

Leopold I (1657—1705)

4. Piesă de 15 creițari, 1661.

---

[1] În articolul de față folosim următoarele abreviațiuni:

H—C = *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte. E. Hutten—Czapski*, vol. I, St. Petersbourg—Paris, 1971.

Cejnek = J. Cejnek, *Österreichische, Ungarische, Böhmische und Schlesische Münzprägungen v. 1519—1705*, Wien, 1936.

IV. **Tirol**

Leopold I (1657—1705)
5. Piesă de 15 creiţari, 1694.

V. **Niederösterreich**

Leopold I (1657—1705)
6. Piesă de 15 creiţari, 1696.

Piesa nr. 1 este un aşa numit *dreipölker* din care se emit între 1614—1627 cantităţi enorme în Polonia[2].

Celelate monete sînt piese de 15 creiţari a căror emitere începe la 1659 în imperiul austriac[3] şi al căror uz se generalizează apoi în principatele germane.

Piesa nr. 2 este emisă în ducatul Brieg din Silezia. Semnul în formă de inimă cu cruce de pe reversul piesei indică pe maestrul monetar Christian Pfahler[4]. După stingerea dinastiei ducilor de Lignitz-Brieg în 1674 ducatul trece în posesiunea Austriei. Monetăria din Brieg nu lucrează între 1675—1692. Piesa din tezaur face parte din seriile de 15 creiţari emise aici între 1693—1696. În 1714 monetăria a fost definitiv închisă[5].

Piesa nr. 4 este emisă în monetăria de la Breslau. Iniţialele G.H. se referă la controlorul monetăriei (Wardein) Georg Hübner[6].

Piesele nr. 5—6 sînt emise respectiv la Hall şi Viena.

Judecînd după piesele recuperate, tezaurul de la Borşa prezintă compoziţia caracteristică tezaurelor transilvane acumulate la sfîrşitul secolului XVII, după ocuparea Transilvaniei de către austrieci[7].

EUGEN CHIRILĂ — IOAN CHIFOR

---

[2] M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatic*, Graz, 1960, p. 45.

[3] Fr. Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin—Leipzig, 1930, s.v. Fünfzehnkreuzer.

[4] F. Friedensburg, *Schlesiens Neuere Münzgeschichte*, Breslau, 1899, p. 131.

[5] Id. p. 103, 135.

[6] Ibid. p. 99; Cejnek, p. X.

[7] E. Chirilă, *Contribuţii la studiul circulaţiei monetei de argint în Transilvania în a doua jumătate a secolului XVII*, în *Apulum*, XI, 1973, p. 717—720.

DER MÜNZHORT VON BORŞA, 17. JH.

(Zusammenfassung)

Der Artikel behandelt einen, in Borşa, Bez. Cluj, entdeckten Münzhort aus dem 17. Jh. Es wurden daraus sechs Münzen sichergestellt (ein Dreipölker und fünd Fünfzehnkreuzer), die im Museum von Gherla aufbewahrt werden. Die Verfasser erörtern kurz die Münzen des Hortes. Dieser weist sämtliche Merkmale der zu Ende des 17. Jhs. gesammelten und vergrabenen siebenbürgischen Horte auf (siehe Anm. 1).

O CIRCULARĂ PROTOPOPEASCĂ CU PRIVIRE LA DESFIINȚAREA ȘERBIEI ÎN TRANSILVANIA.

Între actele românești din colecția de documente a fondului Blaj, păstrate la Filiala din Cluj a Bibliotecii Academiei, Secția Arhiva istorică, se găsește și circulara *(curșuș)* trimisă preoților din protopopiatul Lechința de Mureș de protopopul Artemon Pop Șamu în 20 noiembrie 1785. Actul, în chirilice, redactat de protopop sub semnătură proprie, poruncește preoților să explice credincioșilor lor înțelesul oficial al decretului împărătesc prin care s-a dat „slobozirea pentru iobagi", în sensul respectării în continuare a obligațiilor pe care foștii iobagi le aveau către stăpînii lor și al supunerii ca și pînă atunci față de dregătorii domnești și față de cei ai comitatului. Circulara va fi adusă la cunoștința preoților, diecilor și curatorilor, preoții urmînd să iscălească de primire, de către popa Ion din Hădăreni, juratul eparhiei de Lechința, sub „gloaba săborului".

Actul poartă pe verso semnăturile a 24 de preoți, cîte unul sau mai mulți de fiecare parohie. Au putut fi descifrate, dintre cazurile care notează în dreptul numelor de preoți, numele satelor în care se găsește fiecare, următoarele: Bogata, Boian *(Beiu)*, Ceanul Mare sau Mic (?) *(Cian)*, Dătășeni *(Dates)*, Hădăreni *(Hădărău)*, Luduș, Pădureni *(Coc)*, Sînger, Tăureni, Tritenii de Jos *(Tritiu de Jos)* și Tritenii de Sus *(Tritiu de Sus)*. Pe Popa Sandul l-am identificat cu acel „P. Szandu ex Detrehen" (Tritenii de Jos), delegat împreună cu Popa Niga din Luduș, alături de protopopul Artemon Șamu, la sinodul din 12 august 1782 ținut la Blaj pentru alegerea episcopului unit[1].

Circulara de față încheie seria actelor cu privire la desființarea servituții personale și la libertatea de mutare a iobagilor în succesiunea lor descrescătoare ierarhic. Seria o deschide însăși patenta împărătească din 22 august 1785 prin care Iosif II, în urma răscoalei lui Horea, hotărăște: încetarea condiției iobăgești, în sensul legării de glie; libertatea colonului de a se căsători fără consimțămîntul stăpînului său și de a învăța carte sau meserii pe care să le poată exercita oriunde; oprește pe stăpîni de a mai dispune de colonii lor și de membrii familiei lor la

---

[1] Ioane M. Moldovanu, *Acte sinodali [...]*, t. I, Blaj, 1869, p. 130.

slujbe în curtea domnească; recunoaște drepturile colonilor de a dispune liberi de bunurile dobîndite de aceștia; oprește pe stăpîn de a muta arbitrar pe colonii săi din moșiile lor. Patenta se încheie cu precizarea că în celelalte privințe, pînă la o reglementare urbarială care se așteaptă, colonii vor fi datori să respecte ordinele vechi[2].

Patenta este urmată la scurtă vreme de instrucțiunile guberniului ardelean din 10 septembrie 1785 referitoare la modalitățile publicării acesteia. În fiecare sat să se distribuie cîte un exemplar în limba latină și unul în limba locului *(in vernacula lingua)* pentru coloni, care se vor păstra la judele satului[3]. Obișnuit, aceste patente se citeau de preotul satului, dispoziție după dispoziție, cu întrebări și explicații pentru fiecare punct în parte, ca să fie înțeleasă în întregime. La sfîrșit preotul și bătrînii satului o semnează, ca dovadă că circulara a fost dată publicității și înțeleasă. Odată publicată, patenta din 22 august 1785 stîrnește agitații neprevăzute. Țărănimea lărgește înțelesul măsurilor luate, abolirea servituții personale o interpretează ca o desființare deplină a iobăgiei. Încetează prestațiile, părăsește moșiile stăpînilor. Nobilimea se neliniștește, cere contramăsuri, cere precizările necesare pe marginea patentei. Apelează la comitate, acestea apelează la guberniu. Se pare că agitațiile cele mai neliniștitoare s-au petrecut în comitatul Alba de Jos. Cel puțin, la guberniu, „representația" de la acest comitat a avut ecoul cel mai puternic. Această „representație" cum o numește circulara episcopului Ghedeon Nichitici, sau „ponoslu", cum o numește actul de față. e cea invocată de circularele către cler ale celor doi episcopi. Sau, mai sigur, Tabla regească în acest comitat acuză cu deosebire preoțimea de „tîlcuirea strîmbă" a patentei împărătești, cu prilejul publicării ei. Din raportul Tablei regești a comitatului Alba de Jos datat la 16 noiembrie[4] rezultă că preoțimea îndeamnă pe țărani să nu mai facă slujbele, să nu mai asculte de dregătorii comitatului. Ca urmare a acestui raport guberniul cere episcopilor prin adresa din 18 noiembrie[5] să îndemne preoțimea sub grea pedeapsă, sub pedeapsa răspopirii, a nu mai „schimonosi" sau a nu face „alte momele și povești" cu care „desmîntă" norodul, ci să-l aducă la ascultare și bună cuviință. Prin circularele

---

[2] Textul patentei în traducere proprie, după varianta latină la N. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horia.* București, 1884, p. 495—497; interpretarea actului, la D. Prodan, în *Istoria României,* III. București, 1964, p. 780—784 și mai recent: idem, *Desființarea șerbiei în Transilvania* în „Studii și materiale de istorie medie", VII, 1974, p. 36—37; în *anexe,* variantele patentei, ibid., p. 57—65.

[3] Filiala din Cluj a Bibliotecii Academiei R.S.R. Arhiva istorică, Ordonanțe imprimate, imprimat latin cu nr. 6895/1785 sept. 10; și la D. Prodan, *op. cit.,* p. 65—66.

[4] Il. Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie,* t. II, Sibiu, 1897, p. 314.

[5] *Ibidem.*

lor către cler, din 19 noiembrie[6], cei doi episcopi, Nichitici și Bob, preiau poruncile către fiecare din protopopii diocezelor respective, pe care aceștia la rîndul lor le publică preoțimii. Circulara protopopului de Lechința (dată în anexă) reprezintă această ultimă treaptă.

Artemon Șamu se trage dintr-o mai veche familie de preoți din Lechința. El trebuie că este fiul acelui Popa Șamu, preot unit din Lechința la 1750[7], aflat în slujbă împreună cu Popa Chirilă, într-o parohie numeroasă de 464 de suflete și împărțind ca eclejie a bisericii un pămînt arător de 60 de cîble și un fînaț de 14 care de fîn[8]. La 1782, am văzut, protopopul participă la sinodul clerului din acel an.

În tulburările prilejuite de răscoala lui Horea, îl întîlnim amestecat de mai multe ori. Cu prilejul conscripției militare din vara anului 1784 îl găsim în fruntea satului, pornit să se înscrie între grăniceri. Satul în schimb îi promite că-l va ține preot pe viață. Dar și cei din satele vecine, din Dătășeni, Iclandul Mare, Iclandul Mic și Oarba îi caută sfaturile. Un raport contemporan precizează că țăranii de cînd le poartă protopopul treburile nu mai fac slujbe către stăpîni[9]. El trebuie să aibă o contribuție importantă în întreținerea agitațiilor în acele părți în timpul răscoalei. Controlează, oricum, cu autoritatea pe care referințele contemporane i-o atribuie, acțiunile țărănimii din cîteva sate. Este de asemenea semnificativă atitudinea față de evenimente a fiului său, Popa Ion din Lechința[10], care cu prilejul publicării patentei guberniale

---

[6] *Ibidem;* (cu data greșită de 9 noiembrie; cf. M. Voileanu, *Momente din viața bisericească a românilor ortodocși,* Sibiu, 1902, p. 54—55). Se vădește și cu acest prilej rolul important de pacificare a răsculaților, care a fost încredințat de guberniu celor doi episcopi români, cunoscut și din alte împrejurări. Vezi în acest sens: C. Suciu, *Blajul și revoluția lui Horea,* în „Cultura Creștină", XVII (1937), p. 352—362; Șt. Meteș, *Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horea.* Sibiu, 1933, p. 24—25; Șt. Pascu, *Războiul țăranilor de sub conducerea lui Horia, Cloșca*

[7] *Șematismul [...],* 1900, Blaj, 1900, p. 385.

[7] *Șematismul...* 1900, Blaj, 1900, p. 385.

[8] A. Bunea, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750* în „Transilvania", XXX (1901), p. 280.

[9] D. Prodan, *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda,* București, 1938, p. 25—27.

[10] Conscripția urbarială din 1785 (oct. 16) înscrie la Lechința de Mureș, 52 de familii de iobagi și 42 de familii de jeleri din care Bethlen József stăpînea 49 familii de iobagi și 33 de familii de jeleri, Bethlen Farkas, 3 familii de iobagi și 4 familii de jeleri și Váradi Dániel, 5 familii de jeleri. Judele satului, Bogeczán Irimie de 70 de ani; jurați: Brusztur Toma, Brusztur Szonya, Rusz Ilie, Vinc Luka și Brusztur Klain; „bătrînii"; Szkridon Toma, Sérb Szonya, Kolcza Györgye, Kretza Nykulaje, Nyilesan Gyorgye, Sugye Ilie și Brusztur Jerumlaje.

de pacificare a răscoalei[11], a citit-o în batjocură, lucru pentru care a fost anchetat și pedepsit[12].

Înăbușirea răscoalei atrage cu sine reintegrarea protopopului în limitele atribuțiilor sale ierarhice. Circulara de față vădește și în cazul lui Artemon Pop Șamu schimbarea de atitudine pe care e silit să o facă sub presiunea evenimentelor; de la solidarizarea activă cu acțiunile iobagilor, cînd răscoala era în creștere, la rolul de pacificator pe care i-l încredințează episcopul său în faza regresiunii răscoalei.

AUREL RĂDUȚIU

ANEXA

1785 noiembrie 20 Lechința [de Mureș]

Ci[nstiților] Părinț[i] din eparhie,
Fraților, am luat o milostivă poruncă de la Măria Sa Domnul Vlădica și stăpînul nostru cum că Ci[nstita] Tablă din varmeghia Bălgăradului au dat ponoslu la Înălțatul și Crăiescul Gubernium cum că preoții noștri slobozirea pentru iobagi nu pre cum s-au dat în scris de la Prea Înălțata curte Împărătească o vestesc, ce alminterea, cu alte momeale și povești desmântă norodul, de nu vreau a sluji Ci[nstiții] Domni, ca și pînă acum a cinstit Ci[nstitele] Tisturi a varmeghii; pentru aceea prea tare s-au milostivit M[ăria Sa] D[omnul] Vlădica a ne porunci să dojănim și să învățăm norodul să slujească domnii ca și pînă acum și să să supue cinstitelor Tisturi a varmeghii și pe a domnilor pre cum să cuvine, că de-ț[i] face alte momeale și tălmăciri norodului, vi-ți cădea în mare și grea pedeapsă și canon neertat. Și pentru mai mare incredințarea voastră să porunceaște părintelui juratului a eparhii, popii Ion de la Hădără, supt gloaba săborului, să umblă cu acest curșuș din sat în sat să-l vestească preoților, diacilor și curatorilor și pre cum i porunca stăpînului nostru, toți preoții să să iscălească intr-ănsul. Și așa curund și în grabă li-[i] aduce, frate juratule, ca să pot face relație M[ăriei Sale], D[omnului] Vlădichii.
Dat M[aros] Lechința, 20 noiembrie 1785
Artemon Pop Șamu, m.pr.

[11] Este patenta din 18 noiembrie 1784; textul la V. Șotropa, *Contribuții la istoria revoluției lui Horia*, în Anuarul Inst. de Ist. Naț. (Cluj), V. (1928—1930), p. 167—168.

[12] D. Prodan, *op. cit.*, p. 76.

[pe verso:]
Popa Ion Hădărău
Popa Pinte
Popa Vasile
Popa Dumitru
Popa Ghiorghie.....*
Popa Onuț..., Tritiu de Jos
Popa Sandul [Tritiul de Jos]
[Popa].....
[Popa].....
Popa Andrei, Cocă
Popa Toader, Tritiu de Sus
Popa Irimia.....
Popa Vasile, Beiu
Popa Dimitrie, Cian
Popa Ion, Cian
Popa Costan, Cian
Popa Vasile
Popa Grigore din Ti.....
Popa Vasile din Tăureani
Popa Dimitrie, Sănger
Popa Niga, Luduș
Popa Gheorghie, Bogata
Popa Ion, Dateș
Popa Pătru din Hăd[ăreni]

Biblioteca Acad. R.S.R., Filiala Cluj
Arhiva istorică, Fond Blaj, Col. doc. Blaj, nr. 684

* Punctele marchează cuvinte indescifrabile din cauza deteriorării scrisului.

DIN GÎNDIREA ECONOMICĂ A DOCTORULUI IOAN PIUARIU-MOLNAR

Se știe că cea dintîi întreprindere manufacturieră de postav, cu caracter capitalist, în Transilvania, a fost înființată la începutul secolului al XIX-lea în comuna Sadu de către doctorul Ioan Piuariu-Molnar, care devine în felul acesta „un reprezentant al capitalismului timpuriu în Transilvania" într-o perioadă de profunde transformări economice și sociale"[1].

Într-adevăr, epoca războaielor napoleoniene de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a creat o conjunctură favorabilă dezvoltării producției de mărfuri și schimbului în țările imperiului habsburgic. În cadrul unor pronunțate nevoi economice, guvernul de la Viena duce o politică susținută de trezire a interesului pentru cultivarea rațională a pămîntului și pentru introducerea și împămîntenirea unor culturi de plante și industrii neexperimentate sau mai puțin cunoscute în cuprinsul hotarelor imperiului[2].

Receptiv la imperativele economice ale vremii sale, doctorul Ioan Piuariu-Molnar tipărește, încă în anul 1785, la Viena, *Economia stupilor*, prima carte care îmbrățișează un sector din cîmpul larg al vieții practice. Ea constituie și primul exemplar din publicațiile transilvănene cu caracter economic, care de altfel precede seria celor oficiale. A doua ediție a acestei lucrări apare la Sibiu în anul 1808, sub titlul *Povățuire cu praxis*

---

[1] Cf. Dr. S. Izsák, *Adevărata figură a lui Ioan Piuariu-Molnar*, în „Studii și cercetări științifice", Cluj, 1950, fasc. 2, p. 164. Tot pentru problema manufacturii lui I. Piuariu-Molnar, studiile: I. Lupaș, *Doctorul Ioan Piuariu-Molnar. Viața și opera lui (1749—1815)*, București, 1939, p. 24—25; Lia Dima, *Cîteva date și amănunte nouă cu privire la Ioan Piuariu*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", Cluj, 1939—1942, VIII, p. 375—381; Al. Neamțu, *Date noi privitoare la Ioan Piuariu-Molnar*, în „Studii", 1960, a. XIII, nr. 1, p. 87—90; Idem. *Date noi despre Ioan Piuariu-Molnar (1749—1815)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", series Historia 1970, fasc. 1, p. 65; V. Bologa, I. Spielmann și Z. Szökefalvi-Nagy, *Date noi cu privire la activitatea lui Ion Piuariu-Molnar*, în „Studii" 1971, tom. 24, nr. 4, p. 795—799. „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie", Cluj-Napoca, XVII 1974, p. 247—261.

[2] Cf. C. Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786—1830*, în „Studii", 1956, IX, nr. 4, p. 87—106.

către sporirea stupilor[3]. De altfel preocuparea lui Piuariu-Molnar nu se oprea numai la sporirea stupilor, deoarece dintr-un act din anul 1785 rezultă că „doctorul român cerea îngăduință de a pleca la Viena... pentru tipărirea unor manuscrise ale sale privitoare la economia stupilor, creșterea și îngrijirea cailor precum și a vitelor cornute și a oilor"[4]. De asemenea, I. Piuariu-Molnar încearcă, fără succes însă, să scoată și un ziar consacrat economiei rurale și destinat țăranului, intitulat „Foaia română pentru economi" (Wallachische Zeitung für den Landmann).

Un interes cu totul deosebit a acordat însă medicul român *construirii și organizării manufacturii* sale de postav de la Sadu. În strădania sa de a pune bazele acestei manufacturi, el a avut de înfruntat opoziția puternică a breslelor postăvarilor din Sibiu, Cisnădie și Brașov, care-și vedeau periclitate interesele economice prin concurența pe care le-ar putea-o face noua întreprindere de tip capitalist. Este evident faptul că avem de-a face cu un conflict economic iscat între formele feudale perimate și cele noi capitaliste ale producției, conflict specific perioadei de început a capitalismului. Datele și informațiile care se cunoșteau pînă în ultima vreme cu privire la acest conflict, ca și la manufactură în sine, erau destul de puține, ele reducîndu-se la două, trei acte oficiale publicate.

O serie de documente, descoperite relativ recent în Arhivele Statului din Sibiu și în cele din Budapesta, aduc completări importante și esențiale pentru anii 1801—1802, privitor la înființarea manufacturii de postav din Sad[5]. Acest material în totalitatea lui aruncă o lumină puternică asupra contradicțiilor de neîmpăcat din sînul societății feudale transilvănene în perioada ei de destrămare. Cazul manufacturii lui I. Piuariu-Molnar constituie un exemplu elocvent despre greutățile în care elementele tinere și rare ale capitalismului erau nevoite să-și croiască drumul prin desișul relațiilor feudale.

Astfel breslele postăvarilor sași invocînd dreptul lor privilegial exclusiv de a produce postav, cereau cu insistență Guberniului transilvan să interzică lui Piuariu-Molnar înființarea manufacturii în satul său natal, pe motiv că prin aceasta le-ar fi prejudiciate interesele lor economice. În lupta retrogradă pe care o duceau, breslele postăvarilor aveau de partea lor magistratul din Sibiu cu ajutorul căruia încercau să înfrunte argumentele și pledoariile lui Ioan Piuariu-Molnar, care se situa pe linia progresului economic și social cerut de sensibila dezvoltare

---

[3] *Ibidem.*

[4] Cf. Al. Neamțu, *Date noi despre Ioan Piuariu-Molnar (1749—1815)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai" series Historia, 1970, fasc. 1, p. 65, nota 54: *„...Ioannes Molnar pro ... impressioneque quorundam manuscriptorum suorum de oeconomia apum, cultura et cura equorum, cornutorumque pecorum concinatorum petit facultatem Vienam eundi".*

[5] Cf. Al. Neamțu, *Date noi...*, în „Studia Univ. Babeș-Bolyai", 1970, fasc. 1, p. 65, nota 54.

a forţelor de producţie la începutul secolului al XIX-lea. Este concludent faptul că breasla postăvarilor, susţinută de magistratul din Sibiu, se crampona de legislaţia feudală de breaslă devenită perimată, folosind o întreagă gamă de şiretlicuri de ordin juridic pentru a împiedica realizarea planului lui I. Piuariu-Molnar, mergînd chiar pînă la declararea incompetenţei acestuia în probleme economice, prin argumentări şi comparaţii uneori de-a dreptul ridicole[6].

*

Răspunzînd unor atacuri şi invinuiri tendenţioase, medicul român foloseşte un întreg arsenal de argumente atît de ordin istoric, cît şi economic împotriva acelora care puneau sub semnul întrebării, sau de-a dreptul negau utilitatea şi rentabilitatea întreprinderii sale manufacturiere. Printre multele proteste ale lui Ioan Piuariu-Molnar se află şi un *memoriu,* datat din 31 ianuarie 1801 din Sibiu, din care, printre altele, facem cunoştinţă cu *gîndirea economică* înaintată a aceluia care s-a dovedit nu numai un excepţional medic-oftalmolog, dar şi un iscusit şi competent economist al vremii sale. Vom încerca să subliniem cîteva din ideile progresiste pe care le conţine actul pomenit şi a cărui importanţă ne obligă să-l reproducem în original[7].

După ce, în prealabil, respinge ca nefondate unele invective aduse calităţii lui de medic şi priceperii în fabricarea postavului[8], de către procuratorul breslelor din Sibiu, Braşov şi Cisnădie, Simion Schreiber, doctorul I. P. Molnar combate pas cu pas privilegiile învechite de breaslă[9], susţinînd cu fermitate şi convingere utilitatea şi rentabilitatea construirii manufacturii sale pentru progresul economic, în primul rînd prin *stimularea comerţului intern*[10].

Referindu-se la pretextul pe care-l invocau breslele şi anume „că locuitorii din Sadu au teritoriu atît de intins încît abia le ajunge pentru agricultură" *(tam amplum territorium haberent Szádenses, ut vix pro agricultura sufficerent)* doctorul român conchide: „De altfel chiar în

---

[6] Cf. Al. Neamţu, *Date noi...*, în „Studii", 1960, an. XIII. nr. 1, p. 88, nota 1.

[7] Cf. *Anexa.*

[8] *Ibidem, „...S. Schreiber declarat me scientiae curandorum oculorum gnarum esse posse, sed artem pannorum grisei conficiendi prorsus ignorare".*

[9] *Ibidem, „...concinatam et promotam in substrato expositionem proscindere veritus non sit ... ad meritum rei neutiquam spectat, ita reliqua puncta partim nulli fundamento innixa esse, partim a tramite veritatis longe deviare demonstratus sum".*

[10] *Ibidem: „...quia comercium cum extraneis productis ope manufacturae usque adeo auxerunt, ut annuae extra medium millionem florenorum pecuniae extraneae in circulationem hic in Provincia ponant".*

cazul că locuitorii din Sadu au un teritoriu atît de restrîns încît abia le ajunge pentru agricultură (ceea ce, dimpotrivă, demonstrează experiența zilnică, deoarece ei sînt siliți în chip evident, ca, din lipsă de teritoriu, să se ocupe mai ales cu lemnăritul, care este mult mai greu decît agricultura și nici nu aduce așa mari foloase), aceștia nu pot, de drept, să fie înlăturați de la fabricarea postavului, deoarece prin acest mijloc agricultorii ar putea ca, chiar în timpul iernii cînd încetează muncile agricole, atît ei cît și copiii lor să aibă o ocupație mai folositoare și să cîștige mai mult"[11].

În ce privește opinia breslelor privitoare la „creșterea prețului lînei și părerea publică în confecționarea postavului ieftin" *(circa augendum pretium lanae et fidem publicam in confectione vilis panni),* Ioan Piuariu-Molnar își motivează astfel punctul său de vedere: „... În primul rînd domnii magnați și nobili vor avea de grijă să dezvolte producția postavului cu mai multă sîrguință, fapt prin care economia cere sporirea oilor, ceea ce va face ca lîna să se vîndă mai eftin, deoarece un lucru are valoare în măsura în care se poate vinde *(res tanti valet, quanti vendi potest);* de altfel faptul că eu voi avea de grijă să produc postav printr-un meșter priceput cu siguranță că nu va duce la un preț mai ridicat al lînei". Și continuă: „În ce privește înșelarea publicului prin producerea postavului mai ieftin, voi avea de grijă în această privință ca să nu se adeverească prorocirea reclamanților și mai cu seamă a domnului procurator (care după cum, în mod indirect și în mod calomnios, a jignit știința mea în tratamentul de ochi, tot așa a pus în lumină neștiința sa în treburile comerciale), ca să mi se aducă mie pagubă, deoarece nu se poate ca în întrecerea postavurilor de bună calitate postavul meu să se vîndă mai ieftin"[12].

În încheiere, doctorul Ioan Piuariu-Molnar subliniază, printre altele, încă odată necesitatea și utilitatea întreprinderii sale conchizînd: „... deoarece nimenea nu poate nega faptul că la înflorirea țării contribuie mult faptul ca meseriile să fie practicate într-un număr cît se poate mai mare și că de asemenea regatele și provinciile respective se consolidează prin exercitarea comerțului și a meseriilor" *(siquidem nemo negare possit ad florem provinciae multum addere si oppificia quanti fieri poterit maxima copia exercentur, imo regna et provincias respective per exercitium commercii et opificiorum consolidari)*[13].

Sînt numai cîteva din ideile și pricipiile economice, de vădită actualitate, care au călăuzit viața și activitatea multilaterală a doctorului român, de la a cărei moarte se împlinesc 160 de ani.

AL. NEAMȚU

[11] *Ibidem,* punctul 5.
[12] *Ibidem,* punctul 6.
[13] *Ibidem.*

ANEXA

<1801 ianuarie 31, Sibiu>

Inclite Magistratus

Domini Domini colendissimi!

Dum pro ratione incumbentis mihi muneris in publicum hujus charae Patriae commodum et sortis humanae auxilium, scientiam curandorum oculi morborum ad praescriptum Benignissimae Regiae Resolutionis in publica Regia Academia Claudiopoli non sine exemplari juventutis progressu tradere desudarem, et exantlato opere dum quies in publicum bonum devotae menti in eo sibi consciae, quod in sedulitate nihil a se desiderari passus fuerit, plena cum aquiescentia arridet, lares domesticos repetere intenderem, Gratiosum I. Magistratus de dato 22a decembris anni proximius transacti emanatum conclusum super eo obtinui, ut sub spatio octo dierum ad querulosam expositionem nomine pannificum Ceharum Cibiniensis et Coronensis, ut et Textorum panni grisei Nagy Disznodiensium per Procuratorem Simonem Schreiber adversus me coram Regio Gubernio factam responsum meum exhiberem. Antequam igitur intimato huic obtemperaturus per Puncta responderem, prae primis supplico interventam in exhibenda declaratione moram publicae occupationi, et eatenus susceptae morae non vero tarditati meae adscribi. Caeterum attonitus Legi, et ni recte actorum conscia mens juberet, ut falsi mendacia rideam, profecto cum summa animi consternatione percipere debuissem, quanta cum licentia Dominus Procurator Schreiber honorem meum, et nomen hactenus in fidelitate erga Summum Terrae Principem, et Patriam illibatum, quae cum vita pari passu ambulant, per concinnatam et promotam in substrato expositionem proscindere veritus non sit, id profecto in me ab eodem Domino Procuratore Schreiber experior, quod pro bonis mala repandant ingrati, quibus nihil pejus terra alit prout etenim ea clausula, ubi declarat me scientiae curandorum oculorum gnarum esse posse, sed artem pannum grisei conficiendi prorsus ignorare, ad meritum Rei neutiquam spectat, ita reliqua Puncta partim nulli fundamento innixa esse, partim a tramite veritatis longe deviare mox demonstraturus sum, id autem silentio prorsus praeterire nequeo, quanta cum ingratitudine assiduos meos conatus in curandis oculis duarum prolium suarum lumine oculorum orbatarum, ac aliis etiam morbis laborantium, et fere exanimium citra spem solutionis, quam nec desideravi, et penes gratuitam requisitorum etiam medicamentorum suppeditationem unice ex studio sorti humanae oppitulandi locatos redhostiaverit, me qua fomitem, et incentorem Dissensionum ratione metalis differentiae inter communitates Nagy Disznod et Szád subversantis non sine labe impudentiae declarando, si profecto quemquam honestum et integrae fidei virum impune ar-

guere, et in honore lacessere fas est, nescio cui licet esse seiuro, certe ne vel illi, qui prout ipse, nulla occasione et tempore integritatem fidei in Summum Terrae Principem, et charam Patriam pro modulo virium contestari non intermisit, sed quum vindictae studium mihi prorsus ingenitum haud sit, qualiter praenominatus Dominus Procurator tales adversus me imputationes exponens, quae cum villipendio circa praefatas Differentias exmissae Inclytae Commissionis conjunctae sunt, considerandus sit? Altiorum Instantiarum Sapienti et aequanimi Judicio substerno eo adjecto, quod etiamsi ad Agentiam Communitatis Szád, in cujus gremio exigua Bona habeo, memet immisissem, mea qua interessati molimina nullam profecto attentionem pro merita fuissent. Sed praeterea plus authoritatis tenui meae personae attribuit, quam ut inculpatio fidem promereretur, Iclyta etenim Commissio authorisata, et agenda sua, et praescriptum Benignae Resolutionis Regiae magis et novit, et sequi ductum aequitatis voluit, quam ut interpositione mea a tramite aequitatis deflecti potuisset, Declaratio itaque haec I. Commissioni magis injuriosa est, quam honori meo detrahere possit. Iam ad essentiam et meritum querulosae expositionis transeundo humillime punctatim responsum meum declaro in sequentibus: Et quidem.

Ad 1^{mum} *Ubi litterarum Privilegialium praetenditur haud licere confectionem panni grisei extra gremium cehae suscipere.* Dico: Vi hujus per querulantes allegati ac in extractu producti Privilegii mihi nec albi, nec grisei panni confectionem inhiberi posse; non albi, quia hujus in Privilegio nulla fit mentio, sed tantum grisei, sed nec grisei, quia puncto 44-^{to} ejusdem Privilegii expresse cautum habetur, ut Textores illud praescripta modalitate ubicunque locorum in Provincia exercere possint, in verbis: *Liceat etiam praedictis panni grisei Textoribus ubicunque placuerit in Provincia, in Civitatibus, vel Pagis sedem suam sumere, et si attestata Cehalia habebunt opificium exercere;* jam vero ipsi quoque Nagy Disznódienses Textores inficiari non poterunt hominem per me ad confectionem panni tam albi, quam grisei applicatum antequam ad amplectendam militiam per eandem communitatem coactus fuisset commembrum querulantis cehae praeexstitisse, pro cujus porro iterata etiam receptione in ceham si praemissis non obstrantibus ea necessaria videretur, ut et pro aliorum Magistrorum quibus athuc dehinc indigerem solitam annuam Cehalem Taxam offero, et eam solvere paratus sum, adeoque omnes illas argumentationes, quae tum ex perperam praetensa in obversum Privielgii sui praevaricatione, tum ex ignorantia opificii agglomerantur sua sponte enervari, et evanescere in aprico est.

Ad 2^{dum}: Eo ipso, quod puerulantes hoc puncto praetendant reflexionem semet ex eo mereri, quia comercium cum extraneis productis ope manufacturae usque adeo auxerunt, ut annue extra medium millionem florenorum pecuniae extraneae in circulationem hic in Provincia ponant, capere non possum, quo jure me, hoc ipsum perinde emolumentum publico a proportione virium praestare intendentem, ab assequendo hoc scopo impeditum velint, nisi forte per suam hac in parte oppositionem sub specie allegati boni publici privatum suum interesse palam omnibus facere intendant. Perinde

Ad 3*tium*: Argumentum per querulantes ab Aerarii emolumento per solutionem contributionis praestando petitum pro me etiam eo modo, ac pro querulantibus applicabile est, illi enim, quos ego cum pannificio occupaturus sum, aeque ita contributioni obnoxii sunt, ac ipsi querrulantes, sed nec secus a pendenda contribuione memet eximere volo, aut possum.

Ad 4*tum*; Porro et 5*tum*: Confundunt querulantes Rem meam cum Re Czodiensium et ex eo, quod hi Territorium jam obtinuerint, adeoque agriculturae incumbere debeant, a confectione panni grisei inhibendos, tanto magis, efflagitant, quod sicut ab una artificium hoc sit unicum respectu illorum, qua civium aquirendae sustentationis, et praestandae notabilioris contributionis medium, ita parte ab altera si Szádenses ad pannificium admitterentur, difficulter tantum emolumenti publico per hoc praestarent, quantum ab adverso e neglecta agricultura damnum causarent; Ast quam parum hae a longo petitae allegationes me ferire possint, exinde etiam evidens ommino est, quod ego communitatem pagi Szád non efficiam, sed unice commembrum ejus sum, in quantum ibidem Possesionem habeo. Ut adeo si Disznodiensibus eo non obstante, quod longe ampliori pro agricultura, ut notorium est, Territorio, quam Szádenses provisi sunt, exercitium pannificii indulgetur, id mihi, qui insimul civem ago et operam agriculturae non impendo, non modo inhiberi, sed ne vel objici posse plus quam certum sit.

Caeterum in eo etiam casu, quo tam amplum Territorium haberent Szádenses, ut vix pro agricultura sufficerent, (quod tamen ab adverso quotidiana experientia testatur, cum illi plane ex defectu Territorii Rei lignariae prae agricultura longe difficiliori neque cum tanta utilitate connexae a potiori operam dare coguntur) a pannificio jure excludi non possent, dum per hoc agricultura etiam ad majorem tanto magis perduceretur perfectionem, quo hac ratione agricolae in hyeme etiam cum agricultura cessat tam se, quam proles suas et utilius occupare, et plus sibi mereri possent.

Et hinc est, quod Altissima Resolutione Regia de 7*ma* septembris anni 1789 Szádensibus inter alia facultas molas etiam contusorias sibi errigendi benigne impertita sit? Cujus Altefatae Resolutionis mens et verba, siquidem magis clara sunt, quam ut commentario egeant, aut pro pallatu unius alteriusve partis detorquerre liceat, objectiones querulantium hac etiam in parte passim fusas omni prorsus fundamento destitui indubium est. Demum

Ad 6*tum* Soliciti sunt querulantes hoc puncto circa augendum pretium lanae et fidem publicam in confectione vilis panni, quod prius attinet, ut primum Domini Magnates, et Nobiles observaturi sunt confectionem panni majori cum industria promoveri curabunt, quo Oeconomia ovium augumentum cupiat, quo fiet, ut lana leviori veniat pretio, interim res tanti valet. quanti vendi potest; Caeterum per id, quod ego pannum per artis peritum Magistrum confici curem, pretium lanae ad grande pretium certe non accrescet, quod vero publicii defraudationem in confectione vilis panni respicit, curaturus sum, ne hac in parte vaticinium querulantium seu potius Domini Procuratoris (qui dum hoc puncto meam quoad curandos oculos scientiam per indirectum calomniose attingit, suam insimul in rebus commercialibus inscitiam, ac nocendi animum prodit) verificetur, et mihi

damnum causetur, cum in concursu bonae qualitatis pannorum pannum meum vile seius divendi nequiret.

Quibus ita ad querulantium expositionem in puncto confectionis panni grisei contra me factam praemissis, siquidem nemo negare possit ad florem Provinciae multum addere, si opificia quanta fieri poterit maxima copia exerceantur, imo Regna et Provincias respective per exercitium commercii, et opificiorum consolidari, atque ob id ipsum Augustissimus etiam Terrae Princeps florem opificiorum et commercii in Suis Ditionibus tantopere augeri cupit, ut iteratis Benignissimis Resolutionibus Regiis, et signanter sub 1ma octobris anni 1783 relate ad querelas Valachorum Pagi Grosau resolvere dignata sit, *quo tam querulantibus Valachis, quam aliorum Pagorum incolis exercitium opificiorum liberum relinquatur, cum Privilegia Cehalia opificum civicorum ad Pagos extendi haud possint,* verba sunt Benigne Resolutionis Regiae, ac medio alterius de 27a augusti anni 1783 circulater publicati Benigni Decreti Aulici in haec verba: *Altissima Determinatio ederetur, ut opificies in Pagis existentes ab exercitio suorum opificiorum non arceantur,* cujus exemplum est, quod in oppido Fogaras, Cibinensis Textor pro se libere pannum griseum ab aliquot annis conficiat, et distrahat nemine contravertente eo minus impediente, ut adeo ex his omnibus neutiquam sequatur confectionem panni grisei eo minus albi mihi in Pago Szád, ubi Possessorium avitum habeo pro voto querulantium seu ex capite procurandae opificii et comercii auctionis, seu vero ex argumento aquirendorum vitae mediorum unius miseri exauctorati et omni ope destituti militis, qui publico jam pro eo, ac artem hanc qua magister optime novit, inserviendo experientia teste bonum pannum confecit, interdici posse, penes restitutionem communicati supplico J. Magistratui humillime dignetur praeadducta in gratiosam considerationem summere, et penes exhibitionem hujus meae demissae declarationis praepotenti sua interpositione coram Excelso Regio Gubernio efficere, ut non attenta exceptione per querulantes in obversum conatus mei ad augumentum opificii confectionis panni grisei, aut albi, promovendumque aliquali saltem in parte commercium directi facta ab omni impeditione liber in effectu contestari queam me non unice proprii lucri cupidine abripi et ad illius censequutionem totis viribus eniti, verum non neglecta quidem rei familiaris et oeconomiae cura eo omni annisu intendere, ut fidelitatem erga Summum Terrae Principem devotionem erga Patriam, amorem et charitatem erga Proximum non verbis duntaxat, sed opere contestari possim.

Caeterum autem siquidem Dominus Procurator Schreiber, qui expositionem hanc concinnavit, ac promovit non contentus eo, quod nomen, et honorem meum, qua vivi in officio publico constituti, ac in sua Sphaera pro comodo Patriae zelose desudantis injuriosis certe et a humaniori Stylo prorsus alienis expressionibus identidem affecerit, tantam etiam hominum copiam sine fundamento contra me ad querulandum excitaverit, ac hacque ratione mihi nimiopere infensam reddiderit, ulterius cum protestatione supplico, dignetur Inclytus Magistratus eundem gratiose eo adstringere, ut motus hos tanto magis quocyus sopire adlaboraret, quo caeteroquin obligatio ejus, qua Advocati erat, negotium hoc a querulantibus (ut supponitur) sibi concreditum prae primis mature perpendere, et potius de subversante ejus in subsistibilitate querulantes convincere, quam illud in

obversum Altefatarum Ordinationum in publicum bonum vergentium, et sibi probe notarum tanta cum energia promovere, et querulantibus infundatum ansam easdem Altefatas Ordinationes vellicandi praebere, alioquin nisi Inclytus Magistratus hoc in passu medellam adferet, eanden ab Excelsis Instantiis sollicitare necessitabor. In reliquio summa cum veneratione persevero

Inclyti Magistratus

humillimus servus
Ioannes Molnar de Müllersheim
Professor publicus ordinarius morborum occulorum
in Lyceo Regio Claudiopolitano m. propria

<*Pe verso:*> Ad Inclytum L. R. Civitatis ac Sedis Cibinensis Magistratum Dominos humile collendissimos; demissa declaratoria responsio Joannis Molnar de Müllersheim Doctoris morborum occulorum ad querulosam expositionem per Caetum Textorum sic dicti panni grisei contra se factam, in conformitate editae eatenus gratiosae ordinationis gubernialis deprompta. <*De o altă mînă:*> Praes. die 31 ian. 1801, Relat. 5 febr. 1801.

Arh. Stat. Budapesta, *Arh. Guberniului Transilvan*, doc. nr. 269/1801. Fotocopie în posesiunea Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca.

ISTORIA POPORULUI ROMÂN ÎN SINTEZA DE ISTORIE UNIVERSALĂ A LUI F. CHR. SCHLOSSER

De obicei examinarea modului în care o lucrare de istorie universală prezintă istoria poporului nostru se întreprinde cu referire la opere recente. Deși mai puțin actuală, investigarea aceleiași probleme într-o lucrare veche nu este lipsită de orice interes. Mai ales dacă ar fi extinsă la toate operele de valoare ale genului. De-a lungul timpului, ea ar permite conturarea evoluției imaginii poporului nostru, așa cum s-a reflectat în cultura istorică universală.

Sinteza de istorie universală a lui Friedrich Christoph Schlosser[1] a fost o operă de largă circulație și faimă la vremea sa, la fel ca și autorul ei. Uitarea ce s-a așternut treptat asupră-i nu se datorează numai inevitabilei depășiri a ei, sub raportul informației și metodei, ci și poziției luminist-liberale a autorului, supus unei ignorări deliberate în Germania de după 1848—1849, în perioada în care intelectualitatea burgheză-liberală — inclusiv majoritatea istoricilor — s-a angajat pe linia compromisului politic și ideologic cu Prusia dominată de monarhia de Hohenzollern, cu regimul autoritar al lui Bismark, acceptînd și glorificînd unificarea Germaniei „de sus", abandonînd idealurile burghezo-democratice de la 1848.

Friedrich Christoph Schlosser s-a născut la 17 noiembrie 1776, în localitatea Jever din Oldenburg. După o copilărie grea, determinată de moartea timpurie a tatălui său, reușește în 1794 să devină student la universitatea din Göttingen, unul din focarele luminismului german. În cursul celor trei ani petrecuți la această universitate studiază teologia, istoria și filozofia. E impresionat de opera lui Voltaire, sub influența căreia, precum și a mediului progresist de la Göttingen, își formează o cultură și o concepție luministă.

Cariera sa e la început modestă: preceptor privat, învățător, apoi profesor de istorie și filozofie la un liceu din Frankfurt. Își creează însă o notorietate prin cercetările sale, care duc la publicarea, printre altele, a unei lucrări despre Abélard, a unei istorii a împăraților iconoclaști din Imperiul de Răsărit, iar din 1817 începe publicarea unei prime versiuni a istoriei sale universale. Drept urmare, în 1819 e invitat la o catedră

---

[1] *Weltgeschichte für das deutsche Volk*, vol. 1—18, Frankfurt am Main, 1844—1856.

universitară la Heidelberg, oraș în care se stabilește pentru tot restul vieții[2].

Ca profesor și publicist, Schlosser a reprezentat tradiția cea mai pură a luminismului german. Concepția sa istorică se bazează pe antinomia feudalism-burghezie, militînd pentru înlăturarea orînduirii feudale și pentru emanciparea politico-socială a burgheziei, pe plan universal. El și-a propus să imprime operei sale un caracter educativ-politic. În acest sens, opera lui a avut un considerabil rol formativ asupra generațiilor prerevoluționare ale poporului german și ale tuturor cunoscătorilor de limbă germană, printre care putem considera și pe o parte din intelectualii români din Transilvania secolului al XIX-lea, mediu în care — după mărturii și amintiri înregistrate de autorul acestor rînduri — „Schlosser-ul" era printre cele mai răspîndite și mai îndrăgite lucrări de istorie.

Opera cea mai reprezentativă pentru concepția sa este „Geschichte des XVIII. Jahrhunderts", apărută în prima ediție la Heidelberg, în 1823, în două volume. Ea a cunoscut patru ediții în timpul vieții autorului și una postumă[3].

Atît în această lucrare, cît și în marea „Istorie universală pentru poporul german", Schlosser — ca istoric angajat spiritualicește în lupta antifeudală — apreciază revoluția franceză și stigmatizează manifestările contrarevoluționare; simpatizează cu lupta popoarelor pentru libertate socială și națională; este antiromantic și condamnă idealizarea evului mediu. E convins de realitatea obiectivă a progresului în istorie, deși în această privință viziunea sa e limitată de concepția luministă: progresul înseamnă pentru el în primul rînd progresul în sens moral, al înnobilării spirituale a omului, iar realizarea sa o consideră drept o expresie a impunerii treptate în societate a unor imperative etice etern valabile. Deși — pentru el — agenții acestei afirmări a valorilor etice sînt în primul rînd personalitățile, Schlosser nu absolutizează rolul acestora, ci subliniază că posibilitățile lor se pot înfăptui numai în consens cu voința și cu direcțiile de acțiune ale maselor[4].

Cu aceste calități, umbrite de idealismul ei, ca și de absența unei riguroase metode critice, opera lui Schlosser s-a impus în prima jumătate a secolului al XIX-lea, fiind considerată de mulți contemporani drept superioară celei a lui Ranke. Marx și Engels au apreciat pe Schlosser pentru consecvența angajării sale față de idealurile progresismului burghez, reproșîndu-i totodată incapacitatea de a înțelege cauzele

---

[2] Moare în 1861.

[3] Începînd cu ediția a II-a, lucrarea a fost mult amplificată, cuprinzînd 6 volume.

[4] Trebuie să notăm însă că pentru Schlosser masele nu au un rol activ și conștient în istorie; „direcțiile de acțiune" la care ne referim reprezintă în concepția sa un fel de forțe și direcții inerțiale, exercitîndu-și influența mai mult pasiv și cantitativ.

materiale ale procesului istoric. Marx a făcut şi ample extrase din istoria universală a lui Schlosser[5].

Lipsa unei riguroase metode critice se oglindeşte în opera sa, printre altele, şi prin neglijarea indicării surselor de informaţie, în note. Destul de rar, dar şi atunci mai mult în text, referinţele la o sursă figurează sub forma: „după cum afirmă cutare cronicar sau autor", fără precizări mai apropiate. Faptul acesta face dificilă o analiză a informaţiilor sale, a modului lor de interpretare, pe baza unei confruntări cu sursele utilizate. În consecinţă şi pasajele pe care le consacră istoriei poporului român nu pot fi riguros analizate din acest punct de vedere, pentru a stabili ce anume îi aparţine, fie ca adevăr fie ca eroare, şi sub ce aspecte sau în ce măsură a preluat întocmai sau a preluat într-o viziune proprie materialului informativ utilizat.

Primele ştiri despre istoria poporului nostru autorul le înregistrează în legătură cu marea familie de popoare a tracilor, despre care el afirmă că înainte cu cîteva secole de începutul erei noastre s-au întins din Peninsula Balcanică spre nord, pe malul stîng al Dunării, populînd Valahia şi unele părţi ale Ungariei. Printre triburile tracice menţionează pe „geţi în Valahia" şi pe daci, care dominau pe malul stîng al Dunării, în Ungaria şi Transilvania, şi după care „Ungaria sud-estică, Valahia, Moldova şi Transilvania au fost numite de romani cu un singur nume, acela de Dacia"[6]. Distincţia între geţi şi daci este o eroare comună în istoriografia vremii.

În finalul capitolului, Schlosser constată că: „Popoarele de origine tracică au dispărut în furtuna timpurilor. Numai un singur rest al vechilor traci, amestecat cu romani, slavi şi alte popoare, se mai găseşte printre naţiile lumii de astăzi. E vorba de vlahi sau valahi, care locuiesc în Moldova şi Valahia, precum şi în diferite regiuni din Ungaria, Transilvania, Turcia şi Grecia, şi în a căror limbă se mai poate recunoaşte o rămăşiţă modestă din dispărutele limbi tracice"[7].

Asupra originilor îndepărtate ale poporului român autorul mai revine cu prilejul descrierii luptelor dintre hanul bulgar Crum şi împăratul bizantin Leo V Armeanul. El afirmă — reproducînd izvoare bizantine cunoscute[8] — că bulgarii au luat un mare număr de prizonieri, pe care i-au dus „dincolo de Dunăre". Nu cunoaşte însă direct aceste izvoare şi de aceea nu înregistrează informaţiile lor că aceşti prizonieri, după cîţiva ani, au fost repatriaţi de bizantini. Dimpotrivă, Schlosser continuă cu următorul comentariu: „dincolo de Dunăre cetele de prinşi greci s-au contopit cu urmaşii coloniştilor romani, precum şi cu traci,

---

[5] Publicate în Marx—Engels—Lenin—Stalin, *Zur deutschen Geschichte*, vol. I, Berlin, 1953, p. 285—516.

[6] Vol. I, Frankfurt am Main, 1844, p. 158—159.

[7] *Op. cit.*, p. 159.

[8] Istoria României, vol. I, 1960, p. 759, nota 1.

slavi și alte rămășite de popoare barbare, de la care amestec se trag vlahii sau valahii de astăzi"[9].

Afirmarea directă a convingerii autorului în continuitatea elementului daco-romanic la nordul Dunării este implicată și confirmată prin modul în care el narează războaiele romanilor cu dacii, consecințele acestora, precum și prin scurtele comentarii pe marginea evenimentelor zugrăvite. Aceste evenimente le cunoaște bine și le acordă un spațiu destul de larg. Menționează antecedentele războaielor, ciocnirile din timpul lui Vespasian și Domițian, unificarea dacilor sub Decebal și victoriile lor asupra romanilor. Descrie cu suficiente detalii ambele războaie dacice ale lui Traian, apreciind că „Decebal nu era nicidecum un barbar... El stabilise legături cu principalul dușman al romanilor în răsărit — regele parților — și atrăsese la sine mulți oameni care serviseră în armata romană și care i-au instruit trupele după modelul acesteia..."[10].

După victoria definitivă asupra lui Decebal, „Traian făcu din țara cucerită o provincie romană" și luă hotărîrea de a așeza în cuprinsul ei cît mai multe colonii cu putință". Începînd cu acest pasaj, Schlosser urmează îndeaproape „Istoria romană" a lui Eutropius; fidelitatea prelucrării unor date permite supoziția că a utilizat-o direct. Astfel, el continuă: „În cîmpiile necultivate, dar roditoare, ale Valahiei a așezat un mare număr de oameni din toate regiunile Imperiului Roman, a întemeiat multe orașe și sate..."[11]. Fraza următoare nu mai aparține însă sursei, ci autorului însuși: „... și a știut astfel crea culturii romane o cale de pătrundere atît de puternică, încît limba latină a devenit limba dominantă a acestei țări și așa a rămas ea pînă în ziua de astăzi"[12].

Pe Eutropius îl urmează Schlosser și atunci cînd notează intenția împăratului Hadrian de a părăsi Dacia, intenție pe care nu și-a pus-o în aplicare deoarece erau așezați acolo foarte mulți cetățeni romani. În schimb se abate de la izvorul său atunci cînd menționează părăsirea Daciei de către Aurelian. Se abate în sensul că omite orice referire la soarta populației din Dacia, survenită cu prilejul acestei reașezări a hotarelor imperiului pe linia Dunării.

Rezultă așadar că istoricul german admite puternica romanizare a Daciei, evită să afirme părăsirea ei de către populația autohtonă romanizată și înclină a susține permanența acesteia la nord de Dunăre, cu păstrarea unei limbi de factură latină și cu un anume fond tracic, chiar

---

[9] Vol. VI, 1847, p. 8.

[10] Vol. IV, 1846, p. 282. Informațiile autorului urmează, evident, pe Dio Cassius, dar pare tot atît de evident că n-a cunoscut direct acest izvor, ci s-a servit de o prelucrare.

[11] Este vădită prelucrarea celebrului pasaj din Eutropius, cartea VIII-a, § 6: „...Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas".

[12] Vol. IV, p. 284.

dacă populaţia respectivă a suferit numeroase alte influenţe, în primul rînd pe cea slavă.

Pentru evul mediu Schlosser pare a-şi fi redactat pasajele consacrate istoriei românilor pe baza izvoarelor bizantine, probabil fără a le folosi direct. Erorile pe care le comite adeseori reproducînd necritic ştirile surselor sale, aşază această categorie de informaţii pe un plan inferior celor privitoare la istoria veche.

În volumul al VII-lea[13] reproduce sporadic informaţii — fără comentarii personale — despre vlahii din Peninsula Balcanică, despre răscoala lui Petru şi Asan şi despre conflictul statului întemeiat de ei cu Imperiul Latin de Răsărit.

Un loc destul de însemnat îl ocupă menţiunile privitoare la lupta antiotomană a Ţării Româneşti şi Moldovei. E înregistrată ştirea — de altfel nesigură — despre participarea românilor în lupta de la Kossovo din 1389. Raporturile dintre Mircea cel Bătrîn şi Baiazid sînt confuz expuse, înclinînd a susţine că ambele ţări române au fost supuse de turci în această perioadă. Sînt mai corect relatate luptele pentru tron în Imperiul Otoman după înfrîngerea de la Angora (1402) şi rolul lui Mircea în sprijinirea pretendentului Musa.

Vagi şi sporadice sînt menţiunile despre urmaşii lui Mircea. În schimb epoca şi activitatea lui Iancu de Hunedoara se bucură de multă atenţie. Nu numai că luptele lui Iancu sînt descrise cu amănunte pînă la campania din 1448, dar e comentată favorabil politica sa de centralizare şi mai ales condamnată lipsa de perspectivă şi egoismul marilor nobili din Ungaria, care au compromis lupta antiotomană.

Pare curios, în schimb, că Schlosser n-a reţinut decît fugitiv momentul excepţional al victoriei de la Belgrad, din 1456.

Nu lipsesc nici din descrierea campaniilor lui Iancu erorile de informaţie, ca de pildă localizarea greşită a luptei de pe Ialomiţa, cronologia confuză a relaţiilor dintre Iancu şi domnii ţărilor române ş.a. Participarea românilor la campaniile sale e semnalată mereu, uneori însă cu versiuni tendenţioase, despre pretinse oscilaţii şi trădări[14].

Evenimentele din timpul domniei şi vieţii lui Vlad Ţepeş autorul le-a înţeles complet greşit. El afirmă că Mohamed II l-ar fi învins şi luat prizonier în 1464 (în loc de 1462), înlocuindu-l cu fratele său Radu şi ţinîndu-l închis vreme de 15 ani. Din închisoarea turcească Vlad ar fi reuşit să scape şi să-şi reia tronul pentru doi ani, fiind în cele din urmă asasinat de un „sclav" al său[15]. E aci o evidentă confuzie, poate prin contaminarea unor ştiri despre două personaje diferite, deoarece — după cum se ştie — Vlad Ţepeş, după pierderea tronului, s-a refugiat în Transilvania şi a ajuns în captivitatea regelui Matei Corvinul, în urma unor denunţuri ale saşilor, cu care fusese în raporturi ostile.

---

[13] Frankfurt am Main, 1847, p. 145, 156, 175.

[14] Despre Iancu de Hunedoara, vol. IX, 1849, p. 88—106 şi vol. X, 1849, p. 209.

[15] Vol. XII, 1851, p. 84—85.

Schlosser cunoaşte în schimb mai bine domnia lui Ştefan cel Mare şi are cuvinte de admiraţie pentru victoria acestuia asupra turcilor, la Vaslui. Descrierea acestei memorabile bătălii acoperă cea mai mare parte din rîndurile consacrate domnului moldovean. „Ştefan — spune el — a fost destul de îndrăzneţ pentru a se împotrivi turcilor cu o armată de 40.000 de oameni slab înarmaţi, în majoritate ţărani moldoveni neexperimentaţi, restul fiind 5000 de ostaşi maghiari — din care mai mulţi erau secui — şi 2000 de poloni.

La lacul „Rakowitsch“[16], aproape de rîul „Berad“[17] la 17 ianuarie 1475[18]... o armată slabă a îndrăznit să înfrunte pe turci şi a dobîndit o victorie atît de totală şi neaşteptată, încît a fost atribuită de toată lumea ajutorului nemijlocit şi miraculos al divinităţii. Puţini turci s-au putut salva prin fugă; caii le muriseră în bătălie sau de frig. Ostaşii [turci] au căzut pe cîmpul de luptă ori şi-au găsit moartea în Dunăre, doar o parte reuşind să ajungă în stare jalnică în Valahia, întrucît Ştefan nimicise tot ce le-ar fi putut sluji ca hrană sau apărare împotriva asprimii anotimpului. Patru paşale au fost ucise şi capturate 100 de steaguri. Ştefan a trimis patru căpetenii turceşti şi 36 de steaguri regelui Cazimir al Poloniei, precum şi daruri provenite din pradă lui Matei Corvin şi papei Sixt al IV-lea“[19].

Din secolul al XVI-lea ştirile înregistrate de Schlosser se referă mai mult la istoria Transilvaniei, în legătură cu evenimente pe care le cunoaşte mai bine: destrămarea Ungariei feudale, pretenţiile Habsburgilor asupra Transilvaniei, raporturile lor cu voievozii şi principii din casele Zápolya şi Báthori.

În această perspectivă vede el şi acţiunea politică a lui Mihai Viteazul; nu-i înţelege semnificaţia pe planul luptei antiotomane, cu atît mai puţin pe aceea legată de dezvoltarea istorică a poporului român. Utilizarea în exclusivitate a unor surse germane, neidentificabile, întrucît datele despre Mihai sînt prea sumare, îl face să prezinte pe marele domn ca pe un simplu pion al politicii lui Rudolf al II-lea faţă de Transilvania. Deşi nu condamnă explicit asasinarea lui Mihai, adaugă îndată după relatarea faptului că Basta era un om crud şi dur[20].

În secolul al XVII-lea atenţia autorului se îndreaptă din nou cu precădere asupra Transilvaniei, cu menţionarea evenimentelor politice mai de seamă, cum ar fi angajarea principilor Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákoczi I în războiul de 30 de ani, sau ocuparea Transilvaniei de către Habsburgi la sfîrşitul secolului. Istoria internă, în special aspectele economice şi sociale, este aproape absentă. Neglijarea aspectelor economico-sociale constituie de altfel un titlu general de reproş la adresa

[16] Rîul Racova.
[17] Bîrlad.
[18] De fapt, la 10 ianuarie.
[19] Vol. XII, p. 88.
[20] Vol. XIII, 1852, p. 342—343.

lui Schlosser. Spiritul său militant antifeudal se manifestă în tratarea istoriei politice și a culturii, trăsătură frecventă a istoriografiei luministe, îndeosebi a celei germane. De altminteri, admițînd că în calitatea sa de reprezentant al unui luminism întîrziat în plin secol al XIX-lea, Schlosser a receptat totuși influențe ale curentelor ulterioare, el n-ar fi putut fi decît întărit în preferințele sale pentru istoria politică și culturală, deoarece istorismul german, care triumfă prin Ranke și școala sa, în deceniile al treilea și al patrulea ale secolului trecut, manifestă aceași unilateralitate de preocupări.

În secolul al XVIII-lea Moldova și Țara Românească reapar în paginile istoriei universale a lui Schlosser, în contextul fenomenului de declin al Imperiului Otoman și a ridicării Rusiei la rangul de mare putere europeană. Istoria Rusiei era bine cunoscută istoricilor germani, începînd cu generația lui Schlosser, deoarece reprezentantul cel mai important al istoriografiei luministe germane, August Ludwig von Schlözer (1735—1809), profesor la Göttingen, unde studiase Schlosser, a fost unul din primii veritabili specialiști occidentali în istoria Rusiei.

Prin această filieră, așadar, Schlosser cunoaște relațiile lui Petru cel Mare cu Dimitrie Cantemir și condițiile tratatului încheiat între Rusia și Moldova, împotriva Turciei. Sînt relatate de asemenea detaliile campaniei încheiate cu lupta de la Stănilești[21].

Din războiul ruso-austro-turc din 1735—1739 se menționează pătrunderea rușilor în Moldova, victoria lor asupra unei armate turco-tătare[22], ocuparea Iașilor și, în fine, pacea de la Belgrad[23].

Pacea de la Kuciuk-Kainardji autorul o apreciază ca fiind un pas spre „a desprinde într-un anume sens Moldova și Valahia de Turcia și spre a le atrage sub protecția rusă"[24].

Preocuparea autorului pentru istoria țărilor române se încheie cu capitolul consacrat războiului ruso-turc din 1806—1812. Evenimentele sînt tratate cu referire permanentă la raporturile ruso-franceze. Schlosser notează înclinarea spre Rusia a lui Constantin Ipsilanti, domnul Țării Românești, și a lui Alexandru Moruzi, domnul Moldovei. Cunoaște rolul generalului francez Sebastiani, aflat în misiune la Constantinopol, în înlocuirea lui Ipsilanti prin Alexandru Suțu și a lui Moruzi prin Scarlat Callimachi, în august 1806, fapt care a precipitat intervenția Rusiei în țările române și începerea ostilităților. E menționată acțiunea ambasadorului englez la Poartă, pentru restabilirea pe tron a lui Ipsilanti și Moruzi (octombrie 1806), fără ca aceasta să mai poată pune capăt războiului. E înregistrată intrarea trupelor ruse în București, la 27 decembrie 1806, continuarea ostilităților și, în cele din urmă, pacea de la București din 1812[25].

---

[21] Vol. XVI, 1854, p. 49.

[22] Este lupta de la Stăuceni, din 17 august 1739.

[23] Vol. XVI, p. 100.

[24] Ibidem, p. 455—456.

[25] Vol. XVIII, 1856, p. 152—153, 295—297 et passim.

Departe de a fi completă și corectă, prezentarea istoriei poporului român în această operă de istorie universală de mare popularitate acum mai bine de un veac nu poate fi declarată nici total nemulțumitoare, cel puțin sub raportul surprinderii cîtorva momente în care istoria noastră s-a întrepătruns mai strîns cu istoria universală. Dacă pe alocuri opiniile autorului, influențate de sursele străine consultate, sînt injuste, în majoritatea cazurilor însă ele apar destul de obiective. Ori de cîte ori Schlosser face un efort de reflecție personală pe marginea realităților istorice românești, desprinzîndu-se de tutela lucrărilor utilizate, concluziile la care ajunge, aprecierile pe care le formulează, sînt apropiate punctelor de vedere ale istoriografiei noastre. Cazul cel mai concludent îl oferă problema soartei populației romanizate din Dacia, după retragerea romană, sau al rolului țărilor române în lupta antiotomană.

E regretabil că lipsesc din paginile consacrate istoriei noastre referiri la evenimente interne, exceptînd aluzii izolate la luptele dintre Dănești și Drăculești, la unele nemulțumiri boierești, și cam atît.

Oricum, în viziunea și în sfera de cunoaștere a istoricului german poporul nostru constituia o prezență continuă în istoria universală, din antichitate și pînă la începutul secolului al XIX-lea. Ținînd seama de faptul că materialul informativ pentru această lucrare a fost colectat de Schlosser încă din perioada 1810—1820 de cînd datează prima ediție, și că în acel timp el nu avea, practic, posibilitatea de a cunoaște vreo lucrare propriu-zisă de istorie a țărilor române, modul în care el a sintetizat datele răspîndite în variate surse și lucrări străine apare cel puțin acceptabil, explicînd în parte și popularitatea operei sale în rîndurile intelectualității românești din Transilvania.

CAMIL MUREȘAN

SOCIETATEA DIN CHIOAR ÎN 1848

Istoriografia noastră este încă datoare cu studierea evoluției istorice în epoca modernă a regiunii Chioarului, ținut așezat între Someș, rîurile Lăpuș, Chechiș, Cavnic și cumpăna apelor din partea nord-vestică a țării și avînd o dezvoltare specifică din evul mediu pînă la 1848. Cele circa 100 de sate chiorene, cu populație de peste 90% români, au cunoscut în cursul secolelor schimbări esențiale din punct de vedere al dezvoltării economice și sociale. Dacă în prima parte a evului mediu Chioarul era domeniu fiscal, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea devenea proprietate particulară. Dominația de peste 300 de ani a fiscului, al cărui centru era Cetatea de Piatră, construită, probabil la mijlocul secolului al XIII-lea, și-a pus amprenta asupra dezvoltării societății de aci; făcînd servicii militare în cetate, în jurul acesteia, populația Chioarului a devenit liberă. Luptînd pentru „recunoașterea stării lor de nobili" mulți pușcași și dorobanți au reușit să obțină „diplomă nemeșească", fără ca situația lor să se schimbe în mod esențial. Această populație cunoscută și ca nobilime cu o sesie, nobilime armalistă avea din punct de vedere economic un nivel asemănător celui al iobagilor din comitatele transilvănene. Totuși prin situația ei „privilegiată" în urma răsplătirii serviciilor militare prestate, ea a reușit să se organizeze în mod specific, să cîștige un oarecare drept de autoadministrare. Dar, după ce Transilvania și-a pierdut independența, și Chioarul a ajuns în posesia stăpînilor feudali, s-a schimbat treptat aspectul social al regiunii. Mulți oameni liberi au devenit supuși în urma alodizării pămînturilor și a șerbirii posesorilor de loturi mici de către feudalii particulari care au obținut proprietatea feudală asupra Chioarului. Lupta societății „privilegiate din Chioar împotriva alodizării și șerbirii a avut un aspect specific și ea a durat pînă la 1848.

Situația specifică a ținutului a creat în multe privințe condiții deosebite și în lupta de eliberare națională și socială dusă de masele populare în 1848.

*

Societatea Chioarului se evidențiază chiar și în preajma revoluției din 1848 printr-un număr mare de oameni privilegiați, nobili cu o sesie și într-o pătură destul de puternică de țărani liberi. Nemeșimea mică

românească constituia circa 30—35% a populației[1]. Din punct de vedere material ea nu se afla nici în preajma revoluției la un nivel material mai ridicat decît iobagii. Plătea și ea impozit statului, avea un lot asemănător sesiei urbariale iar unii din membrii ei aveau în dependență una sau mai multe familii de iobagi sau jeleri. Pe tot teritoriul Chioarului 40% a țărănimii supuse stătea în serviciul nemeșimii mici[2].

Această categorie privilegiată constituie alături de iobagi, jeleri și țărani liberi pătura cea mai înaintată din Chioar. Din rîndurile ei au apărut o serie de intelectuali cu un rol deosebit de important în revoluția din 1848. Mulți preoți, participanți entuziaști în lupta de transformare revoluționară a societății în 1848 — liberi și ei din punct de vedere social-politic — își trag originea din rîndurile nemeșimii mici. Neexistînd o nobilime mijlocie puternică în Chioar unele funcții administrative îndeplinite prin alegere erau ocupate de nemeșimea cu o sesie, ea avînd astfel posibilitatea să înțeleagă mai bine năzuințele maselor.

Din întreaga populație a Chioarului din preajma revoluției, procentul iobagilor și jelerilor era de circa 54%, cifră mult redusă față de celelalte regiuni ale Transilvaniei, unde numărul supușilor feudali constituia marea majoritate a societății. Din statisticile vremii reiese că între 1791—1847, numărul iobagilor și jelerilor a scăzut cu circa 10—12%, ceea ce arată că lupta consecventă a maselor împotriva șerbirii a înregistrat izbînzi. În legătură cu această problemă menționăm și faptul că, în perioada trecerii de la feudalism la capitalism, feudalii nu mai erau interesați în toate localitățile la sporirea cu orice preț a numărului supușilor, remarcînd perimarea sistemului de robotă. Constatare valabilă și pentru ținutul Chioarului. În această vreme a crescut simțitor și numărul țăranilor liberi, de la 214 suflete în 1791 la 555 în 1821, ceea ce înseamnă o creștere de 5,23%. În preajma revoluției din 1848 în Chioar se pot observa deci tendințe contrare înăspririi relațiilor feudale; numărul iobagilor și jelerilor descrește și se ridică numărul țărănimii libere. Numărul moșierilor în ținutul Chioar era redus. Totuși ei țineau în dependența lor 60% a țărănimii supuse; mai concret, familia Teleki 42%, iar 7 proprietari mijlocii 18%[3].

În condițiile unei atmosfere favorabile pentru înțelegerea necesității unor schimbări radicale în relațiile de producție din Europa Centrală și Răsăriteană, unele elemente din Transilvania, deci și din Chioar, s-au

---

[1] Arhiva istorică a Bibliotecii Filialei din Cluj-Napoca a Academiei R. S. România, fond Arhiva familiei Péchy, dosar I, fila 365.

[2] Vezi tabelele întocmite de Trocsányi Zsolt în lucrarea *Az Északi Partium 1820-ban. A conscriptio Czirakyana adatai* (Partium-ul de nord în 1820. Datele Conscripției Czirakyiene), Budapesta, 1966, 293 p.

[3] Idem. Vezi și Al. Csetri — St. Imreh, *Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfîrșitul orînduirii feudale (1767—1821)*, în volumul *Populație și societate*, redactat de Șt. Pascu, Cluj, 1972, p. 201—238.

situat chiar înaintea revoluției în fruntea luptei pentru desființarea iobăgiei. Ioan Buteanu și Vasile Buteanu, originari din Chioar, au propagat deschis necesitatea ștergerii robotelor, cauzînd astfel multe greutăți Guberniului transilvan în problema menținerii liniștii maselor în Chioar. La dieta din Cluj, ținută în legătură cu reglementarea urbarială, deputatul Chioarului Alexandru Buda — contrar părerii majorității — își ridica glasul pentru desființarea iobăgiei. Deputatul Vasile Hossu de asemenea era adeptul lichidării iobăgiei prin răscumpărare. În discursurile sale ținute în dietă cerea măsuri urgente în favoarea iobagilor și jelerilor.

Acestor deputați li s-au alăturat și cîțiva feudali. Teleki Alexandru, prietenul poetului Petőfi, în calitatea sa de deputat al Chioarului la dieta din 1846—47, cerea cu hotărîre elaborarea și votarea unei legi care să aprobe dreptul de răscumpărare, ceea ce ar fi însemnat, după părerea lui, lichidarea treptată a șerbiei[4]. Teleki Emeric, în lucrarea sa „Utopia Chioarului" scrisă în 1845, vorbește deschis despre învechirea sistemului de robote și pledează pentru introducerea sistemului de plată în locul robotelor forțate[5].

În astfel de condiții evenimentele revoluției popoarelor din 1848 cu ocazia cărora se cerea pe lîngă eliberarea națională și eliberarea socială, deci desființarea iobăgiei, nu au surprins marea moșierime din Chioar. Totuși ea nu era liniștită. Autorul lucrării „Utopia Chioarului", Teleki scria guvernatorului Transilvaniei la 30 martie 1848: „Nu e obiceiul meu să discut probleme aparținătoare gubernului dar astăzi fac politică chiar și precupețele. Nu mă opun faptului că noua lege maghiară mă lipsește de forța mea de prășit și de cosit, de dijmă. E nebun acel om care nu consideră ca o necesitate ștergerea robotei și a dijmei. Nu-mi place însă metoda. Ne amenință o mare primejdie atunci cînd, deși regele este gata să facă concesii, totuși tineri studioși, juriști și oratori cu traistă goală intimidează guvernul. Ne amenință o mare primejdie, mai ales dacă poporul se pregătește să folosească armele... La noi principiile democratice sînt formulate după metoda asociațiilor franceze. Amenințarea continuă, după o concesie urmează o altă concesie, iar apoi comunismul"[6].

Această concepție nu aparținea exclusiv moșierului Teleki Emeric, deși marea majoritate a moșierilor așteptau evenimentele legate, de șter-

---

[4] Arhiva istorică a Bibliotecii..., *Az 1846—47-ik Erdélyi Országgyűlési Tudósitások* (Înștiințările dietei transilvănene din 1846—47), vol. I, p. 238—241, vol. III, p. 2078. Mss.

[5] *Kővár Utópia*, Széki Teleki Imre, 1945. Vezi la Arhiva istorică a Bibliotecii..., A. 548 Manuscris.

[6] *Revoluția din 1848 în Transilvania*, Documente. Vol. I, Partea 2, p. 417—420. Manuscris. Volumul a fost întocmit de sectorul de istorie modernă al Institutului de istorie și arheologie, Cluj-Napoca.

gerea robotelor. Ei erau de acord cu desființarea șerbiei, dar se temeau de ocuparea alodiilor lor de către iobagi și jeleri.

Revoluțiile popoarelor izbucnite în Monarhia habsburgică au provocat o bucurie de nedescris în rîndurile maselor, a elementelor progresiste. Documentele vremii arată că intelectualitatea românească din Chioar, din rîndurile căreia făcea parte și clerul de jos, a intrat în acțiune imediat după primele vești ale evenimentelor și au dezbătut cerințele maselor prin adunări organizate. Un rol deosebit de important l-a jucat în acest sens Vasile Buteanu și Vasile Dragoș, cancelişti la tabla regească din Tîrgu Mureș, care au revenit în ținutul lor natal (Chioar) la mijlocul lunii martie 1848. Guberniul a ordonat vicecăpitanului districtului să ia măsuri împotriva lor, ca nu cumva ei „să aţîţe" poporul român și „să pericliteze ordinea și liniștea"[7].

Dacă hotărîrea dietei de la Pojon privitoare la ștergerea robotelor și a intrării sesiilor urbariale în proprietatea iobagilor și jelerilor a stîrnit un ecou pozitiv în rîndul maselor populare, cea legată de încorporarea Părților, deci și a Chioarului, în Ungaria, a provocat o nemulțumire puternică. Amintitul Teleki Emeric scria gubernatorului că „vestea încorporării i-a agitat mult pe reformatorii români. În fiecare zi au loc adunări, mișcări, manifestații cu tricolor[8]. Această constatare o confirmă și rapoartele oficialităților din Chioar precum și ale comitatelor vecine, care se temeau de o răscoală imediată a populației.

Deși desființarea iobăgiei era o chestiune de bază a maselor atît în Chioar, cît și în celelalte părți ale Transilvaniei, totuși aici ea nu a stat în centrul atenției, deoarece hotărîrea dietei de la Pojon legată de ștergerea robotei s-a rezolvat fără nici o greutate, contrar comitatelor din Transilvaniei, unde nerespectarea hotărîrii dietei de la Cluj din 6 iunie 1848 privind eliberarea iobagilor va provoca lupte dîrze între masele populare și moșieri. În Chioar marii proprietari au renunțat la pretinderea robotelor imediat după sosirea primelor știri de la Pojon. Însărcinatul fiscului în Chioar raporta superiorilor că moșierii s-au conformat legii[9].

Astfel, în atenția populației din Chioar a stat problema menținerii dreptului de autoadministrare a districtului, lupta împotriva înglobării lui în Ungaria. Deosebit de agitată a devenit situația după adunarea oficialităților districtului, ținută la Șomcuta Mare, la 10 aprilie, cu ocazia căreia s-a făcut cunoscută oficial legea încorporării Chioarului în Ungaria[10]. În urma activității tinerilor intelectuali, a clerului de jos, și sub impulsul manifestelor încurajatoare ce au ajuns aici din celelalte părți ale Transilvaniei, masele au trecut la acțiuni. Pe lîngă iobagii și

---

[7] *Revoluția din 1848...*, vol. I, partea 2, p. 351—353.

[8] Idem, p. 417.

[9] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Districtul Chioar. Comitetul reprezentativ. 74/1848, filele 5—6.

[10] *Revoluția din 1848...*, vol. I, partea 3, p. 731.

jelerii eliberaţi, precum şi a ţărănimii libere, baza mişcării naţionale a devenit nemeşimea mică românească. Ordinele date de vicecăpitanul districtului nu au fost luate în seamă şi se cerea respectarea deplină a drepturilor politice ale districtului. Mulţi nemeşi cu o sesie şi-au dat demisia din posturile lor ocupate pînă în 1848. Pe lîngă împotrivirea faţă de ordinele date, în multe locuri ţăranii au trecut după adunarea oficialităţilor districtului la ocuparea pămînturilor moşiereşti.

Această luptă cu caracter economic şi politic s-a intensificat odată cu sosirea în Chioar a manifestelor privind adunarea naţională proiectată la Blaj. Deşi episcopul I. Lemeni, la ordinul guberniului, a oprit participarea românilor la adunarea de la Blaj, locuitorii meleagurilor chiorene, ţărani, preoţi, mici nemeşi români, au plecat cu zecile, la sfîrşitul lunii aprilie, să fie prezenţi la lucrările forului suprem al naţiunii române din Transilvania. La Blaj, sufletele s-au oţelit şi, pe baza activităţii celor care au luat parte la această adunare naţională, lupta pentru menţinerea cuceririlor politice, pentru independenţă naţională s-a întărit şi în Chioar. Noua adunare a reprezentanţei Chioarului la sfîrşitul lunii mai, care, pe lîngă faptul că a hotărît efectuarea imediată a încorporării Chioarului în Ungaria, a luat şi măsuri severe împotriva ocupărilor de pămînturi, a dus la izbucnirea luptei deschise împotriva autorităţilor locale, împotriva moşierilor.

La adîncirea contradicţiilor au contribuit şi dispoziţiile guvernului maghiar legate de fixarea unui nou impozit în vederea înfiinţării unei armate în serviciul revoluţiei, precum şi de recrutare în această armată. Cei mai mulţi din ţinutul Chioar au refuzat în mod hotărît îndeplinirea ambelor dispoziţii. Unii s-au sustras de la plătirea noilor sarcini, subliniind că sînt scutiţi de impozite; alţii au declarat că nu au de unde să plătească. Realitatea este că districtul Chioar nu a plătit nici un impozit nou şi nu a dat nici un recrut pentru înfiinţarea armatei în serviciul guvernului maghiar. Această rezistenţă se datora convingerii populaţiei din Chioar că înfiinţarea armatei va duce la anihilarea năzuinţelor sale. Ziarul *Erdélyi Híradó* scria despre această situaţie: „În rîndurile populaţiei sînt răspîndite concepţii foarte greşite despre recrutări. Oamenii cred că recrutările nu au o bază legală şi că fiii lor vor fi trimişi împotriva părinţilor, împotriva celor care rămîn acasă“[11].

Deşi înglobarea Chioarului în Ungaria era împlinită, reprezentanţii acestei regiuni au participat totuşi la a doua şi la a treia adunare de la Blaj a românilor. Participanţii la aceste adunări s-au grăbit să facă cunoscute hotărîrile aduse aici, prin care doreau să se lege în mod concret de lupta de eliberare din întreagă Transilvania. Se cerea încetarea practicilor teroriste, introducerea ordinii legale, înapoierea vitelor sechestrate, sistarea trimiterii execuţiunii militare la sate, suprimarea a tot felul de robote, înfiinţarea gărzii naţionale române. Poporul adunat la Blaj declara: „că nu vrea să recunoască uniunea Transilvaniei

[11] *Erdélyi Híradó* (Vestitorul transilvănean), 19 sept. 1848.

cu Ungaria, în contra căreia a protestat mai înainte şi n-a luat parte în dietă la dezbaterea acestei întrebări. Că nu vrea să recunoască ministerul unguresc..."[12].

Pe baza hotărîrii luate la a treia adunare de la Blaj, intelectualii transilvăneni, care au făcut totul spre a uni forţele revoluţionare române şi maghiare, au trimis un memoriu Camerei deputaţilor din Pesta şi ministrului preşedinte Batthyányi. „Poporului — se spunea în memoriu — îi e indiferent dacă absolutismul este austriac sau maghiar; poporul nu poate fi cîştigat prin promisiuni deşarte şi prin terorism. Guvernul ungar să fie cu dreptate faţă de noi (susţineau autorii memoriului). Să se pună capăt absolutismului maghiar, abuzurilor şi bunului plac din partea dregătorilor comitatensi. Să se oprească recrutările, să se elibereze prietenii poporului din închisori, să fie angajaţi românii calificaţi în toate sectoarele administraţiei. Românii să aibe dreptul de a ţine adunări pentru a lumina poporul"[13]. Dar în loc de răspuns pozitiv imediat a urmat o cercetare a situaţiei şi în realitate nu s-a întreprins apoi nimic.

În astfel de condiţii, cînd „populaţia din Chioar a aflat că din Maramureş a fost dirijată o companie de soldaţi la Baia Mare în vederea supunerii maselor din Chioar, unde au apărut semnele unei răscoale" — citim în raportul comisarului regal maghiar Mihályi Gavril — mai mulţi s-au prezentat la C. Urban să fie înrolaţi în regimentele grănicereşti. S-a ridicat numărul acelora care s-au prezentat la Urban în urma zvonului, că a fost mobilizată garda naţională din Baia Mare. Iar cei rămaşi acasă s-au răsculat[14]. În legătură cu această răscoală se scria: „Cea mai mare grijă a populaţiei din districtul Chioar este — citim într-o adresă a reprezentanţei oficialităţii din Berchez către superiori la 29 septembrie 1848 — că se va trimite din Baia Mare garda naţională şi poate că şi armata cu scopul să ducă tineretul în armată. De aceea locuitorii districtului s-au răsculat alaltăieri şi s-au înarmat cu puşti, coase, furci, ţepi ascuţite, îmblăciuri, topoare şi astfel de mijloace. Acum stau de pază la marginea districtului spre Baia Mare, cu scopul să oprească luptînd pînă la moarte, venirea armatei şi a gărzii naţionale"[15]. Se mai află din această relatare că mii de locuitori s-au adunat pe podişul de la Mesteacăn şi acolo aşteaptă evenimentele. „Nu vor să se împrăştie — se subliniază — pînă ce nu vor primi asigurări că nu vor fi trimise nici garda naţională nici armata. Partea mai gingaşă a populaţiei, femeile, copiii, bătrînii îşi caută salvarea în locuri ascunse. Funcţionarii care se află pe loc, sînt într-o situaţie înfricoşătoare. Unii dintre ei sînt

---

[12] *Din istoria Transilvaniei*, vol. II. Ed. a II-a Bucureşti, 1963, p. 87—88.

[13] Idem, p. 90.

[14] Arhivele Statului Baia Mare, fond Primăria oraşului Baia Mare. Dosar 4, nr. 3573/1848.

[15] *Ibidem*, nr. 3588/1848. Vezi şi S. Dragomir, *Revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848—49*, vol. III, p. 43, 59, 152. 153, 154.

arestaţi şi reţinuţi pînă ce populaţia nu va primi răspuns liniştitor"[16]. Chiorenii cereau „eliberarea unui document de asigurare" că nu se va admite punerea pazei în jurul caselor lor, că nu se vor trimite armate în Chioar. Ziarul *Erdélyi Híradó* descrie în mod asemănător rezistenţa şi lupta populaţiei din Chioar, dar mai subliniază şi faptul că majoritatea funcţionarilor noi numiţi s-au refugiat la Baia Mare[17].

După ce astfel a scăpat de funcţionărimea nouă, numită în timpul verii anului 1848, populaţia din Chioar a trecut la alegerea unei oficialităţi provizorii, în sarcina căreia ar fi urmat să fie administrarea satelor, a regiunii, organizarea apărării şi a aprovizionării. La început chiorenii s-au adresat lui Urban, dar deoarece acesta a refuzat cererea, şi-au ales proprii lor reprezentanţi[18].

Organizarea administrativă, politică şi de apărare a ţinutului a însemnat un pas hotărîtor în lupta de eliberare a populaţiei de aici. Din cauza înfrîngerii rapide a rezistenţei, chiorenii au reuşit să se ocupe doar de problemele apărării şi a aprovizionării. De asemenea ei nu au reuşit să facă legături durabile cu celelalte părţi ale Transilvaniei organizate pe baza principiilor democratice şi a respectării reprezentanţei proporţionale a naţionalităţilor conlocuitoare. Cu toate acestea preocuparea maselor şi a conducătorilor lor constituie un rezultat grăitor al luptei de eliberare. Importanţa acestei probleme ne-o cofirmă şi un document al vremii. Comisarul regal maghiar al acestor părţi, Mihályi Gavril scria la 8 octombrie 1848 reprezentantului guvernului maghiar trimis în Transilvania, că rezistenţa şi lupta chiorenilor poate să influenţeze populaţia românească din comitetele Satu Mare şi Solnocul de Mijloc[19].

Asemenea intelectualilor din Transilvania, elementele progresiste din Chioar au făcut totul pentru colaborarea româno-maghiară, pentru restabilirea unităţii comune, iniţiată în primele zile ale revoluţiei, în vederea victoriei în lupta de eliberare naţională. Dar truda lor nu a fost încununată de succes, mai mult, ofiţerimea în slujba austriacă, ce staţiona în vecinătatea imediată a Chioarului, a reuşit să provoace, în locul unităţii de luptă, o luptă fratricidă.

Cu ocazia acestei lupte au suferit pierderi grele atît românii cît şi ungurii. La Săcălăşeni, de exemplu, a căzut victimă luptelor jumătatea caselor, satul Valea Chioarului a ars, în alte localităţi s-au distrus locuinţe, grajduri, şuri[20]. Un observator contemporan care a cutreierat re-

---

[16] *Ibidem.*

[17] *Erdélyi Híradó*, 15 oct. 1848.

[18] Kádár József, *Belső Szolnok és Doboka megye története 1848—1849* (Istoria comitatelor Solnocul interior şi Dăbîca, 1848—1849), Dej, 1890, p. 84.

[19] Deák Imre, *1848. A szabadságharc története levelekben* (Istoria luptei de eliberare oglindite în documente), Bpesta, f.a. p. 238—239.

[20] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond. Districtul Chioar, Comitatul reprezentativ, fila 39/1848, 175/1848.

giunea la începutul anului 1849 scria: „S-a dat foc satelor regiunii Chioar deja în toamna anului trecut şi drept represiune ele au fost jefuite. Populaţia satelor a rămas fără adăpost şi fără hrană, este lipsită şi acum de vitele sale, de tot ce a avut. Ea a fost făcută pribeagă, stă cerşind acum în Chioar . . .“[21].

Populaţia din Chioar nu a reuşit să scape nici de urmările luptelor ce au avut loc între forţele armate ale guvernului maghiar şi între unităţile lui C. Urban. Cu ocazia operaţiunilor, maiorul maghiar Katona Miklós, în loc să se grăbească să se unească cu unităţile venite în ajutorul Clujului, s-a împotmolit cu o unitate de 500 de soldaţi şi 17 tunuri în regiunea Chioarului. Şi în loc să plece de aici la începutul lunii noiembrie, a dat ordin de plecare numai la 18 noiembrie. În apropierea Dejului unitatea condusă de el a suferit o înfrîngere din partea unităţilor lui Urban şi astfel Katona s-a retras la Baia Mare. Reîntorcîndu-se de unde a plecat el a atins din nou regiunea Chioarului. În legătură cu aceasta G. Bariţiu scria: „Urban a învins această unitate şi a urmărit-o pînă la Şomcuta Mare. Urmărindu-o nu a văzut altceva decît sate arse, ruine fumegînd . . .“[22].

Cînd, la începutul lunii decembrie 1848, Bem a venit în Transilvania în urma însărcinării lui Kossuth, spre a alunga forţele austriece din Transilvania, el şi-a organizat cartierul general în vecinătatea Chioarului. Bătăliile decisive între unităţile lui Bem şi Urban au avut loc şi în regiunea Chioarului în a doua jumătate a lunii decembrie. Astfel au căzut noi poveri asupra populaţiei de aici. Tineretul era pe cîmpul de luptă, iar cei rămaşi acasă erau siliţi să suporte greutăţile încartuirilor, greutăţile aprovizionării armatelor. În ianuarie 1849, „cînd răscoala populaţiei din Chioar a fost înfrîntă“ districtul Chioar a trebuit să dea 755 de recruţi[23], iar în luna aprilie 1849 drept impozit 5000 Fl. R. argint[24]. Ultimele sacrificii le-a făcut Chioarul în a doua jumătate a lunii august 1849, cînd prin acest district a trecut un regiment de ulani şi o unitate de cazaci să dezarmeze forţele revoluţionare din Jibou[25].

Astfel mult aşteptata transformare revoluţionară pentru care Chioarul şi întreagă Transilvania au adus sacrificii umane şi materiale grele,

---

[21] Barta István, *A kormány parasztpolitikája 1849-ben* (Politica ţărănească a guvernului în 1849), *Századok*, nr. 6 din 1955, p. 865.

[22] G. Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, Sibiu, 1890, p. 214. Vezi şi G. Bariţiu, *Istoria regimentului al II românesc*, Braşov, 1874, p. 57—58.

[23] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond. Districtul Chioar. Comitetul reprezentativ, Fila 7/1849.

[24] *Ibidem*, fila 249/1849.

[25] Kővári László, *Erdély története 1848—49-ben*, (Istoria Transilvaniei în 1848—49), Pesta, 1861, p. 278—279.

s-a terminat numai cu rezultate parţiale. Masele de iobagi şi jeleri s-au eliberat de sub dependenţa feudală, au luat în proprietate loturile lor urbariale, dar din punct de vedere politic totul a rămas neschimbat. Mai mult, s-a instaurat un nou sistem de suferinţă, neoabsolutismul lui Bach, care a lipsit populaţia din Chioar chiar şi de dreptul ei de autoconducere, privilegiu de care se bucurase pînă la 1848.

IOSIF KOVÁCS

DIN ACTIVITATEA POLITICĂ A MEMORANDISTULUI PATRICIU BARBU

Din galeria conducătorilor politici ai românilor transilvăneni de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, care înțelegînd imperativele vremii s-au așezat în fruntea luptei politice naționale, face parte și Patriciu Barbu (1842—1902), exponentul cel mai de seamă al populației românești din ținutul Reghinului și întreaga Vale superioară a Mureșului.

În acest ținut — străveche vatră de cultură și civilizație, leagăn al unor tradiții etnografice și folclorice specifice —, Petru Maior a păstorit și luptat un sfert de secol (1784—1809), amintirea lui fiind păstrată cu pietate și recunoștință, prin bustul ridicat în ultimii ani în centrul orașului și prin instituții de învățămînt care-i poartă numele. Pe aceste meleaguri a luptat în învolburatul an revoluționar 1848 prefectul Constantin Roman-Vivu, născut la Pintic lîngă Teaca, eroul care a comandat legiunea prefecturi a XII-a cu sediul la Reghin, formată din 104 sate împărțite în 9 tribunate, în fruntea căreia a cucerit Tg. Mureșul, sfîrșind apoi ca un martir al neamului la marginea acestui oraș[1]. La Reghin este înmormîntat Vasile Ladislau Pop, vicepreședinte al guvernului ardelean, președinte al Tribunalului suprem al Transilvaniei, consilier intim al împăratului și președinte al Astrei între anii 1867—1875[2].

Continuator al acestor frumoase și însemnate tradiții, avocatul Patriciu Barbu din Reghin a fost timp de peste două decenii cea mai însemnată personalitate politică din acest ținut. Spirit polivalent Barbu a desfășurat o prodigioasă activitate, axată pe trei direcții principale: economică, culturală și politică, primele două fiind în mod evident subordonate celei de a treia[3].

---

[1] Cf. Eugen Nicoară, Vasile Netea, *Figuri mureșene*, Tg. Mureș, 1933, p. 50—54; Ioan Chiorean, *Constantin Roman-Vivu*, în *Profiluri mureșene*, vol. I, Tg. Mureș, 1971, p. 121—129; Silviu Dragomir, *Un precursor al unității naționale, profesorul ardelean Constantin Romanul-Vivu*, București, 1929.

[2] Cf. Eugen Nicoară, Vasile Netea, *Figuri mureșene*, p. 60—64; Grigore Ploeșteanu, *Vasile Ladislau Pop*, în *Profiluri mureșene*, vol. I, p. 105—110.

[3] Viața și activitatea lui Patriciu Barbu au constituit pînă în prezent obiectul următoarelor lucrări: Vasile Netea, *Dr. Patriciu Barbu 1842—1902*, în *Pentru Transilvania*, vol. II, Pămîntul și oamenii, [București], (f.a.); Vasile Netea, *Sub*

Ca animator al vieţii economice din acest ţinut. Barbu luptă pentru crearea unei case de credit „... cu scopul de a înlesni cîştigarea capitalului necesar pentru inteligenţa şi poporul din ţinutul Reghinului şi părţile învecinate...“[4], întemeind Banca Mureşiana care îşi începe activitatea în 1886. În calitatea sa de iniţiator şi membru fondator, Patriciu Barbu devine primul director executiv al băncii care funcţionează ca societate pe acţiuni. Era prima instituţie bancară românească din comitat, situată în oraşul care devenise cel mai important centru al burgheziei româneşti din regiune, Barbu urmărind aşadar şi o evidentă finalitate de ordin politic.

Activitatea culturală deosebit de bogată pe care Patriciu Barbu a desfăşurat-o avea în vedere prin ridicarea gradului de cultură şi mobilizarea populaţiei româneşti, realizarea unor mari obiective de viitor, la îndeplinirea acestora putîndu-se ajunge atunci cînd „... toţi deopotrivă lucră spre înaintarea neamului lor...“[5]. În cei 21 de ani cît a activat în cadrul despărţămîntului Reghin al Astrei, din care 11 (1885—1896) ca director al acestuia, el a sprijinit material şi moral şcolile, a stimulat activitatea învăţătorilor prin instituirea unui sistem de premiere, organizînd totodată un teatru de amatori.

Activităţile economice şi culturale pe care Patriciu Barbu le-a înmănunchiat şi condus, aveau adînci şi directe implicaţii în lupta politică naţională, reprezentînd în ultimă instanţă căi care conduceau spre această finalitate. Ne apare astfel firesc faptul că Barbu s-a făcut remarcat şi cunoscut în primul rînd ca om politic, ca tribun al luptei politice naţionale din ţinutul Reghinului. Se adevereşte şi cu această ocazie unul din principiile materialismului istoric, acela potrivit căruia politicul este expresia concentrată a economicului, iar cultura este un instrument de luptă pus în slujba realizării idealurilor politice.

---

stindardul Astrei, două decenii de activitate culturală în despărţămîntul Reghinului 1919—1939, [Cluj], 1939; Eugen Nicoară, *Contribuţia memorandistului dr. Patriciu Barbu la întărirea românismului din Reghin*, în *Transilvania*, LXXV, 1944, nr. 3; Grigore Ploeşteanu, *Patriciu Barbu*, în *Profiluri mureşene*, vol. I, Tg. Mureş, 1971; Grigore Ploeşteanu, *Documente referitoare la viaţa şi activitatea memorandistului Patriciu Barbu*, în *Studii şi materiale*, *vol.* III—IV. Tg. Mureş, 1972; Ioan Nistor, *Din gîndirea social-politică a memorandistului Patriciu Barbu*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ştefan Pascu*, Cluj, 1974.

[4] Arhivele Statului, Filiala Mureş, Fond 22 Banca Mureşiana, dosar 5, fila 1. Aceste idei sînt expuse în „Apelu către inteligenţia şi poporul român din ţinutul Reghinului şi părţile învecinate“, semnat de Patriciu Barbu şi colaboratorii săi la 24 iunie 1885.

[5] Arhivele Statului, Filiala Mureş, Fond 50 Astra Reghin, dosar 3, fila 1. Este cuvîntarea rostită la 18 iulie 1885, în faţa participanţilor la adunarea generală extraordinară a despărţămîntului Reghin al Astrei. — Activitatea economică şi culturală desfăşurată de Patriciu Barbu, este tratată de autor într-un alt studiu în curs de apariţie.

Un însemnat pas pe linia apropierii lui P. Barbu de mase și problemele acestora, de problemele politice majore cu care erau confruntați românii transilvăneni, este participarea sa la conferința jurisconsulților care și-a început lucrările la 11 aprilie 1880[6]. Cei prezenți aici au adresat o petiție dietei din Budapesta, în care cereau respingerea noului proiect de lege privind reglementarea chestiunii agrare, cerînd totodată ca un nou proiect de lege refăcut ce va fi elaborat, să țină seama și de cererile românilor. Aderarea și participarea la reuniunile cu caracter național, i-au lărgit orizontul și întărit convingerile, devine tot mai atent la realitățile sociale și economice, la tenta politică a vremii, la practicile administrației statului austro-ungar.

Penetrarea acestor realități, facilitată de contactul nemijlocit cu lumea satelor și cu problemele acesteia, l-a determinat să ia atitudine deschisă, publică, în anumite probleme mai acute, să-și exprime principiile sale social-politice[7]. Condamnînd acțiunile fiscului și ale funcționarilor silvanali, Patriciu Barbu scrie în 1881 că domeniul fiscului din Gurghiu a fost pînă la 1870 în posesiunea familiei baronului Bornemisza, care-l administra în regie proprie, ajutînd uneori corporațiile, bisericile, școlile și chiar pe unele persoane cu lemne date gratuit. Trecînd însă domeniul în proprietatea fiscului, acesta împreună cu pretorul au instituit un oficiu silvanal în Gurghiu, care folosește o procedură nedreaptă împotriva poporului. Locuitorii care tăiau lemne de pe pămîntul propriu erau declarați în mod abuziv „prevaricanți" și amendați cu sume mari drept „desdăunare". Incriminînd aceste acțiuni, el arată mîhnit și indignat: „Aceste sînt domnule redactor principiile legale practicate față de popor...", precizînd că știe cazuri cînd un biet econom a fost de peste 20 de ori denunțat ca delicvent, pentru că a tăiat lemne de pe terenul aflat în proprietatea sa[8].

Apărînd pe cei nevoiași — de cele mai multe ori conaționali de-ai săi —, P. Barbu s-a convins tot mai mult că primul obiectiv al luptei politice este obținerea de drepturi și libertăți efective pentru națiunea sa, ceea ce impune solidaritate în toate acțiunile întreprinse. Afirmația potrivit căreia „... mulți dintre noi nu sînt pătrunși încă nici în prezent de adevărata stare a lucrurilor din această patrie nefericită, nu văd cursele ce ni se întind în toate potecile..." era un strigăt de alarmă prin care chema la unirea eforturilor în lupta comună, condamnîndu-i pentru că nu se încumetă la faptă pe aceia care și moralmente sînt obligați la conlucrare[9]; conchide că în această privință „nesolidaritatea, inacțiunea ne cauzează cele mai multe rele în afacerile de interes

[6] *Observatoriul*, III, 1880, nr. 27, p. 105.

[7] Privitor la ideile și principiile social-politice ale lui Patriciu Barbu, cf. Ioan Nistor, *Din gîndirea social-politică a memorandistului Patriciu Barbu*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974.

[8] *Observatoriul*, IV, 1881, nr. 102, p. 412. Cf. Ioan Nistor, *op. cit.*, p. 372.

[9] *Observatoriul*, VII, 1884, nr. 1, p. 4.

comun național", lucru ce a ieșit în mod pregnant în evidență și cu ocazia alegerilor de funcționari administrativi, organizate de partidul aflat la putere, ce au avut loc la 21 decembrie 1883; la care „au conlucrat chiar și oameni de-ainoștri"[10]; relevă faptul că deși în comitatul Mureș-Turda locuiesc 55.000 români, aceștia sînt reprezentați în consiliul municipal doar de 28—30 persoane, iar dintre aceștia doar 6 notari cercuali și un primar, adică oameni dependenți față de cei bogați și față de autorități[11]; dezvăluie cu amărăciune și indignare că „... am încercat atît la partida de la putere, cît și la aceea care se batjocorește pe sine liberală, ca să mulțumească și pretențiile noastre, ba am trimis și la comitele o deputațiune...", compusă din P. Barbu însuși și protopopul Galaction Șagău, „... însă ni s-a spus franc că nu ne vor da nimic din cîte cerem noi, ci ce vor afla ei cu cale"[12].

Inimosul fruntaș mureșean nu se mulțumește însă a lua atitudine și a-și expune în publicațiile vremii ideile și opiniile, ci desfășoară o bogată și susținută activitate politică, luptă pentru traducerea acestora în fapt. Potrivit informațiilor pe care le deținem, participarea lui Patriciu Barbu la întîlniri centrale ale fruntașilor politici din întreaga Transilvanie, este prilejuită de consfătuirea privată care se întrunește la Sibiu în zilele de 17—19 octombrie 1880, convocată de George Barițiu și Partenie Cosma. Invitat ca președinte al clubului electoral din Reghin, Patriciu Barbu participă alături de: Vincențiu Babeș din Budapesta, Coriolan Brediceanu din Lugoj, Iuliu Coroianu din Cluj, dr. Aurel Mureșianu din Brașov, Iosif Vulcan din Oradea, N. Popea, G. Barițiu, I. Măcelariu, P. Cosma din Sibiu ș.a. După temeinica expunere a situației politice făcută de George Barițiu, participanții recunosc în unanimitate necesitatea, utilitatea și posibilitatea unei acțiuni naționale comune, pe baza solidarității față de alegerile în Parlamentul Ungariei. Este ales apoi un comitet de 7 persoane, pentru a stabili măsurile necesare în scopul dobîndirii drepturilor politice cuvenite națiunii române[13].

Această consfătuire a pregătit și precedat conferința generală a reprezentanților alegătorilor români din Ungaria și Transilvania, care s-a desfășurat în zilele de 12—14 mai 1881 la Sibiu, unde s-a hotărît constituirea Partidului național al românilor din Ungaria și Transilvania, prin unificarea celor două partide existente. În vederea acestui important moment politic, Patriciu Barbu care și-a adus partea sa de contribuție la crearea Partidului național român, a convocat conferința alegătorilor români din cercurile electorale Reghin, Gurghiu, Voivodeni și Gornești, pentru 7 aprilie 1881 la Reghin[14]. Deși numărul partici-

[10] *Ibidem.*

[11] *Ibidem.*

[12] *Ibidem.*

[13] Ioan Georgescu, *George Pop de Băsești — 60 de ani de la luptele naționale ale românilor transilvăneni*, Oradea, 1935, p. 52—53.

[14] *Observatoriul*, IV, 1881, nr. 21, p. 83.

panților a fost mic din cauza drumurilor desfundate, „... cu atît însă a fost mai animată [dezbaterea], discuțiile au fost foarte interesante și instructive încît avem speranția că lucrurile vor lua-o spre bine și la noi“[15]. Este subliniată cu această ocazie convingerea participanților că potrivit împrejurărilor și momentului istoric, poziția pe care trebuie să o adopte față de alegerile de deputați nu putea fi decît pasivitatea. Această poziție a fost susținută de Patriciu Barbu, care s-a situat în mod consecvent pe linia politică trasată de George Barițiu și continuată de I. Rațiu. Ca delegați la conferința generală de la Sibiu au fost aleși Patriciu Barbu, Mihail Orbonaș, Galaction Șagău și Alex. Tîrnăveanu[16].

În cadrul dezbaterilor din ședința ținută în 14 mai 1881 a conferinței generale, discutîndu-se linia care trebuie adoptată față de alegerile parlamentare, în urma ascultării argumentelor pentru politica de pasivitate, cît și cele care pledau pentru activitate, luînd cuvîntul, Barbu consideră chestiunea dezbătută și propune încheierea discuțiilor, ceea ce adunarea aprobă[17]. Iată așadar că tînărul om politic mureșean începe să se afirme în cadrul mai larg al marilor dezbateri privind problema națională, expunîndu-și părerile în probleme dintre cele mai cardinale. Din dorința de a integra cît mai bine mișcarea politică locală în sfera largă a Transilvaniei, Patriciu Barbu încearcă să difuzeze printre oamenii locului *Memoriul* întocmit de George Barițiu din însărcinarea conferinței generale din mai 1881[18]. În scopul cunoașterii de către locuitorii ținutului a acțiunilor pornite de la centru, și mai ales justificarea argumentată a acestora, Barbu cere în scrisoarea din 1 noiembrie 1882 lui George Barițiu, 20 de exemplare din acest memoriu pe care se angajează să le răspîndească, oferindu-se să contribuie cu 5 fl. pentru fiecare exemplar[19].

Evenimentele politice care se desfășoară tot mai intens sînt punctele de referință după care P. Barbu își coordonează acțiunile. Convocînd conferința alegătorilor români din comitatul Mureș-Turda pentru 25 martie 1883 la Reghin, se referă la momentele de atunci cînd românii se aflau în „mijlocul atîtor evenimente tăietoare în viața noastră națională“, consfătuirea lor în vederea apropiatelor alegeri a funcționarilor administrativi fiind reclamată cu necesitate[20]. Cei prezenți la con-

[15] *Ibidem*, nr. 29, p. 115.

[16] *Ibidem*.

[17] *Ibidem*, nr. 45, p. 181.

[18] Ștefan Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 146—147.

[19] Grigore Ploeșteanu, *Documente referitoare la viața și activitatea memorandistului Patriciu Barbu*, în *Studii și materiale*, vol. III—IV, Tg. Mureș, 1972, p. 3 (extras).

[20] *Observatoriul*, VI, 1883, nr. 19, p. 75.

ferință au protestat împotriva proiectului de lege față de școlile secundare, și-au exprimat acordul față de *Memoriul* întocmit de Bariţiu, formulînd cuvinte de recunoștință comitetului central și autorului acestuia. Au fost exprimate apoi mulțumiri ziarelor politice pentru apărarea hotărîtă a drepturilor națiunii române, rugîndu-le a proceda așa în continuare „... fiind procederea lor dorința noastră, spiritul lor sentimentul nostru". În final conferința a respins învinuirile din circulara mitropolitului Miron Romanul, dezaprobînd procedura acestuia, ca una ce poate da loc la neînțelegeri și dezbinări între fii aceleiași națiuni[21].

Următoarea conferință electorală din comitatul Mureș-Turda, ținută la 27 martie 1884, ia act de acuzațiile de incitare la revoltă și dacoromânism, de care au fost învinuiți românii din ținut și Patriciu Barbu în persoană, realegîndu-l în funcția de președinte al clubului; hotărăște apoi aderarea la programul partidului național stabilit în 1881, cît și adoptarea principiului solidarității față de deciziile care se vor aduce la următoarea conferință generală[22]. Întrunirea acesteia are loc la 1 iunie 1884 în Sibiu, unde Patriciu Barbu este prezent ca delegat al clubului electoral Reghin.

La conferința generală a Partidului național român din 1887, participanții hotărăsc în ziua de 7 mai întocmirea unui memoriu cu caracter politic și înaintarea lui către tron, încredințînd această misiune lui Aurel Mureșianu și Iuliu Coroianu[23]. Patriciu Barbu a fost ales în comisia de 30 care a prezentat o expunere a situației politice, contribuind la hotărîrile care s-au luat[24]. Fruntașul mureșean apare în prim plan la conferința generală din octombrie 1890, cînd este ales în comitetul central[25]. Din acest moment și pînă la sfîrșitul vieții, Barbu se va număra în permanență printre membrii conducerii centrale a Partidului național român. Ales în comitetul central, exponentul vieții politice din ținutul Reghinului nu rămîne un simplu figurant, ci se manifestă ca un membru activ care participă la inițiative însemnate în cadrul acestui organism politic. Francisc Hossu Longin relatează că a convenit cu George Pop de Băsești, „... Andrei Cosma, Patriciu Barbu și Vasile Lucaciu și vorbind de cauza partidei naționale din care facem parte, subscrisul a fost încredințat a vă ruga să binevoiți a convoca ședința comitetului nostru, deca se poate pe zilele de 1—10 septembrie a.c."[26].

Momentul în care Patriciu Barbu se apropie și trece definitiv pe poziția și linia politică a lui Ioan Rațiu, este ședința comitetului central

---

[21] *Ibidem*, nr. 22, p. 86.

[22] *Ibidem*, VII, 1884, nr. 25, p. 98.

[23] Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 151—153.

[24] Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub Coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 333.

[25] *Ibidem*, p. 427—428.

[26] B.C.U. Cluj-Napoca, mss. 4119. Corespondența Francisc Hossu Longin, vol. I A-Bu, fila 24. Scrisoarea este adresată lui Vincențiu Babeș la 19 august 1891.

din 24 octombrie 1891. Faptul e semnificativ relevat în scrisoarea adresată de Eugen Brote lui George Pop de Băseşti, în care arată că „... aderenţii pentru aşternerea memorialului la monarch au mai sporit prin d-nii dr. Raţiu şi dr. Popa de la Arad. Afară de aceea s-a mai format o nouă fracţiune în sînul comitetului, care s-a desfăcut de d-nul Babeş însă nu s-a alăturat nouă. Această fracţiune e compusă din Ciato, Oncu, Filip şi Barbu. Ei ar vrea şi n-ar vrea"[27]. Momentul de ezitare trece însă repede şi Patriciu Barbu, urmîndu-l îndeaproape pe Ioan Raţiu, se desprinde de gruparea lui Vincenţiu Babeş şi se alătură viitorului preşedinte, alături de care va rămîne pînă la sfîrşit. Explicaţia acestei schimbări de atitudine, trebuie căutată — după părerea noastră — în faptul că în momentul alegerii sale în comitetul central, Barbu nu era încă afirmat politiceşte şi a aderat la linia şefului de atunci al partidului — Vincenţiu Babeş. Pe măsură însă ce şi-a cîştigat o experienţă şi o platformă politică proprie, el s-a convins că o acţiune hotărîtă la factorul suprem — împăratul — ar putea contribui mai eficient la realizarea revendicărilor românilor (autonomia naţional-provincială), decît precauţiunile şi aşteptările momentului oportun cerute de Vincenţiu Babeş.

P. Barbu conduce cu tot mai multă fermitate acţiunile politice locale, fapt demonstrat şi de referirile pe care presa vremii le face asupra sa. Aşa bunăoară conferinţa cercului electoral al Reghinului, ţinută la 14 ianuarie 1892 — după cum se apreciază — „sub prezidiul zelosului şi neobositului nostru bărbat Patriciu P. Barbu advocat...", alege ca delegaţi la conferinţa naţională de la Sibiu pe P. Barbu şi protopopul P. Uilăcan, cărora li s-a recomandat a stărui pentru o „abstinenţă pasivă"[28].

La cea de a cincea conferinţă generală electorală a delegaţilor Partidului naţional român, deschisă la 20 ianuarie 1892, Patriciu Barbu este ales alături de George Pop de Băseşti şi alţii, în comitetul de verificare a credinţionalelor, el prezentînd raportul acestei comisii şi la propunerea lui adunarea aprobă mandatele celor 212 delegaţi[29]. Totodată Barbu este cuprins în comisia de 40 de persoane, instituită de conferinţă pe baza listei prezentate de Coriolan Brediceanu pentru a stabili concluziile adunării, şi căreia i s-a predat raportul după citirea sa de către dr. Vasile Lucaciu[30]. Această conferinţă istorică a hotărît pasivitatea generală absolută a românilor din Transilvania şi Ungaria la alegeri, şi înaintarea cît mai grabnică a *Memorandului* la tron[31]. În telegrama pe care o adresează conferinţei, femeile române din Reghin

---

[27] B.C.U. Cluj-Napoca, mss. 4055, Corespondenţa George Pop de Băseşti, vol. I, A-C, fila 72. Scrisoarea poartă data de 28 oct. 1891.

[28] *Gazeta Transilvaniei*, LV, 1892, nr. 5, p. 1.

[29] Teodor V. Păcăţian, *op. cit.*, p. 492—493.

[30] *Gazeta Transilvaniei*, LV, 1892, nr. 6, p. 1—2.

[31] *Ibidem*, nr. 7, p. 1.

și împrejurimi declară: „În timpul de restriște femeia română a luptat alături în bărbăție, și tot așa va lupta...", asigurînd conferința că primesc toate concluziile pe care aceasta le va stabili[32].

Noul comitet central din care face parte și Patriciu Barbu, efectuează o ultimă verificare a textului *Memorandului,* pe care-l va prezenta apoi spre definitivare și aprobare conferinței generale din 25—26 martie 1892[33], la care Patriciu Barbu nu participă. De acum acțiunea era hotărîtă, împlinirea ei avea să se facă în scurtă vreme.

La Viena, Patriciu Barbu a sosit la 26 mai 1892, odată cu Ioan Rațiu, George Pop de Băsești și Vasile Lucaciu[34]. Faptul lipsit în aparență de semnificație deosebită, poate fi considerat — credem — suficient de revelator, indicîndu-ne unitatea de vederi și adeziunea totală a lui Patriciu Barbu la acțiunile principalilor conducători memorandiști. Împăratul austriac însă, date fiind bunele raporturi pe care le avea în acea vreme cu aristocrația maghiară, a refuzat primirea delegației. Se prăbușea definitiv pentru memorandiști ca și pentru întreaga națiune română, mitul bunului împărat. Jertfele de sînge pe cîmpurile de luptă ale Europei, pe care le-au dat românii transilvăneni, contribuțiile masive la susținerea și întărirea statului, nu erau luate în considerare. Se va statornici tot mai mult convingerea că numai lupta hotărîtă a popoarelor pentru drepturile lor legitime, trecerea de la deziderатul autonomiei național-provinciale la obiectivul exercitării libere a dreptului de autodeterminare, va asigura realizarea acestora, va constitui chezășia succesului.

În manifestul de adeziune al alegătorilor din Reghin și împrejurimi, semnat de Sever Barbu, contabil la Banca Mureșiana, secretarul despărțămîntului Reghin al Astrei și fratele lui Patriciu Barbu[35], Ioan Racoțan preot și George Maior învățător, împreună cu alți 10 reprezentanți ai populației din oraș și ținut, se arată că delegația care a însoțit comitetul central la Viena, a efectuat un act impus de conferința națională a tuturor alegătorilor români. Se afirmă apoi că locuitorii din acest ținut, „aprobă pasul făcut din partea deputațiunii la mandatul tuturor alegătorilor români, și declară cu mîndrie că membrii deputațiunii din acest ținut, trimiși cu Memorandul românilor la Viena au fost reprezentanții dînșilor. Condamnă mîrșăveniile comise de *Tele-*

---

[32] *Ibidem,* nr. 8, p. 2.

[33] Ștefan Pascu, *op. cit.,* p. 163.

[34] Vasile Netea, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania și Banat.* Colecția „Transilvania", [1946], p. 149.

[35] Informația ne-a fost furnizată cu deosebită amabilitate de către dr. Eugen Nicoară și Aurel Holircă din Reghin. Dr. Eugen Nicoară, ultimul președinte al despărțămîntului Reghin al Astrei, care s-a îngrijit de punerea unei inscripții funerare corespunzătoare la mormîntul lui Patriciu Barbu, ne-a indicat în același timp posibile izvoare legate de viața și activitatea acestuia, pentru care îi mulțumim călduros pe această cale.

grafuI sibian ca ale unei foi de interes privat, care niciodată n-a reprezentat adevărata opiniune a românilor . . ."[36].

O autentică dovadă de ataşament la cauza naţională, şi sprijin faţă de necazurile şi suferinţele care l-au încercat pe conducătorul delegaţiei şi preşedintele Partidului naţional român — dr. Ioan Raţiu —, au dat-o P. Barbu şi locuitorii din Reghin, prin participarea lor în număr mare şi cu sume mari la colecta publică naţională pentru restaurarea casei devastate din Turda a dr. Raţiu. Verificîndu-se încă odată proverbul prin care înţelepciunea populară vorbeşte despre prietenul adevărat care se cunoaşte la nevoie, Patriciu Barbu se înscrie la această colectă cu 10 fl., exemplu său fiind urmat şi de alţii concetăţeni, în total 11 persoane cu o sumă de 66 fl.[37].

În urma hotărîrii de urmărire judiciară a comitetului central, Patriciu Barbu este chemat la interogator la Judecătoria regală de ocol din Reghin, unde se manifestă cu mult curaj, fără a urmări să se disculpe; le arată că multiplicarea şi expedierea *Memorandului* s-a hotărît de fapt la conferinţa alegătorilor din ianuarie 1892, „prin urmare toţi cari am participat la acea conferinţă am aderat la imprimarea şi expedierea efectuată de comitetul executiv, prin urmare şi eu"[38]. Privitor la răspîndirea *Memorandului*, precizează că păstrînd pe o masă din biroul de lucru exemplarele primite, „am dat din ele fiecăruia care a cerut"[39].

Revelatoare şi semnificativă este scrisoarea adresată de Patriciu Barbu unuia din colegi, în care se pronunţă hotărît pentru apărarea intereselor poporului român; demonstrează aici că „. . . procederea noastră cu Memorandul nu se poate urmări judecătoreşte şi absolut nu se poate califica de crimă . . ."[40]. La deschiderea procesului, Patriciu Barbu, care era al zecelea pe lista celor 22 de acuzaţi, îşi alege ca apărător pe avocatul sîrb Emil Gavrilla. În a doua zi a dezbaterilor (8 mai 1894), la interogatorul general, Barbu protestează în contra refuzării de către instanţă a interogatorului direct, ripostînd la întrebările nepotrivite ale preşedintelui[41]. De asemenea în cuvîntul pe care-l rosteşte în faţa instanţei în ziua de 12 mai, P. Barbu susţine cu curaj că prin participarea sa la conferinţa generală din 20—22 ianuarie 1892 a contribuit la hotărîrea ce s-a luat atunci, ca despre greutăţile şi plîngerile românilor, să se înainteze tronului un memoriu „ca situaţia să fie luminată în toate direcţiunile". În răstimpul dintre această mare adunare şi cea din 25—26 martie 1892 inclusiv, nu a putut participa la şedinţele comi-

---

[36] *Tribuna*, IX, 1892, nr. 141, p. 561.

[37] *Ibidem*.

[38] I. Papp, *Procesul Memorandului românilor din Transilvania. Acte şi date*, vol. I. Cluj, [1933—1934], p. 169—170.

[39] *Ibidem*.

[40] *Tribuna*, X, 1893, nr. 109, p. 433—434. Cf. Ioan Nistor, *op. cit.*, p. 375.

[41] I. Papp, *op. cit.*, vol. II, p. 38.

tetului central, întrucît a fost ocupat în munți cu un proces de repunere sau conturbare în posesie, proces în curs între fisc și particulari[42].

De remarcat așadar că, în calitatea sa de conducător politic și apărător al intereselor maselor, s-a simțit dator să rămînă la post, spre a le reprezenta cauza în confruntarea cu fiscalitatea statului. P. Barbu arată tot acum indestructibila solidaritate dintre populația românească a Transilvaniei și partidul său național condus de cei aflați pe banca acuzaților; cere instanței cu hotărîre și demnitate, ca pentru faptul incriminat, să se aplice prescripția care a intervenit de la data publicării *Memorandului* și pînă în momentul deschiderii procesului din Cluj, care stabilea un an pentru Transilvania și 6 luni pentru Ungaria, prescripție prevăzută de codul penal, și ca urmare procesul neavînd nici un temei legal[43].

Ascultat în instanță în ziua unsprezecea a procesului (18 mai 1894), după ce președintele îi aduce la cunoștință acuzația, Barbu arată că oamenii din cancelaria sa au răspîndit exemplarele *Memorandului*, „... fiindcă n-am aflat și nu aflu în ele nimic primejdios și vrednic de pedeapsă"[44]. Atitudinea lui deschisă l-a determinat pe procurorul general Vita să-și modifice a doua zi acuzația față de Patriciu Barbu, acesta rămînînd acuzat doar pentru delictul de agitație comis prin răspîndirea *Memorandului*[45]. Expunerea judecătorului dr. Issekutz Gyula, făcută la 23 mai 1894 în fața membrilor instanței de judecată, prevedea pentru Patriciu Barbu, avîndu-se în vedere circumstanțele atenuante (nu a mai avut pedepse penale și faptul că răspîndirea s-a făcut după ce textul *Memorandului* supus acuzei, înainte de aceea apăruse în ziare fără să fie interzis de autorități), la două luni temniță de stat[46].

După terminarea procesului și rostirea sentinței, cei condamnați sînt în mod abuziv opriți de autorități, de la libera exercitare a obligațiilor profesionale, de la libertatea de a acționa potrivit nevoilor și voinței fiecăruia. Referindu-se la hotărîrea judecătorului de instrucție, de a fi lăsat în libertate numai dacă se va angaja solemn că nu va părăsi localitatea de domiciliu stabil fără autorizație prealabilă, Barbu protestează cu vehemență, arătînd că în calitate de avocat trebuie să se deplaseze la cauze de proces pe teritoriul Tribunalului reg. din Tg. Mureș și pe teritoriul Judecătoriei reg. din Teaca, cît și la proprietatea sa din Apalina; „... contra acestei hotărîri sau interdicții a judecătorului de instrucție, declar apel și cer hotărîrea Tribunalului reg. din Cluj ca instanță de presă"[47].

---

[42] *Ibidem*, p. 107.

[43] V. Netea, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania și Banat*, p. 261.

[44] *Foaia poporului*, II, 1894, nr. 18, p. 203. Cf. *Gazeta Transilvaniei*, LVII, 1894, nr. 102, p. 10.

[45] I. Papp, *op. cit.*, vol. II, p. 263.

[46] *Ibidem*, vol. I, p. 305—307.

[47] *Ibidem*, p. 180.

Obținînd autorizația de a pleca la o adunare județeană la Tg. Mureș, P. Barbu este pus sub supravegherea polițienească, cerîndu-se căpitanului de poliție din Tg. Mureș ca „... dacă în loc de Reghin, ar vrea să călătorească într-altă parte, rog să-l arestați și să-l excortați aici"[48]. Indignat și revoltat de acest regim, P. Barbu adresează la 24 iunie 1894 lui Bodor László, judecător de instrucție în Cluj, o altă cerere în care exprimîndu-și nemulțumirea arată: „... nu pot să pricep de ce sînt eu restrîns în libertatea mea... fiindcă această restrîngere a libertății mele personale, este pentru mine tot atît de grea ca și temnița de stat"[49]. De remarcat că Patriciu Barbu este condamnatul cel mai des pomenit în documentele procesului ca cerînd autorizații de deplasare, ceea ce demonstrează că s-a simțit mai îngrădit în libertatea sa de acțiune, și a avut de suportat multe și insistente vexațiuni din partea autorităților.

Înainte de a pleca la locul de executare a osîndei, P. Barbu și-a exprimat în mod public protestul față de aceste acte de persecuție, acuzînd încă odată justiția multinaționalului stat dualist. Sub pretextul unui „Aviz amicilor și clientelei", acesta relevă: „Cu o celebritate nemaipomenită în justiția țării noastre, s-a referat procesul politic al Memorandului... Durere însă că această promptență se practizează numai în procesele a căror menire e persecutarea românilor"[50].

Întrucît la 13 iulie 1894, Curtea de casație a respins recursurile înaintate împotriva sentinței de la Cluj, la 19 iulie condamnații au fost înștiințați în mod oficial despre hotărîrea casației. Chemat să se înfățișeze la procuror, Patriciu Barbu a plecat la Cluj[51], unde în cancelaria acestuia s-a întîlnit cu Ioan Rațiu, Rubin Patița și Gherasim Domide[52]. Pornit împreună cu Patița și Domite spre temniță în dimineața zilei de 28 iulie, Barbu a ajuns la Vaț (Vácz) în aceeași zi[53]. Popularitatea și prestigiul de care se bucurau deținuții, afluența mare de vizitatori a fost recunoscută chiar și de publicațiile maghiare. Astfel *Pesti Napló* din 14 august 1894 recunoștea: „La cei zece osîndiți pentru Memorand care sînt aduși la Vaț, cu grămada peregrinează (vin) românii. Partea cea mai mare cărturari de aceleași vederi ca și ei, preoți, învățători, proprietari, negustori, clerici, studenți și chiar femei în număr mare. Vin însă și muncitori de rînd zdrăntoși, săraci, care flămînzesc zile

[48] *Ibidem*, p. 456—457.

[49] *Ibidem*, p. 458.

[50] *Gazeta Transilvaniei*, LVII, 1894, nr. 155.

[51] *Foaia poporului*, II, 1894, nr. 28, p. 324. Cf. *Gazeta Transilvaniei*, LVII, 1894, nr. 154, p. 2.

[52] V. Netea, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania și Banat*, p. 373.

[53] Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828—1902), 50 de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni*, Sibiu, 1928, p. 92.

întregi și fac drumul pe jos, numai ca să-și poată vedea martirii ... Și rămîn acești oaspeți cei mai mulți zile întregi aici..."[54].

Întrucît Patriciu Barbu a avut cea mai mică pedeapsă, el a fost primul pus în libertate, la 27 septembrie 1894; „... s-a depărtat din arest cu promisiuni solemne pentru susținerea principiilor pentru care noi toți întemnițații am intrat în luptă"[55]. Avem toate motivele să credem că aceste promisiuni, izvorîte din convingerile formate și cimentate în focul atîtor momente de luptă și privațiune, au fost făcute în mod sincer și respectate pînă la sfîrșitul vieții.

La scurtă vreme după ieșirea din detențiune, P. Barbu participă la adunarea populară de la Sibiu din 28 noiembrie, convocată de comitetul provizoriu constituit sub președinția lui Vasile Mangra, aflîndu-se în compania lui G. B. Popp din Brașov, președintele adunării și a lui Valeriu Braniște[56]. Adunarea trebuia să susțină și să dea vigoare partidului național decapitat, apoi desființat la 16 iulie 1894 de către guvernanți. Rămas alături de Ioan Rațiu și în perioada crizei survenite în sînul conducerii partidului, Patriciu Barbu se numără printre semnatarii manifestului din 16 februarie 1896, în care făcînd o nouă și solemnă mărturisire de credință, aceștia declară: „... precum în trecut așa și în viitor, pînă ce vom fi depozitarii voinței poporului românesc, în procesul politic național, ne vom îndeplini datorințele și asigurăm pe orișicine că nu ne vom da îndărăt de la nici o jertfă, pe care cauza noastră națională o ar cere..."[57]. Consecința a fost și de data aceasta o condamnare de 15 zile, pe care le execută la închisoarea poliției din Reghin. O nouă sfidare și umilință adusă de către autorități, unei vieți dăruite luptei pentru progresul și libertatea națiunii sale.

P. Barbu continuă să participe la ședințele comitetului central și să activeze în cadrul acestuia; se numără printre cei 16 membri ai acestui organism politic, care participă la ședința din 1 februarie 1896, unde s-a discutat problema proprietății „institutului tipografic" și a publicațiilor *Tribuna* și *Foaia poporului*[58]. Este convocat din nou prin scrisoarea dr. Ioan Rațiu, la conferința confidențială a unor fruntași din toate părțile țării din 14 octombrie 1896, în scopul orientării în legătură cu noile alegeri dietale și a atitudinii politice ce trebuie luată de conducerea partidului[59].

Un elocvent semn al prestigiului și considerației de care se bucura Patriciu Barbu în cadrul partidului, este realegerea sa în comitetul

---

[54] *Foaia poporului*, II, 1894, nr. 30, p. 346.

[55] Rubin Patița, *Amintiri din timpul Memorandului*, în *Transilvania*, LXXV, 1944, nr. 4—5, p. 300.

[56] Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*. Studiu introductiv de Miron Constantinescu și Alexandru Porțeanu, București, 1972, p. 255.

[57] Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, p. 780.

[58] Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca, mss. nr. inv. M. 2529.

[59] *Ibidem*, mss. nr. inv. M. 2848.

central la conferința din iulie 1901 ținută la Timișoara, și care avea ca principal obiectiv concentrarea comitetului. Noul comitet central se compunea din 24 membri vechi și 21 membri noi, Barbu fiind al șaptelea pe lista membrilor vechi[60].

Una din ultimele acțiuni întreprinse de către P. Barbu, este constituirea în 1899 a Cercului intelectualilor români din Reghin și împrejurimi, care a funcționat „clandestin", statutele nefiindu-i aprobate de către autorități[61].

Odată cu înaintarea în vîrstă, Patriciu Barbu apare tot mai puțin în documentele vremii, prezența sa la acțiunile politice fiind tot mai rar semnalate; se stinge din viață la 5 iunie 1902, cu 6 luni înaintea lui Ioan Rațiu (4 decembrie 1902) pe care l-a secondat necontenit, și al cărui devotat colaborator a fost pînă la sfîrșit, ținînd să rămînă un membru modest dar activ al conducerii Partidului național român, aducîndu-și aportul la reușita acțiunilor politice, fără să iasă prea mult în evidență. Patriciu Barbu a fost și rămîne, prin bogata sa activitate desfășurată pe plan local, și prin participările la acțiunile centrale, unul din componenții pleiadei marilor luptători pentru drepturile politice naționale, care a contribuit la urcarea pe trepte superioare a unui proces istoric ascendent, ale cărui perspective și sens erau convergente cu aspirațiile cele mai arzătoare ale românilor transilvăneni.

IOAN NISTOR

[60] Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828—1902)*, p. 173—175.

[61] Grigore Ploeșteanu, *Patriciu Barbu*, în *Profiluri mureșene*, p. 216.

„DREPTATEA“ PRIMUL COTIDIAN ROMÂNESC DIN BANAT

Presa politică a constituit pentru românii din imperiul austro-ungar un mijloc permanent de informare asupra vieții interne și externe, de formare și dirijare a opiniei publice românești, de concentrare în jurul diferitelor ziare a unor nuclee politice — chiar dacă uneori nu întru totul cu aceeași orientare. Importanța ei rămîne de necontestat privită în ansamblul evenimentelor în care diferite ziare și-au desfășurat activitatea — ansamblu care poate, de multe ori, justifica tonul mai mult sau puțin radical al periodicelor românești. Acesta este unul dintre motivele pentru care cercetarea istorică s-a oprit în numeroase rînduri, cu deosebită atenție, asupra istoriei presei, încercînd să discearnă, din multitudinea articolelor inserate, poziția politică a ziarelor, orientarea conducătorilor, a colaboratorilor, fondatorilor și a susținătorilor lor.

Pentru Transilvania și Ungaria unde presa românească are o istorie mai veche[1] cercetările întreprinse au fost mai numeroase, cel puțin ziarele politice mai importante fiind studiate și prezentate în lucrări de mai mare sau mică extensie[2]. Pentru presa bănățeană însă lucrările de referință sînt mult mai puține[3].

---

[1] Ilarie Chendi, *Începuturile ziaristicii românești*, 1789—1795, Orăștie, 1900.

[2] În afara lucrărilor de sinteză ale lui: N. Iorga, *Istoria presei românești*, București, 1922; I. Lupaș, *Începuturile și epocile istorice ale ziaristicii românești transilvane* (Studii istorice, vol. V, Sibiu—Cluj, 1945—1946); C-tin. Antip, *Contribuții la istoria presei române*, Buc., 1964; sînt numeroase lucrările consacrate unui singur ziar. Dintre acestea amintim doar cîteva: George Em. Marica, *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, Buc., 1969; V. Cheresteșiu, *Întemeierea presei românești din Transilvania*, în An. Inst. Ist. Cluj, 1971; G. Neamțu, *Înființarea, programul și colaboratorii ziarului „Federațiunea“ (1868—1876)*, în An. Inst. Ist. Cluj; idem, *Tirajul, cititorii și situația financiară a ziarului „Federațiunea“*, în Acta Musei Napocensis, IX, 1972; idem, *Din istoria presei românești, „Amicul poporului“ și „Democrația“*, în An. Inst. Ist. Cluj, 1966.

[3] Ca lucrare de sinteză: de. Aurel Cosma-junior, *Istoria presei române din Banat*, vol. I presa politică, Timișoara, 1932; Dan Popescu, *Din trecutul presei bănățene pînă la primul război mondial*, în Actele Simpozionului dedicat relațiilor iugoslavo-române (Vîrșeț, 22—23 V 1970), Pancevo, 1970; G. Cipăianu, *Ziarul*

Bazele presei politice românești din Banat sînt puse odată cu apariția la Timișoara a ziarului „Luminătorul" (1880—1894)[4], avîndu-l editor și redactor pe Pavel Rotariu, iar proprietar pe Meletie Dreghici protopopul greco-oriental al Timișoarei. Programul ziarului, publicat în primul său număr se declara a fi „curat național-român", „adevărat patriotic"[5]. Dar dată fiind apariția sa bisăptămînală, în tiraje reduse — și în primul rînd faptul că nu era rod al unei largi colaborări românești va fi înlocuit ulterior prin cotidianul „Dreptatea".

După cum mărturisește V. Braniște — primul redactor responsabil al ziarului, încă în vara anului 1893 se punea problema fondării la Timișoara a unui cotidian românesc[6]. Pentru satisfacerea dorinței tinerimii, care cerea un redactor „de încredere", s-au dus tratative prin dr. Ștefan Petrovici, cu Septimiu Albini directorul „Tribunei" din Sibiu pentru a-l determina să vină la Timișoara pe V. Braniște, pe atunci profesor la Brașov[7] și colaborator al ziarului sibian[8]. Pentru fondarea cotidianului s-a format un comitet avînd în frunte pe Alex. Mocioni care va fi delegatul comitetului pe lîngă redacție[9].

Programul ziarului, continuînd în esență pe al „Luminătorului" și avînd ca bază pe cel stabilit la conferința națională a P.N.R. din 1881 este adus la cunoștința publicului, sub semnătura editorului dr. C. Diaconovici și a red. resp. dr. V. Braniște, în primul număr al „Dreptății"[10]. Se spune aici că printr-o ținută clară și hotărîtă ziarul va căuta să-și împlinească datoria sa față de patrie și națiune, avînd ca deviză solidaritatea națională. De subliniat însă că specificarea făcută asupra concepției în care înțelegea ziarul să se desfășoare acțiunea politică a românilor — calea strict legală, în spirit „adevărat constituțional" orientare a cărei respectare pe tot parcursul apariției ziarului va face din el o publicație moderată, scade valoarea care s-ar putea altfel acorda principiilor generale expuse în program — precumpănirea binelui comun asupra oricăror interese și considerații personale, înțelegere bazată pe dreptate și încredere reciprocă cu popoarele imperiului habsburgic — cu care să se ducă o acțiune comună și unitară pentru dezvol-

---

Albina (1866—1887), apariție, colaboratori, orientare politică, în Acta Musei Nap. X, 1973; G. Neamțu, *Din corespondența lui Pavel Rotariu privind ziarul „Luminătorul" (1880—1894)*, Banatica, Reșița, I, 1973; I. Cicală, *Ziarul „Drapelul" — factor activ în mișcarea națională a românilor bănățeni*, în Banatica, I, 1971.

[4] Nerva Hodoș, Sadi Ionescu, *Publicații periodice românești*, Buc., 1913.

[5] Dr. Aurel Cosma jun., *op. cit.*, p. 41—42.

[6] V. Braniște, *Alexandru de Mocioni. Amintiri și aprecieri*, în „Transilvania", XL, 1909, nr. 3, iulie-septembrie.

[7] *Ibidem.*

[8] V. Braniște, *Amintiri din închisoare*, Studiu introductiv de M. Constantinescu și Alex. Porțeanu, Buc., 1972, p. 198.

[9] Idem, p. 222.

[10] *Dreptatea*, I, 25. XII 1893/6. I 1894. Număr de probă.

tarea individualităţilor naţionale, strîngerea legăturilor cu toţi românii de pretutindeni pentru o luptă comună „precum şi scopul unul este".

O atenţie deosebită se preconizează a se acorda educaţiei politice, literare şi economice a poporului, care, după cum vom vedea, a stat în adevăr permanent în atenţia redacţiei.

Caracterul moderat al programului este pus exclusiv pe seama lui C. Diaconovici[11] care participase în 1884 la constituirea Partidului Moderat Român şi a redactat oficiosul acestuia „Viitorul" (Budapesta, 1883—1885). Dar cunoscută fiind orientarea politică a grupului Mocioni, fondatorul şi de fapt susţinătorul ziarului, este, credem, eronat a pune în seama unei singure persoane orientarea politică a unei publicaţii cum era „Dreptatea". În însemnările lui V. Braniște se menţionează că la şedinţele comitetului de redacţie, prezidate totdeauna de Alex. Mocioni, acesta făcea de obicei un exposeu asupra „chestiunilor la ordinea zilei şi a situaţiei noastre, ascultînd toţi cu evlavie" dar şi că *„dezbateri rar se dezvoltau"*[12]. Este aici o mărturisire clară — dacă nu directă — asupra conducerii, de fapt, a cotidianului timişorean. Afirmaţia ulterioară a redacţiei, publicată ca răspuns la articolul „Samsarul cinstit" din „Epoca" (Bucureşti, 5/17 XII 1895), nu modifică esenţa celor spuse anterior. Recunoscînd că Al. Mocioni este „preşedintele bărbaţilor" care au întemeiat „Dreptatea", colectiv care prescrie şi dă directive ziarului în problemele politico-naţionale, se neagă că „Dreptatea" ar fi ziarul aceluiaşi Mocioni[13]. Or, credem a fi importantă nu proprietatea, ci tocmai orientarea politică a ziarului, care reiese clar din notele lui V. Braniște.

Tot în primul număr al ziarului este publicată şi invitarea la abonament, preţul fiind pentru monarhie de 12 fl. anual şi putîndu-se face pentru orice perioadă de timp, iar pentru România şi străinătate 20 fl. semestrial sau 41 fl. anual. Ziarul apărea zilnic, la prînz, cu excepţia duminicilor şi a sărbătorilor, avînd ca supliment „Foaia de duminică", destinată ţăranilor români, care se putea abona şi separat pentru 2 fl. anual[14]. Publicat iniţial la Asociaţia Tipografică sud-ungară el va fi scos ulterior de tipografia H. Uhrmann[15].

În rîndul redactorilor responsabili au survenit dese schimbări; după condamnarea lui V. Braniște, într-un proces de presă, vor urma pe rînd George Candrea, Adrian Deseanu (plecat ca redactor la „Gazeta Bucovinei" din Cernăuţi), Aurel Trif, David Voniga[16]. Tot privind organizarea internă a ziarului subliniem faptul că „Dreptatea" şi-a instalat un

---

[11] Dr. Aurel Cosma jun., *op. cit.*, p. 55.

[12] V. Braniște, *Amintiri din închisoare*, p. 224.

[13] *Dreptatea*, nr. 270 din 7/19 XII 1895.

[14] Vezi nota 10.

[15] *Dreptatea*, I, nr. 55 din 9/21 III 1894.

[16] Nerva Hodoş, Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 212.

post telefonic[17] pentru a-i parveni ştirile încă proaspete, avînd linie directă cu colaboratorii săi permanenţi din Viena, Budapesta, Bucureşti. În afară de informaţiile telefonice, ziarul primea săptămînal un raport scris de la colaboratorii săi. Menţionăm aici, enumerîndu-le doar, fără a intra în analiza lor de fond, rubrici permanente ale ziarului, care-i conferă ţinînd seama de organizarea şi prezentarea materialului inserat, toate calităţile unui ziar modern în accepţiunea actuală a cuvîntului: ştiri externe[18], extrase din foile oficiale, ştiri din municipii, rubrică economică, literatură, artă, ştiinţă, biserica şi şcoala, poşta redacţiei, bursa (din Budapesta şi Bucureşti). O menţiune specială pentru rubricile „Ateneul român din Bucureşti" (cuprinzînd manifestaţiile care au loc aici) şi „Galeria României" (prezentînd figuri ale unor personalităţi din viaţa politică şi economică a României, cu scurte note biografice). Nu poate fi trecută cu vederea nici „Foişoara Dreptăţii" care, în fiecare zi, în josul primei pagini, publică lucrări literare proprii sau în traducere, retipăriri din alte publicaţii, culegeri de folclor[19], articole de orientare culturală generală. Găsim aici semnături ale unor personalităţi bine cunoscute publicului românesc: Gh. Coşbuc[20] G. Bogdan-Duică[21], Al. Vlahuţă[22], Iosif Vulcan[23], Sextil Puşcariu[24], D. Voniga[25].

În problemele politice „Dreptatea" este în permanenţă la curent cu evenimentele, militînd pentru respectarea liniei stabilite prin programul din 1881. De altfel nu va scăpa nici un prilej de a-şi reafirma situarea sa pe principiile acestui program care pune bazele pasivismului politic românesc[26]. Trebuie însă făcută distincţie în atitudinea ziarului faţă de alegerile pentru dietă şi cea faţă de alegerile comunale. „Toate nedreptăţile nu s-ar putea face dacă /în/ organul de control, congregaţia, care instituie şi destituie funcţionari, ar fi oamenii noştri. Poporul deci

---

[17] Arhiva Istorică a Acad. R.S.R. Fil. Cluj-Napoca, Fond Elia Dăianu nr. 1041. Scrisoarea din 22 II 1894 primită de acesta, la Budapesta, din partea lui C. Diaconovici. Reiese din această scrisoare că la redacţia Dreptăţii se afla în permanenţă un ziarist de serviciu (sînt trecuţi, cu programul lor, Branişte, Secula, Borcianu, Retegan). Vezi şi *Dreptatea*, I, nr. 35 din 13/25 II 1894.

[18] De subliniat articolele din anul 1897 semnate Mircea de la Mare care prezintă, comentîndu-le, evenimentele din Balcani, îndeosebi conflictul între Grecia şi Turcia.

[19] Cele mai multe datorate lui Vioara Magdu şi Delamarina.

[20] *Dreptatea*, I, nr. 123 din 14/17 VI 1894 şi nr. 18 din 24 I/5 II 1897.

[21] Idem, I, nr. 109 din 17/29 V 1894.

[22] Idem, II, nr. 247 din 7/19 XI 1895.

[23] Idem, I, nr. 158, din 28 VII/1 VIII 1894.

[24] Idem, II, nr. 146 din 3/15 VII 1895.

[25] Idem, III, nr. 163 din 24 VII/5 VIII 1896; nr. 160 din 19/31 VII 1896, nr. 159 din 18/30 VII 1896.

[26] T. V. Păcăţianu, *Cartea de aur*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 33—34.

să nu-şi dea votul duşmanilor săi, ci numai la oameni încercaţi"[27] — scria C. Diaconovici în februarie 1894. În perioada pregătirii alegerilor comunale şi a restaurărilor comitatense, „Dreptatea" publică o serie de articole în care subliniază necesitatea participării românilor la acestea, a luptei pentru respectarea principiului naţional. Se cere tuturor românilor cu drept de vot să-l exercite pentru a alege cît mai mulţi funcţionari români. În faţa alegerilor dietale însă, atitudinea redacţiei este diferită, respectînd de altfel programul din 1881. P.N.R. era dizolvat încă din 1894 şi adunările româneşti de orice fel interzise, iar încercarea preşedintelui dr. I. Raţiu de a convoca o conferinţă electorală — conformă prevederilor legii — eşuase, fiind interzisă de autorităţi. „Dreptatea" se pronunţase împotriva acestei convocări, prevăzînd de altfel insuccesul ei, subliniind că dacă lupta electorală s-ar duce cu arme egale, românii ar avea de cîştigat, în caz contrar trebuind să se mulţumească cu „sfărîmăturile ce le aruncă alţii"[82]. Chiar dacă nu din aceleaşi motive şi „Gazeta Transilvaniei" se opune convocării[29], în timp ce „Tribuna" din Sibiu se menţine în permanenţă pe o linie de opoziţie faţă de „Dreptatea" şi de orientarea sa politică[30]. Această ostilitate între cele două publicaţii este mai veche, şi nici una din ele nu scapă ocazia de a imputa celeilalte „greşelile" sale. Capul de acuzare al „Tribunei" este politica moderată a timişoreanului, în timp ce acesta impută ziarului din Sibiu acceptarea infiltrării în politica românilor ardeleni şi a intereselor lor, a influenţei exercitate de A. D. Sturdza prin intermediul lui Eug. Brote şi a oamenilor săi din redacţia „Tribunei".

Iniţial „Dreptatea" a avut o atitudine colegială faţă de mai vîrstnica apariţie sibiană, ridicîndu-şi glasul ori de cîte ori „Tribuna" a avut de suferit din cauza regimului la care era supus. În perioada în care s-a tranşat trecerea „Tribunei" din proprietatea lui Eug. Brote în cea a lui Ion Popa Necşa, „Dreptatea" cere precizarea raportului între noul proprietar şi comitetul naţional pentru a şti în ce măsură primeşte acesta responsabilitatea morală pentru cele cuprinse în „Tribuna".

Relaţiile între cele două ziare, colegiale la început[31], se vor modifica treptat după ce „Tribuna" publică integral cuvîntarea ţinută de A. D. Sturdza în parlamentul României[32], „Dreptatea" învinuind-o de

---

[27] Arhiva Ist. a Acad. R.S.R., Fil. Cluj-Napoca, Fond E. Dăianu, nr. 1041.

[28] *Dreptatea*, III, nr. 212 din 25 IX/7 X 1896.

[29] Idem, III, nr. 216 din 30 IX/12 X 1896.

[30] Idem, III, nr. 222 din 7/19 X 1896.

[31] În numărul său din 25 I/6 II 1894 Dreptatea face o scurtă trecere în revistă a publicisticii româneşti din Transilvania şi în acest context prezintă situaţia persecutatului ziar din Sibiu. În nr. 31 din 4/6 III 1894 ia din nou apărarea Tribunei împotriva unor afirmaţii incorecte făcute în bucureşteanul „Corespondenţa română". De văzut şi nr. 63 din 19/31 III 1894.

[32] Pentru cunoaşterea liniei politice a lui A. D. Sturdza faţă de Transilvania vezi: A. Bunea, *Parlamentul României în sprijinul învăţămîntului românilor din*

schimbarea liniei sale politice[33]. Conflictul se ascuţi şi mai mult la începutul anului 1896, cînd în faţa crizei izbucnite în redacţia „Tribunei", „Dreptatea" lua permanent apărarea lui I. Raţiu[34], căruia îi cerea să rămînă la postul său de preşedinte pînă ce va fi schimbat, prin alegere[35]. Această polemică va continua, după apariţia la Arad a „Tribunei poporului" (26 XII 1896/6 I 1897)[36], motivul trebuind a fi căutat în menţinerea consecventă a „Dreptăţii" pe linia moderată, a pasivismului electoral, orientare ce duce în final la sistarea apariţiei sale. Prin prisma orientării politice imprimate de grupul care o conducea, „Dreptatea" are în atenţie toate problemele majore cu care este confruntată naţiunea română în perioada apariţiei sale.

Serbările mileniului şi atitudinea pe care românii trebuie să o aibă faţă de acestea[37], legile politico-bisericeşti, care au stat mult timp în atenţia opiniei publice româneşti[38], problema alianţei naţionalităţilor, căreia îi acordă o deosebită atenţie. În legătură cu aceasta, referindu-se la saşi, dar cu valabilitate pentru toate naţiunile din imperiu aflate în situaţia românilor, ziarul sublinia că existenţa naţională a saşilor va fi asigurată numai atunci cînd va fi asigurat şi recunoscut principiul egalei îndreptăţiri şi a dreptului de existenţă şi liberă dezvoltare a tuturor popoarelor din imperiu[39], ziarul considerînd inevitabilă federalizarea imperiului, federalizare care, după opinia sa va fi iniţiată chiar de Viena[40].

Pe tot parcursul desfăşurării pregătirii şi ţinerii Congresului naţionalităţilor, publicaţia timişoreană îşi ţine cititorii la curent cu mersul evenimentelor, cu atitudinea celorlalte naţionalităţi, cu adunările care au loc în rîndul slovacilor, sîrbilor, rutenilor, românilor, cu etapele care au condus la înţelegerea unirii lor.

Transilvania (1892—1898), în Studia Univ. Babeş-Bolyai, Cluj, series Historia, fasc. 2, 1970, p. 73—99.

[33] *Dreptatea*, II, nr. 12, din 14/26 I 1895, nr. 18 din 21 I/2 II 1895 şi nr. 39 din 17 II/1 III 1895.

[34] Din decembrie 1895 Dreptatea inaugurează o rubrică cvasi permanentă „La criză" în care publică — iniţial fără comentarii — situaţia din redacţia Tribunei. Ulterior va lua poziţie în favoarea preşedintelui dr. I. Raţiu.

[35] *Dreptatea*, III, nr. 13 din 17/29 I 1896.

[36] N. Hodoş, S. Ionescu, *op. cit.*, p. 744.

[37] *Dreptatea*, I, nr. 16 din 21 I/2 II 1894, II, nr. 82 din 13/25 IV 1895, III, nr. 88 din 19 IV/1 V 1896.

[38] Idem, I, nr. 50 din 3/15 III 1894, nr. 64 din 20 III/1 IV 1894, nr. 75 din 3/15 IV 1894, nr. 97 din 30 IV/12 V 1894, nr. 127 din 11/23 VI 1894, II, nr. 207 din 19 IX/1 X 1895. În toate aceste articole, prezentînd stadiul dezbaterilor dietale asupra legii căsătoriei civile, *Dreptatea* încearcă să demonstreze substratul ei politic şi tendinţa de maghiarizare pe care o ascunde în sine.

[39] Idem, I, nr. 18 din 23 I/4 II 1894.

[40] Idem, II, nr. 172 din 3/15 VIII 1895.

O mențiune cu totul aparte merită poziția „Dreptății" în legătură cu procesul Memorandului. Știut este că Al. Mocioni fusese împotriva înaintării sale imediate, așteptîndu-se o conjunctură „mai favorabilă" pentru această acțiune de amploare[41]; dar hotărîrea de înaintare odată luată, ea este privită de „Dreptatea" ca o manifestare a întregii națiuni române și o tratează ca atare[42]. Încă din primul său număr, „Dreptatea" atacă această importantă problemă a epocii, considerînd că aducerea în fața judecății a Comitetului Național, ca reprezentant a trei milioane de români, este nu numai o nesocotință, o măsură disperată, dar și o dovadă a lipsei de maturitate politică, prin aceasta micșorîndu-se și mai mult posibilitatea de împăcare și înțelegere pașnică.

Odată cu începerea procesului la Cluj cotidianul timișorean trece la editarea a două ediții zilnice — dimineața și seara — pentru aducerea permanentă a știrilor de ultimă oră. De altfel, în biroul de presă organizat la Cluj, cu sediul în Hotelul Biazini, se afla și un trimis special al „Dreptății", în timp ce V. Braniște era apărătorul inculpatului dr. Gavril Tripon[43]. Pe tot parcursul desfășurării procesului, „Dreptatea" publică cu regularitate știri relevînd atitudinea pe care diferite ziare o au față de acest eveniment — atît cele din imperiu cît și cele din România sau din străinătate. După pronunțarea sentinței și întemnițarea memorandiștilor V. Braniște face o vizită condamnaților la Szegedin, relatînd-o în coloanele ziarului[44]. Semnificativă este atitudinea redacției care, la cererea guvernului de a-și fixa pretențiile de despăgubire pentru publicarea unor documente legate de Memorand și de proces, despăgubiri ce urmau a fi plătite de condamnați, pretinde simbolic, un singur creițar, față de 600 fl. ceruți de Budapesti Hirlap, 300 fl. de Pesti Hirlap și Magyar Hirlap, de 150 fl. de Pester Loyd și Pesti Napló etc.[45].

Informațiile provenite din sala de dezbateri și din afara ei sînt publicate la rubrica, acum deschisă, intitulată semnificativ „Cabinetul negru".

Atitudinea „Dreptății" față de proces în ansamblul său, față de sentință este aceeași cu a tuturor ziarelor românești din monarhie. Considerînd Memorandul ca o emanație a întregii națiuni înaintat prin

---

[41] Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, Buc., 1939, p. 281.

[42] In numărul său din 22 III/3 IV 1894, reamintind poziția avută de Al. Mocioni precizează că au fost doar neînțelegeri interne de partid și că guvernul se înșeală dacă crede că le va putea folosi în interesul său. Dar și cu această ocazie se reafirmă poziția moderată a ziarului care scrie: „Noi ne-am făcut datorința, ne-am folosit toate mijloacele legale și constituționale pentru a aduce în alvia normală cursul lucrurilor, dar dacă guvernul și cercurile normative lasă să răsune vocea noastră în pustiu și nici dispoziție de îndreptare nu manifestă, *noi răspundere pentru cele ce vor urma nu mai putem primi*".

[43] *Dreptatea*, I, nr. 93 din 28 IV/8 V 1894. Ediția de dimineața.

[44] Idem, I, nr. 161 din 24 VII/5 VIII 1894.

[45] Idem, I, nr. 210 din 27 IX/9 X 1894.

reprezentanţii săi, ziarul identifică pe memorandişti cu naţiunea română în totalitatea ei, condamnarea fiind adresată nu numai inculpaţilor, ci întregului popor român, găsit vinovat pentru aspiraţiile sale de liberă existenţă naţională[46]. „Dreptatea" publică de asemenea ştiri privind atitudinea favorabilă manifestată dincolo de graniţele Transilvaniei: „Protestul profesorilor universitari din Iaşi"[47], telegrama studenţimii bulgare din Sofia[48], „Moţiunea" adunării din Bucureşti din 24 IV/8 V[49], precum şi informaţii privind prigonirea tineretului român universitar pentru tipărirea şi răspîndirea unui „Manifest" şi a unui „Apel"[50] către poporul român.

Încă înainte de încheierea procesului Memorandului, „Dreptatea" publică aşa-numitele „Enunciaţiuni ale Comitetului naţional" (Sibiu, 3—4 apr. 1894)[51]. În următoarele sale numere aceste principii sînt reluate şi dezbătute punct cu punct, argumentîndu-se din nou necesitatea luptei exclusiv legale pentru a nu compromite cauza românilor. În articolul său de fond din nr. 74 al anului 1894, se reafirmă imposibilitatea realizării unei înţelegeri între guvernul maghiar şi P.N.R. atît timp cît unul tinde la realizarea unui stat cu o singură naţiune, cultură, limbă, iar celălalt cere restituirea caracterului multinaţional al statului, cu păstrarea individualităţilor istorice, care să se dezvolte ca elemente naţionale libere, alcătuitoare de stat şi purtătoare de civilizaţie, dorind nu dominarea unui popor, ci egalitatea tuturor, drepturi egale nu numai pentru români, ci pentru toate popoarele. Este în această dorinţă un prim pas spre o viitoare unitate naţională.

Şi după înterzicerea activităţii P.N.R.[52] „Dreptatea" se menţine pe linia activităţii sale moderate, limitîndu-se la a lua poziţie împotriva acestui abuz, dar rămînînd tot în cadrele activităţii legale. Considerînd că această interzicere a oprit numai manifestarea externă a „organismului" care este poporul român, nu şi integritatea lui, subliniază necesitatea de a se ajunge acolo ca poporul român, în ansamblu, să fie conştient de sine şi de drepturile sale[53]. Vede, pentru realizarea acestui scop, ca deosebit de necesară menţinerea formelor exterioare de manifestare a caracterului naţional român: port, grai, onomastică[54]. Se declară însă

---

[46] Idem, I, nr. 108 din 15/27 V 1894, nr. 110 din 18/30 V 1894.

[47] Idem, I, nr. 116 din 26 V/7 VI 1894.

[48] Idem, I, nr. 107 din 14/26 V 1894.

[49] Idem, I, nr. 93 din 26 IV/8 V 1894.

[50] Idem, I, nr. 115 din 25 V/6 VI 1894, nr. 117 din 28 V/9 VI 1894, nr. 134 din 19 VI/1 VII 1894. Printre semnatarii celor două acte Elie Dăianu, Andrei Doboşi, Victor Poruţiu, Atanasie Gava, Al. Vaida-Voievod.

[51] Idem, I, nr. 71 din 30 III/11 IV 1894; publicat şi în „Gazeta Transilvaniei", nr. 70/1894. Cf. T. V. Păcăţianu, *Cartea de aur*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 656—657.

[52] *Idem*, p. 675.

[53] *Dreptatea*, II, nr. 1 din 1/13 I 1895.

[54] Idem, IV, nr. 107 din 16/28 V 1897.

deschis împotriva agitărilor în popor, a unui nou memorand, a unui nou partid național al românilor considerînd că acțiunea trebuie dirijată în patru direcții: păstrarea integrală a avutului mobil și imobil al românilor, crearea unei cît mai numeroase clase de mijloc, îmbunătățirea și lărgirea activității cultural-literare și, în fine, lupta pentru un sistem electoral corect, pentru dreptul de asociere și convenire, lupta pentru respectarea legii naționalităților (1868) și pentru revizuirea constituției țării[55], accent deosebit punîndu-se pe păstrarea unității politice a tuturor românilor din imperiul habsburgic. Este aici o expunere clară a principiilor care au stat în permanență la baza activității acestui ziar, de altfel bine informat și mereu în actualitate.

Importanța deosebită pe care o acordă problemelor școlare și culturale se relevă pe tot parcursul existenței sale[56]. Trecînd în revistă legile școlare emise în perioada de la instaurarea dualismului, ziarul atrage atenția asupra pericolului deznaționalizării prin introducerea obligativității limbii maghiare și prin transformarea școlilor confesionale în școli de stat în care învățămîntul se desfășura în limba maghiară. În emiterea legii din 1893 privind stabilirea minimului de salar de 300 fl anual pentru învățători și în prevederea referitoare la ajutorul pe care statul se obligă a-l da comunelor ce nu pot asigura acest minim — bineînțeles cu transformarea școlii respective în școală de stat — „Dreptatea" vede un pericol pentru viitorul învățămîntului românesc. De aceea salută ca deosebit de importantă inițiativa Congresului național-bisericesc, din 7/19 mai 1895 de la Sibiu, prin care se hotărăște ca, în calitate de senat școlar, consiliile mitropolitane să vină în ajutorul acelor comune bisericești care nu pot asigura minimul de salar învățătorilor lor[57].

Tot în domeniul cultural „Dreptatea" apreciază în mod elogios activitatea Astrei — ale cărei rapoarte și convocări le publică cu regularitate — și considerînd că numai prin cultură poporul va ajunge să-și cunoască situația, să știe ce vrea și unde vrea să ajungă, propune extinderea activității sale și asupra Banatului[58] sau înființarea aici a unei societăți similare. De înțeles deci entuziasmul cu care salută revizuirea statutelor Asociațiunii (Blaj 15/27 VIII 1895) și extinderea cadrului activității sale[59]. Prin prezența sa permanentă în viața politică românească, acest ziar — care de altfel nu s-a adresat niciodată numai bănățenilor, ci totdeauna tuturor românilor de pe ambele versante ale Carpaților — justifică afirmația pe care V. Branișteo făcea în 1894, cînd

---

[55] Idem, IV, nr. 127 din 14/26 VI 1897.

[56] Idem, I, nr. 6 din 9/21 I 1894, nr. 14 din 19/31 I 1894, nr. 43 din 23 II/7 III 1894, nr. 72 din 31 III/12 IV 1894; nr. 164 din 28 VII/9 VIII 1894 și II nr. 84 din 15/27 IV 1895. De subliniat „Micul catehism pentru păstrarea limbii și a naționalității românilor" publicat în nr. 132 din 17/29 VI 1894.

[57] *Dreptatea*, II, nr. 122 din 19/31 V 1895.

[58] Idem, II, nr. 159 din 18/30 VI 1895, nr. 180 din 13/25 VIII 1895.

[59] Idem, II, nr. 192 din 30 VIII/11 IX 1895.

declara presa ca un factor național chemat să lupte pentru drepturile poporului — dar numai sub stindardul P.N.R.[60].

Deși de orientare moderată, „Dreptatea" a avut totuși de suportat persecuții din partea autorităților, concretizate în numeroase procese de presă fie pentru un articol fie pentru un grup de articole. La numai 6 luni de apariție suferise deja 14 procese înaintate lui C. Diaconovici și V. Braniște[61]. Dar cele mai numeroase sînt din perioada următoare procesului Memorandului cînd s-a înăsprit controlul guvernului asupra presei și a oricăror manifestații românești, și se datoresc tocmai poziției avute de ziarul timișorean în legătură cu aceasta[62], procese în urma cărora V. Braniște este condamnat la 2 ani de închisoare și la publicarea sentinței în coloanele ziarului. Cu ocazia plecării sale pentru ispășirea pedepsei se adresează cititorilor reafirmînd poziția ziarului ce-l conduce. Este o greșeală, spune Braniște a se crede că pot fi contopite într-un singur popor, șase popoare deosebite, ajunse la conștiința puterii și valorii lor naționale. Credem necesar a fi subliniat faptul că deși condamnat pentru susținerea Memorandului și a memorandiștilor, Braniște rămâne în continuare în detenție și după grațierea celor a căror apărare o luase în coloanele ziarului, determinînd pornirea, din partea „Dreptății", a unei campanii de presă pentru eliberarea lui, eliberare care surveni la 15 luni după întemnițare[63], deci înaintea efectuării integrale a condamnării. Pentru aceeași perioadă, de 2 ani, a fost condamnat în 1896 și redactorul G. Candrea care pentru 11 articole incriminate a fost obligat și la plata unei amenzi de 1450 fl[64].

Subliniem că, spre deosebire de majoritatea ziarelor vremii care înscriau în practica lor publicarea articolelor în majoritate cu semnătură, „Dreptatea" abundă de articole ai căror autori ne rămîn deocamdată necunoscuți. În afară de comitetul care a pus bazele publicației[65] și de cîteva semnături care apar sporadic, (C-tin Liuba, cîteva articole despre starea învățămîntului; E.D. — probabil Elie Dăianu; foarte puține semnate de V. Braniște și unul singur de Al. Mocioni) colaboratorii ziarului sînt dificil de precizat, deoarece articolele sînt nesemnate sau poartă pseudonime (mai des: Censor, Mircea de la Mare)

În ciuda limitelor sale, „Dreptatea" rămîne totuși o publicație bine informată și bine redactată care se menține cu tenacitate pe linia politică fixată în 1881. Aceasta este cum s-a mai spus și motivul pentru

---

[60] Idem, I, nr. 27 din 4/16 II 1894.

[61] Idem, I, nr. 139 din 26 VI/8 VII 1894.

[62] Idem, I, nr. 142 din 1/13 VII 1894, nr. 200 din 14/26 IX 1894, nr. 54 din 7/19 III 1895, nr. 61 din 15/27 III 1895.

[63] Idem, II, nr. 129 din 11/23 VI 1896.

[64] Idem, III, nr. 39 din 19/2 III 1896, nr. 76 din 5/17 IV 1896.

[65] Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 297. Sînt enumerați aici: Alexandru, Eugen și Zeno Mocioni, Emanuel Ungureanu, Paul Rotariu, Coriolan Brediceanu, Vincențiu Babeș și Gheorghe Dobrin.

care își va sista apariția[66] atunci cînd politica sa moderată a devenit incompatibilă cu situația politică din Transilvania. Și în ultimul său număr ziarul își reafirmă poziția declarînd că „grupul care a luptat și jertfit în jurul acestui steag, nu se poate retrage, nu este bătut, nici slăbit, nici descurajat pe cîmpul de bătaie; el este neclătit în lupta pentru principiile sale, cu conștiința liniștită și curată . . .“[67], preferînd să-și înceteze activitatea decît să se dezică de principiile pe care le-a susținut cu tenacitate în scurta dar bogata sa existență.

RODICA SOFRONI

[66] Aurel Cosma jun. *op. cit.*, p. 54.

[67] Reproducem din „Gazeta Transilvaniei“ nr. 3 din 4/16 I 1898 deoarece n-am putut consulta ultimele numere din Dreptatea.

RECENZII

Sylloge inscriptionum religionis Isiacae et Serapiacae, collegit Ladislaus Vidman. Berolini apud Walter de Gruyter et socios, 1969 (Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten, herausgeg. von W. Burkert und Carsten Colpe, Band XXVIII), 373 p.

După o întrerupere de trei decenii, celebra serie de monografii asupra religiilor antice (începută la 1903 de A. Dieterich şi R. Wünsch), din care au apărut 27 volume, îşi reia firul apariţiilor prin excelenta culegere de inscripţii privind cultul celor două principale zeităţi egiptene Isis şi Serapis în lumea greco-romană. Este un „corpus" (sylloge) elaborat de eminentul filolog, epigrafist şi istoric ceh L. Vidman (Praga), care a depus aici o muncă de mari proporţii inspirată de o strălucită erudiţie şi doctrină filologică-epigrafică, cu pasiune şi competenţă remarcabile, adunînd şi grupînd după zone şi provinciile romane (înafară de Egipt) inscripţiile greceşti şi latine ale celor două divinităţi care s-au bucurat de o largă răspîndire şi audienţă în antichitate. Întregul material epigrafic este prezentat (într-o formă grafică elegantă, plăcută, practică), după criteriile moderne ale publicaţiilor sistematice, prefaţă, listă de abrevieri, textele antice reproduse integral cu excelente note şi comentarii epigrafice, filologice, istorice, onomatologice, indices analitici de nume, cuvinte, materii, elemente arheologice, notabilia varia (în care a făcut totuşi o restricţie: „ea tantum inserui, quae ad cultum illustrandum prosunt", p. XII); index inscriptionum arată concordanţele cu publicaţiile anterioare. Afară de nota explicativă în germană a redactorilor (p. V), totul este redactat într-o limbă latină elegantă, clară, mijloc uşor şi eficient de comunicare între eruditi — facilitînd utilizarea lucrării, ce se citeşte cu plăcere; este şi acest „punct pozitiv" o calitate valoroasă a operei realizate de eminentul erudit şi umanist praghez. Mici scăpări sau erori mărunte (majoritatea de imprimare)[1] nu afectează

[1] Nu pot fi considerate decît ca simple „errata" (aproape inevitabile uneori în lucrările de colaborare) unele discordanţe ca: numele autorului în două versiuni „Ladislaus Vidmann" pe coperta externă de pînză, „Ladislaus Vidman" pe titlul intern şi la p. 17, 33, 49, 65 etc. (prima variantă a fost confecţionată la compactoria casei de Gruyter în Berlin, a doua cea reală e din Praga); „Antonii Salač", p. XIII, ni se pare mai curînd Antonini Salač; „Euboca" p. 39 este în loc de Euboea; „Norieum" p. 285 este în loc de Noricum; în româneşte „annuarul" p. 296, şi „collecţia arheologică" p. 299 nu se scriu cu literă dublă.

prin nimic valoarea fundamentală, utilitatea şi aspectul deosebit de agreabil al volumului.

În prezentarea de faţă se face analiza materialului epigrafic „isiac şi serapiac" nu în ansamblul lui, ci numai a celui din provincia D a c i a, nu numai din considerente „subiective" şi regionale (aici putîndu-se face din partea noastră unele îmbunătăţiri şi precizări ce se impun), dar şi, obiectiv vorbind, fiindcă materialul din alte zone ale lumii greco-romane, din provincii îndepărtate este mai greu accesibil, iar aportul util ce am putea aduce ar fi mic, aproape numai fortuit, cu adausuri valabile prea puţine[2].

După studiile monografice mai vechi al lui D. O. Popescu *(Le culte d'Isis et de Serapis en Dacie,* în *Mélanges de l'École roumaine en France,* Paris, 1927, p. 157—209) şi O. Floca *(I culti orientali nella Dacia,* în *Ephemeris Dacoromana,* VI 1935, p. 219—223) şi regrupînd materiale publicate după a. 1935, L. V. întocmeşte un repertoriu cu 20 piese epigrafice din provincia Dacia menţionînd pe Isis şi Serapis (împreună sau numai cîte unul), în ordinea topografică începînd din sud (p. 292—300, nr. 680—699); observaţii şi rectificări cu adausuri:

nr. 680, Romula (Reşca), CIL, III 1590a = 8029 „Placidae reginae"; zeitate „orientală" despre care v. mai în urmă S. Sanie, *Dea Placida,* în *Acta Musei Napocensis,* XI 1974, p. 111—113, care (p. 112) observă „în legătură cu *Dea Placida* opiniile sînt mai numeroase; în Dacia trei inscripţii în care Placida apare alăturat altui epitet sau unui apelativ. Înafara identificării cu Isis, mai există şi alte păreri, conform cărora Placida ar putea fi Venus, Hecate, vreo divinitate barbară sau autohtonă. Recent a fost reafirmată aserţiunea conform căreia echivalarea cu Hecate este incontestabilă (Kolendo, *Archeologia,* 21, Paris, 1969, p. 77—84 etc.)";

nr 681 „Sarmizegetusa (Grădiştea Muncelului). In museo oppidi Deva. CIL, III 7907 *Deae [r]eginae / M.Com(inius) Q[u]intus, eq(uo) p(ublico)* etc.", unde e necesară o mică rectificare, fiind o confuzie toponimică şi topografică: în jud Hunedoara există d o u ă sate cu numele medieval slavo-român Grădişte, (*1*) Grădiştea Muncelului (de Munte) la sud de Orăştie unde pe înălţimea „Dealul Grădiştii" (1200 m) se află cetatea (centrul unui complex de fortificaţii şi aşezări pe înălţimi) capitală a regatului geto-dacic al lui Decebalus, *Zermizegetusa* (toponim tipic daco-getic; pronunţarea mai tîrzie, din epoca romană „Sarmizegetusa"), explorată prin săpături sistematice mai intens în ultimul sfert de secol (C. Daicoviciu cu un puternic colectiv de arheologi), material arhitectonic şi arheologic de o bogăţie, varietate şi valoare excepţionale; (*2*) Grădiştea Haţegului sat românesc vechiu, ridicat tot „pe ruine" (dar numai romane) lăsate de marele oraş ctitorie a lui Ulpius Traianus: *Colonia Ulpia Traiana Dacica* (fundată prin a. 108 de guvernatorul provinciei Terentius Scaurianus); din a. 118, capitala-metropolis a Daciei romane mai primeşte numele („epitet") *Sarmizegetusa,* transpus de stăpînirea romană (desigur din considerente mai mult diplomatic-politice: spre

[2] De ex. inscripţia din Tarraconensis, *AnnÉp,* 1968, 230 „Serapidi Sancto Isidi Mirionyme Core Invictae Apollini Granno Marti Sagato, Iul(ius) Melanio proc. aug(ustorum duorum) v.s.", pe care autorul nu era în măsură să o citeze la 24 nov. 1967 (p. XIII).

a fi atrasă populaţia geto-dacîcă spre regimul ocupaţiei romane). Distanţa în linie dreaptă între cele două vechi „Grădişte" este de 30 km. Confuzia autorului praghez nu pare gravă, cîtă vreme chiar la noi în ţară nu toată lumea este clarificată asupra celor două toponime şi două localităţi, a raportului topografic şi arheologic-istoric între ele. Inscripţia nr 681 (CIL, III 7907) este din Ulpia Traiana (Grădiştea Haţegului) cu numele oficial azi Sarmizegetusa, la fel ca următoarele patru piese:

nr 682 (CIL, III 7908); nr 683 (CIL, III 1428);

nr 684 (CIL, III 7920), care se afla în sec. XIX-lea la Lugoj în colecţia episcopiei româneşti, fragment de întregit nu cum s-a făcut, ci punînd la început numele zeiţei *Isis:*

[I s i d i e t S e r a] P I D I
[— — — — — — —] PRO SALVTE
[et incolumita]TE IMP CAES
— — — — — — — — — — — —

nr 685 (Anuarul Institutului de Studii clasice (I), 1928—1932, p. 83);

nr 686 „Micia (prope vicum Branişca in flumine Maroş), CIL, III 1341", altar de marmoră, fragmentar, văzut în 1857 la castelul feudal din Branişca de Mommsen; dar descoperirea lui la Micia nu e absolut sigură, putînd să fie adus de foştii proprietari feudali chiar din capitala Daciei, Ulpia Traiana;

nr 687 „D e v a. Fragmentum lapidis in museo Deva, *[I]sidi* ——— / *M. Stati[us Priscus leg(atus Au]g(usti) pr(o) pr(aetore)* ———. A. I. Popa, SCIV, XIII 1962, p. 149 (versibus non divisis), qui inscriptionem ad Sarmizegetusam vel Apulum referendam esse putat; attribuo dubitans proximae Miciae, ubi statio militaris fuit"; observaţii juste în aparenţă, dar e de observat (începînd cu sfîrşitul) că singure distanţele topografice nu oferă suficiente criterii pentru stabilirea provenienţei unei piese din colecţii muzeale; locul de proveniență al fragmentului epigrafic este în cazul de faţă Ulpia Traiana (Sarmizegetusa; în muzeul Deva, foarte puţine materiale epigrafice provin din Apulum); în sfîrşit, lectura fragmentului (marmoră): 21×21×5 cm; litere înalte în r. 1 de 55, r. 2 de 45, r. 3 de 40 mm (al cărui text parţial întregit l-am comunicat în 1959 tov. A. I. Popa), poate fi restituit simetric (după o fotografie ce ne-a împrumutat prof. O. Floca)

?Deae I]SIDI [et Serapidi
?——— M.STATI[us Priscus leg(atus)
?au]G.PR.[pr(aetore) Dac. — — —?
[v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)];

nr 688 „*Ibid.* Fuit in oppido Deva, ubi Mommsen frustra quaesivit", CIL, III 1342, cu lectura lui Mommsen după A. Fodor (Deva) şi J. F. Neigebaur; este un altar înalt de 124 cm, despicat vertical exact în două jumătăţi, din care în muzeul Deva (în parc) se păstrează jumătatea stîngă, cu textul aproape total corodat, abia în r. 1 se poate distinge DEAE S[yriae?], r. 2 REG, — restul complet

iligibil; poate să fi fost ISIDI, însă nici „Syria" nu este exclusă (cum s-a preconizat în *ActaMN*, VI, 1969, p. 183);

nr 689, Apulum (CIL, III 7768) a guvernatorului Iulius Flaccinus;

nr 690, *Ibid.* (CIL, III 7771) a guvernatorului Aemilius Carus, se află în muzeul Deva, descrisă şi reprodusă textual cu traducere în catalogul *Römer in Rumänien* (Ausstellung des Römisch-Germanischen Museums Köln und des Historischen Museums Cluj), Köln, 1969, p. 200, F 39 (=*Civiltà romana in Romania*, Roma, 1970, p. 218, F 98);

nr 691. *Ibid.* (CIL, III 7770);

nr 692 „Ara rep. a. 1958 in horto quodam suburbii Partos. *Isidi myr(ionymae) sac(rum). Ael(ia) Iusta pro Ver(anio?) Firno* (sic) *filio v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).* A. I. Popa, SCIV, XIII, 1962, p. 147—152; idem suspicatur Aeliam Iustam et Aelium Verum originis orientalis fuisse, sed res admodum incerta videtur; v. 4 enim *Ver(o)* supplevit editor, sed nomen gentile expectaveris", — ambele aserţiuni ale lui L.V. apar deplin justificate: originea „orientală" a zeităţii nu se aplică automat şi închinătorilor, care pot să fie occidentali sau localnici din Dacia, chiar indigeni: „putem admite că cei doi Aelii din inscripţia noastră sînt de origine orientală", SCIV, XIII, p. 150 este aleatorie sub două aspecte privind pe cei doi Aelii şi originea orientală cu totul dubioasă; apoi numele gentiliciu trebuie întregit mai curînd VER(io), *Verius* (decît un nume mai lung, cum ar fi *Veratius, Veronius),* iar cognomen era fie FIRMO (scris greşit FIRNO), *Firmus* sau chiar FIR(mi)NO, *Firminus,* ambele frecvente în inscripţii de peste tot (depinde dacă admitem o simplă sau dublă omisiune, dacă lapicidul a gravat greşit pe M ca N, sau a omis silaba —MI— în mijlocul cuvîntului-antroponim); ipotezele fiind deopotrivă acceptabile. Dar băiatul pentru a cărui sănătate se făcea dedicaţia şi prinosul nu era un „Aelius" (SCIV, XIII, p. 150 „doi Aelii din inscripţia noastră ———"; din care L.V. a confecţionat în grabă un „Aelius Verus" nejustificat); femeia cucernică-dedicantă se numea *Aelia Iusta,* iar fiul ei suferind *Verius Firmus* (sive *Firminus).*

nr 693 (CIL, III 7769); nr 694 (CIL, III 973);

nr 695 (CIL, III 7837) textul ar trebui controlat după piatra din Zlatna;

nr 696 „Alburnus Maior (Roşia Montană). Inscriptio in clipeo fictili ———" cu text grecesc lui Sarapis, SCIV, XI 1960, p. 408—409, e reprodus cu bibliografia completă, între inscripţiile greceşti din Dacia, în *Studii şi Comunicări,* 12 Arheologie-Istorie, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1965, p. 65—66, cu desen şi traducere în latină şi română a textului grecesc;

nr 697 „Potaissa (Turda). Periit. Post a. 180 p. (CIL, III 881 ad apographa vetustiora Isidi et Serapidi *C.Iul.Antigonus* (etc.)"; în CIL, III textul dat după călătorul englez Chishull şi ardeleanul Weidenfelder, este bine restituit de Mommsen, considerîndu-se că piatra ar fi dispărut; dar ea n-a „pierit", fiind regăsită în oraş şi păstrată întreagă şi „sănătoasă" (cum a scăpat din antichitate şi din evul mediu; altar de piatră, capitelul şi baza puţin răzuite) în Muzeul de Istorie Turda, de vreo trei decenii (anterior în colecţia dr. A. Raţiu, Turda);

nr 698 (CIL, III 882) *Isidi myrionimae C.Iul.Martialis pater et L. Livius Victorinus quaestor collegio Isidis d(ono) d(ederunt),* altar de piatră văzut la 1857 de

Mommsen în locul unde se păstrează şi azi (Cluj, str. Armata Roşie, nr 39), dar în r. 3 cuvintele PATER ET apar total corodate, greu de citit;

nr 699 (CIL, III 1558) din loc nesigur (Dacia?), provenită din comerţ (sec. XVIII, Timişoara), poate fi „importată" de undeva; dar în general e considerată ca provenind din Băile Herculane; desenul statuetei este reprodus şi de Király Pál, *Dacia Provincia Augusti*, vol. II, Nagybecskerek (Becicherecul Mare, Zrenjanin), 1894, p. 310.

Aceste observaţii mărunte şi precizări pentru unele lacune ale micului repertoriu „isiac-serapiac" al Daciei făcut de L.V. arată că autorul n-a avut timpul sau putinţa să se documenteze direct în provincie asupra materialului epigrafic respectiv (s-a limitat la bibliografie, nu s-a adresat pare-se vreunuia dintre localnicii care deobiceiu cunosc mai bine epigrafele locale decît erudiţii externi). Dar prin amănuntele citate, repertoriul vidmanian nu-şi pierde valoarea: el va servi ca bază de plecare pentru un studiu analitic sau o monografie exhaustivă asupra cultelor şi a tuturor elementelor social-etnice egiptene stabilite şi răspîndite în provincia Dacia; de fapt aici afluxul de „colonişti" *ex toto orbe Romano* a adus şi elemente populare şi culturale din Egipt, ce pot fi recunoscute după antroponimie: nume (cognomina) ca *Arphocras, Hammonius, Pacutianus* (CIL, III 838?), *Sambu, Sarapio* etc., zeităţi *Isis, Sarapis, Ammon* şi *Osiris* (în produse ale artei plastice).

Cele mai importante şi larg răspîndite dintre zeităţile vechi egiptene erau I s i s şi S a r a p i s. Prima este străvechea divinitate egipteană (teonim neexplicat etimologic), sora lui Osiris şi mama lui Horus, poate zeiţa cerului, ca atare supremă, universală, cu numeroase puteri şi atribuţii; identificată cu diverse alte divinităţi, ea s-a răspîndit în Grecia şi colonii, bucurîndu-se de mult prestigiu încă sub Alexandru cel Mare, dar mai ales în vremea Ptolemeilor. În Italia pătrunde din coloniile greceşti, ajungînd la apogeul popularităţii în sec. III, difuzată în toate provinciile imperiului. Caracterele şi practicile de cult ale zeiţei au trecut prin modificări substanţiale adaptîndu-se la realităţile sociale-economice locale în teritoriile europene. În epoca imperială, cultul Isidei şi al lui Serapis era atît de răspîndit şi generalizat, încît în provincia Dacia nu era necesar nici posibil să fie adus de elemente etnice direct din Egipt sau din Orient. Adoratorii în Dacia erau oameni de condiţie etnică variată, mulţi romani din păturile superioare, chiar înalţi demnitari ca guvernatorii provinciei ori procuratori. Prezenţa cultelor egiptene în Dacia (ca şi a altor religii „orientale") se explică prin intensa circulaţie demografică, comercială şi culturală în tot imperiul şi mai ales prin „moda" şi fenomenul vast al sincretismului religios atît de caracteristice în sec. II—III (cf. *ActaMN*, VI 1969, p. 167—170). Acolitul lui Isis era zeitatea probabil babiloneană Serapis (Sarapis), care în Egipt s-a asimilat cu Osiris-Apis, difuzîndu-se în regatul Ptolemeilor şi în imperiul roman; asociat adesea cu Isis, Iupiter, Neptunus.

Importanţa social-culturală şi în general istorică a cultelor zise „orientale" în antichitatea greco-romană şi în provincia Dacia este considerabilă, iar bibliografia lor a luat mai ales în ultimii ani mari proporţii. Nu e locul şi cazul a face aici un repertoriu al lucrărilor şi articolelor apărute după cartea lui L. Vidman (pe

care am primit-o cu întîrziere); suficient a menționa doar cîteva titluri[8]. La studierea integrală și comparativă a populației și structurilor social-culturale în Dacia romană, „lotul" de elemente egiptene (mai redus decît celelalte din grupele „orientale", cum erau cele semite, iraniene, asianice) trebuie avut în vedere pentru ansamblul documentării asupra circulației și penetrației elementelor din afară, a rolului lor ca vehiculatori nu numai în serviciul culturii și „etnicității" lor, dar și al romanității imperiului în general.

I. I. RUSSU

GEORGIUS AGRICOLA, *De re metallica libri XII* (12 cărți despre minerit și metalurgie), traduse și revizuite de Georg Fraustadt și Hans Prescher (cu participarea mai multor colaboratori), Deutscher Verlag der Wissenschaften (Editura Germană pentru Științe), Berlin, 1974, 10+931 pagini, 300 figuri.

Culegerea de „Opere alese" ale lui Georgius Agricola s-a îmbogățit în ultimii ani, în afara volumului X (care cuprinde bibliografia tuturor lucrărilor scrise despre Agricola) cu volumul VIII, reprezentînd o nouă ediție a cunoscutului tratat de minerit și metalurgie intitulat „De re metallica libri XII". Prezentarea volumului VIII din „Operele alese" ale lui Agricola nu urmărește însă sublinierea importanței apariției lucrării, ca moment crucial în transformarea celor două ramuri economice înrudite — mineritul și prelucrarea metalelor — în ș t i i n ț e montanistice, ci încearcă în primul rînd evidențierea necesității stringente a reeditării lui după noi principii de traducere și prezentare, care să ilustreze în același timp o nouă orientare și concepție în istoria cărții.

Interesul pe care publicarea l-a stîrnit în rîndul cititorilor și al unui cerc mai restrîns de specialiști, îl reflectă numărul sporit de ediții scoase numai în cursul acestui veac — începînd cu anul 1912 — pînă la ediția de față s-a ridicat la cifra de 9. Dela apariție, tratatul de minerit și de metalurgie al lui Agricola a rămas cel puțin 150 de ani cel mai utilizat manual practic de minerit, atît pentru Europa cît și pentru statele americane.

Cerința imperioasă de a se traduce cele „12 cărți despre minerit și metalurgie" din nou în limba germană s-a resimțit din ce în ce mai mult, întrucît ediția din anul 1928, realizată din inițiativa Societății Agricola de pe lîngă Muzeul

[8] Dintre monografiile publicate la Leiden (Olanda), menționăm numai pe cele mai recente: Françoise Dunand, *Le culte d'Isis dans le basin oriental de la Méditerranée* 1973, I. Le culte d'Isis et les Ptolémées, XXXII+249 p.; II. Le culte d'Isis en Grèce, XII + 233 p.; III. Le culte d'Isis en Asie Mineure, XI + 400 p.; V. Tran Tam Tinh, *Isis Lactans*, 1973, XII + 226 p.; G. J. F. Kater-Sibbes, *Preliminary catalogue of Sarapis Monuments*, 1973, XIII + 230 p.; pentru Dacia: D. Isac, *Iuppiter Sarapis la Potaissa*, în *ActaMN*, VII 1970, p. 549—552.

A b r e v i e r i l e bibliografice adoptate: supra, p. 67.

German din München, n-a corespuns întocmai cerinţelor. Autorii traducerii, cei mai mulţi fiind profesori universitari de la Academia de Ştiinţe Montanistice de la Freiberg, au transpus formulările latine destul de complicate într-o germană inteligibilă, dar din păcate în detrimentul textului original.

Un alt scop urmărit prin reeditarea de faţă a fost crearea unei concordanţe între text şi ilustraţie, fapt neglijat în toate ediţiile anterioare. Astfel, tabloul original al procesului de producţie se poate reconstitui mult mai fidel, creindu-se şi condiţiile biblio-tehnice necesare pentru parcurgerea logică şi curgătoare a conţinutului. Toate aceste considerente au fost expuse în prefaţa ediţiei semnată de cel de al doilea autor al volumului VIII (primul Georg Fraustadt fiind mort în 1968).

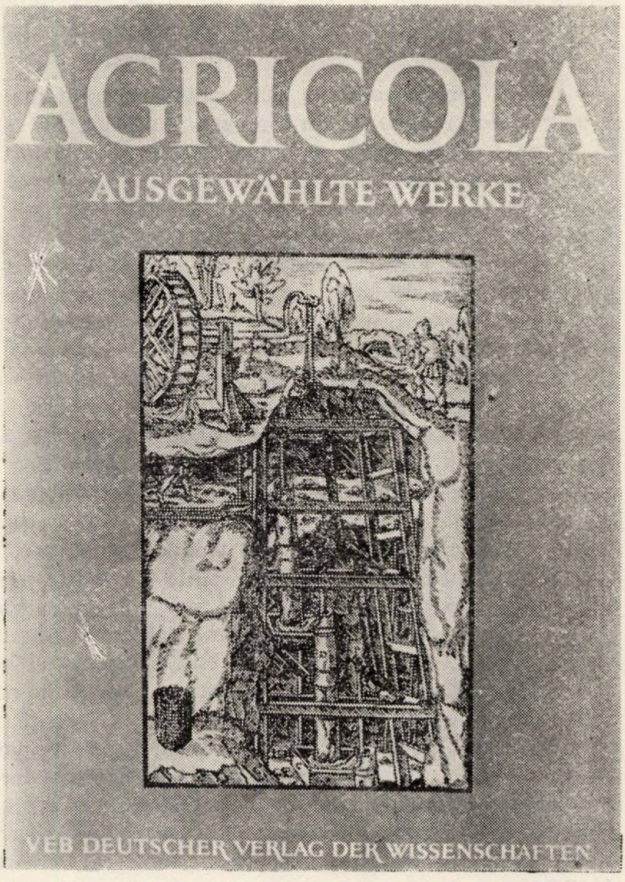

Fig. 1. Supracoperta volumului VIII din „Opere alese" ale lui Georgius Agricola.

Introducerea acestui volum (p. 1—21) înfăţişează cititorilor o serie de aspecte inedite din istoria genezei celei mai importante şi monumentale opere a lui Georgius Agricola. După o descriere a transformărilor survenite în a doua jumătate a veacului al XV-lea în viaţa economică a Germaniei, concretizată în creşterea producţiei de mărfuri, pătrunderea capitalului comercial în minerit şi crearea unor puternice centre miniere, se prezintă noul tablou social care a luat fiinţă în urma acestor schimbări menite să ducă la destrămarea relaţiilor feudale. Centrele miniere devin şi nuclee ale unei pături de „capitalişti", generatoare de mici producători şi ale unui strat relativ puternic de muncitori liberi salariaţi. În acelaşi timp oraşele miniere constituie centre permanente ale unor contradicţii de clasă.

Intr-un astfel de oraş, St. Joachimsthal (Jáchymov) a activat Agricola între anii 1527—1531 ca medic, fiind mereu preocupat de probleme de asistenţă me-

dicală ale minerilor. El şi-a dat seama de necesitatea stringentă a elaborării unui tratat de minerit şi metalurgie pentru nevoile practice ale producţiei de toate zilele, în care problema ocrotirii sănătăţii minerilor să-şi păstreze locul şi importanţa.

Autorii acestei ediţii îşi pun pentru prima dată în mod analitic problema c u i a fost adresată lucrarea lui Georgius Agricola, rod al unei munci tenace de peste 25 de ani? Fiind scrisă în limba latină ea n-a fost accesibilă minerului simplu, chiar dacă era înzestrată cu o bogată ilustraţie; deci s-ar părea că a fost adresată în primul rînd funcţionărimii mai înalte, care era cunoscătoare a acestei limbi. Răspunsul corect îl găsesc specialiştii germani — îngrijitori ai acestei reuşite ediţii — în însuşi glosarul lucrării lui Agricola, care s-a păstrat în 36 de pagini in folio. Faptul că termenii latini se transpun în limba germană demonstrează că opera n-a fost scrisă nici pentru „vre-o ţară şi nici pentru vre-un suveran", ci pentru întreaga lume.

Cercetările mai recente îndreptate spre studierea operei lui Agricola au fost pe bună dreptate adîncite şi în direcţia izvoarelor care au stat la baza operei marelui umanist german, în general, şi în special la temelia celor „12 cărţi despre minerit şi metalurgie". „Impulsurile" ştiinţifice suferite de disciplinele montanistice în epoca lui Agricola au fost tratate mai mult în primul volum din „Operele alese"[1], rămînînd deci să schiţăm în prezentarea de faţă baza documentară pe care s-a clădit cea mai impunătoare operă a lui Agricola. Ea se poate reduce schematic la: informaţiile autorilor antici, contemporani cu Agricola şi la experienţa personală dobîndită de autor în cursul întregii sale activităţi. Literatura a n t i c ă i-a fost accesibilă lui Agricola, din moment ce pînă în anul 1500 au fost tipărite deja operele celor mai mulţi autori latini, iar cele în limba greacă apăreau tocmai în timpul vieţii sale. Dar aşa cum recunoaşte însuşi Agricola[2] (într-o scrisoare din 1 decembrie 1550) aceste izvoare nu conţin ştiri referitoare la minerit în totalitatea lui. Printre cei demni de remarcat, el citează pe C. Plinius, Straton, Philon, Pherekrates, Vitruviu şi Nonius Marcellus. După Agricola, numai 18 pasaje se referă la adevărate probleme de minerit şi metalurgie (inclusiv mineralogie). În realitate el foloseşte în „De re metallica" 101 autori antici, care apar în 145 citate şi menţiuni. Asupra faptului că în cartea lui Agricola din cele 292 de ilustraţii cîteva reprezintă reconstituirea tehnicii antice de minerit, am stăruit cu alt prilej[3]. Agricola recomandă deci în unele situaţii — cum era şi firesc în epoca renaşterii — reîntoarcerea la unele procedee antice. Este de remarcat poziţia teoretico-ştiinţifică a lui Agricola faţă de izvoarele antice. El se referă la antichitate şi se inspiră din ea, din necesităţi pur practice, pentru a oferi minerului toate posibilităţile pentru desfăşurarea meseriei sale în cele mai bune condiţii.

În momentul cînd Agricola îşi propusese a începe redactarea celor „12 scrisori...", literatura care încerca să explice anumite fenomene şi aspecte caracte-

---

[1] Informaţii mai ample în *Anuarul Institutului de Istorie şi arheologie*, Cluj, XVI 1973, p. 469.

[2] „In keiner Weise nämlich ist das Bergbauwesen in seiner Gesamtheit von irgendeinem antiken Schriftsteller behandelt worden. Nicht einmal die, die hier und da, jeder über etwas anderes, geschrieben habe, haben seine einzelnen Zweige erschöpfend behandelt. Auch ist ihre Zahl ganz gering" (p. 7).

[3] Cf. AIIAC, XVI, 1973, p. 471.

ristice în domeniul obținerii metalelor și își propunea să cultive latura productiv-tehnică, era foarte săracă. Ea se rezuma de fapt la cîteva încercări de tratare a unor teme legate de minerit în domeniul teologiei, ca de ex. „Die himmlische Fundgrube" („Mina cerească") a lui Johann von Valtz (1490) sau la relatarea literară în limba germană a lui Niavis „Judicium Jovis oder das Gedicht der Götter über den Bergbau" („... sau poezia zeilor despre minerit") despre mineritul din patria lui Agricola. Abia pe la 1500 a apărut în mai multe ediții o introducere în practica de determinare a zăcămintelor, într-o formă mai populară, intitulată „Ein nutzlich Bergbüchlein", scrisă de Ulrich Rühlein von Clav[4]. Tot în limba germană a apărut între 1518—1520 la Worms, lucrarea anonimă intitulată „Probierbüchlein" („Cărticică sau îndrumătorul topitorului"). Printre puținele tipărituri care mai existau în domeniul mineritului s-ar putea aminti Ordonanța minieră din 1499 și o compilație de legi miniere din 1535 a lui Johannes Haselberger. Știința montanistică a primit pentru prima oară o operă fundamentală prin dialogul lui Agricola „Bermannus" în anul 1530[5] care aducea puternice contraargumente alchimiștilor și astrologilor în legătură cu problema genezei metalelor, fără a trata probleme propriuzise de exploatare a minereurilor. În anul 1533 a apărut în două ediții (Basel și Paris) poezia lui N. Bourbon „Ferraria" care înfățișează în versuri procedeele de funcționare ale ciocanului de forjă. O influență mai mare asupra cărților „De re metallica..." lui Agricola a exercitat manualul pentru tehnologia chimică și metalurgică a lui V. Biringuccio, „De la Pirotechnica" (Veneția 1540) dar mai ales „Cosmographia" lui S. Münster, apărută în 1544. Cel din urmă poate fi considerat precursorul lui Agricola prin modul de împletire a unor observații personale cu cele ale specialiștilor — printre care îl amintește și pe Agricola — referitoare la minerit, și prin ilustrația de care probabil Agricola n-a putut face abstracție în „De re metallica libri XII".

Pe lîngă sursele indicate din literatura antică și contemporană, Agricola prezintă și descrie cele mai multe fapte din propria lui experiență. El și-a însușit realitățile procesului de producție din contactul cu acesta, iar restul informațiilor le-a obținut prin mijlocirea unor specialiști.

In ediția 1974 a celor „12 cărți..." autorii traducerii, care sînt și îngrijitorii ediției, analizează pentru prima dată și semnificația noțiunii de t e h n i c ă în opera lui Agricola. De fapt termenul de tehnică nici nu este folosit în cele „12 cărți..." unde se întîlnește cu precădere termenul *„ars"* (= artă, îndemînare, pricepere — mai ales în sfera mecanicii). La Agricola această noțiune avea o sferă teoretică și practică, mai bine spus el înțelegea sub tehnică o îndemînare bazată pe o tradiție de generații și mai puțin pe legi științifice unanim recunoscute. Cu alte cuvinte Agricola includea în noțiunea de știință și a c t i v i t a t e a omului.

Introducerea la ediția de față ne împărtășește și rezultatele ultimelor cercetări privind studiul i l u s t r a ț i e i volumului. Ca o primă constatare se impune observația că textul și ilustrația au fost elaborate în aceeași perioadă. Cu prilejul

[4] Opera lui Rühlein a fost răspîndită apoi în anul 1523 sub denumirea *„Antzeigung des neuenn Breythberuffen Bergwergks Sanct Joachimsthal"* de Hans Rudhart sub forma unei broșuri de reclamă.

[5] Cf. AIIAC, XVI 1973, p. 469.

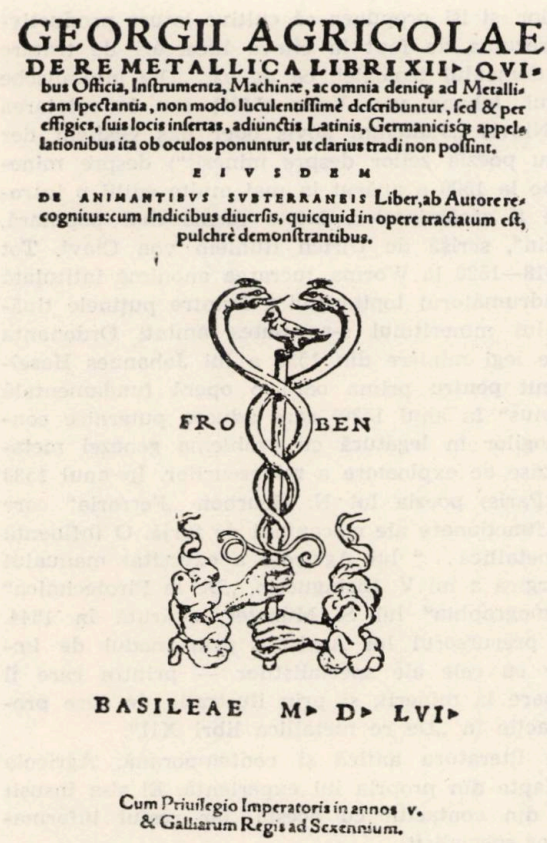

Fig. 2. Foaia de titlu a primei ediţii din „De re metallica libri XII"

vizitelor întreprinse la diferite exploatări miniere şi topitorii, Agricola şi-a făcut anumite însemnări şi schiţe (aşa cum se vede în fig. 216). Nu se cunosc însă ceilalţi desenatori în afara lui Blasius Weffringen din Joachimsthal, dar trebuie presupus că desenele lor au fost folosite numai pentru schiţele pregătitoare. Acestea au fost întocmite în anii 40 ai veacului al XVI-lea. În perioada aceea, tehnica gravării lemnului atinsese prin A. Dürer (1471—1528) o atare perfecţionare încît a permis reprezentarea celor mai complicate scene şi operaţii tehnice cu cea mai mare exactitate. Şi pînă la Agricola s-au ilustrat cîteva manuale, sau mai bine spus broşuri[6] tratînd multitudinea disciplinelor din a cărei ilustraţie s-au inspirat desenele tratatului lui Agricola. Cercetări migăloase din ultimii ani au reuşit să identifice dintre acestea şi lucrări de botanică, de ex. „Herbarium" a lui Brunfeld (Strassburg 1530); „Kreuterbuch" a lui Bock (Strassburg 1530); de zoologie: „New Tierbuch" de M. Herrs; de anatomie „De corporis humani fabri libri VII" a lui A. Versalius (Basel 1543) şi foarte probabil şi tratatul de arhitectură al lui Vitruviu în ediţia din 1521. Examinarea atentă a semnăturilor monograme ale gravorilor care au ilustrat cele „12 cărţi..." a demonstrat că pe lîngă gravurile executate de Basilius Weffringer, mai apar şi altele executate de Hans Rudolf Manuel Deutsch (1525—1571) şi Zacharias Specklin (1530—1576), ambii originari din Basel, unde s-au tipărit primele ediţii din „De re metallica". Chiar dacă numai 7 gravuri poartă iniţialele lui Deutsch, se pare că încă 55 trebuie atribuite dăltţii aceluiaşi artist elveţian. În schimb, lui Specklin nu i s-a putut atribui cu precizie decît o singură ilustraţie. Cele 292 de gravuri care alcătuiesc ilustraţia întregului volum au putut fi categorisite în: 1) Figuri geometrice (pla-

[6] Prima ediţie din „*Nutzliches Bergbüchlein*" (1500), lucrările lui Haselberg (1535—1538) şi opera lui S. Münster.

nuri orizontale) 23 gravuri; 2) Unelte, instrumente de măsurat (28 gravuri); 3) Schiţe şi desene privind poziţia şi înclinarea zăcămîntului (32 gravuri); 4) Exploatări miniere şi instalaţii de minerit (47 gravuri); 5) Instalaţii pentru pregătirea minereului şi pentru procedeul de topire (65 gravuri); 6) Instalaţii de topire (71 de gravuri); 7) Ilustraţia privind obţinerea sării şi fabricarea sticlei (26 gravuri).

În introducerea acestei noi ediţii se menţionează printre problemele mai puţin analizate în cercetarea operei lui Agricola şi istoria f a z e l o r de elaborare a „celor 12 cărţi...". Prin numeroase cercetări şi investigaţii arhivistice în bibliotecile din R. D. Germană şi străinătate, s-a putut recupera o parte a corespondenţei lui Agricola cu alţi umanişti şi între diferiţi cărturari care ştiau despre intenţia lui Agricola de a scrie o lucrare de sinteză despre problemele legate de obţinerea metalelor. Scrisori aparţinînd unui Plateanus, Erasmus de Rotterdam, Fabricius sau Melanchton, au venit să întregească imaginea despre principalele momente din geneza operei de căpetenie a întemeietorului ştiinţelor montanisticii moderne. În anul 1528/29 Agricola îşi anunţă programul său pentru prima dată în „Bermannus", plecînd doar de la cîteva informaţii istorice referitoare la situaţia din regiunea în care trăia şi activa. Într-o scrisoare oficială de dedicaţie adresată în 1533 principelui elector Johan Friedrich (al Saxoniei) Agricola aminteşte intenţia lui, deja bine conturată, făcînd referire chiar şi la titlul lucrării. În 1538 planul este cunoscut într-un cerc mai larg de prieteni, dar munca lui Agricola a fost întreruptă între anii 1546—47 din cauza unor tulburări şi altor preocupări ale autorului. În anul 1550 manuscrisul a fost încheiat, iar în următorii trei ani schiţele de lucru au fost transpuse de Weffringer în desene artistice, iar Agricola a revizuit textele şi ilustraţia. Încă în 1553 manuscrisul a fost dus la Basel unde din cauza dificultăţilor de executare a gravurilor în lemn, tipărirea se amînă pînă în anul 1556, fără ca Agricola care încetează din viaţă în 1555 să-şi vadă încununată cu succes munca de peste două decenii şi jumătate. Un an după apariţia lor, „De re metalica libri XII" au fost traduse la aceeaşi editură *„Forben"* în limba germană de către profesorul Philipp Bechius (1521—1560) din Basel. Aprecierile asupra acestei traduceri au fost foarte diverse, dar analizînd prefaţa pe care Bechius o făcuse la ediţia germană şi calitatea traducerii, se poate spune că acesta a fost un specialist priceput. Încă în veacul al XVI-lea lucrarea lui Agricola cunoaşte mai multe traduceri şi reeditări în diferite limbi şi forme. În treacăt trebuie menţionată traducerea în limba italiană făcută încă la 1564 de către M. Floria Fiorentino; o nouă ediţie germană la Frankfurt cu unele modificări aduse traducerii lui Bechius, apoi tot la Basel, în anul 1621 ediţiile III şi IV de către Ludwig König care a preluat firma Froben şi reutilizează tiparele primei ediţii. Ediţia a III-a a apărut în ambele limbi în timp ce a IV-a s-a tipărit numai în limba latină. O adevărată renaştere „agricoliană" se resimte în veacul al XVIII-lea prin publicarea între 1777/8 şi 1799 a unor fragmente din „De re metallica..." dintre care o mare circulaţie a cunoscut traducerea profesorului J. F. Lempe de la Freiberg referitoare la instalaţiile de extracţie şi evacuarea apei. În secolul XX se cunosc de la prima publicaţie din 1903 (în limba polonă) pînă în zilele noastre 12 ediţii noi în limbile: engleză, maghiară, cehă, rusă, italiană şi germană. Manuscrise

Fig. 3. Topitorie de cositor din sec. XVI-lea. În planul al doilea (stînga) se vede Agricola însoţit de o persoană făcîndu-şi însemnări.

din veacul al XVI-lea cu traduceri ale altor fragmente sau cărţi din tratatul de minerit şi metalurgice al lui Agricola s-au descoperit mai recent în diferite arhive din R.D.G. (Dresda) şi străinătate (Biblioteca Civica din Bergamo — Italia). În împrejurări care abia prin ultimele cercetări au putut fi clarificate, opera lui Agricola a ajuns şi în Spania (scurtă vreme după apariţia ei) din moment ce în anul 1569 se tipăreşte la Madrid în traducerea lui Fernando Perez de Vargas o lucrare cu titlul „De re metallica...". Numele lui Agricola pot fi identificate şi în dar el apare citat de mai multe ori în text şi note. Ideile lui Agricola pot fi identificate şi în lucrarea lui Albaro Alonso Barba intitulată „Arte de los Metales" (1640), care ca preot în Bolivia ţine în secret această tipăritură cu procedeele de obţinere a metalelor nobile, atît de mult „vînate" în anii de după descoperirea noului continent.

Inainte de a fi prezentată structura noii ediţii, adică gruparea cărţii în capitolele ei alcătuitoare şi a instrumentelor auxiliare se impun cîteva cuvinte şi despre titlul ales pentru ediţia de faţă. Titlul prescurtat „De re metallica" n-a fost tradus de data aceasta intenţionat, întrucît cuvîntul „Metallum" are un dublu sens, desemnînd atît noţiunea de *metal* cît şi cea de mină (exploatare minieră). Aşa cum se poate observa în întregul conţinut al volumului VIII din „Operele alese" ale lui Georgius Agricola, *metallum* reprezintă o noţiune cumulativă, care s-ar putea circumscrie în zilele noastre cel mai bine cu noţiunea „Industrie montanistică". Prima traducere a titlului de către Ph. Bechius în anul 1557 poartă titlul „Vom Bergwerk" („Despre exploatarea minieră"), ceea ce la acea dată (cînd cele două ramuri încă nu erau despărţite) era admisibil. Prima traducere modernă a titlului provine de la ediţia germană din 1928, care reconstituie

titlul inițial destul de exact „Zwölf Bücher vom Berg- und Hüttenwesen" („12 cărți despre minerit și metalurgie"), care s-a păstrat apoi la toate edițiile ulterioare. Plecînd din cele expuse mai sus, autorii traducerii noii ediții berlineze au hotărît să păstreze titlul inițial pentru a nu se abate de la sensul lui original printr-o traducere care să-l circumscrie. Și celelalte probleme legate de traducere sînt expuse în introducerea noii ediții din 1974. Cum se spune textual, principiul de bază care a reținut atenția autorilor traducerii a fost acela de „a-l lăsa să vorbească pe Agricola însuși", adică a realiza o traducere cît mai apropiată de textul original. Trebuiau eliminate toate rigiditățile care s-au resimțit în traducerile germane din anii 1928, 1953 și 1961 cauzate în parte și de greutățile de exprimare ale unui umanist, cunoscător al limbii latine clasice a unei serii de probleme noi de natură tehnică. Greutatea traducerii constă și în faptul că latina din „De re metallica..." nu este atît de curgătoare și elegantă ca în celelalte opere ale sale, fapt datorat și îndelungatei perioade de elaborare a acestei grandioase opere. Atare dificultăți au fost cauzate și de o inconsecvență stringentă în sistemul (maniera) de traducere a unităților latinești de măsuri și greutăți. Se constată o inconsecvență în acest sens, deoarece unitățile monetare și de volum deobicei nici nu s-au transpus în sistemul german corespunzător.

Pentru a oferi o înțelegere cît mai sugestivă a circumstanțelor care au permis și determinat tipărirea operei lui Agricola, editorii anexează cîteva din scrisorile legate de geneza volumului „De re metalica...". Dintre aceste piese se detașează privilegiul regelui Franței asupra dreptului exclusiv de tipărire a lucrării timp de 6 ani; Elegia lui Georgius Fabricius, rectorul Universității din Freiberg, la adresa „cărților" prietenului său Agricola, și altele (p. 27—52).

Cele „12 cărți..." sînt traduse la p. 52 pînă 723 și reprezintă problemele care urmează: Cartea I-a cuprinde o privire de ansamblu asupra însușirilor de care trebuie să dea dovadă un miner și domeniile în care trebuie să dobîndească anumite cunoștințe. În cartea a II-a sînt descrise criteriile după care trebuie deschise exploatările miniere. Natura și diversitatea filoanelor și așezarea lor geologică precum și modul de utilizare a compasului pentru determinarea direcției lor, constituie subiectul cărții a III-a. Se dau aici toate denumirile părților componente ale filoanelor și straturilor orizontale. Problemele legate de dreptul minier, inclusiv îndatoririle funcționarilor minieri, sînt trasate în cartea a IV-a. Cartea a V-a este alcătuită din două părți; prima conține o descriere detaliată asupra modului de urmărire a filoanelor metalifere, tehnica de săpare a galeriilor și puțurilor și a altor lucrări de prospectare; a doua parte evidențiază scopul și finalitatea diferitelor procedee de investigație topografică. Cel mai cuprinzător capitol îl reprezintă cartea a VI-a, în care se înfățișează uneltele și instalațiile întrebuințate în minerit, dar nu sînt neglijate nici problemele legate de asistența medicală. Pregătirea minereurilor în vederea procesului de topire este amplu descrisă în cărțile VII și VIII, indicîndu-se și procedeele de determinare a celor 8 metale cunoscute și a aliajelor lor. Cartea a IX-a se referă la topirea minereurilor și la procedeele de extragere a anumitor elemente, dîndu-se indicații exacte asupra modului de construire a unei topitorii. Separarea metalelor prețioase în special a argintului în cuptoare de cupelație constituie obiectul cărții a X-a. O topitorie de cupru întrebuințată la separarea argintului și a fierului, cunoaște

o amplă descriere în cartea a XI-a. Ultima carte, a XII-a tratează procedeele artificiale întrebuințate în vederea obținerii unor săruri, a sulfului și a bitumului. Cartea se încheie cu o detaliată prezentare a tehnologiei sticlei.

Ceeace s-a ignorat în edițiile anterioare ale lucrării „De re metallica..." sînt cele patru glosare destul de explicite care sînt anexate primei ediții. Primul este latin-german cu cca. 1300 de termeni aranjați în ordinea apariției lor în text; un al doilea latin-german care cuprinde cca. 1030 de noțiuni și termeni în ordine alfabetică, fiind urmat de unul latinesc de materii cu indicarea paginilor (conținînd 1452 de cuvinte și 1669 de trimiteri); cel de al patrulea este un indice scurt de localități și denumirile exploatărilor miniere menționate în text și 43 de denumiri geografice plus 75 trimiteri. Autorii noii ediții au contopit al doilea și al treilea glosar într-unul singur — general — în timp ce primul a fost introdus în textul de bază. Glosarul general a fost tradus în limba germană. Cel de al patrulea glosar a fost introdus în indicile de localități. Cu prilejul redactării noului indice autorii au întîmpinat greutăți din cauza mai multor inconsecvențe remarcate în glosarul lui Agricola: o serie de numiri din glosarul inițial nu apar nici în text și nici în însemnările de pe ilustrație, iar o serie de numiri latine au fost traduse cu mai multe sinonime: Ex. cuvîntul *„ferramentum"* cu 10 cuvinte germane, iar noțiunea „machina" cu 40.

Noul glosar (p. 724—791) conține deci e x p l i c a ț i i legate de probleme de minerit, metalurgie și de ordin geologic. El a fost întocmit pe cărți și pe pagini, conținînd și indicații asupra tuturor persoanelor, localităților și mineralelor. De la p. 791—795 avem o listă cu note filologice, ca apoi la p. 796—806 să se pună la dispoziția cititorului un indice exhaustiv pentru minerale urmat pînă la p. 829 indice de persoane. Sub litera A sînt trecuți autorii antici și medievali, iar la B date despre viața și activitatea contemporanilor lui Agricola.

Un alt instrument bibliotehnic îl constituie lista bibliografică a izvoarelor întrebuințate (p. 837—845) urmată și de lista figurilor (p. 845—848). Sub formă de anexe s-au adăugat la sfîrșitul volumului cîteva tabele cu sistemele de măsurători și greutăți întrebuințate în secolul al XVI-lea, în care sînt trecute denumirile întrebuințate de Agricola și corespondentul lor german sau latin.

Interpretarea dialectică a circumstanțelor de apariție a operei lui Agricola, calitatea remarcabilă a traducerii realizată de ediția de față, existența unui aparat critic necesar unei reevaluări moderne, precum și calitățile grafice (literă frumoasă, clișee clare, hîrtie de bună calitate ș.a.) recomandă volumul prezentat — care constituie în același timp și un valoros îndreptar pentru tehnica de publicare a unor autori mai vechi din perioada de constituire a științei, culturii și tehnicii moderne — ca o prestigioasă prezență în literatura științifică.

VOLKER WOLLMANN

TELEKI SÁNDOR, *Emlékezzünk régiekről [Memorii și scrisori]*. Editura Kriterion, București, 1973, 575 pagini.

Volumul de memorii și scrisori pregătite la tipar, prefațat și adnotat de istoricul Alexe Csetri constituie un îndreptar valoros la cunoașterea vieții și activității unei personalități din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care,

înțelegînd și însușind ideile nobile ale vremii, a luptat pe cîmpul de bătălie cu sabia, iar apoi cu condeiul pentru independența popoarelor. Dar pe lîngă aceasta scrisorile lui Teleki pot servi ca material documentar pentru adîncirea cunoașterii mai temeinice a întregii perioade în care a trăit, la legăturile politice ale unor figuri istorice, legături bazate pe principiul luptei de eliberare, a suveranității popoarelor. Era prieten cu pianistul și compozitorul Franz Liszt, cu poetul Alexandru Petőfi, colaborator cu Victor Hugo la ziarul L'Homme care avea ca deviză „Solidarité et fraternité des peuples", aghiotant al lui Garibaldi în 1859. Memoriile sale reflectă cu vioiciune aceste relații și fac să ne introducă în atmosfera vremii.

Deosebit de important poate fi pentru un istoric în primul rînd corespondența lui Teleki, care constituie partea a doua a volumului publicat în Editura Kriterion. Cele 105 scrisori erau adresate, pe de o parte părinților, iar pe de alta personalităților politice din acea vreme; astfel lui Kossuth, Klapka, Türr și altora care erau reprezentanții emigrației revoluționare maghiare.

Scrisorile lui Teleki cuprind o perioadă de circa o jumătate de secol, perioadă dintre 1841—1892, și datate din diferite părți ale Europei și Orientului Apropiat conținînd aprecieri valoroase la diferite evenimente istorice, privitoare la nivelul civilizației popoarelor pe care le-a vizitat, la situația țărănimii diferitelor țări, la dezvoltarea tehnicii etc., în general aprecieri în legătură cu problemele cu care el s-a întîlnit cu ocazia peregrinărilor sale. Corespondența lui constituie o documentație deosebit de importantă din punct de vedere al cunoașterii atmosferei perioadei și a acțiunilor duse de către popoarele subjugate din Monarhia habsburgică în anii 1848—49, precum și în perioada 1859—1867.

Cele referitoare la 1848—49 dau date precise în legătură cu lupta antihabsburgică din regiunea Baia Mare, Dej, Bistrița, Tîrgu Mureș, Mediaș și a teroarei, a persecutării elementelor revoluționare după înfrîngerea luptei de eliberare națională, a metodelor de lichidare a formelor antihabsburgice; iar cele privind anii 1859—1867 în legătură cu luptele duse de poporul italian împotriva asupririi habsburgice, pentru eliberarea și unificarea Italiei, precum și a eforturilor depuse de emigrații maghiari pentru ridicarea popoarelor împotriva Curții de la Viena, după înfrîngerea armatelor austriece la Magenta și Solferino. Nu sînt neglijabile nici scrisorile care au fost scrise după 1867, dar ele sînt puține și cu un interes mai redus pentru istoriografie.

Prima parte a volumului „Memorii" scrise după întoarcerea sa din emigrație, în 1867, se referă de asemenea la legăturile sale cu diferite persoane marcante, dar multe pasaje dintre ele la viața țărănimii române și maghiare din regiunea Văii Someșului de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Aceste scrieri, cu caracter literar, întregesc în culori vii tabloul ce se conturează din corespondența sa.

IOSIF KOVÁCS

BARBARA JELAVICH, *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits Question, 1870—1887,* Bloomington and London, Indiana University Press, 1973, XI+209 p.

Cercetătoarea americană s-a făcut remarcată în ultimii ani prin preocupările sale sistematice pentru istoria Europei răsăritene, centrale şi sud-estice[1]. Lucrarea de faţă se sprijină, în afara studiilor de bază edite, pe fondurile arhivelor Ministerului de Externe al Turciei, pe cele din Public Record Office din Londra şi din Haus-, Hof- und Staatsarchiv din Viena.

Introducerea are ca teme principale poziţia marilor puteri faţă de Imperiul Otoman în secolul al XIX-lea, în special în ajunul anului 1870, şi problema strîmtorilor pe eşichierului diplomaţiei internaţionale, în aceeaşi perioadă.

Capitolul care ni s-a părut cel mai substanţial ca informaţie inedită este cel consacrat Conferinţei Mării Negre, desfăşurate la Londra între 17 ianuarie—14 martie 1871, în urma reluării de către Rusia a libertăţii sale de acţiune pe Marea Neagră. Denunţarea clauzelor din tratatul de la Paris din 1856 privind Marea Neagră fusese notificată marilor puteri de către diplomaţia ţaristă la începutul lunii noiembrie 1870, în circumstanţele favorabile create Rusiei de gravele înfrîngeri suferite pînă în acel moment de Franţa în războiul cu Prusia.

Capitolul se ocupă succint de antecedentele diplomatice imediate ale conferinţei, de desfăşurarea ei, de discutarea problemei Dunării, a Strîmtorilor şi a României, de semnarea tratatului şi reacţiile care au urmat din partea diferitelor puteri.

Capitolul următor, intitulat „Aplicarea şi interpretarea acordului cu privire la Strîmtori", îmbrăţişează o arie mult mai largă şi mai diversă de evenimente decît precedentul. El reia, cu unele date noi, problema — atît de acută la vremea sa — a conflictului anglo-turc în anii crizei orientale (1875—1878), care a atins punctul culminant prin trimiterea flotei engleze în Strîmtori, găsindu-şi o dificilă rezolvare în cadrul congresului de la Berlin, pe baza reinterpretării de către Disraeli şi Salisbury a regimului Strîmtorilor, statornicit la Londra cu şapte ani înainte.

Din acest moment, autoarea încadrează deceniul următor al istoriei evenimentelor legate de problema Strîmtorilor în viziunea contradicţiei anglo-ruse la scară mondială, care marchează structura echilibrului politic şi a alianţelor europene (reînnoirea alianţei celor trei împăraţi în 1881), „frontiera mobilă" dintre sferele de expansiune rusă şi engleză în Asia centrală şi Afganistan (incidentul Penjdeh din 1885) şi acordurile prin care, în 1887, Salisbury a voit să consolideze „statu-quo-ul" în bazinul răsăritean al Mediteranei.

Concluziile, un post-scriptum dedicat crizei bosniace şi un apendice reproducînd şapte importante documente inedite încheie lucrarea.

Concluziile autoarei, interesante şi clar formulate, nu ne-au părut însă a

---

[1] Pentru contribuţiile sale a se vedea: *Language and Area Studies. East Central and Southeastern Europe. A Survey,* edited by Charles Jelavich, Chicago and London, The University of Chicago Press (1969), pp. 82, 83 nota 27, 84, 106 şi 116.

aduce puncte de vedere fundamental noi asupra situației Imperiului Otoman și a stadiului problemei Strîmtorilor în perioada studiată.

Ne-au atras în schimb atenția datele puse în evidență în lucrare cu privire la discutarea problemei României la Conferința Mării Negre din 1871.

Autoarea insistă asupra faptului că, drept urmare a instabilității regimului lui Carol I de Hohenzollern și a scrisorii adresate de acesta guvernelor marilor puteri, sugerînd o modificare a statutului politic intern al României, Turcia a făcut demersuri ferme, în cadrul conferinței amintite, în scopul modificării articolului 27 al tratatului de la Paris, care interzicea orice intervenție armată în Principate, fără consimțămîntul tuturor marilor puteri.

Diplomația otomană a încercat, în demersurile ei, să convingă marile puteri că Romînia este în pragul anarhiei și că aprobarea dreptului unilateral de intervenție în afacerile ei interne se impune, pentru a se evita instaurarea în România a unei „republici socialiste", inspirate de agitatori primejdioși, aflați în legătură cu numeroase cercuri revoluționare din Europa. Aceste exagerări intenționate ale diplomației turcești vizau pe anumiți membri ai partidului liberal.

Cu toate că demersurile otomane au fost întîmpinate de marile puteri cu rezerve — în special de Anglia care se temea că o intervenție în România ar crea un focar de război în răsăritul Europei, declanșînd o contraintervenție ruso-austriacă — s-a conturat în schimb pericolul acceptării unei revizuiri „de facto" — mult mai grave — a situației României. Austro-Ungaria, Rusia, urmate de Turcia, au pus problema oportunității revenirii stricte la clauzele privind România din tratatul și convenția de la Paris, ceea ce ar fi implicat disoluția forțată a unirii din 1859.

Riscul acesta, ivit pe parcursul conferinței de la Londra, arată că demersul lui Carol de Hohenzollern către marile puteri a fost imprudent și insuficient pregătit sub raportul analizei reacțiilor posibile ale puterilor.

Mai rezultă din datele culese de autoare că guvernul englez, deși primul-ministru Gladstone nu simpatiza pe Carol I, a avut un rol destul de important în „concilierea" acestuia cu liderii politici români, adică în sprijinirea indirectă a constituirii guvernului de mînă forte prezidat de Lascăr Catargiu, în martie 1871. Aplanarea frămîntărilor interne din România, cu prețul instaurării unui guvern reacționar, a răpit însă Porții greutatea argumentelor sale în favoarea modificării tratatului de la Paris, și astfel conferința de la Londra s-a încheiat fără a adopta vreo hotărîre care să lezeze interesele României.

Incheiem prezentarea noastră cu impresia de ansamblu că autoarea, din unghiul de vedere al surselor sale, reprezentate de arhivele diplomatice ale cîtorva mari puteri, tinde întrucîtva să considere evoluția evenimentelor din sud-estul Europei în perioada studiată ca rezultat exclusiv al acțiunilor și contraacțiunilor acestor puteri. Statele sau popoarele din zonă se integrează pasiv în peisajul politic zugrăvit și interpretat în lucrare, fapt care — la o cercetare mai detaliată — i s-ar releva autoarei ca nu tocmai exact. Dacă nu odată aceste popoare au fost silite a ceda presiunilor marilor puteri, nu este totuși mai puțin adevărat că de acțiunea și voința lor marile puteri au trebuit să țină seama tot mai mult, printre altele chiar în intervalul 1870—1887.

CAMIL MUREȘAN

Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, 1973.

Cel de-al X-lea volum al *Anuarului Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași* ne prezintă un evantai larg de contribuții privind istoria medie, modernă și contemporană a țării noastre, cu accent firesc asupra problematicii moldovene, dar fără a lipsi nici preocupările cu semnificații de istorie general-națională și universală. Interesul cercetărilor se îndreaptă în mod proporțional spre aspectele economice, sociale, politice și culturale, aducîndu-se o seamă de informații și interpretări noi, contribuții documentare utile, pe care le vom semnala în rîndurile următoare.

În cadrul problematicii de istorie medievală se remarcă o serie de studii cu tendința precizării unor momente însemnate din istoria politică a Moldovei și Țării Românești printr-o reluare și reinterpretare a surselor dintr-un nou punct de vedere, printr-o adunare la un loc a informațiilor disparate existente și, desigur, prin adăugarea de elemente noi, necunoscute pînă acum. Astfel Ștefan S. Gorovei repune în discuție cronologia evenimentelor legate de întemeierea Moldovei și printr-o atentă analiză a surselor narative cunoscute propune o nouă cronologie a primilor domni moldoveni. Constantin A. Stoide aduce precizări privind o perioadă mai puțin cunoscută din istoria relațiilor dintre Vlad Țepeș și Iancu de Hunedoara, cea cuprinsă între 1447 și 1450. În opoziție cu interpretările anterioare, autorul opinează pentru o primă domnie a lui Vlad în acest răstimp, caracterizată printr-o confruntare permanentă cu pretendentul Vladislav susținut de Iancu și printr-o politică de neutralitate față de turci. În întinsul său studiu, care deschide acest volum, D. Ciurea își propune o privire globală și exhaustivă asupra relațiilor externe ale Moldovei în veacul XVI pe baza materialului edit bogat, dar disparat pînă acum, precum și prin folosirea unor surse inedite. Problema merită desigur o reluare pe un spațiu tipografic mai larg, mai aerat, pentru care materialul faptic adunat în acest studiu oferă o utilă bază de plecare. Rolului Moldovei într-un anume context internațional, cel al relațiilor turco-polone în deceniul și jumătate următor păcii de la Carlovițˌ îi consacră atenția sa și Ven. Ciobanu în studiul intitulat *Raporturile turco-polone și Moldova de la pacea de la Carlovițˌ pînă la 1714.*

Alături de istoria politică, nu lipsesc nici contribuțiile de istorie instituțională a evului mediu românesc. Leon Șimanschi și Georgeta Ignat continuîndu-și preocupările privind începuturile cancelariei statului feudal moldovenesc, ajung la concluzia constituirii acesteia încă în perioada domniei lui Roman (1392—1394), urmînd să-și cristalizeze statutul definitiv în timpul lui Alexandru cel Bun. Pe linia unui studiu comparativ al organizării militare din țările române și statele Europei apusene și răsăritene, Manole Neagoe acreditează ideea unor importante deosebiri legate de rolul redus al cetelor boierești de la noi și a lipsei relațiilor de tip vasal între boieri și slugile lor.

Partea volumului referitoare la istoria medie este completată în mod util prin publicarea de către I. Caproșu a unor documente moldovenești din perioada 1599—1786 provenite din Arhivele de război din Viena și a unor acte

românești provenite din Arhiva Sfîntului Mormînt de la Constantinopol de către Paul Mihail.

In șirul contribuțiilor de istorie modernă un loc important ocupă cele referitoare la problematica economică. Unor ramuri industriale distincte își consacră atenția Tudor Mateescu și D. Vitcu. Primul stabilește particularitățile și importanța morăritului dobrogean ca principală ramură industrială în această parte de țară în epoca cercetată, în timp ce D. Vitcu trece în revistă preocupările și inițiativele privind depistarea zăcămintelor metalifere și punerea lor în valoare prin întreprinderi metalurgice în Moldova primei jumătăți a secolului XIX. În aceeași perioadă se creează posibilități sporite de export a grînelor moldovene în urma cererii crescînde din țările vecine și a desființării obligațiilor de această natură față de turci. Că valorificarea noii situații nu s-a făcut fără greutăți și diverse piedici ne-o dovedește studiul semnat de Corneliu Istrati.

Pe linia unor preocupări anterioare privind structura demografică a orașelor moldovene, Ecaterina Negruți se oprește de această dată asupra Iașului, cercetînd aspectul evoluției mortalității între 1832 și 1865 pe baza registrelor celor 48 de biserici ortodoxe din capitala Moldovei. În ce privește originea acestui oraș, Al. Andronic, într-un fragment din teza sa de doctorat, respinge ideea identificării Iașului cu un „municipium iasorum", susținînd dezvoltarea orașului dintr-o așezare rurală, care și-a luat numele de la întemeietorul său.

Cuza și Kogălniceanu, două personalități cu rol deosebit în crearea României moderne, apar în centrul unor contribuții ce-și propun reliefarea cîtorva din aspectele multilateralei lor activități. Dacă D. Ciurea urmărește în primul rînd trăsăturile omului-Cuza, deslușindu-i liniile directoare ale personalității în raport cu condiționarea internă și externă a vieții și activității sale, în schimb L. Boicu schițează semnificațiile majore ale procesului de modernizare a României, care a primit un impuls hotărîtor prin reformele domnului Unirii. Kogălniceanu ca reformator social-politic, capabil a-și turna ideile în tiparele unei adecvate forme juridice de înaltă ținută, apare în centrul studiului semnat de Valeriu Șotropa și consacrat proiectului de Constituție din 1848. Kogălniceanu ca istoric este surprins de Al. Zub în interferențele sale istoriografice neconcordante în timp, dar convergente ca direcții și concepție cu activitatea lui Nicolae Iorga în planul cultivării istoriei naționale. Aceluiași aspect al laturii istorice din multiplele fațete ale activității cantemiriene îi sînt consacrate studiile legate de sărbătorirea marelui învățat și om politic. D. Ciurea în *Cîteva sublinieri privind opera și concepția istorică a lui Dimitrie Cantemir* consideră *Istoria Imperiului Otoman* ca momentul culminant și cel mai durabil în timp al creației lui Cantemir. Adnotările marginale ale unui act necunoscut pînă acum publicat de Tahsin Gemil permit o localizare mai precisă a momentului încheierii acestei opere — sfîrșitul verii lui 1716.

Implinirea a 90 de ani de la nașterea lui Vasile Pârvan prilejuiește evocarea trăsăturilor specifice ale concepției sale privind rolul cunoașterii istorice și sensul istoriei, de către Virgil Catargiu, a contribuțiilor sale fundamentale privitoare la istoria străveche a spațiului carpato-danubian, de către M. Petrescu-Dîmbovița și a prezenței sale în viața culturală a țării în general și Academiei Române în special, de către Al. Zub.

Istoriei contemporane îi este dedicat un număr însemnat de contribuții în acest volum. În planul istoriei economice a perioadei de după primul război mondial, Paul Şadurschi urmăreşte aplicarea reformei agrare din 1918—1921 în județul Botoşani, I. Saizu eforturile pentru obținerea unui împrumut extern între 1922—1928 în vederea echilibrării finanțelor publice ale țării şi atitudinea diferită a partidelor politice în raport cu această problemă, iar D. Şandru încercările de aplicare a unor lucrări de îmbunătățiri funciare în bazinul hidrografic al Jijiei după 1938.

În ce priveşte istoria partidelor politice, I. Căpreanu analizează cauzele crizei partidului conservator, care-şi atinge momentul culminant în anul 1915, în timp ce studiul lui I. Ciupercă este consacrat pozițiilor fundamentale ale partidelor politice din România față de Constituția din 1923 şi luptei parlamentare legate de adoptarea ei. Un aspect inedit abordează Gh. I. Florescu prin urmărirea manifestărilor mişcării feministe care a luat o mare amploare în anii 1918—1921. Janeta Benditer reconstituie rolul, direcțiile şi funcționalitatea propagandei naziste în vederea mobilizării resurselor umane ale Germaniei pentru dezastruosul război antisovietic. La rubrica *Studii documentare* Ioan Agrigoroaiei şi Valeriu Dobrinescu analizează în mod critic o seamă de puncte de vedere exprimate în istoriografia străină privind rolul factorilor interni şi externi în revoluția populară din țara noastră, privind trăsăturile specifice ale acestui proces în perioada 1944—1947.

Volumul cuprinde de asemenea un spațiu amplu rezervat recenziilor şi notelor bibliografice referitoare la un număr însemnat de lucrări privitoare la istoria națională şi universală. Este de remarcat atît selecția valorică a lucrărilor prezentate din producția istoriografică internă şi externă, crescîndă tot mai mult din punct de vedere cantitativ, cît şi spiritul critic care animă multe din aceste recenzii şi prezentări. Revista revistelor, cronica ştiințifică, o listă a cărților recent intrate în biblioteca Institutului „A. D. Xenopol" din Iaşi şi o utilă bibliografie a celor 10 tomuri ale *Anuarului* publicate pînă acum, amplifică un volum care oferă o imagine adecvată asupra unei activități multilaterale şi valoroase a uneia din centrele importante ale cercetării istorice de la noi.

LADISLAU GYÉMÁNT

Forschungen zur Volks- und Landeskunde, XVI (1973), nr. 1 şi 2

Revista Centrului de ştiințe sociale din Sibiu s-a străduit în cele 26 de numere apărute din 1959 (ea apare din 1964 de două ori pe an), să publice contribuții valoroase privind istoria României din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre, acordînd o atenție deosebită istoriei populației germane de pe teritoriul țării noastre, multiplelor sale relații cu poporul român, luptei comune a tuturor locuitorilor de pe aceste meleaguri pentru libertate şi dreptate. De asemenea, redacția acordă o atenție sporită problemelor de lingvistică şi dialectologie, istoria literaturii, etnografie şi — îndeosebi în ultimii ani — celor de sociologie. Semnificativ pentru binemeritatul prestigiu de care se bucură revista

atît în țară, cît și în străinătate, nu este numai numărul mare de abonați — o treime din tiraj circulă în peste 30 de țări ale lumii — ci și largul ecou, de care s-a bucurat o discuție inițiată de cotidianul „Neuer Weg" pe marginea acestei publicații. Pe lîngă îndreptățitele aprecieri favorabile făcute cu această ocazie, s-au dat și unele sugestii folositoare: punerea unui accent mai mare pe problematica istoriei contemporane și a istoriei Banatului, lărgirea cercului de colaboratori, îndeosebi prin atragerea celor tineri, îndrumarea cercetărilor spre teme de importanță majoră și, implicit, de largă rezonanță, îmbunătățirea părții de recenzii etc.

Răsfoind paginile celor două numere apărute după încheierea acestei discuții, se poate observa, că unele din sugestiile date și-au găsit ecoul scontat. Studiile apărute — cîte unul de fiecare număr, puține credem, pentru că nu reflectă realele posibilități ale cercetătorilor grupați în jurul revistei — sînt dedicate unor teme de larg interes: activitatea politică și economică a lui Karl Wolff (nr. 1/1973, p. 5—38) și colonizarea șvabilor în Banat (nr. 2/1973, p. 5—20). Carl Göllner, revalorificînd opera lui Karl Wolff — a acestui promotor al mișcării cooperatiste, al înviorării vieții economice ardelene, a deputatului dietal care împreună cu Ilie Măcelariu a activat pentru drepturile politice ale românilor din Transilvania — vede în această personalitate un inițiator al progresului în diferite domenii ale vieții economico-sociale, concretizate în multiple realizări de folos obștesc. Lucrarea profesorului timișorean Johann Wolf: „Cum au venit în secolul XVIII coloniști germani în Banat?" este mai degrabă o comunicare a stadiului actual al cercetărilor privind colonizarea șvabilor în Banat. Pe baza unui material în exclusivitate edit, se prezintă cauzele emigrării acestei populații — printre care un rol de frunte l-au jucat, după părerea autorului, „împovărările caracteristice orînduirii feudale în descompunere, situație care a determinat năzuința lor spre condiții de viață mai bune." (p. 8) — se stabilește locul de unde au plecat, modalități de recrutare a lor de către autoritățile habsburgice, reacțiile principilor germani față de emigrare etc. Autorul enunță concluzia — dealtfel cunoscută — că: „emigrația s-a produs, deoarece coloniștii doreau să se elibereze de un sistem de exploatare. În condițiile economice și sociale ale timpului nu au putut realiza însă acest deziderat" (p. 19).

La rubrica comunicări au apărut în schimb contribuții care merită atenția deosebită a cercetătorilor. Ne referim îndeosebi la lucrarea lui Paul Niedermayer „Nucleele satelor de pe teritoriul celor șapte scaune" (1/1973, p. 39—66), în care, prin cercetarea nucleelor inițiale ale satelor — cum se pot distinge încă din planurile cărților funduare alcătuite la sfîrșitul secolului trecut — se urmărește dezvoltarea generală a localităților din punctul de vedere al topografiei istorice. Niedermayer ajunge la concluzii foarte interesante — chiar dacă unele nu sînt definitive — cu privire la colonizarea sașilor în Transilvania: colonizarea a avut loc probabil în grupuri compacte; grupurile mai mari au fost repartizate apoi dintr-un loc central (pentru viitorul scaun al Cincului, de pildă, se presupune că acesta era Cincu) pe diferitele localități; în general s-ar fi colonizat paralel 12—13 localități. Colonizarea s-ar fi desfășurat deci după un plan bine stabilit, sub îndrumarea unei conduceri și organizări centrale, n-a reprezentat prin urmare o acțiune locală, spontană, ci o problemă de stat. De remarcat este creșterea rapidă a acestor așezări de la 17 gospodării, în medie, în perioada colonizării, la 62 în

anul 1488, pentru care dispunem de primul recensămînt din aceste ţinuturi. Fără îndoială, studiul de faţă deschide perspective noi în cercetarea acestei probleme controversate, chiar dacă unele concluzii — poate — nu vor rezista criticii istorice.

Deosebit de valoros se dovedeşte articolul lui Theobald Streitfeld (2/1973, p. 26—36), deoarece comunică rezultatele cercetărilor — rămase pînă acum necunoscute la noi — ale istoricilor Florio Bánfi şi I. A. B. Palmer asupra autorului uneia dintre lucrările cele mai importante din sec. al XV-lea despre obiceiurile şi instituţiile turceşti: „Tractatus de ritu et moribus Turcorum". Autorul ajunge la concluzia că „Anonimul de la Sebeş" poate fi identificat cu călugărul dominican Frater Georgius de Hungaria, înmormîntat la 1502 în biserica S. Maria sopra Minerva la Roma[1].

Doina Nägler semnează o comunicare scurtă, dar consistentă, despre activitatea familiei Barth ca tipografi în perioada 1690—1840 (2/1973, p. 48—52). Printre meritele acestei tipografii se numără şi publicarea unor cărţi, manuale şi calendare româneşti cu caractere chirilice. Un material preţios este pus la dispoziţia cercetătorilor de către Rolf Schuller, care publică pentru prima oară o listă alfabetică a aurarilor din sudul Transilvaniei în secolele XIV—XIX. (1/1973, p. 122—136). Tezele de doctorat ale unor medici transilvăneni, absolvenţi ai universităţii din Halle, formează obiectul cercetării lui Wolfram Kaiser (2/1973, p. 37—47). Gh. I. Bodea, C. Göllner şi I. Kovács publică la aceeaşi rubrică un articol despre „Năzuinţe comune româno-maghiaro-germane între anii 1850—1866 (2/1973, p. 53—63).

Mai multe comunicări sînt dedicate unor probleme de istorie contemporană, vin deci în întîmpinarea dorinţei exprimate în discuţia iniţiată de „Neuer Weg", de a se pune, ca şi pînă acum, accent pe cunoaşterea trecutului de luptă al clasei muncitoare, sub conducerea P.C.R., pentru libertate şi progres. Pe baza unui material inedit, comunicarea semnată de W. Marin şi G. Oancea: „Rezistenţa antifascistă la Arad (1940—1944)" (nr. 1/1973, p. 69—78) pune în evidenţă rolul jucat de antifasciştii arădeni, şi mai ales de comunişti, în lupta împotriva fascismului. V. Ciobanu şi C. Drăghici se opresc pe scurt asupra unei probleme interesante, „Proteste antifasciste ale saşilor din Transilvania în anii 1940—1944" (1/1973, p. 79—83) şi evidenţiază, în parte pe baza unui material arhivistic inedit, forme ale opoziţiei faţă de fascism şi în rîndurile saşilor. Activităţii Uniunii Patrioţilor în anii 1942—1944, Maria Covaci îi dedică o amplă comunicare (2/1973, p. 64—83), în care, bazîndu-se deseori pe materiale încă nevalorificate, prezintă lupta acestei organizaţii, alături de P.C.R. şi celelalte forţe democratice, împotriva dictaturii militaro-fasciste a lui Antonescu, pentru eliberarea ţării de sub jugul fascist.

Din rubrica „Discuţii" — destul de sumară dealtfel — se remarcă contribuţia semnată de Maja Philippi „A fost Jörg Lederer tatăl lui Honterus?" (1/1973, p. 137—139), în care se infirmă teza lui K. K. Klein, preluată în recenta biografie a lui Honterus de O. Wittstock, privind genealogia umanistului şi refor-

[1] La aceleaşi concluzii ajunge, utilizînd o documentare mai aprofundată, şi prof. dr. doc. Fr. Pall, în studiul apărut aproape concomitent: *Identificarea lui „Captivus Septemcastrensis"*, în „Revista de istorie", tom 27, 1974, nr. 1, p. 97—105.

matorului ardelean. Din păcate, în afara rezultatului negativ, că nici unul din acei Jörg Lederer amintiţi în registrele de impozit de la Braşov, nu poate fi identificat cu tatăl lui Honterus, pe baza materialului existent, nu se pot aduce noi lămuriri în această problemă.

A. Rusu şi A. Goţia au alcătuit o bibliografie istorică a Banatului cu publicaţiile apărute între anii 1958—1970, care va uşura desigur munca cercetătorilor istoriei acestei provincii. Ar fi fost însă mai utilă, dacă ar fi fost analitică, şi nu doar alfabetică. De asemenea ar fi fost indicată folosirea prescurtărilor intrate în uzul curent la titlurile revistelor parcurse.

La rubrica „Adnotări" se remarcă grija sporită în alegerea titlurilor prezentate, se resimte însă în continuare lipsa unor recenzii propriuzise. Cronica ştiinţifică oferă o imagine de ansamblu asupra cercetărilor întreprinse în diferitele instituţii ştiinţifice din Sibiu. Activitatea meritorie depusă, care se materializează în bună parte prin publicaţiile din această revistă, contribuie la menţinerea înaltului nivel ştiinţific, pe care l-a atins.

KONRAD G. GÜNDISCH

RĂSPUNS LA O RECENZIE

Din partea acad. prof. Const. C. Giurescu (București) ni s-a înaintat următoarea scrisoare însoțită de o notă „O punere la punct", pe care le publicăm în această rubrică.

COMITETUL DE REDACȚIE

„Tovarășe redactor responsabil,

Potrivit uzului academic, vă rog să dispuneți publicarea în viitorul număr al Anuarului Institutului de Istorie și Arheologie Cluj a răspunsului meu la recenzia semnată S. Retegan și publicată în anuarul pe 1973.

Primiți încredințarea stimei ce vă păstrez.

14 VI 1974.

CONST. C. GIURESCU"

In *Anuarul Istitutului de Istorie și Arheologie Cluj, pe 1973,* a apărut o dare de seamă, iscălită S. Retegan, asupra lucrării mele *Contribuțiuni la studiul originilor și desvoltării burgheziei române pînă la 1848,* București, 1972. Recenzorul este „surprins" că am acordat puțin spațiu Transilvaniei și că n-am utilizat lucrări mai noi asupra orașelor transilvănene.

Surpriza este gratuită, deoarece, așa cum arăt chiar în prefață, problema burgheziei în Transilvania, problemă mai complexă, n-am atins-o „decît în treacăt" urmînd să o studiez amănunțit „cu alt prilej". N-am socotit necesar să insist asupra Brașovului și Clujului tocmai fiindcă au apărut lucrări asupra lor și n-avea niciun rost să repet lucruri spuse — și spuse bine — de alții.

Observ deatfel că recenzentul n-a dat atenție titlului meu care e totuși limpede: *„Contribuțiuni..."*. Aceasta înseamnă că nu cercetez problema în toată complexitatea ei și pe tot teritoriul românesc, ci mă refer la anumite aspecte care — așa cum se recunoaște dealtfel — nu erau cunoscute și pentru care am adus — ca să întrebuințez expresia recenzentului — „un foarte amplu material inedit".

Se regretă că „acest enorm material faptic este prea puțin sau deloc teoretizat" și că n-am evaluat „potențialul economic" al burgheziei. *În stadiul actual al cercetărilor* cred că o teoretizare ca și o „evaluare numerică" e încă prematură; cît despre potențialul economic, invit pe recenzent să citească din nou capitolele privind pe arendași, pe posesorii de capital și pe bancheri, și capitolele privind dobînzile, comerțul extern și burghezia rurală. Își va face, sper, o părere asupra amintitului potențial economic.

CONST. C. GIURESCU

DIN DISCURSUL DE RECEPȚIE AL ACAD. ȘTEFAN PASCU ROSTIT LA 29 IANUARIE 1975

Păşesc la tribuna înaltei instituţii de ştiinţă şi cultură, Academia Română, cu acest prilej festiv şi solemn, stăpînit de puternice şi firești emoţii. Emoţii întru totul de înţeles şi cu totul firești, gîndindu-mă la marii învăţaţi şi eruditi care au onorat-o şi care, prin personalitatea uriaşă a unora dintre ei, ne transmit şi îmi transmit mesajul unei datorii de mare responsabilitate faţă de memoria şi strădaniile lor, faţă de străduinţele şi silinţele lor, faţă de ştiinţa pe care au cultivat-o cu pasiune, talent şi conştiinţă deplină. Acestor mari bărbaţi le aduc, cu toată pioşenia şi recunoştinţa, omagiul meu respectuos în aceste clipe solemne pentru tot ce au gîndit şi creat, pentru bogata lor învăţătură, pentru credinţa lor nestrămutată în progresul ştiinţei, înălţarea ţării şi fericirea poporului. Mai presus de toate şi de toţi omagiu de închinare, respect şi recunoştinţă se cuvine poporului meu, pe care m-am străduit din toate puterile, din tot cugetul să-l slujesc cu statornică credinţă de cînd mi-am înţeles rosturile în lume şi pînă în clipa de faţă, legîndu-mă şi cu acest prilej să-l slujesc cu toate puterile şi de aici înainte.

Stăpînit de asemenea sentimente şi convingeri am făcut cunoştinţă cu Academia Română. Student în anul ultim, în lunile unei vacanţe de vară, la rugăminţile şi îndemnările unuia din maeştri mei, Silviu Dragomir, am ostenit zi de zi, în sălile de manuscrise ale Bibliotecii Academiei, copiind cu sîrg documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anul 1848. Cu acel prilej am făcut o descoperire de mare însemnătate pentru istoriografia română şi pentru devenirea mea ca istoric: manuscrisul vol. III al lucrării inedite a lui Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*. Şi tot cu acel prilej, mi-a fost dat să cunosc instituţia academică. Emoţiile se manifestau nestăvilite de cîte ori păşeam pe poarta Academiei şi treceam pe lîngă clădirea, modestă ca înfăţişare arhitectonică, prestigioasă prin activitatea sa ştiinţifică. Iar dorinţa de a-i cunoaşte cît de cît tainele m-a îndemnat să pătrund în aula ei şi să asist, dintr-un colţ ascuns, la cele ce se petreceau în hemiciclu. Erau de faţă marii învăţaţi ai neamului; eu îi urmăream cu înfrigurare pe cei ce-i cunoşteam după nume, din scrisul lor: Iorga, Goga, Nistor, Lupaş, Lapedatu, Dragomir, Sadoveanu etc. Am fost fericit. Puterile mi-au sporit, pasiunea mi-a crescut şi de asemenea şi dorinţa de a fi şi eu cît mai folositor.

Am fost stăpînit fără contenire de sentimentul datoriei și îndatoririlor de mare răspundere ce se cer unui om care s-a dedicat studierii, cunoașterii și reconstituirii trecutului omenirii, a vieții poporului său și a țării sale. Dorința și năzuința s-au transformat în crez de la care nu m-am îndepărtat niciodată și dela care nu mă voi îndepărta nici de acum înainte. Viața celor mulți și oropsiți, a maselor producătoare, de la sate și orașe, strădaniile acestora, înfrîngerile și izbînzile lor, m-au preocupat de la cele dintîi începuturi. Am continuat să rămîn credincios principiului pe care-l mărturiseam încă în 1944, anume că „istoriografia se cuvine să dea mai multă atenție elementelor de jos ale societății, maselor populare". Motivarea invocată atunci nu și-a pierdut valoarea, deoarece „aceste elemente, prin numărul și, deci, prin importanța lor economică și socială, constituie însăși baza vieții de stat". Preocupările și-au sporit domeniile, cu altele, care, înmănunchiate, pot alcătui ceea ce se înțelege astăzi prin conceptul în accepțiunea sa cuprinzătoare de istoria civilizației. Preocupări și strădanii închinate înaintării țării și fericirii poporului, răsplătite de instituția noastră academică prin primirea mea în sînul ei. Aceasta mă îndatorează față de Academie la recunoștința pe care o mărturisesc, cu deplină sinceritate, în fața preastimaților mei colegi și mă îndatorează și mai mult față de poporul nostru, de Republica noastră socialistă, a-mi spori mereu năzuințele și strădaniile, eforturile și silințele, cu întreaga știința și conștiința, pentru a fi cît mai de folos, spre înaintarea lor pe trepte mereu superioare, spre fericirea lor necontenită.

*

S-au împlinit, de curînd, în toamna anului trecut, un secol și o jumătate de deceniu de cînd, sub cupola Academiei Române, pe atunci „Societatea Academică", se rostea cel dintîi discurs de recepție al unui nou ales. Noul ales și fericitul deschizător de drum al unei prestigioase manifestări științifice era Al. Papiu Ilarian. Istoric și jurist, născut în părțile Clujului, romantic în concepție, revoluționar în fapte... noul ales înfățișa colegilor săi... „Viața și opera și ideile lui Giorgiu Șincai". Emoția și convingerile cuvîntătorului s-a transmis ascultătorilor de toate vîrstele și profesiunile. Cu asemenea putere, încît tovarășul său de idei și de fapte, de îndeletniciri și preocupări, colegul său mai vîrstnic și mai vechi membru al „Societății Academice", George Barițiu, se simțea dator să proclame ca una din problemele de cea mai mare însemnătate a prestigioasei instituții academice studiul istoriei... Și să-și mărturisească crezul că membrii Academiei vor pune umăr la umăr și se vor strădui... cu devotamentul lăsat lor moștenire de venerabilii lor antecesori.

Academia și-a onorat îndatoririle formulate de Barițiu și istoricii, membri ai Academiei, de asemenea. Istoria poporului român alături de limbă mai întîi, de științele economice, filozofice și ale naturii, de medi-

cină după aceea, și-au găsit în „Societatea Academică", apoi în Academie, lăcaș primitor și generator de idei și simțăminte înalte, cercetări și descoperiri de însemnătate remarcabilă . . .

*

Istoricii romantici din „Societatea Academică" și apoi din „Academia Română" au nutrit și propagat ideile vremii lor sau ideile unor vremi dinainte care-și mai prelungeau viața, alături de altele noi. Papiu Ilarian și Mihail Kogălniceanu, mai progresiști, mai radicali, apropiați de Bălcescu în gîndire și preocupări științifice, în fapte și acțiuni concrete, sînt apropiați și de tendința romantic-revoluționară. George Barițiu, Alexandru Hașdeu, Iosif Hodoș, Vichentie Babeș, Eudoxiu Hurmuzachi, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Alexandru Odobescu, Nicolae Ionescu, Vasile Maniu, Alexandrescu-Urechia și Grigore Tocilescu profesează tendințe liberale și democrat-burgheze.

De orice nuanță și tendințe ar fi fost, toți acești istorici sînt convinși și pătrunși de însemnătatea istoriei ca știință și ca mijloc de educație patriotică . . . „O națiune ce nu-și cunoaște istoria se aseamănă ființelor lipsite de memoria celor trecute; ea nu cunoaște legătura logică și necesară între trecutul, prezentul și viitorul său; ea nu se cunoaște pe sine însuși; nu știe de unde și cum a rezultat starea de față în care se află, nici s-o poată îndrepta; nu-și poate înțelege cea viitoare, nici a o prepara, ci orbecă fără îndreptar și rătăcește în toate părțile pînă în urmă cade în cursa inamicului". Exprimînd asemenea adevăruri, Al. Papiu Ilarian releva, de fapt, o convingere exprimată de toți marii înaintași, slujitori ai muzei Clio, de la Polibiu și Cicero la Machiavelli, de la Miron Costin la Nicolae Bălcescu, de la Michelet la Karamzin. Exprima de asemenea convingerea colegilor săi Alexandru și Petriceicu Hașdeu, care erau convinși că „fără de istorie nu este patrie și fără dragoste către istorie nu poate fi dragoste către patrie" . . . A lui George Barițiu care asemăna istoria cu „ochiul lumiii, învățătoarea omenimei" și o considera „făclia conducătoare prin deșertul periculos al vieții omenești, nutremîntul cel mai sănătos al junimii, fîntînă de fapte mari pentru bărbați" . . . Cel ce a dăruit istoriografiei române cea mai cuprinzătoare analiză a însemnătății istoriei a fost Mihail Kogălniceanu, care credea și de aceea afirma, că după privelișteа asupra lumii, după minunile naturii, nimic nu este mai interesant, mai măreț, mai vrednic de luarea noastră aminte decît istoria . . . Istoria trebuie să fie și a fost totdeauna, cartea de căpetenie a popoarelor și a fiește cărui om îndeosebi; pentru că fiește carea stare, fiește care profesie află în ea reguli de purtare, sfat la îndoielile sale, învățătură la neștiința sa, îndemn la slavă și la faptă bună. Reluînd judecata lui Schiller cuprinsă în expresia „Die Weltgeschichte ist das Weltgericht", împrumutată de Michelet și formulată în judecata potrivit căreia „L'histoire est le juge du monde", Kogălniceanu socotea istoria un „strașnic tribunal" al popoarelor și oamenilor.

Pentru ca să îndeplinească asemenea rosturi și valori de cinste și de absolută trebuință, istoria trebuia să devină și o știință întemeiată pe izvoare, cît mai multe și cît mai felurite izvoare, contemporane sau cît mai aproape de vremea la care se referă. Erau istoricii români din această vreme și din acest punct de vedere pe drumul inițiat și, în parte, netezit de colegii lor europeni din școala romantică, francezi, germani, englezi, italieni, ruși etc. Sub imboldul lor Academia își asumă răspunderea și, ca urmare, organizează publicarea izvoarelor diplomatice și narative privitoare la istoria românilor . . .

Pe asemenea temelii din ce în ce mai trainice, izvoarele, istoricii români din școala romantică realizează numeroase studii monografice în care cercetează și lămuresc, potrivit concepției lor și posibilităților vremii. Fiecare dintre ei se poate mîndri cu un bogat palmares științific, cantitativ și calitativ: istorie politică, și religioasă, istorie socială și istoria culturii. Toți sînt preocupați de problema socială din trecut și din vremea lor, socotind cu totul nedrepte stările de lucruri, opresiunea nemiloasă a țărănimii de clasele dominante. Spre năzuințele poporului se cuvine îndreptată preocuparea istoricului, cerea Barițiu, spre năzuințele poporului căruia clasele dominante i-au refuzat totdeauna drepturile politice, considerîndu-l numai ca material brut, în unele țări curat sclav, căruia n-a lipsit mult să i se denege chiar și sufletul omenesc . . . De asemenea înțelegere superioară față de masele producătoare, față de țărănime este pătrunsă și întreaga operă a lui Papiu Ilarian, în deplin acord, de altfel, cu activitatea sa practică. Judecă aspru apăsările sociale și, ca urmare, justifică toate mijloacele folosite de țărănime pentru înlăturarea numeroaselor nedreptăți. „Revoluțiile nu se nasc dintr-un incident, ci dintr-o necesitate. Grămada apăsărilor de secole, ce nu mai era de purtat, iată adevărata cauză a mișcărilor". Ideile lui Bălcescu sînt cuprinse în judecățile lui Papiu, exprimate cu vorbele proprii.

Este bine cunoscută și tot atît de bine prețuită de istoriografia marxistă din țara noastră lupta lui Kogălniceanu, din tinerețe pînă în ultimele zile ale vieții sale, pentru emanciparea țărănimii de sub opresiunile de tot felul ale boierilor și ciocoilor . . . În calitatea sa de președinte a Academiei, în ședința publică din luna aprilie a anului 1891, Kogălniceanu aducea un cald omagiu țărănimii . . . apăsată și strivită de clacă și șerbie, sperînd în îndreptarea situației sale cu fiecare urcare pe tron . . . Aprecierea lui Odobescu față de muncitorul cu brațele este de o etică superioară: „muncitorul este stîlpul României, de la el să învățăm să ne iubim patria".

Romantismul liberal și progresist nu împărtășea concepția cosmopolită. Dimpotrivă libertatea omului, a popoarelor și națiunilor, emanciparea socială și națională a acestora era ridicată la rang de concepție superioară . . . Le cultivă la loc de cinste în opera și activitatea lor, istoricii români din școala romantică, făcîndu-și din ele un crez în străduințile și lupta lor. Un mare număr de oameni vedea Papiu înaintînd din toate regiunile locuite odinioară de daci, animați de suflul epocii. Ko-

gălniceanu asemăna unitatea națională cu cheia de boltă a întregului edificiu național... Pe același drum pășeau și ceilalți academicieni ai vremii: Barițiu, patriotismul căruia și iubirea neamului său răsăreau la fiecare pas; Hașdeu, care în mai multe rînduri demonstra nu numai unitatea limbii, ci și a teritoriului locuit de poporul român. Concluzia acestor meditații este o pledoarie convingătoare pentru unitatea națională. „Moldova, Transilvania, Țara Românească nu există, există o singură Românie; există un singur corp și o singură inimă, în care toți nervii și toate suspinele se transmit, vibrînd"...

Multa știință acumulată, bogata cercetare realizată, neobosita activitate publică recunoscută, cei mai de seamă dintre reprezentanții istoriografiei romantice românești, iarăși după pilda colegilor lor din alte țări, dar nu mai puțin din imboldul propriilor porniri alimentate de comandamentele superioare ale științei și slujirea patriei, încearcă sinteze de istoria propriului popor din cele mai vechi timpuri cunoscute de ei și pînă în vremea lor unii...

Concepția tuturor acestor istorici a fost dominată de școala romantică, în multe cazuri și în chip apreciabil cu elemente și caracteristici școlii pozitiviste. La toți aceștia se înmănunchiază strîns preocupările cultural-istorice cu activitatea politică. Ceea ce conferă caracter militant accentuat operelor lor...

Despre Kogălniceanu s-a spus pe bună dreptate că în opera și concepția sa se resimte influența concepției și operei istoricului german Leopold Ranke. Ceea ce corespunde realității, cuvenindu-se adăugat la numele lui Ranke și acela a altui mare învățat german al vremii Humboldt. Lecția de deschidere a cursului de istoria românilor rostită la Iași în 1843 este influențată de lecția de deschidere a lui Ranke audiată de Kogălniceanu la 1836. Mai ales legătura, subliniată, între istorie și politică, precum și judecata, justă fără îndoială, că știința lucrurilor trecute rămîne imperfectă, fără observarea celor prezente, iar înțelegerea prezentului e cu neputință fără cunoașterea timpurilor trecute.

Concepția unora dintre istoricii romantici care au onorat Academia noastră în această perioadă, nu este lipsită de anumite elemente dialectice. Asemenea elemente sînt prezente în gîndirea lui Barițiu, de exemplu, atunci cînd scria că evenimentele își au logica lor neîntreruptă, curgînd unele din altele și ținîndu-se ca verigile lanțului. Datoria istoricului este de a urmări, pas cu pas, legătura dintre evenimente, deoarece acestea, deși uneori par diverse, eterogene stau, totuși, în cea mai strînsă legătură, născîndu-se oarecum unele din altele...

Luptătorul pentru libertate și dreptate pe seama celor mulți nu putea judeca altfel nici ca om de știință. Este, prin urmare, pe deplin explicabil și cu totul de înțeles concepția lui Barițiu cu privire la rolul maselor în făurirea istoriei, „fără de care aristocrațiile și oligarhiile nici douăzeci și patru de ore n-ar fi fost în stare a susține ele singure statul". De aceea istoria se cuvine să se ocupe cu „studiul claselor în care s-au despărțit popoarele" și nu cu domniile „după serii, ani și epoci" și nici

cu „războaiele, intrigile de curte, fenomenele extraordinare din natură, boalele epidemice", Istoricul nu trebuie să înșire doar „fapte seci", ci să le analizeze, să le judece, să „pătrundă cu agerime la pricinile ascunse ale evenimentelor și să se înalțe cu mintea sa la un punct de vedere de unde cu ajutorul filozofiei și al cunoștințelor sale de lume, de țări și de oameni să poată privi, cuprinde și prețui faptele și năzuințele oamenilor, caracterele, raporturile și interesele lor". Concepția lui Bariț e progresistă, e dialectică și e științifică. Spre deosebire de cercetările sale concrete, în care concepția pragmatică e dominantă, în generalizările sale e superior, deasupra romanticilor, pășind cu îndrăzneală spre gînditorii pozitiviști ce-i vor continua opera și care, la rîndul lor, se vor inspira din opera sa.

Pe același drum, cu aceeași convingere pășește colegul său de breaslă și tovarășul său de idei și de luptă Al. Papiu Ilarian. Istoria nu poate și nu trebuie să fie „un registru de regi și războaie, o grămăditurâ de nume și ani, ci o astfel de descriere filozofică a faptelor, cauzelor și urmărilor acelor fapte memorabile ale națiunii, care să servească de cheie pentru prezent, de oglindă pentru viitor". Și Papiu nu avea decît 24 de ani cînd formula asemenea judecăți mature și cuminți.

Deasupra tuturor istoricilor români din școala romantică se ridică B. P. Hașdeu. Prin știința sa impresionantă, prin gîndirea sa cu sclipiri neobișnuite, prin arhitectura măreață în care-și proiecta lucrările a fost, potrivit aprecierii lui Iorga, „cel mai strălucit reprezentant al acestor tendințe romantice... Om de mare inteligență, care a îmbrățișat aproape toate domeniile gîndirii. Era înrudit în idei cu Hegel și Feuerbach, a fost înrîurit în gîndire de August Comte, dar și de revoluționarii Belinski și Herzen, de romanticii Carlyle și Emerson, de naturalismul lui Darwin. Se zbate între romantism și pozitivism, între gîndirea științifică și misticism. Filozofia lui Hașdeu nu se identifică nici cu teoria multilaterală a lui Vico, dar nici cu metafizica lui Kant. În profesiunea sa de credință se mărturisea părtașul metodei experimentale, admițînd ca bază de discuție realitatea. Dar în această realitate Hașdeu admitea, mai presus de lucrurile pipăibile, o forță conducătoare omniprezentă, neexperimentabilă, necunoscută omului dar pe care trebuie să o recunoască... Cu asemenea limite și cu asemenea oscilații nu se poate contesta superioritatea lui Hașdeu față de contemporanii săi, căutarea îndrăzneață și îndrăzneala căutării în tot ce gîndea și întreprindea, deschizător de drumuri în numeroase probleme, generator de idei care vor rodi mai tîrziu, prin cercetarea urmașilor...

*

Istoriografia pozitivistă, de nuanțe diferite, a avut reprezentanți de seamă și în istoriografia română de la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul veacului nostru. Și istoriografiei noastre îi sînt proprii calitățile și neajunsurile istoriografiei pozitiviste europene: între folosirea riguroasă a izvoarelor și interpretarea idealistă a proceselor istorice, fără să lipsească tendințele materialiste, materialist-economiciste mai ales; între

efortul de integrare a istoriei naționale în istoria generală; între obiectivitatea cercetării izvoarelor și subiectivitatea, adesea nedeliberată a interpretării proceselor istorice. O metodă mai riguroasă de investigare și cercetare se instaurează. Erudiția înlocuiește construcțiile empirice.

Începuturile sînt rodul strădaniilor lui Al. D. Xenopol. Pătruns de spiritul epocii și pătrunzînd spiritul epocii, învățatul istoric ieșean afirma, în lecția de deschidere a cursului de istoria Românilor, la 1883, că dezvoltarea științifică a vremii a pătruns și în istorie și a ridicat-o la „treapta lămurit științifică în care se află astăzi".

Pentru a-și ocupa locul cuvenit între celelalte științe, istoria se cuvenea tot mai temeinic fundamentată pe izvoare. Pe tot mai numeroase și felurite izvoare. Istoricii membri ai Academiei stăruie mereu, cu tot mai multă insistență, continuarea publicării marilor colecții de documente și izvoare narative, începute în perioada precedentă . . .

Se pot încumeta istoricii români ai acestei perioade, cu deplin temei, a realiza adevăratele și marile sinteze de istoria poporului român. Cel dintîi a fost Xenopol, care an de an, din 1888 pînă în 1893, a publicat cîte un volum din vasta sinteză cu titlul *Istoria Românilor din Dacia Traiana*, „cartea neamului românesc", cum îi plăcea autorului să o numească. Putea afirma, mulțumit, autorul, după două decenii de la publicarea ultimului volum, că marea bogăție de izvoare publicate în răstimp nu au schimbat decît foarte puțin „liniile fundamentale" ale lucrării, lipsa de documentare fiind suplinită de intuiția istorică remarcabilă a autorului.

Originală era și cea de a doua mare sinteză de *Istoria poporului român*, publicată în 1905, în colecția condusă de Karl Lamprecht, de Nicolae Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildung*. Este înlocuită prezentarea cronologică a evenimentelor cu analiza problemelor în conexiunea lor; autorul s-a ferit să alcătuiască un „repertoriu pentru cei ce doresc să se informeze asupra amănuntelor", sau să înșire la rînd unul după altul „frumoase portrete biografice", ci a dorit să înfățișeze dezvoltarea națiunii române însă și, „ca ființă viețuitoare în evoluția sa lăuntrică". De aceea prin structura și temeiurile sale informative era socotită o lucrare „așa cum o cerea știința istorică modernă".

Și într-un caz și în altul, este prezentă, în chip deliberat, ideea integrării istoriei poporului român în istoria generală, în marile curente ale fluxului umanității.

Convinși toți marii noștri istorici că numai integrată, istoriei naționale i se conferă înțelesul său plenar. Că popoarele au primit, unele de la altele, ceea ce au realizat acestea mai de preț; că numai astfel se realizează adevărata sinteză a istoriei civilizației omenirii; că evoluția societății omenești, integrată în dezvoltarea generală, urmărește să identifice, în fiecare etapă a dezvoltării, forțele sau factorii care o condiționează. Dezvoltarea generalului și aflarea liniilor caracteristice de dezvoltare se pot realiza numai prin prezentarea istoriei în totalitatea ei

și cu legăturile ei infinite, care trec peste milenii, fără întrerupere. Această concepție cuprinzătoare urma să fie demonstrată de Nicolae Iorga în *Istoriologia umană,* încoronarea operei sale, o frescă gigantică, o prezentare dinamică, opusă prezentărilor statice, care informează, dar nu interesează și nu lămuresc. Societatea trebuie privită într-o permanentă mișcare și prefacere, faptele într-un singur șuvoi care înmănunchează trecutul, prezentul și viitorul, într-o continuă devenire; în sensul că orice lucrare ce vine dintr-un trecut viu cuprinde virtual semințele, gata să izbucnească, ale viitorului . . .

Oameni cu concepții înaintate, progresiste în știința lor impresionantă, înțelegeau forțele propulzive ale societății și subliniau, de aceea, rolul maselor producătoare în mersul înainte al omenirii. Fără să fi găsit totdeauna și toți măsura justă în cumpănirea rolului personalității, exagerat, uneori, și sub influența romantismului care nu părăsise cu totul gîndirea istoricilor. Este, însă, dreaptă judecata lor atunci cînd, recunoscînd rolul personalităților eroilor, subliniau necesitatea ca aceștia să fie integrați în mijlocul celor ce i-au înălțat și pe care i-au îndrumat, care i-au hrănit, și pe care i-au luminat. Oamenii mari trebuie să se recunoască în țară și țara într-înșii. Masele populare au viața lor materială și spirituală și intră în istorie prin aceasta viață proprie. Ele sînt înzestrate cu spirit activ, cu conștiință creatoare. Este adevărat că istoria poporului este mai greu de recostituit și de scris, deoarece „sătenii nu fac letopiseți și nu sapă pisanii în lespezi de piatră". Și cu toate acestea istoria maselor e bogată, tumultuoasă. Faptele de toate zilele a acestora adunîndu-se la un loc, alcătuiesc o istorie de mai mare însemnătate și de interes mai puternic decît cronologiile domnitorilor.

Asemenea concepții înaintate, științifice, nu puteau lipsi celor mai exigenți din generația lor față de știința pe care o profesau și n-au lipsit. V. Pârvan socotea, cu deplină îndreptățire, că oricit de strălucitoare ar fi existența individuală, ea nu devine interesantă decît prin contopirea cu marele organism social, prin care-și valorifică atitudinile. Iar Ioan Bogdan susținea că în locul istoriei care înfățișează schimbările superficiale ale domnilor, influențele străine considerate de unii drept criteriu de clasificare a epocilor istorice, în locul șirului cronologic al evenimentelor sau genealogic al dinastiilor, care nu poate fi nici el un criteriu științific de împărțire a perioadelor, se cuvin luați în considerație factorii interni, studiul claselor sociale, al ideilor, mult mai interesante decît cunoașterea războaielor, a intrigilor de curte, a rivalității de partide, a intervențiilor străine. Istoria trebuie să fie „sociologică", adică să cerceteze vechile instituții social-politice.

Vechile instituții social-politice au constituit preocupări de căpetenie și pentru D. Onciul, C. Giurescu, A. Bunea, I. Lupaș, I. Nistor, S. Dragomir, care au realizat, în aceste domenii, studii de valoare incontestabilă.

Bogdan, Onciul, Giurescu au inaugurat un nou curent, nou și fertil, în istoriografia românească. Chiar și ca metodă ei sînt deschizători de

drum. După cum și problematica studiată de ei este deosebit de însemnată: statul, domnia, voievozii, cnezii, rumînii, vecinii, boierii, moșnenii, răzeșii...

Oameni cu asemenea concepții și principii nu le puteau nega în scrisul lor istoric concret. Și nu le-au negat. Dimpotrivă, cei mai mulți au luat partea maselor producătoare în marile confruntări sociale ale vremii lor: Xenopol și Iorga, Bogdan și Pârvan, Bunea și Lupaș. Cel dintîi, urmaș a lui Kogălniceanu în hemiciclul Academiei, condamna cu toată îndrăzneala fapta neomenească a celor puternici de a hrăni țărănimea cu alimente stricate, socotind-o fără teamă de urmări, adevărată crimă. O asemenea situație îl determina pe Xenopol să pledeze pentru o mai dreaptă împărțire a bunurilor produse de societate și să formuleze chiar un principiu socializant cu privire la repartiția acestora „proporțional cu munca și talentul depus". Apropiindu-se de concepția materialist-istorică, Xenopol vedea în răscoale un pas gigantic al evoluției, urmarea căreia va naște o lume mai dreaptă, mai adevărată și mai frumoasă.

Și mai îndrăzneață, mai amenințătoare, — așa cum îi era firea și temperamentul — era judecata lui Iorga, care, în repetate rînduri critică „sălbaticele tocmeli agricole", pe care țăranul e nevoit să le accepte din lipsă de pămînt, insistînd „a da la 5 milioane de români o situație materială și morală la care au dreptul", dacă „voim ca această țară să trăiască". Era în 1907 și Iorga era socotit de guvernații vremii drept instigator la răscoală a celor ce „mor de foame în brazdă străină", a celor „exploatați fără limită și fără milă".

Putea fi socotit și Bogdan între instigatori, deoarece nici judecățile lui nu erau mai puțin severe în legătură cu raporturile dintre stăpînii de pămînt și țărănimea „deposedată și exploatată pînă la sînge, ținută în întuneric și crescută în fanatismul confesional". Și a fost socotit instigator și I. Lupaș, judecat și condamnat la 3 luni de temniță pentru articolul său *Toate plugurile umblă*, în care, analizînd starea mizeră a țărănimii din Transilvania, încheia că și aceasta, sub influența răscoalelor din România „cu sufletul plin de chinuri și de amar" va transforma pașnicele unelte agricole „în arme care ucid năpraznic" pentru a cîștiga „un drept la viață".

Problema socială se îngemăna atunci ca și pînă atunci cu cea națională, ca două surori nedespărțite. Îngemănare generată de însăși istoria poporului român, care de la nașterea sa a fost nevoit să lupte necontenit și simultan pentru libertate socială, eliberare și unitate națională. Să lupte și în cele din urmă să biruiască, realizîndu-se unitatea în 1918 și adevărata libertate socială după 23 august 1944. Academia, instituția cea mai prestigioasă de sinteză culturală națională, nu-și socotea îndeplinită misiunea decît prin întregirea unității culturale și cea politică statală.

Acest crez a fost slujit de toți marii noștri oameni de știință și a fost nutrit de asemenea de toți istoricii din acea vreme. *Istoria românilor*, marea sinteză a lui Xenopol, după cum mărturisește singur, e pătrunsă

de la un capăt la celălalt de „jocul ascuns" al iubirii de țară și de neam, care străbate „cu scînteile sau flăcările ei prin spuza gîndurilor". Scînteile și flăcările izbucneau cu putere prin spuza gîndurilor strălucind și luminînd calea ducătoare la marele scop: unirea spiritelor și inimilor, în vederea unirii politice a poporului român, asigurarea independenței și propășirii lui.

Libertatea și unitatea națională erau demonstrate istoricește de N. Iorga prin numeroasele sale lucrări consacrate problemei, prin concluziile științifice ce se desprindeau din evoluția istorică. Înainte de a răsări în capul cărturarilor, temeiul unirii a existat în unitatea perfectă a vieții economice, așternută pe unitatea perfectă a vieții generale; un singur corp, un singur sistem prin care străbate același sînge viu. Gîndul cuprins în împrejurări deosebite, a fost întregit de fapta cutezătoare: prezența sa atunci și acolo unde se hotărau îndrăznețele acțiuni, în România și în provinciile subjugate, curajos și neînfricat, drept și neîncovoiat.

Iubirea sinceră de adevăr și entuziasmul cald pentru trecutul poporului nostru, pe care a învățat a-l iubi, a constituit călăuza nedespărțită a lui I. Bogdan, potrivit cu propria-i mărturisire. Iar Pârvan, într-o caldă pledoarie, cerea ca școlarului să i se insufle dragostea de neam, de moșie; soldatului să i se lămurească datoria de a lupta pentru apărarea moșiei ce o păstrează de la părinți, și pe care este dator să o lase neatinsă copiilor și nepoților săi. Marii noștri înaintași în momente de răscruce semnează memoriul prin care se cerea intrarea României în război pentru apărarea intereselor și drepturilor noastre naționale și eliberarea pămîntului românesc din monarhia austro-ungară. Iar după înfăptuirea visului, cea dintîi sesiune a Academiei a fost consacrată istoricului eveniment. D. Onciu și N. Iorga sînt mesagerii marii împliniri, încoronarea luptei pentru viață, pentru civilizație și progres a tuturor generațiilor trecute; pentru ștergerea frontierelor despărțitoare de neam, gropi însîngerate în carnea pămîntului românesc de o evidentă unitate . . .

O generație mare, ilustrată de personalități de aceeași mărime. Mari personalități științifice, care au onorat istoriografia noastră cu opere perene, întemeiate pe bogate și autentice izvoare, pătrunse de judecăți de incontestabilă valoare. În probleme generale și de asemenea în cele particulare se vădesc concepțiile înaintate ale vremii lor, pozitiviste, cu unele influențe romantice uneori, idealiste, este adevărat, deseori influențate de materialismul istoric. Recunoscînd fățiș că desfășurarea vieții materiale a avut o înrîurire din „cele mai rostite" asupra prefacerii ideilor, sau că starea materială stă în cea mai strînsă legătură cu dezvoltarea sa intelectuală, cum afirma Xenopol, cei mai mulți înfățișează faptele „în realitatea lor" și stabilesc „înlănțuirea lor cauzală". Se găsește în această concepție sîmburele gîndirii dialectice, capabil să dezvăluie dinamica progresului neîntrerupt, forțele care-l generează, legile după care omenirea se dezvoltă. Asemenea concepții se explică prin triumful științei în diferitele ei domenii și în viziunea materialistă asupra lumii, în vre-

mea cînd era proclamat adevărul că transformările din univers sînt produsul unor legi nestrămutate, că nimic nu se datorește întîmplării, nici minunilor. Istorie științifică fără stabilirea nexului cauzal, care leagă faptele succesive, nu există, proclama filozoful istoriei ieșean. Stabilit nexul cauzal, se poate cunoaște și umările unor procese istorice, iar trecutul poate sluji pînă la un punct drept călăuză în cele de față și viitoare. Astfel istoria poate deveni învățătoarea politicii care să conducă de la o îndeletnicire teoretică la rezultate practice, credea, cu convingere, același savant. Iar colegii săi mai tineri, dar nu mai puțin învățați, Iorga și Pârvan, afirmau că faptele istorice nu există numai prin ele și numai pentru ele. Ci se datoresc unei acțiuni puternice, continui, adînci, care să vădește prin mijlocirea lor. Datoria istoricului este de a le grupa prin felul cum ele colaborează pentru a înfățișa viața omenească însăși. Raporturile cauzale se cuvin studiate și determinate pentru a stabili relațiile între fenomene. De esență materialistă este și gîndirea valoroșilor istorici, anume prezentarea realității obiective, ca și cunoașterea cu ajutorul rațiunii a factorilor care pleacă din viața economică și din cea culturală, din substratul material și din atmosfera morală.

N. Iorga declarîndu-se în repetate rînduri „reprezentant al unei epoci noua de metodă și cugetare, de construcție și formă istorică", afirma și demonstra, prin propriul exemplu, că studiul trecutului istoriei omenirii trebuie să fie de folos și prezentului și să dezvăluie viitorul. De aceea istoricul se cuvenea să cerceteze lucrurile de care societatea are nevoie și în sensul pe care societatea le pretinde. Orice subiect ar trata, istoricul e dator să-l interpreteze în sensul vremii sale, pentru folosul acesteia. „Să pornim de la societatea contemporană și să ne întoarcem la ea". De aceea nu e suficient ca istoricul să fie un erudit, un pasionat pentru știința sa, ci și un luptător pentru cauza poporului, un luminător al maselor. Iar dacă nu-l întreabă alții, e dator să vorbească, punînd la dispoziția contemporanilor învățături culese în vastul cîmp al trecutului studiabil. Cîmp vast care trebuie să îmbrățișeze, deopotrivă, factorii vieții materiale și vieții spirituale, viața economică și ideile, care, la rîndul lor, reflectă realitatea social-politică.

Pozitivist în gîndire și în cercetarea concretă, discipol al lui Eduard Meyer și Conrad Cichorius, Vasile Pârvan, la rîndul său, înțelegea istoria ca o corelare a factorilor care să înmănuncheze pentru accelerarea ritmului vieții, factorii materiali-antropogenetici și culturali. Din acțiunile acestora rezultă fenomenele de viață cu caracter organic, de devenire în timp și spațiu. Fără întreruperi absolute și de durată, ci legați prin punți nevăzute, dar existente. Istoricul — gînditor aseamănă evoluțiile istorice cu rîurile ce se pot urmări, fie și cu greutate de la izvor pînă la confluență. Ritmul, în concepția lui Pârvan, asemănător cu seria istorică a lui Xenopol, constituie conceptul cheie pe care se sprijină ideea de evoluție.

Prin strădaniile și stăruințele lor, prin căutările și realizările lor, prin pasiunea și dăruirea lor, istoricii academicieni, de la întemeierea celui mai înalt for de gîndire și știință din țara noastră și pînă în 1918, și-au cucerit locuri de cinste binemeritate în panteonul marilor gînditori și creatori. Fiecare după vrednicia sa și după rodnicia muncii sale. Barițiu și Papiu Ilarian au fost cei mai de seamă istorici români din Transilvania secolului al XIX-lea. Kogălniceanu este unul din cei mai mari oameni de cultură și cugetători politici români. Hașdeu a fost una din cele mai de seamă inteligențe ale poporului român care îmbrățișa aproape toate domeniile gîndirii umaniste și sociale. Xenopol a reprezentat una din cele mai mari sforțări ale spiritului românesc aplicat la știință, introducînd metodă și gîndire în istorie. Iorga a fost și a rămas cel mai mare istoric al țării noastre și unul din cei mai mari ai lumii, care mărturisește că n-a devenit istoric din cărți, ci așa era de cînd și-aducea aminte. Bogdan, Onciul, Giurescu au fost oameni de mare exactitate în cercetare, adepți ai metodei critice. Pârvan a fost inegalabilul cunoscător al întregului său domeniu, original în concepție și formă. Densușianu, Bunea, Nistor, Lupaș, Lapedatu, Dragomir etc. au fost harnicii desțelenitori ai unor ogoare lăsate în paragină de alții. Fiecare dintre ei au ridicat munca la valoarea unui cult. Munca era ritmul vieții lor, cum spunea Pârvan; ca și libertatea, munca a conferit tărie, frumusețe și caracter ființei umane, de aceea marii învățați omagiați astăzi cu admirația și pioșenia cuvenită, au adus muncii imn de laudă, unindu-și indestructibil multa lor știință cu adînca lor conștiință că săvîrșesc un lucru de mare și neapărată trebuință pentru prosperitatea țării și a poporului lor, a întregii omeniri. Erau asemenea plugarului, „care și-a arat, de cu vreme și întreg, ogorul în care va culca spre rodire semănătura anului curgător".

Sămînța sămănată cu dragoste și conștiință a rodit mereu în anii curgători, de atunci și pînă azi, iar sforțările muncii lor rodesc în zilele noastre, cînd știința nouă, marxistă, se reazimă cu temei pe cărămizile clădite cu mare trudă și mult folos de vrednicii și neîntrecuții maiștri, ai noștri și ai altora; ai tuturor celor ce se apropie cu înțelegere și dragoste de rodul bogat al strădaniilor și silințelor lor.

DIN RĂSPUNSUL ACAD. CHRISTOFOR SIMIONESCU

...Simpla parcurgere a bibliografiei operei dv. care se întinde, pînă acum, pe o perioadă de 38 de ani, pune în evidență faptul că sînteți în principal și înainte de toate un istoric al Transilvaniei, ceeace este firesc și e bine. Apare firesc pentrucă v-ați născut în apro-

pierea Clujului, făcîndu-vă studiile la Cluj, unde ați respirat astfel din pruncie aerul Transilvaniei, ați trăit cu intensitate întreaga problematică a renașterii vieții românești în această parte a țării și ați beneficiat de lunga și strălucita tradiție a istoriografiei ardelene. Atmosfera științifică în care v-ați format era dominată în cel de al patrulea deceniu al veacului nostru de Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, care v-au transmis preocuparea lor pasionată pentru istoria poporului român din Transilvania și cunoașterea idealurilor pentru care și prin care el a înfruntat adversitatea veacurilor. La această preparare fundamentală pentru înscrierea dv. în linia marilor istorici ai Ardealului, s-au adăugat apoi anii de studii la Roma și în Italia, care au potențat, cu siguranță, pasiunea dv. pentru luminarea istoriei poporului din Transilvania — chiar dacă tezaurele arhivistice romane v-au îndreptat vremelnic spre cercetarea unor aspecte rămase obscure din istoria Țării Românești.

E bine, pentru că numai un specialist născut și crescut în Ardeal se putea apleca cu atîta dragoste și cu atîta dăruire asupra istoriei acestei părți a țării, numai un asemenea istoric putea cunoaște dinlăuntru articulațiile intime ale spiritualității românești din Transilvania și reconstitui, cu și peste documente, imaginea complexă a vieții lor politice, sociale și culturale pînă la limitele cele mai nedeslușite ale trecutului; totodată, numai un astfel de specialist putea lega istoria acestui trecut de frămîntările prezentului, numai el putea încerca să coreleze liniile lui de forță cu rezolvarea problemelor prezentului și descifrarea viitorului. E bine, în fine, pentru că era nevoie, neapărată nevoie, de adîncirea istoriei Transilvaniei, de înțelegerea ei pe o bază nouă — singura care putea sprijini prezentul și viitorul. Și într-adevăr, după cum în teza de doctorat consacrată Țării Românești la sfîrșitul secolului al XVI-lea, ați depășit tradiționala istorie politică, atacînd cu o sensibilitate ce vă este specifică, aspectele sociale, economice, demografice, moravurile și cultura epocii; v-ați concentrat, printr-un efort uluitor, toate forțele spre istoria Transilvaniei, atunci cînd ea trăia perioada tragică a smulgerii părții ei nordice din statul român. Dar, fără a scădea tensiunea militantă a operei, ați oferit o istorie de tip nou, ați depășit hotărît școala romantică despre care ne-ați vorbit astăzi, ați folosit, pentru închegarea imaginii ei adevărate, date demografice, ați cercetat clasele și păturile sociale, ați făcut, așa cum cere dreapta judecată, din popor făuritorul istoriei, punînd firesc accentul pe istoria elementului autohton, dar fără a neglija și celelalte mase etnice care au fost părtașe la dezvoltarea pe care o studiați.

Eliberarea țării și transformările istorice care urmează după ea, sub conducerea Partidului Comunist Român, au găsit astfel în dv., la Cluj, în anii 1944—1945, un istoric matur, dublat de un patriot atașat idealurilor democratice și sensibil la aspirațiile țărănimii și ale maselor muncitoare în general. Fără ruptură, dar progresînd rapid în concepția asupra istoriei, sub influența ideilor noi, d-ta te-ai concentrat, cu competența

cîștigată, asupra luptelor de secole, pentru dreptate ale țărănimii ardelene, sprijinind astfel procesul de pregătire a așezării ei la o nouă demnitate istorică și socială . . .

Concomitent, interesul academicianului Ștefan Pascu s-a extins și asupra altor clase sau pături sociale și, în special, asupra orașului medieval și a producției meșteșugărești de mărfuri . . .

Nu pot, pentru că nu sînt destul de învățat pentru asta, să stărui asupra numeroaselor studii de istorie a raporturilor economice dintre țările române . . ., contribuția mișcărilor de masă la prima unire a țărilor române și procesul de cristalizare a conștiinței unității naționale.

Începînd din a doua jumătate a deceniului al șaselea, noul nostru coleg și-a extins și mai mult cîmpul de preocupări, apropiindu-se de istoria modernă și, totodată, de problemele teoretice ale cercetării istorice . . . Cît privește apropierea de istoria modernă, ea se obiectivizează în special în raport cu trei evenimente cruciale: anul 1848, Unirea Principatelor și anul 1918. Din acest vast efort centrat pe cele trei mari evenimente menționate, efort în care accentul cade, de cîte ori este posibil, pe latura transilvăneană a momentului istoric, un ecou deosebit a avut și are încă substanțiala lucrare intitulată „Marea Adunare Națională de la Alba Iulia", încununare a ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român" (1968), lucrare de temelie prin bogăția informației și strălucirea actului interpretativ.

În fine, nu poate să nu fie menționată contribuția deosebită a academicianului Ștefan Pascu la marea operă de sinteză istorică, de importanță națională, care este *Tratatul* de „Istoria României", ale cărui volume II și III poartă amprenta erudiției, concepției și personalității sale. De asemenea, tot pe linia marilor sinteze se situează opera intitulată „Voievodatul Transilvaniei" I (1971) care, întemeiată pe cele mai noi cercetări și pe descoperirile arheologice . . . aruncă o lumină puternică asupra întregii istorii a întemeierii statelor feudale românești.

Mă opresc aici cu această palidă și incompletă prezentare a operei științifice a lui Ștefan Pascu. Am selectat și am marcat din ea numai ce mi s-a părut definitoriu pentru orientarea preocupărilor, pentru spiritul ce o animă și pentru cantitatea de aur pur pe care ea o aduce în tezaurul culturii noastre naționale. La cele selectate de mine, se adaugă, într-un proces care curge neîntrerupt din 1936 pînă acum, un număr enorm de articole. studii, colecții de documente, de iluminări de o clipă ale unor mari momente, descinderi în detalii uluitoare sau analize de largă respirație istorică culminînd, după părerea mea, cu acelea în care acest cercetător fără odihnă încearcă — pe plan istoric și cultural — — integrarea istoriei și valorilor noastre naționale în istoria Europei, respectiv în cîmpul valorilor universale. Patosul, vibrația lirică și cadența deosebită a stilului dau acestei opere imense o culoare și o atracție specifică, definind, împreună cu conținutul ei, personalitatea neobișnuită a autorului.

Ați avut, stimați colegi — membri ai Academiei, temeiuri ferme, indiscutabile, chemîndu-l pe marele profesor de la Cluj-Napoca, conducător de școală și de universitate, să se așeze în mijlocul nostru, în continuarea marilor istorici care au onorat instituția noastră: G. Barițiu, Papiu-Ilarian, M. Kogălniceanu, A. D. Xenopol, B. Petriceicu-Hașdeu, Ioan Bogdan, Dimitrie Onciul, Grigore Tocilescu, Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, I. Lupaș, Alex. Lapedatu, Constantin Daicoviciu — iată numai o parte din numele strălucitilor d-tale predecesori întru istorie la Academia Română. D-ta, stimate Ștefan Pascu, vii din marea școală ardeleană de istoriografie, dar, așa cum atestă discursul d-tale de recepție și numeroase lucrări publicate, ai reținut de la toți marii noștri istorici ceea ce era de reținut în vremea noastră; ai ca și ei sufletul fierbinte și viața d-tale de pînă acum a fost, ca și a lor, o ardere pentru gloria și progresul poporului român. Poate pentru a marca această continuitate, ne-ai vorbit astăzi, ca mulți predecesori pe aceste jilțuri, despre istoriografia românească. Căci așa au făcut și Ioan Bogdan în 1905, și, într-o anume măsură, N. Iorga, în 1911 și, mai tîrziu, deși mai restrîns, Lapedatu în 1923. Iar căldura și înțelegerea cu care le-ai elogiat astăzi strădaniile — fie că au fost romantici sau pozitiviști — a avut semnificația unei aderențe la tot ce a fost mare și nobil în activitatea lor.

Și d-ta ți-ai făcut ca și ei, deplin datoria față de țară, față de Transilvania, față de intelectualitatea transilvăneană, față de trecutul și viitorul nostru, printr-o muncă statornică, dîrză și încununată de roade.

Îngădui-mi să-ți spun, în numele tuturor celor de față bun venit în Academie și să-ți urez să aduci, încă mulți ani de acum încolo, aportul valoros cu care ne-ai desprins, la propășirea culturii românești și la progresul națiunii noastre socialiste.

DIN DISCURSUL DE RECEPȚIE AL ACAD. V. VĂTĂȘIANU

PROLEGOMENA LA ISTORIA DISCIPLINEI ISTORIA ARTEI ROMÂNEȘTI

(Fragmente)

Geneza științelor umaniste a cunoscut îndeobște o gestație îndelungată, multimilenară. Științele acestea s-au desprins treptat din contextul practicilor magice ale perioadei preistorice, practici menite să supună forțele naturii intențiilor omului, precum și din contextul mai larg al concepțiilor religioase și al enciclopedismului filozofic din perioadele ce au urmat. Îndeosebi arta, multă vreme subordonată magiei și culturilor religioase, nu a putut fi înțeleasă și interpretată ca un fenomen de sine stătător decît în momentele cînd a reușit să se separe de sfera manifestărilor sacre și să devină profană prin tematică și prin publicul căruia i se adresa. E firesc să admitem că în toate fazele de creație artistică, începînd chiar din epoca comunei primitive, operele artiștilor au trezit reacții; de apreciere sau de respingere, dînd loc la inevitabile comparații; dar încercări de a pătrunde în tainele evoluției se întîlnesc pentru prima dată abia în fazele de înflorire ale artei profane din antichitatea greco-romană. În perioada renașterii aceste încercări au fost reluate; s-au întocmit biografii ale artiștilor, apoi s-au supus criticii anumite mijloace de exprimare artistică, pentru a se ajunge, în sfîrșit, la efortul de a reconstitui și interpreta evoluția conținutului și a limbajului (adică a morfologiei artistice). Etapele acestor strădanii susținute s-au desfășurat de-a lungul secolelor XVI—XVIII. Disciplina ca atare s-a constituit și și-a lărgit orizontul abia în decursul primei jumătăți a veacului al XIX-lea. Precursorii și protagoniștii acestei evoluții au fost membri ai intelectualității burgheze, central și vest-europene, cărora li s-au asociat treptat, pe măsura contactului cu cultura umanistă și cu dezvoltarea socială, și purtătorii de cuvînt ai țărilor din răsăritul Europei.

La fel ca în alte împrejurări, precum și ca în alte domenii științifice, călătorii au fost acei care au înregistrat ocazional și la noi anumite aspecte privind arta locală, curiozitatea lor fiind stimulată fie de interese practice, fie de imboldul firesc de a face comparații cu ceea ce știau de acasă sau cu ceea ce văzuseră în altă parte. Nici unul dintre călătorii care au străbătut țările române înainte de secolul al XIX-lea nu

a avut înclinări deosebite pentru problemele de artă propriu-zise. Cu toate acestea însemnările și observațiile lor pot servi adeseori — firește cu condiția supunerii prealabile la un examen critic — ca izvoare utile pentru reconstituirea unor monumente dispărute, ruinate sau refăcute, ca și pentru eventuale datări.

. . . . . .

Însemnările călătorilor, fie militari, clerici, diplomați, negustori, fie simpli „turiști" (cum le-am spune azi) dezvăluie și alte aspecte, ce merită să fie luate în considerare de istoricii de artă. Tratatele moderne, privind istoria noastră, ne informează, firește, despre războaiele și năvălirile dușmane, în legătură cu evenimentele de importanță politică, implicit și despre distrugerile de monumente. Nu se oglindește însă în aceste lucrări suficient de limpede viața agitată, de zi de zi, așa cum o înfățișează, în schimb, relatări ale unor călători. Antonio Maria Graziani, în descrierea Moldovei din 1564, comentează pustietatea împrejurimilor Cetății Albe, dînd ca explicație neîncetatele incursiuni tătare. Johann Wilden, care a trecut prin Moldova în 1611, povestește cum a fost de două ori atacat de cîte o mică ceată de tătari, și subliniază că moldovenii „sînt un popor tiranizat și nu au un ceas de liniște din partea tătarilor", fiind mereu constrînși să părăsească satele și să caute adăpost în codri. Sînt semnificative și observațiile altor călători care — pe temeiul celor aflate de la localnici — sînt de părere că neexploatarea anumitor resurse naturale nu ar fi o simplă dovadă de incurie, ci (în parte cel puțin) o măsură de precauție, pentru a nu stîrni și mai mult cupiditatea opresorilor străini. Toate aceste fapte explică indirect de ce eforturile de creație artistică din Moldova și din Țara Românească s-au concentrat prevalent în mănăstirile ascunse în codri, și nu (cum ar fi fost normal) în centrele ușor accesibile, situate de-a lungul arterelor principale de circulație comercială și militară.

Imaginea acestei existențe agitate nu se oglindește la fel de limpede în analele și în cronicile noastre, evident pentru că autorii crescuseră în mijlocul acelor vicisitudini, care pentru ei nu constituiau fenomene anormale. Informațiile privitoare la activitatea artistică, pe care ni le oferă cronicile mai vechi (analele moldovenești de care s-a folosit Grigore Ureche, și însăși opera sa, *Letopisețul țării Moldovei*, ca și analele Țării Românești) nu cuprind decît însirări seci despre ctitoriile unora dintre domnitori. Miron Costin (1633—1691) e primul care se referă, în scrierile sale, la moștenirea arheologică, mai întîi în *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei* (text redactat în limba polonă, 1677), iar apoi, mai pe larg, în lucrarea *Despre neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor* (scrisă după 1687). În acest context Miron Costin amintește podul lui Traian, șanțul (recte *valul*) lui Traian, cetăți despre care presupune că unele ar fi dacice, altele romane, grecești sau moldovenești, firește cu confuzii și atribuiri eronate. Ca argumente, autorul

invocă inscripții, monede, materiale și tehnici de construcție. Informațiile lui Miron Costin nu prezintă deci interes ca izvoare, decît cu privire la unele cetăți moldovenești (Soroca, atribuită lui Petru Rareș, cetatea Roman, unde a găsit o monedă moldovenească, etc.), dar meritele sale incontestabile rezidă în faptul că el a pus pe temelii noi discutarea romanității noastre, îndeosebi a limbii române, și în aceea că a atras atenția asupra importanței pe care o pot avea argumentele arheologice.

Opera lui Dimitrie Cantemir (1673—1723) marchează, în ce privește ținuta și limbajul, o nouă etapă în istoriografia românească. Dintre numeroasele sale lucrări, cele care se referă la problemele ce ne interesează sînt *Descrierea Moldovei* (redactată după 1714) și *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* (lucrare rămasă neterminată). Primul capitol al *Descrierii Moldovei* schițează aspectele geografice, iar în cadrul acestora se amintesc o serie de localități și se dau în treacăt informații despre clădiri mai importante (case domnești, fortificații, cetăți, biserici de piatră și de lemn), existente, ruinate sau dispărute, împreună cu unele sugestii privitoare la atribuirea și la datarea lor.

În *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* Cantemir reia — cu unele adăugiri și unele omisiuni — argumentele arheologice folosite de Miron Costin pentru susținerea tezei despre originea romană a poporului român. Aceleași preocupări au stat și la baza scrierii stolnicului Constantin Cantacuzino (c. 1650—1716), intitulată *Istoria Țării Românești dintru început* (lucrare rămasă la rîndu-i neterminată). Stolnicul Cantacuzino împrumută din literatura vremii informațiile arheologice (cetatea de la Severin, podul de la Kladovo, drumuri romane pietruite, inscripții, monede). Nimic nou nu aduce nici Ioan Neculce (c. 1672—c. 1745) în *Letopisețul* său, iar în scrierea *O samă de cuvinte* notează doar cîteva legende în legătură cu întemeierea mănăstirii Putna, a cetății Neamț și a mănăstirii Slatina.

. . . . . .

Se poate deci constata că în literatura noastră din secolul al XVIII-lea, la fel ca și în scrierile străinilor din această perioadă, interesul pentru monumentele ce aparțineau trecutului a scăzut simțitor. Aceasta se aplică prin faptul că perioada ce poate fi încadrată aproximativ între anii 1716 și 1821 a fost dominată de situații sociale și politice stringente. Țara Românească și Moldova ajunseseră să îndeplinească funcția de state-tampon între imperiul țarist și cel habsburgic pe de o parte și Sublima Poartă, pe de alta. Neîncetatele războaie și tratate, de pace efemeră, puneau mereu în cumpănă existența și supraviețuirea ambelor principate. În Transilvania luaseră forme acute agitațiile și luptele pentru desrobirea maselor populare și pentru recunoașterea drepturilor politice ale poporului român. În acest context argumentele lingvistice, chemate să dovedească originea și vechimea prezenței românilor pe teritoriul Daciei, dobîndiseră importanță. Nu aceeași valoare revenea,

în schimb, argumentelor arheologice, care puteau fi tălmăcite, dar și răstălmăcite.

. . . . . .

Revirimentul s-a produs lent. Însemnările călătoriei din 1824 la o serie de mănăstiri ale tînărului călugăr, viitorul arhimandrit Ghenadie Pîrvulescu (1805—1873), un descendent al zugravului Pîrvu Mutul, nu depășesc nivelul mediu al acestui gen, devenit tradițional. Abia acțiunea de inventariere a monumentelor (ansambluri mănăstirești, biserici, pisanii, cișmele, clopote, morminte, odoare etc.), inițiată de generalul Pavel Kiselev prin adresa trimisă în 13 iulie 1832 Mitropoliei din București, a atras întrucîtva atenția publică asupra monumentelor trecutului. Inventarierea nu era însă dictată de motive științifice, ci urmărea în primul rînd verificarea averilor mănăstirești. Despre interesul pe care l-a purtat personal Kiselev monumentelor din Țara Românească, și pe care le-a vizitat în cursul lunii iunie 1832, depune mărturie un manuscris întocmit de un însoțitor al său. Manuscrisul, tradus și publicat recent, cuprinde date prețioase pentru istoricul de artă.

. . . . . .

Un impuls pentru intensificarea și extinderea cercetărilor arheologice l-a dat și descoperirea întîmplătoare a tezaurului de la Pietroasa, în 1837, tezaur depus în colecția mixtă, de științe naturale și arheologice, ce luă ființă în 1834 pe lîngă colegiul sf. Sava din București. Concomitent au început să apară și primii colecționari, din rîndul cărora făceau parte, în Țara Românească, Mihail D. Ghica (mare ban în anii 1834—1842) și generalul Nicolae Mavros (1782—1868), iar în Moldova profesorul Gheorghe Seulescu (1799—1875). Colecțiile lor vor constitui mai tîrziu fonduri prețioase pentru înființarea muzeelor din București și Iași.

. . . . . .

Treptat se creară astfel premisele în urma cărora trebuia să apară și istoricul de artă de specialitate. De notat că pe la mijlocul secolului al XIX-lea disciplina istoria artei îmbrățișa încă — pe plan european — întregul orizont geografic și cronologic accesibil, adică perioada pe care azi o numim „preistorie" (pe vremea aceea încă foarte puțin cunoscută), „arheologia clasică", adică cea consacrată antichităților mediteraneene, și „istoria artei" în sensul modern, restrîns al termenului, cuprinzînd evoluția artistică din epoca paleocreștină și pînă în prezent. Abia de pe la mijlocul secolului al XIX-lea încoace au început să se separe aceste domenii ca discipline aparte, urmare inevitabilă a înmulțirii materialului faptic și a aprofundării cunoștințelor.

Primul nostru istoric de artă, Alexandru I. Odobescu (1834—1895), s-a străduit să stăpînească încă întregul orizont, adică ceea ce numim azi „istoria generală a artei".

. . . . . .

Una din preocupările de căpetenie ale lui Odobescu a fost dorința de a pune în lumină elementele specifice „stilului românesc". Într-o conferință, ținută la Ateneu în 1872, el subliniază că „frumosul" nu corespunde unui etalon invariabil, de valoare absolută și universală (în sensul esteticii neoplatonice), ci include întotdeauna și particularități etnice (în sensul teoriei lui Herder). Nu există, prin urmare, un „ideal estetic convențional", deoarece „fiecare popor are în geniul său un mod special de a concepe și de a produce frumosul plastic", și adaugă: „acea originalitate... se vădește în producțiunile unui popor, de la unealta casnică pînă la cel mai monumental edificiu". E însă caracteristic, pentru simțul său de răspundere științifică, faptul că Odobescu se ferește de a defini în termeni concreți specificul „stilului românesc", mulțumindu-se să pună în lumină importanța problemei și să stimuleze cercetările în această direcție. În continuare propune și el o periodizare pentru arheologia românească, înrudită în esență cu aceea care fusese sugerată de Cesar Bolliac: I, epoca preistorică și dacică, II, cea romană, III, cea barbară, și IV cea națională, începînd de la sfîrșitul secolului al XII-lea.

În sfîrșit, la 1874, ministrul învățămîntului public, Titu Maiorescu, crează, la Universitatea din București, pentru Obodescu, catedra de arheologie. Ar fi fost de așteptat ca Odobescu să încerce în acest prim curs o încadrare istorică a monumentelor antice și medievale de pe teritoriul României. Dar Odobescu s-a ferit de a ataca un asemenea subiect, dîndu-și fără îndoială seama că înainte de a cunoaște în mod amănunțit materialul faptic, așa ceva nu era posibil. Țin să adaug că și încercările ulterioare, mai îndrăznețe, s-au izbit încă multă vreme de acest neajuns fundamental, neajuns pe care abia în zilele noastre am început — nu zic că am și reușit — de a-l înlătura. De aceea Odobescu și-a ales pentru cursul său din 1874/5 o temă menită să trezească un interes principial pentru disciplina pe care o reprezenta. Lecțiile s-au întitulat *Cursŭ de archeologie. Istoria archeologiei. Studiu introductivŭ la acéstă scintia. I. Antichitatea. Renașterea.*

În acest curs Odobescu a abordat un subiect ce nu fusese încă tratat pe larg de nimeni. El și-a propus să schițeze istoria „arheologiei" adică a „istoriei generale a artei", începînd cu cele mai vechi timpuri, ajungînd cu expunerea în jurul anului 1750. Trecînd în revistă o amplă bibliografie, el a procedat concomitent și la un examen critic, confruntînd anumite ipoteze cu monumentele în cauză și insistînd îndeosebi asupra problemelor legate de interpretarea artei eline, a celei romane și a celei din timpul renașterii. Pentru a sublinia rolul ce îi revine arheologiei în raport cu celelalte discipline istorice, a căror informație se întemeiază pe cuvîntul scris, nu totdeauna ușor de interpretat, Odobescu a arătat că arheologia „lămurește (istoria), o explică, îi dă colori și suflet, o învie, o împlinește".

Împlinindu-se o sută de ani de la înființarea, în România, a primei

catedre de arheologie, de către Titu Maiorescu, și de la ținerea primului curs de istoria generală a artei, de către Alexandru Odobescu, doresc ca discursul meu să fie un omagiu adus acestor ctitori.

*

Discursul de răspuns, cu aprecieri favorabile, a fost rostit de acad. Alexandru Graur președintele secției de literatură și artă.

Intreprinderea Poligrafică Cluj 453/1975
Municipiul Cluj-Napoca

La revue ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA paraît une fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA, Bucureşti P. O. Box — 2001 — Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pouvez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

40570

Lei 40